T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YAKINÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

Doktora Tezi

MİDİLLİ ADASI'NIN İDARİ VE SOSYO-EKONOMİK YAPISI (1876-1914)

Metin ÜNVER
2502060045

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mahir AYDIN

İstanbul 2012

Bu tez, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (BAP) tarafından desteklenmiştir. (Proje No: 3441)

T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
1982

DOKTORA

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı	:Metin ÜNVER	Numarası	:2502060045
Anabilim/Bilim Dalı	:Tarih	Tez Savunma Tarihi	:10.08.2012
Danışman	:Prof.Dr.Mahir AYDIN	Saati	:14:00
Tez Başlığı	:"Midilli Adası'nın İdari ve Sosyo-Ekonomik Yapısı (1876-1914)"		

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **35. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Mahir AYDIN		Kabul
2-Prof.Dr.Süleyman BEYOĞLU		Kabul
3-Prof.Dr.Mehmet Ali BEYHAN		KABUL
4-Prof.Dr.Mahmut AK		KABUL
5-Doç.Dr.Ali Fuat ÖRENÇ		KABUL

ÖZ

XIX. yüzyılın son çeyreği, Osmanlı Devleti'nde önemli siyasî, sosyal ve ekonomik değişikliklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, sonuçları itibariyle Doğu Akdeniz'de bir statüko değişikliğine yol açmıştır. Kıbrıs'a yerleşen İngiltere, geleneksel savunma hattını İstanbul'dan Süveyş'e kaydırmıştır. Diğer taraftan, bölgenin küçük ama muhteris gücü Yunanistan, yeni denklemde yerini almaya çalışmaktaydı. Bu süreçte Girit, her zaman birinci derece mücadele sahası olmuştur.

Doğu Akdeniz'de önemli birtakım siyasî gelişmelerin yaşandığı bu süreçte, bölgenin özellikle ticarî bir parçası olan Midilli Adası'nda, bir sosyo-ekonomik dönüşüm yaşanmaya başlamıştı. Bu, gelişen zeytinyağı ve sabun sanayisinin gerçekleştirdiği bir dönüşümdü. Ekonomik olarak zenginleşen Midilli'nin büyük çoğunluğunu Rumların oluşturduğu sakinleri, kapitalizm ve Yunan irredentismi arasında, menfaatlerine uygun bir yer edinmeye çalışmışlardır. Bu dönemde, Osmanlı Devleti, hayata geçirdiği, Midilli Adası'nı da kapsayan, değişik idarî ve ekonomik düzenlemeler aracılığı ile bölgedeki siyasî varlığını güçlendirerek, devam ettirmeye çalışmaktaydı. Girit'e göre, Kuzey Ege'deki Midilli, Sakız gibi adalar, dönemin Türk-Yunan ilişkilerinde ikinci derecede bir mücadele sahasıydı.

Bu tez 1876-1914 yılları arasında, Midilli Adası'nda idarî, sosyal ve ekonomik olarak yaşanan olayları, yukarıda bahsedilen bölgesel gelişmelerin ışığında, yerli ve yabancı arşiv kaynakları kullanılarak, değerlendirmeye çalışmıştır.

ABSTRACT

The last quarter of the 19th century was a period in which important political, social and economic changes took place. The Russo-Ottoman War of 1877-1878 and its results caused a shift in the status quo of Eastern Mediterranean. Thus, obtaining Cyprus, England was re-defining the limits of its traditional defence line from the Straits to Suez Channel. In the meanwhile, Greece, small but acquisitive power of the region, was trying to have a good position in the new power balance. In this period, Crete would always be a-first-rate site for struggles.

While Eastern Mediterranean underwent some important political changes, the Island of Lesvos, a commercial part to the said region, started experiencing a socio-economic transformation. This was a transformation driven by the growing olive oil and soap-making industry. The inhabitants of Lesvos, comprised mostly Ottoman Greeks, while growing rich, tried to obtain the most beneficial place between capitalism and Greek irredentism. During this period, the Ottoman Empire with the implementation of a series of administrative and economic reforms in the country, also including Lesvos, were trying to enhance and retain its sovereignty in the region. Comparing with Crete, the Northern Aegean was a second-rate struggle site in the Greco-Turkish relations.

This thesis aims to evaluate the administrative, social and economic developments in Lesvos Island between 1876 and 1914, in the light of above mentioned events, with documents from Turkish and British archives.

ÖNSÖZ

Coğrafî olarak Batı Anadolu ile karşıkarşıya bulunan Midilli Adası, Sakız ve Sisam örneklerinde olduğu gibi, tarih içinde, karşı kıyıdaki, Ayvalık ve İzmir gibi şehirlerle, sosyal ve ekonomik ilişkiler geliştirmiştir ve bu şekilde anakara ile adeta bütünleşmeşmiştir. Bu ilişki, Osmanlı Devleti zamanında, hiçbir şekilde göz ardı edilmeyerek, adaların idarî olarak anakara ile irtibatlandırıldığı görülmektedir. Adalarla ilgisini her zaman sürdüren Osmanlı Devleti'nin, buradaki idarî uygulamaları, devletin diğer bölgelerindeki idarî birimlerinden farklı olmamıştır.

Midilli Adası'nın İdarî ve Sosyo-ekonomik Yapısı (1876-1914) adlı tez çalışmamızda Osmanlı Devleti'nin Midilli Adası'nında takip ettiği yönetim tarzı üzerinde durulduğu gibi, Midilli'nin, tarih içinde gelişen ticarî ilişkileri ve 1876 sonrasında bu anlamda yaşanan gelişmeler ele alınmıştır. Bu arada yaşanan uluslararası siyasî gelişmelerin, tarih içinde oluşmuş idarî, sosyal ve ekonomik dengeler üzerinde yarattıkları etkiler anlaşılmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin geliştirdiği karşı uygulamalar ve tutumların da Midilli örneğinden hareketle tespitine gayret edilmiştir.

Burada peşinen ifade edilmelidir ki, Yunanistan tarafından işgal edilmeleri sonrasında, özellikle I. Dünya Savaşı'nın zorunlu kıldığı birtakım yasaklamalar ve kısıtlamalarla üzerine, Batı Anadolu ile tarih içinde oluşmuş tüm ilişkilerinden mahrum kalan, başta Midilli olmak üzere, Doğu Ege Adalarında hayat şartları oldukça zorlaşmış, çok sıkıntılı yıllar yaşanmıştır. Daha uzun vadede, söz konusu adaların her birinin sahip olduğu belirli ölçekteki sanayi yine aynı sebepten ötürü büyük bir çöküş yaşamıştır. Bu bağlamda Midilli'de zeytinyağı ve özellikle de sabun sanayisi boyut değiştirerek, küçülmek durumunda kalmıştır. Çünkü Midilli'deki sanayi ve ticarî faaliyetler Batı Anadolu kıyıları ile olan ilişkiler ve Anadolu Yarımadası'nda mevcut idarî yapı (bu sırada Osmanlı Devleti) ile bağlantısı olduğu sürece anlamlıdır. Yunanistan hakimiyeti söz konusu doğal ilişkiyi sona erdirmiştir.

Tezin, *Osmanlı İdaresi'nde Bir Ege Adası: Midilli* adlı birinci bölümüden, Osmanlı yönetimi altında, Midilli'de gerçkleştirilen idarî düzenlemeler, sebepleri ve sonuçları dikkate alınarak, incelenmeye çalışılmıştır. Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin en kalabalık adası olan Midilli, Rumların çoğunlukta olduğu bir nüfus

yapısına sahipti. Bu bakımdan merkezden atanan Müslüman idareciler ile yerel nüfuz grupları arasında yaşanan mücadele, bu mücadelenin sebepleri; özellikle Yunanistan'ın bölgede sürdürdüğü düşük yoğunlukta, daha çok kültürel ve dinî boyuttaki propaganda çalışmaları dikkate alınarak incelenmiştir. Burada, benimsediği farklı yönetim tarzı ve görüşleri dikkate alınarak, Namık Kemal'in mutasarrıflığı bir örnek olmak üzere etraflıca değerlendirilmiştir.

Midilli Adası'nın nüfus ve yerleşim yapısı ve sosyal kurumlarının ele alındığı, ikinci bölümünde, iki toplumun sosyal hayatında rol oynayan önemli müesseseler ve bunların etkileri üzerinde durulmuştur. Bu bakımdan eğitim-öğretim faaliyetleri ve sosyal dayanışma, üzerinde durulan iki konu olmuştur. Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayet dahilinde, en fazla Müslüman, Midilli Adası'nda yaşamaktaydı. Önceki yüzyıllarda olduğu gibi Müslüman ve Rumların, XIX. yüzyıllın sonlarında, bir arada yaşayarak, ortak menfaatler söz konusu olunca dayanışma içine girebilecekleri, incelediğimiz dönemde Midilli Adası'nda örnekleriyle ortaya konmuştur. Bu bakımdan Midilli'deki iki cemaat arasındaki ilişkileri etkileyen unsurlar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde, özellikle, Midillili Müslüman ve Rumların yol yapımı için bulundukları ortak fedakarlığa dikkat çekilmiştir.

Tezin, Bir Ekonomik Birim Olarak Midilli Adası adlı son bölümünde, Midilli Adası'nın XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaşadığı ekonomik patlama ve bu patlamanın boyutları üzerinde durulmuştur. Bu noktada zeytinyağı ve sabun üretimi, bu üretimin iyileştirilmesi için Osmanlı Devleti'nin gösterdiği çaba ve sağladığı kolaylıklar ön plana çıkmaktadır. Üretim tekniklerinde yaşanan dönüşüm ve bunun Midilli'nin ihracat ve ithalatına ne şekilde yansıdığı, sayısal veriler eşliğinde incelenmiştir. Midilli Adası'nın sahip olduğu ekonomik potansiyel, Düyun-ı Umumiye verileri kullanılmak suretiyle, ortaya konulmuştur.

Tez çalışmamızda ana kaynağımız Başbakanlık Osmanlı Arşivi olmuştur. Bunun yanında İngiliz Milli Arşivleri'nde yürütülen on aylık araştırma sonucunda elde edilen bulgular, tezimize önemli katkı sağlamıştır. Ayrıca, konumuzla ilgili olarak yabancı literatür ve incelediğimiz dönemde kaleme alınmış seyahatnamelere de müracaat ederek, arşiv belgelerinin eksik bıraktıkları ya da değinmedikleri hususlara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Tez projeme sağladığı destek için İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi, 2214-Yurtdışı Doktora Araştırma Burs Programı desteği ile İngiltere'deki araştırmalarımı finanse eden Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ve maddî destekleri için Türkpetrol Vakfı'nın sayın yetkililerine teşekkürlerimi sunmaktan mutluluk duyuyorum.

Yunanistan'da Midilli Adası hakkında yayımlanan bir eseri hediye eden sayın Hocam Doç. Dr. Fikret Sarıcaoğlu'na, hiç bir zaman eksik etmediği akademik muaveneti için teşekkürü ederim. Londra günlerindeki yardım ve dayanışması için baki dost, değerli akademisyen Yrd. Doç. Dr.Yahya Yeşilyurt'a, her zaman yeni birşeyler öğrendiğim, sevgili dostum Dr. Fatih Tığlı'ya katkıları için teşekkür etmeden geçemeyeceğim. Destekleri için Anabilim Dalımız öğretim üyelerinden Yrd. Doç. Dr. Şamil Mutlu, Yrd. Doç. Dr. Neriman E. Hacısalihoğlu ve Araş. Gör. Burcu Kutlu Dilbaz'a teşekkürü bir borç bilirim.

Londra'da arşiv ve kütüphane çalışmalarında bulunduğum sırada danışmanlığımı yapan, Exeter Üniversitesi Exeter Turkish Studies merkezinin başkanı Prof. Dr. Gerald MacLean'e değerli katkıları ve özellikle tezin kurgusu noktasında soru ve önerileri için şükran borçluyum. Yunanca çeviriler konusunda Hanife Molla ve Serap Memet; Fransızca çeviriler için Olcay Eren, Midillili aileler ve adadaki yapıtlar hakkında birçok soruma cevap veren, başta kitap ve tezi olmak üzere çeşitli kitap ve makaleleri gönderme nezaketini gösteren Midilli'den değerli akademisyen Dr. Stratis I. Anagnostou; tezimin kurgusuna yaptığı katkıdan ve ilmî ve fikrî desteklerinden dolayı değerli akademisyen Yrd. Doç. Dr. Gültekin Yıldız'a destek ve yardımları için minnettarım. Karl Von Scherzer, *Smyrna* kitabının ekinde Midilli ile alakalı kısmı Almanca'dan çeviren Yusuf Ziya Altıntaş'a, birtakım yayımlanmış Fransızca belgelerin çevirisinde bulunma nezaketini gösteren sayın Hakan Başarılı'ya katkılarından dolayı teşekkür ederim. Akademik çalışmalarım sırasında, beni hiçbir zaman yalnız bırakmayan ve yoğun programına rağmen tezimi okuyup, fikirlerini benimle paylaşan, en zor zamanlarımda yardıma koşan sevgili eşim Tülay Aydın Ünver'e, gösterdiği fedakarlık için ne kadar teşekkür etsem azdır.

Her zaman gösterdikleri yardım ve destekten dolayı değerli Hocalarım Prof. Dr. Mahmut Ak, Prof. Dr. Fahameddin Başar, Prof. Dr. Mustafa H. Sayar ve Prof. Dr. Mustafa Kaçar'a burada teşekkür etmek isterim. Tez izleme jürimde yer alan, sayın

hocalarım Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu ve Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan'a, her türlü katkı, destek ve kolaylık için müteşekkirim.

Her daim istifade ettiğim bilimsel yönlendirmeleri, değerli katkıları, getirdiği yapıcı eleştiriler ve sunduğu değişik bakış açısı, tez çalımalarım boyunca sağladığı rahat ortam ve destekten dolayı danışman hocam sayın Prof. Dr. Mahir Aydın'a teşekkür ederim. Akademik hayata başlamamda ve sonraki süreçte, sınırsız yardım ve teşviklerini gördüğüm, başta Ege Adaları olmak üzere yakınçağ tarihinin birçok meselesinde değerli bilgi ve birikimini benimle paylaşma lütfunda bulunan sayın Hocam Doç. Dr. Ali Fuat Örenç'e, ayrıca tezi okuyarak, yaptığı katkılar için teşekkürü zevkli bir vazife addederim.

Son olarak, arkasında birbirinden kıymetli eserler bırakarak, bir süre önce ebedi hayata intikal eden merhum Hocam Prof. Dr. Ali İhsan Gencer'i, burada rahmetle anıyorum. 2006 yılında, tarafıma doktora tezi olarak tahsis etmiş olduğu konuyu tamamlayarak, yetişmemde sağladığı değerli emeğine, küçücük bir karşılık verebilmeye çalıştığımı ifade etmek isterim.

Metin Ünver

İÇİNDEKİLER

ÖZ IV
ABSTRACT V
ÖNSÖZ VI
İÇİNDEKİLER X
KISALTMALAR XII
TABLOLAR LİSTESİ XVI
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 6
OSMANLI İDARESİNDE BİR EGE ADASI: MİDİLLİ 6
A) AKDENİZ'DE DEĞİŞEN DENGELER: "IRREDENTIST" YUNANİSTAN, ULUSLARARSI KONJONKTÜR VE EGE ADALARI 6
1-Irredentism ve Yunanistan 6
2-Akdeniz'de Değişen Dengeler ve Yunanistan 15
a-Yunan Irridentismin Öncelikleri ve Bölgesel Dengeler 24
4-Rum Patrikhanesi ve Yunan Hükümeti Çekişmesi 34
5-Yunan Irredentismin İlk Ciddi Denemeleri 38
6- Midilli'de Irridentist Yunan Örgütlenmesi 44
B) MİDİLLİ ADASI'NIN YÖNETİMİ VE İDARÎ YAPISI 56
1-XIX. Yüzyıl Sonlarında Midilli Adası'nın Mülki Yapısı ve Midilli Mutasarrıfları 56
2- Midilli''deki Yerel İktidar Grupları ve Bunların Yönetime Müdahaleleri 71
3-Mutasarrıf Muavinliği Uygulaması ve Gayrimüslim Muavinler 85
4-Midilli Sancağı'nın Kaza ve Nahiye Teşkilatı 87
5-Midilli-Batı Anadolu Bütünleşmesi: Yunda Adası 103
C) İZ BIRAKAN MUTASARRIF: NAMIK KEMAL (1879-1884) 107
1-Namık Kemal'in Devlet İdaresine Dair Çeşitli Görüşleri 107
2-Namık Kemal'in Mutasarrıflığı: Midilli Yahut Silistre 113
D) OSMANLI'DAN KOPUŞ: YUNAN İŞGALİ 142
1- 1908 Meşrutiyeti ve Sonrasında Midilli Adası'ndaki Siyasî Gelişmeler 142
2-Venizelos ve Yunan Irredentisminin Yeniden Yapılandırılması 159
3-Osmanlı-Yunan Silahlanma Yarışı: Hedef Ege 163
4-Osmanlı'dan Fiili Kopuş: Yunanistan'ın Midilli'yi İşgali 173
5-Adaların Geri Alınması İçin Diplomasi Savaşı 180
İKİNCİ BÖLÜM 206
İRREDENTİSM KARŞISINDA BİRLİKTE YAŞAM: MİDİLLİ'DE SOSYAL HAYAT VE KURUMLAR 206
A) NÜFUS, YERLEŞİM ve SOSYAL YAPI 206
1-Midilli Adası'nın Nüfusu ve Nüfus Yapısı 206
2-Midilli'de Yerleşim 221
3-Midilli Adası'nın Sosyal Yapısı 235
a-Midilli Müslüman Cemaati 235
(1) Midilli Müslümanlarının Dinî Müesseseleri 237
b-Midilli Rum Cemaati 247

(1) Rum Cemaati İçinde Nüfuz Mücadelesi 258
(2) Rum Cemaati İçinde Bir Çatışma Konusu: Limonos Manastırı 266
4-Konsolosların Sosyal Hayattaki Rolü 270
5-Midilli'de Cemaatler Arası İlişkiler 275
B) SOSYAL BİR ORGANİZASYON OLARAK MİDİLLİ'DE YOL YAPIMI 280
C) BİRLEŞTİRİCİ ve AYRIŞTIRICI BİR MÜESSESE OLARAK EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARI 300
1-Tanzimat Sonrası Eğitimin Yeniden Yapılandırılması 300
2-Midilli Müslümanlarının Eğitimi ve Eğitim Kurumları 302
3-Midilli Rumlarının Eğitimi, Eğitim Kurumları ve Eğitimin Organizasyonu 313
4-Maarif İanesi'nin Midilli'de Uygulanmasına Tepkiler ve Midilli İdadisi'nin Açılması 320
a-Midilli İdadisî 321
D) ADALET KURUMLARI VE ADLÎ YAPI 329
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 354
BİR EKONOMİK BİRİM OLARAK MİDİLLİ ADASI 354
A) MİDİLLİ ADASI'NDA SANAYİ ve TİCARET 354
1-XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Sanayileşme Politikaları 354
2-Midilli Adası'nda Zeytinyağı Üretimi ve Makineleşme Denemeleri 357
3-Midilli Adası'nda Zeytinyağı Üretiminde Makineleşmenin Başlaması (1880) 360
4-Midilli Adası'nda Açılan Fabrikalar ve Makine İthalatı 362
a-Geleneksel İşletmelere Buhar Gücünün Tatbiki 368
b-Buharla Çalışan Yeni Fabrikaların Kurulması 370
5- Midilli'de Müslüman Müteşebbisler 373
6-Makine İthalatının Maliyeti 374
7-Kooparatif İşletmeler 375
8-Pilmar'da Yükselen Zeytinyağı ve Sabun Sanayisi 377
9-Sabun ve Zeytinyağı Üretiminde Yaşanan En Ciddi Sorun: Karışık Üretim 380
10- Midilli'de Gelişen Diğer Sanayi Kolları 385
11-Midilli Adası'nın Yabancı Yatırımcıları ve Yaşanan Sorunlar 387
12-Midilli Adası'nda Fabrikalaşmanın Gelişimi ve Fabrika Miktarı Üzerine Bir Değerlendirme 390
B) MİDİLLİ ADASI'NIN İHRACAT VE İTHALATI 395
C) DÜYUN-I UMUMİYE BİRİMİ OLARAK MİDİLLİ ADASI 413
1-Midilli Adası'nda Rüsumat-ı Sitte Uygulaması 413
2- Midilli Düyun-ı Umumiye İdaresi Teşkilat Yapısı ve Uygulamaları 417
3-Midilli Düyun-ı Umumiye Dairesi'nin Gelirleri 420
a- Tuz 421
b-Müskirat Vergisi ve Midilli'de Şarap Üretimi 425
c-Damga Resmi 428
d-Midilli'de Balıkçılık ve Sayd-ı Bahrî Vergisi 429
e-Midilli'de İpek Böcekçiliği ve İpek Öşürü 440
SONUÇ 444
KAYNAKÇA 448

KISALTMALAR

A. DVN. MKL	: Sadâret Divan-ı Hümayun Kalemi Mukavele Kısmı Belgeleri
A. MKT. MHM	: Sadâret Mühimme Kalemi Evrakı
A. MKT. MVL (des)	: Sadâret Evrakı Mektubi Kalemi Meclis-i Vâlâ Kısmı
A. MKT. UM	: Sadâret Mektubî Kalemi Umum Vilâyât
ADM	: Admiralty
B	: Receb
BEO	: Babıali Evrak Odası
bak. yuk.	: Bakınız yukarıda
bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cemaziyelahir
C. ADL	: Cevdet-Adliye
Ca	: Cemaziyelevvel
CIEPO	: Comité International des Études Pré-Ottomanes et Ottomanes
çev.	: Çeviren
D. CRD	: Bâb-ı Defteri Ceride Odası
der.	: Derleyen
DH. MKT	: Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi
DH. MUİ	: Dâhiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi
DH. SAİD.d	: Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Ahval Defterleri
DH. SN. THR	: Dâhiliye Nezâreti Sicill-i Nüfus İdare-i Umumiyesi Tahrirat Kalemi
DH. İD	: Dâhiliye Nezâreti İdare Kısmı
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İstanbul Ansiklopedisi
Ed./Eds.	: Editör/Editörler
Ev.d	: Evkaf Nezâreti Defterleri
FO	: Foreign Office
H	: Hicrî
haz.	: Hazırlayan

HHP	: Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı
HR. HMŞ. İŞO	: Hâriciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişâre Odası
HR. TO	: Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası
HRT	: Haritalar
İA	: İslam Ansiklopedisi
İ. DH	: İrâde-Dâhiliye
İ. DUİT	: Dosya Usulü İradeler
İ. Ev	: Evkaf Nezâreti İradeleri
İ. HB	: Harbiye Nezâreti İradeleri
İ. HR	: Hariciye Nezâreti İradeleri
İ. Hus	: Hususî İradeler
İ. MF	: Marif Nezâreti İradeleri
İ. ML	: Maliye Nezâreti İradeleri
İ. MMS	: İrâde -Meclis-i Mahsus
İ. MTZ (01)	: İrâde-Eyalet-i Mümtaze Yunanistan
İ. MVL	: İrâde-Meclis-i Vâlâ
İ. PT	: İrâde - Posta Telgraf
İ. RSM	: İrâde -Rüsumat
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
İ. ŞD	: İrâde-Şurâ-yı Devlet
İ. TNF	: İrâde-Ticaret ve Nafıa Nezareti
İÜK	: İstanbul Üniversitesi Nadir Eserle Kütüphanesi
Krş./krş.	: Karşılaştırınız
L	: Şevval
M	: Muharrem
MVL	: Meclis-i Vâlâ Evrakı Zabıt Cerideleri Hülasaları
ML MSF.d	: Maliye Nezâreti Mesârifat
MV	: Meclis-i Vükela Mazbataları
N	: Ramazan
No./nr.	: Numara
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi

R	: Rebiulahir
Ra	: Rebiulevvel
s.	: sayfa
S	: Safer
Ş	: Şaban
ŞD	: Şurâ-yı Devlet Evrâkı
T (Des)	: Ticaret Nezâreti Dosyaları
TMIK. S	: Dahiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu Evrakı
TNA	: The National Archives
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TY	: Türkçe Yazmalar
t.y.	: Basım tarihi yok
vd.	: ve devamı
vs.	: vesaire
WO	: War Office
Y. A. Hus	: Yıldız Hususî Maruzât
Y. A. Res	: Yıldız Resmî Maruzât
Y. EE	: Yıldız Esas Evrakı
Y. Mtv	: Yıldız Mütevenni Maruzat
Y. PRK. A	: Yıldız Perakende Sadaret Evrakı
Y. PRK. ASK	: Yıldız Perakende Askeri Maruzat
Y. PRK. AZJ	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal ve Jurnaller
Y. PRK. AZN	: Yıldız Perakende Adliye ve Mezahib Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. BŞK	: Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Başkitabeti
Y. PRK. MF	: Yıldız Perakende Evrakı Maarif Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. ML	: Yıldız Perakende Evrakı Maliye Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. SGE	: Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Erkanı ve Saray Görevlileri Arizaları
Y. PRK. SH	: Yıldız Perakende Evrakı Sıhhiye Nezâreti Maruzatı
Y. PRK. TFŞ	: Yıldız Perakende Evrakı Teşrifat-ı Umumiye Dairesi
Y. PRK. TKM	: Yıldız Perakende Evrakı Tahrirat-ı Ecnebiye ve

Mabeyn Mütercimliği

Y. PRK. UM	: Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilâyetler Tahrirâtı
Y. PRK. ZB	: Yıldız Perakende Evrakı Zaptiye Nezâreti Maruzatı
yay. haz.	: Yayına hazırlayan
Z	: Zilhicce
Za	: Zilkade

TABLOLAR LİSTESİ

1- Midilli Sancağı'nda Görev Yapan Mutasarrıflar (1876-1912)……...s. 78

2- Sigri Kazası Mülki Yapısı (1894)……s. 112

3- Pilmar Kazası Mülki Yapısı (1885)……..s. 115

4- Molova Kazası Mülki Teşkilatı (1894)…….s. 119

5- Midilli Sancağı Nüfus Artışı…….s. 226

6-1885 Yılı İtibariyle Midilli Sancağı Nüfusu……..s. 228

7- Midilli Adası'ndaki Göçebe Aşiretler……...s. 236

8- Midilli Adası'da İleri Gelen Şahsiyetler (1880)……s. 252

9- Midilli Sancağı'nda Kilise İnşaatı ve Tamiri……s. 262

10- Midilli Adası Yol Yapım Komisyonları…… s. 309

11- Midilli Adası'nda Yol Yapım Çalışmaları (Aralık 1883)……...s. 310

12- Midilli Merkezindeki Müslüman Okulları Ve Öğrencileri…….s. 324-5

13- Molova Kazası Müslüman Okulları Ve Öğrencileri……...s. 326

14- Pilmar Kazası Köylerinde Müslüman Okulları Ve Öğrencileri…….s. 328

15- Midilli Sancağı'nda Okul Ve Öğrenci Sayıları……...s. 335

16- Midilli İdadisi'nde Okutulan Dersler Ve Öğretmenleri (1896-1897)….s. 342

17- Midilli İdadisi'nden Mezun Olan Öğrenciler (1890-1897)…….s. 345

18- Midilli Ticaret Mahkemesinin Yapısı (1895)……..s. 361

19- Midilli Bidayet Mahkemesinin Yapısı (1895)…….s. 366

20- Midilli Sancağı'nda Makine İthal Eden Fabrikalar ve Türleri……s. 380-3

21- Jean Tapanlis and Co Zeytinyağı Fabrikası İçin İthal Olunan Makineler..... ..s. 387

22- Atnaş Bostan Oğulları Şirketi'nin Prina Fabrikası İçin İthal Ettiği Makine ve Aletler……s. 388-9

23- Georgantelli Sabun Fabrikası için Satın Alınan Makineler.....s. 395

24- Midilli Adası'nda Sanayi Kuruluşları……s. 407

25- Midilli Adası'nda Toplanan Zeytin Miktarı……..s. 413

26- Midilli'de Üretilen Zeytinyağı Miktarı…….....s. 413

27- Midilli Adası'nın Sabun İhracatı……...s. 417-8

28- Midilli Adası'nın Palamut İhracaatı……..s. 419

29- Midilli Adası'nın Gerçekleştirdiği İthalat ve İhracaat (1897-1898)…….s. 422-3

30- Midilli Adası'nın İthal Ettiği Kumaş Çeşidi ve Miktarı s. 424

31- Midilli Limanı'na Uğrayan Gemiler…….s. 426

32- Midilli Limanı'na Uğrayan Gemilerin Ülkelere Göre Dağılımı (Mart 1896-Şubat 97)……..…….....s. 427

33- Midilli-İzmir Limanı Ticarî İlişkileri……s. 428

34- Midilli Adası Rüsumat-ı Sitte Müdürlüğü Gelir Tahsilatı……s. 433

35- Adası Düyun-ı Umumiye İdaresi Teşkilatı (1885)……s. 434

36- Midilli Adası Düyun-ı Umumiye İdaresinin Gelirleri (1905-1913)……..s. 438

37- Midilli Adası'nın İhraç Ettiği Şarap Miktarı (1895-1912)……..…s.443

GİRİŞ

İki buçuk milyon kilometreyi geçen yüzölçümüne sahip Akdeniz, Cebelitarık Boğazı'ndan Suriye kıyılarına kadar 3.800 km uzunluğa sahiptir. Orta kesimlerinde Sicilya ile Tunus arasındaki dar bölgenin doğusunda kalan kısım Doğu Akdeniz havzası, batısında kalan kısım ise Batı Akdeniz havzası olarak adlandırılmıştır[1]. Osmanlılar tarafından İstanbul Boğazından başlayıp Cebelitarık Boğazı'na kadar uzanan deniz *Bahr-i Sefid* yani Akdeniz olarak tanımlanmıştı. Bugün Ege olarak isimlendirilen ve Midilli Adası'nın da içinde yer aldığı Yunanistan ile Türkiye arasındaki deniz esas itibariyle Akdeniz'in bir parçasıdır[2].

214.000 kilometrekarelik bir alana sahip Ege Denizi'nde irili ufaklı 1800 civarında ada, adacık ve kara ve kara parçası bulunduğu ve içlerinde sadece yüz civarında adanın meskun olduğu, geri kalanının ise insan yaşamına uygun ortamın bulunmadığı tespit edilmiştir. Coğrafî konumları, uluslararası antlaşmalardaki statüleri gibi faktörler dikkate alınarak Ege Adaları beş gruba ayrılmaktadır: Boğazönü Adaları, Saruhan Adaları, Menteşe Adaları, Kuzey Sporat Adaları ve Kiklat Adaları. Bu gruplama içerisinde Anadolu kıtasını kuzey-güney istikametinde kapatan Boğazönü, Saruhan ve Menteşe adaları grubu Doğu Ege Adaları olarak da isimlendirilmektedir. Midilli Adası, bu grupta Saruhan Adaları'na dahil bulunmaktadır[3]. Jeopolitik ve stratejik olarak, Anadolu'ya olan konumları ve yaşanan tarihi-siyasî gelişmelerin neticesinde, Sisam'dan Limni'ye kadar uzanan adaların Saruhan Adaları ya da Doğu Sporat Adaları adıyla, bu şekilde gruplandırıldığı ifade edilmektedir[4]. Adalar özellikle anakaraya olan uzaklıkları oranında karaların ekonomik, fizikî, beşerî ve biyolojik etkisi altında bulunmaktadırlar. Bu açıdan yukarıdaki gruplandırmada, adaların daha çok coğrafî konumları etkili olmuştur.

---

[1] Metin Tuncel, "Akdeniz (Coğrafya)", **DİA**, 2, İstanbul 1989, s. 229.

[2] Nitekim Ege tabirininn kaynağının tarışmalı olduğu ve hiçbir özelliği yansıtmadığı; Osmanlılar tarafından kullanılan Cezayir-i Bahr-i Sefid lafzının ise bu denizin jeolojik yapısını aksettirdiğine dikkat çekilmiştir: **Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi**, ed. Cevdet Küçük, Ankara 2002, s. 2.

[3] Doğu Sporat Adaları olarak da adlandırılan grupta Midilli ile beraber Sakız, Koyun Adaları, İpsara, Antiipsara, Sisam, Ahikerya, Hurşit ve Fornoz adaları yer almaktadır. Bkz: **Ege'de Temel Sorun. Egemenliği Tartışmalı Adalar**, haz. Ali Kurumahmut, Ankara: TTK Yayınları 1998, s. 4-5.

[4] **Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi**, s. 3.

Midilli, Sakız, Sisam ve Ahikerya adalarından meydana gelen Saruhan Adaları Batı Anadolu kıyılarına oldukça yakın konumları ile dikkat çekmektedirler.

Ege Denizi'nin kuzeydoğusunda, 1630 km^2 yüzölçümüne sahip bir ada oaln Midilli, Müsellim Boğazı ile ayrıldığı Kuzeydoğu Anadolu sahillerine 8 km, Midilli şehrinin de bulunduğu doğu kesiminden 12 km uzaklıktadır[5]. Batı Anadolu ile ayrıldığı bu boğaz Midillil Boğazı adıyla anılmaktadır. Ada ismini, merkez şehrinden almıştır. Yabancı kaynaklarda Lesvos, Lesbos, Mitylene veye Metelin olarak adlandırılmaktadır. Lesbos ismi meşhur Grek kadın şair Saffo'ya izafeten adaya verilmiştir.

Arazisi dağlık ve engebeli olan Midilli Adası, belki de Doğu Akdeniz'in en önemli ve güvenli körfezleri olan Kalonya ve Yera körfezlerine sahiptir. Bunların dışında, bir körfez olmamakla birlikte, Sigri Limanı gemilerin sığınmasına elverişli, oldukça güvenli bir bölgedir. Yarısına yakını zeytin ağaçlarıyla kaplı olan Midilli'de, ziraata elverişli topraklar doğu ve kuzeydoğu bölgesinde yoğunlaşmaktayken; orta kısmı meşelik, batı bölgeler ise ovalıktır. Adanın güney doğusunda Olimpos (968 m), kuzeyinde Lepetimnos (967 m) ve batısında Ordimnos dağları yer alır. Kalonya Körfezi'nin doğusunda, Osmanlıların *Çamlık* olarak adlandırdıkları bir de ormanlık bölge bulunmaktadır. Midilli Adası kaplıcalar bakımından oldukça zengin olup, Kalonya Körfezi yakınlarında Polihnit kaplıcası, ada merkezinin biraz kuzeyinde Lutra kaplıcası ve Yera Körfezi'nde Kelimye kaplıcaları bunlardan bazılarıdır. en önemli Merkez şehri olan Midilli, güney ve kuzey olmak üzere iki limana sahiptir. İncelediğimiz dönemde bunlardan güney limanı oldukça gelişmiş olmasına karşılık, kuzey, adeta atıl kalmıştır. Adanın ikinci şehri kuzeydeki Molova'dır. Osmanlı hakimiyeti döneminde Molova, özellikle XIX. yüzyılda, Müslüman Türk nüfusun en yoğun olduğu şehir olmuştur. Bununla birlikte, incelediğimiz dönemde Müslümanlar adanın adeta her köşesinde yerleşmişlerdi. Bu anlamda bir istisna güneysde Pilmar ve Polihnit bölgeleri olabilir. Diğer taraftan adanın en batısında yanı Anadolu kıyılarına en uzak bölgede bir yerleşim yeri olan Sigri'nin nüfusunun tamamına yakını Müslüman Türktü. Diğer bir bölge, Kuzeybatı Midilli'de Çömlekköy , mübadeleye kadar nüfusu tamamen Türk olan bir yerleşim yeriydi.

[5] Machiel Kiel, "Midilli", **DİA**, 30, s. 11.

İzmir Körfezi'nin girişinde yer alan Midilli'nin coğrafî konumu, aynı zamanda Çanakkale Boğazı güzergahı üzerinde bulunmasıyla daha da önem kazanmaktadır. Midilli Adası'nın coğrafî konumu hakkında, XIX. yüzyılda yapılan değerlendirmelerde, bu iki noktaya özellikle önem atfedildiği görülmektedir. Dönemin Osmanlı kaynaklarının, Midilli ile İzmir arasındaki yoğun ticarî ilişkiye dikkat çeken değerlendirmeleri, tamamlayıcı mahiyettedir[6].

1462'de Osmanlı Devleti'nin hakimiyetine giren Midili Adası, Kaptanpaşa Eyaleti olarak adlandırılan Cezayir-i Bahr-i Sefid'in içinde bir sancak olarak teşkilatlandırılmıştır. Eyaletin kaptanpaşaların sorumluluğundaki yapısı Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra, bir süre daha devam etmiştir. Nihayet, 1849 yılında yapılan idarî bir düzenleme ile Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti adıyla bir idarî birim teşkil olmuştur ve başına, vali olarak, Musa Safvetî Paşa getirilmiştir. Midilli Adası, Rodos merkezli Eyalette, Kıbrıs, Sakız, Bozcaada ve Limni ile birlikte bağlı bir sancak olarak yer almıştır. Bu dönemde Midilli Sancağı idarî olarak, Midilli, Molova, Kalonya kazaları ve Yunda Adası'ndan meydana gelmekteydi.

Midilli Adası, Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti/Vilayeti içindeki idarî konumunu, 1912 yılında, Yunanistan tarafından işgal olununcuya kadar devam ettirmiştir. Bu süreçte, 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesinden sonra, Midilli Adası, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti merkezi olarak seçilmiştir. Bu durum, Midilli'de 8 Mart 1867'de meydana gelen büyük depreme kadar devam etmiştir. Adanın sosyal ve ekonomik hayatından yol açtığı olumsuzluklar uzun yıllar devam eden 1867 depreminin sebep olduğu kargaşa ve problemlerin de etkisiyle Eyalet merkezi, Haziran 1867'de Midilli'den Kal'a-i Sultaniye'ye nakledilmiştir[7]. Bununla birlikte Midilli Adası, bağlı bir sancak olarak, Vilayet içerisindeki idarî konumunu sonraki süreçte sürdürmüştür. Çalışmamızın başlangıç yılı olan 1876'da, merkezi Kal'a-i Sultaniye olan Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde, bir sene sonra, Rodos merkezli, yeni bir idarî ve coğrafî yapılanmaya gidilmiştir. Yapılan düzenlemeler neticesinde Vilayet; Rodos, Midilli, Sakız ve Limni olmak üzere dört sancak üzerine teşkilatlandırılmıştır. Vilayetin bu mülkî yapısı Osmanlı Devleti hakimiyetinin

[6] Şemseddin Sami, "Midilli", **Kamusu'l-alâm,** VI, İstanbul 1316, s. 4243.
[7] Ali Fuat Örenç, **Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları 2006, s. 111.

sonuna kadar devam etmiştir. Tek istisna, Rodos ve Oniki Ada'nın İtalyanlar tarafından işgal edilmesi üzerine, Vilayet merkezinin Midilli Adası'na taşınması düzenlemesi olmuştur.

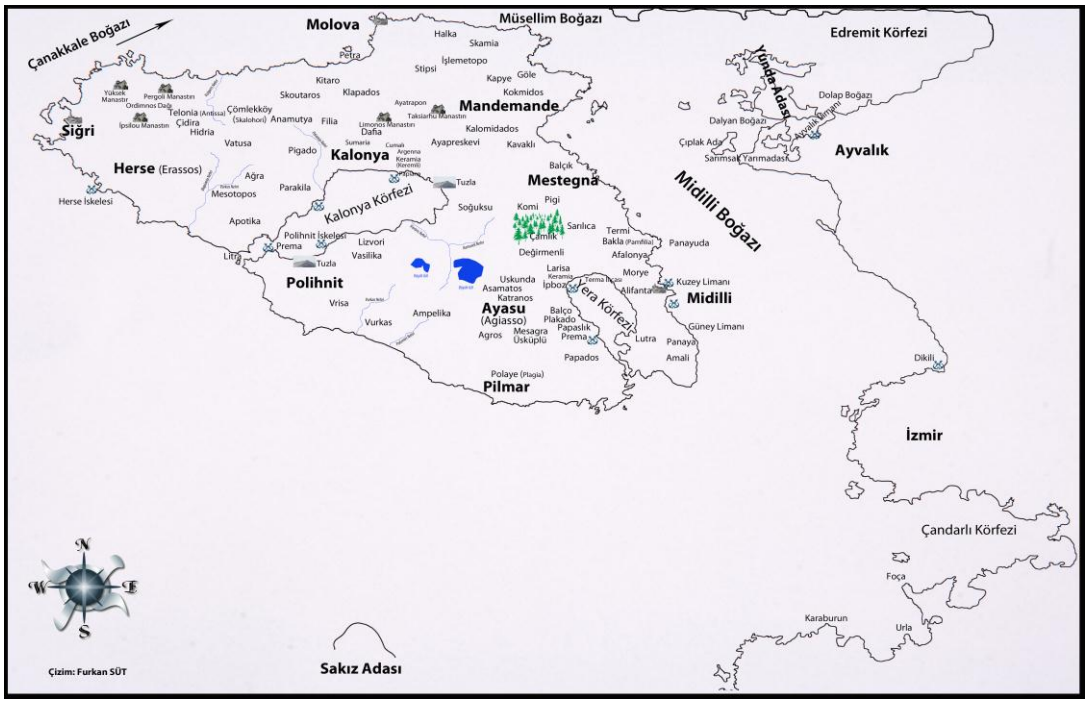
Çanakkale Boğazı
Molova
Müsellim Boğazı
Edremit Körfezi
Halka
Skamia
Petra
İşlemetopo
Stipsi
Kapye
Göle
Kitaro
Skoutaros
Klapados
Kokmidos
Mandemande
Yunda Adası
Dolap Boğazı
Dalyan Boğazı
Ayvalık Limanı
Çıplak Ada
Sanmsak
Yanmadası
Ayvalık
Siğri
Herse (Erassos)
Herse İskelesi
Vatusa
Pigado
Kalonya
Kalomidados
Ayapreskevi
Kavaklı
Balçık
Mestegna
Midilli Boğazı
Ağra
Mesotopos
Parakila
Tuzla
Soğuksu
Komi
Pigi
Çamlık
Sanılıca
Termi
Bakla (Pamfilla)
Panayuda
Afalonya
Değirmenli
Kalonya Körfezi
Apotika
Polihnit İskelesi
Prema
Lizvori
Vasilika
Tuzla
Polihnit
Larisa
Keramia
İpboz
Termal Kaynağı
Morye
Alifanta
Kuzey Limanı
Midilli
Uskunda
Asamatos
Katranos
Vrisa
Ayasu
(Agiasso)
Ampelika
Vurkas
Agros
Mesagra
Üsküplü
Era Körfezi
Balço
Plakado
Papaslık
Prema
Lutra
Güney Limanı
Panaya
Papados
Amali
Polaye (Plagia)
Pilmar
Dikili
İzmir
Çandarlı Körfezi
Foça
Karaburun
Urla
N
W
E
S
Çizim: Furkan SÜT
Sakız Adası

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İDARESİNDE BİR EGE ADASI: MİDİLLİ

A) AKDENİZ'DE DEĞİŞEN DENGELER: "IRREDENTIST" YUNANİSTAN, ULUSLARARSI KONJONKTÜR VE EGE ADALARI

1-Irredentism ve Yunanistan

Yunanistan'ın bağımsızlığı uzun süren bir isyan ve üç büyük devletin (İngiltere, Fransa ve Rusya) sonucu belirleyici fiili müdahalelerineticesinde gerçekleşebilmişti[8]. Aslında bu müdahale ilerleyen yıllarda Yunanistan'ın gerek içişleri gerekse dışişlerinin gidişatının söz konusu üç devlet tarafından şekilleneceği bir süreci de başlatıyordu[9]. Yunanistan bu süreçte şartların gerektirdiği şekilde hareket ederek üç garantör devletin mümkünse desteğini, aksi halde aralarındaki rekabeti kendi avantajına kullanmıştır[10]. Bağımsız bir devlet olarak siyaset sahnesine çıktıktan sonra en öncelikli hedefi, Osmanlı yönetimi altında kalan Yunanlıları/Rumları "kurtarmak" ve ülke sınırlarını Osmanlı Devleti'nde Rumların çoğunlukta olduğu bölgelere doğru genişletmek olan Yunanistan, *irredentist* amaçların gerçekleşebilmesi için gerekli olan askerî ve ekonomik güce sahip olmamakla, bunların yerine müsait uluslararası konjonktör ve devletler arası rekabeti ikame etmek zorunda kalmıştır. Aynı anda bir çok farklı coğrafî bölgede siyasî olarak etkin olmayı kaçınılmaz kılan Yunan irredentismi bahsedilen yetersizlikler nedeniyle hedeflerine bir de öncelik sırası belirlemek mecburiyetine düşmüştü. Bu noktada kavramsal bir değerlendirme ve formülizasyon incelediğimiz dönem için

[8] Ali Fuat Örenç, "Navarin Baskını (1827)", **Tarih Dergisi**, 46 (Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Hatıra Sayısı-I), İstanbul 2009, s. 37-84.

[9] Evangelos Kofos**, Greece and the Eastern Crisis 1875-1878**, Thessaloniki 1975, s. 26; George Andreopoulos, "State and Irredentism: Some Reflexions on the Case of Greece", **The Historical Journal**, XXIV/4 (1981), s. 950. Nitekim sadece 1830-1914 yılları arasında, çeşitli siyasî, yönetim ve ekonomik sebeplerle bu üç devlet zaman zaman birlikte, kimi zaman diğer Almanya, Avusturya, İtalya gibi diğer bazı devletleri de içine alan gruplar halinde 11 defa Yunanistan'a fiili müdahalede bulunmuşlardır: Andreas I. Psomas, **The Nation, The State and The International System The Case of Modern Greece**, Athens: The National Center ofr Social Science Research, 1978, s. 111-114.

[10] Harry J. Psomiades, "The Character of the New Greek State", **Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change**, ed. Nikiforos P. Diamandouros, John P. Anton, John A. Petropulos, Peter Topping, Thessaloniki 1976, s. 147-148.

Osmanlı topraklarını hedef olan Yunan irredentisminin karakterinin anlaşılması bakımından yararlı olacaktır.

Irredentism, bir ülkenin hukukî olarak belirlenmiş coğrafî sınırları dışında, farklı bir ülkenin vatandaşı olarak yaşamakta olan aynı etnik kökeni paylaştığı grupla fiilen bütünleşme politikası olarak tanımlanabilir. Devletin siyasî ve etnik sınırlarının uyumlu olmasını hedefleyen milliyetçi görüş, bu amacı gerçekleştirmek için nihayetinde komşu ülkede kendi ırkından azınlığın yaşadığı bölgeyi işgale yönelmektedir[11]. Böylece ülke sınırları ile etnik sınırlar uyumlu hale gelecektir[12].

Herhangi bir ülke hükümetinin irredentist politika takip ettiğinden bahsetmek için üzerinde birtakım siyasî haklar iddia edebileceği aynı etnisiteden bir grubun, komşu bir ülke topraklarında yaşamakta olması tek başına yeterli olmayıp irredentist olarak niteleyeceğimiz ülkenin bu yönde bir ideolojisinin bulunması gerekmektedir[13]. Ethno-territorial milliyetçilik olarak adlandırılan bu ideolojinin şiddetini anlamak için ideolojiyi güden devletin takip ettiği politikaya bakmak gerekmektedir. Buna göre, sadece söylemde kalan bir politik tavır takip edilen ethno-territorial milliyetçiliğin seviyesi, ortanın altı olarak değerlendirilmektedir. Fiilli materyal desteğin sağlanması doğrudan askeri müdahaleye oranla daha düşük bir ethno-territorial milliyetçiliğe işaret etmektedir[14].

Bir devletin irredentist projelerinin başarıyla sonuçlanmasında, uluslararası toplum tarafından ortaya konulacak müsamaha çok önemli bir etken olarak görülmektedir. Günümüzde, dünya politikasında söz sahibi ülkelerin bir devlettin işgallerle, kanunsuz bir şekilde sınırlarını genişletmesi karşısında uygulayacakları

[11] Markus Kornprobst, **Irredentism in European Politics. Argumentation, Compromise and Norms**, Cambridge Unversity Press, 2008, s. 9; Thomas Ambrosio, **Irredentism. Ethnic Conflict and International Politics**, Wesport, Connecticut, London: Praegar, 2001, s. 17-18.

[12] Farklı bir değerlendirmeye göre, elde edilmek istenilen bölge ile tarihi bağların olması, söz konusu bölgede hatırı sayılır bir etnik azınlığın bulunmasından daha geçerli bir gerekçedir. Bölgede yaşayan aynı ırktan azınlıklar bu durumun sadece bir parçası olup, sayılarının çok olması gerekmemektedir: Hedva Ben-Israel, "Irredentism: Nationalism Reexamined", **Irredentism and International Politics**, ed. Naomi Chazan, Boulde, London 1991, s. 24.

[13] Mesela, günümüzde Rusya dışında 25-30 milyon arası Rus yaşamakta ise de bu ülkenin bir ethno-territorial milliyetçi ideolojisi bulunmadığından irridentist bir devlet olarak nitelenmesinin mümkün olmayacağı tartışması için: Thomas Ambrosio, **Irredentism. Ethnic Conflict and International Politics**, s. 10, 202-205.

[14] Thomas Ambrosio, **Irredentism. Ethnic Conflict and International Politics**, s. 19.

yaptırım, işgalci devletin nihai aşamada başarısını belirleyici olmaktadır[15]. Ancak I. Dünya Savaşı sonuna kadar işgal yoluyla toprak kazanmak, bir hukuksuzluk olarak görülmediğinden, uluslararası müsamaha değişkeni yerine, XIX. yüzyılda irredentisme konu olan bölgede gerçekleşecek statüko değişikliğine, siyasî ortamın uygunluğunu ikame etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Yine de spesifik bir bölgeyle çıkar ilişkisi bulunan dönemin büyük devletlerinin irredentist devletin toprak genişletme siyaseti karşısındaki tavırlarının, irredentistfaaliyetlerin şiddeti üzerinde yapacağı etkiyi de not etmek XIX. yüzyıl siyasi tarihi için bir gerçekliktir.

Avrupa'da özellikle İkinci Dünya Savaşı sürecinde yaşanan örneklerinden hareketle, irredentismin, sona ermekte olan bir güç merkezi karşısında, bir milliyetçi hareketin enerjisini yeni toprak elde etmeye yöneltmesi, bu arada fiili hareketini tarihi veya dini meşruiyeti olan mevcut veya oluşturulacak bir davaya dayandırılması şeklinde gelişen bir süreç olduğu yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır. Milliyetçilik, bağımsızlık öncesinde, yani uluslaşmanın gerçekleştirilmeye çalışıldığı süreçte daha çok dil, kültürel faaliyetler ve inanç üzerine odaklanmış olup içe dönük iken, milletleşme süreci tamamlanarak, bağımsızlık elde edildikten sonra farklı bir aşama başlamaktadır. Burada karşımıza siyasî, sosyal ve askerî faaliyetler ve bunların en üstünde bir dış politika izlenmesi meselesi çıkmaktadır. Devleti inşa eden milliyetçi güçler, yönlerini politika, ittifak ve savaşların bulunduğu dış dünyaya çevirmektedirler. Artık milli hedeflerin gerçekleştirilmesi ve genellikle daha fazla toprak elde edilmesi söz konusudur. Dolayısıyla irredentism ulus devlet düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çıkış noktası olarak da belirli istek ve inançları olan devlet ya da hareketin aldığı siyasî bir karara dayanır[16].

Irredentismin her zaman proje sahibi ülkenin iddia ettiği topraklara askerî bir harekat düzenlenmesini gerektirmeyeceği, uluslararası norm ve şartların diasporadaki grubun silahlı mücadeleyi üstlenmesi ve hareketinin ayrılmacı olduğunu ilan etmeye

[15] Yirmi birinci yüzyılda uluslararası müsamaha değişkeninin askerî müdahale ile sonuçlanan irridentist politikaların başarında oynadığı rol için: Thomas Ambrosio, **Irredentism. Ethnic Conflict and International Politics**, s. 19-22.
[16] Hedva Ben-Israel, "Irredentism: Nationalism Reexamined", s. 32.

götürebileceğine işaret edilmektedir[17]. Irredentist projelerin sonucu, ülke içi milliyetçilik ile uluslararası baskının etkileşimi tarafından tayin edilmektedir[18].

Megali Idea olarak bilinen Yunan irredentismi, Osmanlı Devleti'nin Rumlarla meskun birçok bölgesini hedef almıştı. XIX. yüzyılın ortalarında Yunanistan'ın ethno-territorial milliyetçiliğinin sınırlarının ilk defa betimlendiği Kolettis tarafından yapılan bir konuşmada Yanya, Selanik, Serez, Edirne, *Konstantinopolis*, Trabzon, Girit, Sisam'ı içine alacak şekilde çizilen sınır, Yunan irredentisminin, söz konusu tarihte sadece retorikte, coğrafî limitlerini ifade etmektedir. Bu kadar geniş bir alanı hedefleyen bir ethno-territorial milliyetçiliğin, bütün bölgelerde aynı anda ve aynı seviyede faaliyet göstermesini beklemek, Yunanistan'ın siyasî, ekonomik, askerî gücü ve coğrafya faktörü düşünüldüğünde, gerçekçi olmayacaktır. Bunun yerine, daha çok coğrafî faktörler ve askerî güç dikkate alınarak belirlendiği söylenebilecek bir öncelik sırasına göre hareket eden Yunan irredentismi görülmektedir. Yunan devlet adamları ve kamuoyunun bu dönemdeki algısına göre Girit, Makedonya, Epir, Teselya, Kıbrıs, Trakya, Month Athos (Aynaroz) öncelikle kurtarılması gereken, Osmanlı Devleti'nin Rumlarla meskun bölgelerini oluşturmaktaydı[19]. Yunan irredentismi, XIX. yüzyılda faaliyet sahası ve seviyesine, bahsedilen algıya uyumlu olarak yön vermiştir. Nitekim Yunan irredentisminin üzerinde en çok durduğu ve yoğun fiili faaliyette bulunduğu bölgeler Girit, Teselya, Epir ve Makedonya olmuştur.

Devletlerin sınırları haritalar üzerinde belirlenerek, somut birtakım gerçeklere dayanmaktaysa da milliyetlerin sınırları, mekansal limitleri hayali olabilmektedir. Bu bakımdan, irredentism aslında hayali milliyet sınırları üzerine kurgulanmış olup, süreklilik arzeder, seçilme şansı bulunmamaktadır. Süreklilik göstermeleri, irredentist hayallerdeki sınırların nadiren değişmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan, milletlerin kimlik ve aidiyet söylemlerine işlenmiş olmakla, çok sık değişikliğe uygun değildirler. Irredentist hayallerdeki sınırlar seçilemez; çünkü aynı etnik gruba mensup insanların yaşadıkları bölgeleri içermektedirler ve tarihi bir

[17] Thomas Ambrosio, **Irredentism. Ethnic Conflict and International Politics**, s. 25.
[18] Thomas Ambrosio, **Irredentism. Ethnic Conflict and International Politics**, s. 28.
[19] Evangelos Kofos**, Greece and the Eastern Crisis 1875-1878**, s. 33-39.

anlam yüklenmişlerdir. Dolayısıyla hedef bölgelerin belirlenmesinde ekonomik, askerî ve stratejik sebeplerden ziyade etnisite etkili olmaktadır.

Irredentist ihtilafların başlaması için konunun resmî ağızdan ilan edilmiş olması gerekmektedir. Yani toprak talebinde bulunan devletin bir görevlisi, resmî bir beyanatında, diğer devlete ait toprakların bir kısmını veya tamamını istediğini belirtmelidir. Söz konusu topraklara talip devletin, buraların kendi milliyetinden kişilerce iskan edildiği ve/veya anavatanının eski bir parçası olduğu görüşü iddiasının temelini meydana getirmektedir[20]. Bağımsızlığını elde ettikten sonra Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne ait Teselya, Girit, Ege Adaları, Epir, Trakya ve Makedonya'yı ele geçirmek üzere çeşitli faaliyetlerde bulunduğu bilinmektedir. Daha 1844'te, Yunanistan'da meşrutî bir yönetime geçerek, bir anayasa hazırlanması çalışmaları devam ederken, seçimlerden galip çıkmış İoannis Kolettis, yaptığı bir konuşmada, mevcut Yunan Krallığı topraklarının asıl Yunanistan'ın çok küçük bir parçasını oluşturduğunu söylüyordu. Sadece bu küçük krallıkta yaşayan halk değil, "Yanya'da, Selanik'de, Serez'de, Edirne'de, Konstantinopolis'te, Trabzon'da, Girit'te, Sisam'da yaşayan ve tarihin herhangi bir döneminde ve hangi topraklarda yaşamış olursa olsun, Yunan ırkına mensup olan herkes Yunanlıdır" diyerek, yeni devletin irredentist hedeflerini ilk defa dile getiriyordu[21]. Dikkat edilirse, bu tanımlamada *milliyet* vurgu yapılan tek unsurdur[22]. Burada *öteki* yaratma anlayışı dahilinde Osmanlı Devleti'ni karşısına alan ve kendini bu karşıtlıkla tanımlayan bir yaklaşım söz konusudur[23]. Osmanlı Devleti'nden koparak, milli bir devlet olarak

[20] Markus Kornprobst, **Irredentism in European Politics. Argumentation, Compromise and Norms**, s. 237-238.

[21] M. Murat Hatipoğlu, **Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 1988, s. 31; Dimitris Loules, "The Position of Greece Towards the Ottoman Empire During the Crimean War", **X. Türk Tarih Kongresi** (Ankara 22-26 Eylül 1896), Kongreye Sunulan Bildiriler, IV, Ankara 1993, s. 1218; Mustafa Kömürcü, "Yunan Milli Kimliği ve Osmanlı Geçmişi", İLEM, Yıllık, 1, İstanbul 2006, s. 68.

[22] Yeni oluşturulan Yunan milletinin tanımlanmasında modernite ve gelenek arasında bir çatışma yaşandığı; birincisinin dil, ikincisinin din kriteri üzerinde ısrar ettiği; nihayetinde din unsurunun Yunan milletini tanımlamada dominant kriter olarak kabul gördüğü belirtilmektedir: John S. Koliopoulos, Thanos M. Veremis, **Greece, the Modern Sequel from 1831 to the Present**, London: Hurst and Company 2002, s. 228.

[23] Bu yaklaşım Yunanlıların siyasi ve ideolojik gereksinimleri doğrultusunda bir Türk imajı yaratmaları şeklinde gelişmiş olup, yolsuzluk, baskı ve gerikalmışlık bu imajın en önemli bileşenlerini meydana getirmiştir. Etkileri günümüzde de görülmeye devam eden bu bakış açısı için bkz: John S. Koliopoulos, Thanos M. Veremis, **Greece, the Modern Sequel from 1831 to the Present**, s. 259-262.

kurulmuş olmasına rağmen, Yunanistan'a çok değişik bölgelerden göçetmiş unsurlar arasında ilk dönemde ciddi bazı ayrılıklar söz konusuydu. Özellikle Moralılar (Moreots) ve Rumelililer (Rumeliots) şeklinde bir ayrışım dikkati çekmektedir[24]. Bazı araştırıcılara göre, yeni kurulan Yunanistan'da birleştirici ve bütünleştirici bir müesseseye çok ihtiyaç duyulması gerekçesiyle, özüne tamamen yabancı bir olgu olan hükümdarlık müessesesi büyük güçler tarafından empoze edilmiştir[25]. Asıl amaç ise kendi kontrollerini devam ettirebilecekleri bir müessesenin teminiydi. Tek başına kraliyet, sosyal doku içinde birleştirici bir kontrol unsuru olarak yer edinemeyeceğinden, beraberinde bölgesel güç gruplarını dağıtmak üzere merkezileşmiş bir bürokratik mekanizma da ithal edilmişti. Batılı yeni müesseseler karşısında kendi geleceklerini garanti altına almak isteyen, ancak mutlak bir şekilde yok edilme tehlikesinden dolayı devlete karşı çıkamayan *oligarşik gruplar*, sisteme barışçıl bir şekilde entegre olurken, bir yandan da nüfuzlarının devamını sağlamak gayesiyle, büyümekte olan bürokratik yapıya sızarak onu kontrol etmeyi denediler. Yine aynı araştırıcılar, Yunanistan'da *millet* ve söz konusu konseptin, irredentism yoluyla elde ettiği öncelikli önemin sadece bu çerçevede anlaşılabileceğine vurgu yapmaktadırlar[26]. Dolayısıyla irredentist bir tavır aslında bir taraftan yeni sistemde eski ayrıcalık ve konumlarını devam ettirmeyi hedefleyen çevrelerin işini

[24] John S. Koliopoulos, Thanos M. Veremis, **Modern Greece. A History since 1821**, Wiley-Blackwell, 2010, s. 29.

[25] Aslında bu daha sonraki dönemlerde Osmanlı Devleti'nden ayrılıp, bağımsız olarak teşkilatlandırılan Bulgaristan, Sırbistan gibi bilinen bir hanedanı olmayan ülkelerin idaresi için rutin haline gelecek uygulamanın ilk örnegidir.

[26] Osmanlı hakimiyetindeki Rumları kurtarılması hayali Yunanlıların bir milli devlet yaratılması politikası takip etmeleriyle gerçekleşebilirdi. Bu milliyetçiliğin temellendirilebileceği politik bir yapının inşası ve tabiatı itibariyle bir milli birliğin yani devletin kabul ettirilebileceği kurumsal bir formasyon için somut bir program gerekliydi. Fakat teoride devletin kurumsal olarak bu dönemde Yunanistan'da çoğunluk nazarında iyi gözle karşılandığını söylemek güçtür. Özellikle köylüler ve şehirli fakir halk için (urban poor) devlet ağır vergiler ve baskı, işsizlik ve yozlaşmış adam kayırma ve himayeciliğin meşrulaştırıldığı bir yapıdır. (Andreas I. Psomas, **The Nation, The State and The International System The Case of Modern Greece**, s. 45, 78) İşte en büyük paradoks burada yatmaktaydı. Şöyle ki: Bir ideoloji olarak bu özgürleştirme hareketinde sonuca ulaşılmak isteniyorsa milliyetçilik yerini daha somut birşeye bırakmak durumundaydı. Bir milli-devlet inşası politikası gerekli görülmekteydi ve bu geçişin belkemiğini oluşturabilecek tek yapısal birliktelik ise "pek de güvenilmeyen" devletti. Yani amaca sadece yok edilmek istenen aparatın ta kendisinin güçlendirilmesi ile ulaşılabilinirdi. Tam da burada Yunanistan'ın kuruluşundaki hakim güçler (İngiltere, Fransa ve Rusya) çok tehlikeli bir sürece girmekteydiler. Kısa vadede milli-devlet reçetesi sosyal tansiyon ve çatışmayı düşürmek için kullanılabilirdi ancak uzun vadede garantör devletlerin pozisyonlarını bozabilirdi. Irridentist amaçların başarısızlığı statükonun meşruluğunun sorgulanmasına yol açabilir, bu arada idari yapının devamlılık gösteren yetersizliği dışsiyasi hedeflere yönelmeden önce gerekli ıslahatların yapılmasını gündeme getirebilirdi: George Andreopoulos, "State and Irredentism: Some Reflexions on the Case of Greece", s. 951-953.

kolaylaştırmakta, hatta yeni devletin sınırlarına göç eden ve zaman içinde siyasilerce önemi kabul edilen bazı grupların, sistemle çatışmadan topluma entegre olmalarını sağlamakta[27], diğer taraftan ise seçmenleri ile iletişim kurmak isteyen siyasî partiler tarafından bir araç, ortak bir dil ve ülkü olarak görülmekteydi. Yeni bir devlet ve millet inşa edilmesi ve milli kimlik oluşturulması süreçlerinde önemli bir etken olarak görülen etnik diasporaların, ülke içi siyasete malzeme olması günümüzde de devam eden bir olgudur[28].

Yunanistan'ın kuruluş sürecinde dışarıdan gelen grupların ülkeye entegrasyonunda irredentism hem bir araç hem de bir amaç olmuş, diğer taraftan Osmanlı-Yunan siyasî ilişkilerinde her zaman gündemdeki yerini koruyacak bir sorun doğurmuştur. Ülkeyi idare edenler, ihtiyaç duyulan kalkınmayı gerçekleştirecek adımları atamamakta, kitlelerin hislerini manipüle ederek, ortaya çıkan ideolojik kopukluğu irredentist söylemler vasıtasıyla onarmaya çalışmaktaydılar[29]. Milliyetçiliğin Balkan devletlerinin iç ve dış politikalarındaki yerini inceleyen bir çalışmaya göre, "sadece Yunanistan değil Bulgaristan ve Sırbistan'da 1880-1920 arasındaki dönemde komşu ülkelerde soydaşların yaşadığı bölgelerin ülke sınırlarına dahil edilmesini savunan grup devlete bağımlı şehirliler ve askerler olmakla", bu ülkelerde çoğunluğu teşkil eden "köylülerin irredentisme destekleri sınırlı kalmıştır"; milliyetçiliği kullanışlı bir siyaset aracı olarak gören devlet adamları, ülke sınırlarının genişletilmesini meşrulaştırmak için bu araçtan istifade etmişlerdir [30].

---

[27] Kolattis'in 1844 yılında yaptığı konuşmada Megali Idea'ya Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rumların kurtarılması misyonu yüklenmesine ek olarak Yunanistan'da bulunan değişik grupların sisteme entegrasyonunda önemli bir rol verilmekteydi: Pınar Şenışık, The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire, 1895-1898, Boğaziçi Universitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 76.

[28] Daha yakın zamanda, 1990'da kominizmin sona ermesi üzerine Orta, Güney ve Doğu Avrupa'da birçok devlet tarafından; komşu ülke sınırlarında yaşamakta olan, aynı milliyetten azınlığa yönelik milliyetçi politikalar geliştirilmiş, iç siyasette önemli bir ideolojik malzeme kaynağı olarak kullanılmış ve hatta Macaristan'da bazı partiler bu sayede siyasette mevki kazanmışlardır. Ancak burada klasik irredentisminn terkedilerek, komşu ülkelerdeki ırkdaşların bazı kanunî uygulamalarla kucaklandığı, ana vatana entegre edildiği yeni bir yaklaşım söz konusudur: Myra A. Waterbury, "From Irredentism to Diaspora Politics: States and Transborder Ethnic Groups in Eastern Europe", **Global Migration and Transnational Politics, Working Papers**, no. 6, s. 6.

[29] George Andreopoulos, "State and Irredentism: Some Reflexions on the Case of Greece", s. 958; Dimitris Loules, "The Position of Greece Towards the Ottoman Empire during the Crimean War", 1224.

[30] L. L. Farrar, Jr., "Aggression Versus Apathy: The Limits of Nationalism during the Balkan Wars, 1912-1913" **East European Quarterly**, 37/3, 2003, s. 262, 272-275.

Girit'te yaşanan ve Yunanlıların doğrudan veya dolaylı desteğini almış isyanlar, Yunanistan'ı Osmanlı Devleti ile birçok kez karşı karşıya getirmiştir. 1821'de başlayıp Yunanistan'ın kurulmasıyla sonuçlanan isyanların en şiddetlilerinden birisi de Girit'te yaşanmıştı. Ancak Girit, Yunanistan'a verilmeyerek, Osmanlı Devleti sınırlarında bırakılmıştır[31]. Bu durumun 1840 Londra Antlaşması ile onaylanmasının ardından, Girit'te bir isyan başlamıştır. Bundan sonra 1857, 1866-1868, 1878, 1885, 1896, 1908 yıllarında Girit'te ayaklanmalar olmuştur[32]. Girit'teki isyanlar Yunan Hükümetlerince desteklenmiş olmasına rağmen, aşağıda bahsedileceği üzere, Yunanistan bu dönemde askerî olarak bölgede Osmanlı Devleti'nin karşısına çıkacak güce sahip değildi. 1864'te İngiltere'nin Yedi Ada'yı Yunanistan'a devri, Yunan toplumunda, Osmanlı hakimiyeti altında Rumların meskun olduğu adaların elde edilmesi yönünde büyük bir beklenti yaratmıştır. Girit'i topraklarına katmak isteyen Yunanistan, bir taraftan gönüllü göndererek, diğer taraftan silah, mühimmat vb materyal sağlayarak ada halkını ayaklanmaya teşvik etmiştir[33]. Ancak 1866'da Girit'te çıkan isyanda, Yunan donanmasının faaliyetleri, adanın Osmanlı donanması tarafından ablukaya alınmasıyla kolayca engellenebilmişti[34]. Yine bu tür isyanlara verdiği destekler nedeniyle Osmanlı Devleti ile birçok kez savaşın eşiğine gelen Yunanistan, başını İngiltere'nin çektiği Avrupa Devletleri tarafından askerî gücünü aşacak erken bir savaşa girmemesi ve bölge güvenliğinin bozulmaması için sürekli kontrol altında tutulmuştur. Bunun ilk örneğini, Kırım Savaşı sırasında Pire Limanı'nın İngiltere ve Fransa tarafından işgal edilerek, Yunanistan'ın Rusya yanında Osmanlı Devleti

[31] Bunun üzerine, başlayan isyanı bastırmak üzere, Osmanlı Devleti, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile anlaşmıştır. İsyanı bastırma karşılığında Girit Valiliği kendisine bırakılmıştır. Bu on yıl sürmüş ve 1840 Londra Antlaşması ile Girit Mehmet Ali Paşa'dan alınmıştır: A. Nükhet Adıyeke, "Girit'in Mehmet Ali Paşa Yönetimindeki Durumuna Dair Bir Rapor", **Fethinden Kaybına Girit**, İstanbul: BKY Yayınları 2006, s. 135-136.

[32] Mahir Aydın, **Girit**. **Sarı Kitap**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları 2008, s. 16. 1866 yılındaki ayaklanmanın iç yüzü ve isyanın safahatı hakkında birinci elden bir kaynak hakkında bkz: Mehmet Ali Beyhan, "Girit'e Dair Önemli Bir Kaynak: Mahmud Celaleddin Paşa'nın Girit İhtilal Tarihi", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 22, (Korkut Tuna'ya Armağan), İstanbul 2011, s. 133-155.

[33] Mithat Aydın, "Girit Ayaklanması (1866-1869)'nın Ortaya Çıkışı ve Uluslararası Bir Sorun Haline Gelişinde Yunanistan'ın Rolü", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 11, Sayı: 1, Nisan 2007, s. 125-126.

[34] M. Metin Hülagü, "1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresi'nde Girit", 331; Mithat Aydın, "Girit Ayaklanması (1866-1869)'nın Ortaya Çıkışı ve Uluslararası Bir Sorun Haline Gelişinde Yunanistan'ın Rolü", **CIEPO–14. Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi (İzmir: 18–22 Eylül 2000), Bildirileri,** Ankara: TTK Yayınları 2004, s. 140.

aleyhinde savaşa girmesinin önünün alınması oluşturmuştur[35]. 1866 Girit İsyanı'nda yaşanan gelişmeler iki devleti silahlı bir çatışmaya doğru götürmekteyken, Paris Konferansı ile büyük devletler tarafından, Osmanlı Devleti'nin Girit'teki hakimiyet hakkı tanınmıştır[36]. Daha sonra 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı devam ederken, özellikle İngiltere, Yunanistan'ı Osmanlı Devleti'ne bir savaş ilan etmemesi için uyarmıştır[37]. Doğu Rumeli'nin Bulgaristan tarafından ilhakı sırasında, Bulgarların lehine değişen Balkan dengesi karşısında, Yunanistan, Epir'in elde edemediği parçasını ve Güney Makedonya'yı işgal etmek üzere askerî hazırlıklara girişmiş, ancak büyük devletler verdikleri nota ile Yunanistan'ı vazgeçirmek istemişlerdir. Bir süre sonra da denizden abluka altına alarak konuyu kapatmışlardır[38]. Bu son olayda Yunanistan, İngiltere, Avusturya, Almanya ve Rusya devletlerinin savaş gemileri tarafından, Ocak-Haziran 1886 arasında denizden abluka edilmişti[39]. Kuruluşu sonrası Yunanistan'ın, dış politikasının vazgeçilmez hedefleri arasında yer almasına ve sürekli bu yönde çalışılmış olmasına rağmen, Girit'i elde etmek için 1913'ü beklemek zorunda kalması, şüphesiz az önce bahsettiğimiz askerî yetersizliğinin bir sonucu olduğu kadar, siyasî olarak Ege ve daha geniş anlamıyla Akdeniz'de XIX. yüzyılın ortalarında oluşturulan statükonun korunmak istenmesinin de bir sonucudur[40]. Bu anlamda, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Doğu Akdeniz'deki sorun merkezleri üzerinden bölgedeki hakimiyet mücadelesini inceleyen dikkate şayan bir bilimsel çalışma, İngiltere'nin Yunan irredentismi

---

[35] Bu işgal, Mayıs 1854'te başlamış ve Paris Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Şubat 1857'de sona ermiştir: Dimitris Loules, "The Position of Greece Towards the Ottoman Empire during the Crimean War", s.1223.

[36] Cemal Tukin, "Girit", **DİA**, 14, İstanbul 1996, s. 89-90; M. Metin Hülagü, "1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresi'nde Girit", s. 332; Mithat Aydın, "Girit Ayaklanması (1866-1869)'nın Ortaya Çıkışı ve Uluslararası Bir Sorun Haline Gelişinde Yunanistan'ın Rolü", s. 144.

[37] George J. Markopoulos, "King George I and the Expansion of Greece, 1875-1881, **Balkan Studies**, IX/1, 1968, s. 24.

[38] George Andreopoulos, "State and Irredentism: Some Reflexions on the Case of Greece", s. 957; M. Metin Hülagü, "1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresi'nde Girit", s. 336-338. Bu sırada Girit'te de isyan çıkmış Rum ve Müslüman toplumları arasında şiddetli çatışmalar yaşanmıştır: Ayşe Nükhet Adıyeke, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)**, s. 32.

[39] Mahir Aydın, **Şarkî Rumeli Vilayeti**, Ankara: TTK Yayınları 1992, s. 282.

[40] Özellikle 1896 Girit İsyanı ile başlayan olaylar dahilinde Yunanistan'ın adayı işgale başlaması karşısında büyük devletlerin verdiği tepki, böyle bir işgalin Akdeniz'de uzun süredir oluşturulmuş dengeleri altüst edecek bir gelişmeyi önleme çabası olarak değerlendirilmektedir: Nükhet Adıyeke, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkilerinde Girit Sorunu (1896)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, I/3, s. 336.

karşısında bölgeye yönelik kendi siyasetini geliştiren ve kabul ettiren önemli bir aktör olduğunu ortaya koymaktadır[41].

Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinde yaşayan Rumların "özgürleştirilmesi" için atılacak adımlar konusunda Yunanistan'da bir fikir birliği olduğunu söylemek zordur. Konu hakkındaki yaklaşımları üç grupta toplamak mümkündür: Birinci grupta, öncelikle Yunanistan'ın içişlerinin yoluna koyulması akabinde bir *özgürlük* savaşına girişilmesi görüşü savunulmaktaydı. Bu grupta yer, alanlar hırsla dolu hedeflerin gerçekleştirilmesini sağlayacak ekonomik ve askerî gücün, uyum içinde olmadığına dikkat çekmekteydiler. İkinci grup, irredentismi savunanlardan meydana geliyordu. Bunlara göre, iç meselelerin çözümü, sınırları yarım bırakılmış devletin öncelikle topraklarını genişleterek, milli sınırlarla milletin sınırları arasında uyum sağlanmadan mümkün görünmemekteydi. Son grupta ise her iki konunun eş güdümlü olarak yürütülmesinin mümkün olduğunu savunanlar yer almaktaydı[42]. Her ne suretle olursa olsun, Yunanistan'ın yeni araziler elde ederek bölgede güçlenmesi, XIX. yüzyıl boyunca, başta aleyhinde genişlediği Osmanlı Devleti olmak üzere ilerleyen dönemlerde diğer Balkan devletlerini, bölgeye yönelik çıkar politikaları olan büyük devletleri ve özellikle de İngiltere'yi rahatsız edecektir.

2-Akdeniz'de Değişen Dengeler ve Yunanistan

XVIII. yüzyılın sonlarında gerçekleşen Napolyon'un Mısır seferi, Akdeniz üzerinde siyasî bakımdan yoğunlaşarak artacak Avrupa ilgisinin başlangıç noktası olmuştur[43]. Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi ve devamında yaşanan gelişmeler, Akdeniz'de İngiltere'nin yüzyılın ilerleyen dönemlerinde kesin söz sahibi olacağı bir süreci de başlatıyordu. Fransızlar, Mısır seferi güzergahında Venedik'in kontrolünde bulunan birçok adayı da ele geçirerek bölgedeki Venedik varlığını sona erdirmişlerdir. Bölge dengelerini değiştiren Fransa'nın bu hareketi, Akdeniz'de çıkarları olan diğer devletleri bir araya getirmiş olması bakımından önemlidir.

---

[41] Robert Holland, Diana Markides, **The British and the Hellenes. Struggle for Mastery in the Eastern Mediterranean 1850-1960**, Oxford 2008, s. 1 vd. Aynı görüş için ayrıca bkz. **Greece, the Modern Sequel from 1831 to the Present**, London: Hurst and Company 2002, s. 278.

[42] Andreas I. Psomas, **The Nation, The State and The International System The Case of Modern Greece**, Athens: The National Center for Social Science Research, 1978, s. 81.

[43] Christine Laidlaw, **The British in the Levant. Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century**, London: I. B. Tauris, 2010, s. XIII, 5.

Yaşananlar, diğer bakımdan bölgedeki ilk çıkar çatışması olarak da nitelendirilebilir. Fransa'nın bölgeden çıkarılması sürecinde gerçekleştirilen işbirliği, bölgeye o güne kadar tamamen ticarî olarak yaklaşmış olan İngiltere'ye, Osmanlı Devleti ile özellikle gelecek senelerde giderek şekillenecek bir de siyasî ittifak alanı açmıştır[44]. İngiliz, Rus ve Osmanlı ittifakıyla Napolyon'un Mısır'dan çıkarılması sonrasında önce müstalik bir Yedi Ada devleti kurulmuş, ancak 1815'ten sonra burası İngiltere'nin kontrolüne girerek, bir *protektora* statüsünde 1864'e kadar İngiliz idaresinde kalmıştır. Aynı süreçte Malta da İngiliz hakimiyetine girmiştir. Böylece hemen XIX. yüzyılın başlarında Mısır'ın işgali ile başlayan olaylar, İngiltere'nin geleneksel hale gelecek Akdeniz politikasının nüvelerinin oluşması yönünde bir etki yaratmışlardır[45].

Bundan sonraki yıllarda Yunanistan'ın bağımsız bir devlet olarak teşekkül ettirilmesi, Akdeniz'deki dengenin ilk defa ve geniş olarak değişmesi anlamına gelmekle bir dönüm noktası olmuştur.

1821'de başlayan İsyan ile aynı zamanda Akdeniz ve Ege'de 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanmasına kadar sürecek, yirmi yıllık bir huzursuzluk ve kargaşa dönemine girilmişti. Yunanistan, Osmanlı Devleti tarafından bağımsız bir devlet olarak kabul edilmiş; 30 Ağustos 1832'de onaylanan İstanbul Konvansiyon'u ile de Yunanistan'ın kuzey sınırları Arta-Volos (Narda-Golos) hattı olarak kesinlik kazanmıştı[46]. Ege'de ise Yunanistan'a Egriboz Adası, Sporad ve Siklad adalarının bir kısmı bırakılmıştı. Ege Denizi'nin değişen yapısı sonrasında Kuzey'de Taşöz Adası'ndan Güney'de Meis ve Gavdos adalarına kadar, yani 39 derece kuzey

[44] Christine Laidlaw, **The British in the Levant. Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century**, s. 18.

[45] Napolyon ile yapılan mücadelede İngiltere Fransız ve İspanyol Batı Hindistan'ını (West Indies) ele geçirip, 1806'da Beunos Aires'e bir sefer yaparak ve 1811'de Java'yı alarak gelişen ekonomisi için birçok yeni kazanımlar sağlayabilmiştir. Serbest ticaret (free trade) sloganını ekonomik çıkarları doğrultusunda diğer devletlere kabule ettirmek isteyen dönemin İngiliz devlet adamları bu uğurda gerektiğinde siyasî mücadeleye de girmekten kaçınmayacaklardır: John Gallagher, Ronald Robinson, "The Imperialism of Free Trade", **The Economic History Review**, New Series VI/1 (1953), s. 8.

[46] Ali Fuat Örenç, **Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan**, İstanbul: BKY yay. 2009, s. 229. Bu anlaşma sonrasında İngiliz, Fransız, Rus ve Osmanlı temsilcileri ile arazi üzerinde Yunanistan sınırlarının belirlenmesi çalışmaları ve garantör üç devletin komiserlerinin anlaşmalara aykırı davranarak sınırların oldukça keyfi bir şekilde belirlenmesi hakkında geniş bilgi için bkz. aynı eser, s. 229-253.

enleminin kuzeyinde ve 26 derece doğu boylamının doğusunda kalan bütün adalar kesin olarak Osmanlı hakimiyetinde kalmışlardır[47].

Yunanistan'ın tamamen bağımsız bir devlet olarak kurulmasına, 3 Şubat 1830 tarihli Londra Protokolü ile karar verilmesinden hemen sonra, Yunan tahtına geçmek üzere kendisine, teklif götürülen Leopold, ileri sürdüğü bazı şartların yerine getirilmesi üzerine Yunan tahtını kabule hazır olduğunu ifade etmiştir. Bu şartlardan en önemli olarak gördüğü ise bazı adaların özellikle de Girit'in Yunanistan'ın sınırlarına dahil edilmesiydi[48]. Teklifleri, Yunanistan'ı kuran üç devlet tarafından kabul edilmeyecek ve bilindiği üzere, Yunan tahtına Mayıs 1832'de Otto uygun görülecektir[49]. Ancak kuruluş sınırları dışında bırakılan Girit Adası'nın ilhakı, Yunanistan ve Girit Rumlarının adeta müşterek amaçları halini alacak[50], bu nedenle çıkan isyanlar ve yaşanan siyasî gelişmeler, özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Girit'i Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ve Ege'ye yönelik politikasının belirleyicisi kılacaktır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlangıcı, Rusya'nın "şark meselesini" halletmek maksadıyla materyal olarak desteklediği Balkan milletlerini isyana teşvik etmesine dayanır. Bu teşvik, Bulgaristan ve Hersek'te isyanlarla amacına ulaşmış, Rusya'nın bu yöndeki çabaları ve İngiltere'deki iç siyasî çekişmeler Osmanlı Devleti'nin yaşanan gelişmeler sırasında Avrupa'da yalnız kalmasıyla sonuçlanmıştır. Özellikle Bulgar isyanı, Osmanlı Devleti'nce yüzbinlerce Hristiyanın öldürüldüğü propagandası[51] neticesinde dinî bir mahiyet kazanmış ve malî olarak

---

[47] Sporad adalarından Çamlıca, Suluca, Şira, İstandil, İşkilos, İşkiros, Santorin, Andre, Nakşa, Amurgos, Para, Miknos, Mürted, Egine, Şeytan, Poros, Kırlangıç, Güvercin, Kardaşlar, Belko, Yarasu, Zora, Osuda, İskandil, Pir, Yılan, İstaporya, Delos, Caros, Uzunca, Nepale, Ayayorgi, İstanos, İkaris, Kiros, Defliye, İskino, Ananis, Felakonda, Ferani, Dable, Küçükçamlıca, Engiste, Anafi, Küçükanafi, Hristiyan, Servi; Kikladlardan Termiye, Serifos, Küçükpara, İspinos, İskinos, Sifno, Polikandros, Gümüş, Polino, Değirmenlik, Küçükdeğirmenlik, İpsara, Kalori (Kaya), Zenari (Kenari), Yaban, Keçi ve İstifalya adaları Yunanistan'a bırakılmıştır: **Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi**, s. 85-86; Ali Fuat Örenç, **Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan**, s. 199-200.

[48] Douglas Dakin, **The Unification of Greece 1770-1923**, New York 1972, s. 61; Ali Fuat Ören, **Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan**, s. 191.

[49] Murat Hatipoğlu, **Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, s. 27.

[50] M. Metin Hülagü, "1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresi'nde Girit", s. 328.

[51] Balkanlarda, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Osmanlı aleyhine İngiliz basınında yaratılan olumsuz hava ve genel olarak bölge hakkında Osmanlı/Türk aydını ve siyasetçilerinin bakış

Avrupa kamuoyundaki imajı bozulmuş olan Osmanlı Devleti'ni siyasî olarak da zor durumda bırakmıştır[52]. Avrupa büyük devletlerinin sorunun diplomatik yollarla helledilmesi yönündeki girişimlerinin sonuçsuz kalması, Osmanlı Devleti ile Rusya'yı Nisan 1877'de başlayan savaşta karşı karşıya getirmişti. Savaş, Rumeli ve Anadolu olmak üzere iki cephede cereyan etmiştir.

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sürecinde, Akdeniz'de Osmanlı Devleti'ni en çok tedirgin eden, Yunanistan'ın savaşa girerek bir cephe açması ihtimali olmuştu. Gerçi savaş boyunca iç politikası oldukça karışık olan Yunanistan'da, Osmanlı Devleti'ne karşı Rusya'nın yanında silahlı bir mücadeleye girmek için bir fikir birliği yoktu[53]. Diğer taraftan, büyük devletlerin de bu tür bir ihtimale karşı Yunanistan'ı sürekli uyarısı söz konusuydu. Herşeye rağmen, Yunanistan'da Rusya yanında savaşa girilmesine taraftar bir grup vardı. Savaş sürecinde Rusya ile bu noktada bir ittifak anlaşması imzalanmasına çalışan bu grup, Rusya'nın bu dönemde takındığı aşırı Bulgar yanlısı politika karşısında oldukça kırılmışlardı[54].

Yunanistan'ın bağımsızlığı sonrası, özellikle Kırım Savaşı'nı takip eden senelerde, Rusya ile olan ilişkilerinin yoğunluğunda devamlı bir zayıflamadan bahsetmek mümkündür[55]. Özellikle Batı Avrupa ile gelişmekte olan ilişkiler ve

---

açısının güzel bir değerlendirmesi için: Ebru Boyar, **Ottomans, Turks and the Balkans**, London-New York 2007.

[52] Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", **DİA**, 9, İstanbul 1994, s. 498.

[53] 1877-1878 yılları arasında Yunanistan'da beş hükümet değişikliği yaşanmıştı. Söz konusu dönemde Yunanistan'da kurulan hükümetlerin başında yer alan dolayısıyla Yunan siyasetinde etkin siyasetçiler olarak Charilaos Trikoupes, Alexandros Koumoundouros, Epaminondas Deligiorges önplana çıkmışlardı. Bu siyasetçilerden Trikoupes Yunanistan'ın uzun vadede kendi iç durumunu düzeltmeden başka bir maceraya girmesine taraftar değildi. Trikoupes'e göre güçlü bir ekonomi, ordu ve donanmaya sahip olmak öncelikli hedefler olmalıydı. Doğu Sorunu'nda daha çok İngiliz politikası doğrultusunda bir yaklaşım benimsemiştir. Koumoundouros ise tam aksine yayılmacı bir siyasî tutuma sahiptir. Diğer taraftan Yunan Kralı'na sadık bir politikacı olarak bilinmektedir. Kral George ise bir çeşit slav meselesi olarak değerlendirdiği 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ne müdahil olmak noktasında pek hevesli değildi. Deligiorgies ise Rus karşıtı ve savaş istemeyen bir politika gütmekteydi. Ona göre Yunan krallığı ve Osmanlı Devleti'nde yaşayan Rumların savaştan elde edecekleri hiçbir şey yoktu: Nicholas C. J. Pappas, "Greece and the Ottoman-Russian War of 1877-1878", **The Ottoman-Russian War of 1877-78**, ed. Ömer Turan, Ankara ty, s. 180-181.

[54] Nicholas C. J. Pappas, "Greece and the Ottoman-Russian War of 1877-1878", s. 175.

[55] Yunanlılara nüfuz edinilmesi yönündeki Rus siyaseti Küçük Kaynarca Antlaşması ile başlamış ve bu anlaşmaya konulan bir madde ile Ruslar Ege Adaları'nda konsolosluk açarak propaganda faaliyetine başlamışlardır. (İsmet Parmaksızoğlu, "Rusya'nın Mikenos Adası'nda Konsolosluk Kurma Teşebbüsü ve Bununla İlgili Vesikalar", **Belleten**, 161, Ankara: TTK Basımevi, 1977, s. 125-135; Osman Köse, Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri", **Turkish Studies**, I/2, 2006, s. 154-171). Bu siyaset özellikle 1821'de başlayan Yunan İsyanı ile doruk noktasına çıkmış ve bu isyan sürecinde Rusya Yunan bağımsızlığını sağlamak üzere Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir: Ali Fuat Örenç, **Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten**

Rusya'nın *panslavist* politikasının etkilerinin genişlemesi, Yunanlıları millî hedefleri doğrultusunda Rusya'dan uzaklaştırmaktaydı. Diğer taraftan Rus-Bulgar ilişkilerinin geliştiği 1856-1878 arasındaki dönemde Rus-Yunan ilişkilerinde değişiklikler görülmektedir. Rusya'nın Bulgar siyasetinin, özellikle 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile sonuçlanacak olayların başladığı 1875 yılından, savaşın sona erdiği 1878 yılına kadar olan aralıkta, sadece Osmanlı ile değil Sırp ve Yunanlılarla olan ilişkilerini olumsuz etkilediğini söylemek yanlış olmaz[56]. Özellikle 1866'da Girit'te başlayan Rum isyanı karşısında Rusların takındığı pasif tavır, Yunanlıları hayal kırıklığına uğratmıştı[57]. Daha sonra, Bağımsız Bulgar Ekzarhlığının kurulması ve tanınması konusunda Yunan-Bulgar kilise çatışmasında, Rusya'nın İstanbul büyükelçisi İgnatief (1864-1877)'in yaklaşımı da Yunanistan tarafından Bulgar yanlısı bulunmuştur. Rusya elçisi İgnatief, tutumuyla, ne kendi hükümetini ne de Yunanistan'ı memnun edebilmişti. 23 Şubat 1872'de yayımlanan Ferman ile Bağımsız Bulgar kilisesi kurulmuş, ancak Fener Patriği tarafından tanınmamıştır. Eylül 1872 sonunda ise Patriklik, Bulgar din adamlarını aforoz etmiştir. Gelişmeler sırasında İgnatief, Bulgar iddialarını desteklemekte ve bunların gerçekleşmesi noktasında Babıali'yi yönlendirmeye çalışmaktaydı. Bulgar din adamlarının aforoz edildiği 29 Eylül 1872 tarihli toplantıya, Rus Orthodoks kilisesinin temsilcileri katılmamıştı. Bu tutum karşısında Yunanistan'ın Rusya'ya karşı güven problemi daha da büyümüştür. Rusya'ya karşı husumet artmaktayken, Vulgaris Hükümeti'nin İstanbul'a atadığı yeni Yunan elçisi Simos, Osmanlı Devleti ile dostane ilişkilerin geliştirilmesi yönünde bir tavır ortaya koymaktaydı. Bu durumdan hoşnut olmayan İgnatief'in, tavrın devam etmesi durumunda İstanbul'da Yunan çıkarlarının Rusya tarafından desteklenmeyeceği tehdidine karşılık Simos, Yunanistan'ın kendi

---

Bağımsızlığa Yunanistan, s. 120; Rusya'nın bundan sonra da Yunanistan'a Osmanlı Devleti karşısında genişleme siyasetinde, özellikle Girit'in ilhakı için destekde bulunduğunu görmekteyiz: M. Metin Hülagü, "1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresi'nde Girit", s. 329-330. Ancak Rusya'nın desteği özellikle 1866 Girit İsyanı sırasında Yunanlı siyasetçiler tarafından yetersiz bulunmuş ve hayal kırıklığı ile karşılanmıştır: Nicholas C. J. Pappas, "Greece and the Ottoman-Russian War of 1877-1878", s. 180.

[56] Evangelos Kofos, **Greece and the Eastern Crisis 1875-1878**, s. 27; Nicholas C. J. Pappas, "Greece and the Ottoman-Russian War of 1877-1878", s. 166.

[57] 1866 Girit İsyanı'nda Yunanistan Hükümetinin tavrı Rus başbakanı ve Yunan dostu Gorchakov tarafından tasvib edilmeyerek, "aptal bir siyaset" olarak netilenmişti: Roderic H. Davison, "Ottoman Diplomacy and the Ending in 1869 of the Crisis with Greece Caused by the Rebellion in Crete of 1866-1869", **X. Türk tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler**, IV, Ankara 1993, s. 1195.

menfaatlerini koruyabileceği, bunun için yabancı bir gücün desteğine ihtiyaç duymadıkları cevabını vermekten çekinmemişti[58]. Netice itibarı ile Rusya'nın Balkanlardaki tutumu dönemin Yunan siyasetçileri nazarında slav ağırlıklı ve öncelikli olarak değerlendirildiğinden, Rusya ile işbirliği taraftarı olan Yunan siyasetçiler dahi öncelikle bazı şartların kabul edilmesini ileri sürüyorlardı[59]. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın en kritik anında, Plevne'deki Türk birliklerini bölmek isteyen Rus Çarı II. Aleksander, bizzat Yunan Kralı George'a müracaat ederek, Osmanlı Devleti'ne savaş açmasını istemiştir. Kral George bu isteğe olumlu bir cevap vermeye mütemayil olsa da işbaşında olan *Ekümenik Hükümet*, özellikle İngilizlerin tavsiyesini de hatırlayarak bu isteğe yanaşmamıştır. Ancak Rus çarına doğrudan hayır cevabı vermek yerine, ileri sürdükleri birtakım isteklerin yerine getirilmesi durumunda savaşa gireceklerini bildirmişlerdir. Bu istekler, Yunanistan'ın savaş sonunda Tesalya, Epir, Makedonya ve Trakya'nın bir kısmını elde edeceğinin ve Rus donanmasının Yunan kıyılarını denizden olası bir Osmanlı atağı karşısında koruyacağının taahhüt edilmesiydi. Elbette II. Aleksander bu istekleri red cevabı ile aynı görmüş, bu tarihten sonra Yunanistan'a karşı soğuk bir politika izlemiştir[60]. Rusya yanında savaşa girilmesi noktasında müteredditt kalınmasının bir diğer önemli sebebi ise Yunan kara ordusu ve deniz gücünün gerçekten zayıf olmasıdır.

İç politikadaki sıkıntılar ve yukarıda genel olarak bahsedilen teknik yetersizliğe rağmen, Yunanistan'da özellikle Eylül 1877-Ocak 1878'de görevde bulunan Ekümenik Hükümetteki bakanlığı döneminde ve hemen arkasından başkanlığında kurulan hükümet döneminde, Koumoundouros, Sırbistan, Romanya ve Rusya ile bir ittifak kurmaya çalışmıştı. Ancak bu ittifak, Yunan ordusunun bir askerî harekata hazır olmaktan uzak bulunması ve şartlar tam manasıyla olgunlaşmadan böyle bir işe girişilme endişesi nedenleriyle sonuçlandırılamamıştır. Denizden bir Osmanlı saldırısı olması veya İngiltere'nin daha önceki örneklerde görüldüğü üzere, blokaj uygulayarak herhangi bir toprak kazancı olmadan Yunanistan'ı savaş dışına

[58] Domna N. Dontas, **Greece and the Great Powers 1863-1875**, Esntitute for Balkan Studies 1966, s. 199-200.
[59] Nicholas C. J. Pappas, "Greece and the Ottoman-Russian War of 1877-1878", s. 172, 175.
[60] George J. Markopoulos, "King George I and the Expansion of Greece, 1875-1881, s. 25.

itme ihtimali, bu endişelerin kaynağını oluşturmaktaydı[61]. Buna rağmen, Yunan çeteleri Osmanlı Devleti'nin Rumeli topraklarında asayişi bozan birtakım hareketlerinde merkezi devlet tarafından desteklenmekteydi. Yine savaş sırasında Rum nüfusun yoğun olduğu başta Girit[62] olmak üzere bazı adalarda da birtakım ayaklanmalar meydana gelmişti. Midilli'de de Yunanistan'dan gelen bazı âsîler ile bunlara yardım eden ada halkından küçük bir grubun karışıklık çıkarmaya çalıştığını, ancak ada yönetiminin olayı zamanında Bâbıâlî'ye bildirmeleriyle bir çatışma çıkmadan meselenin sonlandırılmış olduğunu biliyoruz[63].

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda yaşadığı en büyük buhran olan 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, sonuçları itibariyle de siyasî, askerî, sosyal ve iktisadî açıdan ciddi problemleri beraberinde getirmekteydi[64]. Savaşın bitiminde ortaya çıkan tablo, aynı zamanda Akdeniz'de önemli stratejik değişikliklere neden olacaktır. Rusya'nın savaş sırasında özellikle İstanbul ve Boğazlar üzerinde kurduğu baskı ve bölgeyi ele geçirme tehlikesi, diğer taraftan Anadolu'da Erzurum'a kadar ilerlemesi, çıkarlarının tehlikeye girdiğini gören İngiltere'nin Akdeniz politikasında birtakım köklü değişikliklere gitmesine sebep olmuştur[65]. Yaşanan gelişmeler üzerine, Rusya karşısında dezavantajlı bir konuma düşüldüğüne inanan İngilizler, bölgede toprak elde ederek bir denge sağlayabileceklerini, aksi takdirde İngiltere'nin *Levant*taki pozisyonunun tehlikeye gireceğini düşünüyorlardı[66]. Bu düşünceler ışığında, 4 Haziran 1878'de, İngiltere Kıbrıs'a geçici olarak yerleşmek üzere, Osmanlı Devleti

[61] Nicholas C. J. Pappas, "Greece and the Ottoman-Russian War of 1877-1878", s. 182.
[62] Cemal Tukin, "Girit", **DİA**, 14, s. 90; M. Metin Hülagü, "1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresi'nde Girit", s. 332-333.
[63] Kaymakam İslam Bey kumandasında gönderilen iki tabur asker isyan hazırlığındaki grubu kısa sürede etkisiz hale getirmiş ve bir süre adada kalan bu birlikler "asâkir-i redîfeye ruhsat verildiği sırada" memleketlerine gönderilmişlerdir: Ali Fuat Örenç, "Berlin Kongresi Sonrası Osmanlı-Yunan Hudut Müzakerelerinde Ege Adaları'nın Askerî Durumu (1880-1881)", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları** (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi), 10, İstanbul 2006, s. 191. Öte yandan 1877-78 Savaşı'nda, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 31 Ocak 1878'de imzalanan Edirne Mütarekesi'nden iki gün sonra, Yunan askerî birlikleri Osmanlı sınırlarını geçiyor, yani Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan ediyordu. Bu hareketi Yunanistan'ı zor durumda bıraktı (George J. Markopoulos, "King George I and the Expansion of Greece", 1875-1881, s. 27-28). Tesalya'dan askerlerini çekmesi için bir haftası vardı. Aksi halde Osmanlı Devleti'nin saldırısı veya İngiltere'nin blokajına maruz kalacaktı: Nicholas C. J. Pappas, "Greece and the Ottoman-Russian War of 1877-1878", s. 183.
[64] Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", s. 499.
[65] H. Bayram Soy, **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)**, Ankara: Phenix Yayınevi 2004, s. 9.
[66] TNA, FO 358/1.

ile bir konvansiyon imzalamıştır[67]. Başlangıçta gizli tutulan bu anlaşma ile İngilizler Akdeniz'de stratejik bir nokta elde etmişlerdir[68].

İngiliz devlet adamlarının Akdeniz'de, stratejik açıdan yerleşilmeye en çok elverişli noktayı tespit etmek üzere yaptıkları analizlerden, stratejik açıdan değerli bulunan liman ve mevkileri ve onlara bakış açılarını tespit etmek mümkündür[69]. Aralarından seçim yapılmak üzere teklif olunan bölgelerden birisi de güzel iki limana sahip münbit bir ada olarak tanımlanmış Midilli'dir. Çanakkale girişinin kontrolü için elverişli olmakla beraber, Hindistan yolunun çok dışında olması nedeniyle bir üst olarak İngiliz politikaları için çok da yararlı olmayacağı sonucuna varılmıştır[70]. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı Devleti'nin Akdeniz ve dolayısıyla Ege politikasının belirlenmesinde oynadığı öncelikli rolün anlaşılması bakımından, raporda, Girit'teki özellikle siyasî atmosfer üzerine yapılan aşağıdaki değerlendirmelerin zikredilmesi gerekmektedir. Girit, büyük yüzölçümü ve konumu itibariyle Ege ve Adriyatik denizlerinin gözetlenmesi için ehemmiyetli bir konuma sahip olarak tanımlanmıştır. Sahip olduğu birçok liman ve yeterli ekonomik imkanlarla birlikte, Hindistan ticaretinin korunması noktasından da oldukça elverişli

---

[67] Dwight E. Lee, **Great Britain and the Cyprus Convention of 1878**, Harvard University Press 1934, s. 85; Rifat Uçarol, **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere'ye Devri)**, İstanbul: Filiz Kitabevi 1998[2], s. 61.

[68] Kıbrıs Adası'nın, İngiltere'nin özellikle askerî beklentilerini karşılama kapasitesi hakkında dönemindeki siyasî tartışmalar ve bunların karikatürizasyonu için: Andrekos Varnava, "Punch and the British Occupation of Cyprus in 1878", **Byzantine and Modern Greek Studies**, 29/2, 2005, s. 167-186.

[69] Buna göre, Gelibolu yarımadası'nın Edremit Körfezi ile Marmara Denizi arasında Asya kısmındaki arazi, Midilli Adası, Limni Adası, İstambulya Adası, Girit Adası, İskenderun, Akka, Hayfa, İskenderiye ve Kıbrıs Adası olmak üzere toplam on merkez üzerinde siyasî, askerî, denizcilik ve ticaret açısından bir analiz yapılmıştır (FO 358/1). Az önce bahsedilen noktalar ışığında bölgede İngiltere için en uygun bölgenin tespiti konusunda Albay Robert Home görevlendirilmiş ve bir rapor hazırlamıştır (Dwight E. Lee, **Great Britain and the Cyprus Convention of 1878**, s. 77; Yulug Tekin Kurat, **Henry Layard'ın İstanbul Elçiliği 1877-1880**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 1968, s. 82-83). Konu hakkında Albay Home'un hazırladığı raporu yayımlayan (bkz: "A Memorandum Concerning Cyprus, 1878", **Journal of Modern History**, III, 1931, s 235-241) Dwight E. Lee İngiltere'nin Kıbrıs'a yerleşme kararının 18 Nisan-10 Mayıs 1878 tarihler arasında alınmış olduğunu ifade ederken, Rıfat Uçarol bu kararın alınmasında Albay Home'un verdiği 8 Şubat 1877 tarihli raporun çok önemli rol oynadığını yazmaktadır: Rifat Uçarol, **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere'ye Devri)**, s. 40.

[70] TNA, FO 358/1; Dwight E. Lee, **Great Britain and the Cyprus Convention of 1878**, s. 79. Limni, İstambulya ve Girit adalarının askerî üs olarak değerli görülen diğer adalar olarak Albay Home'un raporunda yer almışlardır. Bunlardan Limni, Midilli Adası ile aynı gerekçelerden yani Çanakkale Boğazı'na yakın olmasına rağmen, Hindistan yoluna uzaklığı sebebiyle uygun bulunmamıştır. On iki ada grubuna dahil olan İstanbulya veya batı literatüründeki adıyla Stampalia, Maltezana Limanı ile beraber askerî olarak oldukça uygun bir ada olarak düşünülmüştür. Hindistan yolunun korunması için de oldukça elverişlidir.

görülmüştür. Dolayısıyla Girit'in fiilen İngiliz kontrolüne girmesiyle çok önemli avantajlar elde edileceği kabul edilmektedir. Ancak Girit'in oldukça kalabalık Rum nüfusu ve bunların uzun zamandır Yunanistan ile birleşme yolundaki faaliyetlerinin, adada siyasî huzursuzluğa sebep olduğu gerçeği dikkate alınmış; dolayısıyla İngiltere için bir güç kaynağı yerine zayıflık sebebi olacağı tespiti yapılmıştır. Suriye kıyılarından çok uzak oluşu, Malta ile Port Said arasındaki mesafeyi arzu edildiği oranda azaltmadığı ve ayrıca olası bir saldırı karşısında savunmasının da oldukça zor olacağı gerekçeleri Girit'in tercih edilmemesi için yeterli olmuştur[71].

3 Mart 1878 tarihli Ayestefanos Antlaşması şartlarının, başta İngiltere olmak üzere diğer Avrupa büyük devletlerinin menfaatleriyle çatışma içinde olması nedeniyle, şartların revize edilmesi için 13 Haziran-13 Temmuz 1878 tarihleri arasında Berlin'de bir kongre toplanmış ve sonucunda Berlin Antlaşması imzalanmıştır[72]. Fransız Dışişleri Bakanı Waddington'un teklifi, İngiltere'nin desteği ile Osmanlı Devleti'ne karşı doğrudan savaşmamış olmasına rağmen, sınırı bulunduğu arazilerin durumu görüşülürken, Yunanistan da Kongreye katılmıştır[73]. Kongre'de Yunanistan'ı temsil eden Dışişleri Bakanı Deliyannis, prensip olarak, Hükümetinin Rum halkının yaşadığı bütün toprakların ilhakını arzu ettiğini ilan etmekten geri durmamış, ancak zaman ve zemini göz önünde bulundurarak, şimdilik sadece Epir, Tesalya ve Girit Adası'nı istediklerini bildirmiştir. Deliyannis'in bu beyanatı, o güne kadar Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinde, özellikle Girit'teki isyanlara[74] elaltından destek verilmesi şeklinde temkinli olarak sürdürülen, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik irredentist siyasetinin, ilk defa uluslararası bir kongrede resmen dile getirilmiş olması bakımından bir dönüm noktası ve politika değişikliği olarak değerlendirilmelidir.

---

[71] TNA, FO 358/1; Dwight E. Lee, "A Memorandum Concerning Cyprus, 1878", **The Journal of Modern History**, III/2, 1931, s. 239-240.

[72] Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", **DİA**, 5, İstanbul 1992, s. 516-517.

[73] Rıfat Uçarol, "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881), **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1878'e Kadar)**, Ankara 1986, s. 212.

[74] Mesela, D. Vulgaris kabinesi, 1867'deki Girit isyanları sırasında, asilere gayriresmi destekte bulunma kararı almıştı: Cengiz Orhonlu, "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettiği Siyaset", s. 6.

a-Yunan Irridentisminin Öncelikleri ve Bölgesel Dengeler

Yunan kamuoyu irredentismi "Osmanlı boyunduruğunda acı çekmekte olan kurtarılmamış kardeşlerinin özgürleştirilmesi" şeklinde anlamlandırmıştı[75]. Yunan irredentismi, diğer adıyla *Megali İdea*, Osmanlı topraklarında Rumların yaşadığı bölgelerin Yunanistan tarafından işgali ile büyük bir Yunanistan kurulmasını hedeflemekteydi. Yunanistan'ın genişleyebileceği iki bölge vardı: Birincisi, güneye doğru genişlemek suretiyle Ege'de bulunan ve önemli oranda Rum nüfus barındıran adaların ele geçirilmesi yollu bir siyasetin takibini gerektirmekteydi. İkinci olarak, kuzey istikametinde genişleyerek, Teselya, Epir ve Makedonya Yunan topraklarına katılabilirdi[76]. Bir *milli devlet* olarak Yunanistan'ın genişlemesinde sınırlarının nerede son bulacağı tartışılmakta ve belirsizliğini korumaktaydı. Yunanistan'ın 1861'de nüfusu 1.100.000 idi. Aynı tarihlerde, İngiliz hakimiyetindeki Yedi Ada Cumhuriyeti ve Osmanlı Devleti topraklarında bulunan Rum sayısı bu rakamın en az üç katıydı[77]. 1878 yılı itibariyle ise Yunanistan'ın toplam nüfusunun, Osmanlı hakimiyetindeki topraklarda yaşayan toplam Rum miktarının 1/3'ünden az olduğu hesaplanmıştır[78].

Bağımsızlık sonrası Yunanistan ciddi bir ekonomik atılım yapamadığı gibi 1879-1890 yılları arasında 630 milyon altın Frank dış borç anlaşması imzalanmıştı; bu anlaşmalardan net 458 milyon 622 bin Frank elde edilmiş ve bunun ancak 100 milyon Frankı kasasına girmişti[79]. Söz konusu borçlanma, Yunanistan ekonomisinin

---

[75] George Andreopoulos, "State and Irredentism: Some Reflexions on the Case of Greece", **The Historical Journal**, XXIV/4 (1981), s. 951; Dimitris Loules, "The Position of Greece Towards the Ottoman Empire during the Crimean War", s.1218.

[76] Cengiz Orhonlu, "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettiği Siyaset (1866-1885)", **Türk Dünyası Araştırmaları**, I/6, İstanbul 1980, s. 5. Ancak karşılık bir etnik yapıya sahip olan Makedonya'ya yönelik Yunan emelleri, benzer hedefleri olan bölgedeki diğer güçlerle, özellikle Bulgaristan ve Sırbistan ile XX. yüzyılın hemen başlarında büyük bir mücadekeye girişmiş ve Makedonya'yı uzun süre devam eden bir çatışma sahasına dönüştürmüştür.

[77] Andreas I. Psomas, **The Nation, The State and The International System The Case of Modern Greece**, s. 80.

[78] Bu hesapta Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamındaki Rum sayısı 4.325.000 olarak gösterilmektedir. Bu sayının içinde Adalar başlığı altında ise Girit, İstanköy, Kıbrıs, Midilli, Sakız, Rodos, Sisam, Limni, Marmara ve Yunda adalarının dahil olduğu grunun nüfusu 724.000 olarak kaydedilmiştir (Andreas I. Psomas, **The Nation, The State and The International System The Case of Modern Greece**, s. 86; George Andreopoulos, "State and Irredentism: Some Reflexions on the Case of Greece", s. 952). Ancak 120 bin olarak verilen İstanköy'ün nüfusu çok abartılı olup, bir yanlışlık eseri olsa gerektir. Bunun 12 bin kabul edilmesiyle ile adalar nüfusu 638 bin şeklinde tahmin edilebilir.

[79] John A. Levandis, **The Greek Foreign Debt and The Great Powers 1821-1898**, New York: Columbia University Press, 1944, s. 71-72.

çok ihtiyaç duyduğu altyapı yatırımlarına yönelik projelerde bir artış yaratmak yerine, tam tersine giderek artan kamu borçlarının ödenmesi için çalışılan bir süreci başlatmıştır. Bunun yanında, önemli bir miktar harcama da hiçbir sonuç vermeyen askeri seferberlikler için yapılmıştı[80]. XIX. yüzyıl boyunca Yunan ordusu küçük ve etkisiz bir görüntü çizmekteydi. Kuruluşundan Balkan Savaşlarına kadar olan süreçte Yunanistan'ın toprak kazancı, devletin askerî başarıları değil, büyük devletlerin diplomatik destekleri ve düzensiz Yunan çetelerinin faaliyetlerine dayanmıştır[81]. Osmanlı Devleti'ne karşı Girit'teki soydaşlarını özgürleştirmek amacıyla giriştiği savaşta çok kötü bir mağlubiyet alan Yunanistan'ın ekonomisi de bu sırada uluslararası komisyonun kontrolüne girmiştir[82]. Görüldüğü gibi, Yunanistan'ın iktisadî ve askerî durumu, irredentist bir politika takip etmeye uygun değildi. Yunanistan'da XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde cevap aranan soru, Osmanlı "boyunduruğu" altında yaşamakta olan Rum azınlığın kurtarılması için bir an önce mi savaşa girilmeliydi, yoksa bir devlet olarak belirli bir finansal seviyeye ulaşıldıktan sonra mı? Bu soruya iki türlü cevap veriliyordu: Birinci görüşün savunucularına göre, Yunan devleti ancak irredentist hedeflerine ulaştıktan sonra refahı yakalayabilirdi. İkinci grup ise büyüme ve modernizasyonun belirli bir noktaya getirilmesini, herhangi bir kurtarma savaşına girişilmesinin önemli bir ilk şartı olarak görmekteydiler[83].

Girit'in Yunanistan tarafından açıkça talep edilmesi, Berlin Kongresi'nde İngiliz delegeleri tarafından şiddetle protesto edilmişti[84]. Akdeniz'deki güç dengesini

---

[80]Mesela 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra yapılması ön görülen sınır düzenlemeleri için Osmanlı Devleti ile yürütülen görüşmelerin uzaması ve bir noktada çıkmaza girmesi üzerine savaş hazırlıklarına başlayarak, seferberlik ilan eden Yunanistan'ın 1876 yılı öncesi 10 milyon Drahmi olan askerî harcaması söz konusu kritik dönemde 64 milyon Drahmi olarak gerçekleşmişti: John A. Levandis, **The Greek Foreign Debt and The Great Powers 1821-1898**, s. 66. Ayrıca bkz: George Andreopoulos, "State and Irredentism: Some Reflexions on the Case of Greece", s. 953-956.

[81] Balkan Savaşları'na kadar Yunan Ordusu sayı olarak barış dönemlerinde otuz bine, savaşta ise seksen bin askere asla ulaşamamıştı. Yunan ordusu tabur düzeni üzerine kurulmuştu. İlk defa 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında alaylar oluşturulmaya başlandı. Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği 1897 Savaşı sırasında ve sadece savaş sürecinde olmak üzere bölükler teşekkül ettirilmiştir. Silah bakımından kara ve deniz güçleri Balkan Savaşlarına kadar Osmanlı ve batıdaki diğer devletlerin gerisinde kalmıştı: Nicholas C. J. Pappas, "Greece and the Ottoman-Russian War of 1877-1878", s. 176-178.

[82] Andreas I. Psomas, **The Nation, The State and The International System The Case of Modern Greece**, s. 87.

[83] George Andreopoulos, "State and Irredentism: Some Reflexions on the Case of Greece", s. 956.

[84] Ayşe Nükhet Adıyeke, **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908),** Ankara 2000, s. 28.

ciddi manada değiştirecek olan bu istek, aslında daha sonra, Berlin Antlaşması'nın 24. maddesi uyarınca Yunanistan'a Yanya, Tırhala, Preveze ve Golos taraflarında sınır düzenlemesi ile toprak verilmesini, büyük Devletlerin baskıları ile uygulamayı kabul etmek zorunda kalan Osmanlı Devlet adamları tarafından da bir seçenek olarak gündeme getirilmişti[85]. Baskılara daha fazla direnemeyerek, 8 Şubat 1881'de toplanan Osmanlı Hükümeti, prensipte Yunanistan'a toprak verilmesini kabul etmişti. Burada dikkati çeken, Yunanistan'a Epir ve Tesalya değil, Girit'in terkinin daha uygun olacağı yönünde bir karar alınmış olmasıdır. Hatta görüşmelerde, sadece Girit'e razı olmaması durumunda Kaşot, Gavdos ve Kerpe adalarının da Yunanistan'a bırakılması kararı çıkıyordu[86]. Dönemin Evkaf Nazırı Suphi Paşa bu görüşte iken, sınır müzakerelerine *Komiser*[*] olarak tayin olunan Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Girit'in Yunanistan'a terkine karşı çıkıyordu. Kendisinin Girit'in stratejik önemi konusunda yaptığı bir konuşma üzerine, bu yönde bir teklif yapılmasından o an için vazgeçilmiştir[87]. Yunanistan'a bırakılacak toprakların geçeceği sınırların belirlenmesi sorunu uzun zaman sürümcemede kalmış ve nihayet 8 Mart'ta Almanya'nın İstanbul elçilik binasında altı büyük devletin elçileri ve Osmanlı Devleti temsilcilerinin katılımı ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda kesin olarak çözülmüştür. Bu görüşmelerde Osmanlı Devleti'ni temsil eden heyete verilen talimatta, Girit'in Yunanistan'a bırakılmasının bir seçenek olarak sunulması da yer almaktaydı. Nitekim görüşmeler sırasında Osmanlı delegeleri tarafından iki defa gündeme getirilen teklif, İngiliz elçisinin doğrudan itirazı ile karşılanmıştır. İkinci

[85] Antlaşma imzalndıktan hemen sonra, Yunanistan, Osmanlı Devleti'ne ardı ardına notalar vererek yirmi dördüncü maddenin uygulanmasını isteyecektir: Rıfat Uçarol, "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881), s. 214; Ali Fuat Örenç, "Berlin Kongresi Sonrası Osmanlı-Yunan Hudut Müzakerelerinde Ege Adaları'nın Askerî Durumu (1880-1881)" , s. 168.

[86] Bazı araştırmacılar, sınır düzenlemelerinde Yunanistan'a bırakılacak adaların Girit'in yanında Sisam ve İpsara olduğunu ifade etmektedirler: M. Metin Hülagü, "1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresi'nde Girit", s. 336.

[*] Komiserlik müessesesi XIX. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış olup, Osmanlı Devleti'nin mülkü olan toprakların işgal veya anlaşmalar yoluyla kaybedilmesi üzerine söz konusu bölgedeki Türk ve Müslüman ahalinin hukukunu korumak ve devletin şeklen de olsa hükümranlık hakkını sürdürmek için geliştirilmiştir. Bu anlamıyla Bulgaristan ve Mısır'a Osmanlı Devleti tarafından komiserler tayin edildiğini görüyoruz. Bkz: Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği", **Belgeler**, XVII/21'den Ayrıbasım, Ankara 1997, s. 72. Sınır müzakerelerinde görevli olarak da yukarıdaki tanıma benzer şekilde yapılacak düzenlemelerde Osmanlı Devleti'nin ve bölgedeki tebaanın hukukunun en iyi şekilde gözetilmesini sağlamakla görevli memur anlamında düşünülebilir.

[87] Rıfat Uçarol, "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881), s. 223.

defa, 23 Mart'ta, yani toplantının altıncı birleşiminde tekrar gündeme getirilmişse de elçilerin bu teklife sıcak bakmadıkları görülmüştür[88]. Hatta bu sırada Girit'in Fransa'ya verileceği şayiaları üzerine, İngiliz sefiri Bâbıâlî'ye gelerek konunun aslını öğrenmeye çalışmıştır[89]. Görüldüğü üzere, Akdeniz'de 4 Haziran 1878'de Kıbrıs'ın elde edilmesinden sonra oluşan yeni dengeleri bozacak her türlü değişiklik, doğal olarak öncelikle İngiltere tarafından hiçbir şekilde kabul edilmiyordu.

Bu noktada, Yunan irredentisminin öncelikleri konusu üzerinde tartışmak gerekmektedir. XIX. yüzyılda Girit, Ege'de her zaman bir isyan merkezi olmuştur; öyle ki Girit ve isyan kelimeleri neredeyse eşanlamlı hale gelmişti şeklinde değerlendirmelerde bulunulmuştur[90]. Bu isyanların sebebi ise Yunanistan ile birleşmekti. Yunanistan şüphesiz böyle bir gelişmeye karşı değildi, ancak önceliğin kuzey sınırlarına verildiği, yaşanan gelişmelerden açıkça anlaşılmaktadır. Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Rusya'nın yanında savaşa girilmesi için yapılan görüşmelerde, Teselya ve Epir'in Yunanistan'a verilmesi öncelikli olarak ileri sürülen bir şart olmuştur. Rusya'nın Atina'daki elçisi Persiany, Yunan komuoyunca Teselya, Epir ve Makedonya'nın kurtarılması için savaşın bir fırsat olarak değerlendirdiğine ve insanların *Büyük Ülkü* düsturuna her zamankinden daha fazla bağlı olduklarına işaret etmektedir[91]. Uluslararası konjonktür ise böyle ani bir gelişmeye müsait değildi. Diğer taraftan, 1864'te Yedi Ada'nın elde edilmesi, 1881'de Teselya'nın tamamı ve Epir'in bir kısmının yapılan sınır düzenlemesi ile bırakılması, 1897'de kaybedilen bir savaşın ardından 1898'de Girit'e Yunan prensi Yorgi'nin Vali atanması gibi lehine olan bütün gelişmeler, Yunanistan'a aslında büyük devletlerin desteği ve onayı olmadan toprak kazanamayacağını göstermişti.

---

[88] Rıfat Uçarol, "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881)", s. 225. Görüşmeler sonunda tamamı on dokuz maddeden oluşan kesin bir sınır antlaşması imzanmıştır (24 Mayıs 1881). Yunanistan ile bir savaşı göze alamama durumu II. Abdülhamid'in böyle bir antlaşmaya razı olmasına yol açmıştır. Bu antlaşmanın XVIII. maddesi uyarınca Osmanlı-Yunan Devletleri arasında İstanbul'da 2 Temmuz 1881'de sınır düzenlemelerini kabul eden on sekiz maddelik diğer bir antlaşma imzalanmıştır. Osmanlı Devleti böylece Tesalya, Epir ve Narda'yı Yunanistan'a bırakmıştı: Rıfat Uçarol, "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878-1881)", s. 226-7.

[89] M. Metin Hülagü, "1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresi'nde Girit", s. 336, dipnot 77.

[90] Arthur J. May, "Crete and the United States, 1866-1869", **The Journal of Modern History**, XVI/4, 1944, s. 287.

[91] Dimitris Loules, "The Position of Greece Towards the Ottoman Empire during the Crimean War", s. 1221-1222.

Bu tarihten sonra Girit Adası'nın ilhakı Yunanistan'ın en önemli iç ve dış meselesi olacaktır. Diğer taraftan, Yunanistan'ın XIX. yüzyıl boyunca Güney ve Doğu Sporat adalarına yönelik ciddi bir politikası olmadığı görülmektedir[92]. Bunun sebebini, söz konusu adaların coğrafi konumları ve bu konumdan kaynaklanan stratejik önemlerinde aramak gerekmektedir. Aynı derecede önemli bir başka sebep de bu dönemde bölgedeki güç dengesi denkleminin en önemli aktörü İngiltere'nin Akdeniz politikasında gizlidir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, özellikle Kıbrıs'ın da elde edilmesiyle, İngiltere, Doğu Akdeniz'deki en önemli deniz gücü olarak kalmaya devam etmiştir. Bölgedeki üstünlüğünün korunması kararlılığı ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne yönelik geleneksel İngiliz politikasında ortaya çıkmaya başlayan zihniyet değişikliğinin, Akdeniz ve Ege'de de birtakım doğal tezahürleri olmuştur. 3 Mart 1878'de imzalanan Ayestefanos Antlaşması ile kurulan ve Ege Denizi'ne kadar uzanan büyük Bulgaristan, bir ay süren Kongre sonucunda 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'nda küçültülmüş ve özellikle, hamisi olan Rusya'ya Boğazları bypass etme imkanı da sağlayabilecek, Ege Denizi'ne çıkışı kapatılmıştır[93]. Böylece Rusya'nın Bulgaristan üzerinden Ege'ye açılması en başından engellenmiş oluyordu. Berlin Antlaşması'nın Balkanlarda oluşturduğu yeni yapılanma sonrasında, Rusya, Orta Asya'ya yoğunlaşmış ve bölgede izlediği yayılmacı politika kendisini İngiltere ile karşı karşıya getirmiştir. Diğer taraftan, İngiltere'nin Mısır'a yerleşerek Doğu Akdeniz'i tamamen kontrol altına almak istemesi, Fransa ile bir mücadeleyi kaçınılmaz kılmıştır. Aynı sebepten ötürü, Rusya ile de arası açılan İngiltere, bilindiği üzere, söz konusu iki devlet ile arasındaki olumsuzlukları ancak 1904 ve 1907 yıllarında yapılan anlaşmalarla giderebilmişti. Ancak bu tarihten önce, özellikle 1894'te imzalanan Fransız-Rus ittifakı, Akdeniz'de kendisine karşı olası bir saldırı ihtimali karşısında, Osmanlı Devleti'nden de gerekli desteği alamayacağının farkında olan İngiltere'yi endişelendirmekteydi[94]. Diğer taraftan, özellikle II. Wilhelm Almanyası'nın ağırlık

[92] William Peter Kaldis, Ronald John Lagoe, "Background for conflict: Greece, Turkey and the Aegean Islands, 1912-1914", **The Journal of Modern History**, LI/2, 1979, s. D1119-D1120.
[93] Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih**, İstanbul: Der Yayınları 2010[8], s. 393.
[94] Esin Yurdusev, "Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası", **Belleten**, 237, Ankara 1999, s. 573.

verdiği güçlü bir donanmaya sahip olma politikası, İngiltere'yi, Akdeniz'de rakamsal olarak rakiplerinin ikisinin toplamından fazla sayıda gemiden meydana gelen bir donanmaya sahip olma yönünde bir politika izlemeye sevketmiştir.

"Akdeniz Koridoru" olarak da tanımlanan bölgenin güvenliği, XIX. yüzyıl İngiliz dış politikasının en önemli konu başlıklarından birisi olmuştur. Yapılan tartışmaların ağırlık noktasını, Mısır ve Levantın düşman kontrolüne geçerek, Londra ile Bombay arasındaki irtibatın engelleneceği hususu oluşturmaktaydı[95]. XIX. yüzyılın ilk yarısında Doğu Akdeniz'deki rakipleri karşısında nispeten zayıf olan İngilizler[96] için Doğu Akdeniz 1869'da Süveyş Kanalı'nın da açılmasıyla daha önemli hale gelmişti[97]. Mısır sorununun çözümünde olduğu gibi, bu dönemde bölgede yaşanan siyasî sorunların çözümünde, İngiltere ittifak halinde diğer devletlerle ortak hareket etme yolunu tercih etmişti. Ancak 1870 yılında Almanya karşısında aldığı mağlubiyet neticesinde, Fransızların yeniden donanmaya yatırım yapmaya başlaması ve 1888'de İngiliz donanması karşısında üstün bir konuma geçmeleri, İngiltere'yi 1889 yılında ve Spencer Programı olarak da bilinen 1893 yılında iki donanma yasası çıkarmak zorunda bırakmıştı[98]. Bu sayede İngiltere, Fransa ve Rusya karşısında Akdeniz'deki pozisyonunu korumaya çalışmıştır.

İngiltere, Hindistan'ı Boğazlar üzerinden savunma yönündeki politikayı 1895 yılında tamamen terk etmiştir. Başbakan Salisbury bu tarihte Mısır üzerine yoğunlaşarak, tüm dikkatleri buraya çevirmiştir. Salisbury'nin Hindistan'ın savunulmasında Boğazların önemli bir müdafa hattı olmadığı şeklindeki kararı ile

---

[95] Barry Dennis Hunt, "The Eastern Question in British Naval Policy and Strategy, 1789-1913", **Southeast European Maritime Commerce and Naval Policies, from the mid-eighteenth century to 1914** (Proceedings of the XVIIth Conference on War and Society in East Central Europe, Thessaloniki, 6-8 June 1985), editörler: Apostolos E. Vacalopoulos, Constantinos D. Svolopoulos, Bela K. Kiraly, New Jersey, 1988, s. 47.

[96] Mısır meselesi sırasında, İngiliz donanması rakipleri Mısır ve Fransız donanması karşısında zayıf bir durumdaydı ve bu rakamlara da açıkça yansımaktaydı: Barry Dennis Hunt, "The Eastern Question in British Naval Policy and Strategy, 1789-1913", s. 53.

[97] H. Bayram Soy, **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)**, s. 6.

[98] 1889 tarihli ilk yasaya göre 8 büyük savaş gemisi, 2 daha küçük ölçekli ve 38 kruvazör, 4 gambot, 8 torpido gambot inşa edilecekti. 1893 tarihli yasa ise Majestik tipi savaş gemileri inşa edilmesi öngörülmüştü. Buna göre 6 kruvazör ve 36 muhrip yapılacaktı: Barry Dennis Hunt, "The Eastern Question in British Naval Policy and Strategy, 1789-1913", s. 50, 63-64.

İngiltere'nin İstanbul ve Boğazlar üzerindeki klasikleşmiş koruyuculuk yaklaşımı terk edilerek, bu konuda yeni bir süreç başlamıştır[99].

Bu yeni dönemde İngiltere, bölgedeki ticarî çıkarları için güvenlik hususuna üst seviyede önem vermeye devam etmiştir. Özellikle Karadeniz ve Doğu Akdeniz'de yoğunlaşan İngiliz ticaretinin devamlılığı, bölgedeki ticaret yollarının güvenli olmasına bağlıydı. Avrupa'da çıkan savaşların bile Akdeniz ticaretini olumsuz etkilediği bilinmektedir[100]. Bu bakımdan, bölgedeki dengeleri bozabilecek ve güvenliği uzun süre tehlikeye atabilecek bir siyasî mücadeleye, burada bir denge oluşturmuş olan İngiltere'nin, bu mücadeleden çıkarları en çok zarar görecek devlet olması bakımından müsamaha göstermesi beklenemezdi. Yunanistan'ın Midilli, Sakız veya 1832'ten beri özel bir statü ile idare edilmekte olan Sisam gibi Doğu Ege Adaları'na yönelik bir askerî müdahalesinin önündeki diğer bir engelin de bölge ticaretinin bu süreçte göreceği zarar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

1912'de İtalya'nın Rodos ve Oniki Ada'yı işgalinin bölge üzerindeki ve İngiltere'nin Akdeniz'deki konumuna yapabileceği olası etkilerinin incelendiği bir raporda, Ege Denizi'nde statükonun korunmasının sadece İngiliz politikası olmadığı, bunun aynı zamanda bir Avrupa politikası olduğu şeklindeki değerlendirmeyi[101] dikkate almak icap etmektedir. Bu görüşe göre, uzun yıllardır İngiltere'nin bölgeye yönelik tutumu, hiçbir güçlü denizci devletin, Malta'nın doğusunda bir deniz üssü olarak tahkim edilmeye elverişli herhangi bir bölge veya limanı etkin olarak işgali altına almaması şeklinde devam etmiştir. Bu değerlendirmeye göre, 1827 Navarin baskınından beri Türk donanması sayıca pek önemli olmadığı gibi, Yunan donanması da söz konusu koşulu değiştiremeyecek küçük ölçekli bir seviyede tutulmuştu.

İngilizlere göre, özellikle adaların coğrafî konumları, bunlara hakim olacak devletin bir deniz gücünün bulunmasıyla, Levant ve Karadeniz ticaretini kontrol

[99] Esin Yurdusev, "Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası", s. 574-575.

[100] Mesela 1869-1870 Fransız-Alman Savaşı'nın yarattığı olumsuz ortam Akdeniz'deki ticaret hacminin düşmesine ve tüccarların sızlanmalarına sebep olmuştur: **Reports by Her Majesty's Consuls on British Trade Abroad. Part III** [C. 824], London 1873, s. 740.

[101] G. P. Gooch, Harold Temperley, **British Documents on the Origins of World War 1898-1914**, IX The Balkan Wars. Part I The Prelude; The Tripoli War, London 1933, s. 413-416: Donanma Bakanlığı'ndan Dışişleri'ne, 1 Temmuz 1912 tarihli gizli ibareli, FO 27923/16312/12/44 numaralı belge.

etme imkanı sağlayacağı gibi kendilerinin de Mısır'daki konumlarını emsali görülmemiş şekilde tehdit edecekti[102].

Görüldüğü gibi, Yunanistan'ın kuruluşu sonrası Akdeniz'de oluşturulan statüko 1912 yılında İtalya'nın Rodos ve civarındaki adaları işgal etmesine kadar devam etmiş; mevcut durumun sürmesini kendi menfaatleri açısından en çok savunan devlet olan İngiltere, durumu diğer büyük güçlere de kabul ettirmiştir. Bu süreçte önce Kıbrıs'a, 1882'de de Mısır'a yerleşerek bölgedeki konumunu sağlamlaştırmıştır[103].

Rusya ve Fransa ile arasındaki sorunları halletmesine rağmen, İngiltere, Almanya ile giriştiği donanma yarışını XX. yüzyıla taşımak zorunda kalmıştı[104]. Özellikle Amiral Alfred von Tirpitz'in, Alman İmparatorluğu Donanma Bürosu Genel Sekreteri olmasından sonra Alman donanmasının sayıca güçlendirilmesi yönünde ciddi bir hamle başlatılmıştır[105]. Kasım 1905'te Alman Hükümeti'nin ilan ettiği yeni bir donanma planı, gemi tonajlarında bir artış getirdiği gibi, 16 büyük kruvazör ve 48 muhrip inşasını kabul etmekteydi. Bu adıma İngilizler, 1906'da yeni tip savaş gemileri olan dretnotlar inşa etmeye yoğunlaşma kararı alarak cevap vermişlerdir[106]. Bu yarış neticesinde kendisini yoğun bir ulusal güvenlik tehdidi altında hisseden İngiltere, 1905 sonrası ağırlığı stratejik olarak Akdeniz'den Kuzey Denizi'ne kaydırmıştır. Bundan sonra her türlü stratejik öncelik, söz konusu kuzey bakış açısına göre değerlendirilmiştir. Akdeniz'in Kuzey Deniz'i karşısında ikinci bir savaş sahası olarak kabul edilmesi birden bire gerçekleşmemiştir. Akdeniz filosu 1905'e kadar Kraliyet donanmasının temelini oluşturmaktaydı. 10 savaş gemisi kapasiteli kuvvet 1902'de 14'e yükseltilmişti. Özellikle Amiral Sir John Fisher'in Akdeniz kumandanlığı döneminde (1899-1902) bölgede 14 Fransız ve 5 Rus gemisinden oluşan rakip güç karşısında, sayıca geride bulunulmasının yarattığı

[102] Aynı belge.
[103] Esin Yurdusev, "Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere'nin Boğazlar Politikası", s. 569.
[104] H. Bayram Soy, **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)**, s. 66-67.
[105] Nitekim Tirpitz'in Mart 1898'de Reichstag'a, Alman donanması 19 savaş gemisi, 8 kıyı koruma gemisi, 12 büyük, 30 küçük kruvazör, destekleyici olarak torpidobot, özel gemiler ve eğitim gemileri şeklinde güçlendirilmesi planını kabul ettirmiştir: Gordon A. Craig, **Germany 1866-1945**, Oxford 1978, s. 308.
[106] Gordon A. Craig, **Germany 1866-1945**, s. 326.

endişe neticesinde, 1900'de İngiliz Donanma Bakanlığı'na gerekli uyarıda bulunulmuştu. 1905 sonrası Akdeniz'deki Kraliyet donanması sayı olarak önce 8'e, 1907'de ise 6'ya düşürülecektir[107].

Ege'de yeni bir devlet olarak kurulan Yunanistan, gerek kendi ekonomik, siyasî ve askerî zaafiyetleri gerekse uluslararası konjonktürün müsait olmaması nedeniyle uzun süre Ege ve daha geniş anlamıyla Akdeniz'e yönelik stratejik bir politika geliştirememiştir. Bunun, öncelikle bölgede 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası stotükoyu belirleyen İngiltere'nin tutumuyla yakından alakası olduğu hatta bir İngiliz politikası olduğu dahi söylenebilir. Ancak İngiltere'nin, Akdeniz'deki deniz gücü etkinliğinin azaldığı 1909-1912 seneleri arasında Yunanistan'ın ön plana çıkarak, donanmasının gelişimine ağırlık vererek, Ege ve Akdeniz'e yönelik birtakım stratejiler geliştirdiğini görmekteyiz. Theophile Delcasse'ın Dışişleri Bakanlığı (1898-1905) döneminde İngiltere ile yakınlaşan Fransa, aynı zamanda Entente Cordiale'in mimarıdır. Onun Mart 1911-Ocak 1913 arasındaki Donanma Bakanlığı döneminde, Fransa'da büyük bir donanma inşası programı yürürlüğe konmuştu. Denizlerde İngiltere ile olan ilişkiler geliştirilmeye devam edilmişti ve 1912 Anlaşması yapılmıştı. Buna göre, savaş halinde Fransız donanması Akdeniz'de toplanacaktı. İngilizler ise Kuzey Denizi, İngiliz Kanalı ve Atlas Okyanusu'nda yoğunlaşacaktı. Aynı anlaşma İngiltere'yi, bir Alman-Fransız savaşı çıkması durumunda, Fransız kıyılarını korumakla yükümlü kılmaktaydı. Bu anlaşmayla, sonuç itibariyle, Fransa Akdeniz'in en güçlü donanmasına sahip oluyordu[108]. Daha önceki dönemde, 1897-1911 arasında hiçbir Yunan subayının İngiliz Kraliyet Donanmasında eğitim almasına izin verilmemişti. Bunun, Deniz Bakanlığı (Admiralty)'nın 1894'ten beri izlediği politika ile de büyük ölçüde alakalı olduğu söylenmektedir. Takip edilen politika uyarınca, çok önemli ticarî ve siyasî avantajların söz konusu olmadığı durumlarda, hiçbir ülke subayı Kraliyet Donanması'na kabul edilmemekteydi. Yunanistan, 1907'den itibaren donanmasının ıslahı için bir İngiliz misyonu gönderilmesi taleplerine olumlu bir cevap alamamaktayken, İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesini takip eden bir yılda, davet

[107] Barry Dennis Hunt, "The Eastern Question in British Naval Policy and Strategy, 1789-1913", s. 67-68.
[108] Jan Karl Tanenbaum, "Delcasse, Theophile (1852-1923)", **The European Powers in the First World War**, ed. Spencer C. Tucker, New York-London 1996, s. 214.

edilen İngiliz uzmanların gönderilmesi, İngiltere'nin Akdeniz'de Yunanistan'a karşı tutumunun ipuçlarını vermektedir. Ancak 1910'da Yunanistan'ın bu yöndeki isteklerinin bu sefer karşılıksız bırakılmaması, İngiltere'nin bu yardımlardan beklentisinin mahiyetini ortaya koymaktadır[109]. Özellikle 1912 sonrası Yunanistan'a, İngiltere'de bölgesel bir ortak gözüyle bakılmaya başlanmıştı[110].

Buraya kadar ortaya konulan irredentism tanımını, Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne yönelik takip ettiği politika açısından anlamlandırmak gerekirse, Yunan irridentizminin kendi içinde bir öncelik sıralamasına sahip olduğunu söylenmelidir. Bu öncelikte birinci derecede öneme sahip yukarıda sayılan bölgeler arasında, Girit ve özellikle 1897 sonrası Makedonya her zaman en üst seviyede yer almıştır[111]. Girit'i ilhak etmek için Osmanlı Devleti'ne karşı giriştiği savaşta çok ciddi bir mağlubiyet alan Yunanistan, biraz da kaybettiği itibarı yeniden kazanmak kaygısıyla, tüm dikkatini ve gücünü Makedonya'ya yöneltmişti[112]. Hatta 1907'lerde Makedonya, Girit meselesinin kendisi aleyhine çözülemeyeceğinin farkında olan Yunanistan'ın en öncelikli gündem maddesi olmuştur[113]. Nüfus bakımından ciddi oranda Rumu barındıran, ancak aşağıda geniş olarak bahsedileceği üzere, özellikle uluslararası konjonktürden kaynaklanan engeller nedeniyle, Yunanistan'ın irredentist siyasetinde ikinci derece etkinlik alanı olarak nitelenebilecek bölgeler de söz konusudur. Batı Anadolu'da birçok şehrin yanında, Ege ve Akdeniz'de Kıbrıs, Sakız, Sisam, Rodos, Limni ve Midilli gibi birçok ada bu gruba dahildir. Yunanistan Osmanlı topraklarında nüfuz bölgeleri oluşturabilmek için milliyetçi söylemini dil, inanç ve

[109] Zisis Fotakis, **Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919**, London: Routledge 2005, s. 25-27.
[110] Robert Holland, Diana Markides, **The British and the Hellenes. Struggle for Mastery in the Eastern Mediterranean 1850-1960**, s. 8. Bu düşünce I. Dünya Savaşı sona erdiğinde İngiliz Dışişleri'ndeki Yunan dostu bir grubun, iki ülke arasında antant imzalanması suretiyle oluşturulacak, E. Venizelos'un yönetimindeki büyük Yunanistan'ı Doğu Akdeniz'de İngiltere'nin en büyük müttefikine dönüştürme düşüncesiyle doruk noktasına çıkmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz: Erik Goldsteint, "Great Britain and Greater Greece, 1917-1920", **The Historical Journal**, XXXII/2, 1989, s. 339-356.
[111] Pınar Şenışık, The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire, 1895-1898, s. 41; Evangelos Kofos, "Dilemmas and Orientations of Greek Policy in Macedonia: 1878-1886", **Balkan Studies**, XXI/1, Thessaloniki 1980, s. 45-46.
[112] Jerry Augustinos, "The Dynamics of Modern Greek Nationalism: The "Great Idea" and The Macedonian Problem", **East European Quarterly**, VI/4, 1973, s. 448-449; Stephen Fischer-Galati, "The Internal Macedonian Revolutionary Organization: Its Significance in "Wars of National Liberation", **East European Quarterly**, VI/4, 1973, s. 461.
[113] Douglas Dakin, "The Greek Proposals For An Alliance with France and Great Britain, June-July 1907", **Balkan Studies**, III, Thessaloniki 1962, s. 43.

kültürel faaliyetler aracılığı ile yaymaya çalışmaktaydı. Hedeflerini gerçekleştirmek için Osmanlı Rumlarının eğitim faaliyetleri ya da daha dar anlamıyla okullarından, başta İstanbul'daki Rum Patrikliği olmak üzere, Osmanlı topraklarındaki Rum kiliselerinden ve kültür ve spor gibi değişik amaçlarla kurulan Rum kulüplerinden etkin bir şekilde yararlanmaya çalışmıştır. Bu nedenle de zaman zaman İstanbul'daki Rum Patrikliği ile çatışma yaşamıştır[114].

4-Rum Patrikhanesi ve Yunan Hükümeti Çekişmesi

Geleneksel olarak Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Rumların eğitimi, Rum Patrikliği tarafından kontrol edilmekteydi. Bu geleneksel yapı, Rum milleti için hazırlanıp 1862'de yürürlüğe giren cemaat nizamnamesiyle yazıya dökülerek daha somut ve kurumsal hale getirilmiştir[115]. Ancak aynı tarihlerde kurulan *Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi*'nin Osmanlı tebaası bütün Rumların eğitiminin organizasyonuna talip olması, ruhban olmayan grubun Rum cemaatinde daha etkin bir konum elde etmek istemeleri olarak görülebileceği[116] gibi, seküler grubun idaresindeki Rum eğitimine Yunanistan'ın nüfuz etmesini, istemeden de olsa, kolaylaştıracak bir gelişme olarak da görülmelidir. Ulusal bilinci, yani helenizmi pekiştirmeyi hedefleyen Cemiyetin kurucuları arasında pekçok Yunan kökenli üyenin bulunduğu da burada belirtilmelidir. Nitekim bazı araştırmacılar, kuruluş ilkelerinde bağımsız bir görünüm çizmesine karşılık, Cemiyetin faaliyetlerinin özellikle Yunanistan tarafından tayin olunan "zemin" dışında anlaşılmasının mümkün olmadığının altını çizmektedirler[117]. İlk dönemde Cemiyetin faaliyetleri eğitim ve filoloji üzerinde yoğunlaşmıştı[118]. Batı Anadolu, Doğu Ege Adaları ve Silistre'den Preveze'ye kadar birçok Rum cemiyeti ve cemaati, Dersaadet Rum

[114] Evangelos Kofos, "Patriarch Joachim III (1878-1884) and the Irredentist Policy of the Greek State", **Journal of Modern Greek Studies**, IV/2, 1986, s. 107.
[115] Athanasia Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Millietinin Kurumsal Çerçevesi", **XIX. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler**, ed. Pinelopi Stathis, İstanbul 1992, s. 4, 18.
[116] Haris Eksertzoglou, **Osmanlı'de Cemiyetler ve Rum Cemaati. Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1999, s. 10, 14.
[117] Athanasia Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Millietinin Kurumsal Çerçevesi", s. 27.
[118] Milli bir kimlik oluşturulması sürecinde milliyetçi Yunan bilim adamlarının tarih, dil ve folklorü yoğun olarak kullanmalarına (Pınar Şenışık, The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire, 1895-1898, s. 66) paralel olarak Dersaadet Rum Edebiyat Cemiyeti tarafından düzenlenen müsabakalarda Helenizm bilincini geliştirmek ve yaymak için tarih, folklora ve dil alanındaki araştırmalar teşvik edilmiştir: Haris Eksertzoglou, **Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati. Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi**, s. 74-97.

Cemiyet-i Edebiyesi'nden hedeflerini hayata geçirmek için veya eğitim kurumlarını desteklemesi için yardım istiyor, bu uğurda raporlar gönderiyordu. Cemiyet ise eğitim faaliyetlerini ulus kavramı etrafında yürütmekteydi[119]. Rumlar arasında ortak ulusal bilinç yaratılması için ders kitapları hazırlanması ve çeşitli bölgelerde konuşulmakta olan Rum lehçelerinin derlenmesi, Cemiyetin önemle üzerinde durduğu çalışmalar olmuştur. Cemiyetin özellikle eğitim faaliyetleri üzerinden sergilediği milliyetçi yaklaşımı, ekümenikliğine zarar veren bir tavır olarak algılayan İstanbul'daki Rum Patrikliği, 1881'de *Agapate Allilus* adlı başka bir eğitim cemiyetinin kurulmasını himaye ederek, ihtiyaç içindeki Rum okullarını madden desteklemeye, öğretmenleri finanse etmeye başlamıştı. Bu gelişme, Dersaadet Rum Edebiyat Cemiyeti'nin öneminin azalmasına yol açmıştır[120]. Bu gelişme aynı zamanda Rum Patrikhanesi'nin cemaat üzerindeki etkisini kaybetmemek için attığı bir adımdır.

Gerçekten de 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, Rum Patrikhanesi'ne bağlı bazı dini bölgelerin Bulgar Ekzarhlığı'nın kontrolüne girmesi, Patrikhane gelirlerinde önemli bir azalmaya sebep olmuştur. Cemaatin dinî ve dünyevî müesseselerinin finansmanında zorluk çeken Patrikhane, bir süre sonra ekonomik olarak Yunanistan'a yönelmek durumunda kalacaktır. Yunanistan, Rum Patrikliği üzerinden Osmanlı tebaası Rumların kontrolünü elde etmeyi hedeflemekteydi. Balkanlarda geleneksel olarak helenizmin etki alanı içinde görülen bölgelerde Bulgarlar, Romenler, Sırplar ve Arnavutların irredentist faaliyetleri hızla artmaktaydı. Buna karşılık, Yunan milliyetçileri, Osmanlı Devleti'ndeki Ortodoks milletin lideri olarak Rum Patrikhanesinin, Yunanistan'ın irredentist amaçlarını destekleyerek, onlara uygun faaliyette bulunması gerektiğine inanmaktaydılar[121]. Kuruluşundan itibaren, Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan Rumların helenleştirilmesi ve ortodoks cemaati içinde Yunanlılık bilincinin yerleştirilmesi için eğitimi en önemli vasıta olarak gören Yunanistan, bu amacı için Osmanlı Devleti'nde

[119] Haris Eksertzoglou, **Osmanlı'de Cemiyetler ve Rum Cemaati. Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi**, s. 54; Athanasia Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Millietinin Kurumsal Çerçevesi", s. 22-23.
[120] Haris Eksertzoglou, **Osmanlı'da Cemiyetler ve Rum Cemaati. Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi**, s. 16.
[121] Evangelos Kofos, "Patriarch Joachim III (1878-1884) and the Irredentist Policy of the Greek State", s. 108-109.

bir eğitim ağı kurmaya özen göstermiştir[122]. Trikopis hükümeti, 1880'lerin başında Osmanlı Devleti'nde Rumların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde, eğitim ve milliyetçilik faaliyetlerinin sorumluluğunu, yapılan yazılı bir anlaşma ile Nikolaos Mavrokordatos ve Kostantinos Paparrigopoulos'un liderliğindeki *Yunan Kültürünü Yayma Cemiyeti* (Association for the Propagation of Greek Letters)'ne vermişti. Atina merkezli bu cemiyet, Yunanistan'ın irredentist amaçlarını gerçekleştirmesinde, özellikle Yunan konsolos ve konsolos yardımcıları, yerel cemiyetler ve ileri gelen kişiler arasında ilişki kurulması noktasında çok önemli görevler üstlenmiştir[123]. Yönetim kurulunda yer alan Yunan siyasî ve kültür çevrelerinden nüfuzlu kişiler sayesinde, cemiyetin arkasında önemli bir malî güç yer almaktaydı[124]. Osmanlı topraklarındaki Rumların eğitiminin finansmanında, başta Patrikhane olmak üzere, papazlık bölgelerinden sağlanan maddi destek ve Rum tüccarlarının bağışlarının yanında, diğer bir ekonomik destek de Yunan hükümeti tarafından sağlanmaktaydı. Yunanistan, bu yardımı çoğunlukla bu amaçla faaliyet göstermekte olan Yunan Edebiyatının Yayılması Cemiyeti ve Rum Kilisesi ve Eğitimini Destekleme Komitesi gibi kurullar aracılığı ile gerçekleştirmekteydi[125].

Yunan hükümetinin ortodoks kilisesi vasıtasıyla, eğitim müesseselerini kullanarak milliyetçi propagandada bulunması, Patrik III. Joachim (Yovakim)'in itirazı ile karşılaşmıştır[126]. Patrik seçilmesinden sonra III. Joachim, bir taraftan Rum milleti arasında kültürel dirilmeyi sağlayacak bir örgüt kurma planını hayata geçirmek, diğer yandan bir üniversite kurulmasını da içeren, İstanbul ve taşradaki Rumlara ait eğitim müesseselerinin artırılmasına yönelik çeşitli planları vasıtasıyla Patrikhane ve kiliselere, Rumların eğitimi üzerinde daha önce sahip olduğu otoriteyi geri kazandırmayı hedeflemekteydi. Böylece Osmanlı Rumlarının kültür ve ideolojik

[122] Pınar Şenışık, The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire, 1895-1898, s. 67.
[123] Evangelos Kofos, "Patriarch Joachim III (1878-1884) and the Irredentist Policy of the Greek State", s. 110; Pınar Şenışık, The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire, 1895-1898, s. 83.
[124] Fikret Adanır, **Makedonya Sorunu**, çev. İhsan Catay, İstanbul. Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2001, s. 111.
[125] Constantinos Svolopoulos, "The Greeks in Constantinople, 1856-1908", **Comparative Studies on Governments and Non-Dominant Ethnic Groups in Europe, 1850-1940**, Ethnic Identity in Urban Europe, Vol. III, ed. Max Engman, New York University Press'den ayrı basım, s. 339.
[126] G. Georgiades Arnakis, "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire", **The Journal of Modern History**, XXIV/3, 1952, s. 248; Evangelos Kofos, "Patriarch Joachim III (1878-1884) and the Irredentist Policy of the Greek State", s. 111.

bakımdan Yunanistan'a yaslanmasına son verilecek, kilisenin denetimi dışında Anadolu'nun birçok yerinde faaliyet göstermekte olan milliyetçi dernekler devreden çıkarılacaktı. Buna karşı Yunanistan bazı adımlar atmıştır. Osmanlı topraklarındaki konsoloslarına talimat vererek, yerel unsurlarla işbirliği içinde, bölgelerdeki eğitim işlerinin kontrolünü üstlenmelerini; bölgelerin durumuna göre piskoposların başkanlığında eğitim komiteleri kurmalarını, gerçekte ise bu komitelerin sorumluluğunu kendi üzerlerine almalarını istemiştir. Hedeflerinde revizyona gitmek zorunda kalan III. Joachim, *Agapate Allilus* adlı daha küçük ölçekli bir oluşum vasıtasıyla Yunan Kültürünü Yayma Cemiyeti'ni dengelemeye çalışmıştır. Eğitimin kontrolü üzerinde Patrikhane ile Yunanistan arasında bu şekilde başlayan çatışma birkaç sene devam edecektir[127].

1836'dan itibaren Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Yunan konsoloslukları da sorumlu oldukları bölgelerde, Osmanlı tebaası Rumlara Yunan vatandaşlığı dağıtılması, buralarda Yunan milliyetçiliği lehine yürütülmekte olan eğitim, kültür ve diğer sosyal faaliyetlerin desteklenmesi, Yunanistan lehine haberler yayılması gibi konularda çok etkin bir faaliyette bulunmuşlardır[128]. Osmanlı topraklarında Yunanistan'ın irredentist politikasının yayılmasında, üçüncü bir rol de mahallî cemaatleri tarafından Atina Üniversitesi'ne okumak üzere gönderilen öğrenciler tarafından oynanmaktaydı. Bu kişiler eğitimlerini tamamlayarak, doktor, öğretmen gibi çeşitli mesleklerle bölgelerine geri döndükten, sonra Yunanlılığın önde gelen savunucuları olarak çalışmaktaydılar[129].

Yunanistan'ın, bağımsız bir devlet sıfatını uzun zaman önce elde etmesine rağmen, özellikle ekonomik ve siyasi bakımdan tam anlamıyla teşekkül edemeyerek, güçlü bir mekanizma oluşturmadığından, takip ettiği irredentist politikada ikinci aşamaya geçmesi, yani hedeflerini gerçekleştirmeye matuf siyasî, sosyal ve askerî faaliyetler ve bu paralelde bir dış politika takip etmesi 1912'ye kadar mümkün olmamıştır. Bunun yerine, uluslaşmasını tamamlamaya çalışan toplumlar gibi, dil, kültür ve inanç üzerinden faaliyette bulunmak zorunda kalmıştır. Ancak buradaki

[127] Evangelos Kofos, "Patriarch Joachim III (1878-1884) and the Irredentist Policy of the Greek State", s. 112-113.
[128] Pınar Şenışık, The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire, 1895-1898, s. 70-72.
[129] Salahi R. Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923**, İstanbul: Remzi Kitabevi 2011, s. 79.

amaç ulus devleti sağlamak değil, sınırları dışında, Osmanlı topraklarında yaşayan Rumlar üzerinde etkin olabilmektir. İşte bu nedenle Yunanistan için eğitim "kurtarılmayı bekleyen" Osmanlı Rumları arasında, ulus bilincinin geliştirilmesine hizmet edebilecek en önemli unsur olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla "Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki ve özellikle de Anadolu'daki Rumların eğitimi, Yunan Devleti'nin ulusal meseleleri içindedir"[130].

5-Yunan Irredentisminin İlk Ciddi Denemeleri

Yukarıda da bahsedildiği üzere, Balkan krizi ve akabinde yaşanan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile Yunanistan'ın irredentist hedeflerinde yeni bir döneme girilmiştir. Özellikle savaş sırasında Yunanistan'ın hedeflerine hizmet eden, Etniki Amyna, Adelfotis ve Rigas gibi birçok milliyetçi örgüt, Osmanlı Rumları arasında genel bir isyan çıkartmak için yoğun bir faaliyet içine girmişlerdir. Hatta Etniki Amyna ve Adelfotis, bir merkezî komite etrafında ortak çalışmaya başlamıştır. Milliyetçi örgütler ayaklanma organize etmek, maddî yardım toplamak, Osmanlı topraklarında gerçekleştirdikleri gizli örgütlenmeyi genişletmek, propaganda yapmak, silah temini ve hatta ateşli gönüllülerden oluşan küçük grupları Yunanistan'a göndermek gibi faaliyetler yürütüyorlardı[131].

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Yunanistan'dan gelen küçük bir grubun, Midilli'de bir ayaklanma çıkarmak istemiş ise de başarısız olduğundan yukarıda bahsetmiştik. Savaş sonrasında, Yunanistan ile yapılması öngörülen sınır düzenlemesi müzakerelerinin uzaması nedeniyle taraflar savaş eşiğine gelmiş ve hatta Yunan Kralı seferberlik ilan etmişti. Osmanlı Devleti de çıkması muhtemel bir savaş karşısında birtakım tedbirler almıştır. Askerî önlem alınan yerler arasında, Rum nüfusunun çoğunluğu ve coğrafî konumuyla dikkat çeken, başta Midilli ve Sakız olmak üzere Ege'deki stratejik adalar bulunmaktaydı[132]. Bu sırada Midilli'ye

[130] Athanasia Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Millietinin Kurumsal Çerçevesi", s. 26-27.
[131] Pınar Şenışık, The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire, 1895-1898, s. 79-80.
[132] Ali Fuat Örenç, "Berlin Kongresi Sonrası Osmanlı-Yunan Hudut Müzakerelerinde Ege Adaları'nın Askerî Durumu (1880-1881)", s. 175-182. Akdeniz dengelerini değiştiren 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sadece Osmanlı Devleti ile Yunanistan'ı değil, aynı zamanda bölgeye yönelik politikaları olan İngiltere ile Rusya'yı da savaşın eşiğine getirmişti. Ayestafanos Antlaşması'nın imzalandığı 3 Mart 1878'den Berlin Kongresi'nin başlangıcı olan 13 Haziran 1878'e kadar İngiliz ve Rus ilişkileri çok hassas bir seyir takip etmiştir. Rusya'nın İstanbul ve Boğazların işgaline yönelik bir girişimden

takviye olarak gönderilen Kirmasti Redif Taburu bir yıla yakın adada ikamet etmiştir[133].

Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'nde yaşayan ırkdaşlarına yönelik propagandasının ilk somut yansımalarını geniş bir biçimde, 1897 yılında, Osmanlı Devleti ile Girit yüzünden karşı karşıya geldiği savaşta görebiliyoruz. Savaş başladıktan kısa bir süre sonra bir Yunan zırhlısı Midilli açıklarında görülmüştü[134]. Daha çok bölgede gönüllü olarak Yunan ordularına katılmak isteyen Osmanlı Rumlarına yönelik, psikolojik bir hareket olan söz konusu gelişme karşısında, Türk tarafı, Midilli Kalesi komutanını soğuk kanlı olması yönünde uyarmış, olası bir çatışmada sorumluluğun Yunanistan'a ait olacağına dikkat çekmişti[135]. Bir süre sonra Yunanistan'ın Korfu'da gizlice hazırlık yapmakta olduğu, ansızın iki zırhlıya Pire'ye hareket etmesi emredilerek, buraya ulaştıklarında derhal İzmir, Sakız ve Midilli gibi önemli mevkileri topa tutmak düşüncesinde olduğunun, Serandoz Kumandanlığı tarafından haber verildiği hakkında Yanya Kolordu Kumandanlığı, merkezi bilgilendirmiştir. Osmanlı Devleti, Ege'deki adalara yönelik Yunanistan'ın bu ve benzer mütecaviz düşünceleri hakkında elde ettiği istihbaratı büyük devletlerin sefirleriyle paylaşıyor[136]; anlaşılan o ki savaşın Ege'ye yayılması ve bölgedeki ticaretin olası zarar görmesi durumunda sorumluluğun Yunan tarafına ait olacağını göstermeye çalışıyordu[137].

şüphelenen İngiltere'nin, kamuoyunun da etkisiyle kendisine karşı bir savaşa girişme ihtimali karşı Rusya, olası bir savaş durumunda, açık denizlerde İngiltere'ye karşı başlatmayı planladığı korsanlık faaliyetlerinde kullanılmak üzere Amerika'dan gizli olarak bazı gemiler satın almaktaydı: Leonid I. Strakhovsky, "Russia's Privateering Projects of 1878: A Page in the History of Russian-American Relations", **The Journal of Modern History**, VII/1, 1935, s. 22-40.

[133] Ali Ekrem Bolayır, **Hâtıralar**, haz: M. Kayahan Özgül, Ankara: Hece Yayınları, 2007, s. 150.

[134] Aslında bundan kısa sayılabilecek bir süre önce Sakız ve Midilli taraflarında dolaşmak üzere iki küçük seri vapur gönderilmesi Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin talebi üzerine irade buyrulmuştur. Ancak Bahriye Nezareti Sakız, Midilli, Rodos ve İzmir sularında bulunan dört adet vapurun yeterli olduğunu ileri sürerek başka vapur gönderilmesine gerek görülmediği cevabını vermiştir: BOA, Y. PRK. BŞK 49/101; 18 N 1314/20 Şubat 1897.

[135] Bahr-i sefid Boğazı Muhafızlığı vekili Abdurrahman ve Mazhar paşalara şifreli telgraf: BOA, Y. PRK. BŞK. 52/28; 11 Mayıs 1313/23 Mayıs 1897.

[136] BOA, İ.MTZ (01) 21/962; 11 S 1315/12 Temmuz 1897.

[137] Nitekim İzmir ticareti 1897 yılının ilk baharında başlayan savaştan olumsuz etkilenmemiş, hatta 1897 son baharında ithalatta ciddi bir artış yaşanmıştır: **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2462.Turkey: Report for the Years 1897-99 Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna,** London 1900, s. 3.

Osmanlı Devleti'nin galibiyeti ile sonuçlanmış olan 1897 Savaşı'nın çıkmasında en önemli unsurlardan biri olmuş ve savaş öncesi ve sürecinde Yunan kamuoyunu kontrol etmiş Etniki Eterya cemiyeti üzerinde biraz durmak gerekmektedir. 1894 yılında, ülkenin moralini yükseltmek ve Osmanlı egemenliğinde yaşayan Rumlara destek sağlamak amaçlarıyla kurulan cemiyet üyeleri, toprak kazanarak ülke sınırlarının genişletilmesinin Yunanistan'ın refahı için tek çıkar yol olduğuna inanmaktaydılar. Bu düşünceyle Etniki Eterya; Epir, Makedonya ve Girit'in Yunanistan'a katılması için çalışmalar yürütmeye başlamıştır[138]. Cemiyetin ilk faaliyet sahası, bölgede mevki kaybettiğine inandıkları Yunan çıkarlarını savunmak üzere Makedonya olmuştu. Cemiyet tarafından finanse edilen çeteler sınırı geçerek silahlı mücadeleye başlamışlardı. Atina basınındaki haberlerin de etkisiyle kısa sürede Yunan kamuoyunda, Megali Idea'nın ancak Etniki Eterya'nın çalışmaları ile hayata geçebileceği yönünde bir algı hakim olmuş; birçok tüccar, esnaf ve zengin Yunanlının maddi destekleri neticesinde, Cemiyet, büyük bir destek ve nüfuza sahip olmuştur. Bundan sonra Etniki Eterya, Yunanistan'da milliyetçiliğin ve savaş yanlısı bir anlayışın artmasında önemli bir etken olmuş, artan milliyetçilik ise cemiyetin popüleritesinin artmasına katkıda bulunmuştur. Bir süre sonra Etniki Eterya gazetelerde uzun manifestolar yayımlatarak, Yunan ırkını, Kral ve Hükümeti "sorumluluklarını yerine getirmeye" zorlama çağrısında bulunmuştur[139]. Girit'te çıkan ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı ile sonuçlanan isyan sırasında da Etniki Eterya'nın, Giritli asileri Yunanistan ile birleşmek için teşvik ve yoğun destekleri olmuştu. Gelişen olaylar, Deliyannis kabinesine, ülkede savaş yanlısı bir atmosfer yaratan ve kamuoyunu tamamen kontrol etmeye başlayan Etniki Eterya'nın baskısından kurtulmanın mümkün olmadığını göstermiş ve Yunanistan Girit'teki olaylara müdahil olmuştur[140].

Savaş başladıktan sonra, Osmanlı Devleti'nin çeşitli bölgelerinden, özellikle Ege Adaları'ndan, bazı Rumların gönüllü olarak Yunan ordusunda savaşmak üzere

[138] Mehmet Ugur Ekinci, The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War: A Diplomatic History, Bilkent University Institute of Economic and Social Sciences, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s. 11-12.
[139] Mehmet Ugur Ekinci, The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War: A Diplomatic History, s. 14.
[140] Mehmet Ugur Ekinci, The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War: A Diplomatic History, s. 21 vd.

harekete geçtikleri görülmektedir. Babıali'nin, gönüllülerin Yunanistan'a gitmesinin engellenmesi yönündeki emri üzerine, eyaletin merkezinin Midilli veya Sakız adalarından birine naklinin önemli bir adım olacağını ifade eden, dönemin Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa telgrafla bu yönde bir an önce izin verilmesini istemiştir (15 Mart 1897). Aynı telgrafta Abidin Paşa, Yunanlıların Cezayir-i Bahr-i Sefid'e göz dikmesini (matmah-ı nazarları), Atina'ya yakın olması, nüfusunun çokluğu, mevki itibariyle müsait olması gibi nedenlere bağlamaktadır. Yapılan araştırmalar tam manasıyla göstermiştir ki aralarında dörder saat mesafe olan Sakız ve Midilli adaları, Yunanlıların, fedailer eliyle silah ve diğer yasak maddelerin sokulmasına uygun buldukları yerlerdir. Sakız'a gönderilen Zaptiye Kumandanı Şahin Paşa'nın bölgede edindiği malumat ve izlenimleri de bu "hakikati" desteklemektedir[141].

Osmanlı Devleti İzmir, Midilli ve diğer adalardan Yunanistan'a gönüllü akışını engellemek için bazı başka tedbirler de almıştır. İzmir'deki İngiliz konsolos vekilinin bildirdiğine göre, Midilli'de yerel hükümet, gemilere gece *pratique* verilmesi uygulamasını durdurmuştur. Ayrıca kıyı taşımacılığı yapmakta olup Yunan limanlarına giden iki İngiliz vapuruna Rumların binmesi yasaklandı. Bu arada, İzmir Limanı girişinde bulunan Yeni Kale'ye torpidolar yerleştirildi. Midilli'ye 60 kasa silah ve cephane gönderilerek, buradaki küçük garnizon sayıca tahkim edildi[142]. Gelen bilgilere göre Midilli'deki 800 askere ek olarak 500 redif daha gönderilmişti. Ayrıca adadaki Müslümanlara silah ve cephane de dağıtılmaktaydı.

Fiilen 18 Nisan 1897'de başlayan Osmanlı-Yunan savaşı devam ederken, Midilli ve diğer bölgelerde bulunan özellikle İngiliz, Fransız ve Rus konsolos ve konsolos vekillerinin, bölgedeki Yunan vatandaşlarına ortak himaye sertifikası (certificate of collective protection) vermekte oldukları, ancak Osmanlı Devleti'nin rahatsız olması sebebiyle Mayıs 1897 ortasında bu işe bir son vermek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. İzmir'deki İngiliz konsolosu tarafından bu yönde uyarılmasına rağmen, Midilli'deki İngiliz konsolos vekili Hadkinson'un Rumlara

[141] BOA, Y.PRK.UM 37-50.
[142] İzmir İngiliz Genel Konsolosu Cumberbacth'ten İstanbul'da İngiliz Sefiri Philip Currie'ye, TNA, FO 195/1990, No. 33; 12 Nisan 1897. Ayrıca bkz. Stratis I. Anagnostou, **O Ellinotourkikos Polemos tou 1897 kai o Antiktipos tou sti Lesvou**, Atina 2002, s. 87-88, 90.

pasaport vermeyi sürdürdüğünü görüyoruz[143]. Nitekim 7 Nisan'da Türk Hükümeti Yunan vatandaşlarının 15 gün içinde ülkeyi terk etmeleri, bu tarihten sonra kalanların Osmanlı vatandaşı kabul edilecekleri yönünde bir emir yayınlamıştır[144].

29 Nisan'da, yukarıda bahsedilen üç devletin elçileri Babıali'ye Yunanlıların sınırdışı edilme süresinin uzatılması için başvurmuşlardır. Bunun üzerine, Babıali süreyi bir hafta daha uzatmayı 30 Nisan itibariyle kabul etti. Babıali, 1 Mayıs'ta, Yunanlıların ülkeyi terk etmeleri için 8 günlük sürenin resmen başladığını bildirerek, bu süre dahilinde tüm Yunan vatandaşlarının ülkeyi terketmesini istiyordu. Osmanlı Devleti daha sonra son kez olmak üzere, Yunan vatandaşı olduğunu iddia edenlerin Osmanlı topraklarını terketmeleri gereken en son tarih olarak 11 Mayıs tarihini kabul etmiştir[145]. İngilizler, kendi ticarî çıkarlarıyla bağlantısı olan Yunanlıların, son güne kadar bulundukları bölgelerde kalmaları için çalışmaktaydılar. Diğer taraftan İngiliz, Fransız ve Rus elçilerinin Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunarak, Yunan vatandaşlarının kitleler halinde tezkireler verilmek suretiyle geçici İngiliz, Rus ve Fransız himayesine alınma uygulamasını kabul ettirmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır[146]. Burada Fransız Genel Konsolosu, üç devlet adına Yunan vatandaşlarına geçici himaye senetleri vermektedir.

Osmanlı Devleti, Yunan vatandaşı olduğunu ileri sürenlerin evrakını incelemek üzere bölgelerde komisyonlar kurmuştur. Bu çerçevede Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin merkezi Sakız'da kurulan ve üyeleri arasında eyaletin umur-ı ecnebiye müdürünün (Directeur des Affaires Politiques) de yer aldığı Komisyon, adada yaşayan Yunan vatandaşlarının evrakını incelemeye başlamıştı. Yunan vatandaşı iddiasında bulunan kişilerden, Osmanlı vatandaşı olduklarını ilan eden belgeler imzalamaları talep ediliyor, bundan sonra yıllardır ödemedikleri patent[*],

[143] İzmir'de İngiliz Genel Konsolosu Cumberbacht'tan İstanbul'daki İngiliz Sefiri Currie'ye, TNA, FO 195/1990, No. 55; 17 Mayıs 1897.

[144] Bunun neticesinde, mesela Bursa'da Yunan konsolos yardımcısı bayrağını ve arşivini Rus konsolos vekiline devrederek 20 Nisan'da ülkesine dönmek için yola çıkmıştır: TNA, FO 195/1975.

[145] İzmir'den İngiliz Genel Konsolosu Cumberbatch'ın 3-4 Mayıs 1897 tarihli telgrafı, TNA, FO 195/1990.

[146] Funda Adıtatar, "İzmir İngiliz Konsolosluğu ve Siyasi Faaliyetleri (1878-1914) İngiliz Konsolosluk Raporlarında", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2011, s. 220-222.

[*] Bir yönüyle temettü vergisine benzeyen patent vergisi, mükellefin işletmesinin büyüklüğü ve kapasitesi, işyerinin mevkii dikkate alınarak belirlenmekte olduğundan; her çeşit kazanç üzerinden

temettu ve askerlikten muafiyet vergilerini derhal ödemeleri isteniyordu. Yunan vatandaşlığında ısrar edilmesi ve vergi ödenmek istenmemesi durumunda, ilgili kişiden ülkeyi terk etmesi istenerek, kişi, bir daha geri dönemeyeceği, bu arada taşınmazlarının da satılacağı yönünde bilgilendiriliyordu[147].

Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler ve karşı adımlarına rağmen ve özellikle Midilli'ye kadar ulaşan Yunan gazetelerinin adadaki Rumlar üzerindeki etkisi, Etniki Eterya ajanlarının çalışmaları ve en önemlisi Midilli'deki Yunan konsolos vekilinin bu yöndeki faaliyetleri, gönüllüleri teşvik ederek, Yunan ordusuna katılmak üzere her türlü riski almalarına yol açmıştır. Aslında Yunan Denizcilik Bakanı Nikolas Levidis, 14 Mart 1897'den önce Bakanlar Kurulu'na aralarında Midilli, Sakız ve Sisam adalarının da bulunduğu Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu bir grup adanın bağımsızlığa kavuşturulmasını önermiş, bu adalara çıkarma yapacak özel birlikler oluşturulmuştu. Söz konusu üç adanın sakinlerine bu noktada hazır olması için bilgilendirme de yapılmıştır. Bütün bu faaliyetler, Midilli'deki Yunan konsolos vekilliği aracılığı ile yürütülmekteydi. Nitekim savaş başlamadan önce, Midilli'nin Yunan konsolos vekili Zouloumis, Yunan Dışişlerinin isteği doğrultusunda ada hakkında, özellikle bir Yunan işgali sırasında Osmanlı donanmasının Midilli'ye nerelerden çıkartma yapabileceği yönünde askerî istihbarat sunmuştur[148]. Bu bilgi, Osmanlı Devleti'nin Sakız ve Midilli'ye yönelik bir Yunan taarruzu olacağı yönünde, yukarıda bahsedilen istihbaratıyla da örtüşmektedir.

Osmanlı-Yunan Savaşı, Midilli'nin özellikle Ayasu köyü sakinlerini oldukça heyecanlandırmıştı[149]. Nitekim buradaki Yunan derneği (Anagnostirio) Atina'ya 60

---

tahsil edilen temettü vergisinden farklıdır. Geniş bilgi için bkz: Süleyman Sudi, **Defter-i Muktesid**, II, Dersaadet: Mahmutbey Matbaası 1307, s. 23-24.

[147] Rodos'ta Fransız, İngiliz ve Rus konsolos vekilleri İstanbul'da sefirler tarafından Yunan vatandaşlarının çıkarlarının korunması yönünde alınan kararın kopyasını imzalayarak Vali Abidin Paşa Sakız'da bulunduğudan Vali vekiline vermişlerdir. Temsilci olarak da Fransız konsolos vekili Baillet'i seçtiklerini haber vermişlerdir: A. Biliotti'den İstanbul'da İngiliz Sefiri Philip Currier'e, 30 Nisan 1897: TNA, FO 195/1975.

[148] Stratis I. Anagnostou, **O Ellinotourkikos Polemos tou 1897 kai o Antiktipos tou sti Lesvou**, s. 81-82.

[149] Dağlık bir bölge olan Agiasos yaklaşık 7.000 olan nüfusunun tamamını Rumlar meydana getirmekteydi. Agiasos sakinleri Midilli'deki diğer Rumlar tarafından da oldukça zor anlaşılan, değişik bir lehçe konuşmaktaydılar. 1821 Yunan isyanına katılmayan Midilli'de sadece Pilmar ve Ayasu'da birtakım ayaklanmalar görülmesi üzerine Nisan 1822'de Midilli Nazırı buralara askerî müdahalede bulunmak durumunda kalmıştır: Stratis I. Anagnostou, **O Ellinotourkikos Polemos tou 1897 kai o Antiktipos tou sti Lesvou**, s. 83.

gönüllü göndermiştir. Midilli'den Atina'ya giden gönüllülerin büyük çoğunluğunun köylerden geldiği bilgisine bakılırsa, Yunan propagandası köylüler üzerinde daha etkin olmuştur. Bu arada, Midilli'de Yunanistan için ayrıca 9500 altın Frank nakdî yardım toplanmıştı. Yine Mart 1897 sonunda tüm önlemlere rağmen, Midilli'den 200 kişilik bir gönüllü grubu *Triton* gemisine binerek Siro'ya ulaşmıştı[150].

20 Mayıs'ta yapılan ateşkes ve 4 Aralık 1897'de imzalanan İstanbul Antlaşması ile sona eren savaşta, Osmanlı Devleti kesin bir galibiyet elde etmişti. Savaş başlamadan ve savaş süresince Osmanlı topraklarından bazı Rumların türlü yollarla Atina'ya gittiği, aynı şekilde Yunan ordusu için nakdî yardım gönderildiği bir vakıadır. Bu şekliyle 1897 Savaşı Yunan propagandasının Osmanlı Rumları üzerindeki etkilerinin somut olarak birçok bakımdan test edildiği bir savaş olarak görülmelidir. Sonuçları itibariyle bakıldığında ise Yunanistan ve sempazitanlarının beklemedikleri şekilde, kısa sürede alınan mağlubiyet, Yunan irredentisminin aldığı ciddi bir darbe olmuştur.

6- Midilli'de Irridentist Yunan Örgütlenmesi

Genel itibariyle bakıldığında, kaybedilmesine rağmen 1897 Savaşı özellikle Etniki Eterya ve benzer organizasyonların Yunan toplumunu harekete geçirebilme, kamuoyunun Yunan irredentisminin gerçekleşmesi yönünde bir beklenti içine sokulması, dışarıda, Osmanlı Rumlarının bilinçlendirilmeleri ve Yunanistan ile birleşmeye hazırlanmalarındaki rollerini ortaya koymuştur. Etniki Eterya ve türevi örgütler giderek artmış ve faaliyet sahaları zaman içinde genişleyerek, doğrudan Osmanlı Devleti topraklarında da organize olmaya başlamışlardır. Etniki Eterya'nın, konumuz olan Midilli Adası'ndaki varlığı XX. yüzyılın ilk döneminde açıkça hissedilmeye başlanmıştı, ancak ondan önce *Adelfotis Omonia* adlı diğer bir örgüt adadaki Osmanlı yönetiminin dikkatini çekmiştir.

Midilli'de faaliyet gösteren *Adelfotis Omonia* cemiyetinden bir süre sonra mahalli hükümetinin haberi olmuş ve cemiyetin faaliyetlerine son verildiği gibi

[150] Stratis I. Anagnostou, **O Ellinotourkikos Polemos tou 1897 kai o Antiktipos tou sti Lesvou**, s. 84-88.

üyeleri de sorgulanmıştır[151]. Bu arada, Midilli Despotu, cemiyetin varlığından kendisinin en başından itibaren haberdar olduğunu itiraf etmiştir.

Liderliğini, avukatlık yapan Kaheya adında birinin yürütmekte olduğu *Adelfotis*, yani kardeşlik cemiyetinin Midilli Rumlarının "tezhib-i ahlakı" amacına yönelik bir hayır cemiyeti olarak kurulduğu ileri sürülmüştür[152]. Gerek Midilli Mutasarrıflığı gerek Dahiliye Nezareti, söz konusu cemiyetin gerçek amacına yönelik birtakım soru işaretleri taşımaktaydılar[153]. Öncelikle, Midilli İdare Meclisi'nin doğal azasından olan Rum Despotu konu hakkında daha önce neden hiçbir bilgi vermemişti? İkincisi, cemiyet, hangi konular bağlamında Midilli ahalisinin ahlakını güzelleştirecekti? Gizli bir amacı olmadığı iddia edilen cemiyetin kuruluşundan, yerel idarenin haberdar edilmemiş olması, şüphe uyandıran diğer bir nokta olmuştur. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki II. Meşrutiyet öncesinde cemiyetlerin kanuni olarak kurulabilmeleri yönünde hukukî bir düzenleme yapılmış değildi. Yine de "meşru" bir amaçla cemiyet kurmak mümkün olup, öncelikle mahalli hükümete yazılı olarak başvurulması, akabinde başvurunun vilayet üzerinden Bâbıâlî ve Maarif Nezareti'ne ulaştırılarak, gerekli müsaadenin verilmiş olması gerekiyordu. Bir nizamname de hazırlamış olan Adelfotis cemiyeti, bu nizamnameyi bastırıp dağıtmış, ancak kuruluşundan önce hiçbir izin girişiminde bulunmamıştı.

Konu hakkında yürütülmekte olan geniş kapsamlı araştırma ve soruşturma sırasında, Midillili olup Atina'dan dönmekte olan Kınalı veled Apostol'ün sandığında yapılan aramada cemiyete ait bazı evraklar bulunmuştur. Bunun üzerine, kendisi, Cemiyetin faaliyetleri, Atina ile bağlantıları hakkında sorguya alınmıştır. Apostol'ün üzerinde ele geçirilenler arasında, Cemiyetin toplantı zabıtları ve

[151] Cemiyetin kuruluşunun gizli bir amaca yönelik olduğu izlenimini paylaşan Midilli Mutasarrıfının telgrafına göre, ele geçirilen Nizamnamesinin altında cemiyetin yönetim kurulu (heyet-i asliye) üyelerinin isimleri yer almaktaydı. Heyet reis avukat Kaheya, katip Akriyok, sandık emini Tassa, aza Taksis, Karyotis, Nikolayidis, Papadopulos'tan meydana gelmekteydi. Nizamnamenin de Midilli'de bulunan Nikolayidis adlı Rum matbaasında basılmış olduğu tahmin olunuyordu. Cemiyet ayrıca "kahvehane nam altında" bir yer de işletmekteydi. Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa cemiyetin faaliyetleri hakkında Midilli Mutasarrıfının telgrafına ertesi gün verdiği cevapta, öncelikle şüphe olunan yerlerin arattılması, ele geçirilen evrakın kendisine ulaştırılması, reis ve aza olarak isimleri geçen şahısların hemen müddeiumumi vekilliğine sevkedilerek, sorguya alınmaları, söz konusu Rum matbaasının faaliyetlerine son verilmesi, sahibinin adliyeye teslimi, kahvehanenin de kapatılmasını istemiştir: BOA, Y. A. Res 119-84, Lef 7; Midilli Mutasarrıfı'nın Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliğine 24 Eylül 1902 tarihli şifreli telgrafı.

[152] BOA, Y. A. Res 119-84, Lef 1.

[153] BOA, Y. A. Res 119-84, Lef 2; DH Nezaretinden Sadaret'e 24 B 1320/27 Ekim 1902.

mühürünün basılı olduğu matbu evrakın ortasında, birbirine geçmiş halde bir gemi çapası ile haç yer alıyordu. Evrakın incelenmesiyle, cemiyetin merkezi Atina'da olan bir oluşumun Midilli şubesi olabileceği ihtimali belirmiştir. Despot Efendinin konuyu yerel idareden saklamış olması mesuliyetini göstermekle, Müslümanların çoğunlukta olduğu başka bir bölgede görevlendirilerek, yerine güvenilir birinin despot tayin edilmesine karar verilmiştir[154].

Bir süre sonra, Sadarete gönderdiği bir şifreli telgrafta gelişmeleri değerlendiren Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa, Cemiyetin nizamnamesi hakkında kendisine ulaşan bilgileri paylaşmaktadır. Buradaki ifadelerde, Cemiyetin 37 maddeden oluşan nizamnamesinin esasının üyelerden abone yoluyla toplanacak paralarla kitap satın alınması, şehrin kiliselerinde sırayla vaaz ve nasihatlerde bulunmak üzere donanımlı vaiz getirilmek olduğu belirtilmiştir[155].

Cemiyete üye oldukları gerekçesiyle tutuklananların serbest bırakılması için Midilli'nin Rum eşrafı harekete geçerek, Despotu ziyaret etmişlerdir. Daha sonra Mutasarrrıf ile görüşen despot, Cemiyet ve üyelerinin namus ve iffet sahibi olduğunu, dolayısıyla göz altında bulundurulmalarının kendisi ve "bütün milletçe" üzüntüye sebebiyet verdiğini, ayrıca Cemiyetin bilgisi dahilinde kurulduğunu, dolayısıyla bütün mesuliyet kendisinde olmak kaydıyla tutuklu bulunanlara kefil olduğunu bildirmiştir. Tutukluların serbest bırakılmalarını isteyen despot, bir de senet bırakmıştır.

Abidin Paşa, muhtemelen, Midilli'deki tansiyonu daha fazla yükselterek olayların büyümesini istemediğinden, Cemiyetin faaliyetlerine tamamen son verildiğine ve adada herşeyin yolunda olduğuna ısrarla vurgu yapmaktadır. Bu noktadan sonra tutuklu bulunanların adli kovuşturmaya uğramaları, Cemiyetin tamamen masum amaçlar için kurulmuş olduğuna inanmış Midilli Rumları nezdinde dedikodu ve sıkıntıya sebep olacağından, davanın en azından Midilli'ye oldukça yakın İzmir'de görülmesini istemekteydi[156].

[154] BOA, Y. A. Res 119-84, Lef 5-6; 17 Ekim 1902. Ayrıca bu konuda Sadaret'ten Adliye ve Mezahib Nezareti'ne yazılan 29 Ekim 1902 tarihli emir verilmiştir: Lef 10.
[155] BOA, Y. A. Res 119-84, Lef 8.
[156] BOA, Y. A. Res 119-84, Lef 8; 1 Ekim 1902.

Benzer bir cemiyetin de İzmir'de faaliyet gösterdiği haber alınmış ve gerekli incelemenin yapılması için ilgililere Dahiliye Nezareti tarafından emir verilmiştir[157]. Gelişmeler hakkında mütalaası sorulan Adliye Nazırı, Midilli, Atina ve İzmir'deki cemiyetlerin birbirleriyle alakalarının olup olmadığının maddi delillerle ortaya çıkarılmasının önemli olduğu yolunda görüş bildirmiştir. Hatta bu noktada Atina'daki Osmanlı Sefaretince araştırma yapılması gerektiğine dikkat çekmiştir[158].

Anlaşıldığı üzere, Osmanlı makamları, görünürde birtakım masum amaçlar için kurulmuş olduğu belli olan bir cemiyetin gizli bir faaliyetleri olup olmadığı hususunda titiz bir takip ve incelemede bulunmuşlardır. İşin Midilli Adası ile sınırlı kalmayıp, daha geniş çaplı bir faaliyet olma ihtimali, araştırmaların uzamasına ve daha dikkatli yapılmasına yol açmıştır. Bu arada Midilli Adası'nda herhangi bir siyasî olaya sebep vermemek için tutuklular serbest bırakılmış; sadece Despot'un yerinin değiştirilerek, cemiyetin reisi olduğu ifade edilen avukat Kaheya'nın Adana'ya sürülmesi yeterli görülmüştür[159].

Konunun Osmanlı makamlarınca yaklaşık altı ay süreyle birçok boyutuyla araştırılmasında, geniş anlamıyla Midilli'nin de içine dahil edilebileceği Batı Anadolu bölgesinin siyasî ortam ve etnik yapısında, XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaşanan gelişmelerin etkisi olduğunu söylemek gerekmektedir.

Batı Anadolu'da Rumlar lehine giderek artan etnik değişimi, bölgeye yönelik ticarî ilgilerinden ötürü, ilk farkeden İngilizler olmuştur. Ege ve Akdeniz'de olası bir statüko değişikliği, bölgeyle en fazla ticarî ilişkisi bulunan İngiltere'yi etkileyebileceğinden, İngiltere, bölgedeki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Rum nüfusunun Ege ve Batı Anadolu'da hızla ve Müslümanların aleyhine sonuçlar doğuracak şekilde arttığını ilk defa gündeme getiren, bu konuda hazırladığı kapsamlı raporu 1880 yılı sonlarında Dışişlerine sunan İngiltere'nin Anadolu Genel Komiseri C. W. Wilson olmuştur[160]. Wilson, raporunda, Batı Anadolu'nun son 25-30 senedir

[157] BOA, Y. A. Res 119-84, Lef 2.
[158] BOA, Y. A. Res 119/84, Lef 3; Adliye ve Mezahib Neareti'nden Sadaret'e gönderilen 5 Kasım 1902 tarihli mazbata.
[159] BOA, Y. A. Res 119/84, Lef 1; 20 Mart 1903 tarihli Resmî maruzat.
[160] Berlin Antlaşması'nı müteakiben Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin özellikle Ermeniler lehine yapmayı vaadettiği reformları denetlemek üzere oluşturulan Genel Konsolosluk sistemi hakkında bkz: Musa Şaşmaz, "İngiliz Yüzbaşı Stewart'ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu 1879-1882", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 11, Konya 2002, s. 223-238.

sessiz bir etnik değişim geçirdiğinin üzerinde durmakta, şehir şehir bu değişim ve bölgeye gelmekte olan Rum kolonistlerin takip ettikleri politika hakkında bilgi vermektedir[161]. Mesela, İzmir'de 1880 itibariyle 34200 Osmanlı tebası Rum ve 23000 Yunan vatandaşı yaşamaktaydı. Wilson'a göre, son kırk yıl içinde Aydın Vilayeti'ne gelen göçmenlerin sayısı iki yüz bin civarındadır. Raporda yer alan en dikkat çekici ifade ise söz konusu nüfus hareketinin, mevcut akışı içinde devam etmesinin ileride önemli bir siyasî sorun yaratacağı yönündeki görüşüdür.

Bundan tam on yıl sonra, Kasım 1890'da dönemin Yunan Dışişleri Bakanı, büyük devletleri Anadolu'daki Yunan nüfusunun ileriki senelerde artmasını engellemekle suçlamaktaydı. İzmir'deki İngiliz Genel Konsolosu Frederic Holmwood, bölgedeki nüfus hareketleri ve Yunan emelleri hakkında hazırladığı geniş raporunun hemen girişinde, İngiliz Dışişlerini bölgede sürekli artış halinde olan Yunan unsurunun "şu ana kadar Helen emellerinin gerçekleştirilmesi ile hiçbir biçimde alakası olmadığı" konusunda ısrarla temin ediyordu[162]. Gerçekten de Anadolu ve İzmir'deki Rum nüfus, son yirmi beş sene süresince önemli bir artış göstermişti. Holmwood'a göre, bu çok basit olarak arz ve talep ilişkisinin bir sonucuydu. İşgücüne yönelik talep, bölgeye yönelik bir nüfus hareketi doğurmuş, bundan ise en çok Rumlar istifade etmişlerdi. Holmwood şu noktayı da kaydetmeden geçmemişti: İzmir'in nüfusunun yarısı Rum olsa da bunların çoğunluğu her zaman Osmanlı vatandaşı olmuştur[163]. Holmwood'un rakamlarına göre sadece İzmir'de Osmanlı tebaası ve Yunan vatandaşı olarak toplam yüz bin Rum yaşamaktaydı.

---

[161] TNA, FO 78/3100, No. 69, Wilson'un 30 Kasım 1880'de İzmir'den gönderdiği rapor.
[162] TNA, FO 195/1693, No. 35, Holmwood'dan Dışişlerine 21 Kasım 1890 tarihli rapor.
[163] Bu noktada Holmwood iddiasına rakamsal bir delil olarak aşağıdaki tabloyu vermiştir.

Gruplar	**1864**	**1889**
Müslüman	43.000	52.000
Yahudi	17.000	23.000
Ermeni	7.800	12.000
Öteki Osmanlı Hristiyanları	37.00	2.600
Osmanlı Rumları	53.000	62.000
Yunan vatandaşı Rumlar	22.000	45.000
Diğer yabancı devlet vatandaşları	10.000	14.250
Toplam	156.500	210.850

Tabloda 1889 senesinde İzmir'de bulunan 45000 Yunan vatandaşının aslında yaklaşık 7000'inin aynı zamanda Osmanlı Rumlarına ait rakamlara da dahil olduğunu; bu noktada Osmanlı makamlarının

On yıl ara ile hazırlanan bu iki raporun ortaklık ettiği bir nokta, Batı Anadolu'daki Rum nüfusun dikkat çeken bir yükseliş göstermesidir. Ancak asıl önemli olan, her ne kadar Holmwood başarılı olamayacağı konusunda garanti verse de Yunanistan'ın bölgedeki bu hatırı sayılır Rum varlığına önem vermeye başlamasıdır. 1880 yılına ait raporda Yunanistan'dan hiçbir şekilde bahsedilmezken, 1890 yılı raporu, bölgeye yönelik Yunan emellerinden bahsetmekteydi[164]. Nitekim Yunanistan Dışişleri Bakanının, büyük devletlerin Batı Anadolu'daki Rum nüfusunun artışını engellemelerinden şikayet etmekte olması bu yönde bir delildir. Yunanistan'dan gelen Yunanlılar ile Osmanlı vatandaşı Rumlar, esasında İzmir ve diğer Batı Anadolu şehirlerinde tek bir cemaatin parçalarını oluşturmaktaydılar. Bu yönüyle düşünüldüğünde, Yunanistan'dan gelen grup, milliyetçiliğin bölgedeki Rum cemaati içinde yayılması vasıtalarından biriydi[165].

Daha önce de belirtildiği üzere, Yunan konsolosları ve ortodoks din adamları bölgede Yunan siyasetini savunan en önemli unsurlardı. Özellikle konsolos ve konsolos vekillerinin, Ege Adaları ve Batı Anadolu ve Osmanlı topraklarının diğer kısımlarında yaşayan Yunan vatandaşlarının sözde haklarını korurken, giderek aşırıya kaçan bir tavır içine girdikleri görülmektedir. Aynı şekilde, özellikle adalarda, başta İngiltere olmak üzere İtalya ve diğer büyük devletlerin hizmetinde tercümanlık gibi çeşitli görevlerde bulunan Rumların da bir süre sonra istihdam edildiği devletin sağladığı himaye ve koruma sayesinde, Osmanlı makamları karşısında çok mütecaviz

---

Yunan konsolosluğunun söz konusu kişileri himaye ettiği yönündeki iddiaları kabul etmediği ifade edilmektedir. Dolayısıyla 7000 kişinin çıkarılmasıyla İzmir'deki Osmanlı tebaası ve Yunan vatandaşı olan Rumların toplamı yüz bin kişi olup, 1864 yılına kıyasla % 33 oranında bir artış söz konusudur. Ancak yapığı hesaplamalar ve diğer milletlerle rakamsal mukayeseler neticesinde bölgedeki Rum nüfusunun oransal olarak çok fazla bir artış göstermediğini ileri sürmüştür: TNA, FO 195/1693, No. 35.

[164] Holmwood, ihtimalden uzak tutulmaması gerektiğini düşündüğü, bölgeye yönelik Yunan emellerini şu şekilde ifade etmiştir: "The fact that nearly half its population is Greek might thus render Smyrna an easy prey should Hellenic aspirations turn in this direction for the Prieus is within 12 hours' steam for a modern Ironclad, and the Turkish garrison would be powerless against an armed mob of fifteen thousand Greeks so supported unless sufficient warning were recieved to supplement it by reserve from the interior. It may be improbable that such a coup de main will ever be even contemplated, but, where such vast commercial interests are involved, its practicability cannot altogether be lost sight of.": TNA, FO 195/1693, No. 35.

[165] Ileana Moroni, **O Ergatis, 1908-1909. Ottomanism, National Economy and Modernization in the Ottoman Empire Through A Greek-Language Newspaper of İzmir**, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık 2010, s. 30.

davranışlar sergileyebildikleri, Osmanlı Devleti'nin birtakım hukukî uygulamalarını gerçekleştirmesini engellemeye dahi kalkıştıkları olmuştur.

1908 yazında, Midilli'de yukarıdaki değerlendirmeyi somut olarak teyit eden birtakım gelişmeler yaşanmıştır. 26 Haziran 1908 sabahı, Pire'den Sisam yoluyla Midilli'ye gelen, *Ahaiki* adlı Yunan şirketine ait vapurdan, tezkiresiz 4 yolcuyu liman dışından Paşa iskelesi tarafına çıkaran sandalcı ve önceden çeşitli sabıkaları bulunan Yunanlı Dimitraki'nin bu hareketi polislerce de görülmüştür ve karaya çıkarılanlar takibe alınmıştır. Ancak içlerinden sadece biri yakalanabilmiştir. Gelişmeler, komiserlik tarafından mutasarrıflık makamına yazılı olarak bildirilmiş; Mutasarrıflık sandala el konulmasını emretmiştir. Komisler de içlerinde olduğu halde polisler sandala el koymak için gittiklerinde, Midilli Yunan konsolos vekilliği kavasının müdahalesiyle karşılaşmışlardır. Kavas, sandala binerek, sandala el konulmasını önlemek üzere polislerle mücadeleye girişmiştir. Bu arada komiser de sandala binerek kavgaya katılmıştır. Diğer bir sandalda Yunan tebaasından birkaç kişi de kavasa yardıma gelmiş ve komiserle sözlü atışmaya (müşâteme) başlamışlardır. Bu arada, kordon üstünde yüzlerce kişi yaşananları seyretmektedir. Liman İdaresi, olay yerine başka bir grubun gelerek müdahale etmesini önlemek ve polislere yardım etmek üzere diğer bir sandalla liman görevlilerini göndermiştir. Daha sonra, komiser diğer bir sandala alınmıştır, kavas Yunanlıların bulunduğu sandala geçmiştir. Bu sırada tartışma konusu olan sandalda kalan üç-dört Yunanlı, Liman İdaresinden bir görevliyi sıkıştırıp fena halde dövmüştür. Bunun üzerine, Liman katibi Hilmi Efendi derhal yardıma gönderilmiştir. Ensesi, kulak dibi ve başından ciddi biçimde yaralanmış olan liman görevlisi, Hilmi Efendi tarafından Yunanlıların elinden güç bela alınabilmiştir. Bu sırada Hilmi Efendi'ye silah da atılmış, ancak isabet etmemiştir. Yaralı liman görevlisi belediye tabibi tarafından tedavi edilmiş; yaşananlar jurnal ile mutasarrıflık tarafına bildirilmiştir. Olaya sebep olanların ağır bir şekilde cezalandırılmaları istenmiştir. Burada şikayete konu olan asıl kişi, kayıkçılık yapan Yunanistanlı Metrokaki adlı şahıstır. Kendisinin, birçok kaçakçılık suçunun zanlısı olup baldırı çıplak (güruh-ı iclâfdan) güruhundan bulunduğu ve Midilli'den uzaklaştırılması için mahalli hükümete daha önce birçok müracaatta bulunulduğu, adada meydana gelen, hükümete muhalif birçok olaya karıştığı, ancak

Yunanistan'ın Midilli vekil konsolosunun kendisini himaye ettiğine dikkat çekilmiştir[166].

Ertesi gün başka bir telgraf daha gönderen Midilli Liman Reisi, meydana gelen olayın ehemmiyetsiz görülmesini önlemek için Midilli hakkında "perde arkasında gizlenmiş" bazı olayları hikaye etmiştir. Bir gün önce yaşanan olaydan dolayı "kavanin ve nizamat-ı mahalliyeye tabi ve rüsumat-ı şehriye ile mükellef iskele sandallarından" birine el konulması gerekmişken, konuyla alakası olmadığı halde, polis ve komisere karşı çıkan Yunan konsolosu ve kavasının bu serkeşane davranışı, bundan önceki örnekleri de göz önüne alındığında "bir niyet ve maksada ve bu babda aldığı emre müstenid olup" kavas efendi sandaldan, sahilde bulunan Yunan tebaasından yüksek sesle yardım istemiştir. Bunun üzerine, derhal bu kişiler sandallara atlayarak kavasa yardıma koşmuşlardır; polis ve komisere hücum etmişlerdir. Yunan tebası bundan önce de birkaç defa hükümetin icraatına karşı toplu olarak gösteride bulunmuş olmaları dolayısıyla, bunların her bir vukuattan istifade yoluyla er veya geç bir fesat çıkarmak emelinde oldukları ortadadır. Tezkiresiz Yunan vapuru ile gelen dört kişi, polis tarafından takibe alınınca, bunları çıkaran sandalcı kendisinin de takip edileceğini anlayarak Yunan konsolosuna saklanmıştır. Komiserlik, kayıkçının teslimi için Konsoloshaneye haber göndermiş, konsolosluk ise mahkeme yoluyla talep edilsin şeklinde cevap vermiştir. Bu cevap, bir diplomata yakışmamakla, Yunan konsolosu pek çok defa böyle "âdi ve bayağı" cevaplar vermekten geri durmayıp; bu olayda himaye ettiği kayıkçının yerli yabancı herkes tarafından fitneci sınıfından, baldırı çıplak, ahkam güruhundan rezil biri olduğu onaylanmıştır. Bu tavır, konsolosun Midilli'deki emelinin mahiyetinin anlaşılmasına en güzel vesiledir.

Son olarak, Liman Reisi, Midilli'de gün geçtikçe sayıları ve destekçileri artmakta olan Yunan vatandaşlarının bir süredir takındıkları tavrın ve özellikle yakın zamanda meydana gelen "Sisam vukuatıyla" renk değiştiren davranışlarının, daima şüphe çeken bir şekle büründüğü değerlendirmesinde bulunmuştur[167].

[166] BOA, Y. PRK. ASK 258/77, Lef 12, Midilli Liman Reisi'nden Dersaadet Liman Dairesi'ne gönderilen 13 Haziran 1324/26 Haziran 1908 tarihli tahrirat.
[167] BOA, Y. PRK. ASK 258/77, Lef 11.

Midilli'deki olaylarla yaklaşık aynı zamanda meydana gelen Sisam vukuatı bu noktada üzerinde durulması gereken bir gelişmedir. Etniki Eterya, Yunanistan lehine faaliyetlerde bulunmak ve adanın ilhakı için çalışmak amacıyla Sisam'a Themistoklis Sofoulis'i göndermiştir. Bu sırada Sisam Bey'i olan Aleksandr Mavroyani'nin gösterdiği toleransın etkisi ve seçim kanunu sayesinde, kısa sürede Sisam Umumî Meclisi ve diğer idari mekanizmalar, tam manasıyla Sofoulis ve taraftarlarının kontrolüne girmiştir. Sofoulis Yunanistan ile ilişkilerini bir süre sonra açıktan sürdürmeye başlamıştır. Yunanistan'ın Sisam üzerindeki propagandası alenen sürmekte, Yunan donanması için maddi yardım toplanıp kiliselerde Kral için dua edildiği gibi, Yunanistan'dan adaya büyük miktarda silah sevkedilmekteydi. Nitekim yaklaşık sekiz yıllık bir faaliyetten sonra, Yunanistan'a kaçmak zorunda kalan Sofoulis, 1912'de Sisam'a dönerek, adanın Yunanistan'a ilhakını gerçekleştirmiştir[168].

Doğrudan Prens Konstantin'den talimat alan Sofoulis ve partisinin çalışmaları neticesinde, Sisam'da 1904'lerden itibaren Yunan tesiri kökleşmeye başlamıştı. Sofoulis ve taraftarlarının müdahaleleri, Sisam'ın istikrarlı bir şekilde idare edilmesini engellemekte, sık sık bey değişikliğine sebep olmaktaydı. Babıali'nin Sisam'daki konumunu devam ettirmek istemesi, bir süre sonra adada daimi olarak bulunan Osmanlı Devleti askerleri ile Sofoulis liderliğindeki Yunan taraftarlarının silahlı çatışmalarına yol açmıştır. Bu bağlamda ilk çatışma 1907 senesinin başında yaşanmıştır ve bir Osmanlı askeri hayatını kaybetmiştir. Yaşanan olaylar neticesinde Osmanlı Devleti Yorgiyadis Efendi'yi beylikten azletmek zorunda kalmıştır. 1907 sonlarında Sisam Bey'i tayin olunan Andrya Kopas'ın ısrarlı talepleri neticesinde, gelişmelere daha fazla kayıtsız kalamayacağını anlayan Babıali, adada kaybettiği nüfuzunu yeniden tesis etmek üzere, adaya asker sevketme kararı almıştır. Kopas Bey'in kendisine asker kullanmak yetkisi verilerek, Osmanlı hukukunun korunması isteğine olumlu cevap verilmiş, Sisam'da bulunan daimi müfrezenin asker sayısı 200'den 400'e çıkarılmıştır (29 Mayıs 1908). Osmanlı Devleti'nin aldığı kararlardan memnun olmayan Sofoulis ve taraftarları, Kopas Bey'in konağını basarak kararın geri alınması için Babıali nezdinde girişimde

[168] Ali Fuat Örenç, "Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 129.

bulunmasını istemişler, ancak Kopas Bey'den ret cevabı almışlardır. Bunun üzerine, kendisini konaktan çıkararak, alıkoymuşlar ve birçok hakarette bulunmuşlardır. Bu sırada İzmir'den *Dikili* vapuru ile sevkolunan Osmanlı askeri Sisam'a çıkmak üzereyken, Sofoulis'in liderliğindeki grubun mukavemetiyle karşılaşmış ve kanlı çarpışmalar yaşanmıştır. Yaşanan çatışmalarda onlarca Osmanlı askeri yaşamını yitirmiştir; yardıma gönderilen *Mesudiye* vapuru silahlı mukavemet nedeniyle Vati Limanı'na dahi yanaşamayarak, Kuşadası'na dönmüştür (26 Mayıs). Bunun üzerine, Osmanlı Devleti, Sisam'ı ablukaya almak üzere, Ferik Halil Paşa kumandasında Marmaris gambotu, Halep, Sayda ve İzzettin vapurları ile Bafra ve Ayıntab serhad gemileri, Peyk-i Şevket torpidoçekeri, Hamidiye Kruvazörü ve Necm-i Şevket korvetinden müteşekkil donanma ile bir operasyon düzenlemiştir. Yapılan harekatta asiler etkisiz hale getirilmiş, Osmanlı askeri önemli mevkileri işgal ederek, halktaki silahları toplamıştır. Sofoulis 210 kişi ile birlikte Yunanistan'a kaçmayı başarmıştır. Nitekim Yunanistan'a gittiğinde Meclis Başkanı ve Dışişleri Bakanı tarafından kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti, Temmuz 1908 başlarında Sisam'da kontrolü tamamen ele almıştır[169].

Bu sırada Sisam'da ciddi bir mücadele içinde olan Osmanlı Devleti oldukça müteyakkız olmakla, Ege Adaları'nda artmakta olan Yunan nüfuzuna son vermek için çeşitli önlemler almaktaydı. Midilli'de meydana gelen hadise ile Sisam'da yaşananlar arasında, olaya müdahil olmuş yerli Rumlar tarafından açıkça paralellik kurulduğunu görüyoruz. Nitekim olay günü, Midilli İngiliz konsolos vekili tercümanı ve acenta katibi Ralli'nin İngiliz bayrağı çekili bir sandala binerek, Midilli Yunan konsolos vekiliyle beraber olay mahalline geldikleri, komisere çok ağır ve çirkin hitap ve muamelede bulundukları, "burasını da Sisam'a benzeteceksiniz" gibi sözler ederek, kendisiyle hiçbir şekilde alakası olmayan olaya karıştığı anlaşılmıştır. Midilli Liman Reisi'nin değerlendirmesine göre, "merkum Ralli Midilli Yunan Konsolos vekilinin müsteşarı hükmünde olup, teb'a-i sadıka-i Osmaniye meyanında Yunanilik hiss ve gayretinin neşr ve tamimine yeğane bir vasıta ve Yunanilere muhibb ve tarafdarlığıyla Yunanlılar indinde Midilli'nin bir Sofilis'i olmak istihkakına

[169] Ali Fuat Örenç, Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası (1821-1923), s. 144-151.

yeltenmektedir." Ralli, eskiden beri her vesile ile hükümetin emirlerinin uygulanmaması için çalışmaktadır[170].

Mahalli Hükümet, Rüsumat İdaresi'nde görevli askeri yaralayanların cezalandırılması için harekete geçmişti. Bu arada Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi de Midilli'ye gelmiştir[171]. Osmanlı Devleti yaşanan olaylar üzerine bir kruvazör ile Birinci Ferik Halil Paşa'yı Midilli'ye göndermiştir. Konuyu önemli bulan Halil Paşa, dağdağa veya tam tersi safsataya mahal bırakmayacak şekilde konunun ciddiyetle ele alınmasına çalışmaktaydı[172].

Bu arada İtalyan konsolos vekili ve tercümanının da olaylara karışmasıyla konunun biraz daha büyüdüğü ve Midilli'deki büyük devlet konsolos vekillerinin, mahalli hükümete karşı ortak bir tavır aldıklarını görüyoruz. İtalyan konsolos vekili Midillili bir Rum olup, yukarıda bahsi geçen Ralli, aynı zamanda İtalyan konsolos vekilliğinda da tercüman olarak çalışmaktaydı. Bunlar, yaşananlardan dolayı, üç Yunanlının aranması sırasında asker tarafından içinde bulundukları arabanın durdurularak, kendilerine tüfek gösterilip hakaret edildiği iddiasında bulunmaktaydılar. Netice itibariyle, Midilli'de birçoğunun başında yerli Rumların bulunduğu büyük devletlerin konsolos vekillikleri, başka sebeplerle nefret etmekte oldukları mutasarrıftan intikam almak için gelişmeleri fırsat olarak görerek, bundan istifade etme gayreti içindeydiler[173]. Nitekim İzmir'deki İtalya konsolosu hakaret meselesini incelemek üzere Midilli'ye gelmiştir. Her ne kadar İzmir'den gelen İtalya konsolosu da hazır olduğu halde, Osmanlı memurlarınca yapılan tahkikat neticesinde hakaret iddialarının aslının olmadığı ortaya çıkarılmış ise de Avusturya konsolos vekili Nateli Bargigli da şahitlik etmesiyle İtalyan konsolos vekili iddiasında ısrarını sürdürmekteydi[174].

---

[170] BOA, Y. PRK. ASK 258/77, Lef 10 (Midilli Liman Reisi'nden Dersaadet Liman İdaresi'ne gelen 16 Haziran 1323 tarihli tahrirat sureti.)

[171] BOA, Y. PRK. ASK 258/77, Lef 9.

[172] BOA, Y. PRK. ASK 258/77, Lef 8, 18 Haziran 1324/1 Temmuz 1908.

[173] Konu hakkındaki belgede bu durum; "(…) ve konsolosların ekserisi yerli Rum ve gayret-i mezhebiye ile Yunan efkarına hadim ve müracaat-ı resmiye ve hususiyelerinde duçar oldukları müşkilat ve su-i muameleden dolayı mutasarrıftan müteneffir olarak haz-ı sâr (intikam) için bu vesileden bi'l-istifade memlekette adem-i emniyeti işrab için konsolatolarına sancak keşide eylemek ve Yunan konsolosunun tarafını iltizam ile (…)": BOA, Y.PRK. ASK 258/77, Lef 5.

[174] Midilli'de bulunan İngiliz konsolos vekili Hadkinson'ın tercüman Ralli'nin hakarete ugradığı gerekçesiyle İstanbul'daki İngiliz Büyükelçiliğini de olaya dahil etmeye çalıştığı görülmektedir. Ancak İstanbul'daki yetkililer gerçekleştiği iddia edilen olay sırasında Ralli'nin İtalyan tercümanı

Halil Paşa ile Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Namık Paşa yaptıkları değerlendirme neticesinde, Midilli'deki konsolosların krüvazöre çay ziyafetine davet edilmeleri ve orada görüşmeler esnasında gelişmelerden kaynaklanan ihtilafların giderilerek, mutasarrıf ve konsolosların barıştırılmasına karar vermişlerdir[175]. Osmanlı devlet adamlarının sorunu büyütmek istemediğini görüyoruz[176].

Nitekim krüvazörde verilen çay davetinde, Midilli Mutasarrıfı Yunan konsolos vekili ile barıştırılmış, hatta konsolos vekilinin isteği üzerine olaya karışmış üç Yunanlının Midilli'de ticaretle meşgul olmaları sebebiyle, önce sürülmeleri, arkasından "merhameten" Midilli'ye dönmelerine müsaade edilmeleri noktasında mutabık kalınmıştır. Vali Nazım Paşa, Yıldız'a gönderdiği *müstacel* telgrafta, mahkemeye emir verilerek, üç Yunanlı hakkında başka bir adlî takipte bulunulmamasının sağlanmasını istemiştir[177].

Sisam ve Midilli'de yaşananlar neticesinde, Osmanlı Devleti'nin Ege Adaları arasında donanmanın devriye gezmesi ve bölgede bulunan gemilerin sayısının artırılması gibi birtakım önlemler aldığını görmekteyiz. Bölgede bulunan Halil Paşa'nın bildirdiğine göre, daha önce verilen irade uyarınca, Sisam'da bulunan Mesudiye vapuru yerine, karakol vazifesi için Marmaris korveti görevlendirilmiştir. Ayıntab ve Bafra tarassud vapurları ile Mesudiye Vapuru levazım ikmali için Sakız'dadırlar. Hamidiye Krüvazörü ile Sakız, Midilli, Karyot, Kalimnos adaları

---

sıfatıyla hareket ettiği görüşündeydiler. Ayrıca Ralli'nin aynı anda iki farklı ülke hizmetinde çalışması da yetkililerce pek tasvip edilmemekteydiler: TNA, FO 195/2299, 5 Temmuz 1908'de Tarabya'dan İzmir'deki Genel Konsolos'u Barnham'a. Nitekim Ralli bir süre sonra İtalyan konsolos vekaletinde yürüttüğü tercümanlık görevinden istifa etmek zorunda kalmıştır: Barham'dan İstanbul'daki İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther'a, 15 Nisan 1909, TNA, FO 195/2331, No. 30.

[175] BOA, Y. PRK. ASK 258/77, Lef 7, 18 Haziran 1324/1 Temmuz 1908.

[176] Aynı gün Vali Nazım Paşa *müstacel* kaydıyla Yıldız Başkitabet Dairesi'ne gönderdiği telgrafa göre: "Midilli vakıasından" kaynaklanan kötü etkinin ortadan kaldırılması için alınacak tedbirler arasında hadiseye sebep olan Yunan konsolosu kavası ile eşya ve adam kaçakçılığı yapan sandalcı Dimitri'nin bundan sonra Osmanlı topraklarına geri dönmemek üzere kesinlikle Yunanistan'a iadesine karar verilmiştir. Polis komiseri ile liman çavuşuna saldırmaları nedeniyle tutuklanarak adliyeye sevk edilen üç yerli Rum hakkında kanunî takipten vaz geçilerek bunlar Midilli'de ticaret yaptıklarından Yunanistan'a uzaklaştırılmalarından, konsolosun iltiması üzerine vazgeçilmiş yani cezaları affolunmuştur. Bunun yerine adı geçenler geçici olarak sadece 3 ay adadan uzaklaştırılmasına karar verilecek, daha sonra konsolosun araya girmesiyle affedilerek, geri dönmelerine müsaade edilecektir: BOA, Y. PRK. ASK 258/77, Lef 6.

[177] BOA, Y. PRK. ASK 258/77, Lef 4, 19 Haziran 1324/2 Temmuz 1908.

devredilmiştir, Sömbeki ve İbsara adalarının devri için ertesi gün hareket edilecektir[178].

Yunanistan'ın Ege Adaları ve Batı Anadolu'ya yönelik plan ve faaliyetlerinin fiili sonuçlarıyla her geçen gün daha fazla muhatap olmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, olayların büyümemesini önlemek adına genellikle soğuk kanlı davranmayı tercih etmişse de bir süre sonra bölgede güvenliği sağlamak ve Yunan faaliyetlerini dengelemek kaçınılmaz olduğundan, birtakım askeri operasyonlar da dahil bazı adımlar atmak durumunda kalmıştır. Nitekim kısa bir süre sonra meşrutiyetin ilan edilmesi ve sonrasında yaşanan siyasi gelişmelerin, Osmanlı Devleti'nin genel gidişatına olduğu gibi, bölgeye yönelik politikanın mahiyetine de ciddi birtakım etkilerde bulunmuştur. Aynı dönemde Yunanistan'da yaşanan bazı siyasi değişiklikler de bölgede gelecekte yaşanacak olayların şekillenmesinde etkili olacaktır. Bütün bu gelişmeler aşağıda etraflıca ele alınacaktır. Şimdi Midilli Adası'nın Osmanlı hakimiyetinde bulunduğu süredeki idari yapısı üzerinde durulacaktır

B) MİDİLLİ ADASI'NIN YÖNETİMİ VE İDARÎ YAPISI

1-XIX. Yüzyıl Sonlarında Midilli Adası'nın Mülki Yapısı ve Midilli Mutasarrıfları

XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, Midilli Adası, Akdeniz'deki güçler dengesinde yaşandığını gördüğümüz değişimde olduğu gibi, önemli bir sosyal değişim geçirme sürecindeydi. Tanzimat ile başlayan bu değişimin sonuçları itibariyle Midilli'de hissedilmesi yüzyılın ikinci yarısında olmuştur. Sosyal yapıdaki bu değişim, Midilli Adası içindeki güçler dengesini de doğrudan etkilemiş ve adanın yönetimi noktasında, merkezi devlet açısından önceki senelere göre daha fazla istikrarsızlık kaynağı olmaya başlamıştır.

Midilli Adası, XIX. yüzyıl boyunca, nüfus bakımından Rumların bariz çoğunluğa sahip olduğu, Müslümanların ise yüzde on civarında bir oranı teşkil ettiği bir idari ünite olmuştur. Nitekim 1876 tarihli, sadece erkek nüfusun dikkate alındığı

[178] BOA, Y. PRK. ASK. 258/77, Lef 3, Birinci Ferik Halil Paşa'dan Yıldız Sarayı Mabeyn Başkitabeti'ne 3 C 1326/3 Temmuz 1908 tarihli şifre.

anlaşılan bir nüfus cetveline göre, 44.633 olan toplam nüfus içinde Müslümanların sayısı 6.056 idi[179]. Kadınlar da dikkate alındığında, 1876 yılı itibariyle Midilli Adası'nın nüfusunun seksen bin civarında olduğu tahmin edilebilir. Nüfusun çoğunluğunu Rumların meydana getirdiği Midilli Adası, Tanzimat Fermanı'ndan sonra sık sık yönetici değişikliklerine şahit olmaktaydı. Bu değişikliklerin hepsinin zarurî ve tesadüf eseri olmadığı, nüfus bakımından çoğunluğu ellerinde bulunduran Rum kocabaşılarının sistemli bir politikası olduğu anlaşılmaktadır. Midilli'de uzun süre yöneticilik yapmayı başarmalarının bir sonucu olarak, adanın siyasî ve sosyal yapısını tahlil etmiş iki mutasarrıf, Namık Kemal Bey ve Fahri Beyefendinin bu noktadaki açık değerlendirmeleri, XIX. yüzyıl Midilli'sinde sıklıkla karşılaşılan bir vakıanın arka planını aydınlatması bakımından önemlidir. Herşeyden önce, adanın yönetilmesinde öne çıkarak, yaşanan siyasî çekişmelerin doğru anlaşılması bakımından dikkate alınması gereken tarafları belirlemek yararlı olacaktır.

Elbette ilk sırada merkezi devlet tarafından atanan idareciler gelmektedir ki çalışmamızın başlangıç tarihi olan 1876 itibariyle, Midilli'nin en büyük mülkî amiri mutasarrıf unvanına sahip Mehmed Haşim Efendi'dir[180]. Mutasarrıfın başkanlığında çalışan Sancak İdare Meclisi, başta idari olmak üzere ticarî, eğitim, tarım ve adayı ilgilendiren sair konuların görüşüldüğü bir mekanizmadır[181]. Üyeleri, statü bakımından tabiî ve seçilmiş olarak ikiye ayrılmaktadır. Meclisin tabii üyeleri mutasarrıf, naib, muhasebeci, tahrirat müdürü, müftüden oluşmaktaydı. Seçilmiş dört üyeden ikisi Müslüman, kalan ikisi ise Hristiyan idi. Merkez kasabanın öncelikle bayındırlık işlerinin ele alındığı bir Belediye Meclisi'nin varlığını da görmekteyiz. Söz konusu meclisin 1876 itibariyle başkanı Abdi Bey, yardımcısı ise Gramacı

[179] BOA, YEE 100/38, Lef 3.

[180] 1864 Vilayet Nizamnamesi ile gerçekleştirilen yeni mülki taksimatta *eyalet* ismi *vilayet* olarak değiştirilmiş ve idari taksimat hiyerarşik olarak vilayet, sancak ve kaza şeklinde tasnif edilmiştir. Söz konusu idarî birimlere sırasıyla vali, mutasarrıf ve kaymakam unvanına sahip yöneticiler tayin olunmuştu (Nizam Önen, Cenk Reyhan, **Mülkten Ülkeye Türkiye'de Taşra İdaresi'nin Dönüşümü (1839-1929)**, İstanbul: İletişim Yayınları 2011, s. 160-164; Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", **DİA**, 31, s. 377-379). 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin getirdiği idari yapı içinde Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti dahilinde bir sancak olarak teşkilatlanan Midilli Adası söz konusu konumunu 1867 düzenlemeleri ve 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi sonrasında sürdürmüştür: Ali Fuat Örenç, **Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, s. 109-120.

[181] İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, Ankara: TTK Yayınları 2000, s. 80.

Marino Ağa olup ayrıca 3 Müslüman ve 3 gayrimüslim aza söz konusuydu[182]. Midilli'nin bu tarihte Pilmar, Polihnit ve Yera adında üç nahiyesi vardır. Adanın tek Kaymakamlığı Molova Kazası olup, başında Tahir Bey bulunmaktaydı. Molova Kazası İdare Meclisi'nin seçilmiş dört üyesi olarak Ahmed Bey, Haci Hüseyin Ağa, Kiryako Ağa ve Andon Ağa'yı görmekteyiz. Molova Belediye Meclisi'nin başında Abdullah Efendi bulunmakta, üye olarak da Hüsnü Efendi, Reşid Efendi, Molla Mustafa Ağa, Nikolaki Ağa ve Haci Dekyadi Ağa yer almaktaydı. Bu dönemde Kalonya, Molova Kazası'na bağlı bir Nahiye olarak idare ediliyordu[183].

Yukarıdaki idarî şablonda yer alan yönetici ve idari kurullar, Tanzimat Fermanı sonrasında ülke yönetimi alanında gerçekleştirilen birtakım reformlar dahilinde hazırlanmış nizamnameler tarafından şekillendirilmiş olup, yasal bir statüye sahiptiler[184]. Bu dönemde taşrada, özellikle liva idare meclisi üyesi eşrafın gerek kendi aralarında gerekse merkezi yönetim tarafından tayin edilen görevlilerle

---

[182] Taşrada belediye teşkilatı oluşturulması yönünde 1864 Vilayet Nizamnamesi'nde bir ifade yer almışsa, arkasından 1867 yılında Vilayât Dahilinde olan Şehir ve Kasabalarda Teşkil Olunacak Daire-i Bedeliyye Meclislerinin Suret-i Tertibi ve Memurların Vezaifi Hakkında Talimat" ile yine aynı yıl yayımlanan "Daire-i Belediyye Meclisinin Vezaif-i Umumiyyesi Hakkında Talimat" adlı iki düzenleme Osmanlı taşrasında belediye meclislerinin yapısını belirlemiştir. Ancak bu nizamnamelerde belirlenen esasların geniş kapsamlı olarak uygulanamadığı belirtilmelidir (Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Daire-i Belediye Hakkında Meclislerinin Tertibi Hakkında Talimat", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, VII/4, Ekim 1998, s. 133-139). 1871 Vilayet Nizamnamesi'nin 111. maddesi ile vali, mutasarrıf ve kaymakamlık merkezlerinde birer belediye teşkilatı kurulmasına karar verilmiştir. Belediye teşkilatları bir reis, altı aza, bir mühendis, bir doktor ve bir sandık emini ile yeterli sayıda katipten meydana gelecekti. Üyelerin ilk etapta iki yıllığına seçilmesi, daha sonra vilayet genel meclisleri seçimlerinin yapıldığı zamanlarda azaların yarısının, kasaba ve mahalle ihtiyar heyetleri tarafından kullanılacak oylarla değiştirilmesi uygun görülmüştür (112-133. maddeler). Haftada iki defa toplanmalarına karar verilen belediye meclislerinde bir konu hakkında karar alınabilmek için 1/3 çoğunluk gerekli görülmüştür. Sorumlulukları dahilindeki bölgelerde inşaat faaliyetlerinin denetlenmesi, şehir temizliği ve esnafın kullandığı ölçü ve tartı aletlerinin denetimi, yangına karşı tulumba temini ve hazır tutulması gibi görevlerin verildiği belediye teşkilatlarının etkili çalışması için tahsis olunan gelir kaynaklarının oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. (125-128. maddeler): "İdâre-i umûmiye-i vilâyât Nizâmnâmesidir", **Düstur**, I/1, Matbaa-i âmire 1289, s. 649-651. Ayrıca bkz: Erkan Tural, "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiye-i Vilâyât Talimâtnâmesi", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, XIV/1, Ocak 2005, s. 81-83.

[183] 1293 Salname-i Vilayet-i Cezayir-i Bahr-i Sefid, s. 95-97.

[184] Vilayet, sancak ve kazaların mülkî statüleri ve aynı şekilde vilayet, sancak ve kaza idare meclislerinin yapıları ilk önce 8 Ekim 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile belirlenmiş, daha sonra çıkarılan 1871 İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi ile çeşitli eklemeler ve düzenlemelere gidilmiştir. Bu arada 1867 yılında ilan edilen Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi yeni bir düzenleme olmayıp, 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin bütün ülkeye yayılmasıdır. Bu bakımdan ciddi bir değişiklik getirmemiştir (İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, s.62-63). 1913 yılına kadar taşra yönetimi 1871 Vilayet Nizamnamesi'nin getirdiği esaslar yürürlükte kalmıştır. 29 L 1287/22 Ocak 1871'de çıkarılan İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizâmnâmesi için bkz. **Düstur**, I/1, Matbaa-i âmire 1289, s. 625-651. 1864 ve 1871 vilayet nizamnamelerinin içerik bakımından kapsamlı mukayesesi için bkz: Erkan Tural, "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiye-i Vilâyât Talimâtnâmesi", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, XIV/1, Ocak 2005, s. 71-91.

çatışma yaşadıklarına dikkat çekilmektedir[185]. Bu tespit Midilli Sancağı özelinde değerlendirildiğinde, idare meclisi üyeleri arasında göze çarpan bir çatışmadan ziyade, nüfuz sahibi Rumlar ile merkezden tayin olunan idareciler arasında yaşanan çatışma dikkat çekicidir.

Midilli Adası'nda Tanzimat Fermanı'nın ilanından, Osmanlı hakimeyetinin sona ermesine kadar devam eden iktidar çekişmesinin sebeplerinin tespit edilmesi, adanın yönetimine etki eden unsurların anlaşılması bakımından önemlidir. Midilli Adası'nın yönetimi üzerinde gerçekleşen çatışmanın ilk döneminde Rum kocabaşılar ön plana çıkmıştır[186].

Osmanlı Hristiyan toplumunda önde gelen kişiler olan kocabaşılara II. Mahmud döneminde taşrada bazı sorumluluklar verilmiştir. Örneğin, 1831 nüfus sayımı sırasında kocabaşılar, yaşadıkları köylerin nüfusunu sayarak, merkeze iletmek, nüfus yoklamaları yapmakla görevlendirilmişlerdi. Ayrıca seyahat edeceklerin ihtiyacı olan mürur tezkireleri, kocabaşılar tarafından verilecek mühürlü pusulaya istinaden hazırlanıyordu[187]. Nitekim ilk olarak 1829'da İstanbul'da hayata geçirilen muhtarlık kurumunun, 1833'te Taşköprü (Kastamonu) ve hemen arkasından Osmanlı taşrasının diğer bölgelerinde yaygınlaştırılması sırasında, Müslümanların yaşadığı mahalle ve köylerde, muhtarların karşılığı olmak üzere Gayrimüslimlerin ikamet ettiği yerlere, önce oldukça kısa bir süre kahyalar, ardından kocabaşılar tayin edilmişti[188]. Gerek Tanzimat öncesinde gerekse Tanzimat sonrasında kocabaşılara merkezi idare tarafından verilen en önemli görev temsil ettikleri cemaatlerinin vergilerinin toplanması olmuştur[189]. Bütün bu görevlerin kocabaşılara idarî olarak herhangi bir statü sağlamadığı ifade edilmelidir[190]. Bununla birlikte, özellikle XVIII.

---

[185] Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara: TTK Yayınları 1997, s. 259.

[186] Metin Ünver, "Tanzimatın Midilli Adası'nda Tatbiki", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 106-107.

[187] "Kocabaşı", **DİA**, 26, Ankara 2002, s. 141.

[188] Ali Akyıldız, "Muhtar", **DİA**, 31, İstanbul 2006, s.51-53; Mehmet Güneş, "Osmanlı Devletinde Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1829-1869)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, s. 9.

[189] Özcan Mert, "Tanzimat Döneminde Çeşme Kocabaşıları (1839-1876)", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXII/35, Ankara 2004, s. 141.

[190] Sadece Ege Adalarında değil Osmanlı ülkesinin birçok bölgesinde *yeronda*, *butatlık*, *epitropi* gibi çeşitli isimlerle var olduğu ileri sürülen heyetlerin birtakım seyyahlar tarafından iddia edildiği gibi idarî ve hukukî hiçbir yetkileri bulunmamaktadır. Tamamen cemaat içi bir oluşum olan söz konusu kurullar merkezi devlet tarafından hiçbir şekilde muhatap alınmamış olup, hükümet nezdinde hiçbir

yüzyılda birtakım otorite boşluklarından yararlanarak, zamanla "kudret ve servet" sahibi[191] olan kocabaşıların, iktidarlarını ve menfaatlerini koruyarak, devam ettirebilmek için yaşadıkları yerlerdeki gayrimüslim cemaat üzerinde otorite kurdukları anlaşılmaktadır. Midilli Adası'nın yönetiminin ilk döneminde, merkezden atanan idareciler ile kocabaşılar arasında yaşanan çatışma, tabii olarak ikincilerin düzenlerini devam ettirmek istemelerinden kaynaklanmaktaydı. Bu dönemde, gerek kocabaşıların şahsî çıkarlarının gerek cemaatin ilgili kurullarının Midilli Rum halkı üzerinde kurdukları baskı ve maddî sömürünün önünde engel olabilecek idarecilerin uzaklaştırılabilmesi için cemaat bütçesinden para ayrıldığını biliyoruz[192]. Bunun neticesi olarak çalışmamızın başlangıcını oluşturan 1876 yılından önce birçok defa Babıali nezdinde şikayetler ve yürütülen kampanyalardan bazıları, Midilli kaymakam veya mutasarrıflarının değiştirilmesiyle neticelenmişti[193].

Tez konusu olarak incelediğimiz 1876-1914 yılları arasındaki dönemde, Midilli'de görev yapmış mutasarrıflardan bazıları da söz konusu kampanyaların hedefi olmuşlardır. Aşağıdaki tabloda bu dönemde Midilli'de görev yapmış mutasarrıflar, görev süreleri ve resmi kayıtlarda ileri sürülen değişiklik sebepleri yer almaktadır.

önemleri yoktur. Gayrimüslim cemaatlerin merkezi devlet kurulları nezdinde temsilcisi kabul edilebilecek olan Kocabaşılık XVII. Yüzyıldan itibaren merkezîleşme temayülünü artıran mali sistemin bir ürünüdür. Diğer bir ifade ile bir nevi vergi tahsildarı olan kocabaşıların hareketleri sürekli olarak dikkatle takip edilmekteydi. Herhangi bir suistimalde bulunmaları halinde konu Osmanlı makamları tarafından incelenmekte ve karara bağlanmaktaydı.Netici itibariyle Osmanlı Devleti idaresindeki çeşitli bölgelerde varlık göstermiş mahalli oluşumlar söz konusu bölge halkının kendi dini-sosyal yapısı içinde bir anlama sahip olduğu kesin olmakla beraber bunların varlığından halkın kendisini yönetmesi gibi bir anlam çıkarılamaz: Feridun Emecen, "Ege Adaları'nın İdarî Yapısı", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, ed. İdris Bostan, Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları 2003, s. 20-24.

[191] "Kocabaşı", **DİA**, 26, s. 141.

[192] Evridiki Sifneu, **Lesvos. Dikonomiki kau Kinoniki İstoria, 1840-1912**, Atina 1995 s. 76-78.

[193] Midilli Kocabaşıları sadece merkezden tayin olunan yöneticileri değil, menfaatlerine engel olduğu taktirde Midilli Metropolidi gibi Rum Patrikhanesi tarafından atanmış ruhanî görevlileri de azlettirmek için çalışmaktan çekinmemişlerdir. Kocabaşıların 1843 yılı ortalarında, Midilli Metropolidi Milaydos'un azlettirilmesi ile sonuçlanan şikayet ve çalışmaları için bkz: Metin Ünver, "Tanzimatın Midilli Adası'nda Tatbiki", s. 79-84. Bazı durumlarda kocabaşıların söz konusu faaliyetleri açığa çıkmıştır. Mesela Midilli Mutasarrıfı Ahmed Nafiz Bey'in görevden azlettirilmesi için Ekim 1868'de tertiplenen kampanya buna güzel bir örnektir. Tamamen ticarî ve kişisel çıkar kaynaklı tertip Mutasarrıf Ahmed Nafiz Bey aleyhine, Kıbrıs Mutasarrıfı Said Paşa'nın Kapıçukadarı Hasan Efendi yardımı ile karalama kampanyası başlatıp, imza toplamak isteyen Davavekili Nikola Mihaylo'nun bu konuda yardımını istediği ile rumca mektuplar yazdığı Midilli tüccarından Dimitri Papadopulo tarafından ele verilmiştir: BOA, ŞD 2339/34.

Tablo-1 MİDİLLİ SANCAĞI'NDA GÖREV YAPAN MUTASARRIFLAR (1876-1912)			
Mutasarrıf	**Önceki görevi**	**Tayin tarihi**	**Değişiklik sebebi**
Mehmed Haşim Efendi	Sakız Mutasarrıflığından münfasil	22 Mart 1875	Suiidare nedeniyle, Vilayetin isteği üzerine
Salih Efendi	Karahisar-ı şarkî mutasarrıfı	25 Ekim 1876	-
Rauf Beyefendi	Bingazi Valisi	19 Şubat 1879	Tebdil
Mehmed Namık Kemal	Gazeteci	18 Aralık 1879	Becayiş
Yusuf Agah Efendi	Rodos Mutasarrıfı	15 Ekim 1884	Terfi-i rütbe
Fahri Beyefendi	Hariciye Müsteşar-ı sabıkı	4 Ekim 1885	Vefat
Abdulvehhab Paşa	Girid Vilayeti müşirliğinden münfasil	9 Mart 1890	Göreve başlamadan becayiş
Mustafa Tevfik Paşa	Dersim Mutasarrıfı	20 Mart 1890	Tevfik Paşa'nın yetersizliği nedeniyle Hıfzı Paşa ile becayiş
Hıfzı Paşa	Ergiri Sancağı Mutasarrıfı	11 Mayıs 1893	Tahkikat sonucu Mehmed Reşid Paşa ile becayiş
Mehmed Reşid Paşa	Sakız Mutasarrıfı	19 Ocak 1900	Vefat
Ali Galip Paşa	Mersin Mutasarrıflığından infisal	19 Mayıs 1902	İcab-ı maslahat
Ali Nusret Paşa	Dedeağaç Mutasarrıfı	5 Mayıs 1906	Meşrutiyete karşı tutumu yüzünden
Ali Galip Paşa		23 Ağustos 1908	Hastalık
Ahmed Bey (Vekaleten)		11 Nisan 1909	-
Faik Ali (Ozansoy) Bey		18 Eylül 1909	Tebdil
Aram Efendi	Bağdat Vilayeti Umur-ı Ecnebiye Müdir-i Sabıkı	19 Ekim 1912	-

İncelediğimiz dönemde, Midilli'ye, biri vekaleten olmak üzere, on altı defa mutasarrıf tayini yapılmıştır. Ali Galip Paşa'nın farklı tarihlerde iki defa mutasarrıflık görevinde bulunduğu ve Abdülvehhab Paşa'nın hiç göreve başlamadığı düşünüldüğünde, tayin edilen yönetici sayısını on dört olarak kabul etmek gerekmektedir. Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, mutasarrıfların azil ve tayinlerinde etkili olan sebepler çeşitlilik göstermiştir. Sebepler arasında, suiidare ve tahkikat ile becayiş ağırlıktadır. Terfi, tebdil, vefat diğer sebepler olarak karşımıza çıkıyor. Bunların dışında, Ali Nusret Paşa'nın 1908'de ilan olunan Meşrutiyete karşı tutumu; ikinci defa mutasarrıf tayin olunan Ali Galip Paşa'nın "hastalığı nedeniyle idaresi daha kolay bir sancağa" atanması, diğer sebepler arasında sayılabilir. Mutasarrıfların değiştirilme sebeplerinin açıkça belirtilmediği bazı durumlar da söz konusudur .

Çalışmamızı kapsayan dönemde tayin edilen ilk mutasarrıf Mehmed Haşim Efendi olup, 1875 yılı başlarında Arif Paşa'nın yerine atanmıştır[194]. Daha sonraki iki mutasarrıf, Salih Efendi ve Rauf Beyefendinin değiştirilmelerinin sebebi hakkında belgelerde bilgi mevcut değildir. Yalnız Rauf Bey Midilli Mutasarrıflığı'na tayin edilmeden önce Bingazi Valisi tayin edilmiş, fakat birtakım fiziki sorunları olduğunu ileri sürerek, başka bir yere tayinini istemişti. Bunun üzerine, "hakkında merhamet ve şefkat-i seniyye-i hazret-i padişahi" olarak kendisinin Midilli'ye mutasarrıf tayin edilmesine karar verilmiştir[195].

Rauf Beyefendinin Midilli Mutasarrıflığı uzun sürmeyecektir. İsteği üzerine, bir süre İstanbul'da kalmasına müsaade edilir. Bu sırada Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği, adanın coğrafî konumundan kaynaklanan önemini ileri sürerek, Rauf Beyefendinin görev yerine dönmesi veya dönmeyecek olması durumunda, uygun birinin mutasarrıf tayin olunmasını gündeme getirmiştir (26 Ekim 1879)[196]. Sonraki iki ayda da Rauf Bey'in İstanbul'da ikamet etmeye devam ettiği, bu sırada Midilli Mutasarrıflığı'nın vekaleten Sancak Muhasebecisi tarafından yürütüldüğü anlaşılıyor. Bu durumdan rahatsız olan Vilayetin müracaatı üzerine, Midilli'de "ikamet üzere bulunan", "muktedir bendegandan" *Namık Kemal Beyefendi* 18 Aralık 1879'da Mutasarrıf tayin edilmiştir[197].

Namık Kemal incelediğimiz dönemde Fahri Bey ve Hıfzı Paşa'dan sonra, yaklaşık beş yıl ile Midilli'de en uzun süre görev yapan üçüncü mutasarrıftır. Temmuz 1877'de, "ikamete memur edildiği" hatırlanacak olursa, Midilli'de bulunduğu toplam süre yedi yıla yaklaşmaktadır. Bu uzun süre neticesinde, geriye Midilli ve genel olarak Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti hakkında çok değerli görüş ve izlenimleri içeren mektup ve raporlar bırakmış olup, yeri geldikçe üzerinde durulacaktır. Midilli Mutasarrıflığı, Ekim 1884'te Rodos Adası'na becayişi ile sona ermiştir. Gayet olaylı ve gürültülü gelişen bu görev yeri değişikliği Namık Kemal'i gerçekten üzmüş olup, aşağıda ilgili başlıkta geniş olarak ele alınmıştır.

---

[194] Arif Paşa Girit Vilayeti Kandiye Sancağı Mutasarrıfı olarak görevlendirilmiş, bunun üzerine boşta kalan Midilli Mutasarrıflığı'na Mehmed Haşim Efendi getirilmiştir: BOA, İ. DH 48876.
[195] BOA, İ. DH 63512. Tayini üzerinden bir buçuk ay geçmesine rağmen Rauf BeyEfendinin görev yerine intikal etmediği anlaşılıyor: BOA. Y. A. Hus 160/77; 4 R 1296/28 Mart 1879.
[196] BOA, Y. A. Hus 162-86.
[197] BOA, İ. DH 64585.

Rodos Mutasarrıfı iken Namık Kemal ile yapılan becayiş üzerine Midilli'ye atanan Yusuf Ağah Efendi adada uzun kalmamıştır; yaklaşık bir yıl sonra Atina Sefiri tayin olununca, yerine Fahri Beyefendi Midilli Mutasarrıflığı'na getirilmiştir[198]. Beş yıl Midilli Mutasarrıflığı'nda kalmayı başaran Fahri Beyefendi, vücutça pek rahatsız bir halde bulunmakla tedavi için görevinden affını istemiştir[199]. Bir türlü şifa bulamadığı anlaşılan Fahri Bey 4 Mart 1890'da görevi başında hayatını kaybetmiştir[200].

Fahri Beyefendi'den sonra Midilli'ye mutasarrıf tayin edilmek için üç ismin gündeme geldiğini görüyoruz. Dahiliye Nezareti ve Sadaret arasında varılan mutabakat sonunda, "Midilli için aranılan evsafı cami ve lisana aşina bulunduğuna binaen" Girid vilayeti müşirliğinden münfasıl Abdulvehhab Paşa'nın tayinini tasdik eden 9 Mart 1890 tarihli bir irade çıkmıştır[201]. Aynı gün Yıldız, yani II. Abdülhamid'in devreye girerek, Midilli Mutasarrıfı Abdulvehhab Paşa'nın, Babıali de uygun görürse, Dersim Mutasarrıfı Tevfik Paşa ile becayişini istemiştir[202]. Bu yönde irade çıkmasına rağmen, Sadaret'in, Tevfik Paşa'nın Midilli Mutasarrıfı tayinine sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Sadaret, "Midilli gibi ehemmiyet-i mevkiyesi cihetle orada bulunacak mutasarrıfın hidemât-i mülkiyede kesb-i muharese etmiş olmakla beraber *lisana aşina* olmasına dahi itina olunmakta bulunmasına binaen" bu göreve Kandiye Sancağı Mutasarrıfı iken azledilen Mehmed Ali Paşa'nın daha uygun olacağını görüşündeydi.

Mehmed Ali Paşa'nın Rumca bilmesinin, Sadaret için Midilli Mutasarrıfı tayin edilmesi açısından savunulabilir bir gerekçe olduğu anlaşılıyor. 20 yaşından beri devlete hizmet etmiş; önceki görevleri arasında çeşitli kaymakamlıklar ve Kütahya, Gümüşhane ve Dersim mutasarrıflıkları bulunan Tevfik Paşa'nın tecrübeli

---

[198] BOA, İ. DH 76180; 4 Ekim 1885.

[199] Fahri Beyefendi'den Sadaret'e sunulan 13 Haziran 1889 tarihli layiha: BOA, Y.PRK.A 5/36. Kasım 1888'de, hastalığına Midilli de İzmir'de şifa bulamadığı gerekçesiyle yaptığı müracaat kabul edilerek, tedavi için on beş günlüğüne İstanbul'a gelmesine izin verilmişti: BOA, İ. DH 86680, Lef 4.

[200] BOA, İ. DH 91526.

[201] BOA, İ. DH 91552.

[202] Ancak ertesi gün Abdulvehhab Paşa'nın "ahval ve efkar-ı malumesi cihetiyle Dersim'e dahi memuriyeti münasip olmayağından kendisi buraca münasip bir işde istihdam olunmak üzere Dersim'e mutasarrıf mazullerinin en eskilerinden diğer bir münasibinin" tayin edilmesi hakkındaki Mabeyn Başkitabeti'nin tezkiresi Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne tebliğ olunmuştur: BOA, A. MKT. MHM 500/39.

bir idareci olduğunu[203] kabul eden Sadaret, diğer taraftan Arapça ve Türkçe'ye okuyup yazma derecesinde vakıf olup Farsça konuşabilen Tevfik Paşa'nın, Midilli gibi ahalisinin büyük kısmı Rumlardan oluşan bir sancakta sıkıntı çekeceğini hesaplamış olabilir. Sonuçta, Sadaret'in mütalaasının aksi yönde bir irade çıkarak, Tevfik Paşa Midilli Mutasarrıfı olarak tayin edilmiştir[204].

Yukarıdaki tabloda yer verilmiş olmasına rağmen, Abdulvehhab Paşa görev yerine gitmemiş, kendisinin mutasarrıflığı sadece kağıt üzerinde olmuştur. Tevfik Paşa ise üç sene sonra "yetersiz bulunarak", Ergiri Sancağı Mutasarrıfı Hıfzı Paşa ile becayiş olunmuştur. "Hareket-i gayr-ı layıkası ve sancağın muamelat-ı maliyesini teşviş" ettiği gerekçeleriyle, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti tarafından değiştirilmesi talep olunan Tevfik Paşa'nın, göreve daha fazla devam etmesinin mümkün olmadığını kabul eden Sadaretin teklifi uyarınca, daha önce İzmir taraflarında görev yapmış, lisan ve mahalli duruma vakıf Hıfzı Paşa ile becayişen değiştirildiğini görüyoruz[205].

Selanik doğumlu olan Hıfzı Paşa, Rumcaya aşina olup, altı buçuk yıldan fazla görevde kalarak, incelediğimiz dönemde, Midilli'de en uzun süre Mutasarrıflık yapan yönetici olmuştur. Hıfzı Paşa'nın, 1894 yılında Ermeni olaylarından dolayı İngiliz bahriyesinin Doğu Akdeniz'de ve diğer Osmanlı limanlarında donanma gösterisi yaptığı sırada, sağlık problemleri nedeniyle bir haftalığına İstanbul'a gitmek isteyince azli gündeme gelmişti. Böyle hassas bir dönemde görev yerinin terkine karşı çıkan Yıldız, zaten talep edilen beş günlük müsaadenin, Paşanın şifa bulmasına yetmeyeceğinin farkında olarak, gerekirse azlini istemişti[206]. Bir süre sonra sağlığına kavuştuğu anlaşılan Hıfzı Paşa, 1900 yılının başına kadar Midilli'deki görevine devam etmiştir. Başarılı yönetimi nedeniyle, önce Rumeli Beylerbeyliği payesi (Nisan 1894), ardından ikinci rütbeden Osmanlı Nişanı (Aralık 1895) ile taltif edilmiştir[207]. Bununla birlikte, Hıfzı Paşa, başta rüşvet ve yolsuzluk olmak üzere değişik suçlamalara da maruz kalmıştır. İlk suçlama, kendi yolsuzluğunu örtmek için

[203] BOA, İ. DH 91639, Lef 1.
[204] BOA, İ. DH 91639, Lef 4; 28 B 1307/20 Mart 1890.
[205] BOA, İ. DH 1303/1310 L 23, Lef 2; 24 L 1310/11 Mayıs 1893.
[206] BOA, İ. DH 1315/1312 Ra-6, Lef 3; 4 Ra 1312/5 Eylül 1894 tarihli irade. Hıfzı Paşa mesanesindeki sorun nedeniyle İzmir'den özel doktor getirtmiş ancak şifa bulamadığı gibi Cezayir-i Bahr-i Sefid'in telgrafına bakılırsa durumu kötüye gitmekteydi (BOA, aynı belge Lef 1).
[207] BOA, İ. DH 1371/1317 N-41, Lef 1.

Müslüman okul çocuklarını hapsettirdiği şeklinde olmuştur[208]. Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa'nın bildirdiğine göre, Midilli Tahrirat Müdürü Raif Bey ile İdadi Mektebi Müdürü uzun zamandan beri Hıfzı Paşa ile *bozuşup* hatta Tahrirat Müdürü sekiz aydır Hükümet Dairesine gitmemektedir. Adı geçen iki memur ve aynı görüşü paylaşan beş altı kişi, daima Hıfzı Paşa hakkında sağa sola gönderdikleri haberlerde, yolsuzluk ve rüşvetçilik iddiasında bulunmaktaydılar. Mutasarrıflığının beşinci yılına rastlayan bu gelişmeler sırasında Hıfzı Paşa'nın becayişi tekrar gündeme gelmiş[209], ancak bu gerçekleşmemiştir. Anlaşıldığı üzere, şikayetler daha çok mutasarrıf ile değişik memurlar arasındaki çekişmenin ürünüdür.

İki yıl sonra meydana gelen olaylar ve yapılan şikayetler üzerine Midilli'ye bir *Tahkikat Heyeti* gönderilmiştir. Heyet tarafından yapılan inceleme sonucunda hazırlanan "layihada gösterilen ahvalden dolayı" görevine devam ettirilmesi uygun olmadığından, Hıfzı Paşa'nın Sakız mutasarrıfı ile değiştirilmesi gündeme gelmiştir[210]. Görev yeri değişikliğini kabul edip etmeyeceği Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa aracılığı ile sorulan Sakız Mutasarrıfı Reşid Paşa, ileride uygun bir valiliğe tayin olunmak üzere, becayişi kabul ettiği cevabını vermiştir[211]. Becayiş sırasında elli beş yaşında bulunan Hıfzı Paşa'nın yerine Midilli Mutasarrıfı olarak atanan ve Arapça, Türkçe haricinde, okur-yazar derecede Fransızca bilen Mustafa Reşid Paşa'nın elli yedi yaşında olduğu anlaşılmaktadır[212].

Reşid Paşa Midilli'deki üçüncü yılını tamamlayamadan, görevi başında *eceliyle* vefat etmiştir[213]. Boşalan Midilli Mutasarrıflığı makamı için ele aldığımız süre içerisinde en yoğun rekabet bundan sonra yaşanmıştır. Öncelikle Cezayir-i

---

[208] Müslüman okul çocukları silahlanarak Hristiyan ahaliye saldırmak niyetinde oldukları bahanesiyle, birkaç çocuğu bir gece okulda hapsettirmek ve bunu İngiltere'nin Midilli Konsolos vekili aracılığı ile Times Gazatesi'nde yazdırmakla itham edilen Hıfzı Paşa'nın aslında yolsuzluk, suiistimal ve yanlış hareketlerini saklamak (irtikab ve irtişasıyla beraber, hareket-i gayr-i marziyesini setr) için böyle bir davranışta bulunduğu ileri sürülmüştür. Şikayetin ulaştığı Yıldız Sarayı Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği'nden bir açıklama istenmiştir: Yıldız Sarayı Başkitabet Dairesi'nden Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne şifreli telgraf,7 L 1314/11 Mart 1897: BOA, Y. PRK. BŞK 50/58.

[209] Abidin Paşa üçünün Midilli'de birarada kaldıkları sürede Mabeyn'e çok sıkıntı çıkaracaklarını düşündüğünden ya Tahrirat Müdürü ile İdadi Mektebi Müdürünün başka vilayete veya Midilli Mutasarrıfı Hıfzı Paşa'nın Sakız'a becayişini gerekli görüyordu: BOA, Y. PRK. UM 37/43.

[210] TNA, FO 195/2090, No. 26.

[211] BOA, İ. DH 1371/1317 N-41, Lef 3.

[212] Becayişa dair 17 N 1317/19 Ocak 1900 tarihli irade: BOA, İ. DH 1371/1317 N-41, Lef 7.

[213] Görev başında vefat eden Reşid Paşa'nın mağdur durumdaki ailesinin İstanbul'a dönmeleri için Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nden gerekli harcırahın sağlanması için irade: BOA, İ. Hus 96/1320 M-82; 22 M 1320/1 Mayıs 1902.

Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa, damadı Nuri Paşa'nın tayini için Dahiliye Nezareti'ne müracaat etmiştir. Eğer damadı olması nedeniyle Midilli'ye tayini sakıncalı bulunursa, Manisa mutasarrıfı olup iktidar sahibi Mehmed Galip Bey'in Midilli'ye, Nuri Paşa'nın ise Manisa'ya tayinini önermiştir[214]. Sadrazam Said Paşa'nın Midilli Mutasarrıflığı için Dahiliye Nezareti'ne Denizli eski mutasarrıflarından Mehmed Emin Paşa'yı önerdiğini görüyoruz. Dahiliye Nezareti ise Sadarete aynı gün verdiği cevapta, "havası mutedil bir mutasarrıflık bulunarak oraya tahvil-i memuriyeti icra olununcaya kadar Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde Midilli ve Sakız gibi bir mahalle beray-ı tebdil-i hava azimeti hususuna müsaade-yi seniyye-i cenab-ı hilafet-penahi şayan buyrulmuş" Ali Galip Paşa'yı hatırlatmıştır. Mersin Mutasarrıflığından münfasil Galip Paşa, adı geçen mutasarrıflığın maaşı nisbetinde mazuliyet maaşı aldığı halde İstanbul'da beklemekteydi. Akka mutasarrıflığından münfasıl Edib Beyefendinin de bu aşamada listeye eklendiğini görüyoruz[215].

Reşid Paşa'nın vefatıyla boşalan Midilli Mutasarrıflığı'na yapılacak atama için aday enflasyonu, dahası üst düzey bir rekabet yaşanmıştır. Ancak seçimde dikkate alınan belirli kriterlerin var olduğunu söylemek çok mümkün görünmüyor. Abidin Paşa, teklif ettiği Nuri Paşa'nın Rumca bilmesini öne çıkarmış, daha önce Sakız ve Sisam gibi yerlerde görev yapmakla tecrübe sahibi olduğuna dikkat çekmiştir. Sadrazam Said Paşa, görev için önerdiği Mehmed Emin Paşa'yı *kudemedan* ve emeği geçmiş bir idareci olarak lanse etmişti.

Memurin-i Mülkiye (Mülkiye Memurları) Komisyonu'nda yapılan değerlendirmede, adaylar arasından, Sakız veya Midilli mutasarrıflıklarından birine getirilmesi, II. Abdülhamid tarafından daha önce emredildiğini gördüğümüz Ali Galip Paşa, oy çokluğu ile uygun görülmüştür ve 19 Mayıs 1902'de çıkan irade ile ataması gerçekleşmiştir[216].

Ali Galip Paşa'nın Midilli'deki ilk mutasarrıflığı dört yıl sürmüştür. Arşiv belgelerinden, kanser ile mücadele etmekte bulduğu anlaşılan Galip Paşa'nın; tedavi için damadı Doktor Cenab Bey ile Avrupa'ya gitmesine izin veren 15 Mayıs 1905

[214] BOA, DH. MKT 524/8, Lef 2; 17 Nisan 1318/30 Nisan 1902.
[215] BOA, DH. MKT 524/8, Lef 3; BOA, İ. DH 1397/1320 S-28, Lef 3.
[216] BOA, İ. DH 1397/1320 S-28, Lef 5. Kendisine aylık 6480 kuruş maaş tahsis edilmiştir ki öncesine göre 1980 kuruş bir artış söz konusudur: BOA, DH. MKT 524/8, Lef 3.

tarihli bir irade bulunmaktadır[217]. Fakat sonraki gelişmeler, bu seyahatin gerçekleşmediğini gösteriyor. Nitekim bir sene sonra Ali Galip Paşa'nın *icab-ı maslahat* görevden alındığı görüyoruz. Dahiliye Nezareti, önemli bir mevki addettiği Midilli Sancağı'na, *tecrübeli* ve *işbilir* (tecrübe-dide ve kâr-şinas) Ali Nusret Paşa'nın mutasarrıf olarak atanmasını *Mülkiye Memurları Komisyonu*'na teklif etmişti[218]. Bu arada fırsatı değerlendirmek isteyen Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa, Midilli Mutasarrıflığı için Yıldız'a bu kez de oğlu Rasih Bey'i önermiştir[219].

Hanya doğumlu olan Ali Nusret Paşa, bu sırada Dedeağaç Mutasarrıfı olarak görev yapmaktaydı. Tercüme-i hal varakasından iyi bir eğitim aldığı, ilk ve rüşdiye tahsilini Hanya'da yaptıktan sonra, Mekteb-i Mülkiye'de eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca Rumca biliyordu[220]. Tek aday olan Ali Nusret Paşa'nın, Midilli Mutasarrıflığı'na tayininde sorun yaşanmamıştır[221]. Bu arada, bu değişiklikten kısa bir süre önce Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa'ya gönderilen ve ekinde Midilli Mutasarrıfı Galip Paşa'nın "su-i idaresi" hakkında verilen bir varakanın bulunduğu Sadaret tezkiresinde, Galip Paşa aleyhindeki iddialar hakkında malumat ve mütalaasını bildirmesi istenmişti[222]. Azlinin çok kısa bir süre sonra gerçekleşmesi bu iddialarla alakalı olmalıdır. Nitekim II. Abdülhamid, görevden alınan Ali Galip Paşa'yı, memleketi olan İzmir'de ikamete memur ediyordu[223].

Mayıs 1906'da göreve getirilen Ali Nusret Paşa'nın azli oldukça farklı bir sebebe dayanmaktadır. Hakkında daha önce bir jurnal düzenlenerek, Eylül 1907'de Yıldız'a ulaştırıldığı halde, iddialar ciddiye alınmamış olmalı ki Ali Nusret Paşa, Ağustos 1908'e kadar görevini sürdürmüştür[224]. Meşrutiyetin ilanı üzerine birçok

---

[217] BOA, İ. Hus 129/1323 Ra 28, Lef 1.
[218] Nusret Paşa'dan boşalan ve aynı zamanda Fırka-i askeriyye merkezi Dedeağaç Sancağı için önerilen üç isimden birini mutasarrıf olarak belirlemek durumunda olmakla, Urfa Mutasarrıflığı'ndan ayrılmış Ref'et Bey tercih edilmiştir: BOA, İ. DH 1444/1324 Ra-14, Lef 4.
[219] BOA, Y. PRK. UM 75-26.
[220] BOA, İ. DH 1444/1324 Ra-14, Lef 2.
[221] Tayine dair 11 Ra 1324/5 Mayıs 1906 tarihli irade: BOA, İ. DH 1444/1324 Ra-14, Lef 6.
[222] BOA, BEO 2817/211228; 4 Ra 1324/28 Nisan 1906.
[223] BOA, BEO 2820/211480.
[224] Bahr-i sefid Boğazı Muhafız Vekili Mirliva Şakir Paşa, Ayvacık Kaymakamı Ziya Bey tarafından verilen varakayı Yıldız'a ulaştırmıştır. Buna göre; Nusret Paşa Rumların dini günlerinde Rum metropolidini arabasına alarak Hrisityanların ziyaretlerine gitmektedir. Genellikle Pazar günleri

yerde yapıldığı gibi Midilli'de de düzenlenen kutlamalar sırasında, katılımcıların *devrim* bayrağı taşımalarını engellediği gerekçesiyle azledilmiştir[225]. Dahiliye Nezareti, Midilli Mutasarrıflığı'na önce Şura-yı Devlet başmuavinlerinden Süleyman Faik Bey'i teklif etmiştir ancak kabul edilmeyince Ali Galip Paşa'nın yeniden tayinini önermiştir[226]. Mülkiye Memurları Komisyonu'nun da kabul etmesi üzerine gerekli irade çıkmıştır[227]. Ali Galip Paşa'nın ikinci defa Midilli Mutasarrıflığı görevine getirilmesi, daha önce hakkında ileri sürülen şüphelerin, bir bakıma gerçekçi olmadığının bir göstergesi olarak değerlendirilmelidir.

Gerçek olan, Ali Galip Paşa'nın hastalığıdır. 10 Nisan 1909'da Sadaret'e gönderdiği telgrafta, "duçar olduğu alâm-ı muaddide burada buz ve saire levazım-ı acile-i müdaviyenin fıkdanına binaen kesb-i vahamet eylemekte olduğundan beray-ı tedavi *hiç olmazsa* Dersaadet'e" gitmesine izin verilmesini istemiştir. Yerine, sancak memurlarından uygun göreceği birini bırakarak, İstanbul'a gelmesine izin verilen Ali Galip Paşa'ya vekalet etmek üzere bir kişinin belirlenmesi için de harekete geçilmiştir[228]. Ali Galip Paşa İstanbul'da bulunduğu sürede Midilli Mutasarrıflığı vekaleten Ahmed Bey tarafından yönetilmiştir[229]. Midilli ileri gelenleri, bir süre sonra Sadaret'e müracaat ederek, Ali Galip Paşa'nın, uzun süredir devam eden hastalığı ve Midilli'nin *ehemmiyetini* ileri sürerek, değiştirilmesini istemişlerdir. Bu istek haklı bulunarak, *hakikaten alîlü'l-vücûd olduğundan* Ali Galip Paşa'nın idaresi kolay (sehlü'l-idare) bir sancağa tayini ile yerine başka birinin atanması gerektiği

---

metroplit ile beraber bazı Rumların evlerini gezmektedir. 22 Ağustos 1323 günü reji vapuruna binerek Petre Karyesi'ne gitmiş, orada Yunan vapurları acentası Dimestoklu Fransato'nun evinde misafir olmuştur. Gece orada serhoş olduğu halde hazır bulunanlarla karşılıklı nutuklar atılmış, içerikleri ise gizli tutulmuştur. Nusret Paşa bir İtalyanı metres tutmuştur. Son zamanlarda Hristiyan ahali vergi vermekten kaçınmaya başlamış ve bu yüzden bazı vergi tahsildarlarının istifa ettikleri delilleriyle haber alınmıştır: BOA, Y. PRK. ASK 250-35; 10 Ş 1325/18 Eylül 1907.

[225] Esasında Nusret Paşa'nın kendisi de göreve devam edemeyeceğini bildirerek, affı için Dahiliye Nezareti'ne müracaat etmişti: BOA, DH. MKT 1275/56. Gerard Lowther'dan Edward Grey'e, 11 Ağustos 1908: TNA, FO 371/552, No. 28463. Mutasarrıf Ali Nusret Paşa hemen sonra Mamuretülaziz Valiliğine tayin edilmişse de 1909 Tensikatından kurtulamayarak 4 Ağustos 1909'da açığa alınmıştır: Abdulhamit Kırmızı, "Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilalinin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti", **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2008, s. 344.

[226] BOA, DH. MKT 1276/30, Lef 1.

[227] BOA, BEO 3382/253647; 27 B 1326/25 Ağustos 1908; İ. DH 1468/1326 B-66, Lef 2.

[228] BOA, BEO 3534/265007; 29 Mart 1325/11 Nisan 1909.

[229] Stratis Anagnostou, **Η Οικιστικη Εξελιξη τησ Λεσβου (1462-1912) Η Μεταβαση Απο Την Αγροτικη Συγκροτηση του Χωρου Στην Αστικη Διαρθρωση Του**, Ege Üniversitesi Coğrafya Bölümü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Midilli 2004, s. 292.

kabul edilmiştir[230]. Bir süre sonra Faik Ali (Ozansoy) Bey Midilli Mutasarrıfı atanmıştır[231].

Midilli'de üç yıl görev yapan Faik Ali Bey, Yunan işgalinden hemen önce Kırşehir Mutasarrıflığı'na tayin edilmiş, yerine Bağdat Vilayeti Umur-ı Ecnebiye sabık Müdürü Aram Efendi atanmıştır (19 Ekim 1912)[232]. Bu değişikliğin sebebi bilinmemekle birlikte, İtalya ile uzun süredir devam eden savaşın henüz bittiği, Balkan Savaşı'nın ise yeni başladığı ve her iki savaşın Midilli'nin dahil olduğu coğrafyayı da doğrudan ilgilendirdiği bir sırada gerçekleştirilen değişikliğin, Faik Ali Bey ile Midilli Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ekrem Bey arasında bir süre önce yaşanan çekişmenin sonucu olduğu düşünülebilir[233]. Bu çekişmede Faik Ali Bey'in istediği olmuş ve Ekrem Bey Yanya Jandarma Tabur Kumandanlığı'na tayin edilmiştir (27 Ağustos 1912). Faik Ali Bey de Dahiliye Nezareti vasıtasıyla, mevki kumandanı ile aralarındaki anlaşmazlığın sonlandırması için Harbiye Nezareti tarafından uyarılmıştır[234]. Buradan Faik Ali Bey'in Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Ekrem Bey'in dışında, belgelerde mevki kumandanı olarak geçen ve bu sırada Midilli'de bulunan Nizamiye taburu kumandanı Binbaşı Vasıf Bey olması muhtemel diğer bir komutanla da arasının bozuk olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Faik Ali Bey'in çok hassas bir zamanda değiştirilmesinde, mülkî ve askerî üst düzey

[230] Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne, 30 B 1327/17 Ağustos 1909: BOA, BEO 3621/271548.
[231] Mutasarrıflığa gatirilen Faik Ali Bey'e, buraya mahsus 5000 kuruş maaş verilecekti: BOA, DH. MUİ. 12-2/5; 5 N 1327/20 Eylül 1909.
[232] BOA, BEO 4102/307590; İ. DH 1496/1330 Za-47.
[233] İkili arasındaki çatışma Faik Ali Bey'in 27 Haziran 1912'de Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf göndererek, Binbaşı Ekrem Bey'in derhal azledilmesini istemesiyle İstanbul'a intikal etmiştir. Şimdilik sadece Ekrem Bey'in görevini yapmadığı, kanunu nizam dairesinde verilen yazılı emirleri dahi yerine getirmediği gibi genel bir şikayette bulunan Faik Ali Bey, isnat ettiği suçlara ait maddi delil olmak üzere vesika suretlerini daha sonra posta yolu ile göndereceği teferruatlı tahriratında sunacağını bildirmişti (BOA, DH-İD 69/8. Lef 1 ve 2). Ekrem Bey, hakkındaki iddiaların araştırılması için açığa alınmış ancak aradan geçen sürede kendisi hakkındaki şikayetlerin nelerden ibaret olduğunun bildirileceği vaadedilen Faik Ali Bey'in postası gelmemişti. Umum Jandarma Kumandanlığı söz konusu vesikaların gönderilmesi için Midilli Mutasarrıflığı'na Dahiliye Nezareti aracılığı ile uyarıda bulunmuş, aksi halde Ekrem Bey'in görevine iade edileceğini bildirmişti. Umum Jandarma Kumandanlığı'nın, özellikle bölgedeki sıcak ve tansiyonun yüksek olduğu ortamda jandarmanın uzun süre kumandasız bırakılama taraftarı değildi (BOA, aynı belge, Lef 4, Dahilye Nezareti'nden Midilli Mutasarrıflığı'na; 26 Temmuz 1328-8 Ağustos 1912,ayrıca Lef 5). Faik Ali Bey 3 Ağustos 1912'de iddialarını açıklamak için bir tahrirat göndermişti fakat buradaki izahatı merkezi tatmin etmemişti. Bununla beraber Faik Ali Bey Dahiliye Nezareti'ne bir telgraf daha göndererek, adanın ve ada halkının durumunun Ekrem Bey'in görevde bırakılmasına uygun bulunmadığında ısrar etmiştir (BOA, ayn belge, Lef 7 ve 8). Jandarma Umum Kumandanlığı hakkındaki suçlamaların azlini gerektirmeyeceğine karar vererek Ekrem Bey'in göreve başlamasına karar vermiştir. Faik Ali Bey bu karara şiddetle karşı çıkıyordu.
[234] BOA, DH-İD 69/8. Lef 14.

yetkililer arasında uyumsuzluk ya da diğer bir çatışma ihtimalinin etkili olduğu düşünülebilir.

Mayıs 1912'de Rodos ve Oniki Ada işgal edilmiş, aralarında Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Valisi Subhi Bey'in de yer aldığı bir grup mülkî ve askerî görevli esir olarak İtalya'ya götürülmüştü[235]. Bunun üzerine, Vilayet merkezi geçici olarak Midilli Adası'na nakledilmiştir[236]. 25 Ağustos'ta Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi olarak atanan Ali Ekrem Bey de Midilli'ye gelerek göreve başlamıştır.

Balkan Savaşı'nın başlamasıyla, Yunanistan, 21 Ekim 1912'de Limni'ye asker çıkararak, Kuzey ve Doğu Ege Adaları'nı işgale girişmiştir. Midilli Adası da 21 Kasım'da Yunan donanmasının hedefi olmuştur. Daha sonra geniş olarak bahsedileceği gibi, adanın iç kısımlarına çekilen Midilli'deki Osmanlı askerlerinin direnişi üzerine, Yunan birlikleri adanın tamamını 21 Aralık'a kadar ele geçirmemişlerdir. Bununla birlikte, sancak merkezi Yunan birliklerinin kontrolüne girmiş, başta Vali Ali Ekrem Bey olmak üzere, Mutasarrıf Aram Efendi ve diğer mülkî görevliler esir alınmıştı. Harbiye Nezareti, bu sırada Midilli'ye bir mutasarrıf tayin edilmesi veya mülkî ve malî memurların askeriyenin emrine verilmesini teklif etmiştir. Bunun üzerine, Meclis-i Vükela *şimdilik* mutasarrıf vekaletinin Midilli'deki müfreze kumandanı Abdülgani Bey'e bırakılmasını uygun bulmuştur (9 Aralık 1912)[237]. Midilli Mutasarrıfı Aram Efendi, 26 Kasım'da, Hariciye Nezareti'ne gönderdiği mektupta, Yunan askerlerinin adanın dahilini hiçbir şekilde işgal etmemiş olduklarına, barış görüşmeleri sırasında müzakereye başlanması durumunda bunun unutulmaması gerektiğine dikkat çekmiştir[238]. Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında 3 Aralık'ta ateşkes imzalanmış, ancak Ege'deki işgallerini tamamlamak isteyen Yunanistan ateşkese katılmamıştır. Bununla birlikte, Aralık ayının ortalarına kadar Midilli'nin üçte biri, iç bölgelere çekilmiş Osmanlı askerî birliği tarafından kontrol edilmiştir. Midilli merkezinin işgal edilerek, yöneticilerin tutuklanması

[235] Ali Fuat Örenç, **Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, s. 163-164.
[236] Tehlikeyi daha önce sezen Vali Subhi Bey, İtalyan işgalinden kısa bir süre önce vilayet merkezinin Midilli'ye nakli için müracaatta bulunmuş ancak olumlu bir cevap alamamıştır: Subhi Bey'in Dahiliye Nezareti'ne 16 Nisan 1328/29 Nisan 1912 tarihli telgrafı: BOA, DH-İD 144/1-3.
[237] BOA, MV 171/98. Dolayısıyla Yunan işgali başladığında Midilli'de mutasarrıf bulunmadığı şeklindeki değerlendirmeler (İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü, 1912**, İstanbul: Küre Yayınları 2010, s. 19-20) eksik ve hatalıdır
[238] BOA, HR. TO 542-177.

üzerine, Meclis-i Vükela kararıyla adanın mülkî idaresi de vekaleten Binbaşı Abdülgani Bey'e bırakılmıştı. Dolayısıyla kendisini son mutasarrıf olarak kabul etmek yanlış olmayacaktır.

2- Midilli''deki Yerel İktidar Grupları ve Bunların Yönetime Müdahaleleri

Merkezden tayin edilerek Midilli'ye ulaşan mutasarrıflar, karşılarında adanın yönetimine zımnen ortak olmak isteyen müesses bir yerel iktidar grubu bulmuşlardır. Hatta Namık Kemal gibi iktidarını hiçbir şekilde paylaşmak istemeyen bazı mutasarrıflar, bu grubun doğrudan hedefi olmuşlardır. Söz konusu grupla ilişkileri, yönetici olarak tutum ve icraatlerinin grubun menfaatlerine zarar vermesi gibi etkenler Midilli mutasarrıflarının görev süreleri üzerinde belirleyici olabilmiştir.

Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında, Midilli'nin de içinde yer aldığı Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde "Yunanlılık" ve "Yunanistan'a temayül", *tehlikeli* bir durum olarak gündemdeki değişmez yerini almaya başlamıştır. Bu yöndeki uyarıların merkezinde, henüz Yunanistan'ın yakın gelecekte adalara yönelik askerî bir operasyon gerçekleştirme ihtimali bulunmuyordu. Mesele, Yunanlılık fikrinin bölge Rumları arasında yayılmakta olmasıydı. 1882'de Yıldız'a sunduğu arizada, Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Mehmed Said Paşa, adalardaki Yunanlılık tehlikesini, Vilayette en çok dikkat edilmesi gereken şey olarak nitelemiştir. Gelişerek büyümesini önleyici tedbirler, zamanında alınmadığı için "Yunanîlik fikr-i muzırrı" oldukça ilerlemişti. Adalarda esas icraat, Yunan ve ecnebilere *temayül* fikrinin hükümsüz bırakılmasıdır. Bunun için vilayet genelinde devamlı *devr* ve *teftişe* çıkılmalı, durum ve gelişmeler değerlendirilerek, gerekli görülecek tedbirler alınmalıydı. Bu çerçevede gerekli kişilere rütbeleri uyarınca taltiflerde bulunmak ve özellikle ecnebi tebaiyeti meselesine kesin bir çözüm bulmak; memurların tavır ve davranışlarını daima tadil etmek gerekiyordu[239]. 1885'te Doğu Rumeli'nin Bulgaristan tarafından ilhakı nedeniyle gerilen Türk-Yunan ilişkileri sırasında, dönemin Valisi Galip Paşa, adalarda bulunan Hristiyan ahalinin bazılarının "temâyülât-ı milliyelerinin sâikasıyla" kargaşa çıkaracakları

[239] BOA, Y. PRK. UM 5/15, Lef 1; 27 Ca 1299/16 Nisan 1882.

yönünde kuvvetli şüpheleri olduğunu bildiriyordu[240]. Bundan birkaç sene sonra, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ni meydana getiren adalar yabancı emelleri ve Yunanistan'ın gizli fikirlerinin dolaştığı bir bölge olarak tasvir edilmiştir[241].

Vilayetin geneline yönelik bu tespitlerin, Midilli özelinde benzerleri farklı zamanlarda yapılmıştır. Nüfusunun yedide altısı Hristiyan olmakla birlikte, büyük çoğunluğun Yunanistan'a iltihak emelinde olmadığı Midilli'de, bu maksada yönelik faaliyet gösterenler, Namık Kemal'e göre "papaz güruhu" ve "hülya-zede" gençlerden ibaretti. Namık Kemal *Rumların nefs-i emmaresi* olarak nitelediği bu kişileri, tasavvufî bir biçimde bütün kötülüklerin kaynağı olarak göstermiştir[242]. 1885-1890 yılları arasında mutasarrıflık yapmış olan Fahri Bey, adadaki Hristiyan ahaliyi üçe ayırmıştır: El emeği ile geçinen ziraatçiler; gemicilik, kayıkçılık, süngercilik ve balıkçılık yapanlar ve küçük-büyük ticaretle uğraşanlar. Bunlardan ilk iki grup devlete bağlı, yönetime sadıktır. Sayıca az olmakla birlikte, üçüncü grup menfaatlerine aykırı olduğunu hissettiklerinde, Hükümet aleyhinde tamemen birleşebilmektedirler. Bunlar *selem* yoluyla, mahsül olgunlaşmadan önce borç para verdikleri ahalinin ürünlerini "yok bahasına alarak" ve değişik hilelere başvurarak, fakir halkı esirleri yapmışlardır. Bu sayede servet ve iktidar sahibi olmuşlardır. Çıkar ve menfaatleri için ahaliyi her zaman devlet ve mahallî hükümete karşı kışkırtmayı adet edinmişlerdir. Mülkî memurları bir vesile ile korkutarak, hükümetin idaresini ellerine aldıkları gibi, ekonomik olarak güçsüz durumda bulunan Midilli Müslümanlarını da kendilerine itaate mecbur bırakmışlardır[243].

---

[240] Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Galip Paşa'dan Sadaret'e telgraf, 21 Teşrinisani 1301/3 Aralık 1885: BOA, Y. A. Res 33-11, Lef 2. Telgrafta Midilli, Sakız ve Rodos adalarına birer tabur, en azından ikişer bölük nizamiye askeri sevkedilmesiyle, ayaklanma düşüncesinde olanlara iyi bir mesaj verilmiş olacağı savunulmaktadır.

[241] Mehmed Tevfik Bey'in mülga Bahr-i Sefid Vali Muavini sıfatıyla Mabeyn'e sunduğu rapor, 23 Ş 1308/3 Nisan 1891: BOA, YEE 7/18, Lef 2. Bu raporu değerlendiren ve sonunda çeviri yazısını veren bir çalışma için bkz: Metin Tuncel, İdris Bostan, "Dünden Günümüze Ege Adaları", **Coğrafya Dergisi** (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü), 6, İstanbul 1998, s. 27-58. Raporun özet halinde İngilizce çevirisi için bkz: Martin Strohmeier, "Mehmed Tevfik Bey, Companion and Collaborator of Namık Kemal During His Years in the Aegean Province", **Archivum Ottomanicum**, 23 (2005/2006), Weisbaden, s. 279-282.

[242] Namık Kemal, **Midilli Risalesi**, varak 1b. Söz konusu risale hakkında geniş bilgi için bkz: Metin Ünver, "Namık Kemal'in Midilli Risalesi", **Edebiyatımızın Zirvesinde 3 İsim Namık Kemal-Ahmet Hamdi Tanpınar-Kemal Tahir**, İstanbul 2012, s. 122-137.

[243] Fahri BeyEfendinin Sadaret'e takdim ettiği layiha, 1 Haziran 1305/13 Haziran 1889: BOA, Y. PRK. A 5/36.

Namık Kemal, Midilli Rumlarının Yunanistan hakimiyetine girmek istemedikleri görüşündedir. Murabaha, selem ve kaçakçılık, zenginler tarafından servetlerini artırmanın en önemli vasıtaları olarak görülmekteydi. Yunanistan hakimiyetine girilmesi durumunda, sert kanunî tedbirler nedeniyle bu tür gayrimeşru yollardan faydalanma imkanı sıkıntıya girecekti. Bunun yanında, Yunanistan'ın uyguladığı vergilerin Osmanlı Devleti'ne nispetle oldukça ağır olması; zorunlu askerlik uygulamasında hiçbir istisna bulunmaması gibi sebepler nedeniyle, mümkün olduğunca Osmanlı hakimiyetinde kalmak istemektedirler. Namık Kemal'e göre, Midilli Rumlarının asıl hedefi, görünüşte Osmanlı Devleti'ne bağlı, gerçekte ise yerli Hristiyanların menfaatlerine hizmet edecek bir "mümtâz" idareye sahip olmaktır[244].

Kasabalarda bulunan ihtiyar meclisleri ve kilise idarelerinin adaların tamamında hükümet içinde hükümet olduğunu söyleyen Fahri Beyefendi'ye göre, bunların nüfuz ve iktidarları mahallî hükümetten fazladır. Zira mahallî hükümet daima onlardan çekinmekte, onlar ise pervasızlıklarıyla dikkat çekmektedirler.

İdarî olarak birtakım ayrıcalıklar elde etmek için girişimde bulunmuş olan Midilli Rumlarının gizli bir teşebbüsü Namık Kemal tarafından ortaya çıkarılmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra, Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasındaki vilayetlerinde uygulanacak bir vilayet nizamnamesi taslağı[245] hazırlamak üzere toplanan ve yabancı devlet temsilcilerinin de bulunduğu Komisyona sunulmak için Metropolitin öncülüğünde bir mahzar hazırlanarak, Midilli'nin de bu nizamnamenin uygulanacağı vilayetlere dahil edilmesine teşebbüs olunmuştur. Namık Kemal, bundan sonra da Midilli Rumlarının muhtariyet istemeye devam ettiğini, hatta doğrudan Yunanistan'a ilhak yerine muhtariyeti tercih ettiklerini söylemektedir. Eski alışkanlıkları uyarınca, *dimoyerandiyaların* kuvvet ve nüfuzunu artırmak için hiçbir şeyden geri durmayacaklarına işaret etmiştir[246]. 1891 yılında adalar hakkında

[244] Namık Kemal, **Midilli Risalesi**, varak 2a.

[245] Bu nizamname yürürlüğe girmemiştir: Carter V. Findley, **Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. The Sublim Porte 1789-1922**, Princton 1980, s. 252.

[246] Namık Kemal, **Midilli Risalesi**, varak 8a. Agah Efendi'ye Midilli hakkında gönderdiği mufassal mektupta konu hakkında daha fazla bilgi vermektedir. Olay Sadık Paşa'nın Cezayir-i Bahr-i Sefid valiliğinde ve devr için Midilli'de bulunduğu günlerde meydana gelmişti. Midilli Adası'nın bütün ileri gelenleri sancak merkezinde toplanmışlar ve müzakereler uzun süre devam etmiştir. Bu toplantının içeriği ve sonucu Namık Kemal ve Sadık Paşa'da merak uyandırmıştır. Sadık Paşa'yı ziyaret eden Hristiyanlar, köyler mahkemeye uzak olduğundan bazı küçük sorunları çözebilmek için ihtiyar meclislerine yetki verilmesini istemişlerdir. "O zaman mülkün en büyük bir kargaşalık zamanı iken

hazırladığı layihada, Midilli'nin önde gelen Hristiyanlarının "menafi-i efkar-ı Yunaniyeye" hizmet ve yardım ettiklerinden bahseden Mehmed Tevfik Bey, üzerinden yaklaşık on sene geçen yukarıdaki girişime bir kez daha atıfta bulunmuştur[247].

Mutasarrıf Fahri Beyefendinin birtakım tespitleri, Midilli'de iktidar mücadelesinin arka planını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Buna göre; nahiye müdürleri, kaza kaymakamları ile mutasarrıflar, milletin ihyasına yönelik olsa bile, nüfuzlu kişilerin şahsi menfaatlerine zerre kadar dokunacak bir teşebbüs ve harekette bulunduğunda, derhal gizli şikayetler ve yüzlerce mühür ve imzalı telgraf ve mahzarlar hazırlanmaktaydı. Fahri Beyefendinin tespit ve tarihi gelişmelerin de teyit ettiği bir gerçek ise Midilli'deki yerel iktidar grubu mensupları, davranış ve amaçlarının tam manasıyla ortaya çıkmasına sebep olacağından, bir mutasarrıfın adada uzun süre kalarak, görev yapmasını istememekteydiler[248]. Böylece aleyhinde yoğun bir kampanya başlatılan yönetici, bir süre sonra merkez tarafından azledilmekte ya da görev yeri değiştirilmekteydi.

Fahri Beyefendi, görevde bulunduğu dört senedir hiçbir şekilde "sızıldı" çıkmaması karşısında, şikayet için bir bahane bulamayan grubun, Midilli'nin vilayet merkezi yapılması yönünde girişimde bulunduğunu ifade etmektedir. Vilayetin arzuları ile de örtüşen bu istek üzerine, vilayetten bazı mülkî erkan bu talebi teşvik, hatta fiili yardımda bulunmayı vaadetmiştir. Görüldüğü gibi, Fahri Beyefendi gibi muktedir bir mutasarrıfın uzun süre Midilli'de görev yapmasından rahatsız olan yerel iktidar grubu, kendisinden kurtulmak için Vilayetin merkezinin Midilli'ye nakledilmesini istemişlerdir[249].

Hristiyanların bu ictimaı öyle cüzi bir talep için olmayacağına hükmeden" Namık Kemal toplantının gerçek sebebinin peşine düşmüştür. Nihayet bu toplantının gerçek sebebinin Midilli'de de "Şarkî Rumeli gibi muhtariyet idare usulünün kabul olunmasını havi Avrupa Komisyanuna bir mahzar tertip etmek" olduğunu öğrenerek, Sadık Paşa'ya haber vermiştir. Diğer adalarda da bazı girişimler olduğunu öğrenen Sadık Paşa durumu İstanbul'a bildirmiş ve işin önü alınmıştır: **Vakit**, nr. 2665, s. 3 (5 Za 1343/28 Mayıs 1925).

[247] BOA, YEE 7/18, Lef 2.

[248] Önceki mutasarrıflar döneminde birçok defa yaşandığı gibi bu tür mahzarların düzenlenmesi ve imzalattırılması, ve özel adamlarla merkezdeki yüksek makamlara sunulması sürecindeki tüm masraflar, üzerine birçok şeyler daha ilave edilerek ahaliye yüklenmekteydi: BOA, Y. PRK. A 5/36.

[249] Bu amaçla hazırlanan arzuhalde nüfus, mevki ve siyasî bakımdan Midilli'nin eyalet merkezi olmaya en uygun ada olduğu ileri sürülmüştür. Bu arada Fahri Beyefendinin ahalinin merkezin değiştirilmesi yönündeki isteklerini teşvik ettiğini ifade ettiği vilayetteki mülki erkan içinde bizzat

Midilli mutasarrıfları ile yerel iktidar grupları arasında varolduğundan yukarıda bahsedilen çatışmada, dimoyerandiya olarak da isimlendirilen Hristiyan ihtiyar meclisleri, dikkat çekici bir role sahipti. Esas itibariyle, Hristiyan cemaatlerinde gelirleri kilise ve manastırlara vakfedilmiş emlak ve akarın idaresi, yetimlere vasilik ederek, menkul ve gayrimenkul mallarının korunması gibi görevlere sahip, tamamen cemaat içi bir organizasyon olduğu bilinen bu meclisler, önceki dönemlerden itibaren faaliyet göstermektedir[250]. Diğer taraftan, Osmanlı Devleti'nin bu cemaat meclislerini resmen muhatap alarak, idari bir fonksiyon yüklemesi söz konusu olmamıştır. Osmanlı Devleti tarafından 1859 yılında yayımlanan, Girit'teki dimoyerandiya meclislerinin teşkilat ve görevlerini düzenleyen ve bilinen tek örnek olan Dimoyerandiya Nizamnamesi incelendiğinde, bu meclislerin millet sistemi dahilinde bir ihtiyar meclisi fonksiyonuna sahip olduğu tam manasıyla görülmektedir. Nitekim "kavanîn-i diniyelerini oldukça bilir olmak", Girit'teki dimoyerandiyaya üye seçilebilmenin en önemli şartlarından biriydi[251]. Yine aynı Dimoyerandiya Nizamnamesi'nde, bu meclise üye seçilenler, kendilerine verilmiş görevler dışında, memleketin veya cemaate mensup bireylerin işlerine müdahale etmemeleri yönünde uyarılmış, aksi halde görevlerine son verileceği hatırlatılmıştır[252].

Midilli'de 1841 yılında beri bir Dimoyerandiya Meclisinin faaliyet göstermekte olduğu bilinmektedir. Midilli Rumlarının 1845 yılında hazırladıkları Nizamname uyarınca, Meclis, 12 üyeden oluşan bir yürütme kurulu seçmiştir. Yapılan seçimde, arazi sahipleri, iş adamları ve şirket temsilcilerinden oluşan yetmiş beş kişi oy kullanmıştır. Seçilen dört kişilik diğer bir heyet, okulların, kiliselerin, derneklerin yöneticilerini tayin etmektedirler. Midilli Dimoyerandiya Meclisi'nin en önemli görevi, cemaat içi vergilendirmeyi ve bu vergiyi toplayacak kişileri belirlemekti. Ayrıca cemaat mensuplarının Osmanlı yönetimine gönderilecek

---

Vali Abidin Paşa'nın ön planda olduğu görülmektedir. Ancak bu talep reddedilmiştir: BOA, İ. DH 88903; 19 L 1306/18 Haziran 1889.

[250] Örneğin, Sakız Adası Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra, ada halkını merkezî yönetime yaklaştırması bakımından dimoyerandiya gibi cemaat içi oluşumların devamına müsaade edilmiştir: Dilara Dal, "XVIII. Yüzyılda Sakız Adası", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2008, s. 33-35.

[251] Nuri Adıyeke, "Rum Cemaat Örgütlenmesi Olarak "Dimoyerandiya"lar: Girit Örneği", **Fethinden Kaybına Girit**, s. 203.

[252] Nuri Adıyeke, aynı makale, s. 210.

dilekçeleri, söz konusu on iki kişilik kurul tarafından kontrol edilmek durumundaydı. İlginç olan, Kurulun cemaat mensuplarının hukukî ve ticarî davalarına bakma hakkını kendisinde görmesidir. Buna göre, cezaî davalar Roma ve Bizans kanunları, ticarî davalar Napolyon kanunları (Code Napoléon) uyarınca incelenmekteydi. Kurulun kararlarına uymayan ve Osmanlı mahkemelerine başvuranlar cezalandırılmışlardır. Mesela, Midilli tüccarlarından Muzale kardeşler, Osmanlı mahkemelerine müracaat ettiği için birçok eleştiriye maruz kalmışlardır. Netice itibariyle, Dimoyerandiya Meclisi, Midilli'de Metropolithane kadar önemli bir otorite haline geliyor, hatta Rum Patrikliği Nizamnamesi yayımlanmadan çok daha önce evlilik, vasiyetname gibi konuları kontrolüne alarak, kiliseyi dinî işlerle sınırlandırıyordu. Kurula verilen önemli görevler arasında en çok dikkate şayan olanı, daha önce de bahsedildiği üzere, istenmeyen yöneticilerin görevden alınması için çalışmaktı. Kurul, bu uğurda ne kadar para gerekiyorsa sarfetme yetkisine sahipti[253].

Midilli mutasarrıflarının adanın yönetiminde karşılaştıkları önemli sorunlardan birisi, nüfuz ve güçlerini artıran dimoyerandiya meclislerinin idarî işlere karışmaları olmuştur. Dahası, idarî olarak zaafiyet ve gevşeklik yaşandığı dönemlerde, dimoyernadiya meclisleri ihtiyar meclisleri ile birleşip, yani onların yerine geçerek, tek bir meclis şeklinde faaliyet göstermişlerdir. 1864 Vilayet Nizamnamesi her karyede, her sınıf ahali için en az üç, en fazla on iki üyeden oluşacak ihtiyar meclisleri kurulmasını öngörmüştü. Müslümanların imamları, gayrimüslimlerin ruhanî reisleri kendi sınıflarının ihtiyar meclislerinin tabii azası kabul edilmişti. Görev süresi bir yıl olarak belirlenen ihtiyar meclisi üyelerinin belirlenmesi için yapılacak seçime karyelerin on sekiz yaşından büyük, Osmanlı Devleti tebaasından ve senelik en az 50 kuruş doğrudan vergi veren ahalisi toplanarak, muhtarları ve karyelerinin ihtiyar meclisi azalarını seçeceklerdi[254]. Buna göre, ihtiyar meclisleri devlet tarafından birer mülkî birim olarak düzenlenmiş ve görevleri yasalarla belirlenmişti. Dimoyerandiya gibi cemaat içi meclislerin, ihtiyar meclislerinin yerine geçerek icraatta bulunmaları -ihtiyar meclislerine Vilayet

[253] Evridiki Sifneu, **Lesvos. Dikonomiki kau Kinoniki İstoria, 1840-1912**, s. 65-66, 76-77.
[254] "Vilayet Nizamnamesi", **Düstur**, I/1, madde 58-63, s. 618-619; Ali Akyıldız, "Muhtar", **DİA**, s. 31, s. 51.

Nizamnamesi'nde küçük bazı davalara sulhen bakma görevi verildiği de düşünülürse- kabul edilebilir bir durum değildi.

Göreve başladığında böyle bir durum ile karşılaşan Namık Kemal, bu iki meclisi ayırarak, İhtiyar Meclisi üzerinde idarî kontrol kurmuştur. Midilli şehri Hristiyanlarının güçlendirmek istedikleri dimoyerandiya meclisi, bu müdahaleden sonra nüfuz kaybetmiştir. Sonraki üç yılda nahiyelerde kurulmasını sağladığı bidayet mahkemeleri sayesinde, dimoyerandiya meclislerinin bölge sakinlerinin anlaşmazlıklarına müdahale etmesinin önlendiğine dikkat çeken Namık Kemal, özellikle dimoyerandiyaların hesaplarının çok karışık olduğunu ve çeşitli yolsuzluklar yaptıklarını farketmiştir[255]. Azledilmesinden sonra, Midilli hakkında gönderdiği mufassal mektupta, halefi Ağah Efendi'yi dimoyerandiya meclisi konusunda uyaran Namık Kemal, bu meclis üyelerinin tamamının metropolitin *kuyruğu* olduğundan, idarî muhtariyet fikrine ve özellikle murabaha ile fukarayı soymak mesleğine taraftar olduklarını yazmaktadır[256].

Fahri Beyefendi ise layihasında Midilli merkezinde bulunan dokuz mahalle ve toplam yedi-sekiz bin nüfus için sadece bir ihtiyar meclisi seçildiğine; bu uygulamanın ihtiyar meclislerinin nizamnamelerle tespit edilmiş yapısına aykırı olduğuna dikkat çekmiştir. Dahası, her sene bu meclise seçilen azalar, yerel iktidar sahiplerinin istedikleri adamlar olup, belediye heyeti ve metropolithane meclisi de yine aynı kişilerden oluşturulmaktaydı. Dolayısıyla, bu üç heyet koordineli çalışarak, "icra-i ahkam" ediyordu.

Sancak merkezi ve kazalardaki ihtiyar meclisleri, mahalli hükümetin gözü önünde Teşkital-i Mehakim Kanununa aykırı, hatır ve hayale gelmez icraatta bulunmaktaydı. Özellikle memleketin kalkınması için yapılan her işin karşısında yer almalarına rağmen, kaymakam, mutasarrıf hatta vilayet valisi, kendileri hakkında şikayete sebep olmamak adına, bu tür faaliyetleri men edememekteydi. Bu heyetler,

---

[255] Halefi Agah Efendi'ye gönderdiği mektupta, yolsuzluklar karşısınad birkaç dimoyerandiya meclisinin hesabını incelemeye aldırdığından bahseden Namık Kemal, Midilli İdare Meclisi'nin Hristiyan azalarının itirazıyla karşılaşmıştır. Bunun üzerine, görevliler tayin ederek bu meclislerin hesaplarının incelenmesi için Cezayir-i Bahsr-i Sefid Valiliğinden istediği izin hiçbir şekilde verilmemiştir: Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, Ankara 1986, s. 25.

[256] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 63.

Yunan konsolosları ve Midilli'deki Yunanistan taraftarlarınca teşvik edilmektediydiler. Fahri Beyefendinin yukarıdaki tespitlerinin devamında söyledikleri daha da ilginçtir. Buna göre, kendisinden önceki mutasarrıflardan dimoyerandiya heyetine karşı olanlar ve memleketin kalkınmasına hizmet etmek isteyenler birer vesile ile şikayet kılıcın (hedef-i tîğ-i şikâyet) hedef olmuşlardır. Diğer taraftan, kendilerini heyetin arzusu uyarınca serbest bırakanlar ise mazul edilmişlerdir. Fahri Beyefendi, çok açıkça bir itirafta da bulunmaktadır. Yönetici olarak Midilli'ye geldiğinden beri, bu durumu değiştirecek güç olmadığından bahsederek, "idare-i maslahatla" memleketin kalkınması için çalışmıştır. Yaptığı birçok icraat ve maddî iyileştirmenin yanında, Fahri Beyefendinin isteği uyarınca, Hariciye Nezareti birtakım önlemler almış; bu sayede aslen Osmanlı tebaası ve Midilli halkından olup, Yunanlılık iddiasında bulunan pek çok kimse geri adım atarak, iddialarından vazgeçmek zorunda kalmıştır[257].

1892 yılında Adliye ve Mezahib Nezareti'ne sunduğu maruzatta, Midilli Ceza Mahkemesi Reisi Şevkî Bey de benzer şekilde İdare Meclisi ve mahkeme azalıklarına "sokulmuş" bazı şahısların Yunan menfaatini koruma çabalarından şikayet eder. Şevkî Bey'in, söz konusu kişilerin yabancı devlet tebaası oldukları halde, kendilerine Osmanlı tebaası süsü verdikleri şeklindeki ifadeleri[258], olayı, diğerlerinden farklı bir boyuta taşımaktadır. Burada iki ihtimal düşünülebilir: Birincisi, gerçekte Osmanlı tebaası oldukları halde, Şevkî Bey, bahsettiği kişilerin Yunanlılık iddialarını kabul etmiştir. İkincisi, söz konusu kişiler, gerçekten Yunanistan'dan gelmişler ve Midilli'de mülkî ve adlî makamlarda görev alabilmişlerdir. Bu dönemde ciddi bir kalkınma gerçekleştiren Midilli Adası'nın ekonomik cazibesi sonucu, Yunanistan'dan birçok kişi adaya yerleşmiştir. Dolayısıyla, her iki ihtimal de doğru olabilir. Şevkî Bey'in bu yöndeki iddiaları gerçekten ağır olup, mecliste Yunan menfaatlerini korumak üzere bulunduklarını iddia ettiği azalar, kendilerine tabi olan *hafif-meşreb* veya milli hislerden yoksun diğer azalarla beraber devlet ve millet zararına birtakım kararlar almakta, kanunları hiçe saymaktadırlar. Hükümet görevlileri ise bunlara mağlup olmuştur. Mağlubiyetleri sadece iktidarsız olmaları değil, şahsî menfaatleri haricinde, devlet ve

[257] BOA, Y. PRK. A 5/36.
[258] BOA, Y. PRK. AZN 6/30; 17 Temmuz 1308/29 Temmuz 1892.

milletin menfaatlerini asla düşünmemelerinden kaynaklanmaktadır. Şevkî Bey, somut bir örnek de vermiştir. Yürürlükte olan nizamnameler haricinde bir imtiyaza sahip olmadığı halde, devletin vergiler gibi tüm alacaklarının tahsili ve toplanmasında, Metropolithane'de toplanan ruhanî cemiyet vasıta kılınmaktadır. Bunu, Hükümetin hukukunun kilise cemiyetine bırakılması olarak yorumlayan Şevkî Bey, bu vesile ile ahali ile Hükümet arasında görülecek tüm muamelelerde, Metropolithanenin, ahalinin mecburen müracaat edeceği bir merci konumuna getirildiğinden şikayetçidir. Bunun diğer bir anlamı, ahalinin kilise cemiyetinin "esir-i haracgüzarı" yapılmış olmasıdır. Resmi vergi koçanları, Metropolithane'nin Hristiyan cemaatten aldığı vergi ile doldurulup, mesela 20 kuruş vergisi olan birinden 120 kuruş tahsil edilmektedir. Bu arada, devlete ait 20 kuruş da bakaya bırakılmakta olup, tahsilatın büyük bir kısmı Hükümete gönderilmediği için binlerce lira Midilli Metropolithanesi'nin zimmetinde bulunmaktadır.

Osmanlı hukukunun göz ardı edildiğine dair ikinci somut örneği ise Türkçe katibi olduğu halde, metropolithanenin Yunanlılık fikrini muhafaza etmek için mahalli hükümete gönderdiği tezkireleri Yunanca yazmakta bulunmasıdır. Hükümet, bu Yunanca tezkireleri sanki bir ecnebi konsolosluğundan gelmişcesine tercüme edildikten sonra işleme koymaktaydı. Bu da Osmanlı hukukunu tanımayanlara sağlanmış bir destekten başka bir şey değildi[259].

Midilli'nin idarî ve malî bakımdan kötü idare edildiği şeklindeki şikayetler üzerine, Mart 1890'dan beri Midilli Mutasarrıfı olarak görev yapmakta olan Tevfik Paşa'nın değiştirilmesi için Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği harekete geçmiştir. Yukarıda bahsedildiği gibi, Tevfik Paşa, Mayıs 1893'te yetersiz bir idareci olduğu gerekçesiyle Hıfzı Paşa ile becayiş olunmuştu. Görev değişikliğine sebep olarak gösterilen "hareket-i gayr-ı layıkası ve sancağın muamelat-ı maliyesini teşviş", esas itibariyle yukarıda Şevkî Bey tarafından dile getirilen şikayet ile örtüşmektedir.

Bir Rum bakkalın geceleyin evinde öldürülmesiyle başlayan ve Midilli sakinlerinin güvenlik zaafiyetlerinin giderilmesi için merkeze yaptıkları müracaatlar, aralarında Mutasarrıf Hıfzı Paşa'nın da bulunduğu geniş kapsamlı bir memur değişikliği ile sonlanmıştır. Ancak Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa,

[259] BOA, Y. PRK. AZN 6/30.

Midilli'den yapılan toplu şikayetlerin arkasında ısrarla siyasî sebepler olduğunu savunmuştur. Dolayısıyla, olayların gelişimi, bölgede görev yapan idarecilerde, yerel nüfuz gruplarına karşı zamanla oluştuğunu gördüğümüz süphe ve güvensizliği tüm açıklığı ile ortaya koymakta olup bunun üzerinde durulması gerekmektedir.

Rum bakkal cinayeti sonrasında toplanan Müslüman ve Hristiyan birçok kişi, doğrudan Mabeyn'e telgraf çekerek, cinayet ve gasp olaylarının artmakta olduğundan şikayet etmiş, güvenlik probleminin halledilmesini istemişlerdir. Gelişmeler üzerine, kendisinden açıklama talep edilen Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa, Dahiliye Nezareti'ne 5 Kasım 1899'da gönderdiği telgrafta, yedi buçuk aylık bir periyotta meydana gelen iki katl, sekiz yaralama ve üç bin sekiz yüz kuruş değerinde hırsızlık olayının, Midilli Adası gibi büyük bir idarî birim için çok ciddi rakamlar olmadığını savunarak, sorunun güvenlik personelinin sayıca yetersiz olmasından kaynaklandığını bildirmiştir. Yetersizliğin giderilmesi ancak Midilli'deki polis ve jandarma sayısının birkaç katına çıkarılmasıyla mümkün olup mali sıkıntılar yüzünden şimdilik imkan dahilinde değildi. Bu nedenle, Seraskerliğe verilecek kesin bir emirle, Midilli ve Rodos gibi yerlerde nizamiye askerinin asayişin sağlanmasında kullanılmasına müsaade edilmesi sağlanmalıydı. Bu seçenekten birinin tercihi, Midilli'deki asayiş problemini sona erdirebilirdi[260].

Çok geçmeden, öldürülen bakkalın katil zanlısı olan şahıs suçunu itiraf etmiş, ardından suç ortağı üç kişi yakalanmıştır (9 Kasım). Bu gelişmeye rağmen, asayiş probleminin halledilmesi için Midilli'den Mabeyn'e ikinci defa toplu telgraf çekilmiştir. Bu noktadan itibaren, Abidin Paşa'nın yaşananlara dair değerlendirmeleri ciddi olarak değişmektedir. Telgrafların arkasında gizli amaçların olduğunu düşünen Abidin Paşa, 9 ve 11 Kasım'da Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği iki telgrafta birtakım suçlamalarda bulunmaktaydı.

Buna göre, bakkalın katledilmesinden sonra "ahaliden birçok kimse" *Midilli Bankası*'na gidip, "eşirra cezasız kaldığından cüretleri mezdad olduğu" gerekçesiyle, gerekli tedbirin alınmasını Midilli Mutasarrıfı'ndan istemesi için banka sahibi ve tanınmış işadamı Panos Kurci Efendi'yi aracı yapmışlardır. Panos Kurci Efendi, bunlara Metropolithanede toplanmalarını söylemiştir. Bir süre sonra, Müslüman ve

[260] BOA, İ. DH 1370/1317 B-43, Lef 1.

Hristiyan ahaliden birçok kişi Metropolithanede toplanmış, nutuklar atılmıştır. Abidin Paşa, toplantıya önayak olanların Müslümanlardan Halim Bey ve Hristiyanlardan Asimaki Muzale olduğunu, toplantının arkasında Kurci Efendinin bulunduğunu ileri sürüyordu. Toplantıda Halim Bey ve Asimaki Muzale birer konuşma yapmışlardır. Asimaki Muzale başka bir yerde "eğer Devlet-i Aliyye şikayetimizi dinlemezse biz Almanya Devleti'ne müracaat eyleriz" şeklinde konuşmuştur. Abidin Paşa'ya göre bu toplantı ve "haince" söylemlerin arkasında, katlolayı da vesile edilerek "bir fikr-i melanetkârâne" yatmaktaydı.

Bu tavır karşısında sessiz kalınması, olayın arkasında bulunanların cesaret ve cüretlerini artırarak, tekrar ve daha kalabalık olarak toplanmalarına sebep olabilirdi. Dahası, yaptıkları konuşmaları yabancı gazeteler aracılığı ile dış dünyaya da duyurabileceklerdi. Aslında Abidin Paşa, bu son ifadesiyle çok yakından tanıdığı II. Abdülhamid'in şahsî evhamından istifade etmeye çalışmış gibi görünüyor. Abidin Paşa, meselenin kapanması için Halim Bey ve Asimaki Muzale'nin Midilli'den uzaklaştırılması, böylece diğerlerinin cüretinin kırılacağı görüşündeydi. Ayrıca on beş kadar "vukuat-ı mükerrere ashabından" *eşirranın*, Midilli İdare Meclisi kararı ile Rodos veya uygun görülecek başka bir yere sürülmelerini teklif etmiştir[261]. Dahiliye Nezareti, Metropolithanede yapılan toplantılara Müslümanlardan da katılım olması, ayrıca Abidin Paşa'nın isteklerinin ciddi görünmesi nedeniyle öncelikle Midilli'ye iki mülkiye memuru gönderilerek, yapacakları inceleme sonrasında karar verilmesini uygun bulmuştur[262].

Bu sırada hava değişikliği için Midilli'de bulunan Esvabî-i hazret-i Şehriyarî Reşid Efendi'den, ada hakkında bir layiha hazırlaması istenmişti. Reşid Efendi, layihasında, ekonomik ve bayındırlık alanlarında tespit ettiği çeşitli eksiklik ve ihmallerin haricinde, idarî olarak birtakım yönetim zaaflarından bahseder. İdaresi güvenilir ve muktedir bir yöneticiye bırakılsa veya bir heyet tarafından teftiş edilse ortaya çıkacağı üzere, Midilli Adası iyi yönetilememekte, devlet gelirleri suistimallerden korunarak, güzel bir şekilde toplanmamaktadır. Pilmar ve Molova

[261] BOA, İ. DH 1370/1317 B-43, Lef 2 ve 3.

[262] Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e mazbata, 31 Teşrinievvel 1315/12 Kasım 1899: BOA, İ. DH 1370/1317 B-43, Lef 4. Gönderilecek heyette Mülkiyeden Şura-yı Devlet Temyiz Müddeiumumisi Nazım Bey, Adliyeden Aydın ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Adliye Müfettişi Halim BeyEfendinin yer almaları teklif olunmuş; Sadaret'in aldığı karardan memnun olan II. Abdülhamid, heyete iki asker, bir yaver ve ayrıca mülkiyeden iki görevlinin daha eklenmesini istemiştir: Aynı belge, Lef 6.

kazaları hariç, Midilli Adası'na dahil tüm kaza ve nahiyelerde ve liva merkezindeki dairelerde iyi niyetle iş gördürmenin mümkün olmadığını yazan Reşid Efendi'ye göre, vaktiyle Yunanistan'dan zararlı fikirlerin girmesine karşı çekilmiş olan sağlam setler zayıflamıştır. Hazine gelirleri yağma edilircesine suiistimale uğramış olduğundan, latif bir memleket olan Midilli harap bir bağa dönmüştür. Molova ve Pilmar hariç diğer hiçbir yerde rüşvet veya hediye vermeden hiçbir iş halledilemez hale gelmiştir. Örneğin, Avusturya ve Flemenk konsolos vekili olup barut ve dinamit kaçakçıları ve ayak takımına hamilit etmekte bulunan Natani, rüşvet karşılığında reji müfettişi olarak istihdam edilmiştir.

Tabur Ağası ve Polis komiseri sancak merkezinden ayrılmayıp makamlarından dışarı çıkmadıklarından, asayiş küçük rütbeli zabit ve askerlerin elinde kalmış, ancak bunlar da tütün kaçakçıları ve kumarhane beklemekten "umur-ı zabtiyeye" bakmağa vakit bulamamaktadırlar. Bıçak ve rovelverlerle gezmekte olan ayak takımı arasındaki küçük bir tartışma çatışmaya dönüşmekte, adam kesme ve cinayetle sonuçlanmaktadır. Yunan fesat erbabı, "liva merkezi köylerde ikide birde İslamlar Hristiyanları veya Hristiyanlar İslamları basacaklar, kesecekler imiş" şeklinde, sonrasında kargaşaya yol açacak yayınlar yapmaktadırlar. Kendisinin Midilli'de bulunduğu sene içinde bu tür neşriyatların üç dört defa meydana geldiğini yazan Reşid Efendi, her defasında Metropolit'in Hükümete müracaat ederek, hayatlarının korunmasını istemekte, fakat bu neşriyatta bulunanlar aranarak buldurulamamakta, bu yüzden halk arasında söylentiler çıkmaktadır[263].

Tahkik Heyeti, yaptığı araştırma sonunda, cinayetten sonra Midilli Metropolithanesinde gerçekleştirilen toplantının gizli bir amaca yönelik olmayıp, bazı memurların şikayet edilmesi için tertip edildiğine karar vermiştir. Heyet tarafından hazırlanan ve çeşitli önerilerin sıralandığı rapora, Vali Abidin Paşa, Esvabî-i Şehriyarî Reşid Efendi ve Midilli sakinlerinin şikayet ve taleplerini hep birlikte karşılama çabası yansımıştır[264]. Netice itibariyle, şikayetlerin siyasî

[263] BOA, Y. PRK. SGE 9/106.

[264] Tahkik Heyeti raporunda, toplantıdan dolayı mahalli eşrafından bazılarının idareten tevbihi ve Patrikhane aracılığı ile metroplit'e tebligatta bulunulması, adadaki asker sayısının 150'ye yükseltilmesi; topçu ve jandarma binbaşıları ile polis komiseri İspiro ve Reji Müdürü Süleyman efendilerin değiştirilmeleri; Midilli Mutasarrıfı Hıfzı Paşa'nın içinde bulunduğu davranıştan ötürü Sakız Mutasarrıfı Reşid Paşa ile becayişi yahut yerine başka birinin tayini; Hristiyan halktan uygunsuz takımından altı kişinin sürgüne gönderilmeleri tekliflerinde bulunmuştur. Sultan Abdülhamid bu

olmadığının bu şekilde anlaşılmasından sonra, Midilli Mutasarrıfı Hıfzı Paşa ile Sakız Mutasarrıfı Reşid Paşa'nın becayişine karar verilmiştir. Başkomiser Spiro Efendi görevden alınarak yerine Kiam Efendi; Müddeiumumi Muavini Haydar Efendinin yerine İbrahim Efendi; Müstantik Refik Bey'in yerine Raşid Efendi; Nüfus ve Pasaport Memuru olarak Ahmed Burhaneddin Efendi görevlendirilmiştir[265].

Midilli'de görev yapmış mutasarrıfların, nüfusun büyük kısmını oluşturan Rum ahaliye ve siyasî tercihlerine bakışları hakkında elimizdeki iki örnek, konu hakkında genel bir fikir vermesi açısından zikre değerdir. Midilli Rumlarının Yunanistan'a meyyal olduklarını açıkça kabul eden Namık Kemal'e göre, şahsî menfaatleri gereğince Yunanistan'a bağlanmaktan ziyade, mümkün olduğunca Osmanlı Devleti hakimiyetinde kalmak tercih sebebidir. Uzun vadede ise Sisam Adası gibi özel bir idareye sahip olmak fikrindedirler. Osmanlı Devleti'nin Midilli'deki hakimiyetinin devamı ve hukukunun korunması için bizzat ahaliye karşı atılması gerektiğini düşündüğü adımlar arasında yer alan, ahaliye kötü muamelede bulunulmasını Hükümetin hiçbir şekilde tasvip etmediğine halkı ikna etmek ve Hükümetin yapacağı ıslahatın Midilli'nin menfaat ve kalkınmasına fazlasıyla yeterli olduğunu göstermek gerçekten önemlidir. Fahri Beyefendinin görüşleri de oldukça kuşatıcıdır. Midilli Rumlarının aynı mezhepten bulunmalarından dolayı, Yunanistan'a meyyal olmalarının doğal olduğu zannedilse de insanlar için mezhepten önce şahsî menfaatler önemli olduğundan, karar verme aşamasında mezhep değil kişisel çıkarlar etkili olacaktır. Zira insan için şahsî menfaatlerden büyük bir doğa gücü yoktur. Bu nedenle, hakkının en iyi korunduğu devletin yönetiminde yaşamayı tercih edecektir. Fahri Beyefendi, söylediklerini teyit maksadıyla yakın zamanlardan, Avrupa'da gerçekleşen Fransa-Almanya, Avusturya-İtalya savaşları sırasında hem-mezhepleri aleyhinde tavır alan ahaliyi örnek göstermiştir. Adaletle ve hakkaniyetle yönetmenin, etkili ve doğal bir tedbir olduğunu gösteren Fahri Beyefendi, çözüm önerisi olarak da Namık Kemal ile aynı paraleldedir[266].

---

tekliflerin Meclis-i mahsus-ı vükela'da görüşülmesini istemiştir: BOA, İ. Hus 79/1317 Ş-63; 27 Ş 1317/31 Aralık 1899.

[265] TNA, FO 195/2090, No. 26.

[266] BOA, Y. PRK. A 5/36.

Midilli'deki yerel iktidar grubunun nüfuzunu kırmak ve bunlara karşı otorite kurmak için en somut adımlar Namık Kemal'in mutasarrıflığı zamanında atılmıştır. Bunlardan, başta Yunan tebaiyeti olmak üzere, yabancı tebaası oldukları iddiasında bulunan Midilli Rumlarının üzerine gidilerek, iddialara son vermek önceki dönemlerden beri baş vurulduğu görülen bir tedbirdi. Bunun dışında, bedel-i askerî, patent ve temettü vergisinin, konsolosluk görevlileri, nüfuzlu kişiler başta olmak üzere herkesten ve gerekirse zor kullanılarak tahsil edilmesi, esasında Namık Kemal'in önem verdiği, başarıyla uygulanan bir tedbir olmuştur. Bizzat bölgede görev yapan konsolosların da itiraf ettiği gibi, temettü vergisi yirmi otuz sene önce uygulamaya konmuş olup, yabancılara da teşmil edilmeye çalışılmış, fakat konsolosların direnmeleri sonucu başarı sağlanamamıştır[267]. Namık Kemal'in yabancılardan temettü vergisi isterken gösterdiği dayanak ise kendi ifadesiyle "Sadaret'in eski bir telgrafnamesi" olmuştur. Verginin tahsili için Babıali'nin kesin emri olduğunu ileri sürmüştür[268]. Başta Yunanlılar ve İngilizler olmak üzere yabancı devlet misyonları, kapitülasyonların kendilerine tanıdığı ayrıcalıklara aykırı buldukları temettü vergisi talebine büyük tepki göstermişlerdir. Konu hakkındaki kararlılığını Rodos adasına becayiş edildiğinde de sürdüren Namık Kemal, meslek icra eden yerli yabancı herkes tarafından ödenmek üzere *esnafiye* adında bir vergiyi uygulamaya koydurmaya çalışmıştır[269]. Asılsız yabancı tebaiyeti iddialarına meydan verilmemesi ve temettü, bedel-i askerî gibi vergilerin herkesten tahsil edilmesi, Osmanlı Hükümetinin bölgedeki iktidarının sembolleri olmuş, yönetimde otoritenin sağlanması ve devletin varlığının hatırlatılması istenildiğinde bu uygulamalar hemen gündeme getirilmiştir. Midilli Adası, daha sonra bahsedileceği üzere, özellikle XX. yüzyılın hemen başında bu tespiti doğrulayacak gelişmelere sahne olmuştur.

[267] TNA, FO 195/1488, No. 50.
[268] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 45-46, ayrıca dipnot 211.
[269] Esnafiye vergisini eskiden çıkarılmış ancak kadük kaldığı anlaşılan patent vergisinin yerine uygulatmak istediği anlaşılan Namık Kemal, avukat, hekim, öğretmen ve din adamları hariç yerli yabancı hiçkimsenin bu vergiden muaf tutulmamasını istiyordu: TNA, FO 195/1488, No. 50.

3-Mutasarrıf Muavinliği Uygulaması ve Gayrimüslim Muavinler

Nüfusunun büyük bir kısmı Hristiyanlardan meydana gelen Midilli Adası'nın çeşitli kurullarında görev alan Hristiyan memur ve azaların bulunduğundan yukarıda bahsedilmişti. Ancak Midilli'nin mülkî silsilesinde, bir gayrimüslimin üst düzey göreve getirilmesi, mutasarrtıf muavinliği uygulamasının hayata geçirilmesinin sonucudur. 1894 Ermeni olayları üzerine, Osmanlı Devleti'nden Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin yürürlüğe koymasını ve bu çerçevede Ermenilerin yoğunlukta olduğu bölgelerde idarî ıslahat yapılmasını isteyen İngiltere, Fransa ve Rusya devletlerinin, 11 Mayıs 1895 tarihli ortak notası karşısında yapılan inceleme ve değerlendirmeler neticesinde, ülke geneline dönük birtakım idarî düzenlemelere gidilmesine karar verilmiştir. 17 Ekim'de yayımlanan bir irade ile hayata geçirilen yeni düzenlemeler arasında konumuzla alakalı olarak vali, mutasarrıf ve kaymakamlara söz konusu idarî birimdeki hakim gayrimüslim cemaatlerin dinine mensup muavin atanması kararı önemlidir[270]. Bu karar sonrasında, Midilli Mutasarrıfı Muavini olarak *katolik* Rum bir şahıs düşünülmüş ise de o cemaatten olup da devlet hizmetinde bulunmuş ve elinde onaylanmış hal tercümesi bulunan talip bulunamayınca, Ermeni milletinden Papa Nersisyan Simpad Efendi getirilmiştir (5 Mayıs 1897) [271]. Şimdilik elimizde Simpad Efendinin bu göreve getirilmesinin -sembolik öneminin dışında- Midilli'nin yönetiminde ne gibi değişikliklere yol açtığı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Simpad Efendinin uzun süre Mutasarrıf muavini görevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır[272]. 15 Haziran 1901'de, yerine, Rum milletinden Vasilaki Kozmi Kondupolis Efendi getirilmiştir[273]. Vasilaki Efendinin ada halkı ile aynı milletten olmasından dolayı, bölgede Yunan faaliyetlerinin üst düzeye çıktığı bir dönemde,

---

[270] Alınan diğer kararlar arasında vilayetlerde görevli mülkî memurlar, polis ve jandarmanın her vilayetin Müslüman ve Gayrimüslim nüfusuna orantılı olarak istihdamı; her vilayete Müslüman ve Gayrimüslim adliye müfettişleri atanarak, bunların yasaların uygulanmasının hızlandırılması ve hapishanelerin durumunu teftiş etmekle görevlendirilmeleri gibi konular yer almaktaydı. Geniş bilgi için bkz: Abdulhamit Kırmızı, **Abdülhamid'in Valileri. Osmanlı Vilayet İdaresi**, İstanbul: Klasik Yayınları 2007, s. 37-39; Jeremy Salt, "Britain, the Armenian Question and the Cause of Ottoman Reform: 1894-1896", **Middle Eastern Studies**, XXVI/3 (July 1990), London 1990, s. 321 vd.

[271] BOA, İ. DH 1346/1314 Z-10, Lef 3, 4 ve 5. 2250 kuruş aylıkla bu göreve getirilen Simpad Efendi Galatasaray Sultanisi mezunu olup uzun yıllar reji idaresinde görev yapmıştı (Lef 2).

[272] 1318 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 152.

[273] BOA, İ. DH 1433/1323 S-36 Lef 2.

mahallî hükümetten bazı memurların kendisine şüpheyle yaklaştığını gösteren bazı işaretler mevcuttur. Fakat becayiş edildiği Sakız Mutasarrıf muavini Platon Efendinin de Rum milletinden olması, vilayet idaresi ve merkezî hükümetin muavinlerin milliyeti meselesine tutucu yaklaşmadığını göstermesi bakımından önemlidir[274]. Muavinlik uygulaması, Midilli Sancağı dahilinde bulunan Molova ve Pilmar kazalarında da hayata geçirilmiştir. Örneğin, Pilmar Kaymakam Muavini iken Mayıs 1903'te İstanbul'da Rum Patrikhanesi Kapıkethüdası Muavinliği'ne getirilen İsperaki Efendi yerine Alkiyoyadi Zafiropulo Efendinin tayin edilmiştir[275]. Molova Kaymakam Muavini Yavanaki Efendinin terfi ettirilerek, Yunda Adası Kaymakamlığı'na tayin edilmesi üzerine boş kalan muavinliğe Şubat 1901'de, Mudanya Kazası Tirilye Nahiyesi Sandık Emini Odyanyos Efendi atanmıştır[276]. Adı geçenin Gümüşhane Mutasarrıf Muavinliğine terfi ettirilmesi üzerine, yerine Mekteb-i Sultanî'de tahsil görmüş ve çeşitli görevlerde bulunmuş olan Corci Efendi getirilmiştir[277]. Şubat 1905'e kadar görevine devam eden Corci Efendi, Cezayir-i Bahr-i Sefid'de Kalimnoz Kaymakam Muavini olan Rum milletinden Margarit Efendi ile becayiş olunmuştur[278]. Mutasarrıf ve Kaymakam muavinliği uygulamasının Midilli'de ne zamana kadar devam ettiği bilinmemekle birlikte, 1908'de Meşrutiyet'in ilanı ile beraber yürürlükten kaldırılmış olması muhtemeldir.

[274] Yunan tebaasından olan esnafın Osmanlı esnafının tabi oldukları vergilerin tamamından mükellef tutulmaları anlaşma gereği olduğu halde Midilli'de bulunan Yunan tebaası temettu vergilerini vermek istemediklerinden, bu vergilerin tahsil olunması için Osmanlı tebaasının bunlardan alış veriş yapmalarının engellenmesi dükkanlarının önüne nokta konulmuştu. Yunan tebaasından olan esnafın bu uygulamaya karşı çıkması üzerine mahallince gerekli adımlar atılarak vergi işinin teminat altına alınmıştır. Ancak Midilli Sancak Muhasebecisi Yunan tebaasının itirazını Muavin Vasilaki Efendi'in gizli teşviklerine yormuştur. Gerçekte ise Yunan hükümeti temettu vergisinin ödenmesine muhalefet etmeleri için konsoloslara kesin talimat vermişti. Dolayısıyla Vasilaki Efendinin herhangi bir teklinde bulunduğuna dair delil yoktu. "Kendisi zekavetiyle beraber laf-zen olduğundan" Midilli'de bırakılmasından ise sınıf ve maaşları eşit olan Sakız mutasarrıf muavini ile değiştirilmeleri Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti tarafından teklif edilmiştir: BOA, İ. DH 1433/1323 S-36, Lef 3; 11 M 1323/18 Mart 1905.

[275] BOA, İ. DH 1409/1321 S-34, Lef 5.

[276] H. 1283'de Tirilye'de dünyaya gelmiş olan Odyanyos Efendi Türkçe ve Rumca okuma yazma bilmekte olup ayrıca Fransızcaya da "aşina"dır. Bundan önce Tirilye'de yerel posta idaresinde çeşitli mevkilerde görevlendirilmiş olup en son görevi olan sandık eminliğini dört senedir yürütmekteyedi: BOA, İ. DH 1381/1318 L-33, Lef 5.

[277] BOA, İ. DH 1401/1320 Ca-35, Lef 4; 19 Ca 1320/24 Ağustos 1902.

[278] BOA, İ. DH 1432/132 Z-7, Lef 5.

4-Midilli Sancağı'nın Kaza ve Nahiye Teşkilatı

Midilli Adası'nın, incelediğimiz dönemde yaşadığı, başta idarî ve malî olmak üzere birçok yapısal değişiklik ve yenilik, merkez teşkilatı içinde Şura-yı Devlet'in gündem maddesi olmuştur. Tanzimat reformlarının hayata geçirilmesinde çok önemli görevler yüklenen Meclis-i Vâlâ, 1868 yılında, Şura-yı Devlet ve Divan-ı Ahkam-ı Adliye olarak ikiye ayrılmıştı. Şura-yı Devletin görevlerinden biri, yürürlükteki kanun ve nizamnameler hakkında merkez ve taşranın değişik resmi birimlerinden gönderilen evrak ve yazılar üzerine görüş beyan etmekti[279]. Dolayısıyla, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, sürekli gelişme içinde olan bir mülkî yapıya sahip Midilli Adası'nda hayata geçirilmek istenen birçok uygulama, değerlendirilmek ve karara bağlanmak üzere Şura-yı Devlet'in önüne gelmiştir. Bu ilişkideki yoğunluk, arşiv belgelerine oldukça açık bir şekilde yansımıştır. Önüne gelen meseleler, içerik bakımdan Şura-yı Devlet'in sahip olduğu beş daireden ilgili olanı tarafından ele alınmaktaydı. Daha sonra bütün üyelerin katılımı ile oluşturulan Heyet-i Umumiyede görüşülen meseleler, son şekli verildikten sonra Sadarete sunuluyordu[280]. Şura-yı Devlet hakkında inceleme yapan araştırıcıların, Tanzimat döneminin diğer meclisleri gibi bu kurulun da bir karar organı olduğunu ifade etmekte olmaları konumuz açısından ayrıca önemlidir[281]. Buna göre, merkez-taşra ilişkisi içinde kendisine intikal eden birçok mevzuda, Şura-yı Devlet'in ulaştığı her türlü netice bir kararı ifade etmekteydi.

Tanzimattan sonra mülki idarenin düzenlenmesine yönelik çıkarılan nizamnamelerde en alt idari birim olan karyeler ve özellikle nahiyeler, Midilli Adası'nın yönetimi ve zaman içinde genişleyen mülkî uygulamaların şekillenmesinde birinci basamağı oluşturmaları bakımından önemlidirler. Bu durum

[279] Şura-yı Devlet'in önemli diğer görevleri şu şekilde ifade edilmektedir: bütün kanun ve tüzük tasarılarını hazırlamak ve incelemek; kendisine sevkledilen mülkî konuları inceleyerek, bir karar vermek; hükümet ile şahıslar arasındaki davalara bakmak, mülki ve adli makamlar arasındaki uyuşmazlıklarda yetkili makam belirlemek, görevlendirildiğinde devlet memurlarını yargılamak. Geniş bilgi için, Abdülmecid Mutaf, "Şura-yı Devlet (1868-1922)", **Türkler**, 13, Ankara 2002, s. 1077-1098.

[280] Şura-yı Devlet'in daireleri 1868'de Mülkiye-Zabıta-Harbiye Dairesi; Maliye ve Evkaf Dairesi; Adliye Dairesi; Nafıa-Ticaret-Ziraat Dairesi; Maarif Dairesi şeklinde oluşturulmuştu. Bir süre sonra Mülkiye ve Maarif daireleri Dahiliye ve Maarif adı altında yeni bir daire olarak yapılandırıldı. 1872 yılındaki düzenlemede daireler Tanzimat, Muhakemat ve Dahiliye olarak üçe ayrıldı. İlk kurulduğunda toplam 41 olan üye sayısında zaman içinde dalgalanmalar yaşanmış, 30 ile 70 arasında değişmiştir. Bunlardan üçte biri gayrimüslimlerden seçilmiştir.

[281] Abdülmecid Mutaf, "Şura-yı Devlet (1868-1922)", s. 1081.

aslında köylerin kendi başına bir mülki birim olarak dikkate alınmaya başlamalarının bir sonucudur. Midilli Adası'nın coğrafî yapısı ve bu yapı içinde büyük çoğunluğu, sancak merkezine ve kazalara oldukça uzak mesafede, adanın hemen hemen her tarafına dağılmış çok sayıda köyün varlığı, klasik dönemden itibaren Midilli'nin idarî ve adlî teşkilatının şekillenmesinde önemli bir faktör olmuştur[282].

Tanzimattan birkaç sene sonrasına ait bir veriye göre, Midilli Adası'nda toplam doksan yedi karye mevcuttur. Sağlıklı bir karayolu ağının bulunmaması, dağınık bir görünüm arzeden köylerde yaşayan ahalinin, idarî ve adlî meselelerini halletmek üzere gitmek zorunda kaldıkları sancak veya kaza merkezlerinin mesafesine ayrıca bir meşakkat yüklemekteydi. Nitekim 1864 Vilayet Nizamnamesi'nde, bazı köylerin bir araya gelmesinden meydana gelen dairelere nahiye muamelesi yapıldığından bahsedilmekteydi. Ancak bu birimler idarî açından henüz birer kazaya bağlıydılar[283]. Dolayısıyla, 1871 İdare-yi Umumiye-yi Vilayet Nizamnamesi nahiyeleri birer idari birim olarak teşkilatlandırmıştır. Burada coğrafî yakınlık esas alınıyor ve birbirine yakın köyler biraraya getirilerek, içlerinden birisi merkez kabul ediliyordu. Mülkî olarak nahiyelerin başında müdürler görev yapacak, bir de *nahiye meclisi* bulunacaktı. Müdürler, Dahiliye Nezareti'nin onayı ile göreve başlayabiliyorlardı. Nahiyelerin bir idarî birim olarak kurulmasından beklenen yararın bir göstergesi olarak, müdüre verilen görevler değerlendirildiğinde, karyeler ile kazalar arasında irtibatın sağlanması, muhtar ve ihtiyar heyetlerinin kontrolünün önplana çıktığı görülür. Özellikle muhtar ve ihtiyar meclisi ile ilgili başta vergi tahsili olmak üzere, köy sakinlerinin yapacağı her türlü şikayeti soruşturmak ve kaymakamı durumdan haberdar etmek yükümlülüğü bunun bir teyididir[284]. Yılda

[282] 16. yüzyılın ikinci yarısındaki tahrir kayıtlarına göre Midilli Adası'nda 154 karye mevcuttur. (A. Afşin Ünal, "XVI. Yüzyılda Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti Midilli Sancağı", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2001, s. 97). Zaman içinde Midilli'de ticarete yönelik zeytin üretimine geçilmesi ve üretimin tüm adaya yayılması üzerine köy sayısında yarı yarıya bir azalma meydana gelmiştir: Michael Kiel, "The Island of Lesbos-Midilli Under The Ottomans, 1462-1912", **II. National Aegean Islands Symposium**, eds. İ. Bostan, S. H. Başaran, Çanakkale 2004, s. 58-59.

[283] M. Tayyib Gökbilgin, "Nahiye", **İA.**, IX, İstanbul 1964, s. 39; İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, s. 99.

[284] Erkan Tural, "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiyye-i Vilâyât Talimâtnâmesi", s. 78; ayrıca bkz: İlhan Şahin, "Nahiye", **DİA**, 32, İstanbul 2006, s. 306-308. Bu arada bazı araştırmacılara göre nahiyeler idari teşkilat içinde köylerin üst birimi değillerdi. Nahiye müdürleri köy muhtar ve ihtiyar meclislerine müdahale edememekteydiler. Bunun yanında nahiyenin

dört defa, bağlı köylerin ihtiyar meclislerinden gönderilen, en fazla dört üyenin katılımı ile toplanan nahiye meclisleri, en çok bir hafta müzakerelerde bulunabileceklerdir. Görüşmelerde alınan kararlar, kaza kaymakamının onayına tabii idi. Görevleri arasında dikkat çeken bir husus, yol ve köprü inşaası gibi ahalinin katılımı ile yapımı gerçekleştirilecek olan hizmetlerin yerine getirilmesini sağlamaktı[285]. Bu bakımdan, aşağıda geniş bir şekilde bahsedeceğimiz Midilli Adası'nın genelinde yürütülen yol yapım çalışmalarına, nahiye düzeyinde önemli katkıda bulunulduğu açıktır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Midilli Sancağı'nın 1876 yılı itibariyle, Pilmar, Polihnit, Yera ve Kalonya olmak üzere dört nahiyesi mevcuttu. Bunlardan; Yera Nahiyesi 1867 Vilayet Nizamnamesi'nden iki yıl sonra teşkil edilmişti[286]. Uzun süre kaza olarak idare olunmuş olan Kalonya ise önemini kaybederek, nahiye konumuna gerilemişti. Kalonya Nahiyesi'nin idarî konumu, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetinden çıkışına kadar aynı şekilde devam edecektir[287]. Pilmar Nahiyesi'nin statüsü, 1879'da kazaya yükseltilmişti. Bahsedilen son iki düzenlemede ekonomik gelişmişlik düzeyi ve mütenasip nüfus hareketlerinin, ilgili bölgelerin idari olarak önemine doğrudan etkisi söz konusudur. Bu anlamda, Kalonya gözden düşerken, gelişen sabun sanayii ve nüfus yoğunluğundaki paralel artışla, Pilmar yeni bir cazibe merkezi olarak öne çıkmaktaydı.

Midilli Adası'nda nahiye sayısı daha sonra artmaya devam edecektir. Nitekim Ayasu (Agiasos), Herse (Erassos) ve Mandemande karyeleri, Rumi Mart 1297'den itibaren nahiyeye dönüştürülmüştü ve yönetici olarak başlarına birer müdür atanmıştı[288].

Söz konusu üç yeni nahiyenin kuruluşu için ileri sürülen gerekçe ise Midilli Adası'nın yukarıda bahsedilen coğrafî gerçekleriyle uyuşmaktaydı. Öncelikli sebep söz konusu karyelerin merkez kazaya uzaklıklarından dolayı, sakinlerinin işlerini halletmekte sıkıntı çekmeleriydi. Nahiye statüsüne yükseltilen bu yerleşim yerlerine

---

üst birimi de kaza değil sancaktır. Buna rağmen kaza birimi nahiyeyi denetleme yetkisine sahipti: İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, s. 100.

[285] İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840-1880)**, s. 100-101.

[286] BOA, İ. DH 41699; 9 Ekim 1869.

[287] Nitekim Kalonya Nahiyesi müdürlüğünü 9-10 senedir başarı ile devame ettiren Bahri Bey rütbe-i erbaa ile ödüllendirilmiştir: BOA, İ. DH 90811, Lef 3; 30 Kasım 1889.

[288] BOA, İ. ŞD 2991, Lef 2; 25 Mart 1882.

civar bulunan bazı karyelerin de yeni idari yapılanmaya dahil edilmesi ve bir nahiye merkezi seçilmesi öngörülmüştür[289]. Bu yerlerin çok daha önce nahiye statüsüne yükseltilmesi düşünülmüşse de nahiye teşkilatı usulünün hayata geçirilmesindeki gecikmenin buna müsaade etmediği ayrıca belirtilmiştir. Bu düzenlemeler sırasında, Midilli'de daha önce teşkil edilen Polihnit, Yera ve Kalonya nahiyeleri müdürlerinin maaşlarının ise icap eden seviyeye yükseltilmesine karar verilmiştir.

Bir süre sonra nahiye merkezlerinin seçimi karyeler arasında çekişme konusu olmaya ve birtakım anlaşmazlıklar yaşanmaya başlamıştır. 1898 yılı ortasında, bölgeden yapılan müracaat üzerine Kalonya Nahiyesi'nin merkezinin Dafia Karyesi'ne taşınmasına karar verilmişti.

Dahiliye Nezareti, nahiye merkezi değişiklik talebini Şura-yı Devlet'e havale etmiştir ve Mülkiye Dairesi'nde gerekli inceleme yapılmıştır. Konunun öncesine gidildiğinde, Kalonya Nahiyesi merkezi Dafia karyesi iken sonra Aryena karyesine taşınmıştır ve en son meydana gelen depremde hükümet dairesinin yıkılması üzerine, bu sefer de Akrona karyesine nakledilmiştir. Son durumda şikayet edilen sıkıntı, Akrona karyesinde bir hükümet konağı bulunmaması ve hükümet memurlarının kiralık hanelerde kalmasıdır.

Konunun incelendiği Mülkiye Dairesi'nin evrakından kesinlikle anlaşılan bir husus ise Dafia'nın Müslüman-Hristiyan karma bir köy olduğudur. Nitekim diğer iki karye, tamamen Rumlardan meydana gelmekteydi. Karma bir köyün seçilmesinde hem yöneticiler hem de Müslüman ahali açısından bir güven ortamı sağlayacağı düşünülmüş gibi görünüyor. Ayrıca Dafia'nın Akrona'dan daha büyük, şose caddesi üzerinde, cami, hamam gibi yapılara da sahip olduğu, vurgu yapılan diğer noktalardır. Merkezin kendi karyelerine naklini isteyen Dafia sakinleri, bunun karşılığında hükmet konağı, belediye ve telgraf binası gibi resmi binaları yaptırmayı da taahhüt etmişlerdi[290].

Aradan yıllar geçmiş olmasına rağmen, Akrona Karyesi sakinlerinin işin peşini bırakmaya niyeti olmadığı anlaşılıyor. Nitekim Kalonya Nahiyesi, merkezinin

[289] Aynı belge, Lef 1.
[290] Bu arada Mülkiye Dairesi'nin nahiye merkezi değişikliğinin askeri açıdan bir sakıncası bulunup bulunmadığını sorduğu Seraskerlik olumlu cevap vermiş tir: BOA, İ. DH 1355/1316 M-10, Lef 2; 1 Haziran 1898.

Akrona'ya nakledilmesi için 1905 yılının sonunda başarısız bir girişimde bulunmuşlardır[291].

Nahiye merkezi değişikliği için Akrona, Ayapreşkevi karyeleri muhtarları ve metropolidi tarafından gündeme getirilen iddiaların ortak noktasını birkaç başlıkta toplamak mümkündür. Buna göre; dört yüz haneye sahip Akrona Karyesi, Sigri ve Molova'ya giden şose yolun üzerinde bulunurken, seksen haneli Dafia karyesi bu avantajı sunmamaktadır. Dafia karyesinin her bakımdan Akrona'ya bağlı olduğu, ilkinin sakinlerinin eğitimsiz, coğrafyasının taşlık olduğu, hükümet konağı olarak Dafia'da tahsis edilen hanenin yetersiz olduğu ve aslında Dafia'nın geçmişte hiçbir zaman nahiye merkezi olarak çalışmadığı ileri sürülmüştür. Buna karşılık, Akrona'nın her zaman bir ticaret ve sanat merkezi, sahip olduğu binalar, dükkanlar ile vatandaşın *havayic-i zaruresini* karşılayabilecek bir yapıda olduğu belirtilerek, nahiye merkezinin buradan kaldırılmasının, bölge asayişini olumsuz yönde etkileyeceği ve bölgeyi adeta bir suç merkezine dönüştüreceği iddia edilmiştir. Nahiye merkezi değişikliği talebinin, özellikle Dafia'da ikamet edip, hergün Akrona'ya gidip gelmek istemeyen bir grup memurun talebi olduğu belirtilerek, gerçeğin ortaya çıkarılması ve doğru bir karar alınabilmesi için Midilli ve Malova'ya mensup olmayan bir memurun tayin edilmesi istenmiştir[292].

Buna mukabil, Kalonya Nahiyesi ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti, Dahiliye Nezareti'yle konu hakkında yaptıkları yazışmalarda Dafia'nın nahiye merkezi olarak seçilmesinin yerinde olduğunu savunmuşlardır[293]. Bu arada, Dafia karyesi ahalisinin Hükmet konağı olarak kullanılmak üzere -İsmet Bey konağı olarak anılan konağı- bir konak satın alarak, Hükümete bağışlamış olmaları dikkat çekicidir.

Kalonya Nahiye merkezi'nin Dafia'ya nakli için 1898'de alınan kararın uygulanmasında gecikme yaşandığı da ortaya çıkmıştır. Gecikmenin sebebinin sorulduğu Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti, menfaatleri zarar gören bazı kişilerin müracaatları nedeniyle gecikme yaşandığı cevabını vermişti[294].

[291] BOA, ŞD 2367/15, Lef 6; 13 Aralık 1905.
[292] BOA, ŞD 2367/15, Lef 3, 4.
[293] BOA, ŞD 2367/15, Lef 2, 5.
[294] Aynı belge Lef 5, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vali Vekili'nden Dahiliye Nezaretine; (20 Ş 1323/20 Ekim 1905).

Ahalice satın alınarak, hükümet konağı emrine sunulan binanın müsait olmasıyla *şu'abât-ı idâre-i hükûmet* olan ve iki üç sene önce Akrona'ya uzatılmış telgraf idaresi de Dafia'ya taşınacaktır. Aynı şekilde, belediye heyeti de Dafia'ya gidecektir. Diğer bir ifadeyle, belediye riyaseti bundan sonra Dafia ahalisinden birine geçecektir. Nahiye merkezi değişikliğine karşı çıkan grubun başında Akrona Belediye reisi ve onun himaye ettiği esnaftan birkaç kişinin olması bu bakımdan manidardır[295].

Genel itibariyle bakıldığında, iki karye arasındaki mesafe sadece on dakikadır. Nahiye değişikliği bu açıdan çok önemli bir etki yapacak gibi görünmemektedir. Buna mukabil, iki hanenin nüfus durumu ve yapısına bakıldığında, 1830 sonuçlarına göre, Dafia karma, yani müslüman ve hristiyanların oluşturduğu yaklaşık 100 haneden meydana gelmekteyken, 400 haneli Akrona tamamen hristiyanlardan müteşekkildir. Molova Metropolidinin de bu tarihlerde Akrona'da ikamet etmesi, Akrona'nın nahiye merkezi olmasını isteyen grubun diğer bir gerekçesi olurken, Dahiliye Nezareti ve Şura-yı Devlet tarafından yapılan değerlendirme sonucu, Dafia'nın merkez olarak devamında karar kılınması bu açıdan daha anlamlı görünmektedir.

Akrona Karyesi Rumları, bir süre sonra konu hakkında yeniden girişimde bulunmuşlar ve bu sefer başarılı olmuşlardır[296].

Yine Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nde değerlendirilen müracaatta, ayrıca Harbiye Nezareti'nin fikri sorulmuştur. Yerel askeri birliklerle iletişime geçilmiş ve Midilli Adası'nın bağlı olduğu II. Ordu Komutanlığı, yaptığı yazışmalar neticesinde, değişikliğin sorun çıkarmayacağını hatta Midilli-Molova yolu üzerinde bulunan ve daha mamur durumda olan Akrona karyesinin çarşı, pazar ve telgrafhaneye sahip olmasının bir avantaj olduğu belirtilmiştir[297].

1893 yılında, toplam 109 karyeye sahip Midilli Adası'nda bu köylerin idarî dağılımı şu şekildeydi: Midilli'ye bağlı 30 karye, Midilli'ye bağlı Ayasu Nahiyesi'nde 8, Yera Nahiyesi'nde 6 ve Mandamande Nahiyesi'nde 8 karye bulunmaktaydı. Molova Kazası'nda 20 karye yer alırken, söz konusu kazaya bağlı

[295] Aynı belge Lef 2, Kalonya Nahiyesi'nden gönderilen 8 Teşrinisani 1320/ 21 Kasım 1904 tarihli mazbat.a.
[296] BOA, ŞD 2367/11, Lef 1; 197 Şubat 190.
[297] BOA, ŞD 2367/11, Lef 7.

Kalonya Nahiyesi içinde 9 köy bulunuyordu. Pilmar Kazası'nda 16 karye yer alırken, Pilmar'a bağlı Polihnit Nahiyesi 8 karyeye sahipti. Sigri Kazası'na bağlı Herse Nahiyesi bünyesinde 4 karye bulunmaktaydı[298].

Sigri Limanı'nın artan önemi üzerine ,1892 senesi sonlarında Herse Nahiyesi lağvedilerek, burada üçüncü sınıf bir kaymakamlık kurulmuştur[299]. Bir diğer saik olarak, 1889 yılı sonbaharında yaşanan depremden Midilli Adası'nın en çok etkilenen bölgesinin, yani Sigri çevresinin sakinlerinin daha kısa sürede toparlanabilmelerinin bu kararda etkili olduğu söylenmelidir[300].

Zamanla Midilli coğrafyası içinde bazı mevkiler önem kazanırken, bazı mevkiler eski pozisyonlarını koruyamayarak, idari statülerini kaybetmişlerdir. Mesela, Kalonya Kazası nahiyeye dönüştürülmüştü. Yine aynı şekilde, XIX. yüzyılın ilk yarısında karye iken, bir dönem önem kazanarak nahiyeye dönüştürülen Herse, yüzyılın sonunda bu konumunu kaybetmiş ve tekrar karye statüsüne indirilmiştir. Burada önemli olan bir nokta da merkezi otoritenin bu tür idari yapılanmalardaki değişikliklerde ne gibi esasları dikkate aldığıdır. Osmanlı Devleti'nin, Tanzimat sonrası taşrası idari yapısında yaşanan büyüme ve profesyonelleşme neticesinde, memur maaşları ve beraberindeki diğer masrafların önemli bir yekuna ulaştığı anlaşılıyor. Merkezi idare, özellikle vilayet nizamnamelerinin uygulanmaya başlamasından sonra yapılacak yeni değişiklikleri öncelikle kaynak açısından ele alarak, gerekli tahsisat bulunmadan yeni bir değişikliğe onay vermeyi uygun bulmamaktaydı. Aynı şekilde, taşrada oluşturulacak her yeni idari birim, doğal olarak, ekstra masraf getireceğinden, genellikle bu tür değişiklikler konu hakkında karar verici konumdaki merkez meclislerden gerekli onayı alamıyorlardı.

Midilli Adası'nın Kuzeybatı ucunda yer alan Sigri'de, bir kaymakamlık teşkilatı kurulması yönünde 1888 yılı başlarında yapılan müracaatlara da aynı kaygılarla onay verilmemiştir. Nitekim Şura-yı Devlet'in konu hakkındaki mazbatasında, bunun sebepleri olarak bir kaymakamlık oluşturulması halinde, bölgede zaptiye memuru ve polis istihdam edilmesi gerekeceği; açılacak idare meclisi ve bidayet mahkemesine uygun aza bulunmasında, Sigri'nin küçük bir karye

[298] Stratis Anagnaustu, **Η Οικιστικη Εξελιξη τησ Λεσβου (1462-1912) Η Μεταβαση Απο Την Αγροτικη Συγκροτηση του Χωρου Στην Αστικη Διαρθρωση Του**, s. 288-289.
[299] BOA, İ. DH 1297/1310 S-8, Lef 3; 5 Eylül 1892.
[300] Aynı belge, Lef 1.

olması nedeniyle zorluk yaşanacağı; bir hükümet konağı ve diğer idari binaların bulunmaması, inşa edilmesinin gerekeceği ve nihayetinde kaymakamlığın gerek duyacağı daimi masraflar için bir karşılık olmadığı ve muvazene harici para harcanmasına izin verilemeyeceği gösterilmiştir. Ancak Midilli Mutasarrıflığı'nın en son teklifinde, Yunda Adası'nın kaymakamlık teşkilatı ve tahsisatının Sigri'ye aktarılması ve Herse Müdürlük teşkilatı tahsisatının ise Yunda'ya aktarılarak, Herse Nahiyesi'nin lağvedilmesi üzerine ekstra masraf gerekmeyeceğini gören Şura-yı Devlet, hiçbir fazla masraf yapılmaksızın, Sigri'de kaymakamlık teşkilatı kurulabileceğini görerek, değişikliğe 10 Mart 1890'da onay vermiştir[301]. Fakat kararın Meclis-i Mahsus gündemine gelmesi oldukça gecikmiş ve iki yıl sonra ele alındığı sırada, Yunda'nın kaymakamlıktan nahiyeye çevrilmesinin bazı sakıncaları olabileceğinden (kaçakçılıkla mücadele gibi konularda önemli bir mevkide bulunması), Herse Nahiyesinin tamamen lağvı ile bu tahsisata gerekli ilave yapılarak, Sigri'de üçüncü sınıf kaymakamlık teşkili daha uygun bulunmuştur[302].

Taşrada bir mahallin idare merkezi olması ve bünyesinde mülkî teşkilat barındırmasının getirdiği avantajların en güzel örneği, Midilli'nin en batı ucunda bulunan Sigri'de görülmüştür. Midilli Adası'nın batısında bulunan Sigri Limanı, büyüklüğü ve tehlikeli havalarda çok güzel bir korunak sağlaması bakımından korsanların uğrak yeri olmuştu. Özellikle 18. yüzyılın ilk yarısında korsanların barınmasına engel olunması ve bölgede güvenliği sağlamak amacıyla, III. Osman tarafından inşa ettirilen Sigri Kalesi etrafında zamanla bir köy oluşmuş ve bu köy kale ile aynı adla anılmıştır. Nüfusunun tamamının Müslümanların oluşturduğu Sigri köyü, yakınında bulunan Herse karyesinin, civarıyla beraber nahiye olarak teşkilatlandırıldığı sırada buraya dahil olmuş; akabinde söz konusu nahiye kazaya çevrilmiş, Sigri ise kaza merkezi yapılmıştı. Sigri Kazası dokuz karyeden meydana geliyordu.

Kaza merkezi olarak Sigri'de Ziraat Bankası şubesinin çalıştığı ve bölge sakinlerinin kredi gibi işlemlerini rahatlıkla halledebildiklerini anlıyoruz. Gayrimenkul alım satımı, mahkeme işleri gibi idarî, adlî birçok konu da yerinden çözülebilmekteydi.

[301] BOA, İ. DH 1297/1310 S-8, Lef 1.
[302] BOA, İ. DH 1297/1310 S-8, Lef 2; 2 Eylül 1892.

Sigri Kaymakamlığı'nın kurulma kararı 5 Eylül 1892'da alınmıştı. Nitekim 1310 Salnamesi, Midilli Adası idarî şablonunda Sigri'den bahsetmez, bunun yerine Molova'ya bağlı Herse Nahiyesi mevcuttur[303]. 1311 Salnamesi'nde kaza olarak gösterilen Sigri'de, Kaza İdare Meclisi, Bidayet Mahkemesi, Telgraf ve Posta İdaresi, Nüfus Kalemi, Vergi ve Tapu Kalemleri, Belediye Dairesi bulunmaktaydı. Herse ise Sigri Kazası'na bağlı bir nahiye konumundaydı[304].

Tablo-2 **SİGRİ KAZASI MÜLKİ YAPISI (1894)**	
Kaymakam: Ahmed Galib Efendi **Tahrirat Katibi**: Ali Rıza Efendi	
İdare Meclisi Reis: Kaymakam Efendi Tabiî Aza Tahrirat Katibi Seçilmiş Azalar Hacı Cemil Efendi Şaban Ağa Yani Fotaki Efendi Vangel Krase Efendi	**Nüfus Kalemi** Memuru: Osman Hulusî Efendi Katib: Ahmed Galib Efendi **Vergi ve Tapu Kalemleri** Vergi Katibi: Hamdi Efendi Tapu Katibi: Hafız Ahmed Efendi
Diğer Memurlar Liman Reisi: Hafız Hasan Efendi (Fırkateyn Katibi) Rüsumat Memuru: Raşid Efendi Düyun-ı Umumiye Memuru: Yakup Efendi Reji Memuru: Şarl Kukni Efendi Ağra Rüsumat Memuru: Abidin Efendi Polis Memuru: Mustafa Efendi	**Telgraf ve Posta İdaresi** Memur: Mustafa Efendi Hat Çavuşu: Hacı Zekeriya Efendi Müvezzi: Remzi Efendi
Bidayet Mahkemesi Reis: Mehmed Hasib Efendi Azalar: Hacı Ali Bey Teohar Hano Bey Başkatip ve Mukavelat Muharriri: Ahmed Nazif Efendi İkinci Katip: Kemal Efendi Müstantik Muavini: Tayyib Efendi Mübaşirler: Mehmed Efendi Dimitri Ağa	**Belediye Dairesi** Reis: Hacı Osman Ağa Azalar: Mustafa Ağa Hüseyin Ağa İbrahim Ağa İlyas Ağa Katip: Mehmed Zakir Efendi Çavuş: Mehmed Ağa

[303] 1310 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 138.
[304] 1311 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 215-216.

Odacı: Ali Efendi	
Herse Nahiyesi Müdür: İsmail Hakkı Efendi	

1312 senesi salnamesine göre, Sigri Kazası'nın sahip olduğu mülkî birimlerde bir değişiklik yaşanmamıştı. Aynı şekilde, Ahmed Galib Efendi Kaymakam olarak görevini sürdürmekte, tahrirat katibi olarak ise Ali Rıza Efendi çalışmaya devam etmekteydi[305].

Bir süre sonra, Sigri Kazası'nın lağvedilerek, Sigri'nin köy olarak Molova Kazası'na bağlandığını görüyoruz. Böylece Sigri ile yeni kaza merkezi arasında yaklaşık on saat mesafe oluşmuştur. Daha önce birçok noktada Sigri'nin bir idarî merkez vazifesi görmekte olmasının sağladığı imkanlar son durumda ortadan kalkmıştı. Bu değişiklik halkın sürekli bir şekilde şikayet ve düzeltilmesi için müracaatta bulunduğu bir konu haline gelmişti[306].

Sigri merkezli yeni bir mülki birim oluşturulması yönünde sürekli müracaatlarla karşı karşıya kalan Midilli Mutasarrıflığı, Sigri'nin bir *nahiye* olarak teşkilatlanması için 14 Nisan 1906'da merkeze ilk müracaatını yapmıştır. Sigri'nin, bağlanmış olduğu Molova Kazası'na uzak olması nedeniyle, ahali, özellikle mahkeme ve mülki işlerinin takibinde ciddi zorluklar yaşamaktaydı. Öte yandan Sigri, artan sayıda yabancı savaş gemisinin de uğradığı bir liman olmakla, mevki bakımından giderek artan bir öneme sahiptir. Dolayısıyla bu derecedeki bir kasabanın merkezinde mülkî bir teşkilat bulunmamasının, kabul edilebilecek bir durum olmadığı, gelen başvurularda ifade edilmiştir. Sigri'nin birinci sınıf bir müdürlük olarak teşkilatlandırılması ve müdürüne altı yüz kuruş maaş tahsisi, ayrıca aylık otuz kuruş kırtasiye masrafı ile katip maaşlarının *nevahi teşkilatı için* Dahiliye Nezareti bütçesine konulan bedelden tahsis edilmesi hususunun Dahiliye Nezareti'ne havale edilmesine karar verilmiştir[307]. Birkaç ay sonra bir müdür tayin edilerek, Sigri nahiye merkezi olarak teşkilatlandırılmıştır. Bu gelişmeden çok memnun olan bölge

[305] 1312 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 189-190.
[306] BOA, Y. A. Res 117-52, Lef 5; Midilli Mutasarrıfı Ali Nusret Bey'in konu hakkında Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği'ne yaptığı 28 M 1325/13 Mart 1907 tarihli tekidî müracaat.
[307] BOA, Y. A. Res 117/52, Lef 1; 6 Ca 1325/19 Haziran 1907.

halkı, hükümet konağının açılışını kurbanların kesildiği bir törenle gerçekleştirmiştir[308].

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin yapısında, *ıslahat* olarak nitelenen çeşitli mülkî değişikliklerin gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Ağustos 1879'da nahiye konumunda bulunan Pilmar, kaza olarak teşkilatlandırılmakta ve başına Filokindi Efendi getirilmekteydi[309]. Hemen akabinde, Yunda Adası da kaymakamlık olarak teşkilatlandırılmış ve Molova Kaymakamı Yusuf Ziya Efendi buraya tayin olunmuştur[310].

XIX. Yüzyılda Midilli Adası'nın en çok gelişen ve 1879'dan itibaren kaza statüsüne yükseltilen Pilmar Kazası'nın mülki gelişimi üzerinde gerekir. Coğrafî olarak Midilli Adası'nın güneyinde yer alan Pilmar, büyük kısmı Rumlardan meydana gelen bir yerleşim birimiydi[311]. XIX. yüzyılın üçüncü çeyreği ile birlikte, Pilmar'da, zeytinyağı ve özellikle sabun üretiminde ciddi bir gelişme ve sanayileşme başlamıştır. Tamamen ihracata yönelik üretim yapılan bölge, anılan yüzyılın sonunda 100-120 civarında küçük gemiden oluşan bir ticaret filosuna sahipti[312]. Osmanlı belgelerine göre, 1895'lerde, Pilmar'da 20-30 bin civarında amele, sabun imalatında istihdam olunmaktaydı[313]. Pilmar'ın söz konusu zenginliği idari konumuna da yansımıştır. Nitekim Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti tarafından yapılan teklif ile

---

[308] BOA, DH. MKT 1209/59; 1 N 1325/8 Ekim 1907.

[309] Vilayet ödeneğine yapılan zamdan karşılanmak üzere gerçekleştirilen değişiklikle, Girit'in Laşid Sancağı eski tahrirat katibi olan Filokindi Efendi'ye üç bin kuruş maaş tahsis edilmişti. Diğer taraftan kurulmasına karar verilen İstanköy Kaymakamlığı'na dört bin kuruş maaşla Çeşme Kazası eski kaymakamı Rasih Efendi tayin edilmekteydi: BOA, İ. DH 64184, Lef 3; 29 Ağustos 1879.

[310] Üç bin kuruş olarak öngörülen kaymakamlık maaşı ise yapılmakta olan bazı düzenlemelere karşılık kullanılan bin kuruş düşülerek iki bin kuruş olarak belirlenmiştir: BOA, İ. DH 64185, Lef 3; 4 eylül 1879. Ayrıca BOA, İ. DH 64370, Lef 2. Bu yapılanma gereğince vilayet dahilindeki bazı adalarda kaymakamlık ve yeni bazı mutasarrıflıklar oluşturulmuştur.İlk olarak İstanköy mutasarrıflığı merkezi Limni'ye, o sırada Limni Kaymakamı olarak görev yapan Ali Hilmi Efendi ise Bozcaada'ya nakledilmiştir. Yeni oluşturulan Kerpe Adası kaymakamlığına ise Bozcaada Kaymakamı Hasan Hüsnü Efendi getirilmiştir. Kerpe Kaymakamlığı maaşı 4 bin kuruş olarak belirlenmiştir: BOA, İ. DH 64185, Lef 1.

[311] Pilmar nüfusunun tamamının Rumlardan meydana geldiği yönünde iddialar var ise de 1893 yılında tamamlanmış nüfus sayımına göre burada kadın erkek 659 Müslüman nüfus yaşamaktadır. (bkz: Kemal Karpat, **Ottoman Population 1830-1914**, Madison: The University of Wisconsin Press 1982, s. 130-131). Diğer taraftan Kaza İdare Meclisi'nde iki gayrimüslim seçilmiş temsilci yanında bir de Müslüman seçilmiş temsilcinin bulunması Pilmar'da Müslüman nüfusun varlığına diğer bir delildir.

[312] Evridiki Sifneos, "Soap in the Economy of Lesvos", **Soapmaking in Lesvos A Memento**, ed. Evridiki Sifneos, Athens 2002, s. 119.

[313] BOA, Y. PRK. UM 42-17.

büyüklüğü ve *önemi* göz önüne alınarak, Pilmar Kazası'nın statüsü, 1883 yılı başında birinci sınıfa yükseltilmiştir[314]. Pilmar, kaza olarak teşkilatlandırıldıktan sonra, daha önce Midilli'ye bağlı olan Polihnit Nahiyesi de Pilmar'a bağlanmıştı. 1893 yılında Pilmar Kazası dahilinde 16 karye yer alırken, Pilmar'a bağlı Polihnit Nahiyesi 8 karyeye sahipti.

<table>
<tr><th colspan="2">Tablo-3
PİLMAR KAZASI MÜLKİ YAPISI (1885)</th></tr>
<tr><td colspan="2">Kaymakam: Andon Ekyadis Efendi
Tahrirat Katibi: Behcet Efendi
Mal Müdürü: Mehmed Tevfik Efendi
Rumî Katibi: Dimitri Efendi</td></tr>
<tr><td>İdare Meclisi
Reis: Kaymakam Efendi
Tabiî Aza
Metropolit Vekili: Partenyo Efendi
Tahrirat Katibi
Mal Müdürü
Seçilmiş Azalar
Hacı Paşa Mehmed Bey
Dimitri Polali Efendi
Yani Atnaşyadi Efendi</td><td>Aşar Dairesi
Memuru: Kamil Efendi
Başkatib: Ali Rıza Efendi
İkinci Katip: Mehmed Efendi
Zabıta Heyeti
Teftiş-i salis: Mustafa Bey
Teftiş-i rabi: Dimitri Efendi
Gardiyan: Dimitri Ağa
Zabıta Heyeti: 1 Çavuş, 1 Onbaşı, 11 Nefer
Nüfus Tahriri Kalemi
Memur: Mustafa Ağa
Katip: Kadri Efendi</td></tr>
<tr><td>Diğer Memurlar
Ma Tahrir Vergi Katibi: Hamdi Bey
Sandık Emini: Dimitri Kostanti Efendi
Posta Şube Memuru: Hristodoli Efendi</td><td>Telgraf ve Posta İdaresi
Memur: Mustafa Efendi
Hat Çavuşu: Hacı Zekeriya Efendi
Müvezzi: Remzi Efendi</td></tr>
<tr><td>Bidayet Mahkemesi
Reis: Malaka Efendi
Daimi Azalar:
Panayot Bonaço Efendi
Panayot Terzi Efendi
Geçici Aza
Hristodolo Boleli Efendi
Başkatib: Şevki Efendi</td><td>Belediye Dairesi
Reis: Yorgi Lagomidi Efendi
Azalar:
Panayot Bole Efendi
Kanila Mavrigo Ağa
Panayot Erbala Ağa
Dimitri Çolagel Ağa
Tabib: Manol Çamurgel Efendi
Katip: Yorgi Çamurgel Efendi</td></tr>
<tr><td>Rüsumat Dairesi
Memur: Hasan Sabri Efendi
Katib: Esad Efendi
Mubassır: Aziz Efendi</td><td>Ziraat Komisyonu
Reis: Yani Atnaşyadi Efendi
Azalar:
Dimitri Lagomici Ağa
Hrando Ağa</td></tr>
</table>

[314] Bunun yerine, Rodos'a bağlı Kerpe Kazası ikinci sınıfa tenzil edilmiştir: BOA, İ. ŞD 3604; 29 S 1300/9 Ocak 1883.

	Panayot Ağa
Polihnit Nahiyesi Müdür: Selim Bey Ma-Tahrir Vergi Katibi: Halid Efendi Sandık Emini: Abdurrahman Efendi Posta Şube Memuru: Galanti Efendi	**Polihnit Bidayet Mahkemesi** Reis. Mustafa Tevfik Efendi Aza: Hüseyin Ağa İstirati Yali Efendi Başkatip: Mustafa Efendi İkinci Katip: Mehmed Efendi Teftiş Memuru: Arif Efendi
Kaynak: 1302 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 174-178.	

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, 1885 yılında Pilmar Kazası'nın kaymakamı Andon Ekyadis Efendi adında bir gayrimüslim idi. Ekyadis Efendi Pilmar'ın statüsü birinci sınıf kaymakamlık seviyesine yükseltilince, Petridi Efendi yerine, Mayıs 1883'te kaymakam tayin olunmuştur[315]. Nüfusun büyük bir kısmı Rumlardan meydana gelen bir bölgeye, gayrimüslim idareci atanması, Osmanlı Devleti açısından bir sorun teşkil etmemekteydi. 1891 yılının başlarında, Pilmar'a kaymakam olarak Mustafa Bey'in atandığını görüyoruz. Mevcut kaymakam Teodaraki Efendi, "yetersiz ve tahsilatça rehaveti görülmekle" azledilerek, yerine Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği tarafından Mustafa Efendinin tayini, Dahiliye Nezareti tarafından teklif edilmiştir. Mustafa Bey, Kulaksız ailesinin üçüncü kuşak mensubudur. İyi derecede İngilizce, Fransızca ve Rumca bilmektedir[316].

Hemen hatırlatmak gerekir ki taşrada kaymakamlık türü görevlere yapılan atamalar, 15 Ağustos 1882'de yayımlanan *Müdür ve Kaymakamların İntihabına Mahsus Komisyonun Suret-i Teşkil Ve Vezaifine Dair Talimat* gereğince yapılmaktaydı[317]. Mustafa Bey'in Pilmar Kaymakamlığı'na tayininde bir istisnaî durum söz konusu olup kendisi doğrudan Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği'nin isteğiyle tayin edilmiştir.

Salnamelerden takip edebildiğimize göre, Mustafa Bey, birkaç sene kaymakam olarak görev yapmaya devam etmiştir[318]. Bir süre sonra, açıkta bulunan Pilmar Kazası Kaymakamlığına, Ayvalık kazası eski kaymakamı Tevfik Bey'in tayin

[315] **Bahr-i Sefid,** nr. 16; 5 Mayıs 1299/1 B 1300/8 Mayıs 1883.
[316] BOA, İ. DH 95167; 12 B 1308/ 22 Şubat 1891.
[317] **Düstur**, Zeyl, nr. 3, Dersaadet 1300, s. 56-61.
[318] Krş: 1310 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 130; 1311 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 208; 1312 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 182.

edildiği görülmektedir[319]. Mehmed Tevfik Bey'in göreve getirildiğinde 2500 kuruş olan maaşı, 13 Mart 1897'de 2250 kuruşa indirilmişir[320].

Pilmar Kaymakamı Mehmed Tevfik Bey'in Adalar Kaymakamı olarak atanması üzerine, Dahiliye Nezareti, birinci sınıf kaymakamlık olan Pilmar'a iki aday önermiştir. Bunlardan; Loros eski Kaymakamı Mustafa Efendi Mülkiye Mektebi'nden mezundur ve birinci sınıf kaymakamdır. Önerilen diğer aday birinci sınıf olduğu halde, ikinci sınıf kaymakamlık olan Bartın Kaymakamlığı'nı yürüten ve terfiini isteyen Halil Nahifî Efendi'dir.

İki adayın da hal tercümelerini inceleyen *Mülkiye Memurları Komisyonu*, Mustafa Efendinin hem *Mülkiye Mektebi* mezunu olması ve hem de daha önceki görev yeri olan Yanya Vilayeti Preveze Sancağı'na bağlı Loros Kaykamalığı görevinden haksız yere alındığı ve bir süredir haksız yere açıkta kalmakla mağdur edildiği[321] gerekçeleri ile Mustafa Efendi'yi uygun bulmuştur (28 Temmuz 1899)[322].

Bir süre sonra, Mustafa Efendi ile Pilmar ahalisinin arasının açıldığını görmekteyiz. Esasında bu mesele Pilmar Kazası'nın yöneticilerle yaşadığı tek sorun olmuş ve dönemin Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa'nın olaya doğrudan müdahil olması ile bölge sakinlerinin isteği uyarınca sorun çözülmüştür.

Pilmar Kazası'nın, İdare Meclisi ve Belediye Heyetleri görevlerinden feragat ederek, yeni üye seçimine de yanaşmamaktadırlar. Kaza ahalisi, Kaymakam bulunan Mustafa Efendi görevde bulunduğu sürece, hiçbir vazife icra etmeyeceklerini açıkça

---

[319] BOA, İ. DH 1334/1313 Za-51, Lef 3; İ. DH 1366/1317 Ra-52, Lef 1. Pilmar Kaymakamlığı'na Dahiliye Nezareti tarafından Mehmed Tevfik Bey ile birlikte aday gösterilen Boyabad Kaymakamı Kamil Efendi arasında yapılan tercih birincisinin lehine, "ehil ve erbab olması" gerekçesiyle sonlandırılmıştır. Mehmed Tevfik Bey Kafkasyalı olup, Rüşdiye mektebi ve özel hocalar vasıtasıyla eğitim görmüştür. Göreve geldiğinde 45 yaşında idi: BOA, İ. DH 1334/1313 Za-51, Lef 1.

[320] Kendisine başarılı idaresi sebebiyle 12 Za 1315'te verilen üçüncü dereceden Mecidiye nişanı, aynı sebepten 20 Za 1316'da 2. rütbeden mütehayyizin sınıfına yükseltilmiştir: BOA, İ. DH 1366/1317 Ra-52, Lef 1.

[321] Mustafa Bey'in *Mülkiye Memurları Komisyonu*'na şahsen müracaat ederek Mülkiye Mektebi mezunu olduğu ve son görevinden haksız bir şekilde azledilmiş olmakla mağdur edildiğini belirterek Pilmar'a tayinini istediği 21 Temmuz 1315 tarihli arzuhali; BOA, İ. DH 1367/1317 R-29, Lef 3.

[322] BOA, İ. DH 1367/1317 R-29, Lef 4; Mülkiye Memurları Komisyonu'nun 3 R 1317 tarihli mazbatası. Temmuz/ağustos 1855 Kalkandelen doğumlu olan Kadızade Mustafa Bey sıbyan mektebi tahsilinden sonra Mülkiye Mektebi'nden mezun olmuştur. Türkçe okuyup-yazmakta Arapça ve Fransızca konuşabilmektedir. Mülkiye Mektebi'nden mezun olması Pilmar Kazası'na 2250 kuruş maaşla kaymakam olarak atanmasında etkili olmuştur. (BOA, Y. PRK. UM 53-105, Lef 2).

beyan etmişlerdir. Bunun üzerine, Midilli Mutasarrıfı, Pilmar "ileri gelenlerini" sancak merkezine çağırmıştır ve kendilerinden görevlerine devam etmelerini istemiştir. Ancak bu isteğe kulak asılmamıştır. Mutasarrıfın, "devren" Midilli'de bulunmakta olan Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa'yı gelişmelerden haberdar etmesi üzerine, Paşa, Pilmar'a dönmüş olan ileri gelenleri bir telgrafla tekrar merkeze çağırmıştır. Abidin Paşa'nın, içinde bulundukları davranışın "haklarında vehameti muceb olacağı" şeklindeki etkili lisanı üzerine, geri dönerek görevlerine başlamışlardır.

Abidin Paşa'ya göre, Mustafa Bey'in bundan sonra Pilmar'da kaymakam olarak kalmasının "hiçbir suretle caiz olamayacağı" ortaya çıktığı, olayı tahkik etmek üzere Pilmar'a gönderilen Tahrirat Müdürü'nün ifadesiyle de teyit edilmiştir. Abidin Paşa, hissettiği lüzum üzerine Molova Kaymakamı Baha Bey'i vekaleten Pilmar'a atayarak, Mustafa Bey'in "sınıfına muadil bulunan Kaşot veyahut Leryoz" kaymakamlıklarından biriyle becayiş edilmesini önermektedir. Abidin Paşa, kaymakamdan şikayetleri dolayısıyla görevlerine gitmeyerek, aza seçimini sürümcemede bırakan birkaç kişinin, bu sebepten ötürü muhakeme edilmeleri gerektiği düşünülebilirse de "kendi ve akraba ve tallukatları makamat-ı âlîyeyi tesdi edecekleri şüphesiz olup", kendisinin tenbihini dinleyerek hemen işlerine geri dönmelerinden ve zaten onları "tekdir" etmiş bulunmasından dolayı, bunlar hakkında başka bir muamelede bulunmanın "vakt ve hale münasip görmüyor isem de" diyerek meselenin kapatılmasını istemiştir. Nitekim Abidin Paşa, Dahiliye Nezareti'ne, Mustafa Bey'in "idaresizliğinden" dolayı görevde kalmasının mümkün olmayacağını bildirmiştir[323]. Çözüm olarak, Pilmar ile aynı sınıftan olan Kaşot veyahut Leryoz adalarından birisinin kaymakamı ile becayişi önermiştir. Bunun üzerine, Musta Bey ile Leryoz Kazası Kaymakamı Abdullah Sadık Bey'in görev yeri değişikliğine gidilmesi uygun bulunmuştur[324]. Nitekim birkaç gün sonra, çıkan irade ile bu değişiklik resmiyet kazanmıştır[325].

[323] BOA, İ. DH 1384/1319 Ra-13, Lef 3.
[324] BOA, İ. DH 1384/1319 Ra-13, Lef 5; 29 M 1319 tarihli Mülkiye Memurları Komisyonu Mazbatası.
[325] BOA, İ. DH 1384/1319 Ra-13, Lef 7; 3 Ra 1319/20 Haziran 1901. Yeni Pilmar Kaymakamı Abdullah Sadık Bey İstanbul'da Temmuz/Ağustos 1843'te dünyaya gelmişti. Sıbyan Mektebi sonrasında Valide Rüşdiye Mektebi'nde eğitim görmüştür. Türkçe okuma yazması vardır. İlk

Midilli Adası'nın en kuzey ucundaki burunda yer alan Molova, klasik dönemlerde merkez Midilli kazasından sonra, adanın ikinci büyük yerleşim yeridir. Ancak coğrafî konumu gelişime kapalı, ekonomik olarak da yetersiz olan Molova, zaman içinde gerileyerek, incelediğimiz dönemde Pilmar, Ayasu ve Polihnit'ten sonra beşinci sıraya düşmüştür. Diğer taraftan, Molova'da, Müslüman nüfusun giderek arttığı ve XIX. yüzyılda yoğun bir Müslüman nüfusun yaşadığı, hatta bazı istatistiklerde, Molova şehrinde XX. yüzyıl başında Müslümanların çoğunlukta olduğu bildirilmektedir[326]. Bununla birlikte, Molova, Osmanlı hakimiyetinin sonuna kadar mülkî statüsünü kaza olarak devam ettirmiştir. Molova Kazası'nın bünyesinde 20 ve bağlı Kalonya Nahiyesi'nde 9 olmak üzere, toplam 29 köy söz konusu kazayı meydana getirmekteydi.

<table>
<tr><th colspan="2">Tablo-4
MOLOVA KAZASI MÜLKİ TEŞKİLATI (1894)</th></tr>
<tr><td colspan="2">Kaymakam: Rağıp Bey
Naib: Halid Hıfzı Efendi
Mal Müdürü: Mehmed Nazım Efendi
Tahrirat Katibi: Mustafa Naci Efendi</td></tr>
<tr><td>İdare Meclisi
Reis: Kaymakam Efendi
Tabiî Azalar
Naib Efendi
Tahrirat Katibi
Mal Müdürü
Seçilmiş Azalar:
Metropolit Vekili Papa Nikola Efendi
Hafız Ahmed Efendi
Mustafa Bey
Kominaki Kral Efendi
Yanko Petridi Efendi</td><td>Mal Kalemi
Mal Müdürü Muavini: Mehmed Sırrı Efendi
Refiki: Mustafa Nami Efendi
Tapu Katibi: Hakkı Efendi
Sandık Emini: Hafız Ali Efendi
Nüfus Kalemi
Memuru: İsmail Hakkı Efendi
Katib: Esad Efendi</td></tr>
<tr><td>Bidayet Mahkemesi
Reis: Halid Hıfzı Efendi
Azalar:
Hakkı Bey
Haralambo Agnanost Efendi
Başkatip: İsmail Ruhî Efendi</td><td>Belediye Dairesi
Reis: Hüsnü Bey
Katip: Selim Efendi
Doktor: Sokrat Efendi
Azalar:
Celal Bey</td></tr>
</table>

memuriyetine 1860 senesinde, 17 yaşında Mektubî-i Sadr-ı Âlî Odası'nda çırak olarak başlamıştır. Daha önce Cezayir-i Bahr-i Sefid'de 5 R 1310-4 Ra 1311 tarihleri arasında Kalimnoz Kaymakamlığı görevinden bulunmuş, Leryoz Kaymakamlığını ise 23 S 1313'te, 2.500 kuruş maaş ile getirilmiştir: BOA, Y. PRK. UM 53-105, Lef 1.

[326] D N. Karidis, M. Kiel, **Midillinis Astigrafia & Lesvou Xorografia. Me Vasi Adimosievtes Othomanikes & Gallikes Arhiakes Piges**, Athens 2000, s. 73-74, 80-81.

Müddeiumumi Muavini Vekili: Polis memuru Kazım Efendi Müstantik Muavini: Ali Efendi İcra Mübaşiri: Kemal Efendi Diğeri: Ziver Efendi	Mustafa Bey Hacı Reşid Efendi Kominaki Kral Efendi Aristi Kiryako Efendi Astoraki Serezli Efendi
Zabıta Dairesi Bölük Ağası: Mehmed Ağa Bölük Emini: Süleyman Efendi	**Ticaret Azaları** Mustafa Bey Kostanti Gazaz Efendi
Ziraat Şubesi Reis: Aristidi Kiryako Efendi Muhasebe Katibi: Hacı Mehmed Efendi Azalar: Hasan Efendi Hüsnü Bey Hafız Ali Efendi Haralambo Efendi	**Telgrafhane** Memur: Tevfik Efendi Midilli Hat Çavuşu: Süleyman Ağa Sigri Hat Çavuşu: Mahmud Ağa Müvezzi: Şaban Ağa
Diğer Memurlar Rüsumat Memuru: Mehmed Efendi Düyun-ı Umumiye Memuru: Ali Efendi Reji Memuru: Temoleon Efendi Liman Reisi: İsmail Efendi Eytam Müdürü: Hüseyin Efendi Petre Rüsumat Memuru: Şefik Efendi İskamye Rüsumat Memuru: Hulusi Efendi Çömlek Köyü Rüsumat Memuru: Halil Efendi Evkaf Vekili: Hakkı Efendi Çömlek Düyun-ı Umumiye Memuru: Abidin Efendi Çömlek Reji Memuru: Yorgi Efendi	
Kalonya Nahiyesi	
Kaynak: 1311 Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Salnamesi, s. 211-213.	

5-Midilli-Batı Anadolu Bütünleşmesi: Yunda Adası

Coğrafî olarak Midilli'nin karşısında Batı Anadolu kıyılarına yakın bir konumda, Ayvalık'a yarım, Midilli'ye ise yirmi mil mesafede bulunan Yunda Adası'nın, Midilli Adası'na bağlı konumu ve idarî yapı içindeki yeri birçok defalar değişiklikler göstermiştir. Tanzimat sonrasında çoğunlukla Midilli Adası'na bağlı olarak idare edilmiş, ancak birkaç defa bu durum, güvenlik ve coğrafi konum nedeniyle gündeme gelerek, Ayvalık'a dahil edilmiştir. İlginç bir şekilde, idari olarak Midilli'ye bağlı olduğu dönemlerde dahi Yunda Adası'nın *umur-ı şeriyesi* Ayvalık

Kazası naibi tarafından görülmektekteydi[327]. Diğer taraftan, Yunda ve Ayvalık bölgesinde mülkî yapıda bir düzenleme veya mevcut uygulamalarda değişikliğe gidileceği zaman, Midilli Mutasarrıflığı'nın da görüşü alınırdı[328]. Yunda Adası XIX. yüzyılın ortasında idarî olarak Ayvalık'a bağlıdır[329].

Yunda sakinleri, tekrar Midilli'ye bağlanmak için 1867 yılında İstanbul'a temsilciler göndermişti ve talepleri kabul olunmuştu. Bu müracaatta dikkati çeken bir husus, idari ve zaptiye işleri Ayvalık tarafından, maliye ve evkaf işleri Midilli sancağı tarafından idare edilen Yunda Adası'nda bir iki başlılık yaşanmakta olmasından şikayet ediliyor olmasıdır[330]. Ancak çok kısa bir süre sonra, 29 Kasım 1867'de, Yunda Adası'nın bu defa da Ezine Kaymakamlığı'ndan ayrılarak, ikinci sınıf Kaymakamlık olarak teşkilatlandırılan Ayvacık'a bağlandığını görüyoruz. Bu yeni değişiklik için ileri sürülen en önemli sebep, kışın Midilli Adası'na ulaşımda yaşanan büyük zorluklardı[331]. Yunda Adası'nın Midilli ile Ayvalık arasında el değiştirmesi bu şekilde devam etmiştir. 1876 yılında, Midilli Sancağı'na bağlı bir nahiye olan Yunda, yukarıda gördüğümüz üzere, biraz sonra yine Midilli Adası'na bağlı olmak üzere kaymakamlık konumuna yükseltilmişti. Tamamını Rumların oluşturduğu bir nüfus yapısına sahip Yunda Adası'nın bağlı olduğu üst birim bakımından, idarî konumunda birbiri ardına yaşanan değişikliklerin önemli bir sebebi de adanın tamamen Kılıç Ali Paşa Evkafına ait olmasıdır[332]. Adanın vakıf statüsünde zaman içinde bazı problemler ve bozulmalar yaşanmışsa da Midilli Muaccelat Müdürü aracılığı ile gerekli müdahalede bulunularak, bu konunda herhangi değişikliğin önü alınmıştı[333]. Yukarıda da bahsedildiği üzere, idarî açıdan Ayvalık'a bağlı olduğu dönemlerde dahi Yunda Adası'nın evkaf işleri Midilli Sancağı'nın kontrolündeydi.

---

[327] BOA, Cevdet-ADL, 4279.
[328] Ayvalık ve Yunda'ya uğrayan vapur ve kayık sahiplerinin her iki limanda da karantina ve pasaport muamelesine maruz kalmalarından 1891 yılı sonlarında şikayet etmeleri üzerine çözüm bulunmaya çalışılırken Midilli Mutasarrıflığı'nın da görüşü alınmaktaydı: BOA, Y. Mtv. 58/57.
[329] BOA, İ. MVL 11044, Lef 6; 27 Ağustos 1853.
[330] BOA, İ.MVL 25537; 14 Mart 1867.
[331] BOA, İ.MVL 26126, Lef 1.
[332] Merkeb, Sarıcasu, Burgaz, Kuşcegiz ve Çiçek adalarından meydana gelen Yunda Adası grubu III. Murad tarafından, 1573 yılında Kılıç Ali Paşa'ya temlik edilmiştir: İdris Bostan, "Kılıç Ali Paşa", **DİA**, 25, Ankara 2002, s. 412.
[333] BOA, İ.MVL 25915; 18 Eylül 1867.

XX. yüzyılın hemen başlarında, Yunda Adası'nın statüsü tekrar nahiyeye dönüştürülmüştür. Bu sırada, Yunda'da; Aya Teryade mahallesi, Aya Dimitri ve Panaiye Mahallesi ve Taksiyarhi Mahallesi olmak üzere üç mahalle bulunmaktaydı. Aynı dönemde Ayvalık Kazası'nın yoğun bir şekilde Yunanistan'dan kaçırılan silah, barut ve dinamitin depolandığı bir "anbar" haline getirildiği[334] yönündeki istihbarat üzerine, kaçakçılığın önlenmesine yönelik tedbirlerin araştırılması için bir tahkikat gerçekleştirilmiştir[335]. Yürütülen kapsamlı inceleme ve yapılan sorgulamalar neticesinde, kaçakçılıkla mücadele için getirilen önerilerden birisi de Ayvalık'ın mutasarrıflık olarak yeniden yapılandırılması olmuştur[336]. Bölgeye gelen gemi ve kayıkların takip ve kontrolünü kolaylaştırmak üzere, sadece bir buçuk mil uzaklıkta bulunan Yunda Nahiyesi'nin, Ayezmend Nahiyesi, Burhaniye ve Edremid kazalarını içine alacak Ayvalık merkezli bir mutasarrıflık kurulması düşüncesi, Hüdavendigar Vilayeti tarafından da desteklenmekteydi[337]. Ancak gelişmelerden haberdar olan Yunda ahalisi, bu düşünceden hiçbir şekilde hoşlanmadıklarını, Yunda'nın Ayvalık'a bağlanması yönünde her türlü girişime karşı olduklarını, gerek Karesi Mutasarrıflığı nezdinde gerekse Midilli Mutsarrıflığı'na yaptıkları müracaatta açıkça beyan etmişlerdir[338]. İdarî olarak Midilli Sancağı içinde bulunmaktan memnun olduklarını ısrarla vurgulamaları üzerine, bir yıldan fazla süren görüşmelerin bir süre sonra nitelik değiştirdiğini görmekteyiz. Nitekim gelişmeleri takip etmekte olduğu anlaşılan II. Abdülhamid'in, Ayvalık'ın idarî olarak Hüdavendigar Vilayeti'ne değil, coğrafî olarak daha yakın olduğu Aydın Vilayeti'ne bağlanmasının, kaçakçılıkla mücadelede kolaylık sağlayacağı yönündeki iradesi üzerine, Dahiliye Nezareti'nden bu yönde bir incelemede bulunması istenilmiştir[339]. Böylece, bölgede Ayvalık merkezli yeni bir mutasarrıflık kurulması, dolayısıyla Yunda Adası'nın da yeni mutasarrıflığa dahil edilmesi tartışmaları sona ermiştir.

---

[334] BOA, TMIK.S 74/2, Lef 25: İzmir Fırka Kumandanlığı'nın 20 Temmuz 1323 tarihli tezkiresi.
[335] BOA, TMIK.S 74/2, Lef 53: Tahkikat memurlarının Karesi Mutasarrıflığı'na sundukları 26 TE 1322 tarihli mufassal rapor. Söz konusu tahkikat neticesinde son bir yıl içinde Yunanistan'dan Ayvalık'a gelen yirmi kayık içinde tahminen otuz bin kilo barut, dört bin adet Gra tüfeği, üç yüz bin fişenk ve dört bin dinamit taşındığı görülmüştür.
[336] Ayvalık Kaymakamı Mehmed Bahaeddin Bey'in Hüdavendigar Vilayeti'ne tahriratı, 25 Za 1324.
[337] BOA, TMIK.S 74/2, Lef 17: Hüdavendigar Vilayeti Valisi Reşid Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne 5 TE 1321 tarihli telgraf .Lef 63: yine Reşid Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne 14 Z 1324 tarihli takriri.
[338] BOA, TMIK.S 74/2, Lef 14 ve 65.
[339] BOA, TMIK.S 74/2, Lef 67: Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne 9 R 1325/22 Mayıs 1907 tarihli tezkire.

Yunda ile Ayvalık arasındaki boğazdan gelip-geçen ticaret mallarından alınan vergi, Yunda Adası'nın mülki durumunu Cezayir-i Bahr-i Sefid ile Hüdavendiğar vilayetleri ve Karesi Sancağı arasında ayrı bir tartışma konusuna dönüştürmüştü. Söz konusu vergi hasılatı, Ayvalık Belediyesi ile Bursa Gureba Hastanesi arasında paylaşılmaktaydı. Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği Yunda'nın mülki olarak Midilli'ye bağlı olduğunu gerekçe göstererek, söz konusu hasılata Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Belediyesi hesabına el koymuştu. Dahiliye Nezareti, Temmuz 1909-Ağustos 1910 arasında, meselenin çözümünü dört defa Şura-yı Devlet'e havale etmişti. Nitekim en son 4 Ağustos 1910'da, tekrar Şura-yı Devlet'e havale edilen konu, Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nde 27 Ağustos'ta görüşülmüştür.

İncelemede, söz konusu boğaz gelirinin aidiyetinin Yunda'nın mülki konumu ile doğrudan bağlantısı olduğu kabul edilerek, öncelikle işin bu yönü ele alınmıştır. Ayvalık ve Yunda Adası civarında yapılan ciddi boyuttaki kaçakçılıkla mücadele çalışmaları, konunun diğer boyutunu teşkil ediyordu. Yunda'nın coğrafi olarak uzak olmasına karşılık, Midilli Adası'na tabi olmasının, bu mücadelede Ayvalık'taki mülki görevlilerin elini zayıflattığı, özellikle Maliye Nezareti ve Rüsumat-ı Umumiye Müdüriyeti tarafından ileri sürülüyordu. Bölgeye gönderilen bir maliye müfettişinin raporu da aynı yöndeydi. Nitekim Yunda Kaymakamı da mülki olarak Ayvalık'a bağlanma taraftarıydı[340].

Şura-yı Devlet'in, nihayi kararı alırken, bölgede idari kurumlar arasındaki irtibat yavaşlığından kaynaklanan otorite eksikliğinin, özellikle kaçakçılık ve Yunan emellerinin bölgede tutunması tehlikesinden etkilendiği görülmektedir. Mülki bir değişiklik olan konu, daha geniş bir incelemeye ihtiyaç duyulmasına karşılık, vakit kaybedilmeden sonlandırılarak, Yunda'nın Ayvalık'a bağlanmasına karar verilmiştir[341].

Yunda Adası'nın Midilli Sancağı içinde nahiye, kaza gibi değişik statülerde sürdürdüğü konumu, Midilli Adası'nın Batı Anadolu ile irtibatının sağlanması açısından önemlidir. Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin mülkî yapılanması içinde

[340] BOA, İ. DH 1483/ 1328 Ş-26, Lef 1.
[341] Aynı belge, Lef 4; 2 Eylül 1910; Ayrıca DH. SN. THR 11/110.

değişik örnekleri bulunan[342] söz konusu idarî tasarrufun, Yunda Adası'nın vakıf statüsünden ve daha da önemlisi, Midilli Adası'ndan birçok kimsenin Yunda'da gayrimenkul sahibi olmalarından kaynaklandığı düşünülebilir.

C) İZ BIRAKAN MUTASARRIF: NAMIK KEMAL (1879-1884)

1-Namık Kemal'in Devlet İdaresine Dair Çeşitli Görüşleri

Kırk sekiz yıllık kısa hayatına çok ciddi faaliyet ve icraatları sıkıştıran Namık Kemal, *Yeni Osmanlılar* olarak adlandırılan Tanzimat düşünürleri içinde, gerek döneminde gerekse takip eden senelerde en çok etkilenilen fikir adamı olmuştur. Üretken bir yazar olan Namık Kemal, yaşadığı dönemin önemli siyasi, sosyal, ekonomik birçok meselesi üzerine kafa yormuştur. Görüşlerini dönemin en etkili ve tek kitle iletişim aracı olan gazeteler vasıtasıyla ifade etmiştir. Bu bakımdan, Namık Kemal'in yöneticiliği sırasındaki tavrı ve yaklaşımı, fikirlerini uygulamaya ne derece yansıttığının anlaşılması bakımından ayrıca önemlidir. Bu noktada, elimizde Namık Kemal'in gerçek manada nasıl bir yönetici olduğunun ortaya konulabilmesine imkan sağlayacak önemli materyal mevcuttur. Öncelikle Fevziye Abdullah Tansel tarafından yayına hazırlanan *Namık Kemal'in Mektupları* adlı serinin, Midilli'deki sürgün ve idarecilik yıllarına ait iki cilt[343] ve yakın zamanda yayın hayatına kazandırılan[344] diğer mektuplardan, döneme ait arşiv belgelerinde bulunmayan detayları ve arka planı elde etmek mümkündür. Bir biyografi yazarının da dikkat çektiği gibi, resmî yazışmalarla birlikte değerlendirildiklerinde, özel mektuplaşmalar olayların iç yüzü ve müdahillerin görüşleri hakkında önemli bilgiler sunabileceklerdir[345]. Bu tespit, özellikle Namık Kemal için sonuna kadar doğrudur. Bu, tezimiz için iki açıdan önemlidir. Öncelikle, Namık Kemal'in Midilli'de idarecilik yaptığı dört yıl on aylık dönem, siyasî olarak çok kritik bir sürece, yani

[342] Marmaris'in, fethinden itibaren Rodos Adası ile nahiye, kaza gibi değişik statülerle idarî irtibat içinde bulunduğu bilinmektedir. Bkz. Ali Fuat Örenç, "Ege Adaları'nın İdarî Yapısı (1830-1923)", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, ed. İdris Bostan, Ankara 2003, s. 37.

[343] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Hususî Mektupları-II, İstanbul ve Midilli Mektupları-I**, Ankara 1969; Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, Ankara 1973.

[344] Ali Akyıldız, Azmi Özcan, **Namık Kemal'den Mektup Var**, İstanbul 2009.

[345] John Burman, **Britain's Relations with the Ottoman Empire during the Embassy of Sir Nicholas O'Coner to the Porte, 1898-1908**, İstanbul: The Isis Press, 2010, s. 25.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın hemen ertesine tesadüf etmektedir. Bu genelde Akdeniz, özelde ise Midilli Adası açısından yeni bir dönemin başlangıcıdır. İkincisi, önemli bir fikir adamı olarak Namık Kemal'in XIX. yüzyıl Türk tarihindeki konumu, yöneticiliğinin etraflıca incelenmesini gerekli kılmaktadır. Nitekim bir mutasarrıf olarak, ülkenin kurtarılması noktasında tespit ettiği sorunlara, gazetelerdeki yazılarında çözüm önerileri sunan bir düşün adamından öte, artık bizzat karşılaştığı mali, sosyal sorunlar ve hukukî ve idarî birtakım eksikliklerle resmen ilgilenmek durumunda kalacak, sorunlar hakkında resmi makamlara çözüm önerileri sunacaktır.

Osmanlı Devleti'nin siyasî ve idarî olarak maruz kaldığı iç ve dış baskılar ve ekonomik sorunlar nedeniyle zor durumda olduğu bir yüzyılda, Namık Kemal'in önceliği devletin kötü gidişatının durdurulması meselesi olmuştur. Bu açıdan, muhalifliği saltanata değil, kötü idareleri sebebiyle devletin yıkılmasına neden olduklarını düşündüğü Tanzimat ricaline, özellikle Âlî ve Fuad paşalara, daha sonra ise Mahmud Nedim Paşa'ya karşıdır[346].

Namık Kemal, daha yirmi beşinde, oldukça genç bir yaşta tanınmış bir yazardır[347]. Siyasî kişiliği ve yazılarının kamuoyundaki etkisi, bir süre sonra dönemin hükümetlerinin kendisinden çekinmesine ve çeşitli tedbirler almasına yol açacaktır[348].

1867 yılında, Tasvir-i Efkar gazetesindeki yazılarından ve Mustafa Fazıl Paşa'nın Abdülaziz'e gönderdiği Fransızca mektubun Türkçe'ye tercüme edilerek, dağıtılmasında oynadığı rolden dolayı, İstanbul'dan uzaklaştırılmak istenmiş ve Erzurum Vali muavinliğine tayin edilmişti. Ancak bu göreve gitmek yerine, Mustafa Fazıl Paşa'nın davetini kabul ederek, Ziya Paşa ile beraber 17 Mayıs 1867'de Paris'e kaçacaktır[349]. Dolayısıyla bu ilk idareciliği gerçekleşmemiştir. Mahmud Nedim

---

[346] Gürbüz Özdemir, "Siyasi Bir Muhalif Olarak Namık Kemal", **Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu** (20-22 Aralık 2010-Tekirdağ), Bildiriler, II, Ankara 2010, s. 761, 769.

[347] Ahmet Hamdi Tanpınar, aynı eser, s. 323.

[348] *Evrak-ı Perişan* neşri teşebbüsüne Hükümetin yasakla cevap vermesi artık sadece gazetedeki yazılarının değil, kitaplarının da tehlikeli bulunduğuna bir işarettir: Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal'in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri", Türkiyat Mecmuası (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü), XVIII, İstanbul 1976, s. 13.

[349] Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal", **İA.**, IX, İstanbul 1964, s. 60. O sırada şair Şinasi'de Paris'te, Mustafa Fazıl Paşa'nın himayesindedir. Paşa'nın isteği üzerine Şinasi; Namık Kemal, Reşad, Mehmed, Nuri, Rıfat beyler, Ağah Efendi, Ziya (Paşa) ve Ali Suavi'den meydana gelen grubu kendi

Paşa'nın sadaretinde İbret Gazetesi'nde, Midhat Paşa lehine kaleme aldığı *Garaz Marazdır* adlı makale[350] nedeniyle, yine İstanbul'dan uzaklaştırılmak çabasıyla, 9 Temmuz 1872'de Gelibolu Mutasarrıflığı'na tayin olunmuştur. Önceleri bu göreve gitmekte ayak sürümüş, ancak Mahmud Nedim Paşa'nın azli ve yerine gelen Midhat Paşa'nın tavsiyesi üzerine, 26 Eylül'de görev yerine hareket etmiştir. Bu görevde üç aydan az bir süre kalmış ve azledilmiştir (11 Aralık). Yani Namık Kemal'in bu ilk memuriyet tecrübesi oldukça kısa sürmüştü[351].

Bundan sonra Namık Kemal, İstanbul'a dönerek, siyasî mücadelesine *İbret Gazetesi*'nde, öncekinden daha sert bir şekilde kaleme aldığı yazılarıyla devam etmiştir.

Midilli'deki uzun soluklu yöneticiliğine kadar geçen devrede, Namık Kemal, birçok konuda fikirlerini somut olarak, gazeteler aracılığı ile paylaşmıştır. Bu devredeki yazılarında, başta siyasî, iktisadî ve idarî olmak üzere üzerinde durduğu konularla, yöneticiliği sırasında karşı karşıya kalarak, fiiliyatta da ilgilenmek zorunda olmuştur.

Namık Kemal'in bu devrede birçok defa ele aldığı konulardan biri, siyasî tarih literatürümüze *Şark Meselesi* olarak girmiş olan ve Osmanlı Devleti'nin geleceği ve bu anlamda topraklarının paylaşılması sorunudur. Namık Kemal, yazılarında Şark Meselesi'ni iki asır öncesinden başlatmakta, Osmanlı Devleti'nin kudret sorununun, meselenin büyümesinde önemli bir faktör olduğu tespitinde bulunmaktadır[352]. Batılı devletlerin, Osmanlı tebaası gayrimüslimler lehine ıslahat yapılmasını talep etmeleri ve bu vesile ile devletin içişlerine müdahalede bulunmaları, Namık Kemal'e göre, Şark Meselesi'nin önemli bir yanını oluşturmaktaydı[353]. Bu paralelde, Osmanlı topraklarında bulunan yabancı devlet

---

ikamet ettiği evin üst katına yerleştirmiştir: Ziyad Ebüzziya, **Şinasi**, yay. haz. Hüseyin Çelik, İstanbul: İletişim Yayınları 2007[2], s.279-280.

[350] Makale için bkz: Namık Kemal, **Osmanlı Modernleşmesinin Bütün Meseleleri**, Bütün Makaleleri 1, haz: Nergis Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara, İstanbul 2005, s. 131-133.

[351] Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal", s. 62.

[352] Musa Gümüş, "Namık Kemal'in Fikir Dünyasında Şark Meselesi", **Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu (20-22 Aralık 2010-Tekirdağ), Bildiriler,** I, Ankara 2010, s. 531. "Malumdur ki biz buralara kılıcımıza dayanarak geldik. Kılıcımıza dayanarak mâlik olduk. Zuhurumuzdan tâ Sokullu merhumun münteha-yı sadaretine kadar etrafımızda olan düvel-i gayr-i müslime ile ihtiyar ettiğimiz muamele cihad ve mütarekeden ibaret idi": Namık Kemal, "Şark Meselesi I", **Osmanlı Modernleşmesinin Bütün Meseleleri**, s. 143.

[353] Gümüş, aynı makale, s. 536.

konsoloslarının pervasızlıkları hakkında 16 Aralık 1872 tarihli İbret Gazetesi'nde kaleme aldığı bir makalede, konsolosların kanun tanımazlığı ve Osmanlı tebaası gayrimüslimleri himayelerinin ulaştığı garip boyutu göndeme getirmiştir[354]. Yazısını, "Bakılınca imtiyazat-ı ecnebiyenin sür'at-i zevali ve mahmiyet belasının bir gün evvel indifa'ı nasıl can u dîlden arzu olunmaz" cümlesiyle bitiren Namık Kemal, idareciliği sırasında bu konu üzerinde ciddiyetle duracak ve büyük bir mücadeleye girişecektir.

Aynı devrede kaleme aldığı "Islahât-ı Dahiliye" adlı makalede, 1871 İdare-i Umumiye-yi Vilayet Nizamnamesi ele alınarak, yerel yönetimdeki sorunlar tespit edilmiştir ve çözüm önerileri sıralanmıştır. Bu uzun makalede, Namık Kemal, Maliye ve Adliye nezaretleri gibi makamların işlerini zora sokmayacak konularda, vilayet ve sancak idarecilerine, kendi ifadesiyle " devâir-i devletten birinin muamelatını ihlal eyleyebilecek ahval-i fevkalade müstesna olmak üzere kâffe-i ahvalde mecâlis-i mahalliye ile bi'l-müzakere ittihaz edeceği kararları icra için mezuniyet-i tamme verilse" demekte, yani biraz yetki artımına gidilmesine taraftar bulunduğunu göstermektedir[355]. Diğer taraftan, söz konusu istekte, merkezde tüm ülkeye yönelik çıkarılan kanunların, bölge idarecileri tarafından yerel şartlar göz önünde bulundurularak esnetilmesine izin verilmesi düşüncesinin de saklı olduğunu; Namık Kemal'in Midilli Mutasarrıflığı sırasında gerçekleştirdiği uygulamalara, özellikle de yol yapımı ile ilgili nizamnameyi değerlendirmesine bakarak söyleyebiliriz.

Yine aynı yazıda, *menafi-i umumiye sandıkları* kurulmasının, taşrada murabaha ve selem belalarına karşı önemli bir adım olduğunu belirterek, bu gelişmeyi takdir etmektedir[356]. İbret'te yayımlanmış, ziraatin geliştirilmesi ve ziraatçinin korunması hakkındaki uzun makalesinde, selem ve murabahayı, "birbirine sarılmış iki yılan" olarak tasvir ederek, çiftçiyi bu belalardan kurtarabilmekte yetersiz kaldığını düşündüğü menafi sandıklarının yanında, Avrupa ziraat bankalarından

[354] Namık Kemal, "Konsoloslar", **Osmanlı Modernleşmesinin Bütün Meseleleri**, s. 334-336.
[355] Bu cümlenin devamında, "Maliye ve Adliye ve o kabîlden olan devair-i saire memurları müstesna olmak üzere doğrudan doğruya maiyyetinde bulunan Dahiliye ve zabıta ve umur-ı tahririye memurlarının intihab azlinde müstakil bırakılsa ve mutasarrıflara validen ve kaymakamlara mutasarrıfdan binnisbe daha müfid ve mahdut olarak bir istiklal-i re'y i'tâ edilse maksat hasıl olur" şeklinde konuyu netleştirmektedi: Namık Kemal, "Islahat-ı Dahiliye", **Osmanlı Modernleşmesinin Bütün Meseleleri**, s. 234.
[356] Namık Kemal, "Islahât-ı Dâhiliye", **Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri**, s. 238.

birine imtiyaz verilerek, ülkenin her tarafına şubeler açtırılmasına müsaade edilmesini önermiştir. Bu sayede çiftçi uygun faiz ve ödeme kolaylığı ile kredi alabilecektir[357].

İbret Gazetesinin sonraki sayılarında, "Adalet ve Mahkemeler Hakkında" ve "Muahedât ve Hukuk" başlıklı makalelerinde, yabancılara verilen adlî imtiyaz ya da ayrıcalıklar konusuna dikkat çekerek, "imtiyazat-ı ahdiye bâki oldukça mehakim-i ticareti ecnebi nüfuzundan kurtarmakta ta'assür [zorluk] ve belki istihale görürüz. Hususiyle imtiyazat-ı ecnebiyenin ilgasına imkan var iken mehâkim-i ticaretin ıslahıyla uğraşmak çekilecek emeklere değmez" fikrinde olduğunu beyan etmekteydi[358]. Bu imtiyazlar hakkında verdiği bir örnekte ise "Bahr-i sefid adalarından içinde elenoz [helen] bulunmayan bir cezireye bir Yunan konsolosu gider. Birgün içinde dört bin kişiye pasaport dağıtır. Mesele kapıya [Bâbıâlî] akseder. Dört beş ay uğraşılır. Herifin bir türlü def'i kâbil olmaz. Nihayet, verdiği pasaportları tanımakla iktifa olunur" şeklinde, esas itibariyle Tanzimat'ın başından beri Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya olduğu, konsolosların Osmanlı tebaasından gayrimüslimleri himaye etme meselesini somut olarak ifade etmişti. Osmanlı topraklarındaki yabancı devlet görevlileri hakkında, "Bizim ecnebi memurlara gelince, en muhıkk ve halîm olanlarının muamelatı bile hudud-ı ahdiye ile mukayyed değildir. Çünkü teamül, cümlesine muahededen yüz kat ziyade imtiyaz vermiş. Hele mülkün ötesinde berisinde İtalya'dan gelme veya Rum'dan bozma maaşsız konsolos vekilleri, konsolos memurları vardır ki namlarına imtiyazlı dolandırıcı denilse yalan olmaz" şeklindeki ağır tasvir ve tanımlaması, bu meseledeki hassasiyetinin delili sayılmalıdır[359].

Tekrar altını çizmek gerekirse, Namık Kemal, yönetim, adliye, eğitim, ekonomi gibi birçok konuda proje sahibi, ıslahat taraftarı olup, görüşlerini 1872-1873 yılları boyunca yayımlanan yazılarında kamuoyuyla paylaşmıştır. Başka bir ifadeyle, idareci tayin edildiği tarihe kadar, yani uzun bir zaman, teoride bu sorunlarla meşgul olmuş, bunlar üzerine kafa yormuştur.

---

[357] Namık Kemal", Ziraatimiz", **Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri**, s. 300-301.
[358] Namık Kemal, "Adalet ve Mahkemeler Hakkında", **Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri**, s. 263.
[359] Namık Kemal, "Muahedat ve Hukuk", **Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri**, s. 269.

Namık Kemal'in Vatan yahud Silistre oyunu, 1 Nisan 1873 gecesi ilk defa sahneye konmuş ve halkın beğenisini kazanarak, kendisi lehine gösterilerde bulunulmuştur. Oyunun ikinci defa sahnelenmesinden bir gün sonra, kendisi kalebent olarak Kıbrıs'a sürülmüştür. Bu mahkumiyetin sebebi olarak *muzırr* neşriyatta bulunmak gösterilmişti[360]. İlk sürgün yeri olan Magosa'da otuz sekiz ay kalmıştır. V. Murad'ın tahta geçmesinden üç gün sonra affedilen Namık Kemal, 19 Haziran 1876'da İstanbul'a dönmüştür. V. Murad'ın yerine, meşrutiyeti ilan etmek şartıyla, tahta II. Abdülhamid geçirilmiştir. Hemen akabinde, Namık Kemal, Şura-yı Devlet üyeliğine atanır. 8 Ekim'de Midhat Paşa'nın başkanlığında yeni bir anayasa hazırlamak üzere kurulan Komisyona, 2 Kasım'da aza olarak tayin olunmuş ve anayasa hazırlanmasına katkıda bulunmuştur[361]. 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesinden sonra, özellikle bu sırada Osmanlı Devleti ile Sırbistan ve Karadağ arasında devam eden savaşta, cephedeki askerlere kışlık elbise göndermek amacıyla kurulmuş olan Hediyye-i Askeriyye Cemiyeti ve yine bu savaş için gönüllü toplamak üzere kurulan Asakir-i Milliye Cemiyeti'nin faaliyetlerinin[362], II. Abdülhamid nezdinde yarattığı kuşku ve bu sırada hakkında verilen bir jurnal[363] üzerine tutuklanarak, Hapishane-i Umumi'ye konulmuştur[364]. Hakkındaki jurnalde, bir mecliste II. Abdülhamid'in hal' edilerek, V. Murad'ın tekrar tahta geçirileceğini ima eden arapça bir mısra söylediği, ayrıca Mekke eski şerifi Abdülmuttalib Efendi'yi halife yapmak istediği ihbar olunmaktaydı[365]. İki aylık soruşturma süreci sonunda çıkarıldığı Abdüllatif Subhi Paşa başkanlığındaki İstinaf Mahkemesi Ceza

[360] Ebüzziya Tevfik, Nuri, Hakkı ve Ahmed Midhat efendiler de aynı sebeple tutuklanmışlardır. Konu hakkında geniş bilgi için, Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal", s. 62.

[361] Mithat Cemal Kuntay, **Namık Kemal**, s. 75-85; Selda Kaya Kılıç, "Kanun-ı Esasi Komisyonu ve Namık Kemal", **Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu (20-22 Aralık 2010-Tekirdağ), Bildiriler**, II, Tekirdağ 2010, s.673-690. Anayasa metni için bkz: Filiz Karaca, **Osmanlı Anayasası. Kanun-ı Esasi**, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları 2009.

[362] Söz konusu iki cemiyet hakkında geniş bilgi için, Mithat Cemal Kuntay, **Namık Kemal**, s. 205-213.

[363] Namık Kemal aleyhine verilen jurnal *altuncu Kostaki* tarafından kaleme alınmış ve Fethi Paşa'nın oğlu Mahmud Celaleddin Paşa tarafından Abdülhamid'e takdim edilmiştir: Ali Ekrem, **Namık Kemal**, İstanbul: Devlet Matbaası, 1930, s. 52; Kuntay, **aynı eser**, s. 58.

[364] Namık Kemal'in mahkumiyeti Şubat 1877'in başlarına denk gelmiştir. Hapishanede bulunduğu sırada Asakir-i Milliye ve Hediyye-i Askeriyye cemiyetleri hakkında sorgulanmıştır: **Aynı eser**, s. 195-204.

[365] Mithat Cemal Kuntay, **Namık Kemal**, s. 205; Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal", s. 64.

Dairesi, konu hakkında yetkisizlik kararı vermiş[366], ancak mahkumiyeti hemen bitmeyerek, üç ay daha sürmüştür[367]. 10 Temmuz 1877'de, kendi seçtiği Midilli'de oturmak üzere serbest bırakılmıştır[368].

2-Namık Kemal'in Mutasarrıflığı: Midilli Yahut Silistre

Tanpınar, romana benzettiği Namık Kemal'in hayatını devrelere ayırmaktadır[369]. Bu romanın beşinci, yani son kısmı ise önce sürgün olarak geldiği, bir süre sonra mutasarrıf tayin edildiği Midilli, Rodos ve Sakız adaları yöneticiliğidir.

19 Temmuz 1877'de, sürgün yeri olan Midilli'ye hareket eden Namık Kemal, iki buçuk sene sonra 18 Aralık 1879'da, adanın mutasarrıfı olarak görevlendirilmiştir[370]. Ali Ekrem'e göre, Namık Kemal'in ikamete memur olarak bulunduğu Midilli Adası'na mutasarrıf olarak atanması, Mahmud Nedim Paşa'nın fikriydi. Böylece, Namık Kemal'in firar etmesi önlenecekti[371]. Bu görev, çıkış noktası olarak sürgün hayatının meşruiyet kazandırılmış bir biçimi olarak düşünülebilirse de bir fikir ve dava adamı kimliğiyle, Namık Kemal açısından, o ana kadar savunduğu ve/veya karşı çıktığı birçok mesele ile sahada, fiili olarak mücadele ortamı sunmuştur. Genel itibariyle, Namık Kemal'in Midilli mutasarrıflığı dönemine ait şahsî ve resmî evrak incelendiğinde, yönetici olarak davranışları, sorumluluk

---

[366] Oğlu Ali Ekrem Bey Namık Kemal'i bu mahkemede Dursun Efendi adında birinin savunduğunu yazmaktadır: Ali Ekrem Bolayır, **Hâtıralar**, s. 58.

[367] Ceza Dairesi'ndeki mahkeme süreci hakkında geniş bilgi için, Kuntay, **aynı eser**, s. 214-221. Kemal'in mahkemenin yetkisizlik kararından hemen sonra serbest bırakılmamasının sebebi Namık Kemal'in davasının kurulacak bir Divan-ı Âlî'de görülmek istenmesiydi. Ancak bu tasavvur gerçekleşmemiştir: Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal", s. 64. Kuntay, II. Abdülhamid'in bir Divan-ı Âlî kurulmasından vazgeçmesini konunun büyüyerek Namık Kemal lehine dönmesini istememesinden kaynaklandığını düşünmektedir: Kuntay, **aynı eser**, s. 265.

[368] Namık Kemal'e önce beş bin kuruş aylıkla Girit teklif olunmuş ise de orada "oğlunu okutacak mektep bulunmayacağı" gereçkesiyle Midilli'ye ikametini rica etmiştir. O sırada Zaptiye Nazırı Müşir Ahmed Hamdi Paşa'nın tavassutu sayesinde bu talebi gerçekleşmiş ve Midilli'de ikamete memur edilmiştir: Mithat Cemal Kuntay, **Namık Kemal**, s. 233, 235.

[369] Ahmed Hamdi Tanpınar, **XIX. Asır Türk Eebiyatı Tarihi**, İstanbul 1956[2], s. 340, 345.

[370] BOA, İ. DH 64585; Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal", **İ.A.**, IX, İstanbul 1964, s. 64. Mutasarrıf tayin edildiği için Namık Kemal'in II. Abdülhamid'e teşekkür için gönderdiği 27 Aralık 1879 tarihli arizası: BOA, YEE 40-75. İsmail Hakkı Uzunçarşılı ("Namık Kemal'in Abdülhamid'e Takdim Ettiği Arîzalarla Ebuzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Bazı Mektuplar", **Belleten**, 42, Ankara 1947, s. 237-238) Namık Kemal'in Salih Efendi yerine mutasarrıf tayin edildiğini yazmaktaysa da Namık Kemal izinli olarak bir süredir İstanbul'da bulunan Rauf Beyefendi yerine (BOA, İ. DH 64585) bu göreve getirilmiştir.

[371] Mahmud Nedim Paşa'nın, Namık Kemal için "bir kere devlet hizmetine girerse memuriyetine hayatını vakfeder" şeklindeki mütalaası II. Abdülhamid tarafından kabul görmüştür: Ali Ekrem, **Namık Kemal**, s. 54.

bilinci, tavırlarıyla sadece sorumlu olduğu Midilli Adası'nı değil, ilk etapta adanın idarî açıdan bağlı bulunduğu Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti, daha geniş anlamda ise tüm ülkenin çıkarlarını dikkate alan, yani bütüne yönelik bir yaklaşım içinde olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, parçadan hareket ile bütünü görme eğilimindedir.

Namık Kemal, Midilli'de mutasarrıflık görevine geldiği sıradaki ilk izlenimlerini şöyle ifade etmektedir: "Buraya memur olduğum zaman gerek Rumların fikir ve tahayyülatını ve gerek Yunan devletinin tesebbüsat ve ilkaatı esasen tafsilat-ı meşruhadan ibaret oldugu malum-ı acizanem idi. Devlet-i Aliyye ise o esnada bir büyük musibet geçirerek birçok zayiata uğramış olmakla beraber *Berlin Ahidnamesi*'yle bekayasını temin etmiş ise de tehevvülat-ı vâkı'a münasebetiyle Hristiyanlar arasında yine bi't-tabi birtakım amal ve efkar-ı cedide dahi zuhur eylediginden saltanat-ı seniyyenin hukuk ve menafii-i celilesini muhafaza için dört mesele ile ugraşmağı vacibeden addeyledim" diyerek, bu meselelere açıklık getirmektedir. Bunlar; yerli halkın, yabancı nüfuzunun Osmanlı hukukundan üstün olduğu düşüncesini uygulamada tersine çevirmek; ahaliye kötü muamele olunmakta ise Osmanlı Devletinin buna hiçbir şekilde rızası olmadığına herkesi ikna eylemek; gerek Yunanlıların ve gerek Patrikhanenin propagandalarını tesirsiz bırakmak; en önemlisi, Sisam ve Sporat adalarına benzetilmesi fikrinin imkansızlığını ve Hükümetin gerçekleştireceği ıslahatın Midilli'nin menfaat ve ilerlemesini sağlamaya fazlasıyla yeterli olduğunu göstermekti[372].

Mabeyn Başkitabeti tarafından, Sultan Abdülhamid'in tahta çıktığı dönemden itibaren bölgelerin durumları hakkında eyalet ve sancaklardan bilgi istenilmesi üzerine, Midilli hakkında oldukça detaylı *tahrirat* hazırlamıştır[373]. Muhteva bakımından, Namık Kemal'in yöneticiliğinin en başında takındığını belirttiği, yukarıda dört madde olarak belirtilen siyasi tavrın, idarî rükunu hakkında gördüğü eksik ve yanlışlar ile yapılması gereken ıslahatı bütün detayıyla ortaya koymaktadır.

---

[372] Namık Kemal, **Midilli Risalesi**, vr. 3-4.

[373] Bu tahrirat daha önce çeşitli çalışmalarda konu edilmiştir. Tam menti için: İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Namık Kemal'in Abdülhamid'e Takdim Ettiği Arîzalarla Ebuzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Bazı Mektuplar", s. 246 vd. Buradan alınarak tekrar yayımlanması: Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları**, **III, Midilli Mektupları-II**, s. 33-52. Ayrıca, Mehmed Aldatan, "Mutasarrıf Namık Kemal", **XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 5-9 Eylül 1990), Kongreye Sunulan Bildiriler**, IV, Ankara 1994, s. 1425-1427. Layihanın aslı BOA, Y. EE 100/38, Lef 5; müsvedde hali: İSAM, HHP 909.

Genel başlıklarla; eğitim, tarım ve çiftçilik, sanat, bayındırlık, ticarî hayat, dahili iletişim, gümrükler, mahkemelerin durumu ve mülki idarenin durumu konularının yer aldığı bu layihada, dikkat çektiği ıslahat fikirleri, Namık Kemal'in devam eden Midilli mutasarrıflığı sürecinde meşgul olduğu konuları oluşturacaktır.

Bunlar içinde; adada mevcut dahili gümrük uygulaması, daha doğru bir ifade ile bir iskeleden diğerine nakledilen zeytinlerden gümrük vergisi alınması uygulaması, uzun süre "uğraşılarak" merkezle iki sene sürecek bir yazışma trafiğini başlatan önemli bir sorun olarak Namık Kemal tarafından üzerinde durulmuştur. Ticaretin gelişmesi önündeki engelleri sayarken dikkat çektiği iki konudan biri Midilli'nin yol şebekesinin içler acısı durumu, diğeri ise dahili gümrük uygulaması olmuştur. Aslında bu iki mesele birbiri ile yakından alakalıdır. Midilli'de zaten kara ulaşımı zor ve kimi yerlerde imkansız olduğundan, içerdeki ticaretin en az yarısı kayık ile yapılmaktadır. Bu sırada, ada içinde bir iskeleden diğerine sevkedilen zahire ve zeytin % 8 gümrük resmine tabi tutuluyordu[374]. Midilli ahalisinin birinci geçim kaynağı zeytincilik ve buna bağlı zeytinyağı üretimidir. Özellikle XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren, ada genelinde buharla çalışan zeytinyağı fabrikaları açılmaya başlamıştı. Öğüttükleri zeytinyağının kalite değeri yüksek olması bakımından, halk bu tür fabrikalara rağbet etmekte, ürünlerini değirmenlerin kurulduğu Kalonya ve Yera körfezleri civarına sevketmeye başladıkları bilinmektedir.

Layihada dikkat çekilen ve Namık Kemal'in uzun süren yazışmalar neticesinde, tasavvur ettiği şekilde sonuçlandırmayı başardığını gördüğümüz bir diğer konu, yol yapımı meselesidir. Mutasarrıf tayin edildiği sırada, Midilli'nin en önemli caddeleri % 70-80 oranında ortadan kalkmış, adeta yok olmaya yüz tutmuştu. Çoğu köyün birbirine ve hatta birçoğunun iskelelere ve kaza merkezlerine olan bağlantıları, piyade yolu denilemeyecek derecede kötü birtakım geçitlerden ibaretti. Bu durum, hayvan ve belki bazı noktalarda insan sırtıyla eşya naklini kaçınılmaz kılıyordu; adanın sadece dış değil, miktar olarak az olan dahili ticaretini dahi fazlasıyla zorlaştırmaktaydı.

[374] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları**, **III, Midilli Mektupları-II**, s. 45.

Ülke genelinde Tanzimat'tan sonra uygulamaya konulan *Tesviye-i Turuk Nizamnamesi*'nin hayata geçirilmesi, birçok bölgede olduğu gibi, Midilli'de de başarısızlığa uğramıştır. Nizamname gereği herkes senede dört gün yol yapımında çalışmak veyahut yerine birini tutarak ücretini ödemekle mükellef kılınmıştı. Namık Kemal nizamnamenin içeriğini eleştirmektedir[375]. Midilli için kısa bir süre önce Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti aracılığı ile İstanbul'a bir teklif yaptığını yazıyor: "Midilli'nin yollarını tesviye için ahalinin vergisi nispetinde bir kesr-i munzam tahsili düşünülmüş ise de *Turuk ve Meabir Komisyonu* bu suret, su-i tefsir ve tevili mucib olacağı zannına düşerek, yolların ahaliye teşvik ile yaptırılması reyinde bulunmuş idi." Buna karşılık, Namık Kemal bu karara itiraz etmiş ve yol yapımının halka bırakılmasının, "her türlü itirazat-ı muhikkaya meydan verebileceği" ileri sürülmüştür.

Midilli'deki yöneticiliğinin en başlarında, merkezin dikkatini çektiği bu iki sorunun çözümü için ilgili makamlarla uzun süreli mücadeleye girişmiştir. Mesela, Osmanlı Arşivi'nde Midilli'deki dahili gümrüklerin kaldırılması konusunda, Namık Kemal'in defaatle yaptığı müracaat, Şura-yı Devlet, Rüsumat Emaneti ve Dahiliye Nezareti'nin konu hakkındaki görüşlerini içeren, ciddi miktarda belge kümülasyonu ortaya çıkarmıştır. Olayın merkezle Midilli arasındaki gelişimi, Namık Kemal'in yönetici olarak inandığı konularda takipçiliği ve ısrarı, bir süre sonra ise inisiyatif almaktan çekinmemek gibi özelliklerini yansıtması bakımından önemlidir.

Görevden azli üzerine, halefi Agah Efendi'ye yazdığı mektuplarda[376] bu konudan, "Aşârın daha ziyade müstefid olmasıçün yapılacak yalnız bir şey var. O da cezirenin bir tarafından bir tarafına gümrük aldırılmamakdır. Ben bir vakit her türlü mesuliyeti gözüme aldırdım. Ada dahilindeki bir yerden bir yere naklolunan zeytinin gümrüğünü hodbehod kaldırdım. Sadık Paşa'ya da [dönemin Cezayir-i Bahr-i Sefid

[375] Namık Kemal Tesviye-i turuk Nizamnamesi'nin uygulandığı yerlerin bir kısmında, suiistimaller yüzünden beklenen neticeyi vermediğine, çok daha önce 6 Kasım 1872'deki bir yazısında dikkat çekmişti: Namık Kemal, "Vilâyât", **Osmanlı Modernleşmesinin Meseleleri**, s. 228.

[376] 1925 yılında Vakit Gazetesi'nde Ahmed Rasim tarafından tefrika olarak neşredilen bu mektuplara ilk defa Prof. Dr. Ömer Faruk Akün tarafından dikkat çekilmiştir. Krş: Ömer Faruk Akün, "Namık Kemal", **İA**., IX, İstanbul 1964, s. 65. Daha sonra bu tefrika Fevziye Abdullah Tansel tarafından (**Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 23-79) neşredilmiştir.

Valisi] bunu tasdik ettirdim. İstanbul ile iki seneden ziyade uğraştım. Orası da bu sureti kabul etti." şeklinde bahsetmektedir[377].

Konu hakkında yukarıda bahsettiğimiz arşiv belgeleri incelendiğinde, uzun bir zaman geçmesine rağmen, isteğine bir türlü olumlu cevap alamayan ve sürekli olarak *Rüsumat Emaneti*'nin engellemesi ile karşılaşan Namık Kemal'in aldığı inisiyatifin, konunun tamamen paraya taalluk etmesi bakımından ne kadar riskli olduğu da anlaşılmaktadır. Özetlenecek olursa, Namık Kemal, Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi ile anlaştıktan sonra vergiyi kaldırmış, merkezden cevap gelinceye kadar ise rüsumat idaresi memurlarına, vergi yerine halktan teminat alınmak suretiyle, zeytinlerin geçirilmesine müsaade edilmesini emretmiştir. Durumu ise ahaliye ilan etmiştir. Aldığı kararı uygulamayan vergi memurunu da tehdit ederek, "Rüsumat İdaresi iddiasında musirr olur ve bu ısrarın neticesi memleketce ihlal-i asayişi muceb olacak dereceye gelirse mes'uliyet-i şedide altında kalacağının rüsumat memuriyetine ihtarıyla beraber" kulak asmaması üzerine, Pilmar Kaymakamına, memurun görevinin askıya alınması emrini vermekten çekinmemiştir[378]. Durumun İstanbul'da değerlendirilmesi sırasında, Namık Kemal'in bu konudaki tehdit-vari uyarıları etkili olmuş ve alınan kararın uygulanmasına devam edilmesi, yani konunun görüşüldüğü Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi, mazbatasındaki ifadesiyle "bahren bir iskeleden diğer iskeleye nakliyattan resim alınmaması suretinin kabulü zaruri olmasıyla ifa-yı muktezasının Rüsumat Emaneti'ne havale" edilmesine karar vermiştir[379].

Bu olay, Namık Kemal'in idareci olarak, takipçiliği, inandığı konularda inisiyatif almaktan çekinmediğinin en müşahhas örneğidir.

Midilli yollarının tamir ve düzenlenmesi meselesini de yine ısrarı sayesinde, istediği şekilde sonuçlandırmasını bilmiştir. Osmanlı Devleti'nde gerek merkez ve gerekse taşra yollarının yapılması noktasında, Tanzimattan sonra birtakım nizamname ve talimatnamelerin yayımlanarak, konunun bir sistematiğe oturtulmaya

[377] **Vakit**, nr. 2670 (4 Haziran 1925), s. 3.
[378] BOA, ŞD (DH) 2343/34, Lef 9.
[379] BOA, ŞD (DH) 2343/34, Lef 3; 22 R 1299/13 Mart 1882. Rabia Baş "Namık Kemal'in Midilli, Rodos ve Sakız Mutasarrıflıkları (1879-1888)", Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı) İzmir 2008 adlı tezinde (s. 16, dipnot nr. 53) söz konusu belgeyi yanlış değerlendirmiştir.

çalışıldığı bilinmektedir[380]. Bunlardan *Turuk ve Meabir Talimat-ı Umumiyesi* adıyla Namık Kemal'in Midilli mutasarrıflığına tayin edildiği sırada yürürlüğe giren, 98 maddelik talimat *amele-i mükellefe* uygulamasını getirmekteydi. Buna göre, her bölge sakini, senede dört gün yaşadığı yerin yollarının yapımında çalışmakla yükümlü kılınıyordu. Bu yükümlülük bedenen olabileceği gibi, yerine başka birinin gönderilmesi şeklinde de gerçekleşebilecekti. Yukarıda görüldüğü üzere, Namık Kemal, Midilli'nin coğrafî şartlarından ötürü bu nizamnamenin uygulanmasının iyi sonuçlar vermeyeceği düşüncesindedir. Bunun yerine, yol yapımı için gerekli olan yevmiyenin ahaliden, vergilere eklenmek suretiyle tahsil olunmasını, dönemin Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Said Paşa'ya teklif etmiş, ancak olumsuz yanıt almıştır. Konunun seyrini kendisi şu şekilde ifade etmektedir[381]:

"Sonra, muteberan-ı memleketi topladım. Anlar beyninde her köye isabet eden yevmiyenin yekununu herkesin serveti nisbetinde bir yevmiyeden on yevmiyeye kadar beyinlerinde taksim etmeği tensip ettiler." Bunun üzerine, tekrar Said Paşa'ya müracaat edilmiştir. "Eşref saatlerine geldi, kabul ettiler. İşte o kaide ile başladık. Halk, amele-i mükellefe zulmünün pek büyük bir kısmından kurtulduktan başka, Midilli ekseriyet üzere dağlık olduğundan, yolları yanında duvarlara ve taşçılık ameliyyatına muhtaç olmakla ve amele-i mükellefede bu işleri görecek adam bulunmamağla hidmet-i cismaniye bedel, para almak heryere göre işleyecek adam tedariki hususunda suhulet-bahş oldu"

Bu mesele ise idareci Namık Kemal'in gerçekçiliği ve pragmatikliğinin güzel, somut bir örneğidir. Midilli Adası, coğrafî olarak dağlık olması sebebiyle, yol yapımı, Namık Kemal'in isabetli olarak işaret ettiği üzere, birtakım zorlukları içermekte ve tabir caizse, profesyonellik gerektirmektedir. Dolayısıyla, bu saptamayı işin başında yapabilmesi, kendisinin aynı konuda ileri bir tarihte eksikliğinden şikayet ettiği, yerel şartların birtakım genel uygulamalarda dikkate alınması gerekliliğinin bir sonucudur[382]. Bu, Tanzimat Fermanı sonrası Osmanlı yerel

[380] Musa Çadırcı, "Tanzimat Dönemi KaraYolu Yapımı", **OTAM**, s. 153-167.
[381] **Vakit**, nr. 2668 (2 Haziran 1925), s. 3. Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 38.
[382] Dönemin Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi İsmail Hakkı Paşa'ya Rodos'a becayişi sonrasında (Kasım-Aralık 1884) gönderdiği ve Midilli yolları ile alakalı mektupta Namık Kemal, "Vakı'a Turuk ve Me'abir İdaresi, sandalya üzerinden mülkün her tarafını dürbin-i tahmin ile taşra memurlarından ziyade görebilmek i'tikadına musırr oldukça…" ifadesiyle İdarenin yol yapımından bölgelerin

idaresinde, bu tür genellemelerde dikkate alınmayan ve dolayısıyla birçok işi çıkmaza sokan bir yaklaşımdır.

Layihanın ziraate ait kısmında, Midilli'nin en birinci mahsulü olarak ifade ettiği zeytincilik üzerinde durmuş, burada, üreticiyi sıkıntıya sokan çok önemli bir sorun olan *murabaha* meselesi hakkında önemli tespitlerde bulunmuştur. Oldukça şiddetli geçen 1849 senesi kışında, büyük kısmı donan zeytin ağaçlarının uzun sürecek olan yeniden ıslahı süreci birçok üreticinin elindeki sermayeyi bitirmişti. Çoğu üretici ise bu süreçte "murabaha belasına" bulaşmıştır. Zeytinin üremesi uzadıkça, murabahanın faizi o kadar hızlı çoğalmakta, ve murabahaya alışanlar ona dair olan nizamatı, her türlü hilesiyle öğrendiklerinden, yargının önleyici tedbirlerinden kurtulabildikleri, istedikleri gibi senet düzenleyebildikleri veya senetleri değiştirmekte sıkıntı çekmedikleri için Midilli emlak sahipleri, murabaha neticesinde tahminen 200 bin lira borçlanmışlardır. Zeytin ziraatçılarının, bağlarını, doğal kabiliyetlerinin müsaade ettiği seviyede ürün verebilme aşamasına getirmeleri için daha dört yüz bin liraya ihtiyaçları vardır. Ahaliyi murabahadan kurtarabilmek için daha önce menafi-i umumiye sandıkları açılmış, ancak bu düzenleme uzun soluklu olamamıştır. Yukarıda, menafi sandıklarının murabaha ve selem ile mücadeledeki önemine dair yazılar yazdığını gördüğümüz Namık Kemal, mutasarrıflığı sonrası bu konuda bir adım daha ileri giderek, Midilli zeytinciliğinin gelişmesine çare olarak Midilli'de bir banka şubesi açılmasını önermiştir[383]. Zeytinciliğin gelişmesi hakkında, başka önerileri de bulunan Namık Kemal'in, banka şubesi açılması önerisinin isabeti, yüksek ticaret hacmine sahip adada bir süre sonra beş-altı banka şubesinin hatta sadece adaya mahsus bir bankanın kurulduğu düşünüldüğünde, ortadadır.

Namık Kemal'in ciddiyetle üzerinde eğildiği ve geliştirilmesini istediği alanlardan biri de Midilli'deki mahkeme teşkilatı olmuştur. Doksan bin civarında nüfus ve seksenden fazla karyeye sahip olduğunu bildirdiği Midilli'de, layihanın hazırlandığı tarihte sadece iki kasabada mahkeme bulunduğunu belirten Namık Kemal, çekilen sıkıntıyı anlatmak için mahkeme merkezlerine on saat mesafede

---

şartlarını dikkate almadan hazırlanan birtakım genel nizamnameleri uygulatmak çabasında olan yaklaşımını eleştirmektedir: Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 81.

[383] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, s. 37-38.

bulunan karyelerin de bunlara tabi olduğu, hatta on yedi karyeden oluşan Pilmar Kazası ile Anadolu tarafında ayrı bir ada olup, vapur işlemediğinden gidip-gelmesi üç saatten on saate kadar süren Yunda Kaymakamlığı örneklerini vermiştir. Mahkemelerin ıslahı için Namık Kemal dört öneride bulunmuştur: Karye ihtiyar meclislerine en azından nahiye meclisleri kadar adlî yetki verilmesi; her kaza merkezinde bir mahkeme açılması; mahkeme harçlarında indirime gidilmesi, bu yapılamazsa kesin hüküm verildikten sonra davayı kaybedenden tahsili; mahkeme azasının tayininde seçim değil, istihkakın dikkate alınması[384]. Aşağıda, ilgili kısımda geniş olarak bahsedileceği üzere, Namık Kemal'in görev süresi içinde Midilli'nin tüm nahiyelerinde birer bidayet mahkemesi teşkil edilmiştir.

Namık Kemal, yukarıda bahsedildiği üzere, yabancı devletlerin kanunları hiçe sayan konsoloslarının, devlet ve memleket işlerine müdahale ve gayrimüslimleri himaye edip onlar lehine ıslahat yapılmasını istemelerini, Şark Meselesi'nin bir parçası olarak değerlendirmekteydi. Bu nedenle, yabancılara verilen ayrıcalıkların bir an önce ortadan kaldırılmasını gönülden arzuladığını bir yazısında açıkça beyan etmiştir. Bu açıdan, onun Midilli'de bulunan yabancı misyonlarına bakış açısı ve onların başındaki konsolos vekilleri hakkındaki gözlemleri önem arzetmektedir. Mesela, Yunan konsolos vekilinin faaliyetlerini yakından takip ettiğini görmekteyiz. Midilli'deki yabancı misyonlar ve faaliyetleri konusunda 1880 yılındaki bir değerlendirmede, Yunan konsolos vekilinin ara sıra Hükümetin işlerine müdahale ettiğinden ve bunun "icraat-ı hükumet ve bahusus telalif-i devletten kurtulmak için bir bahane ile tabiyet-i Yunaniyye iddiasına kıyam edenlere müteallik davalarla uğraşmaktan" kaynaklandığından şikayet etmiştir[385]. Halefi Agah Efendi'ye gönderdiğinden yukarıda bahsettiğimiz mufassal mektupta, konsolos vekillerinin karakterleri ve faaliyetleri hakkında paylaştığı dikkat çekici bilgiler, kendisini, çağdaşı birçok yerli idareciden farklı kılan diğer bir özelliğini, karakter analizi kabiliyetini ortaya çıkarmaktadır[386].

---

[384] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, s. 46-48.
[385] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, s. 30-31.
386 Avusturya konsolos vekili Mösyö Barcili (Bargigli), "güzel terbiye görmüş" bir doktordur. Ancak şimdilerde bunamış olup, Şark'ta kendisi gibi doktor olmadığından bahsetmektedir. Midilli'de Avusturyalının olmamasını bir şans olarak gören Namık Kemal'e göre, "Hükümet ile muamelesi olmak lazım gelse bulaşır gibi görünüyor". Barcili'nin damadı Ruboli Fransa ve İngiltere konsolos vekilliğini yürütmekte olup, "kendi halinde, herkesle ve hususiyle Hükümetle hoş geçinmek ister bir

Namık Kemal, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında, Midilli Rumlarının Osmanlı Devleti'nin artık tamamen yabancı tahakkümüne girdiği yönünde bir kanaate kapıldıklarını, yabancıların giderek artan nüfuzları karşısında hükümetin nüfuz kaybettiğini tespit etmişti. Bölgeyi tamamen bir ecnebi mülkü haline getirebilecek, bozuk bir anlayış olarak nitelediği bu bakış açısını değiştirerek, devletin kaybolan itibarını tekrar kazanabileceği uygulamalara öncelik vermiştir. Onun, konsolos vekillerine karşı tavrını değerlendirirken, bu fiili durumu da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Onlar hakkındaki değerlendirmelerine, bu bakış açısı hakimdir. İçlerinden ikisini tehlikeli olarak nitelemiştir. Bunlar; İtalya konsolos memuru Mösyö Fidelli ile Rusya konsolos vekili Mösyö İzvilaric'dir. "Edepsiz" biri olarak nitelediği Fidelli'ye, terratalar konusunda "haddini bildirdiği"ni, dolayısıyla beli kırıldığından kolay kolay Hükümete taarruz edemeyeceğini yazmaktadır. "Midilli melunlarının en birincilerinden" şeklinde tarif ettiği İzvilaric'in azledilmesi için girişimde dahi bulunmuştur.

Lider karakter tipine sahip Namık Kemal, karakterinin bir getirisi olarak, etrafındaki insanları ihata edebilmekteydi. Midilli mutasarrıflığı sırasında, karşılaştığı sorunlara adeta meydan okuyarak, birçok proje üretmiş ve bunları kararlılık ve heyecanla hayata geçirmiştir. Yakaladığı başarıda, günümüz tabiriyle bir ekip oluşturarak, insanları kabiliyetlerine göre değerlendirmesinin önemli bir etken olduğu görülmektedir. Bu bakımdan, güven, Namık Kemal için oldukça önemlidir. Buna göre, Kulaksızzade Mustafa ve Halim beyler, Hacı Bekir Ağa, mahkeme

---

zattır". Osmanlı vapurlarının acentesi olan Ruboli'nin Vangel Vasiliyo adlı tercümanı konusunda Namık Kemal, Agah Efendi'yi uyarmaktadır. Vangel Vasilyo, Panayot Vasilyo'nun kardeşi olup, "edebsizlikte" ondan üstündür. Pek mühim bir işi olmadıkça Hükümetle uğraşmayacağını söylediği Vangel Vasilyo Midilli'de meydana gelen her fesatta pay sahibidir. Flemenk Konsolos vekili Mösyö Natali Barcili, diğer Barcili'nin oğludur. Münasebetsiz ve delişmen bir kişi olan Natali sözünde duran, hoş tarafından ele alınırsa söz dinleyebilecek bir karaktere sahiptir. Namık Kemal'in birkaç kere amirine şikayet ettiği Natali Hükümetten yılmıştır. Geveze, kişisel ufak-tefek işleriyle adam taciz eden bir ihtiyar olarak nitelediği İsveç-Norveç konsolos vekili Mösyö Amira, Midilli halkını sevmez, memurlarla sürekli iyi geçinmeye çalışır. Mösyö Barcili'nin en büyük rakibidir. Sürekli biri diğerinin dedikodusunu yapar. "Amira otuz sekiz seneye yakın orada bulunmuş, Midilli'nin fihristi olmuştur. Sorduğumuz zaman ve belki sormadan evvel herkesin halini birer birer nakleder". Namık Kemal haluk ve terbiyeli bir kişi olarak nitelediği Yunan konsolos vekili Mateksa'yı şahsı ile işini birbirinden ayırdığı için takdir etmektedir. Mateksa uzlaşmacı ve insanı sıkıntıya düşürmeyen bir kişi olup, tercümanı Yano Hükümete son derece mutîdir. Namık Kemal, Amerika konsolosu Mihailo Fotaki'den de memnundur. "Budaladır, fakat haddini bilir. Konsolos vekili iken kendini tercemandan aşağı tutar": **Vakit**, nr. 2676 (10 Haziran 1915), s. 3; Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 63-66.

azasından Rif'at Bey, Hacı İbrahim Efendi, Aşar Müfettişi Bekir Bey, Hüseyin Hilmi Paşa'nın babası Molla Mustafa Efendi, Sarlıcalı Mehmed Ali Ağa, İbbozlu Rüstem Ağa Müslümanlar arasında güvenilebilir şahıslardır. Müftünün damadı Müderris Abdullah Efendi, Arif Ağa, oğlu Es'ad, Ticaret Mahkemesi azasından Aziz Ağa, Celal Efendi, Aziz'in kardeşi Sami Efendi, İcra Memuru iken azledilen Haydar Efendi "eli bayraklı edebsizlerdendir"; bunlara güvenilmez.

Hristiyanlardan Doktor Salta, Vilaho, Atnaş, Bostan, Yanko Teodosiyadi, Muriyani ailesi, Sarafi ailesi, Andon Halimce ve Yanko Mandra "terbiyeli" ve namuslu kişiler arasındadır. Hükümete minnetdardırlar.

Hristiyanların en edepsizi olarak sayılanlar; Panayot Vasilyo, Küçük Apostol, Vasilaki Mandra, İsaki, Vasilaki Rousseli, İksenofon'dur. "Demoyorondiya İhtiyar Meclisi azasının cümlesi Despot'un kuyruğu, idarede muhtariyet kazanmak ve özellikle selem ve murabaha yoluyla fukarayı soymak arzusundadırlar. Panayot Vasilyo ile Küçük Apostol sürekli İdare Meclisi veya mahkeme azası tayin olunmaları istenmektedir"[387]. Midilli'nin önde gelen, nüfuzlu kişilerini iki grupta değerlendiren Namık Kemal, güvenebilir bulduklarını ihata ederek, bunlardan istifade etmeye çalışmış, tehlikeli bulduğu kişileri ise yönetimden uzak tutmaya çalışmıştır. Etrafında bulunan güvenilir kişilere rütbe verdirerek, taltiflerini sağlaması, bir ihata yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Midilli İdare Meclisi azasından Abdi Bey'in rütbesinin *saniye sınıf-ı sanisi*, İdare Meclisi Başkatibi Hakkı Bey''in salise, İkinci katip Baha Bey'in de aynı rütbeyle taltifini sağlamıştır[388].

Önceliği, hükümetin kaybolan itibarını yeniden kurmak olan ve bu amaçla hizaya getirmek istediği memurlar, konsoloslar ve kocabaşılara karşı mücadeleye giren Namık Kemal'in değerlendirmeleri, aynı zamanda bu kaygının da bir ürünüdür. Nitekim Midilli mutasarrıflığı boyunca karşılaştığı olaylarda, Hükümetin idarede mutlak hakim olduğunu ve idareyi kimseyle paylaşmayacağını göstermeye, bu anlayışı hakim kılmaya çalışmıştır.

Örneğin, idareciliğinin ilk yılında meydana gelen diğer bir olayda, yasadışı olarak Kalonya Körfezi'nde avlanan İtalyan balıkçılar ile yerli Rum balıkçılar

[387] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 62-63.
[388] BOA, İ. DH 71923, 15 B 1301/13 Şubat 1884.

arasında yaşanan kavgada, İtalyanların zarar görmesi üzerine, İtalyan konsolos memuru Fideli Nezi'nin Rum balıkçıların cezalandırılması isteğini dikkate almamıştır. İtalyan makamları olayın üzerine gitmiş, dönemin Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Sadık Paşa, tahkikat için Vilayet Tercümanı İpokrat Tavlaryos Efendi'yi görevlendirmiştir. İpokrat Efendi, Namık Kemal'in aleyhinde bir tahkikat raporu hazırlamış, daha çok İtalyan konsolosunun iddialarını desteklemiştir[389]. Raporda elli-altmış yerli balıkçının tüfeklerle italyanlara saldırdığı, çok kişinin yaralandığı hatta olaylar sırasında İtalyan bayrağının da çiğnendiği iddia edilmiştir. Bunun üzerine, İtalyan Hükümeti *tarziye* istemiştir. Namık Kemal, olayların azmettiricisi ve Rum grubun lideri olduğu ileri sürülen Labri Pasa Kallias'ı, tanıdığı ve ahbabı olduğu için tutuklamamakla suçlanıyordu. Olayları ayrıca tetkik ettirdiği anlaşılan Sadaret, Ispokrat Efendinin olayları abarttığı, Namık Kemal'in kanuna aykırı bir davranışta bulunmadığını, ancak İtalyanlar ve Sadık Paşa'nın aleyhindeki tavrı nedeniyle başka bir göreve tayinini önermiştir[390]. Bu noktada II. Abdülhamid devreye girerek, Namık Kemal'i korumuş, İtalyan Sefareti ile yapılan müzakerelerde görevden kısa bir süre el çektirildikten sonra göreve iadesi İtalyanlara kabul ettirilmiştir[391]. Bu arada, Sakız Mahkemesi on sekiz Rum balıkçı ve Labri Kallias'ı üç buçuk aya mahkum etmiştir[392]. Namık Kemal'in yerine vekaleten Refik Bey atanır (9 Şubat 1881). Namık Kemal'in on beş gün sonrası için kararlaştırılan göreve iadesi ancak üç ay sonra gerçekleşmiştir ki hemen öncesinde, olaylar nedeniyle hapse mahkum edilen Rumlar affedilmişlerdir[393]. Namık Kemal, İtalyanlar karşısında bizzat Sultan Abdülhamid tarafından himaye edilmiştir[394]. İtalyan balıkçıları meselesi, ikili

[389] Namık Kemal daha önce İstanbul'dan hatta Patrikhane'den uzaklaştırıldığını söylediği İpokrat Tavlaryos Efendinin "Rumlar ve Patrikhane nezdinde tezkiyesini düzeltmek için" Osmanlı Devleti menfaatine aykırı her olayı desteklediğini ve Vilayet dahilinde istediğini yapabildiği halde Mutasarrıf tayini üzerine Midilli'de kaybettiği etkinliğini yeninden kazanabilmek için kendisini istifa etmeye zorladığını, İtalyan balıkçılar olayının da bu bakımdan bir fırsat sunduğunu söylemektedir: Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, s. 67-68.

[390] 8 Kanunısani 1296/20 Ocak 1881 tarihli Sadaret Tezkiresi: BOA, Y.PRK. A. 3/3, Lef 1.

[391] BOA, YEE 40-82, Lef 1-2; İ. DH 101906. İstanbul'da İtalyan sefirinin da rızasıyla 21 Mayı 1881'de görevine dönmüştür: BOA, İ. DH 66750.

[392] Aristeidis Sreryellis, "I Lesvos ton eton 1880-85 stin efimerida Neologos tis Konstantinoupolis. 1. 1880-81", **Lesviaka**, 16, Mytilini 1996, s. 504-514.

[393] BOA, YEE 40/78, Lef 1; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Namık Kemal'in Abdülhamid'e Takdim Ettiği Arîzalarla Ebuzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Bazı Mektuplar", s. 266-269.

[394] BOA, YEE 40/77. Bu himaye Namık Kemal'i, II. Abdülhamid'e yazdığı teşekkür mektubunun bir yerinde "İtikad-ı kemteraneme göre Sultan Süleyman bu zamanda gelmiş olsa idi Kemal'i İtalya'nın elinden kurtaramazdı" diyecek kadar memnun etmiştir: BOA, YEE 40/60 (24 Mayıs 1881).

arasında özel bir ilişkinin kurulmasına da vesile olmuştur. Mithat Cemal Kuntay'ın ifadesine göre, II. Abdülhamid bu sırada Namık Kemal'e doğrudan Yıldız'a telgraf gönderme izni ve bir şifre anahtarı vermiştir[395].

Yukarıda, Namık Kemal'in yabancı devletlere tanınan kapitülasyonlara karşı yazdığı makalelerden bahsolunmuştu. Namık Kemal, her fırsatta ülke menfaatlerine her bakımdan zararı dokunduğundan bahsettiği kapitülasyonların kaldırılmasını talep ve temenni etmekteydi. Yöneticiliği sırasında kapitülasyonlarla alakalı bir mesele de önüne gelmiş ve kelimenin tam anlamıyla devletlerarası bir mesele olarak sonraki yıllarda devam edecek bir tartışmayı da başlatmıştır.

Uzun süredir İzmir Körfezi dahilinde yolcu ve yük taşımacılığı yapan *Joly Victoria* adlı vapur şirketine ait gemilerin, Mayıs 1883 tarihlerinde, Namık Kemal tarafından Midilli iskelelerine uğraması yasaklanmıştır. Bu olay bir anda gerek ülke basını gerekse yabancı basında yer bulmuştur[396]. Esasında bu vapur şirketi İngiliz-Yunan ortak sermayesi ile kurulmuş olup, uzun zamandan beri İzmir körfezinde, Karşıyaka, Konak ve Alsancak iskeleleri arasında yolcu taşımacılığı yapmakta; aynı zamanda Midilli ve diğer Ege Adaları'na da uğramaktaydı. Ancak Şirkete verilmiş herhangi bir imtiyaz bulunmuyordu. Sadece yolcu taşımak için yaptığı müracaat üzerine Şubat 1883'te izin verilmişti[397]. Namık Kemal'in Joly Victoria şirketine karşı öncelikli itirazı, vapurların bazılarına Yunan, bazılarına ise İngiliz bayrağı çekilmesi olmuştur. Bu durumun Bahriye Kanunnamesi'ne aykırı olduğunu ifade ediyordu. Ayrıca şirket vapurlarının Midilli'de, bölgede taşımacılık yapan diğer vapur şirketlerinin uğramadığı bazı iskelelere uğrayarak, yolcu indirdiği tespit edilmiştir. Namık Kemal, bu uygulamanın bazı kimliği meçhul kişilerin Midilli'ye girişlerine sebep olduğu hususunu gündeme getirmiştir.

Dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nden resmî müsaade getirilmediği takdirde, Joly Victoria vapurlarının Midilli iskelelerine girişini men etmiş, aksi bir

---

[395] Kuntay, aynı eser, s. 25, 48.

[396] **Bahr-i Sefid,** nr.16 (5 Mayıs 1299/1 B 1300/8 Mayıs 1883), s. 2. İstanbul Rumca yayımlanan *Neologos* Gazetesi 6 Haziran 1883 tarihli nüshasında Namık Kemal'in uygulamasına yer vermiştir: Aristeidis Sreryellis, "I Lesvos ton eton 1880-85 stin efimerida Neologos tis Konstantinoupolis. 2. 1882-83", **Lesviaka**, 18, Mytilini 2000, s. 3XIX.

[397] Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye Vapur Şirketi", **Çağını Yakalayan Osmanlı. Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri**, İstanbul 1995, s. 184.

uygulamada vapurlara "hırsız vapur" muamelesi yapacağını, İngiltere'nin Midilli konsolos vekilliğine resmen bildirmiştir[398].

Namık Kemal, "küçük kabotaj" olarak adlandırdığı bu konu hakkında görüşmeler devam ederken, başka bir uygulamaya daha girişmiştir. Yabancı devletlerin konsoloslarında görevli Osmanlı tebaası tercüman, kavas gibi görevliler, kapitülasyonları öne sürerek, *temettuat* ve *bedel-i askeri* vergisini ödememeyi teamül haline getirmişlerdi. Midilli İngiliz Konsolos vekaletine gönderdiği, 16 Şubat 1883 tarihli resmi yazı ile Osmanlı vatandaşı olan konsolosluk çalışanlarının ilgili düzenlemeler uyarınca, böyle bir ayrıcalığı bulunmadığına dikkat çekerek, temettü vergisinin bir an evvel ödenmesini istemiştir[399]. Aynı yılın sonunda ise 1863 tarihli *Konsoloslar Nizamnamesi*'nin konsolosluklarda çalışan Osmanlı vatandaşı *dragoman*, kavas ve öteki personelini askerlikten muaf tutmadığını belirterek, bedel-i askeri vergisini ödemeleri için Midilli İngiliz Konsolosluğunu uyarmış, tahsilatın gerçekleştirilmesi için gerekirse kuvvet kullanılacağını açıkça bildirmiştir[400]. Benzer uygulamaların sadece Midilli'ye mahsus olmadığı, Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti dahilindeki Rodos ve Sakız gibi diğer adalarda da benzer adımlar atıldığını görüyoruz. Gelişmeler karşısında İzmir'deki İngiliz Genel Konsolosluğu'ndan görüş soran Midilli konsolos vekili Roboly'ye verilen talimatta, olabildiğince metanetli davranarak taviz vermemesi istenmiştir[401].

---

[398] Dönemin Aydın Valisi Naşid Paşa'ya gönderdiği 21 Ekim 1883 tarihli bu mektupta İngilizlerin kapitülasyonlar dolayısıyla vapur işletmekte serbest oldukları yönündeki iddialarına cevap olarak, "Hukuk-ı mütekabile, kaideten yalnız mukavelat-ı resmiyye-i evveliye ile kaimdir. Devlet-i Aliyye ile İngiltere beyninde ise küçük kabotaj serbestliğine dair hiçbir mukavele yoktur" cevabını vermektedir: Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları**, **III, Midilli Mektupları-II**, s. 333-334.

[399] Midilli'deki İngiliz Konsoloshanesinde görevli olup, temettü vergisini ödemeleri talep olunan Osmanlı tebaası Rumlar Vanguel Vassiliou ve Yorghi Trasideon idi: TNA, FO 195/1454, No. 12.

[400] TNA, FO 195/1454, No. 50, 23 Ekim 1883. Nizamnamenin aslı için bkz: "Konsoloslar Hakkında Nizamname" **Düstur**, I/1, İstanbul: Matbaa-i amire, 1289, s. 772-775.

[401] Örneğin, Rodos'ta bede-i askeri ve patent vergileri Fransız ve Avusturya vatandaşları ve mahmilerinden tahsil edilmiş, ödemek istemeyenlere hapis cezası uygulanmıştır. Sakız'da da aynı yönde baskı uygulanmaktaydı. Hatta vergiler sadece 1883 yılı için değil geçmişte ödenmemiş on yıl için tahsil edilmeye çalışılmaktaydı. İstanköy'de patent vergisini ödemesi yönünde bir İngiliz vatandaşına baskı yapıldığı, ödemediği geçmiş sekiz yılın vergisi de talep edildiği yönünde şahısın kendisi Konsolosluğa şikayette bulunmuştu. Konsolos Dennis, Aydın Eyaleti ve Batı Anadolu'nun başka bölgelerinde bu yönde bir vergi talebi duyulmadığını, adalardaki uygulamanın bir deneme olduğu fikrindedir: İzmir Genel Konsolosu Dennis'ten İstanbul'da Sefir Earl of Dufferin'e: TNA, FO 195/1454, No. 56.

Aynı konu için İtalyan konsolos vekiline de yazı gönderen Namık Kemal, burada görevli üç tercüman ve iki kavasın, 1876 yılından beri ödemedikleri *tekâlif-i emiriyyelerinin* tahsiline *mecbur* olduğunu bildirmiştir[402].

Namık Kemal, ellerinde Osmanlı Hariciyesi'nden onaylı tezkiresi bulunmayıp sadece Yunanistan'a bir kere gidip-gelerek Yunan vatandaşı olduğunu iddia eden ve buna istinaden bedel-i askerî vergisini ödemek istemeyen Midilli'deki birçok Rumdan, aynı şekilde hapis cezası yaptırımına başvurarak, vergileri tahsil etmeye çalışmaktaydı. Bu konuda çok hassas davranan Namık Kemal, gerekli çalışmaları yürütmek için bizzat Midilli'nin en güneyinde bulunan Pilmar'a kadar gitmiştir[403]. Namık Kemal'in bu sırada bedel-i askerî vergisini ödemedikleri için hapsettiği kişiler arasında, Midilli Belediye Meclisi üyeleri Zafiraki Bornazo ve Themistoklis Marinos da bulunuyordu[404]. Bu şahıslar, bir süre sonra Namık Kemal'in azli için yürütülen kampanyada ön sırada yer almışlardır.

Midilli Adası, olayların yaşandığı dönemde İngiliz savaş gemisi *Monarch* tarafından ziyaret edilmiştir. Gemi kaptanı Fairfax, mutasarrıf Namık Kemal'i makamında ziyaret ettiyse de Kemal Bey iade-i ziyarette bulunmamıştır. Savaş gemisinin adaya böyle kritik bir dönemde uğramış olması, Namık Kemal tarafından kendisine karşı bir göz dağı verilmesi şeklinde düşünülmüş olabilir. Durum, İzmir'deki İngiliz Genel Konsolosluğu tarafından değerlendirilmiş ve özellikle son zamanlarda İngiliz bayrağı taşıyan vapurlara karşı takındığı tavır; vapurları Midilli kıyılarına eşkıya çıkarmakla suçlaması ve Babıali'den özel izin almayan vapurlara korsan muamelesinde bulunacağı tehdidi nedeniyle, Namık Kemal'in İngiltere'ye karşı kasıtlı bir tutum içinde bulunduğu kanaatine ulaşılmıştır. Genel Konsolos Dennis'in, konu hakkındaki raporunun son cümlesi dikkat çekici olup İngiliz

---

[402] Yazışmadan bu sırada Konsoloslar Nizamnamesi uyarınca iki tercüman istihdam etme hakkına sahip olan İtalyan Konsolos vekilinin Vasilaki Dukaki, Yanko Arkiryadi ve Nikola Kolala olmak üzere üç tercüman istihdam ettiği anlaşılıyor: Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, s. 484-485.

[403] Neologos Gazetesi'nin konu hakkında 12 ve 19 Eylül 1883 tarihli iki haberinde, bu uygulamanın sadece Yunan vatandaşlarına yönelik olduğunu yönünde gerçekle örtüşmeyen iddiaları dikkat çekicidir: Aristeidis Sreryellis, "I Lesvos ton eton 1880-85 stin efimerida Neologos tis Konstantinoupolis. 2. 1882-83", s. 319.

[404] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 60.

vatandaşlarının ve ticaretinin çıkarları için Namık Kemal'in bir an önce görevinden alınmasının iyi olacağı yönündedir[405].

Kabotaj meselesinde Namık Kemal ve dönemin Aydın Valisi Râşid Nâşid Paşa'nın birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Bu arada İzmir Körfezi'nde vapur işletilmesi imtiyazı, 13 Temmuz 1883'te otuz yıllığına İzmir tüccarlarından Yahya Hayati Efendi'ye verilmiştir[406]. Bundan sonra, Osmanlı Devleti körfezde izinsiz taşımacılık yapan diğer şirketlerin seferlerinin durdurulması yönünde çalışmalara başlamıştır. Namık Kemal, Naşid Paşa'ya gönderdiği konu hakkındaki bir mektupta, izinsiz taşımacılık yapan vapurları Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi uyarınca müsadere edebileceğine dikkat çekmekte ve kendisinin daha önce bu şekilde üç Yunan ve bir Amerikan gemisini müsadere ettiğini yazmaktadır[407].

İngiltere'nin İzmir Genel Konsolosu Dennis ise Dışişlerine, Namık Kemal hakkında şikayetlerini sürdürüyordu. Kemal Bey'in, Midilli'de Joly Victoria'nın acentesi Grigiotli'ye karşı bir mücadeleye giriştiğini, meselenin Joly Victoria'nın Yahya Efendinin Vapur Şirketi ile rakebet etmesinden kaynaklandığını bildiriyordu. Yahya Hayati Efendi'ye karşı ortaya konulan her türlü "muhalefete" suçlu muamelesi yapan Namık Kemal, Grigiotli'yi de bu yüzden mahkemeye vermişti[408]. Buradaki değerlendirme, ilk bakışta abartılı gelebilirse de Namık Kemal, ülke menfaatleriyle alakalı böyle bir durumda gerçekten büyük hassasiyet göstermekteydi. Nitekim Nâşid Paşa ile olan yazışmasında "Aldığım rivayet sahih ise Yahya Hayati'nin imtiyazı üzerine, İzmir'de Sadık Bey* namında bir habis, elinde bulunan iki vapuru guya bir İngilizliye satmış olmak bahanesiyle cebren ve İngiliz bayrağı altında olarak işletmek da'iyyesinde bulunmuş ve taraf-ı devletlerinden dahi bihakkın men buyrulmuş" cümleleriyle konu hakkındaki hassasiyetini ortaya koymuştur[409].

---

[405] Rapordaki ifade tam olarak " I venture to express my opinion that the sooner this arrogant Ottoman official is removed the better for the interest of the British subjects and British commerce." Şeklindedir. İzmir Genel Konsolos Dennis'ten İstanbul'da Sefir Earl of Dufferin'e, 31 Ekim 1883: **TNA**, FO 195/1488, No. 51.

[406] Mubahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye…, s. 191.

[407] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları**, **III, Midilli Mektupları-II**, s. 333-334.

[408] TNA, FO 195/1488, No. 39, 4 Ağustos 1884.

[*] Bu kişinin İzmir'in meşhur ailelerinden Uşşakî-zade Sadık Bey olduğu anlaşılmaktadır. Krş: Mubahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye…, s. 185-186.

[409] Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları**, III, Midilli Mektupları-II, Ankara 1973, s. 332.

Yukarıda değindiğimiz, Osmanlı tebaasından olup Avrupa konsolosları hizmetinde çalışanlardan temettu vergisi ve bedel-i askeri alınması teşebbüsünün olumlu sonuçlandığını görüyoruz. Namık Kemal'in bir mektubundaki, "Ben Sadaretin eski bir telgrafnamesi hükmünce umum ecnebilerden temettu vergisi aldım, yine sadaretin bir namesine ittiba ettim. Zaten Yunanlı olduğu malum olmayan ne kadar adam var ise, Hariciye Nezareti'nden emir getirmesine talikan hiçbirinin iddiasını kabul etmedim; hatta bâlâda dahi söylediğim gibi birkaçını habsederek bedel-i askerisini aldım" şeklindeki ifadeleri, konuya açıklık getirmektedir[410].

Namık Kemal, Midilli Mutasarrıflığı süresince, yıldızının bir türlü barışmadığı Said Paşa hariç[411], Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği yapmış diğer dört idareci ile uyum içinde çalışmıştır. Bu arada kendisine suikast yapıldığına dair Yunanistan'da yayımlanan bir gazetenin 29 Ekim 1883 tarihli nüshasında haber dahi çıkmıştır. Söz konusu haberin, temettü ve bedel-i askerî vergilerini tahsil etmek için nüfuzlu birçok kişiyle mücadele ettiği bir dönemde yayımlanmış olması manidardır[412]. Ancak o, bu tür haberlerin üzerinde durmayarak ve bu tarihlerde tamamen görevine yoğunlaşarak, adeta her tarafa yetişmeye çalışıyordu.

1883 Çeşme depremi akabinde, civardaki sancaklardan daha hızlı davranarak, bölgeye yardım gönderen, ilk Midilli Mutasarrıfı Namık Kemal olmuştur. Adada, öncelikle, yardım severlerden bir *iane komisyon*u kurarak, erzak toplanmıştır; derhal Midilli Adası emrindeki maiyyet vapuru *Müjderesan* ile Eyalet merkezi Sakız'a ve oradan da Çeşme'ye gönderilmiştir[413].

Diğer taraftan, özellikle kabotaj meselesi ile temettuat ve bedel-i askerî vergisinin tahsili konuları, en baştan itibaren, uygulamalarıyla Midilli'deki çıkar gruplarının kurulu düzenlerini bozan Namık Kemal'in görevden azli için bir

---

[410] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 45-46.

[411] Kürt Said Paşa, sabık Adliye Müfettişi Abdullah Hasib'in tahrikiyle Namık Kemal'i azlettirmek için bir mahzar hazırlatılmış, on beş-yirmi kişi dışında kimse imzalamadığı için bu girişim sonuçsuz kalmıştır: **Vakit**, nr. 2665 (5 Za 1343/28 Mayıs 1925), s. 3.

[412] Yunanistan'da yayımlanan *Armunya* Gazetesi'ndeki haberde, Midilli Mutasarrıfı Kemal Bey'e biri tarafından suikast yapıldığını ve faillerin kadın elbisesi giyerek firar etmesiyle, yakalanamadıkları ileri sürülmüştür. Hakkında asılsız haberler üzerine bir açıklama isteyen Bahr-i Sefid Gazetesi'ne Namık Kemal, hiç kimsenin kendisine husumette bulunmadığını söylemiştir: **Bahr-i Sefid,** nr. 41, 26 Teşrinievvel 1299-6 M 1301-7 Kasım 1883.

[413] **Bahr-i Sefid,** nr. 39, 12 Teşrinievvel 1299/22 Z 1300/24 Ekim 1883.

kampanya başlatılmasında etkili olmuştur. Aleyhindeki kampanya sonucu azledilmeyerek, rütbesinin yükseltilip Rodos'a becayişi, herşeyden önce yargılanarak aklanmayı arzulayan Namık Kemal'in içine sinmemişse de Babıali'nin yaratmak istediği, kendisinin aslında taltif edildiği yollu izlenimi sağlamıştır.

Namık Kemal'in becayişi süreci, İdare Meclisi ve Bidayet Mahkemesi azaları ve tüccardan meydana gelen on dört kişilik grubun, Naib Mehmed Esad Efendi'ye müracaat etmeleriyle başlamaktadır. Grup, Namık Kemal'in aleyhinde hazırlanan şikayet arz ve mahzarı imzaya getiren, ancak tutuklanan iki şahısın serbest bırakılmasını talep etmiş, ayrıca görüşlerine muhalefet etmeyi bırakmasını kendisine tebliğ etmesini Esad Efendi'den istemiştir. Namık Kemal ile görüşen Esad Efendi, şahıslardan birinin "muhtar mührü maddesinden dolayı" tutuklu bulunduğunu öğrenmiş, ancak bahsi geçen ikinci şahsın tutuklu olmadığı anlaşılmıştır. Tutuklu şahsın da beş lira kefalet karşılığında serbest bırakılacağı söylenmiştir. Bunun üzerine grup dağılmış, ancak ertesi gün yüzden fazla kişiden oluşan diğer bir grup tekrar Esad Efendi'ye gelerek, tutuklunun serbest bırakılmadığı gibi diğer kişinin de hapsolunduğunu belirterek, hazırladıkları arzuhale muhalefet etmemesi için Namık Kemal ile görüşmesini istemişlerdir. Bunun üzerine Esad Efendi ikinci bir görüşme daha gerçekleştirmiş; burada olayın adli makamlara sevkedildiğini söyleyen Namık Kemal'in daveti üzerine görüşmeye katılan Müddeiumumî Muavini, sorgularının tamamlanması üzerine tutukluların serbest bırakılacağını bildirmiştir[414].

Gelişmeler hakkında, aynı gün Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi İsmail Hakkı Paşa'ya bir telgraf gönderen Namık Kemal, kendisi hakkında şikayette bulunan kişileri, çoğunun kabahatli bulunarak memuriyetten atılmış veyahut *Yunanîlik* iddiasıyla vergi vermemek için haps olunmuş bir grup *hezele* [alçak] olarak tanımlamıştır. Asayiş ve huzurun devamı için bu kişiler hakkında kanunî takibat yapılması gerektiği görüşündedir.

Aynı gün kalabalık bir grup, Midilli Belediye Dairesi'ne gelerek, bundan böyle yönetimi altında geçinemeyeceklerini belirttikleri Mutasarrıftan şikayetçi oldukları bir umumî mazharı Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne göndermiş, burada Namık Kemal'in daha önce Midilli köylerinden bu mazharı imzalamak için gelen muhtarları

[414] Midilli Naibi Mehmed Esad Efendi'den Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi İsmail Hakkı Paşa'ya, 15 Temmuz 1300/27 Temmuz 1884: BOA, DH. MKT 1345/34, Lef 1.

tutuklattığını iddia etmişlerdir. Halkın, Namık Kemal'in elinden kurtarılması için yardım istenmiştir.

Gelişmeler üzerine, İsmail Hakkı Paşa Namık Kemal'e hükümet kapılarını herkese açık tutması ve şikayette bulunmak isteyen varsa, bunlara kanun dairesinde müsaade olunmasını tavsiye etmiş, kısa süre sonra bizzat Midilli'ye gelerek, olayın aslını öğreneceğini haber vermiştir. Midilli Belediyesi'nden gelen telgrafa ise beş on güne kadar Midilli'ye gelerek, zarar görüldüğü ve mağdur olunduğu şeklindeki iddiaları tahkik edeceği cevabını vermiştir. Bu arada, öncelikle, bizzat mağdur ve mutazarrır olanlar kimler ise isim ve şikayetleri belirlenerek, doğrudan Vilayete göndermelerini istemiştir[415].

Başlangıçta birtakım genel ifadeler kullanılarak suçlanan Namık Kemal aleyhinde, bu noktadan sonra müşahhas birtakım olay ve isimler kullanılarak, altmış dört maddelik bir arzuhal hazırlandığı anlaşılmaktadır. Nitekim şikayet sahipleri, İsmail Hakkı Paşa'nın son telgrafına, Namık Kemal hakkındaki şikayetlerin şahsî olmadığı, herkesi ilgilendirdiğinden, şikayet konularının mazhar olarak Vilayete takdim edilecekleri karşılığını vermişlerdir[416].

Yaptığı değerlendirmeler, Namık Kemal'in olayların başından itibaren işin üzerine gitmek taraftarı olduğunu göstermektedir. Aslında, uzun süredir Midilli Adası'nda bulunduğundan, oradaki ayak oyunlarını fazlasıyla çözümlediğini yukarıda görmüştük. Midilli'de idareci değişikliklerinin ne gibi yöntemlerle yapıldığını bilen Namık Kemal, aynı yöntemlerin kendisine de uygulanmakta olduğunun farkına varmıştı. Lehine olacak bazı delilleri vardı. Tutuklattığı adamlardan birinin elinde bir muhtar mührü vardı ve mührün sahibi olan muhtar, "bir müzayede pusulasını temhir için davet olunması üzerine mührü başkasına verdiğini" beyan etmekteydi. Tutuklananların serbest bırakılması için iki defa Mahkemeye gelen topluluğun bu hareketi ise nizamlara aykırı idi. Önayak olanlara dava açmaya karar vermişti. Olayı aleyhinde kullanacaklarını bildiği için bu kişileri şimdiye kadar tutuklatmamıştır. Asayişin devamı için, bundan sonra toplu halde girişimde

[415] İsmail Hakkı Paşa'dan Midilli Belediyesi'ne telgraf, 15 Temmuz 1300/27 Temmuz 1884: BOA, DH. MKT 1345/34, Lef 1.
[416] Midilli Belediyesi'nden Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliğine, 17 Temmuz 1300/29 Temmuz 1884: BOA, DH. MKT 1345/34, Lef 1.

bulunanlara izin verilmeyeceği ve haklarında işlem yapılacağını ilan ettirmiştir[417]. Vali İsmail Hakkı Paşa, Namık Kemal'i uyararak, Rum ahalinin eskiden beri topluca şikayette bulunmayı adet haline getirdiğini, kendilerine gerekli nasihatta bulunularak, mülayim davranmasını istemiştir. Ancak Namık Kemal'e göre, Rumların hareketi toplu şikayet değil, bayağı eşkiyalıktır. Çünkü, Mahkemeye gidenler, tutuklular serbest bırakılmazsa, ısrarla "tatil-i muamelat" edeceklerini beyan etmişlerdir. Asayişin korunması için Hükümetin iktidarının hissettirilmesi gerektiğini düşünen Namık Kemal, "şikayet mücaz ise de cemiyet kanunen memnu olduğundan" cesaret edenlerin cezalandırılacağını ilan ettiğini bir kez daha bildirmekteydi. Ancak karşısında tecrübeli bir grup bulunuyordu. Namık Kemal'in sokaklara astırdığı ilanları ve asker kolları gezdirmesini, bir kötü niyet delili olarak adlandırmakla, bu çabaları "ahaliyi fesad töhmetiyle müttehim göstermek" olarak yorumlamaktaydılar[418].

Bu sırada, Molova Kazası ve Kalonya Nahiyesi Müslüman ve Rum sakinleri imzalarıyla Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği'ne, Namık Kemal'den memnun olunduklarını bildiren bir çeşit destek telgrafları gönderilmiştir[419]. Ancak Midilli'de olaylar ve siyaset, eskiden beri sancak merkezindeki bir çıkar grubu tarafından yönlendirilmelte olup bağlı kaza ve nahiyelerin pek etkisi yoktu. Yine de bu son telgraflar, merkezin aklına, ada halkı arasında bir bölünme başladığını getirmiş olmalıdır. Öte yandan, gelişmeler, şikayet sahiplerinin 29 Temmuz 1884'te doğrudan Mabeyn'e müracaat etmeleri üzerine yeni bir boyut kazanmıştır. Nitekim artık bazı somut olaylar ileri sürülerek, kendisinin görevden alınması talep ediliyordu.

Namık Kemal aleyhine yapılan şikayetleri daha önce etraflıca inceleyen Kaya Bilgegil'in de tespit ettiği üzere, 9 Ağustos 1884'te sunulan yetmiş üç maddelik

---

[417] Namık Kemal'den Vali İsmail Hakkı Bey'e, 16 Temmuz 1300/28 Temmuz 1884: BOA, DH. MKT 1345/34, Lef 1.

[418] Midilli Belediyesi'nden Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliğine, 17 Temmuz 1300/29 Temmuz 1884: BOA, DH. MKT 1345/34, Lef 1. Sadaret'e de benzer bir telgraf gönderilmiştir: BOA, YEE 40/68, Lef 1. Ayrıca, İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Namık Kemal'in Abdülhamid'e Takdim Ettiği Arîzalarla Ebuzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Bazı Mektuplar", s. 289-290. İngiliz Konsolos vekilinin ifadesine göre Namık Kemal çarşıya astırdığı ilana, "her kişi memnun olmadığı idareden şikayet etme hakkına sahiptir ancak bazı aptalların yaptığı gibi, şikayet kadıya değil, mutasarrıfın kendisine yapılmalıdır" yazdırmıştır: TNA, FO 195/1488, No. 39.

[419] Vilayete Molova Kazası ahalisi adına 18 Temmuz ve Kalonya Nahiyesi ahalisinden 19 Temmuz 1300'de gönderilen telgraflar: BOA, DH. MKT 1345/34, Lef 1.

arzuhal[420] ile 13 Ağustos'ta, İstanbul'da bulunan Midilli ahalisi temsilcilerinin sundukları şikayet dilekçesi, aslında aynı içeriğe sahip olup bariz fark, ilkinde maddeler halinde sıralanan şikayetlerin, ikincisinde metne dönüştürülerek, yer, zaman ve şahıs isimlerinin sarih olarak yazılmasıdır. Ayrıca olaylar arasında bağlantı kurulmaya çalışılmıştır[421]. Namık Kemal'den savunma istenirken, maddeler halinde sunulan şikayet dilakçesi esas alınmış, nihayet kendisi yönetimle alakalı 65 maddeye cevap vermiştir[422].

Namık Kemal'in azli için öne sürülen iddialar, kendisinin çok despotik bir idare tarzı benimsediği, halktan ve tüccardan kişileri haksız yere hapsettirdiği, mahkemelere müdahale ettiği, adaylıklarını engellemek suretiyle bazı kişilerin seçime girmesini önlediği, belediye başkanını seçim yerine bizzat atadığı gibi konulardan oluşuyordu. Bunun yanında, bizzat yaşamı ve şahsî ilişki ağı üzerinde duran 8 madde daha vardı ki; becayiş sürecinde, konu dışı bulunarak, dikkate alınmamıştır[423].

Burada, daha önce yayımlanmış olan şikayet konusu tüm maddeler üzerinde durmayacağız. Tamamı incelendiğinde, mutasarrıflığının ilk gününden itibaren hatta bazıları kendisinden önce başlamış dava ve olaylar şikayet konusu yapılmıştır. Şimdi mağdur edildiği söylenen kişilerden bazıları, olayın gerçekleştiği dönemde kendi istekleriyle işin peşini bırakmışlardır. Namık Kemal, iddiaları günümüz tabiriyle belgelerle cevaplamış, söylediklerini destekler ve doğrular mahiyetteki resmi yazışmaların suretlerini de sunmuştur.

Namık Kemal hakkındaki şikayetin gerçek sebebi şüphesiz iktidar mücadelesiydi. Suçlamalardan bir kısmının içeriğinde bu durum açıkça görülmektedir. Örneğin, şikayetlerden birisini, "Midilli muteberanından Panayot Vasilyo azalık gibi memuriyetlere intihab olunmak hakkından iskat olunması" oluşturuyordu. Namık Kemal'e göre Panayot Vasilyo, selem ve faizcilikle pek çok

[420] BOA, YEE 78/45'te bulunan belgenin transkripsiyonu için bkz: M. Kaya Bilgegil, "Namık Kemal Aleyhinde Açılan Bir Tahkikatteki İddialar ve Şair'in Cevapları", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, 10 (Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı), Ankara 1979, s. 116-127.
[421] BOA, Y. EE 78/44. Transkripsiyon için, Bilgegil, **aynı makale**, s. 127-143.
[422] BOA, Y. EE 78/42, 73 maddenin transkripsiyonu için Bilgegil, **aynı makale**, s. 150-182.
[423] M. Kaya Bilgegil, Nakım Kemal'in özel hayatını konu alan bu tür iddialara yer verilmesini kendisinin II. Abdülhamid nezdindeki itibarını zedelemek için olacağını ifade etmektedir: Bilgegil, **aynı makale**, s. 186.

kişiyi perişan ederek, zor duruma düşürmüştür. Aslında basit bir hizmetçi iken sonradan Midilli'nin servet sahipleri arasında ilk sıralarda gelen bu şahıs hakkında, Mutasarrıflığının ilk döneminde gerek yerli gerekse yabancılar tarafından birçok şikayetle karşılaşmıştır. Durumu Vilayete bildirmesi üzerine, Adliye Müfettişi Kostan Paşa'nın yaptığı tahkikat ve Vilayet'ten alınan 17 Şubat 1295 tarih ve üç yüz numaralı emir uyarınca, Panayot Vasilyo, Ticaret Mahkemesi azalığından çıkarılmıştı. Namık Kemal, Tefrik Cemiyeti tarafından, Panayot Vasilyo'nun daha sonra seçimlere dahil edilmek istenmesine ise muvafakat etmediği cevabını vermiştir.

Diğer bir şikayet konusunu, "memleketin ileri gelenlerinden Apostol Luka muhtarlık vesaire gibi hidemata intihab olunmak hakkından sakıt olmak" oluşturuyordu. Aynı şekilde, "Vasil Mandra memleket hidematına intihab olunmak hakkından mahrum olmak" da şikayetin bir parçasıydı. Vasil Mandra'nın tuz kaçakçısı olduğunu söyleyen Namık Kemal, kendisini Adliye Nezareti'nin onayı üzerine Bidayet Mahkemesi azalığından tardetmiştir (5 Teşrinisani 1296 tarih ve altı yüz altmış üç numaralı Vilayet yazısı). Dolayısıyla Vasil Mandra'nın devlet işlerinde bulunmasına muvafakat etmediğini, hem memur hem hırsız olmanın kanuna ve kendi fikirlerine ters bulunduğunu ifade etmiştir.

Kendisine yöneltilen, "Verişa Karyesi ahalisinden Palikara'nın bir gemisini bilâ-muhakeme müsadare etmek" şeklindeki suçlamaya ise Yunan tebaasından olan Palikara'nın, gemisine Osmanlı sancağı çekmesi nedeniyle Bahriye Ticareti Kanunnamesi'nin "birinci ve ikinci bendleri hükmünce" el konulmuş ve İdare Meclisi'nin 14 Kanunısani 1297 tarihli kararı hükmünce gemi satılmıştır; ancak o sırada ne Palikara ne de Yunan Konsolosluğu bu muameleden dolayı şikayet etmişti diyen, Namık Kemal, şikayet sahipleri Palikara'yı himaye etmek istiyorlar ise konu mahkemede hallolur şeklinde cevap vermiştir.

Aşağıda bahsedilecek 23 Eylül'de sunulan diğer bir şikayet dilekçesinde imzası bulunan Ligor Mandra, Midilli Sancağı'nın 1870-1871 seneleri zeytin aşarı ihalesini almış olup bu konudan dolayı Hazine aleyhine dava açmıştı. Tamamen rüşvet ve para gücüyle kendi lehine birtakım kararlar aldırdığını iddia ettiği Ligor Mandra'nın, devleti haksız bir şekilde zarara uğrattığını düşünen Namık Kemal, Ligor Mandra'nın Midilli Bidayet Mahkemesi'nden aldığı ilamı geçersiz kılacak diğer bir ilam almıştır.

Devlete olan borcunun tahsili için çiftlik ve emlakinin haczedilmesi yönünde Vergi Emaneti emir vermiştir[424].

19 Ağustos'ta, Midilli'den Sadarete gönderilen mahzarda, Namık Kemal, mutasarrıf olduğu günden itibaren kanun dinlemeyen, zulmeden bir yönetici olarak tasvir edilmekteydi. İddialara göre, kendisi hakkında daha önce Midilli merkezi ve nahiyesi ahalisi anlaşarak bir mahzar sunup, şikayette bulunmayı denemişti. Ancak durumu haber alan Namık Kemal, bu girişimi engellediği gibi, öncülerini mahkeme edilmeden, hapsettirmişti. İddiaların devamında, ileride kendisine karşı girişilebilecek bu tür şikayetleri önlemek üzere adanın her tarafında casus ve gammazlar istihdam eden Namık Kemal'in, adeta bir korku idaresi oluşturduğundan bahsolunmaktadır[425]. Bu umumi mazhardaki en somut iddia, "birbirinden mesafesi iki nihayet iki buçuk saat kadar ba'îd olan altı nahiyelerde *mehâkim-i nizamiye* teşkili hakkında nizam-namesinin ahkâmına hilafen altı dane *bidayet mehakimi* tesis ile anlara da külliyen câhil ve nâ-dân oldukları halde ancak emrinden çıkmaz birtâkım memur tayin" etmesi olarak ifadesini bulmuştur[426]. Ayrıca kendisinin direkt Padişah ile haberleşme imkanı olduğundan, Vilayet, Babıali ve Meclis-i Vükela'yı tanımadığı ve buralardan gelen emirlerden hoşuna gitmeyenlerine itaat etmediğinden de şikayet olunuyordu.

Bütün bu şikayetler karşısında, merkezin ilk tepkisi, konuyu araştırmak ve bir ön soruşturma yapmak üzere, Dahiliye Nezareti'nin dönemin Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi İsmail Hakkı Paşa'yı Midilli'ye göndermek olmuştur. İsmail Hakkı Paşa, Ağustos 1884'ün başında Midilli'ye ulaşarak, gerekli incelemeyi yapmaktayken, Namık Kemal aleyhinde İstanbul'da Sadaret, Dahiliye ve Şura-yı Devlet'e birbiri ardına şikayet telgraf ve mahzarları gelmeye devam ediyordu.

İsmail Hakkı Paşa ile irtibatta olan Dahiliye Nezareti, işin aslını öğrenerek, takınacağı tavrı bir an evvel belirlemek üzere, Paşa henüz Midilli'de iken konu hakkında düşünceleri ve tavsiyelerini soran bir rapor talep etmiştir. İsmail Hakkı Paşa, hazırladığı ayrıntılı raporda oldukça objektif bir lisan kullanarak, iki tarafın da

[424] M. Kaya Bilgegil, "Namık Kemal Aleyhinde Açılan Bir Tahkikatteki İddialar ve Şair'in Cevapları", s. 139-140; Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 53.
[425] BOA, Y. A. Res 24/45, Lef 2.
[426] BOA, Y. A. Res 24/45, Lef 2.

iddialarını özetleyip, kimin haklı olduğu noktasında peşin bir hüküm veya yorumda bulunmamıştır[427]. Midilli Sancağı Mutasarrıfı Namık Kemal'in görevde bulunduğu sırada yol yapımı, limanın temizlenmesine başlanması ve İslam ibtidaî mekteplerini hayata geçirmesi gibi birçok çaba gösterdiğini, ancak Midilli'nin Hristiyan ahalisinin kendisinin "icrâât ve mu'âmelât-ı istibdâd-kâranesinden" dolayı toptan şikayet ettiklerini ifade ederek, aleyhinde birçok iddialar sıralandığını belirtmektedir. Bu iddialar nedeniyle, iki taraf da mahkeme olunmayı ısrarla talep etmektedir. İlk önce Dahiliye Nezareti'nin kendisine sorduğu soruya cevap veren İsmail Hakkı Paşa, bu durumda meselenin mahkemeye götürülmeden yatıştırılmasını önermektedir. Midilli Rumlarının Namık Kemal aleyhinde yetmiş üç maddeden meydana gelen iddiaları olduğu, içlerinden içki içmesi ve yaşam tarzı hakkında olan, yani özel hayatını ilgilendiren sekiz madde çıkarılmasından sonra kalan altmış beş maddenin mahkemede ele alınması durumunda, tamamlanacak ön soruşturma üzerine, konunun Şura-yı Devlet'te mütalaa edilmesi ve tarafların teşkili ile gerekli sorgulamanın icrası sonrası, aleni mahkemeye başlanması şeklinde bir süreç izlenecektir. Şura-yı Devlet'te yapılacak ilk mahkemenin sonucu ne olursa olsun, taraflardan birinin buna razı olmayacağı ve bu durumda davanın Şura-yı Devlet İstinaf ve Temyiz mahkemelerine götürüleceği ortadadır. Netice itibariyle, bu mahkeme süreci aylar ve yıllarca uzayacak, bu arada matbuatta ve kamuoyunda birçok söylentiye yol açacaktır. Bu durumda, hem Namık Kemal şahsen ve hem de memuriyet olarak zarar görecek; işin sonunda haklı dahi çıksa bu sefer de kendisine iftira atıldığını ileri sürerek, karşı dava açacaktır. Dava, Şura-yı Devlet'te değil, Namık Kemal'in istediği gibi, Nizamiye Mahkemesi'nde görüşülse dahi süreç değişmeyecekti. İsmail Hakkı Paşa, iki tarafın da işin peşini bırakmak niyetinde olmadığı ve haklılıklarını isbat etmekte kararlı olduklarını gördüğünden, meselenin yıllarca uzayabileceğine dikkat çekmektedir. İşin nihayetinde, Midilli merkez Hristiyanlarından bir kısmının cezalandırılmasına mahkemece karar verilse bile, tamamı Namık Kemal'den şikayetçi oldukları için kendisinin daha sonra memuriyetine devam etmesini her şekilde engelleyebileceklerdir. En basitinden, Rum ahali İdare Meclisi toplantılarına katılmayarak, mülkî işlerin yürümesini engelleyebilir. İsmail Hakkı Paşa, Namık

[427] Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi İsmail Hakkı Paşa'nın 4 Ağustos 1300/16 Ağustos 1884 tarihli raporu: BOA, Y. A. Res 24/45, Lef 4.

Kemal'in de bu gerçeğin farkında olduğunu ve aleyhinde ahaliyi tahrik ederek, karalama kampanyasında bulunanlar karşısında hakkını arayıp mahkeme yoluyla bir ceza verilmesini sağladıktan, yani memuriyetinin namus ve haysiyetini koruduktan sonra, görev yerinin değiştirilmesi için müraacatta bulunacağı izlenimini raporda belirtmekteydi.

Konuyu bu şekilde tahlil eden İsmail Hakkı Paşa, sonuç itibariyle iki teklifte bulunmaktadır. Öncelikle, konu mahkemeye götürülmeden halledilmelidir. Diretme ve ısrarları sonucu bir mutasarrıf azledilmesi, ahalinin şımarmasına sebep olacağından, Namık Kemal'in sahip olduğu nişanın derecesi yükseltilerek, Vilayet dahilinde başka bir göreve tayin edilmesi yoluna gidilebilir. İkinci olarak, Midilli Adası'nın coğrafî olarak önemli bir konumda, nüfusunun vilayetin diğer adalarının iki katı bulunması ve daha önce de eyalete merkezi olarak tercih edilmiş olması noktalarından hareketle, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti merkezinin tekrar Midilli'ye taşınmasını önermiştir. Zaten mülki olarak hali hazırda böyle bir değişikliğe ihtiyaç duyulmakla, gerçekleştiği takdirde, ada Rumları arasında "Midilli Mutasarrıflığı'ndan şikayetle mutasarrıf kaldırdık" şeklinde bir fikrin gelişmesi engellenmiş olacaktır. Bu öneri uygun bulunursa, Namık Kemal'in Sakız'a mutasarrıf tayini ile Sakız'daki merkez memurlarının Midilli'ye taşınması şeklinde bir değişikliğe gidilebileceği, İsmail Hakkı Paşa tarafından dile getirilmiştir[428].

II. Abdülhamid'in gelişmeler hakkındaki tutumu, aynı gün yayımlanan hususî iradeye yansımıştır. Bir süredir yapmakta olduğu güzel hizmetlerden dolayı takdir ettiği Namık Kemal'i, şu anda suçlayanların *garezkar* olduklarını belirten II. Abdülhamid, bu bağlamda Tarik Gazetesi'nin 142. sayısında yayımlanmış ve esef dolu ve edebsiz olarak nitelediği haber üzerinden, gazetelerin konu hakkındaki tutumunun kabul edilemez olduğuna dikkat çekmiştir. Matbuat Kalemi'nin bu konuda gerekli önlemi almakta gevşek davrandığını da açıkça ifade etmiştir. Burada asıl dikkat çeken kısım, "mücerred Kemal Bey'in memnuniyetini istihsal için bir Midilli ceziresi halkının saadet-i hallerinden mahrumiyetleri nezd-i adalet-vefd-i hazret-i mülkdarîde kat'iyyen arzu buyurulmayacağı müsellimattan olduğu" ifadesidir ki II. Abdülhamid'in tavrını açıkça göstermektedir. Bununla birlikte, II.

[428] BOA, Y. A. Res 24/45, Lef 4.

Abdülhamid, mahkeme sonunda haksız çıkan tarafa gerekli cezanın verilmesi suretiyle, Namık Kemal'in adil bir şekilde yargılanma hakkını kullanmak istemesini onaylıyordu[429]. Dahiliye Nezareti, Midilli'de olayları araştıran İsmail Hakkı Paşa'ya 19 Ağustos'ta bu yönde emir vermiş, mahkeme sonunda şikayet sahiplerinin müfteri oldukları ortaya çıkarsa onların, temize çıkarak suçsuzluğunu ispat edemezse Namık Kemal'in cezalandırılmasını istemiştir[430].

Namık Kemal aleyhindeki kampanyanın başından itibaren gelişmeleri sütunlarına taşıyan Tarik Gazetesi, gerçekten çok ağır bir dil kullanmış, her türlü iddia ve suçlamayı peşinen kabul eden değerlendirmelerde bulunmuştur[431]. Tarik'in tavrından *cidden müteessif* olan Namık Kemal, durumu "Şu kadar var ki Hilafet-i İslamiye'nin bir memuru, bir cezirenin Hristiyanları ile uğraşıyor. İstanbul'da da Osmanlı kalemi ile yazılmış bir Hristiyan gazetesi, sellemehü's-selam o memuru tahkir ediyor da müddei-i umumilik bile vazifesinin icrasına çalışmıyor" ifadeleriyle eleştirmiştir[432]. Yukarıda bahsedildiği gibi, bu tavrı tasvip etmeyen II. Abdülhamid, Midilli'deki gelişmelerin basında haber yapılmasını Dahiliye Nezareti aracılığı ile yasaklatmıştır. Bunun üzerine, teşekkür maksadıyla II. Abdülhamid'e mufassal bir mektup gönderen Namık Kemal, gelişmelerin arka planından bahsederek, Müslümanların hakkındaki şikayete nasıl katıldıklarını açıklamıştır. Oldukça fakir olan Midilli Müslümanları, ürünlerini *selem* yoluyla satmadıkça, ailelerini geçindirememekteydiler. Son olaylar üzerine Hristiyanların Müslümanlara borç para vermek istememeleri nedeniyle, Müslümanların bir kısmı da şikayete iştirak ederek, vekil olarak Halil Razî Bey'i İstanbul'a göndermişlerdir[433]. Namık Kemal burada zımnen Müslümanların kendisinden şikayet etmeye zorlandığına işaret etmektedir. II. Abdülhamid'den hakkındaki iddialardan dolayı *muhakeme* olunmasına müsaade edilmesini özellikle istemiştir. Bu noktada iki argüman kullanmıştır: Birincisi, şahsi

[429] BOA, DH. MKT 1345/34, Lef 4, 23 L 1301/16 Ağustos 1884.
[430] BOA, DH. MKT 1345/34, Lef 6.
[431] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları**, **III, Midilli Mektupları-II**, s. 446-448.
[432] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları**, **III, Midilli Mektupları-II**, s. 454. Nitekim bu rahatsızlığından haberdar olan II. Abdülhamid, Midilli'deki gelişmelerin basında haber yapılmasını Dahiliye Nezareti aracılığı ile yasaklamıştır.
[433] Aslında bundan birkaç gün evvel Midilli'de bulunan İsmial Hakkı Paşa'ya, Namık Kemal'den çok memnun olduklarını söylemişler, Halil Razi Bey Hristiyanların mahzarı kendilerine de getirdiğini fakat bir şikayetleri olmadığı için imzalamayı kabul etmediklerini bizzat İsmail Hakkı Paşa'ya ifade etmiştir. Namık Kemal'in II. Abdülhamid'e gönderdiği 17 Ağustos 1884 tarihli mektup: Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları**, **III, Midilli Mektupları-II**, s. 449.

olup suçlamalarda bulunanların Padişahın himayesi sayesinde yargıdan kaçırıldığı şeklinde yapacakları çeşitli neşriyat olup, *hain* amaçlarına büyük ölçüde ulaşmış olacaklardır. İkinci argüman, idarî olup aslında oldukça önemlidir. Gösteri yapılarak veya şikayette bulunularak becayiş ve belki taltif suretiyle bir memurun görevden aldırılabileceği anlaşılırsa, Rusya, İngiltere, Yunanistan ve Patrikhane taraflarından gerçekleştirilmek istenilen kötülüklere karşı çıkmak isteyen hiçbir idarecinin, bundan sonra Midilli'de görev yapması mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla, mahkemesine izin verilmesini, mevcut fesadı sona erdirebileceği gibi ileride asayiş temini için tek çare olarak II. Abdülhamid'e adeta kabul ettirmeye çalışmıştır[434].

Soruşturmayı yürüten İsmail Hakkı Paşa, hem Dahiliye Nezareti'ni hem de Yıldız'ı gelişmelerden ve takip edilen usûlden haberdar ediyordu. Nitekim 27 Ağustos itibariyle, iki tarafın iddiaları dinlenmiş olup, sıra şimdi şikayet ve müdafaayı hukuken kabul etmeye uygun olup olmadığına gelmişti. Dolayısıyla, Namık Kemal veya şikayet sahiplerinin ayrıca sorgulanmasına gerek olup olmadığına karar vermek gerekiyordu. Ayrıca bu muamelelerin hangi mahkemede yürütüleceğinin de belirlenmesi gerekmekteydi. İsmail Paşa, Namık Kemal'in yargılanabilmesi için Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nin izin vermesi ve Sadaret'in bunu onaylaması gerektiğini bir kez daha hatırlatmıştır[435].

Namık Kemal aleyhinde yürütülen kampanyada, Dahiliye Nezareti'nin konuya yaklaşımı üzerinde durulması gerekmektedir. Aşağıda da görüleceği üzere, Nezaret hep bir adım önde giderek, atacağı adımı meselenin başında belirlemiş durumdaydı. Midilli Mutasarrıfı Namık Kemal aleyhindeki şikayetler 1884 senesi Temmuz sonlarında başlamış, Rodos ile becayişi hakkındaki irade ise 16 Ekim'de çıkmış olmasına rağmen, Dahiliye Nezareti, Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi İsmail Hakkı Paşa'nın raporu doğrultusunda, 20 Ağustos'ta, söz konusu becayiş için Sadaret'e çoktan müracaat etmişti[436]. Sadaret, konu hakkında karar vermeden önce, tepkilerin yatışma ihtimalini düşünerek, beklemeyi tercih etmiş gibi görünmektedir.

---

[434] Fevziye Abdullah Tansel, **aynı eser**, s. 450. Rodos'a becayişi sonrası Ağah Efendi'ye gönderdiği mektuplarda yargılanmasına izin verilmemesini bir türlü kabullenemediğini göstreen ifadeler mevcuttur. Bu yönde üç defa irade çıkmasına rağmen uygulanmasına engel olduğunu düşündüğü vükelayı, "Hâl böyle iken bizim intihablı, hamiyyetli vükelamız kimbilir devletlerini, namuslarını kaça sattılar?" şeklinde çok ağır itham etmiştir: **Vakit**, nr. 2667 (7 Za 1343/30 Mayıs 1925), s. 3.
[435] BOA, YEE 78/46.
[436] BOA, Y. A. Res 24/45, Lef 5.

Öte yandan, gün geçtikçe, Midilli Rumlarının Namık Kemal'e karşı yürüttükleri kampanyanın şiddeti artarak devam etmekteydi. Bu doğrultuda, 17 Eylül'de Midilli Hristiyan ve Müslüman ahaliden iki yüzden fazla kişinin imzaladığı bir arzuhalle, Namık Kemal'in bir an önce azledilerek, yeni bir mutasarrıf tayin edilmesi isteniyordu[437]. 23 Eylül'de, bu sefer Midilli Hristiyan ve Müslüman ahali adına beş kişi tarafından imzalanmış Dahiliye Nezareti'ne bir istidada, Namık Kemal aleyhindeki iddialar tekrarlanmakla, kendisinin Midilli'de "şer'en, kanunen, hikmeten, hâlen ve mevkien" bir gün bile kalması uygun olmayacağından, tahkikatın neticesinin beklenmeksizin azli istenmekteydi[438]. 6 Ekim'de, Ayvalık'tan ayrı ayrı Sadaret, Dahiliye Nezareti ve Şura-yı Devlet'e gönderilen ve yine birçok kişinin imzasını taşıyan telgrafta, Namık Kemal'in bir kişi ve yönetici olarak kendilerine bir fayda getirmeyeceğini düşündüklerini, baskı ve zulümlerine hâlâ devam ettiğini ve bir "fenalık zuhur eder ise" kendilerinin mesul tutulmaması gerektiği tehdit vari bir şekilde bildiriliyordu[439]. Dahiliye Nezareti'ne sunulan, 8 Ekim 1884 tarihli diğer bir istidada, Namık Kemal'in azledilmesi tekiden istirham edilmiştir[440]. Gelişmelerden endişelenen Dahiliye Nazırı, istidayı Sadaret'e sevkederken, durumun giderek ciddiyet kazandığını belirtmek gereğini duyuyordu[441].

Bir gün önce, yani 7 Ekim'de, Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi İsmail Hakkı Paşa tarafından gerçekleştirilen ilk tahkikatta, hakkındaki iddialara Namık Kemal'in verdiği yazılı cevaplar, Şura-yı Devlet'te görüşülmüştür. Yapılan değerlendirilmeler neticesinde, birçok soruya verilen cevabın yetersiz olduğu, dolayısıyla daha fazla tahkikata ihtiyaç duyulduğu örnekleriyle gösterilmiş ve tekrar Cezayir-i Bahr-i Sefid

[437] BOA, İ. ŞD 70/4143, Lef 8.
[438] Söz konusu istida Midilli halkını şikayetlerini takip için İstanbul'a gönderilmiş olan Panayot, Ligor Mandra, Mihal Psaki, Apostol Luka ve Vasilaki Mandra tarafından mühürlenmiştir: BOA, İ. ŞD 70/4143, Lef 9.
[439] Dahiliye Nazırına çekilen telgraf: BOA, İ. ŞD 70/4143, Lef 1-4; Sadrazama çekilen telgraf: BOA, aynı belge, Lef 5-7, Şura-yı Devlet'e çekilen telgraf: BOA, ŞD 2345/11. Rahime Baş, "Namık Kemal'in Midilli, Rodos ve Sakız Mutasarrıflıkları (1879-1888), adlı Yüksek Lisan çalışmasında (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Esntitüsü, İzmir 2008, s. 56) sonuncu arşiv fonundaki belgeyi, 25-26 Eylül 1300 (Rumi) gece yarısı Yunda Adası'ndan Sadaret ve Dahiliye Nezareti'ne iki yüz imzayı havi olarak çekilen telgraf olarak göstermiştir ki, doğru olmayıp, bu fondaki belge 24 Eylül 1300 (Rumi) 6 Ekim 1884 sabahı Ayvalık'tan Şura-yı Devlet'e çekilen, aynı metne sahip üç telgraftan birisidir.
[440] BOA, İ. ŞD 70/4143, Lef 10.
[441] BOA, İ. ŞD 70/4143, Lef 12.

Valisi veya diğer bir memurun görevlendirilerek eksiklerin giderilmesini istemiştir[442].

Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nin söz konusu mazbatada verdiği cevap, Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi İsmail Hakkı Paşa'nın raporunda, davanın yıllarca sürebileceği yönünde yaptığı değerlendirmeyi, henüz başında gerçekleyen ilk örnektir. İsmail Hakkı Paşa söz konusu raporunda, Memurîn Muhakemesi Nizamnamesi uyarınca, bir mutasarrıfın Şura-yı Devlet'te yargılanmasının, padişah iradesi üzerine verilecek izne tabi olduğuna da dikkat çekmişti[443]. Şura-yı Devlet Nizamname uyarınca, mutasarrıf ve müfettiş, hakim ve bu tür yüksek rütbeli devlet memurlarının yargılanması için padişah değil, sadrazam tarafından verilmesi gerekse de[444] sonuçta bir izin gerekmektedir. Bundan sonraki süreçte olayların yatışmayacağını anlayan Sadaret, 18 Ekim'de, İsmail Hakkı Paşa'nın önerisi doğrultusunda, Dahiliye Nezareti'nin yaklaşık iki ay önceki teklifini esas alarak, Namık Kemal'in Rodos Adası'na becayişen veya başka bir mutasarrıflığa naklen tayin edilmesi yönündeki takriri Mabeyn'e sunmuş ve Rodos adasına becayiş hakkında irade çıkmıştır[445].

Namık Kemal, Midilli'deki yaklaşık beş yıllık memuriyeti sırasında idarî, hukukî ve bayındırlık başta olmak üzere birçok alanda önemli atılımlar yapmıştır. Geniş olarak yukarıda bahsedilen bu çalışmaların yanında, gözlemci kişiliği sayesinde, Midilli'de nüfuz gruplarını iyi tahlil ederek, Rumların nüfus bakımından

---

[442] Mesela, "(…) ve Hüseyin Efendi'ye rıhtım boyunda birtakım arazinin bahşolunduğu cümle-i müste'iyâttan iken, verilen cevapta tafsilat olmadığından, şikâyât ve iddia üzerine arazinin ne için ve ne suretle ve kimin emriyle verilmiş ve nasıl mu'amele cereyan etmiş olduğunun tahkiki lazım geleceği (…) Midilli Metropolidi Efendi ile mahalli meclis ve mehakimi azasının teşvikat ve iğfalatına mebni aleyhindeki şikayet-namenin tahrir ve imza olunduğu mir-i müşarun-ileyhin cümle-i iş'arından olduğu gibi Metropolid-i muma-ileyhin Ayasu ve Varişa karyesi ahalisine başka bir madde için mahzar tertib olunacağını bildirdikten sonra mühürlettiği mahzarın mutasarrıf-ı müşarun-ileyh aleyhinde olduğu tebeyyün eylediğinden ahali-i merkume beyan-ı isgale mutasarrıf-ı müşarun-ileyhin idaresinden izhar-ı hoşnidi edip ve Metroplid-i muma-ileyhin şu yoldaki hareketi çirkin olup, mehakim ve meclis azasının ahaliyi ne suretle teşvik ve iğfal eyledikleri hakkında tahkikat ve tedkikat icrası lazım geleceği (…)" şeklinde birçok ek bilgi ve daha geniş araştırmaya ihtiyaç duyulduğu madde madde gösterilmiştir: BOA, İ. ŞD 70/4143, Lef 11 (17 Z. 1301/25 Eylül 1300); metnin müsveddesi için: BOA, ŞD 2345/6.

[443] BOA, Y. A. Res 24/45, Lef 4.

[444] "Şura-yı devlet Nizâmnâmesidir (25 M 1286)", **Düstur**, I/1, Matbaa-i âmire 1289, s. 708.

[445] BOA, İ. ŞD 70/4143, Lef 12. İsmail Hakkı Paşa'nın, Eyalet merkezinin Midilli'ye nakledilerek, Namık Kemal'in Sakız'a becayişi önerisi, depremin yaraları sarılmak ve hız verilen belediye işlerinin tamamlanabilmesi için Sakız'ın merkez olarak kalması gerekli görülerek, kabul edilmemiştir: BOA, Y. A. Res 24/45, Lef 5.

sahip oldukları üstünlüğü, geliştirdiği birtakım yöntemlerle dengelemesini bilmiştir. Diğer bir ifade ile 1829'da bağımsızlığını kazanan Yunanistan ve XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diplomatik olarak oldukça faal olan İngiltere'nin, Ege, geniş anlamda Akdeniz politikalarına bir dayanak olmak üzere, bölgede nüfus bakımından üstün olan Rumları etkileri altına alarak, yönlendirmeleri durumu, ilkinin milliyet ve din bağı, ikincisinin ise konsolosluk teşkilatının sunduğu imkanlar bakımından bir realite olmakla, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki otoritesinin devamı karşısında en ciddi tehlikeydi. Bu denklemde, adaların Ortodoks Rum halk nezdinde önemli saygınlığa sahip kilise ve din adamları, Yunanistan için adeta *beşinci kol* vazifesi görmekteydiler. Bu dönemde, nüfus yapısı itibariyle Rumların altıda bir oranında üstünlüğe sahip olduğu Midilli Adası'nda, görece kısa sürelerle yönetici değişmesinin bir sebebi, XIX. yüzyıl Osmanlı mülki yapısının genel karakteristiği ise, diğer sebebi de bölgede uzun süreli kalacak dirayetli bir yöneticinin, biraz evvel bahsedilen, bölgedeki diğer oyuncuların çıkarlarıyla bağdaşmadığı gerçeğidir.

Midilli Mutasarrıflığı süresince, kocabaşıların haksız uygulamaları ve istismarları karşısında, doğrudan ada halkını esas alan bir tutum sergileyen ve Rum veya Türk, her zaman ihtiyaç sahibi grupları destekleyen ve koruyan Namık Kemal, idareci ve insan olarak, uygulamaları ile sonraki yıllara sürekli hatırlanan güzel bir iz bırakmıştır.

D) OSMANLI'DAN KOPUŞ: YUNAN İŞGALİ

1- 1908 Meşrutiyeti ve Sonrasında Midilli Adası'ndaki Siyasî Gelişmeler

Meşrutiyetin 24 Temmuz 1908'de hayata geçmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok bölgesindeki halk tarafından coşku dolu gösteriler düzenlenmek suretiyle kutlanmıştı[446]. Caddelerin süslenerek, *hürriyet* içerikli sloganların atıldığı yürüyüşlere, toplumun her kesiminden katılım vardı. Midilli'de de benzer kutlamaların yapıldığı anlaşılmaktadır. Nadir olmakla beraber, bazı yerlerde gelişmelerden rahatzılık duyan yöneticilere de rastlanmaktaydı. Kutlamalar sırasında, katılımcıların devrim bayrakları taşımalarını yasaklayan Midilli Mutasarrıfı da bunlardan biriydi. Bunun üzerine, daha önce bahsedildiği gibi, azledilmiştir[447].

1908'de Meşrutiyetin ilanı, Osmanlı toplumunu meydana getiren farklı gruplar tarafından olumlu karşılanmıştır ve Osmanlılık kimliğinin birleştirici bir rol oynayacağı beklentisi hakim olmuştur. Ancak kısa bir süre sonra, İttihat ve Terakki'nin birtakım tasarı ve uygulamaları söz konusu gruplar arasında rahatsızlık yaratmış ve yukarıda da bahsedildiği üzere, bir muhalefet meydana gelmiştir[448].

---

[446] İstanbul ve taşrada meşrutiyetin ilanının yarattığı atmosfer hakkında geniş bilgi için, Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İstanbul: İletişim Yayınları 2009[5], s. 131-153.

[447] Gerard Lowther'dan Edward Grey'e, 11 Ağustos 1908: TNA, FO 371/552, No. 28463.

[448] Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyetin ilanından sonra doğrudan yönetimi ele almadığını hatırlatmak yerinde olacaktır. Araştırmacılar, daha önce kurulan hükümetlerde çeşitli bakanlıklarda bulunmuşlarsa da İttihatçıların tam manasıyla etkin oldukları ilk hükümet olarak Ocak 1910'da göreve gelen Hakkı Paşa kabinesini göstermektedirler. Temmuz 1912-Ocak 1913 arasında artarda görev yapmış olan Gazi Ahmed Muhtar Paşa ve Kamil Paşa hükümetleri sırasında nüfuz kaybına uğrayarak adeta sistem dışına itilmiş olan İttihatçıların Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ülke idaresinde mutlak surette hakim oldukları süreç ise 23 Ocak 1913'de yaptıkları *Babıali Baskını* ile başlamıştır (Erkan Tural, **Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlementerler**, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları 2009, s. 172-230) Bununla birlikte Hakkı Paşa Hükümeti'nden önce uzun süre kabineye dahil olmasalar da İttihatçıların siyaseti yönlendirmeye çalıştıkları görülmektedir. Meşrutiyet'in ilk hükümeti olan Said Paşa Hükümeti döneminde bunu etkili bir şekilde gerçekleştirmişlerse de peşinden kurulan Kamil Paşa ve Hüseyin Hilmi Paşa hükümetleri döneminde birtakım çatışmalar yaşamışlardır. 31 Mart Hadisesinden sonra gündeme gelen ancak Mecliste reddedilen *siyasî müsteşarlık* kurumunu hayata geçirememesi üzerine, Cavit Bey'in Maliye Nazırlığı'na getirilmesiyle ilk defa Hükümette İttihat ve Terakki Cemiyeti doğrudan temsil edilmesi Cemiyetin karşı hamleleri olarak okunmalıdır (Erkan Tural, **Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlementerler**, s. 125-172, özellikle bkz. s. 155, 158 ve 163). İttihat ve Terakki 31 Mart olayından sonra sivil muhalefet ile değil ancak askerler daha doğrusu Mahmut Şevket Paşa ile

İttihat ve Terakki Cemiyeti, aslında toplumun farklı grupları arasında eşitlik sağlamaya çalışmakta, bunu yaparken de önceki dönemde değişik cemaatlerin sahip olduğu birtakım dinsel ve etnik ayrıcalıklar ve muafiyetleri sonlandırmayı hedeflemekteydi[449]. Örneğin, eğitimde reform yapılarak, devlet kontrolünde bir ortaöğretim sistemi kurulması düşünülüyordu. Aynı şekilde, askerliğin toplumu oluşturan tüm gruplara teşmil edilmek istenmesi söz konusuydu. Kısacası, her biri bazı ayrıcalıklara sahip cemaatlerden, eşit vatandaşlardan oluşan bir toplum yaratılmak hedeflenmekteydi. İttihat ve Terakki'nin bu düzlemdeki fikirleri, kısa bir süre içinde tartışmalara ve muhalefete sebep olmuştur[450]. Mesela, Rum Patriği Joackim Efendi, daha Ağustos 1908 sonunda, Rum cemaatinin hak ve ayrıcalıklarının devamının garanti altına alınmasını Hükümetten talep etmekteydi[451].

Bu tür tartışmalar devam ederken, bir yandan da 3 Ağustos 1908'de yürürlüğe giren seçim yasası uyarınca, 1908 sonunda ülke genelinde seçimler tamamlanmıştı. Seçim yasasında, erkek nüfusu elli binden fazla olan yerlerin iki mebus çıkarması öngörülmüştür[452]. Yapılan sayım sonunda, Midilli'deki erkek nüfus 75.644 olarak tespit edilmişti[453]. Nitekim seçimler neticesinde, Midilli Adası'ndan Mihaliki Saltas ve Panayotis Bostani efendiler bağımsız olarak Meclise girmişlerdir[454]. Seçimler tamamlanarak, Meclis-i Mebusan 17 Aralık'ta açılmış, bu arada Rum Patrikhanesi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki çekişme; ikincilerin, Patriğin yetkilerinin sadece dinî olduğunu, bunun dışında, iddia edildiği

---

bir iktidar mücadelesi yaşamıştı. Bu mücadelede bir ara dağılma noktasına gelen Cemiyetin imdadına Eylül 1911'de başlayan Trablusgarp Savaşı yetişmiştir. Bu mücadelenin önemli bir tarafı ortaya çıkan farklı muhalif gruplar karşısında ordu ve cemiyetin güçbirliği yapmış olmalarıdır: Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, İstanbul: Kaynak Yayınları 2010[8], s. 89-118, özellikle s. 108.

[449] Feroz Ahmad, "Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914", **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, I, eds. Benjamin Braude and Bernard Lewis, New York-London: Holmes & Meier Publisher, 1982, s. 405.

[450] Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, s. 217-226.

[451] Aykut Kansu, aynı eser, s. 242. Nitekim ilerleyen dönemlerde, özellikle de Kiliseler Kanunu olarak bilinen ve 3 Temmuz 1910'da yürülüğe giren ancak Rum Ortodoks Patrikhanesi tarafından yoğun ve dinmek binmeyen muhalefetiyle karşılaşan düzenlemenin, yaptığı tüm itiraz ve muhalefete rağmen hayata geçirildiğini gören Patrikhane'nin İttihat ve Terakki karşıtlığı, kendisiyle yakın ilişkilerde bulunduğu Rum Meşrutiyet Klübü ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasında bir protokol yapılmasına aracılık etmesiyle yeni bir boyut kazanmıştır: Bülent Atalay, **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları 2001, s. 69.

[452] Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimi 1908-1914**, Ankara: İmge Kitabevi 2007, s. 50-57.

[453] Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimi 1908-1914**, s. 64.

[454] Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, s. 401.

şekilde, idarî ve hukukî yetkileri olmadığı, dolayısıyla siyasetten uzak durmasını istemeleriyle üst düzeye çıkmıştı. Bu durum karşısında Patrik III. Joackim, yaptığı açıklamalarda, Hükümetin, Rum ve Osmanlı unsurunu bütünleştirme çabalarını, gerçekleştirilmesi mümkün olmayan bir şey olarak niteleyerek, Osmanlılık tasarısına karşı olumsuz yaklaşımını açıkça ortaya koymuştur[455].

İttihatçılarla gayrimüslim cemaatler arasındaki çatışmanın, hiçbir şekilde etnik veya dini olmadığını söylemek gerekmektedir. Yaşananları, toplumu dönüştürmek isteyen İttihatçılar ile ayrıcalıklı konumlarını kaybetmek istemeyen sınıfların çatışması olarak değerlendirmek, daha doğru bir yaklaşım gibi görünmektedir. Gelişmelerin arkasında daha çok ekonomik faktörler ve iktidarın kontrolü meselesi bulunmaktadır. Bir taraftan, kapitülasyonlar ve yabancı korumacılığı sayesinde, yıllardır ayrıcalıklı bir konuma sahip gayrimüslim ve yabancı tüccar ile hiçbir desteği bulunmayan Müslüman tüccar arasındaki ticarî rekabette denge kurmaya çalışan İttihatçılar, diğer taraftan kendilerini rejimin doğal mirasçıları olarak kabul ederken, beklenmedik şekilde iktidarlarını kaybeden muhafazakar ve üst sınıf liberaller karşısında, kendisini destekleyen ve iktidarın yeni sahibi küçük burjuvayı etkin kılmak için uğraşıyordu. İttihat ve Terakki'ye muhalif gayrimüslim unsurlar ile üst düzey Müslüman-Türk grup, bir süre sonra ortak hareket etmeye başlayacaktı.[456].

Meşrutiyetin ilan edilmesi üzerine, Midilli Sancağı Polihnit Nahiyesi'nde *müsdebit* olduğuna inanılan bazı memurlara baskı yapılarak istifa etmeleri sağlanmış[457], ancak buna sebep oldukları gerekçesiyle Polihnit Belediye Başkanı, muhtar ve bazı ileri gelenler, daha sonra, gece yarısı evleri basılarak tutuklanmışlardır. Aranılan bazı kişiler ise *korkudan* firar etmişlerdir. Polihnit Metropolit Vekili Hristos'a göre, suçlu muamelesi gördükleri hareket, ülkenin birçok yerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından sergilenen örneklerinden hiçbir şekilde farklı olmayıp, bir grup tarafından değil, ahalinin genel katılımının sonucuydu.

[455] Bülent Atalay, **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**, s. 36-37; Feroz Ahmad, "Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914", s. 406.

[456] Feroz Ahmad, "Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914", s. 403.

[457] Meşrutiyetin ilanı sonrasında benzer baskılar ve istifa olayları için bkz: Kudret Emiroğlu, **Anadolu'da Devrim Günleri: II. Meşrutiyet'in İlanı**, Ankara: İmge Yayınları 1999, s. 125-226.

Dolayısıyla, kendileri sadece *inkılaba* iştirak etmişlerdi; eğer inkılaba iştirak suç ise öncelikle Cemiyet üyelerinin cezalandırılması gerekirdi. Bu nedenle, tutuklu bulunanların hemen serbest bırakılması isteniyordu[458]. Bu arada, tutukluların salıverilmesi için kısa süre önce girişimde bulunan Midilli Mebusu Panayotis Bostani, maruz kaldığı bir suikast teşebbüsünü bu girişimine bağlıyordu. Olaylardan birinci derecede mesul tutulan Polihnit Metropolit vekilinin teslim edilmesini isteyen Mutasarrıf, tutuklamanın yalnızca dinî makamlar aracılığı ile gerçekleştirilebileceği gerekçesiyle, Midilli Metropolidi tarafından protesto edilmiştir[459]. Polihnit'teki gelişmeler karşısında, Hükümetin, bölgeye yeni birlikler sevketmesi üzerine, askerlerin kalacak yer sorunu ortaya çıkmış ve bir kışla inşası dahi gündeme gelmişti[460].

Kısa bir süre önce gerçekleştirilen devrimde, işbirliği yaptığı azınlık gruplarının ve Ahrar Fırkası gibi diğer siyasî oluşumların, başarısızlıkla sonuçlanan Nisan 1909'daki karşı devrim hareketi sonrasında konumunu güçlendiren İttihatçılar, tahta V. Mehmed Reşad'ı geçirmişler; hemen Ağustos 1909'da yaptıkları anayasa tadilatı ile Padişahın konumunu tamamen sembolik hale getirmişlerdir[461]. Bu sırada, müfredatın denetlenmesi yoluyla, gayrimüslim cemaatlerin okullarının denetim altına alınması, zorunlu askerliğin azınlıklara da teşmili ve dernekler ve cemiyetlerin denetlenmesi için üç yeni kanunî düzenleme yapılmıştır. Söz konusu yasal düzenlemeler vasıtasıyla, azınlıkların siyasî ve kültürel özerklikleri sınırlanmak ve ortak bir temel eğitim uygulamasından beklendiği üzere, bir Osmanlı kültürü meydana getirmek hedeflenmekteydi[462].

Gelişmelerden hoşnut olmayan gruplar da taşrada faaliyetlerini hızlandırmışlardı. Haziran 1909'da, Edirne'ye bağlı Uzunköprü'de ortaya çıkarılan

[458] BOA, DH. MKT 2813/17, 15 Mayıs 1909.
[459] Barnham'dan Lowther'a, 19 Nisan 1909: TNA, FO 195/2331, No. 34.
[460] Fakat bir süre sonra Polihnit olaylarının düşünüldüğü kadar önemli olmadığına karar veren Harbiye Nezareti adada bulunmakta olan 400 kişilik Nizamiye birliğinin *geçici* olduğu gerekçesiyle kışla inşasından vazgeçerek, daima adada kalmasına karar verilen bölük için mevcut karakolların tamir edilmesiyle yetinilmesini uygun görümüştür. Harbiye Nezareti'nin Dahiliye Nezareti'ne 16Ağustos 1909 tarihli tezkiresi: BOA, DH. MKT 2907/81, Lef 1.
[461] Rıdvan Akın, "İkinci Meşrutiyette Parlemento ve Hükümet", **100. Yılında II. Meşrutiyet. Gelenek ve değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası Sempozyumu, Bildiriler**, yayına hazırlayanlar: Zekeriya Kurşun, Cemil Öztürk, Yasemin Tümer Erdem, Arzu M. Nurdoğan, İstanbul 2008, s. 33.
[462] Feroz Ahmad, "Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908-1914", s. 410.

Adelfiya adında ihtilalci Rum Cemiyeti bunlardan biriydi. Atina merkezli olduğu tahmin edilen ve ele geçirilen Nizamnamesinden, ihtilalci bir yapıya sahip olduğu anlaşılan, Adelfiya Cemiyeti, Trakya'nın değişik şehirlerinde de şubelere sahipti[463]. Anlaşılan "Osmanlılık" düşüncesinin hayata geçirilmesi tasarısı dahi Osmanlı Rumları üzerinde farklı emelleri olan Yunanistan'ı tedirgin etmeye yetmişti.

Meşrutiyetin ilanı ve sonrasındaki siyasî gelişmelerin, Osmanlı taşrası ve gayrimüslimleri üzerindeki diğer bir aksülameli Ayvalık'ta görülmüştür. Haziran 1909'da meydana gelen *Ayvalık Hadisesi*, bir süre sonra Midilli'de Rumlar tarafından kurulmuş olan Atlas ve Diyagora ismindeki iki jimnastik kulübünün faaliyetlerini gündeme getirmesi bakımından, konumuz açısından ayrıca önemlidir. Birbiri ardına ortaya çıkan Ayvalık ve Adelfiya Cemiyeti olaylarının, Osmanlı hükümeti ve 31 Mart sonrasında siyasî idareyi denetimi altına alan ordusunun, taşradaki azınlık gruplarına karşı -zaten pek sağlam olmayan- güven duygularını sarstığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim bu olaylardan sonra, Midilli gibi farklı bölgelerde ortaya çıkan birtakım gelişmeler karşısındaki sert tutum da bu tespiti teyit etmektedir.

14 Haziran 1909 gecesi Ayvalık'ta âdi bir asayiş sorunu gibi başlayan olaylarda, bölgeye 300 asker sevkedilmiştir. Bölgedeki kuvvetlerle olay bastırılamayınca, Midilli ve Sakız adalarından takviye kuvvet gönderilmiştir. Ayvalık abluka altına alınarak, olayların önüne geçilebilmiş, akabinde tahkikat başlatılmıştır[464]. 18 Haziran 1909'da, Ayvalık'ta, Yunda Adası'nı da kapsayan bir sıkıyönetim ilan edildiğini görüyoruz[465].

---

[463] Bülent Bakar, "II. Meşrutiyet Döneminde Ayrılıkçı Bir Rum Cemiyeti: Adelfiya", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, IV/7, Ankara 2008, s. 23-46.

[464] Olay gecesi toplanan ve sürekli silah atan büyük kalabalık yüz kırk kişiden oluşan ve başlarında Yüzbaşı Ömer Efendinin bulunduğu bir bölük asker tarafından kontrol altında alınamayınca Midilli, Sakız ve İzmir'den ganbotlarla asker gönderilmiş, iki tabur askerin Ayvalık'ı ablukasıyla olaylar sona erdirilmiştir. Yolaylara karıştıkları gerekçesiyle 14 kişi tutuklanarak, mahkemeye sevkedilmiş, ahaliye ellerindeki silahları teslim etmeleri için üç gün müddet verilmiştir. Ayvalık'a bağlı Küçükköy'e yapılan baskında 400 Martini tüfeği ele geçirilmiştir: Zeki Arıkan, "1909 Ayvalık Hadisesi", **Belleten** 272, Ankara 2011, s. 163-165.

[465] Bölgedeki asker sayısı 3000'e çıkarılmış, kurulan Harp Divanı başkanlığına Kolağası Aziz Bey getirilmiştir: Zeki Arıkan, "1909 Ayvalık Hadisesi", s. 166. Ayvalık'ta sıkıyönetim ilanı Mebusan Meclisi'nin de gündemine gelmiş; Selanik Mebusu Honeus Efendi konu hakkında Dahiliye Nazırının cevaplaması için bir gensoru önergesi vermiştir. Önergenin kabul edilmesi üzerine Dahiliye Nazırı Ferit Paşa 3 Temmuz 1909'da verdiği cevapta; Ayvalık'ta askerî müfreze binasına saldırı düzenlendiği ve akabinde yapılan tahkikatta halkın elinde çok sayıda silah bulunduğunun tespit edilmesi üzerine, olayların önüne geçilebilmesi için sıkıyönetim ilan olunduğunu ve şimdiki durumda

Yaşananların çeşitli sebepleri olduğu iddia edilmiştir. Yabancı basına göre, bölgede büyük boyutlara ulaşan silah kaçakçılığı, Ayvalık ve Yunda'nın bu kaçakçılığın merkezi konumuna gelmesi olayları tetiklemişti. Meşrutiyetin ilanı öncesi, özellikle rüşvetin de etkisiyle, kaçakçılığa karşı nisbeten müsamahakar tutum sayesinde, kaçakçılık gelişmek için uygun bir ortam bulmuştur. Meşrutiyetin ilanıyla gelişen siyasi ortam, kaçakçıların işini zorlaştırmış, bunun üzerine, engelin jandarma kumandanı olduğunu düşünen göstericiler, olay gecesi evini kuşatmışlar, meydana gelen çatışmada on dört kişi yaralanmıştır. Gelişmeler, yeni siyasi rejimin, bölgede ciddi boyutlara ulaşan kaçakçılar ve Yunan taraftarlığına karşı aldığı önlemlere, özellikle kaçakçılığa karşı getirilmek istenen yasal düzenlemelere karşı bir direniş olarak yorumlanmaktadır[466]. II. Meşrutiyetin getirdiği serbest ortam dahilinde, Ayvalık Rumları birtakım siyasi etkinliklere girişmişlerdir. Bu bağlamda, bölgede bir Yunan siyasi cemiyeti kurulmuş, 20 Eylül 1908'de büyük bir toplantı yaparak, hazırlanan tüzük, üyeler tarafından onaylanmıştır[467]. Dikkat edilmesi gereken bir nokta, Meşrutiyetin ilanının ikinci senesinde, Batı Anadolu'da Rumlar ile İttihatçılar arasındaki ilişkilerin gerginleşmesidir. İlk olarak İzmir'de, Karolidi Efendinin mebusluğu noktasında bir sürtüşme yaşanmıştır[468]. Seçimlerde 24 Rum milletvekili meclise girmiştir. Yunan elçiliğinin çalışmaları neticesinde, Meclis'te bir Rum siyasi grubu kurulmuş ve 16 Rum vekil bu gruba dahil olmuştu[469]. Batı Anadolu'daki Rumlar ise bazı itirazları dile getirmek için Meşrutiyet idaresine karşı mitingler düzenlemekteydiler. Patrikhane de bunlara büyük destek sağlıyordu[470]. 1908'den sonra kurulan Rum meşrutiyet kulüplerinin de Rumların eylemlerine yardım ettiği,

---

Ayvalık'ta asayişin sağlandığını ifade etmiştir. Ferit Paşa'nın cevabı üzerine ısrarla söz istemesine karşılık açıklamaları yeterli bulduklarını belirten diğer mebusların itirazı nedeniyle İstanbul Mebusu Kozmidi Efendi'ye söz verilmemiştir: Ahmet Ali Gazel, **Osmanlı Meclis-i Mebusanında Parlamenter Denetim (1908-1920)**, Konya: Çizgi Kitabevi 2007, s. 237.

[466] Zeki Arıkan, "1909 Ayvalık Hadisesi", s. 172-174.

[467] Arıkan'a göre, dernek yasalara uygun ve görümüşte zararsız, ittihad-ı anasır prensibine dayanan bir yapıdaydı "ancak unutmamak gerekir ki bu derneklerin çoğu ayrılıkçı yapılar taşıyordu": Zeki Arıkan, "1909 Ayvalık Hadisesi", s. 175.

[468] İzmir'deki Rumca yayın yapan O Ergatis gibi gazeteler tartışmalara İttihat ve Terakki aleyhine yaptıkları neşriyatla dahil olmuşlardır: Ileana Moroni, **O Ergatis, 1908-1909. Ottomanism, National Economy and Modernization in the Ottoman Empire Through A Greek-Language Newspaper of İzmir**, s. 59, dipnot 120.

[469] Salahi R. Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923**, s. 91-92.

[470] Bu dönemde Rum Patrikhanesinin Devlet aleyhine olan istek ve telkinleri İzmir Metropolitliği tarafından oldukça gösterişli bir biçimde uygulamaya konulmaktaydı: Bülent Atalay, **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908-1923)**, s. 44-45.

Ayvalık'ta kurulan Rum ZA siyasi cemiyetinin de bu şekilde değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir[471]. İttihatçılarla Rumlar arasında gerilen ilişkiler, bir süre sonra yaşanan 31 Mart (13 Nisan 1909) Hadisesinde, Rum basının açıkça İttihat ve Terakki karşıtı gruba destek vermesiyle zirveye çıkmıştır[472]. Nitekim Meşrutiyetin ilanı sonrasında yayın hayatına başlayan *O Ergatis* (İşçi) adlı Rum gazetesince savunulan, Osmanlılık çatısı altında Türkler ve Rumların aralarındaki ayrılıkları sonlandırarak, yeni rejimde bir arada yaşayabilecekleri fikri ve bu çerçevede İttihat ve Terakki'ye, Osmanlı Devleti'nin tekrar güçlenmesi için sağlanan destek, yaşanan tartışmalar sonunda muhalefete dönüşmüş ve Ergatis, 31 Mart olayından bir hafta sonra yayın hayatına son vermişti[473].

Diğer taraftan, Ayvalık'ta bulunan ZA Cemiyeti, ilişkilerin giderek olumsuz bir şekilde geliştiği sırada, Mart 1909'da yapılan toplantıda, "ayrılıkçı" bir yemin metni kabul etmiş ve cemiyetin duvarına altın harflerle yazdırmıştı. Dolayısıyla, görünüşte bir sokak çatışması şeklinde gelişen 1909 Ayvalık olaylarının anlaşılabilmesi için bölgedeki silah kaçakçılığı, Türk-Yunan davası, asıl yurt olarak Yunanistan'ı kabul eden Ayvalık Rumlarının davranışlarının dikkate alınması gerekmektedir[474]. Olaylar sırasında, başka bir görevden dolayı Ayvalık'ta bulunan İngiliz memur Edgar Gout'un, İzmir'deki İngiliz Konsolosluğuna sunduğu raporun sonundaki değerlendirmesi, bu açıdan dikkat çekicidir. Ortalığın sakinleşmesine rağmen, yetkililerin neden birtakım önlemler almakta olduklarını sorgulayan Gout, sakinlerinin Helenizme yönelik emelleri bilinen bölgenin, silah ve mühimmat kaçakçılığında uzun zamandır bir depo haline geldiğini, bunların, daha sonra Anadolu'nun içlerine sevkedildiğini yazmakta, ancak buradaki polis ve asker gücünün yetersiz kaldığına dikkat çekmekteydi. Gelişmeler karşısında sessiz kalması beklenemeyen yetkililerin, son olayları iyi bir fırsat olarak gördüklerinden şüphe edilmemeliydi. Gout'un raporunu İstanbul'da İngiliz Sefiri Lowther'a gönderen

[471] Zeki Arıkan, "1909 Ayvalık Hadisesi", s. 177.
[472] Salahi R. Sonyel, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923**, s. 92. İttihat ve Terakki'nin getirmek istediği, tüm ayrıcalıklara son veren yeni vatandaşlık kavramı en çok Rum cemaatinin menfaatlerine zarar vereceğinden İstanbul'da yayımlanmakta olan Rum gazeteler Proodos ve Neologos zaten bir süredir "monarşist" muhalefetin yanında yer almaktaydılar: Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, s. 241.
[473] Ileana Moroni, **O Ergatis, 1908-1909. Ottomanism, National Economy and Modernization in the Ottoman Empire Through A Greek-Language Newspaper of İzmir**, s. 62-63.
[474] Zeki Arıkan, "1909 Ayvalık Hadisesi", s. 178.

İzmir Konsolosu Barnham'ın ifadeleri, bir bakıma Gout'u tamamlar niteliktedir. Barnham'a göre, yaşananlar bir sarhoş kavgası olup siyasi bir önemi yok ise de Ayvalık halkı "Pan Hellenist" emellerini ilan etmek için iyi bir fırsat kollamaktadır[475].

Ayvalık'ta yaşanan olaylar Midilli Adası'nı doğrudan etkilemiştir. O sırada Midilli'de bulunan Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Ali Ekrem Bey ve Midilli Adası Mutasarrıfı Galip Paşa, olayların meydana geldiği gece, geç vakte kadar Sadaret makamıyla telgraf muhaberesinde bulunmuşlardır. Midili'de örfî idare uygulanmasını isteyen Sadaret'i, bu fikirden, adada asayişin hakim olduğuna dair teminatta bulunan Ali Ekrem Bey vazgeçirmiştir[476]. Diğer taraftan, Ali Ekrem Bey, Ayvalık olayları neticesinde bölgede yükselen tansiyondan yararlanarak, Meşrutiyetin ilanı sonrası Midilli'de faaliyete başlayan ve haklarında, askerî talimlerde ve ayrılıkçı faaliyetlerde bulundukları yönünde haberlerin[477], İstanbul basınına kadar ulaştığı Atlas ve Diyagor jimnastik kulüplerini denetleyerek, iki kulübün tüzüğüne bizzat kendisi son şeklini vermiştir[478].

XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, Yunanistan'da, başlıca amaçları Osmanlı İmparatorluğu'nda Rumların yaşadığı bölgelerde Yunan eğitiminin yayılması olan onlarca sosyal kulüp ve dernek kurulmuştur. 1879 yılında, Atina'da yapılan bir konferansa, bir kısmı Osmanlı Devleti'nden olmak üzere altmış üç Yunan cemiyeti katılmıştır. Bu oluşumlar, aynı zamanda Yunan irredentizmine hizmet etmekteydiler[479]. Bu cemiyetlerin içinde spor ve jimnastik kulüplerinin oranı giderek artan bir seyir takip etmiştir. Özellikle jimnastik kulüpleri, bu dönemde

---

[475] Genel Konsolos Barnham'dan Lowther'a, 19 Haziran 1909: TNA, FO 195/2331, No. 55.
[476] TNA, FO 195/2331, No. 58; Zeki Arıkan, "1909 Ayvalık Hadisesi", s. 166, dipnot 36.
[477] Esasında bir ihbar üzerine, Midilli'deki Rumların askerî talimlerine son verilmek adına, yetersiz olan zabtiye kuvvetlerinin takviyesi için İzmir'den bir tabur asker, bu mümkün olmadığı halde en azından iki bölüğün Midilli'ye gönderilmesi ilk defa 28 Mart 1909'da gündeme gelmişti: BOA, BEO 3523/264225.
[478] Ekrem Bey'in son şeklini verdiği Atlas Klübü için nizamnamesinin 21. maddesi Klübün tüm faaliyetlerinin Hükümetin teftiş ve denetiminde bulundurulacağı, Klüp dahilinde arama yapılmasına asla itiraz edilemeyeceği şeklinde düzenlenmişti. 22. maddeye göre Klüp köylerde toplu olarak gezi veya oyunlar tertip etmek düşüncesinde bulunduğunda bir gün önce keyfiyeti bildirerek, terfik olunacak zabit memurunu her nereye gidilecek ise beraberce götürmek taahhüt edilmiştir: BOA, DH. MKT 2907/67, Lef 2. Keza Diyagora Klübü tüzüğünün 26, 27 ve 28. maddeleri de aynı şartları bu klüp için getirmekteydi: aynı belge, Lef 1.
[479] Christina Koulori, "Voluntary Associations and New Forms of Sociability: Greek Sport Clubs at the Turn of Nineteenth Century", **Greek Society in the Making, 1863-1913. Relations, Symbols and Vision**, ed. Philip Carabott, Hampshire: Asghate Publishing 1997, s. 145.

Yunanistan'ın sürdürmekte olduğu ideolojik yaklaşımla örtüşmekteydi[480]. Yunan milletinin askerî olarak hazır olması, bu kulüplerin amaçlarından önemli bir tanesiydi. Söz konusu kulüplerin tüzüklerinde, atletizm ve askerî olarak zinde olmak, anavatana hizmet görevinin yerine getirilmesinin hazırlayıcısı olarak yer bulmuştu. 1897'de yirmi yedi kulüp tarafından kurulan Yunan Atletik ve Jimnastik Kulüpler Birliği'ne, 1910 senesine kadar dahil olan kulüplerden on altısı, Osmanlı topraklarında kurulmuştu ve faaliyet göstermekteydi[481].

Midilli Adası'ndaki jimnatik kulüplerinin faaliyetleri, Nisan 1909 ortalarında Midilli'yi ziyaret eden İngiltere'nin İzmir Genel Konsolosu Henry D. Barnham'ın da dikkatini çekmiştir. Midilli'de kaldığı birkaç gün süresinde, adanın her tarafında, Etniki Eterya ajanları tarafından Yunan propagandasının yapıldığına şahit olan Barnham, Kalonya'da bulunduğu sırada, Atina Üniversitesi'nden mezun iki genç doktor kendisiyle görüşmüştür ve üstü kapalı biçimde Türk yetkililerden şikayet etmiştir. Adada kalarak, insanların çilesini görmesi için ısrar edilmesi üzerine, Barham, *Türkiye'de* Midilli'den daha fazla gelişen ve daha huzurlu bir yer bulunmadığı fikrinde olduğunu söylemiştir. Barnham, Midilli ziyareti hakkında İstanbul'da Büyükelçi Lowther'a gönderdiği raporda, Midilli'de iki jimnastik kulübünde gençlere Yunan ordusunda hizmet etmiş subaylar tarafından silahlı eğitim verildiğini kaydetmiştir[482]. Görüldüğü üzere, jimnastik kulübünün faaliyetleri sadece İstanbul basınının[483] değil, adaya kısa süreli bir ziyaret gerçekleştiren yabancı devlet misyonlarının dikkatini çekecek bir boyuta varmıştır.

---

[480] Jimnastik klüpleri kurularak, üyelerine silahlı eğitim vermek ve adeta birer komita gibi tedhiş aracı olarak kullanmak Rus işgali sırasında Doğu Rumeli'de de görülmüştür. Nitekim söz konusu jimnastik cemiyetleri bölgenin Bulgaristan ile birleşmesi için çalışmışlardır: Mahir Aydın, **Şarkî Rumeli Vilayeti**, s. 235.

[481] Christina Koulori, "Voluntary Associations and New Forms of Sociability: Greek Sport Clubs at the Turn of Nineteenth Century", s. 147.

[482] Raporda Midilli Adası'nda gelişen zeytinyağı ve sabun sanayii sayesinde çok sayıda zenginin, çok az fakirin bulunduğunu ifade eden Barham kendisine şikayette bulunan doktorlardan birisinin daha önce *belediye tabibi* olarak çalışmaktayken "hayince söylemleri" nedeniyle azledildiğini; aslen Arnavut olan psikoposun Yunan siyasetine karşı hiçbir özel hevesi bulunmadığını ancak Rumların Yunanistan ile birleşmesi emellerini, adadaki Rum-Türk oranının 5/1 olmasına dayanarak açıkça kabul ettiğini yazmıştır: TNA, FO 195/2331, No. 32, 16 Nisan 1909.

[483] *Yeni Tasvir-i Efkar*'da çıkan haberlerde Atlas ve Diyagor jimnastik klüplerine üye olan yerli Rumların sayısının bine ulaştığı, nitekim Morya, Afalona, Pamphlia birer şube açtıklarından bahsedilmekte, Ekrem Bey'in konu hakkında Rum ileri gelenlerle yaptığı toplantı sırasında klüpler faaliyetlerine çeki düzen vermezlerse adada örfî idare ilan edileceğini bildirmesi karşısında toplantıya katılan Rumların renk değiştirdiklerinden, şimdiye kadar böyle bir muamele görmediklerinden şaşırdıklarından bahsedilmiştir: Zeki Arıkan, "1909 Ayvalık Hadisesi", s. 182

Midilli'deki gelişmeler karşısında Ali Ekrem Bey'in iki farklı lisan kullandığı görülmektedir. Bunlardan ilki, basında söz konusu jimnastik kulüpleri ve faaliyetleri hakkında, özellikle Tanin Gazetesi'nde çıkan haberleri Dahiliye Nezareti'ne 3 Temmuz 1909'da gönderdiği oldukça uzun bir telgrafla yalanlaması ve Midilli Rumlarının "ittihadın" devamı için ne yapmak gerekiyorsa kusur etmeyeceklerinde ısrar etmesidir[484]. İkincisi ise 10 Ağustos'ta Sadaret'e gönderdiği yazıya hakim olan, mesela, tek tip elbise giydirilen Atlas kulübü üyelerinin, boru ve trampet çalarak, bazı günler köylere doğru askerî yürüyüş şeklinde eğlence tertip etmek, havaya silah atmak, gerekli gereksiz yere *zito* (yaşayın) diye bağırmakta oldukları şeklindeki iddiaları kabul eden lisandır. Ortamın nispeten sakinleşmesinin verdiği rahatlığın bu ifadelere yansıdığı görülmektedir. Burada, kulüplerin yetkilileri tarafından hazırlanarak takdim olunan nizamnamelere gerekli müdahalelerde bulunulduğunu belirten Ekrem Bey'e göre, bundan sonra devlet kanun ve nizamlarına aykırı hiçbir hareketin meydana gelmeyeceği kesin olarak teminat altına alınmıştı[485].

Esas itibariyle Ekrem Bey'in Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği ve basında Midilli'deki jimnastik kulüplerinin, zararlı faaliyetler içinde oldukları, adanın Anadolu'ya yönelik silah kaçakçılığında bir atlama noktası haline geldiği yönündeki haberleri yalanlayan ilk telgrafı üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Ekrem Bey'in *Tanin* Gazetesi'nde 17 Haziran'da yayımlanan imzasız mektuba itirazı, bu gibi asılsız haberlerin Midilli'de yaşayan iki unsur, yani Hristiyan ve Müslümanlar arasında ihtilaf ve nefrete sebep olabileceği yönündedir. Ali Ekrem Bey'e göre, Anadolu'nun silah deposu Midilli değildir, Ayvalık'tır. Midilli'de bulunan ve 40-50 binden az olmayacağı ifade edilen Gra tüfeklerinin miktarını, mektup sahibi nereden ve ne şekilde tahkik etmiş ve söz konusu silahların şu sırada kaçırıldığını nasıl öğrenmiş, anlaşılamadığı gibi, Midilli tarassut altına alındığı halde birçok silah ve patlayıcı ele geçirileceği hakkındaki beyanı da hayalden ibaret görülmüştür. Zira

[484] BOA, DH. MKT 2865/1. 1909 yılı Haziranında Edirne'ye bağlı Uzunköprü'de ortaya çıkarılan *Adelfiya* adında bir ihtilalci Rum cemiyetinin Rodos Adası'nda da faaliyette bulunduğu şeklinde doğrudan İstanbul'a ihbarda bulunan Rodos Nizamiye Tahsil Memuru Abdürrahim Efendi, Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Ali Ekrem Bey ile karşı karşıya gelmiştir. Ekrem Bey bu olayda da Rodos Adası'nda herhangi bir kısıntı ve ihtilal hareketinin söz konusu olmadığı, en son sıkıntı çıkaracak yerin Rodos Adası olduğu şeklinde tavır almıştır: Bülent Bakar, "II. Meşrutiyet Döneminde Ayrılıkçı Bir Rum Cemiyeti: Adelfiya", s. 33.
[485] BOA, DH. MKT 2907/67, Lef 4.

bizzat kendisi *Ayıntab* ganbotuyla Midilli'nin etrafını dolaşarak yaptığı incelemede, ne gece ne gündüz bir şüpheli kayığa tesadüf etmiştir. Ekrem Bey, devamla, her yerde bulunduğu gibi, Midilli'de dahi kişisel savunma için rovelver gibi esliha mevcut olabilir ise de bu silahların öyle bütün bir halkı silahlandıracak miktarda bulunduğuna hiçbir delil yoktur, demektedir.

Hristiyan ileri gelenleriyle yaptığı görüşmeye de bir açıklık getiren Ali Ekrem Bey, yapılan konuşmanın maksadının, Ayvalık hadisesi nedeniyle Midilli ile alakalı olmak üzere, doğal bir şekilde yayılacak şayiaya ehemmiyet edilmesinin yersiz olacağını kendilerine anlatmak ve bir de Midilli'deki jimnastik kulüplerinin bazı yersiz davranışlarına bir son vermek olduğunu belirtmektedir. Ekrem Bey, mektup sahibinin söz konusu kulüpler hakkında verdiği bilginin yanlış olduğunu; Midilli'de Atlas ve Diyagora isimlerinde açılan kulüplerin gençlere jimnastik yaptırmayı amaçladığını yazmıştır. Bu arada, bunlardan Atlas Kulübü askerî yürüyüş tarzında hereketler düzenleyerek, boru ve trampet çalarak birkaç kere köylere gitmiş ise de silahlı olduklarının ve atış talimi yaptıklarının kesinlikle aslı esası yoktur. Atlas Kulübü'nün, Etniki Eterya Cemiyetinin fikir ve emellerine hizmet ettiği ve megali idea fedai komitesine mensup olduğu hükümetçe bilinemiyor. Şimdiki halde kulüplerin bazı siyasi amaçlara hizmet eylediklerini gösterir hiçbir emare de bulunmamaktadır. Mahalli hükümet, mektup sahibinin iddia ettiği şekilde, bu kulübe karşı acz içinde değildir. Şu kadar ki cemiyetler ve kulüpler hakkında elde henüz nizamname mevcut olmadığından, şimdiye kadar kulübün idare heyetine gerekli nasihatte bulunmakla yetinilmiştir diyen Ekrem Bey, kulüpler hakkında verilen "yanlış" bilgileri düzeltmiştir. Köylerde açılan jimnastik klübü şubelerine de değinen Ali Ekrem Bey, köylülerin jimnastik yapmak ihtiyaçları olmayıp günlük mesaileri ormandan ibaret bulunduğundan, köylerde jimnastik kulüpleri açılmasına izin verilmemesi yönünde Hristiyan ileri gelenleri tarafından ittifakla mükerreren rica olunduğunu bildiriyordu. Şehirdeki kulüplerin nizamnameleri tatbikata konulduktan sonra, nahiyeler ve köylerde jimnastik kulüpleri kurulmasına izin verilmemesi ve kaza merkezlerinde bu tür kulüpler açılmak istenilirse, sancak merkezindeki kulüplerce kabul olunan şartlar çerçevesinde, sancaktan izin alındıktan sonra ruhsat verilmesi hakkında ilgililere tebligat yapılacaktır. Bu arada, Yunanistan ve sair mahallerden Midilli'ye davet edilmiş olan 150-200 kişi kadar jimnastikçinin

Midilli'ye getirilmesinden sarfınazar edilmesi, Hristiyan ileri gelenleri tarafından, Hükümetin hiçbir ihtarına gerek kalmaksızın kararlaştırılarak gereği yapılmıştır.

Yunan bandırasına ait mavi ve beyaz renklerin bölgede çokça görüldüğünün inkar edilemeyeceğini kabul eden Ali Ekrem Bey'e göre, böyle teferruat türünden şeyler için hükümetin tedbir almasından ise Osmanlılığın Yunanlılıktan ziyade saadet ve bahtiyarlık temin edeceğini, ahaliye uygulamada göstermek, Hükümetin adaletle davrandığını göstermek daha iyi olacaktır. Yunan renklerine temayül eden bazı Osmanlı Rumları, bu renklere Osmanlı renklerini kendileri tercih etmelidir. Mektup sahibinin de itiraf ettiği üzere, Yunanlılık alametini şimdi artık her yerde kaldırıyorlar. Zaten bu yolda fiil ve davranışta bulunmaya cesaret edenler, Midilli'de yaşayan Yunan tebaası ile onların arkasından gidenlerdir. Yoksa Midilli önde gelenleri hatta tüm Midilli ahalisi gerçek ticarî menfaatlerinin nerede olduğunu çok iyi takdir ederler[486].

Özellikle bu son paragraftaki ifadeler, bölgede 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra güçlenmeye başlayan Yunan propagandası ve adalarda yaşayan Rumların Yunanistan'a olan temayüllerine karşı, Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nde görev yapan yetkililerin geliştirdikleri klasikleşmiş bakış açısının, 1909'da Ali Ekrem Bey tarafından tekrarlanmasından başka bir şey değildir. Böylece Namık Kemal'in, yukarıda üzerinde durulan, Midilli Mutasarrıflığı sırasında yaptığı değerlendirmelerinin üzerinden yirmi yıl geçmiş olmasına rağmen, yetkililerin bölgede giderek güçlenen Yunan milliyetçiliğine bakışlarında bir değişiklik olmadığı, bölgede yaşayan Rumların devlete bağlılıklarının devamı noktasında, söylemin ötesinde, etkili bir politika geliştirilmediği açıkça görülmektedir. Bu klasikleşmiş değerlendirmeye göre, ayrılıkçı propagandaya karşı verilecek cevap, temel olarak idarîdir. Mülkî idarede adil davranılması, ekonomik menfaatlerinin devamının, Osmanlı eğemenliğinden geçtiğinin bilincinde olduğuna inanılan bölge halkının devlete sadakati için tek başına yeterli olacaktı. Buna göre, Midilli ahalisi Yunan emellerine hizmetten hiçbir fayda hasıl olmayacağını bilirler. İslam ve Hristiyan arasında nefret oluşmasını sağlayacak muamelelerden fazlasıyla sakınırlar. Zaten asıl bozguncular Midilli'de bulunan Yunan tebaası ve onların arkasından giden

[486] BOA, DH. MKT 2907/67, Lef 4.

küçük bir akılsız (sebükmağz) grubudur. Osmanlılık bu noktada birleştirici bir unsur olarak görülmeye devam edilmektedir[487].

Meşrutî idare bu bakış açısını kısa süreliğine canlandırmıştı. Nitekim "hissiyat-ı Osmanîyeden" zerre kadar nasiplenmediği gibi, "amâl ve menafi-i Yunaniyeye hizmet ettiği" değişik kaynaklardan gelen bilgilerle teyit edilen Midilli Metropolidinin de değiştirilmek istendiğini görüyoruz. Rum Patrikhanesi'nin bu değişiklik için yapılacak yazılı bir müracaata alenen muhalefet edeceği kanaatinde olan Sadaret, utanç verici olarak nitelediği böyle bir sonuca sebep olmamak adına, Dahiliye Nezareti'ne Patrikhane'den şifahî bir talepte bulunmasını emretmişti[488].

Bölgedeki gerginlik, Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nin diğer adalarında da kendisini göstermiştir. Rodos'ta bulunan İngiliz konsolos vekili Biliotti, bir süredir Midilli ve Sakız'da bulunan Vali Ekrem Bey'in yokluğunda, Meşrutiyet'in ilanından sonra Rodos'ta kontrolü ele geçirerek, toplumu ve yetkilileri yönlendiren, "cüretkar bir tavır" içerisindeki bir grup sorumsuz efradın, hâlâ güçlü durumda olduklarını rapor etmekteydi. Ekrem Bey, birkaç gün önce Rodos'a dönmüş olmasına rağmen, karışıklık henüz devam etmektedir. Ekrem Bey'e Dahiliye Nezareti'nden bir mektup gelmiştir. Bu, Midilli'de İngiliz konsolos vekili Hadkinson'un mülküne izinsiz girmekle suçlanan subaylar tarafından Nezarete gönderilen mektup olup, Ekrem Bey'i yalancılık ve işbirlikçiliği ile suçlamaktadır. Rodos'tan da bir kısım "tahrikçi", Dahiliye Nezareti'ne yine aynı mealde bir mektup göndermişti. Biliotti'ye göre, Rodos'taki asayişsizlik ortamı, halihazırda Müslümanlar ile Hristiyanlar arasındaki gerginlik düşünüldüğünde daha da tehlikeliydi. Sakız'daki İngiliz konsolos vekili Dr.

[487] Ali Ekrem Bey'in, başlangıcında devlete oldukça sadık olduklarını ifade etmek ihtiyacı duyduğu Midilli'nin Müslüman ve Hristiyan ahalisine "vatanın yegane selameti olan *ittihad*-ı *Osmanînin* kulûb-ı ahalide bir haslet-i mümtaze olarak ebediyen istikrarına sarf-ı … makderet olunacağına tamamî-i emniyet buyurulduğu ve anasır-ı muhtelifenin tevhid-i menafi-i meşruiyesiyle sunuf-ı ahalinin gıbta-bahşa-yı enzar-ı ümem olacak bir derece-i âliyye-i terakkiyata isali için memalik-i Osmaniyede mütemekkin akvama göre en büyük nailiyet olan *Osmanlılık* fikr ve lafz-ı celilenin kadr ü kıymeti[ni] şimdiye kadar pek güzel takdir etmiş olan Midilli ahalisinin bundan sonra da vazife-i vataniyelerini tamamen ifa ederek numune-i imtisal olmağa şayan bir ittihad-ı tamm ile *Osmanlılar* arasında bihakkın kesb-i memduhiyet-i mümtaze eyleyeceğinden asla şübhe buyrulmamakda idüğü yolunda İslam ve Hristiyan muteberana" gerekli anlatımda bulunduğundan Sadaret'i haberdar ettiği 21 Haziran 1325/4 Temmuz 1909 tarihli diğer bir telgrafta Osmanlılık vurgusu bir başka güzel örnektir: BAO, BEO 3591/269257.

[488] Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne 29 Mayıs 1325/11 Haziran 1909 tarihli tezkire: BOA, BEO 3576/268170.

Anamissaki'nin bildirdiğine göre, Hristiyanlar, Osmanlı donanması için aylık en az iki kuruş "gönüllü" bağış toplanmasından hoşnut değillerdir[489].

Ali Ekrem Bey'in yerine, Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi olarak 9 Eylül 1909'da Edirne eski Valisi Reşid Paşa atanmıştır. Sakız Mutasarıfı Atıf Bey'in yerine ise Muş Valisi Macid Bey getirilmişti[490]. Ali Ekrem Bey'in görevden alınmasını, bölgede daha otoriter bir yönetim benimsenmesini isteyen, özellikle askerî çevrelerle İstanbul'daki yeni askerî idarenin görüş birliği olarak değerlendirmek yanlış olmasa gerektir.

Bu sırada, Midilli'de konuyu farklı bir boyuta taşıyacak diğer bir gelişme yaşanmıştır. 28 Temmuz 1909'da, *Draç* botu ile Midilli'ye gelen sıkıyönetim altındaki Ayvalık'taki taburun kumandan vekili Yüzbaşı Tahir Efendi, beraberindeki tam techiz 48 askeri Bakla (Pamphila) rıhtımına indirmiş; akabinde İngiltere'nin Midilli konsolos vekili Hadkinson'un zeytinyağı değirmenine zorla girmiştir. Hadkinson, bu davranışın kasıtlı olduğunu düşünüyordu. Yaptığı araştırmalarda, askerlerin başka bir yeri ziyaret etmediklerini anlayan Hadkinson'a göre, kendisine karşı gerçekleştirilen bu hareket ile "insanlara, askerlerin dokunulmazlıkları sayesinde konsolosluk yetkilileri dahil her türlü hakkı çiğneyebileceklerini göstermek" amaçlanmıştı[491]. Tahir Efendi, daha sonra adadaki bütün silahların toplanması için Mutasarrıf ile görüşmüştür. Ancak kendisine bu yönde bir emir gelmediğini ifade eden Mutasarrıf, adadaki sükûn ortamının bu tür bir tedbiri gerektirmediği gerekçesiyle, Tahir Efendi'ye karşı çıkmış, hatta Ayvalık'a dönmesini tavsiye etmiştir. Aynı gün, *Dikili* vapuru ile askerler Ayvalık'a iade olunmuştur. Hadkinson, son zamanlarda halka birtakım kötü muamelelerde bulunan askerlerin, halkta Midilli'de sıkıyönetim ilan edilmesini sağlayacak bir reaksiyon yaratmaya çalıştıklarını düşünüyordu.

---

[489] İzmir'de Genel Konsolos Vekili C. E. Heathcote Smith'ten G. Lowther'a, 14 Eylül 1909: TNA, FO 195/2331, No. 89.

[490] C. E. Heathcot Smith'ten Lowther'a, 20 Eylül 1909: TNA, FO 195/2331.

[491] Hadkinson konu hakkında İstanbul'da İngiliz Sefaretine sunduğu 30 Temmuz 1909 tarihli raporunda askerlerin üç gruba ayrılıp, bir grubun rıhtımda kaldığı, diğerinin Bakla'ya giden yolu tuttuğu üçüncü grubun ise yoldan gitmek yerine, fabrika işçilerinin uyarılarına rağmen kendisine ait mülkün içinde geçerek doğrudan Kalamiara köyünde yine kendisine ait bahçeye gittiğini, içeri girerken kapıyı kullanmak yerine duvarı yıktığından şikayet ediyordu. Burada kapıyı zorla açtırarak bahçıvan klübesinde arama yapmışlar ancak bir şey bulamayarak mekanı terketmişlerdir: TNA, FO 195/2331.

Midilli Mutasarrıfının, ahalinin elinde çokça bulunan *Gra* tüfeklerinin toplanması konusunda "tereddüt göstermekte bulunduğunu" müşahade eden Yüzbaşı Tahir Efendinin raporu üzerine, konunun o sırada başkente hakim olan Hareket Ordusu Kumandanlığı'na intikal etmesiyle, raporun içeriği "şayan-ı dikkat ve ehemmiyet" görülerek, ilgili kişilere etkili bir şekilde tebligatta bulunulması, Dahiliye Nezareti'nden istenmiştir[492].

Midilli Rumlarını da ilgilendiren bu dönemdeki başka bir gelişme, 7 Ağustos 1909'da yapılan hukukî düzenleme ile askerliğin bir *vatanî* görev kabul edilerek, gayrimüslimlere de zorunlu askerlik yolunun açılması olmuştur[493]. Askere gitmek istemeyen garimüslim gençler, bir süre sonra Yunanistan ve Amerika'ya kaçmaya başlamışlardır[494].

Sakız Mutasarrıflığı, 1909 Ekim'i başlarında, doğrudan pasaport kullanarak ya da İskenderiye gibi değişik yollar üzerinden dolaylı olarak, birçok Hristiyanın Yunanistan'a gitmekte olduğuna dikkat çekmişti. Askerlik yaşına gelmiş (dahil-i esnan) olanların gitmesini önlemek amacıyla, nüfus idarelerinden *mürur tezkiresi* verilmediğinden, köylerden kayıklar ile Sisam üzerinden bunların da "firar" etmekte oldukları duyulmaktaydı[495].

Hristiyanların askere alınması kararı sonrasında, ülkeyi kaçak yollarla terketmek isteyenlere engel olunması için Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Mehmed Reşid Bey ve Sakız Mutasarrıfının, merkeze sürekli müracaat ederek, tedbir alınmasında ısrar ettikleri görülmektedir. Özellikle jandarma ve tarassud (gözcü) vapurlarının yetersiz kalması, kayıklarla Sisam ve Yunanistan'a firar edenlerin işini kolaylaştırmaktaydı. Bunun üzerine, Sakız'da bulunan, ancak makine aksamındaki arızadan dolayı kullanılamaz durumdaki *Reyhaniye* vapurunun yerine Bafra

---

[492] Dahiliye Nezareti'nden Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne, 9 Ağustos 1909: BOA, DH. MKT 2896/53.

[493] İlhami Yurdakul, "Osmanlı Ordularının Asker İhtiyacının Karşılanmasında Yeni Bir Yöntem: Kura Sistemi (1839-1914)", **Eskiçağdan Modern Çağlara Ordular, -Oluşum, Teşkilat ve İşlev-**, ed. Feridun M. Emecen, İstanbul 2008, s. 441.

[494] Dahiliye Nazırı Talat Bey'in verdiği rakamlara göre 1914 İlkbaharında zorunlu askerlikten kurtulmak için Yunanistan'a firar edenlerin sayısı 12 bine ulaşmıştı: Ahmet Efiloğlu, **Osmanlı Rumları. Göç ve Tehcir 1912-1918**, İstanbul: Bayrak Yayımcılık 2011, s. 33.

[495] BOA, DH-İD 58/2, Lef 4. Sakız'a bağlı Karyot Kaymakamlığı'ndan bildirildiğine göre Karyot karyesinde askerlik yaşında olanlar İskenderiye ve Sisam'a gideceklerini beyan ederek, aslında Yunanistan ve Amerika'ya gitmekteydiler: aynı belge, Lef 3.

ganbotunun gönderilmesi isteniyordu. Bahriye Nezareti ise Sisam'da bulunan *Malatya* ganbotuna Sakız'a gitmesini emretmişti[496].

Sakız Mutasarrıfının bölgeye seri bir tarassud vapuru gönderilmesi yönündeki taleplerini, 8 Mart 1910 itibariyle sürdürüyor olmasının[497] muhtemel iki sebebi olabilir: Birincisi, Malatya Ganbotu'nun Sakız'a hiç gitmemiş olması, ikincisi ise gitmekle beraber, yetersiz kalmasıdır. Sakız mutasarrıfının sancak sınırlarının genişliğine dikkat çekerek, seri bir tarassud vapuruna ihtiyaç duyulduğunu tekrar etmesi, Malatya Ganbotu'nun yetersiz kaldığına delalet etmektedir. Bu sırada, Kalimyoz Kaymakamlığının, Yunanistan'dan gelerek İstropalya ve civarındaki adalar arasında dolaşmakta olan altı adet balıkçı kayığı hakkındaki haberi, bölgeye yönelik şüphelerin artmasına sebep olmuştu[498]. Tarassud yapacak süratli gemilerin ihtiyacı daha fazla hissedilmekle, Bahriye Nezareti'ne Sakız'a süratli bir tarassud vapuru gönderilmesi için başvuruda bulunulmuştur[499].

Gelişmeler üzerine artan baskılar karşısında, Bahriye Nezareti, bölgedeki deniz kuvvetlerinin durumu hakkında bir bilgilendirme yapmak zorunda kalmıştı. Buna göre, Sakız ve Midilli sahilini denetleme görevi *Bafra* ganbotuna verilmiş, Sisam dahil Sporat adalarının güvenliği, *Malatya* ganbotunun sorumluluğuna bırakılmıştı. Ayvalık'ta görevli *Pervin* torpido istimbotu da önlem olarak bölgede bulundurulmaktaydı. *İhsaniye* vapuru ise Rodos'a hareket etmek üzereydi[500]. Ancak bu açıklamadan tatmin olmayan Vali Mehmed Reşid Bey, Bafra ganbotunun bir buçuk ay önce tamir için İstanbul'a aldırıldığı ve ne zaman döneceğinin belli olmadığı itirazında bulunarak; adaların meydana getirdiği Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde mevcut bahrî kuvvetlerin artırılması için baskıya devam etmiştir[501].

Bölgeye yeni vapur gönderilmesi için Bahriye Nezareti'ne yapılan baskılar sürdürülmekte olsa da Bahriye Nezareti her fırsatta, görevlendirilenler haricinde "elde vapur olmadığı" cevabıyla, bir bakıma girişim ve baskıların yersiz olduğunu ve

[496] BOA, DH-İD 58/2, Lef 6, 9 Kasım 1909.
[497] BOA, DH-İD 58/2, Lef 15.
[498] Kalimyoz Kaymakamlığı'ndan Sakız Mutasarrıflığı'na 16 Şubat 1325/1 Mart 1910 tarihli tahrirat: BOA, DH-İD 58/2, Lef 12.
[499] Dahiliye Nezareti'nden Bahriye Nezareti'ne. 23 mart 1326/4 Nisan 1910 tarihli şukka: BOA, DH-İD 58/2, Lef 9.
[500] BOA, DH-İD 58/2, Lef 11 ve 14.
[501] Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 6 Nisan 1326/19 Nisan 1910 tarihli tahrirat: BOA, DH-İD 58/2, Lef 17.

sonuçsuz kalacağını ihsas ettiriyordu. Son olarak, Bafra vapurunun tamir için İstanbul'da bulunduğu, Pervin torpido botu ile İhsaniye vapurlarının ise oldukça küçük ve açık denizlerde seyre muktedir olmadıklarından şikayet eden Dahiliye Nezareti'nin, hızlı ve açık denizlere dayanıklı birkaç vapurun bölgeye gönderilmesi yönündeki isteği[502], Bahriye Nezareti tarafından diğer bir salvosu ile karşılanmış; gerçek tekrar itiraf edilmişti. Bahriye Nezareti, cevabında, Bafra Vapurunun bir ay evvel Sakız'a gönderildiğini; İzmir'de Fuad vapuru ve Sisam'da Malatya ganbotlarının tarassud için görevli olduklarını, Ayvalık'ta Pervin torpido istimbotu, Rodos'taki İhsaniye vapuru da dahil olduğu halde bölgede bulunan denizlere mukavemetli beş vapurla gerekli gözetlemenin/tarassud yapılmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir. Nezaret, cevabına "buradan gönderilecek elde başka vapur bulunmadığı" şeklinde son vermiştir[503]. Devriye gezerek güvenliği sağlamak, zorunlu askerlik meselesi yüzünden yasadışı olarak Yunanistan ve Amerika'ya göçleri önlemek, ayrıca Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde yaşamakta olan Rumlara yönelik faaliyette bulunmak amacıyla Yunanistan'dan gönderilen propagandacıların sızmasının önlenmesi için bölgede bulunan vapur sayısının artırılmasına yönelik talepler, sonraki senelerde de devam etmiştir. Bahriye Nezareti bu yöndeki talepleri tam anlamıyla karşılamamış, dolayısıyla Vilayet idarecilerinin de güvenlik zaafiyetine yönelik sızlanmaları devam etmiştir[504]. Ekstra güvenlik tedbirleri alınması yönünde, Batı Anadolu ve Cezayir-i Bahr-i Sefid bölgesinden ısrarla gelen taleplerin, aradan geçen birkaç sene içinde dahi karşılanamamış olması, konunun önemli bir boyutunu teşkil etmektedir.

Özetlemek gerekirse, 1908'de ilan olunan Meşrutiyet ile ülke yönetiminde başlayan yeni dönemin başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan tüm etnik ve dini unsurların tek bir kimlik (Osmanlılık) etrafında birleştirilmesine çalışılmış, İttihat ve Terakki ile azınlıkların farklı programlara sahip olması nedeniyle, ilk dönemdeki "kardeşlik" ortamı yerini, bir süre sonra, çatışma ve iktidara karşı yoğun bir muhalefete bırakmıştır. Bu arada, Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmişti; Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan tarafından ilhak olunmuştu; Girit Meclisi ise

[502] BOA, DH-İD 58/2, Lef 16, 13 Nisan 1326/26 Nisan 1910.
[503] BOA, DH-İD 58/2, Lef 18; 18 Nisan 1326/1 Mayıs 1910.
[504] BOA, DH-İD 24/9, Lef 38.

Yunanistan ile birleşme kararı almıştı. Bu olumsuz ortam ve özellikle 31 Mart Hadisesi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üslûbunun sertleştirmesine yol açmıştır. Bütün bu gelişmeleri göz önünde bulundurarak, yeni dönemde, Midilli Adası ve daha geniş olarak Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Batı Anadolu bölgesine yönelik, bundan sonraki siyasî tutumu, tek bir cümle ile ifade etmek gerekirse: ayrılıkçı propagandalar, mütecaviz ve müdahaleci konsoloslar, agresif ve cüretkar kilise yetkilileri karşısında oldukça müteyakkız, takipçi ve önceki dönemden farklı olacak gibiydi. Bu bakımdan, 1909 yılında görülen ve yukarıda üzerinde durulan gelişmeler, bu siyasî tutumun ilk işaretleri olarak görülmelidir. Buna rağmen, Osmanlı Devleti'nin özellikle Ege Adaları'ndaki hakimiyetinde, bölgedeki fiili varlığının tamamen sona ermesiyle bitecek yeni bir süreç de başlamıştı.

2-Venizelos ve Yunan Irredentisminin Yeniden Yapılandırılması

Bu yıllarda Yunanistan'da yaşanmakta olan siyasî gelişmeler aslında kısa vadede Osmanlı hakimiyetinde bulunan adaların geleceğini de etkileyecekti. Daha açık bir ifadeyle, irredentist amaçlarını gerçekleştirmek isteyen, ancak bir taraftan askerî gücünün yetersizliği ve siyasî istikrarsızlık, diğer taraftan uluslararası konjonktörün müsait olmaması sebepleriyle uzun zamandır beklemede olan Yunanistan'ın adaları işgal sürecini, Venizelos'un iktidara geldiği tarihten başlatmak daha doğru olacaktır. Aslen Giritli olan Venizelos, 1910'da Yunan politikasına atılmış olup, iktidara gelmesiyle giriştiği sosyal, siyasî ve askerî reformlarla Yunan irredentismine yeni bir yön vermiştir[505].

Girit'te mahalli bir siyasetçi iken 1909'da gerçekleşen Goudi İhtilali sonucunda iktidara gelerek, Yunanlılara yeni bir umut olan Venizelos'un siyasî geçmişi, bu yönüyle çağdaşı İttihatçılarla benzerlik arzetmektedir. Bahsi geçen Goudi İhtilali'ne neden olan siyasî ve sosyo-ekonomik birçok sebebin arasında, millî meselelerde Yunanistan'ın kendi isteklerini kabul ettirmekteki zaafı, mevcut siyasetçilerin ülke meseleleri karşısındaki ilgisizlikleri, Yunan milli gururunun incinmesi ve Yunan ordusunun gücünün arzu edilen seviyeye çıkarılamaması da yer

[505] John S. Koliopoulos, Thanos M. Veremis, **Greece, the Modern Sequel from 1831 to the Present**, s. 283.

almaktaydı. Üniversite öğrencileri, esnaf ve toplumun diğer gruplarının memnuniyetsizliğini, Yunan ordusundaki bir grup genç subay da paylaşmakta olup, ülkenin kara ve deniz kuvvetlerinin yeniden organizasyonunu amaçlayan, *Askerî İttifak* adlı bir oluşum gerçekleştirmişlerdir. *Askerî İttifak*, yöntem olarak mevcut partilerin haricinde, tamamen kendi kontrolünde olacak baskıcı bir hükümeti işbaşına getirmeyi benimsemişti. İttifak siyasî kontrolü ele geçirdikten sonra, Venizelos'un Girit'ten çağrılarak, ülke idaresinin kendisine havale olunmasını öngören bir karar da almışlardı. Bu şekilde Venizelos ismi ilk defa Yunanistan'ın yönetilmesi için geçmişti. Siyasî gelişmeler, Askerî İttifakın 15 Ağustos 1909'da harekete geçerek, İhtilali başlatmasına yol açmıştır. Aynı gün Yunan gazetelerinde yayımlanan muhtırada, ordunun yönetime müdahalesinin gerekçelerinin sonuna bir de "Kara ve Deniz Kuvvetlerinin Islah Programı" eklemişti. Program, ana hatlarıyla kara, deniz ve jandarma teşkilatlarının yeniden yapılandırılmasını ve savaş gereçlerinin modernizasyonunu öngörmekteydi. Ayrıca gerekli ıslahatın hayata geçirilmesi için yurtdışından getirilecek askerî uzmanların istihdam edilmesi öngörülüyordu[506].

Nitekim 15 Ağustos darbesi sonrası başlayan çetin mücadele ve pazarlıklarla dolu sürecin tıkanması üzerine, Askerî İttifak'ın daveti üzerine 28 Aralık'ta Atina'ya gelen Venizelos, doğrudan Yunan politikasına dahil olmuş; arkasından 8 Ağustos 1910 seçimlerinde milletvekili olarak Yunan Meclisine girmişti. Seçimler sonunda, 362 üyeli Meclisteki 165 milletvekili Venizelos'u desteklemekteydi. Venizelos, 6 Ekim'de Başbakan olarak görevlendirilmişti. Bir siyasi manevra olarak istifa edince, 1910 Kasım'ında yenilenen seçimler neticesinde başkanı olduğu Liberal Parti, 300 milletvekili çıkararak Mecliste kesin bir üstünlük sağlamıştı[507]. Şu hususu belirtmek gerekir ki 1909 Goudi Darbesi'ni gerçekleştirenler için, ülkede başta askeri olmak üzere, geniş çaplı ıslahatlar yapılması ve Megali İdea'nın, yani Yunan irredentisminin gerçekleşmesi için bir eylem planının hayata geçirilmesi en önemli gündem maddesiydi[508]. Bu darbe sonrasında gelişen siyasi şartlar üzerine iktidara gelen Venizelos, Yunan siyasetine bir istikrar getirecek, kamuoyundaki beklentilere

[506] Leonidas Mouiras, 1909 Gudi Darbesinin Türk ve Yunan Kamuoyuna Yansıması, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 60-79.
[507] Mark Mazower, "The Messiah and the Bourgeoise: Venizelos and Politics in Greece, 1909-1912", **The Historical Journal**, XXXV/4, 1992, s. 886.
[508] Leonidas Mouiras, 1909 Gudi Darbesinin Türk ve Yunan Kamuoyuna Yansıması, s. 95.

cevap vererek, sosyal, siyasî ve askerî alanda önemli değişiklikler gerçekleştirecektir[509]. Örneğin, 1911'de Venizelos tarafından başlatılan askerî düzenlemeler 116 milyon drahmiye mal olmuştur. Bu miktar, 1897-1909 yılları arasında, aynı amaçla sarfedilen 25 milyon drahminin oldukça üstündeydi[510].

Yunan siyasetinin kendisi gibi yeni nesil politikacılarından olan rakibi Gounaris karşısında üstünlük sağlamasını, Venizelos'un, tekbaşına sosyal ve yapısal reformların, milliyetçi bir dönemde üzerine siyasî bir kariyer inşa etmek için çok zayıf dayanaklar olduğunu kavrayarak, çağın, kalabalıkların hayallerine ve maddî ihtiyaçlarına duyarlı ve hepsinin üstünde Megali İdea'yı içeren yeni bir siyaset tarzı gerektirdiğini anlamasına borçlu olduğu ifade edilmektedir[511].

Bu bakımdan, Yunanistan tarihinin 1909-1912 arasındaki dönemi bazı araştırmacılar tarafından yeniden bir iç yapılanma süreci olarak nitelenmiştir[512]. Bu dönemde özellikle Yunanistan'ın takip ettiği donanma politikası dikkat çekicidir. İngiltere ve Fransa'nın deniz stratejilerinde yaptıkları değişikler sonucu, donanmalarının ağırlık merkezini Akdeniz'den Kuzey Denizi'ne kaydırmaları üzerine ortaya çıkan boşluğu doldurabilecek ülkeler arasında, üçlü ittifaka dahil İtalya, Avusturya-Macaristan dışında Yunanistan ve Osmanlı Devleti yer almaktaydı[513]. Menfaatleri doğrultusunda ve İttihat ve Terakki'nin işbaşına gelmesinden sonra gelişen uygun ortamdan da yararlanarak, İngiltere, gönderdiği askerî misyonlar ile Osmanlı Devleti'nin donanmasını yeniden yapılandırmasına yardım etmeye başlamıştı. Kısa bir süre sonra Yunanistan tarafından benzer bir talepte bulunulmuştur.

İngiltere'nin, Osmanlı Devleti'nin hizmetine bahriye uzmanları göndermesi, bu durumdan endişe eden Rusya'nın şikayet etmesine sebep olmuştu. Bunun üzerine, İngiliz Dışişleri, Osmanlı Devleti'nin donanma programının tamamen Yunanistan'ı hedef aldığı, Rusya'ya yönelik bir tehdidin oldukça uzak bir ihtimal olduğu

---

[509] Murat Hatipoğlu, "Elefterios Venizelos'un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali Idea'nın Kazandığı Yeni Karakter", **III. Askerî Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara 1986, s. 456-493.

[510] Murat Hatipoğlu, aynı makale, s. 461.

[511] Mark Mazower, "The Messiah and the Bourgeoise: Venizelos and Politics in Greece, 1909-1912", s. 904.

[512] William Miller, **A History of the Greek People**, London 1922, s. 121.

[513] Avusturya-Macaristan ve İtalya'nın giderek artan deniz gücü Akdeniz'de çıkarları olan İngiltere için bir endişe kaynağıydı: Zisis Fotakis, **Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919**, s. 25.

konusunda teminat vermişti[514]. Böylece Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında bir donanma yarışı başlamıştı ve iki taraf da bu yarışta galip gelen tarafın Ege'de hakim olacağının bilincinde olarak, diğer tarafın faaliyetlerini yakından takip edip gerekli önlemi almaya çalışacaktır.

İktidara gelmesinden sonra, İngiltere'den denizciler isteyerek, Yunan donanmasını yeniden organize etmek isteyen Venizelos, bu konuda ilk girişimini Kasım 1910'da gerçekleştirmişti[515]. Yunanistan'ın ısrarlı müracaatları üzerine, İngiltere'den gönderilen uzmanlardan oluşan ve Tufnell misyonu olarak adlandırılan ilk ekip, Mayıs 1911'in başında Atina'ya ulaşmıştır. Tümamiral Tufnell başkanlığındaki ekip, önce 7, bir süre sonra 14 uzman ile çalışmalarına başlamıştır. Önemli yetkilerle donatılan ekibin başında bulunan Tufnell, aynı zamanda Hükümete donanma işlerinde danışman olarak atanmıştı. Fakat çalışmalarına ancak aynı yılın Ağustos'unda başlayabilen bu ilk İngiliz misyonu, on beş aydan az bir süre görev yapabilmiş ve kontrat şartları uyarınca, Balkan Savaşı'nın başlamasıyla birlikte görevi bırakmıştır. Misyonun, bu kısa sürede stratejik planlama, organizasyon ve eğitim gibi derinliği olan konularda ve aynı şekilde satın alma politikasında etkili değişiklikler gerçekleştirdiği iddiasında bulunmak mümkün görünmemektedir[516]. Herşeye rağmen, gemi sayısının getirdiği üstünlükten ziyade, özellikle topculuk, manevra ve tatbikat gibi teknik eğitim ve uygulamaya önem veren ve bunlar üzerinde yoğunlaşan Tümamiral Tufnell'in çalışmalarının, Yunan Donanmasının bu konularda göreceli gelişme kaydetmesini sağladığı ifade edilmektedir[517].

---

[514] Joseph Heller, **British Policy Towards the Ottoman Empire 1908-1914**, London 1983, s. 122-123; Serhat Güvenç, **Osmanlıların Dretnot Düşleri**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları 2011[2], s. 52.

[515] Ancak bu ilk talebin cevapsız bırakılması üzerine üç hafta sonra ikinci bir müracaat daha gerçekleştirilmişti. Donanmanın reformu için İngiltere'den uzmanlar teminini sağlamak isteyen Venizelos, taktiksel olarak Vickers şirketine iki torpido geçer –Amvrakia ve Akteon- siparişi vermeyi de ihmal etmemişti. Aslında Fransa bu tür bir reform için uzman göndermeye çoktan gönüllü idi fakat Girit meselesinde İngiltere'nin yardımını garantilemek isteyen Venizelos için İngiltere'den gönderecek bir misyon tercih sebebiydi. Diğer yandan İngiltere'nin Atina sefiri Elliot, Venizelos'un isteğinin reddinin Yunanistan'ın bu konuda İtalya'ya müracaat etmesine sebep olabileceği uyarısında bulunmaktaydı: Zisis Fotakis, **Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919**, s. 26-27.

[516] Zisis Fotakis, **Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919**, s. 28-30.

[517] Zisis Fotakis, **Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919**, s. 32-35.

3-Osmanlı-Yunan Silahlanma Yarışı: Hedef Ege

Balkan Savaşları'na giden süreçte, donanmasını materyal bakımından güçlendirmek isteyen Yunanistan, yeni savaş gemileri satın alacaktır. Başlangıçta bu konuda son sözü söyleyecek kişi olan Venizelos'un, bütçeyi denkleştirmek hedefiyle, Yunan donanmasının büyümesine pek taraftar olmadığı söylenmektedir. Bu nedenle, Venizelos, Yunan donanmasını daha çok, uygun maliyeti ve güvenilirliği bakımından takdir ettiği Danimarka ve İsveç ayarında bir organizasyona tâbi kılmak istemekteydi. Bu çerçevede, Averoff ayarında (10-12 bin ton) iki zırhlı kruvazör satın alınmasının, Osmanlı Devleti karşısında deniz hakimiyetini sağlamak için yeterli olacağına inanıyordu. Diğer taraftan, çoğunluk, dretnotlar alınması görüşündeydi. Venizelos, ayrıca eski savaş gemilerinin elden çıkarılarak, birçok muhrip (destroyer) ve denizaltı ikamesi görüşündeydi[518]. Donanma için savaş gemisi satın alınmasında takip edilecek programa Mart 1912'de son hali verilmişti. Buna göre, 1 kruvazör, 6 torpidobot, 2 muhrip, 2 denizaltı ve torpidolar için bir onarım gemisi satın alınacaktı. Çerçevesi çizilen satın alma programı uyarınca, kruvazör için yapılan ihale büyük bir uluslararası rakebete sahne olmuş, bu nedenle süreç uzamıştır[519]. Bu süreçte dikkati en çok çeken, İngiliz ve Alman şirketleri arasındaki rekabettir. İki ülke siyasetçi ve idarecilerinin doğrudan gelişmelere müdahil olduğu ihale, aslında bir bakıma İngiltere ve Almanya arasında süregelen donanma yarışının ilginç bir tezahürü olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca büyük devletlerin çekilmesiyle Akdeniz'deki boşluğu doldurma çabasında olan Yunanistan'ı, bir anlamda kendi taraflarına kazanmak isteyen iki devletin rekabeti olarak da görmek yanlış olmasa gerektir. Temmuz 1912'de sonlanan ihale, Alman Vulkan şirketi ile Amerikan Bethlehem şirketi tarafından kazanılmıştı. Birincisi, kruvazörün iskelet ve makinasını, ikincisi ise top ve silahlarını temin edecekti[520]. Bundan bir ay evvel, Alman Vulkan şirketi Yunanistan'dan 2 muhrip ihalesi de kazanmıştı. Muhripler 570 ton olacak ve hız bakımından 32.5 deniz miline kadar çıkabilecekti. Bunların ilki, üç

[518] Buna karşılık İngiliz misyonunun başı Tufnell 1913 yılının sonunda tamamlanmak üzere 1 zırhlı kruvazör,14-16 ayda tamamlanmak üzere 4 muhrip, bir yıl içinde teslim alınmak üzere 4 torpidobot, 1 römorkör, bir büyük su tankı, en az 4 vapur ve 2 motor bot alınması yönünde bir donanma programı teklif etmiştir: Zisis Fotakis, **Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919**, s. 35.
[519] Kruvazör için çıkılan ihaleye 10 İngiliz, 4 Fransız, 3 Alman, 3 Amerikan, 2 İtalyan ve 1 Avusturya şirketi katılmıştır: Zisis Fotakis, **Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919**, s. 36.
[520] Zisis Fotakis, **Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919**, s. 38.

ay içinde, ikincisi ise kontrat tarihinden itibaren dört aya kadar teslim edilecekti. Ayrıca 125 tonluk 6 torpidobot için yapılan diğer bir ihaleyi de aynı şirket kazanmıştır. Alman şirketi Vulkan'ın, görece ucuz teklifleri ve hızlı teslimatı, ihaleleri kazanmasında önemli iki etkendir[521]. Kayzer II. Wilhelm'in doğrudan Yunan Hükümeti üzerinde lehte müdahalesi, sonuca etki eden diğer bir unsur olarak sıralanmaktadır[522]. Ayrıca Yunanistan'ın Alman ürünlerine olan güveni de bu ihalelerin Alman şirketlerine verilmesinde etken olmuştur[523].

I. Balkan Savaşı Ekim 1912'de başladığında, henüz denizlerdeki hazırlığını tamamlayamayan Yunanistan, acele ve pahalı bir şekilde İngiltere'den 4 okyanus tipi muhrip satın almıştır. Savaştaki ilk galibiyetlerden sonra Yunan Hükümeti, artık tonaj olarak daha büyük krüvazörler satın alınması yönünde bir politika takip etmeye başlamıştır. Bunun sebebi, Yunanistan'ın işgal ettiği adaları elinde tutmak istemesiydi. Bu konuda toplantı yapan İngiliz ve Yunan üyelerden müteşekkil komisyon, 16,500 ton ağırlığında bir krüvazör alınmasını teklif etmişler, komisyonun İngiliz üyesi deniz Yarbayı Cardale ve onu destekleyen Torpido Departmanı Müfettişi Waring'in önerisi üzerine, satın alınacak savaş gemisinin ağırlığı 19.500 tona çıkarılmıştı[524]. Venizelos'un, Paris'te barış Konferansı'na katılmak üzere Atina'dan ayrılarak yerine Koromilas'ı bıraktığı dönemde, kabine, 19.500 tonluk bir krüvazör satın alınması için Vulkan ve Bethlehem şirketleri ile bir sözleşme imzalamıştır[525].

---

[521] TNA, FO 371/1381, s. 15-20.

[522] Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin en yakın müttefiki sıfatını taşıyan Alman İmparatoru Akdeniz'de Yunanistan'ı kazanmaya yönelik aktif bir politika takip etmekteydi. Kayzer, Mayıs 1912'de Venizelos ile görüşerek, ona en yüksek rütbeden (grand cross) Kızıl Kartal nişanını vermiştir. Yunan basını görüşmeyi Yunanistan'ın İngiliz politikasının etkisinden kurtulması olarak lanse etmiştir (TNA, FO 371/1380, s. 25). Kısa bir süre sonra, Yunanistan'ın Balkan Savaşılarndan başarılı ve kazançlı çıkmasını kutlamak üzere II. Wilhelm tarafından Yunan Kralı Konstantin'e Ağustos 1913'de Alman Ordusu Mareşalı unvanı verilmiştir: TNA, FO 371/1656, s. 54-55; Atina'daki İngiliz Sefiri Sir F. Elliot'tan Dışişleri Bakanı Sir E. Grey'e-11 Ağustos 1913.

[523] Erken teslimatın tercih edilmesi, satın alınan iki muhribin Balkan Savaşları'nda Osmanlı Devleti'ne karşı kullanılmasını mümkün kılmış olması noktasında Vulkan şirketinin tercih edilmesini haklı gösterdiği ifade edilmektedir: Zisis Fotakis, **Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919**, s. 40.

[524] Waring'e göre Yunan donanması Türk tarafının donama politikasına paralel olarak savaş gemileri satın almalıydı: Zisis Fotakis, **Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919**, s. 40.s

[525] Lloyd George ve Churchill ile görüştükten sonra bu kararı gözden geçirmesini istemeleri üzerine, satın alınacak savaş gemisinin özelliklerinin değiştirilmemesi yollu telgrafının hilafına gerçekleştirilen bu kontrat daha sonra Venizelos tarafından iptal edilmek istenmişse de Vulkan şirketi buna yanaşmamıştır. Geminin büyüklüğünü 19.500 tona çıkaran Koromilas'ın hedefi Batı Anadolu'nun

Osmanlı Devleti'nin, özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası deniz gücü olarak atıl kaldığı genel kabul gören bir yaklaşımdır. II. Abdülhamid tarafından takip edilen deniz siyaseti, kıyıların muhafazası için yeterli olacak bir deniz gücünün bulundurulmasından öteye gitmemiştir. Ancak özellikle II. Meşrutiyet döneminden sonra donanmanın yetersizliği dikkatleri çekmiş, geliştirilmesi için bir program başlatılmıştır[526]. Bu program dahilinde, İngiltere'den donanmanın ıslahı için uzmanlar getirilmiştir. İlk olarak Gamble Paşa, beraberinde teknik elemanlardan oluşan bir ekiple Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmişti. Trablusgrap savaşında İtalya'nın denizlerdeki kesin üstünlüğü, Osmanlı Devleti'ni çok zor durumda bırakmış ve sıkıntıya sokmuştu. Bu savaş sırasında, Çanakkale Boğazı da uzun yıllar sonra ilk defa ablukaya maruz kalmıştı. İtalya karşısında denizlerde yaşanan çaresizlik, devlet adamlarını tekrar donanmanın ciddi olarak ele alınmasına sevk etmişti. Birçok devlet adamı, Osmanlı Devleti'nin, İtalya'nın sahip olduğu donanmanın yarısı hatta üçte birine sahip olması durumunda, denizden bir müdahaleye maruz kalınmamış olacağı kanaatindeydi[527].

Osmanlı Donanmasının güçlendirilmesi için yeni gemiler satın alınması, aslında daha Meşrutiyetin ilanını takip eden günlerde, ülke genelinde hassasiyetle yaklaşılan bir konu olmuş ve bu çerçevede 19 Temmuz 1909'da *Donanma Cemiyeti* kurulmuştur[528]. Kısa sürede ülke genelinde şubeler açmak[529] suretiyle teşkilatlanan Cemiyet, Osmanlı Devleti'nin büyük devletler arasında yerini alabilmesi için gerekli olan deniz gücünün oluşturulması hususunda çalışmayı hedeflemişti[530]. Zamanla ülke genelinde bir motivasyon yaratan Donanma Cemiyeti, gerçekten de Osmanlı

---

sahil şeridinde 105 kilometre derindiliğinde bir alanı işgal ederek bölgede Rumlarla meskun araziyi "özgürleştirmek" idi: Zisis Fotakis, **Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919**, s. 41.

[526] Afif Büyüktuğrul, "Osmanlı Devleti'nin Yapmayı Planladığı Son Donanma", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, (1. Seri), 11, İstanbul 1968, s. 68.

[527] Afif Büyüktuğrul, "Osmanlı Devleti'nin Yapmayı Planladığı Son Donanma", 69.

[528] Selahittin Özçelik, **Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, Ankara 2000, s. 13.

[529] Donanma cemiyetinin ülke genelinde açılan şubeleri ve faaliyetleri hakkında bkz: Nurşen Gök, Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

[530] Selahittin Özçelik, **Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, s. 15.

Bahriyesi'nin yeniden yapılandırılmaya çalışıldığı bu dönemde, önemli katkılarda bulunmuştu[531].

Özellikle Balkan Savaşları öncesinde Donanma Cemiyeti, yapılan bağışlar ve toplanan ianeler neticesinde, 4 torpido muhrip, 2 zırhlı muhrip, 5 nakliye gemisi satın alınarak Bahriye Nezareti'ne teslim etmiştir[532]. Bunun yanında, Ağustos 1911'de yapılan bir mukavelename ile İngiliz Armstrong ve Wickers şirketine sipariş olunan Sultan Osman ve Reşadiye dretnotlarının ödemeleri için de Donanma Cemiyeti önemli maddi katkılarda bulunmuştu[533].

Yukarıdaki gelişmelerden anlaşılacağı üzere, Osmanlı Devleti, gerek resmen Bahriye Nezareti'nin çabaları gerekse Donanma Cemiyeti'nin çalışmaları neticesinde deniz kuvvetlerinin kapasitesini artırmaya çalışmaktaydı. Osmanlı Devlet adamları, Trablusgarp Savaşı'nda İtalyan donanması karşısında yaşanan sıkıntı ve özellikle bu sırada Yunanistan'ın donanmasını ikmal etmekte olması üzerine, donanmanın güçlendirilmesi için Mart 1912 ortalarında bir eylem planı dahi hazırlamışlardı[534]. Trablusgarp Savaşı sırasında, Rodos ve Oniki Ada'nın İtalya tarafından işgal edilmesini değerlendiren dönemin Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın, donanma olmadan adaların müdafaasının mümkün olmadığını söylemesi, büyük ve önemli bir keşif olmasa da "Adaların karaya yakınlığı var. Adalar İstanbul'un kapısıdır" şeklindeki ifadeleri[535], devlet adamlarının karşı karşıya bulunulan tehlikeyi teşhis ettiklerini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki donanma yarışında Yunanistan'ın İtalyanlardan *Averof* gemisini satın alması, bir bakıma, dönüm noktası olduğu genel olarak kabul edilen bir olgudur[536]. İlginç bir şekilde, Averof, aynı tarihte Osmanlı Devleti'nin de gündemine gelmişti. Atina sefareti, 1909 yılı sonlarında,

---

[531] Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'nı kaybettikten sonra, daha önce tamamen bağımsız bir kuruluş olan Cemiyet 1 Şubat 1919'da Bahriye Nezareti'ne devredilmiştir: Selahittin Özçelik, **Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, 228.

[532] Selahittin Özçelik, **Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, s. 152-166; Sabahattin Özel, Önder Kocatürk, "II. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Bahriyesine Dair Notlar", s. 230, 232.

[533] Rasim Ünlü, Tarihimizde Reşadiye ve Sultan Osman-ı Evvel Dretnotları, s. 34.

[534] TNA, FO 371/1486, No. 11454.

[535] Sabahattin Özel, Önder Kocatürk, "II. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Bahriyesine Dair Notlar", **Tarih Dergisi**, 46, s. 237.

[536] Zafer Toprak, "Balkan Yenilğisi, Kimlik Sorunu ve Averof Zırhlısı", **Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri: Gemiler, Efsaneler, Denizciler**, İstanbul: Pera Müzesi Yayınları 2009, s. 77-87.

Yunanistan'ın İtalya'ya ve İngiltere'ye verdiği savaş gemisi siparişleri hakkında Hükümeti bilgilendirmekte; bu sırada Roma sefareti, Orlando Şirketi tarafından tamamlanmak üzere olan bir kruvazörün uygun fiyata alınabileceğini haber vermekteydi. Nitekim söz konusu kruvazörün incelenmesi için Bahriye Nezareti tarafından gönderilen üç subay, inşasına beş sene önce başlanan kruvazörün, arzu edilen özelliklere sahip olmadığı gerekçesiyle, satın alınmasının uygun olmayacağı yönünde rapor sunmuşlardır. Bu sırada, Roma sefaretinden, Yunan hükümetinin söz konusu gemiyi satın almak üzere sözleşme imzaladığı haberi gelmişti. Böylece Osmanlı Devleti'nin satın almaya değer bulmadığı, ancak Yunanistan tarafından satın alınarak Averof ismi verilen kruvazör, 12 Mart 1910'da tamamlanarak denize indirilmiştir. Averof'u katmasıyla, Yunan donanmasının üstün duruma geldiğini bir süre sonra anlayan dönemin yöneticileri, bozulan dengeleri sağlamak üzere arayışa girmişler; zırhları, toplarının sayısı ve büyüklükleri ile Averof'tan üstün olması nedeniyle, Barbaros Hayreddin ve Turgut Reis adları verilecek olan iki zırhlı Osmanlı Devleti tarafından Almanya'dan satın alınmıştır[537]. Bu iki zırhlı, bahsedilen noktalarda Averof'tan üstün durumdaydı, ancak hız bakımından geri kalmaktaydı ki biraz sonra başlayan Balkan Savaşı'nda Osmanlı Donanması Averof karşısında tamamen etkisiz kalacaktı.

Meşrutiyetin ilanınından hemen sonra, Osmanlı Devlet adamlarının gündeminde, Doğu ve Kuzey Ege'de Osmanlı hakimiyeti altındaki adalara, Yunanistan'ın doğrudan bir askerî müdahalede bulunulma olasılığından ziyade, o sırada Yunanistan ile birleştiğini ilan eden Girit bulunuyordu. Sadarazam Kamil Paşa, İstanbul'daki İngiliz Sefiri Lowther'a, Girit'in Yunanistan'a ilhakının büyük güçler tarafından onaylanmasındansa, İngiltere tarafından işgalini tercih edeceğini ve ilhakın gerçekleşmesinin Ege'nin, Türk idaresindeki diğer adalarında "ayrılıkçı temayülleri" açığa çıkaracağını söylüyordu[538]. Büyük devletlerin, Doğu Akdeniz ve Ege'deki statükonun devamından yana olan ve Yunanistan'ın kurulmasından sonra geleneksel olarak adlandırılabilecek, tutarlı bir çizgide seyreden siyasî tutumları Osmanlı Devleti yöneticilerini, bölgedeki bir sınır değişikliğini Osmanlı-Yunan meselesi

[537] Sabahattin Özel, Önder Kocatürk, "II. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Bahriyesine Dair Notlar", s. 226-228.
[538] G. Lowther'ın Londra'ya gönderdiği 15 Ekim 1908 tarihli telgraf: TNA, FO 371/552, No. 35667.

olarak değil, büyük güçlerin karar vereceği bir mesele olarak görmelerine yol açmışa benziyor. Gerçekten de Meşrutiyet'in ilanından sonra, Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı üç oldu bittiden (fait accomplis), Bulgaristan'ın bağımsızlığının ilanı ve Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i ilhakı konularının, Osmanlı Devletinin aleyhine sonuçlanmasına ses çıkarmayan büyük devletler, Girit konusunda aynı şekilde davranmayarak, Yunanistan'a katılmasını kabul etmediler. Dahası, 3 Kasım 1909'da Girit sorununun kesin olarak çözüme kavuşturulmasına yönelik müracaatı üzerine, Osmanlı Devleti'ne verilen cevap, devletlerin bölgede bir statüko değişikliği için zamanı uygun bulmadıklarını teyit etmekteydi[539].

Bu arada, bir Yunan saldırısından önce, 29 Eylül 1911'de İtalya'nın savaş ilanıyla başlayan Trablusgarp Savaşı, Doğu ve Kuzey Ege Adalarının güvenliğini ve savunmasını ilk defa ve ciddi olarak Osmanlı devlet adamlarının gündemine getirmiştir. Avrupa'nın, millî birliğini en son tamamlamış devletlerinden olan İtalya, dahil olduğu sömürgecilik yarışında, Osmanlı Kuzey Afrikasını yayılma alanı olarak belirleyerek, Trablusgarp'a çeşitli ekonomik yatırımlarda bulunmuştu[540]. Siyasî olarak ise büyük devletlere bölgeye yönelik gerçekleştireceği bir askerî harekatı kabul ettiren İtalya, Osmanlı Devleti'ne verdiği 28 Ekim 1911 tarihli ültimatom ile bölgeyi tahliye etmesini istemiş, ertesi gün de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir[541]. Trablusgarp'ta güçlü bir direnişle karşılaşan İtalya, Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için Doğu Akdeniz, Ege ve Kızıl Deniz'deki Osmanlı topraklarına saldırılarda bulunmaya başlamıştı. Hiçbir mukavemetle karşılaşmayan İtalyan donanması, 18 Nisan 1912'de Çanakkale Boğazı'nı dahi bombalamıştı. Ertesi gün, bir İtalyan torpidosu ve kruvazörü Sisam Adası'na saldırmış, burada bulunan *İhsaniye* gemisi batırılmıştır. Kısa bir süre sonra, İtalyan donanmasının Doğu Akdeniz'de yürütmekte olduğu operasyon boyut değiştirmiş, Osmanlı Devleti'nin hakimiyetindeki adalar işgal edilmeye başlanmıştır. 28 Nisan'da Astropalya, 4

[539] Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih**, s. 476.

[540] İtalya'nın Trablusgarp ve Bingazi'deki ticarî faaliyetleri ve yöntemleri hakkında geniş bilgi için bkz: Özcan Mert, "Osmanlı Belgelerine Göre Banco Di Roma'nın Trablusgarp'taki Faaliyetleri", **Belleten**, 200, Ankara 1987, s. 830-844.

[541] İtalya, bölgeyi ele geçirmekte önemli bir vasıta olarak kullandığı Banco di Roma'nın, Osmanlı yönetiminin müdahelelerinden dolayı zarar etmekte olduğunu savaş sebebi olarak ileri sürmüştür: Özcan Mert, "Osmanlı Belgelerine Göre Banco Di Roma'nın Trablusgarp'taki. Faaliyetleri", s. 846. Ayrıca bkz: Necdet Hayta, "Rodos ile 12 Ada'nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu", **OTAM**, 5, Ankara 1994, s. 131.

Mayıs'ta Rodos, 9 Mayıs'ta Herkit, 12 Mayıs'ta Kerpe, İlyaki, Leryoz, Batnoz, İncirli, Kaşot ve Kilimli, 16 Mayıs'ta Lipsos, 19 Mayıs'ta Sömbeki, son olarak 20 Mayıs'ta İstanköy Adası'nın işgali ile toplam on altı ada İtalya'nın eline geçmişti[542].

Gerçekleştirdiği işgaller ile Osmanlı Devletinin direncini kıramayan İtalya, Trablusgarp ve Bingazi'deki çıkmazı aşmak için bu sefer de başta Midilli ve Sakız olmak üzere Doğu Ege'deki adaları işgal etmeyi düşünüyordu. 18 Nisan'daki İtalyan bombardımanı[543] karşısında, Boğazları ticaret gemilerine kapatma kararı alan Osmanlı hükümeti, İtalya'nın bölgedeki adalardan birini işgal etmeyi düşündüğünü *hissettiği* anda Boğazları yeniden kapatacağı kararını büyük devletlere iletmiş[544]; diğer taraftan çeşitli askeri tedbirlere başvurarak, adı geçen adalarda bulunan silahlı kuvvetlerin sayısını artırma yoluna gitmiştir.

Ege'de serbestçe hareket eden İtalyan donanması, Midilli, Sakız ve bölgedeki diğer adaların etrafında sıklıkla görülmeye başlanmıştı. O kadar ki İngiliz Daily Mail gazetesinde, Mayıs 1912 başlarında, İtalya'nın Midilli Adası'nı ablukaya aldığı ve İtalyan gemilerinin Limni Adası açıklarında bulunduğu şeklinde haberler çıkmıştı[545]. Mayıs sonlarına doğru Midilli Adası'na yönelik olası bir İtalyan işgali hakkında uluslararası diplomatik çevrelerde artan söylentiler, ciddi endişelere sebep olmaktaydı. Balkanlarda barışın korunmasını isteyen Avusturya-Macaristan Hükümeti, huzursuzluğun bölgeye sıçramaması için Boğazların yeniden kapanmaması gerektiği düşüncesindeydi. Bu ise İtalya'nın Midilli Adası'nın işgalinin önlenmesini gerektiriyordu[546]. Osmanlı Hükümeti'nin, İtalya'nın Midilli veya Sakız'ı işgali durumunda Boğazları bir kez daha kapatacağını ilan ettiği

---

[542] Ali Fuat Örenç, **Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, s. 162-164; Necdet Hayta, "Rodos ile 12 Ada'nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu", s. 133-136.

[543] Çanakkale girişindeki tabyalara yönelik 8000 metreden yapılan ve iki saat süren bombardıman neticesinde Orhaniye tabyası ağır hasar görmüş, sadece Seddü'l-bahir tabyasında 15 asker hayatını kaybetmiş 18 asker ise yaralanmıştır: W. H. Beehler, **The History of The Italian-Turkish War**, Annapolis 1913, s. 67-68.

[544] İsrafil Kurtcephe, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı", **OTAM**, 5, Ankara 1994, s. 252.

[545] Elbette bu haberler İtalyan hükümeti tarafından resmen yalanlanıyordu: TNA, FO 371/1535, No. 19725.

[546] Viyana'da F. Cartwright'tan Dışişleri Bakanı E. Grey'e, 23 Mayıs 1912: TNA, FO 371/1533, No. 20052.

hakkında, basından çıkan haber üzerine tedirgin olan İngiliz Dışişleri, İstanbul'daki sefaretinden derhal konu hakkında bilgi istemişti[547].

Trablusgarp'ta devam etmekte olan savaşta ciddi bir ilerleme kaydedememekle, Rodos ve Oniki Ada'yı işgal ederek, Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak isteyen İtalya, bu yolla da istediğini elde edemeyince, Osmanlı Devleti'ni iyice köşeye sıkıştırmak için başta Midilli olmak üzere Doğu Ege'deki diğer adaları da işgal etmek niyetindeydi[548]. Osmanlı Devleti, bu işgali, donanmasının gücü ile önleyecek durumda olmadığının farkındaydı. Örneğin, Trablusgarp Savaşı hakkında Meclis-i Mebusan'da yapılan gizli oturumda konuşan Kırkkilise Mebusu Emrullah Efendi, İtalyanlar karşısındaki zor durumun donanmanın yetersizliğinden kaynaklandığını, bu şekilde geniş toprakları elde tutumanın mümkün olmayacağını tüm açıklığı ile ortaya koymuştu[549]. Bununla birlikte, Midilli, Sakız, İmroz veya Limni adalarının İtalya tarafından işgali durumunda Boğazları kapatmak zorunda kalacağını sürekli tekrar eden Osmanlı Hükümeti[550], diplomasiyi çok iyi kullanarak daha fazla adanın işgal edilmesini önleyebilmiştir.

Günde ortalama 60 ticaret gemisinin geçtiği Boğazlar ticarete kapalı olduğu sürece, birçok devletin tüccarı önemli bir ekonomik kayba uğramaktaydı. Nitekim 18 Nisan'daki İtalyan saldırısından sonra, Osmanlı Devleti'nin bu yönde bir karar alması üzerine, Fransız ve Rus nakliyeciler derhal ülkelerinin İstanbul'daki elçilerine müracaat ederek, kararı şikayet etmişlerdi. Sadece Rusya'nın Karadeniz ticaretinin, bu dönemdeki yıllık değeri yaklaşık 315 milyon Dolar olarak tahmin edilmekte olup bu ticaret Rusya'nın toplam ihracatının % 43'ünü meydana getirmekteydi. Rusya ile yoğun olarak yapılmakta olan hububat ticaretinden dolayı, Boğazların ticaret gemilerine kapatılmasından en fazla zarar gören ülkelerden birisi de İngiltere olmuştur. Boğazın kapalı kaldığı her bir gün, İngiliz gemicilerine 9.000 pounda malolmaktaydı. Kapatma kararı nedeniyle yaklaşık 4.000 İngiliz denizci, blokaj sırasında Çanakkale ile İstanbul boğazları arasında mahsur kalmıştı[551]. Dışişleri Bakanı Edward Grey, Karadeniz bağlantılı gerçekleştirilen hububat ticareti ve ticarî

[547] TNA, FO 371/1533, No. 22332, 25 Mayıs 1912.
[548] W. H. Beehler, **The History of The Italian-Turkish War**, s. 59.
[549] İsrafil Kurtcephe, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı", s. 238-239.
[550] TNA, FO 371/1533, No. 22882.
[551] Dışişleri Bakanı Grey'den İstanbul'da Sefir Lowther'a, 30 Nisan 1912: Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt I (1912-1913)**, s. 97.

taşımacılıktaki menfaatlerinin, devam eden "menfur" savaş tarafından engellenmesine seyirci kalamayacaklarını ifade etmekteydi[552]. İtalya'nın gerek Boğazlara gerekse Ege'deki adalara yönelik tehdidinin devam ettiği gerekçesiyle, Boğazları bir ay kapalı tutan Osmanlı Devleti, büyük güçlerin baskılarına daha fazla dayanamayarak, nihayet 19 Mayıs'da Boğaz geçitlerindeki 60 mayını temizleyerek, gemi geçişlerine izin vermeye başladı[553].

Netice itibariyle, Osmanlı Hükümeti, İtalyan donanmasının "savunmasız" adalara karşı herhangi bir saldırıda bulunma ihtimalini, Boğazları kapatma tehdidi ile önlemeye çalışıyordu. Bu siyaset, ticaretlerinin daha fazla zarar görmesini istemeyen büyük devletler nezdinde etkili olmaktaydı. Nitekim Haziran 1912 yılı başında, Roma'daki Rus maslahatgüzarı, İtalyan hükümetine, Midilli'nin işgalinin Osmanlı Devleti'nin Boğazları kapatmasına yol açacağından, ülkesinin, İtalya'nın böyle bir harekete kalkışmayacağına güvendiğini "dostça" ifade etmekteydi[554]. Birkaç gün sonra, Osmanlı Hariciyesi, Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya İngiliz Hükümeti'nden, İtalya'nın Boğazlara yakın adaları işgal etmeyeceği yönünde bir güvence sağlaması talimatını vermiştir[555]. Haziran 1912 ortalarında, Boğazların gemi trafiğine her an kapatılabileceği yönünde söylentilerin çoğalması, bazı İngiliz şirketlerini tedirgin ettiğinden, İngiliz Dışişlerine sağlıklı bilgi almak için müracaatlar başlamıştı[556]. Bu sırada, *İntibah* mayın gemisi ciddi bir atak karşısında hazır bekletilmekteydi[557].

Diplomasinin yanında ihtiyatı da elden bırakmayan Osmanlı Devleti'nin asıl korkusu, İtalya'nın, adalardan ziyade, İzmir ve Batı Anadolu'ya yönelik bir saldırıda bulunmasıydı[558]. Bu yüzden, İzmir'de *Garp Ordusu* adıyla büyük bir ordu kurulmuştu; aynı şekilde Biga Sancağı sahillerine büyük miktarda asker sevkedilmişti[559]. Her an bir İtalyan işgaliyle karşı karşıya bulunarak, ismi

---

[552] Joseph Heller, **British Policy Towards the Ottoman Empire 1908-1914**, s. 55.
[553] W. H. Beehler, **The History of The Italian-Turkish War**, s. 69-72.
[554] Roma'da R. Rodd'dan Londra'da E. Grey'e, 3 Haziran 1912: TNA, FO 371/1533, No. 23748.
[555] TNA, FO 371/1533, No. 23988, 10 Haziran 1912.
[556] The Hull Oil Manufacturing Co. Ltd'in Müdürü'nün Dışişleri Bakanı E. Grey'a 17 Haziran 1912 tarihli mektubu: TNA, FO 371/1533, No. 26026.
[557] TNA, FO 371/1533, No. 30695, 19 Haziran 1912. İtalyan donanmasının Midilli ve civarındaki adalara yaklaştığı haber alındığında *İntibah* hemen mayın alarak harekete geçiyordu (TNA, FO 371/1533, No. 23153). Bu şekilde İtalya'nın adalar konusunda bir *fait accompli* gerçekleştirmeleri önlenmeye çalışılmaktaydı.
[558] TNA, FO 371/1533, No. 22941.
[559] İsrafil Kurtcephe, "Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı", s. 252.

gündemden düşmeyen Midilli Adası'nda da birtakım askerî hazırlık ve tahkimat yapılmıştı. Ayvalık sahillerinden, yelkenli gemilerle, sürekli olarak top, tüfek ve mühimmat sevki söz konusuydu. İtalya karşısında Trablusgarp'ta uygulanmakta olan taktiği, Midilli'de de devreye sokmayı düşündüğü anlaşılan İttihat ve Terakki, adadaki Müslüman Hristiyan herkesi, "düşman" karşısında silahlanmaya teşvik etmekteydi. Bu organizasyon, Midilli'deki İttihat ve Terakki Kulübü'nden yürütülmekteydi[560]. Midilli'de bu sırada gönüllülerle beraber asker sayısı 2054 idi. İzmir'deki topçulardan 46'sı, Dikili üzerinden Midilli'ye gönderilmişti. Aynı güzergah, mühimmat sevkinde de kullanılmakta olup, 10 Haziran 1912 itibariyle, 6270 kasa Martini fişeği, 864 kasa Mauser fişeği, 600 adet Martini, her birinde 25 Mauser tüfeği bulunan 770 kasa, 6 top, 83 mitralyöz, 68 kasa top mühimmatı Midilli'ye ulaştırılmıştı. Bu hesaplara göre, Midilli Adası, herhangi bir taarruza altı ay süreyle dayanabilecek miktarda silah, mühimmat, yiyecek ve giyecek ile takviye edilmişti[561].

İngiliz belgelerinden öğrendiğimize göre, Midilli için hazırlanan savunma planına göre, başına Miralay Kazım Bey'in tayin olunduğu ordu, küçük müfrezelere ayrılarak, her birine yeterli cephane ve silah verilmiştir. Midilli kasabası sahillerine, ileri karakol görevi ifa etmek ve bir çıkartmayı engellemek üzere 120-150 arasında asker yerleştirilmişti. Ordu karargahı, tüm cephane ile beraber Pigi'ye yerleştirilmiştir. Küçük müfrezelerle iletişim, telefon yoluyla sağlanmaktadır. Karşı kıyı ile iletişim ise *heliograph* vasıtasıyla sağlanmaktadır. Mülkî makamlar, bir saldırı durumunda, askere tâbi olmaları ve adanın içlerine çekilmeleri yönünde emir almışlardı. Askerî ve mülkî erkan, Midilli'de uzun süreli bir direnişin, milli onuru koruyacağı gibi, bir Avrupa müdahalesi olasılığını da artıracağına inanmaktaydı[562].

Büyük devletlerin, uzayan savaşın Balkanlara da sirayet edeceği endişesini haklı çıkarırcasına, Trablusgarp Savaşı devam etmekteyken, Balkan devletleri kendi aralarında birtakım ittifak görüşmelerine başlamışlardı. Bölgedeki devletleri bir ittifak etrafında birleştiren konu, Makedonya'nın paylaşılması olmuştur. Mayıs

[560] Midilli Adası'nda birkaç İttihat ve Terakk klübü bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan bir tanesi de Yera'daydı. Bkz: Kudret Emiroğlu, **Anadolu'da Devrim Günleri: II. Meşrutiyet'in İlanı**, s. 36.
[561] İngiltere'nin Ayvalık Konsolos vekili Eliapoulu'nun İzmir Konsolosu D. Barnham'a sunduğu 10 Haziran 1912 tarihli rapor: TNA, FO 371/1536, No. 26622.
[562] Aynı belge.

1912'de, Sırbistan ve Bulgaristan arasında imzalanan ittifak antlaşması, Kuzey Makedonaya'yı Sırbistan'a, Doğu Makedonya'yı ise Bulgaristan'a bırakıyordu. Bunun dışında, Osmanlı Devleti'ne karşı yapılacak savaşta, Bulgaristan, Trakya ve hatta İstanbul'a kadar olan toprakları ele geçirme, Sırbistan ise Arnavutluk'u almayı hedeflemekteydi. Bu ittifaka, Bulgaristan ile yaptığı bir anlaşma yoluyla, daha sonra dahil olan Yunanistan'a ise belirli bir bölge için söz verilmemişti. Çünkü, aynı bölgeleri elde etmek isteyen Yunanistan ve Bulgaristan'ın bu konuda anlaşması mümkün görünmüyordu. Karadağ'ın da katılmasıyla, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşacak olan grup oluşmuştur[563]. Kamuoyunun milliyetçi yönlendirmelerinden ziyade, dış politikaları, geleneksel olarak kabinelerince belirlenen Balkan devletleri, Avrupa diplomasisinin Trablusgarp Savaşı'na yoğunlaşmasından yararlanarak ve bu arada Balkanlara büyük devletlerin olası müdahale tehlikesinin de etkisiyle harekete geçmişlerdi. Karadağ'ın, Osmanlı Devleti'ne 8 Ekim 1912'de savaş ilanı ile başlayan Balkan savaşlarında, Yunanistan'a, Türk ordusunun deniz yoluyla herhangi bir destek ve takviye almasını engellemek görevi verilmişti[564]. Balkanlar'daki yeni savaş, Osmanlı Devleti ile İtalya arasında sürdürülen barış görüşmelerine yeni bir boyut katmış ve 16 Ekim'de Uşi (Ouchy) Antlaşması imzalanmıştır.

4-Osmanlı'dan Fiili Kopuş: Yunanistan'ın Midilli'yi İşgali

Osmanlı orduları birçok cephede aynı anda yürütmek zorunda kaldıkları Balkan Savaşı'nda, kısa sayılabilecek sürede ağır mağlubiyetlere uğramıştı. Savaşın doğu cephesinde, Edirne'de durdurulamayan Bulgar ordusunun ilerlemesi karşısında, 25 Ekim'de Çatalca'da bir savunma hattı kurma kararı almıştı. Batı cephesinde ise Sırp ordusunun, 26 Ekim'deki galibiyeti üzerine Makedonya, müttefik Balkan orduları tarafından işgal edilmeye başlanmıştı. 8 Kasım'da ise Yunanistan, Selanik'i kolayca ele geçirmişti. Üst üste ve hızlı bir şekilde alınan mağlubiyetler neticesinde, Osmanlı Devleti, 12 Kasım'da barış istemek zorunda kalmıştı[565].

---

[563] Geniş bilgi için, Richard C. Hall, **The Balkan Wars 1912-1913. Prelude to the First World War**, London, New York: Routledge 2000, s. 9-13.

[564] Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, s. 2-5; John S. Koliopoulos, Thanos M. Veremis, **Greece, the Modern Sequel from 1831 to the Present**, s. 283.

[565] Osmanlı Devleti'nin Balkan Savaşı'ndaki cepheleri ve askerî harekatın detaylı bir anlatımı için bkz: Edward J. Erickson, **Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913**, London Praeger 2003, s. 77-241, 251-292.

Bir savaşın kapıda olduğunu anlayan Osmanlı Devleti, İngiltere'ye müracaat ederek, Yunanistan'ın, Ege'deki Türk adalarına herhangi bir tasallutta bulunmaması yönünde uyarılmasını rica etmişti. İngiltere'den, Osmanlı Devleti ile Balkan devletleri arasında çıkacak bir savaşta, büyük devletlerin savaşan taraflardan birinin yanında yer almalarının, devletleri karşı karşıya getireceği, bu bakımdan Avrupa uyumunu (concert of Europe) bozacak bir şey yapma sözü veremeyeceği cevabı alınmıştı[566]. Savaş başladığı sırada, İngiltere'den *acilen* satın alınan 4 yeni muhriple takviye olunmuş ve karşısında kendisini engelleyecek bir Osmanlı deniz gücü bulamayan Yunan donanması Ege'de üstünlüğü ele geçirmişti. Yunan donanması, 17 Ekim'de Çanakkale Boğazı tarafına hareket etmişti[567]. Fırsattan istifade eden Yunan donanması, 20 Ekim'de Bozcaada'yı ele geçirmiş, akabinde 21 Ekim'de Limni, 31 Ekim'de Taşöz, Gökçeada ve Bozbaba Adası, 1 Kasım'da Semadirek, 4 Kasım'da İpsara, 17 Kasım'da Ahikerya'yı işgal etmiştir. Kuzey Ege'deki stratejik adaları ele geçiren Yunanistan, böylece Çanakkale'yi bloke etmişti. Bu sırada, İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, Atina'daki İngiliz Sefirinden, Yunan Dışişleri Bakanını "dostça ve gayriresmi bir şekilde" uyararak, yürütülen deniz harekatının, Osmanlı Devleti'nin savunma amaçlı olarak Boğazları bir kez daha ticaret gemilerine kapatmasına imkan tanıyacak bir şekilde, Çanakkale veya yakınına uzanmayacağının, İngiltere tarafından ümit edildiğini söylemesini istemekteydi. Aynı içerikte bir başka telgrafı da İstanbul'daki İngiliz Sefirine gönderen Grey, zorunlu olmadıkça Boğazların kapatılmasının düşünülmemesini istemiştir[568]. Bu hareket, Avrupa uyumunun bozulması dışında, İngiltere'nin ikinci bir endişe taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu endişenin görünüşteki kaynağı, adaların geleceği olsa da gerçek sebep ticaretin aksamamasıydı. İngiltere'nin bu hareketinin, aynı zamanda, adaların işgalini önlemek için İtalya karşısında başarı ile kullanıldığını yukarıda gördüğümüz bir diplomatik argümanı, Osmanlı Devleti'nin yeniden kullanmasını engellemeye yönelik olduğu düşünülebilir.

[566] İstanbul İngiliz Sefareti'nden Londra'da Dışişleri Bakanlığı'na, 7 Ekim 1912: TNA, FO 195/2436, No. 736.
[567] TNA, FO 195/2436, No. 826; H. W. Wilson, **Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri**, çev. Lütfü Çekiç, İstanbul: Kitap Yayınları 2007, s. 378.
[568] TNA, FO 195/2436, No. 832 ve 833; 21 Ekim 1912.

Yunan işgali karşısında en ciddi mukavemet Midilli ve Sakız adalarında görülmüştür. Midilli'de 21 Kasım 1912'de başlayan Yunan işgali karşısında, adadaki Osmanlı askerî birliği 21 Aralık'a kadar direnmişti. 24 Kasım'da başlayan Sakız Adası'nın işgali, Osmanlı askerî birliğinin mücadelesi karşısında ancak 3 Ocak 1913'de tamamlanmıştır[569].

Averof, Hydra, Spetsia, Psara, Nea Genea, Thyellas, Niki, Aspis, Velos, Terax ve 14 ve 15 numaralı torpido bottan oluşan Yunan donanması, 21 Kasım 1912 Salı sabahı Midilli Adası önlerinde belirmişlerdir. Saat 07.00'de liman önünde demir atan donanmanın Amirali Comonduros, bir memur göndererek, yetkililerden, adanın şartsız bir şekilde teslimini istemiştir ve karar vermek için saat 11.00'e kadar süre tanımıştır. Vali Ekrem Bey, derhal yabancı devlet misyonlarını toplayarak, sürenin 24 saate çıkarılması için aracılık etmeleri konusunda yardım istemiştir. Bu sayede, İstanbul ile haberleşerek, talimat almak niyetindeydi. Ancak Comonduros, garnizonun Midilli merkezde bulunan kısmının burayı terkederek, adanın içinde konuşlanmış asıl birliğe katılmaları için bir buçuk saatten fazla süre vermeyi reddetti. Nitekim saat tam 12.30'da Yunan askerleri şehre girmeye başlamışlardı. Adanın yönetimini ele alan Yunan askeri yetkilileri, vali ve mutasarrıfın evlerinde kalmalarına izin vererek, onları göz hapsine aldırmıştı[570]. Osmanlı mülkî memurlarının bir kısmı ve Kulaksızzade Niyazi ve Halim beyler gibi önde gelen Midilli Türkleri, Hükümet konağında hapsedilmiş, Yunan donanmasının ikinci kaptanı Melas, Midilli Mutasarrıfı; daha önce Yunanistan'ın İzmir Başkonsolosu olarak görev yapmakta olan Ksenofon Stellakis ise Vali tayin edilmiştir[571].

Adanın işgali karşısında Vali Ekrem Bey adayı teslim etmeye razı olurken[572], Midilli'deki tabur kumandanı Abdülgani Bey teslim olmayı reddetmiş, emrindeki

---

[569] Richard C. Hall, **The Balkan Wars 1912-1913. Prelude to the First World War**, s. 64.

[570] Lowther'dan Grey'e, 29 Kasım 1912: TNA, AMD 116/1190; FO 195-2436, No. 6311; **Ege Sorunu, Belgeler Cilt I (1912-1913)**, s. 319-320. İşgal karşısında yerli Rumların silahlar eşliğinde seviç gösterisinde bulunmakta olmalarından kaynaklanan karışıklıktan endişe duyan ve ailesini evde yalnız bırakmaktan korkarak Ekrem Bey çareyi eşini ve çocuklarını Midilli'deki İngiliz konsolosluğuna götürmekte bulmuş ve ancak gece geç vakitte kendilerini oradan alarak eve götürmüştü: Selma Ekrem, **Unveiled. Autobiography of A Turkish Girl**, Piscataway 2005, s. 228-231.

[571] BAO, HR. TO 542/177; İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü 1912**, İstanbul: Küre Yayınları 2010, s. 27; Vangelis Karayiannis, Strates Molinos, **Mytilene 1912**, s. 95.

[572] Birkaç yüz askerle adanın savunulamayacağı düşüncesinde olan Ekrem Bey işgalden bir süre önce Midilli'nin kaderinin düşman gambotlarının merhametinde olduğunu, işgal karşısında yapacak bir şey

askerî birliği adanın iç kısımlarına sevkederek silahlı direnişe başlamıştır[573]. Osmanlı askeri birliği Midilli kasabasını terkederken, Abdülgani Bey, Yunan askeri adaya çıktıktan sonra cephaneliğin havaya uçurulması için emir vermişti. İşgal hengamesinde durumdan haberdar edilen Vali Ekrem Bey, müdahale ederek emri uygulatmamıştı. Abdülgani Bey'in emrini tereddütsüz yerine getirmek için harekete geçen askerin, Nicolli adlı bir Rum olması ise ayrıca ilginçtir[574]. Bu arada, 22 Kasım'da bir Yunan kruvazörü, adanın Anadolu ile irtibatını kesmek amacıyla Molova limanını bombalamıştır, tekneleri batırarak birkaç kamu binasını yok etmiştir. Yunan işgali devam ederek, donanmaya ait "Makedonya" gemisi, bir grup Yunan subayını 23 Kasım Cumartesi günü Güney'deki Pilmar kasabasına getirmişti[575].

Yunan işgali başladığı sırada, jandarma taburu dahil, Midilli'de bulunan toplam Osmanlı askerî gücü 1314 kişiydi. Esasında Ekim 1912 sonlarında, askeri kuvvetin Midilli'de kalmaya devam etmesi yönünde emir alınca, Osmanlı müfrezesi kumandanı Abdülgani Bey, Harbiye Nezareti'nden top, mitralyöz ve asker gönderilmesini istemiş, ancak bu gerçekleşmemişti[576]. Klapados tepelerine çekilen Osmanlı birlikleri burayı tahkim etmişti[577]. Adaya ilk çıkan Yunan birliklerinin sayısı 1400 civarındaydı[578]. Yunanlılar doğrudan Osmanlı askerleriyle bir çatışmaya girmek yerine, takviye kuvvet gelmesini beklemişlerdir. Bu sırada, Yunan askerinin Midilli'ye çıkmasını fırsat bilen bazı gruplar, otorite boşluğundan da yararlanarak Müslüman ahaliye karşı çetecilik faaliyetlerinde bulunmaktaydılar. İçlerinde Girit'ten ve Anadolu'dan gelmiş gönüllü Rumların da bulunduğu bu çeteler, Müslüman halkın canına, ırzına ve malına tecavüz etmekteydiler[579]. Bu tür

---

olmadığına bir süre önce kanaat getirmişti. Üstelik bütün taleplere rağmen donanmayı bölgeye göndermeyen Hükümet, takviye asker ve biraz top dahi göndermiyordu: Selma Ekrem, **Unveiled. Autobiography of A Turkish Girl**, s. 217.

[573] Esasında Yunan donanmasını "sabah ezanından bir saat kadar önce" Midilli açıklarında gören Osmanlı askerleri ilk tedbir olarak tabura ait eşyaları Kalapados'taki karargaha taşımıştır: İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü 1912**, İstanbul: Küre Yayınları 2010, s. 31.

[574] Selma Ekrem, **Unveiled. Autobiography of A Turkish Girl**, s. 226.

[575] Vangelis Karayiannis, Strates Molinos, **Mytilene 1912**, s. 85-87.

[576] İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü 1912**, s. 62.

[577] Vangelis Karayiannis, Strates Molinos, **Mytilene 1912**, s. 81.

[578] Aynı eser, s. 68.

[579] Bunlardan bazıları daha sonra yakalanarak İzmir Divan-ı Harb-i Örfisi tarafından idam cezasına çarptırılmıştır: BOA, İ. HB 129/1331 R-2, Lef 1; İ. HB 130/1331 Ca-9, Lef 3; İ. HB 130/1331 R-38, Lef 2; İ. HB 130/1331 R-49, Lef 2; İ. HB 129/1331 R-3, Lef 3.

tecavüzlerin önlenmesi ve savunmasız Müslüman ahalinin korunması amacıyla, adanın henüz işgal olunmamış yarıdan fazla kısmında örfî idare ilan eden Abdülgani Bey, yakalanan çetecilerin sorgulanması için 10 Aralık 1912'de bir Örfî İdare Heyeti oluşturmuştur. Müslüman köylerinden Filibe (Filye/Filia), Çömlekköy, Komi, Göle'den olan mustahfız askerlerini, bir tedbir olarak köylerine iade eden Abdülgani Bey, bu şekilde Müslüman halkın eşkıya karşısında savunma ve korunmasını sağlamaya çalışmıştır[580].

Beklenen takviye kuvvetinin Aralık ayı başında gelmesi üzerine, Yunan nizamî askerinin mevcudu dört bine, Midilli Rumlarından beş bin civarında gönüllünün de katıldığı dikkate alınırsa, toplam mevcudu dokuz bin kişiye ulaşmıştır. Son durumda, Yunan birliklerinin tamamının başında Apollodoros Sirmakezis bulunmakta olup, yardımcılığını Yüzbaşı Leftere Vernardo yürütmekteydi. Takviye olarak XIX. Piyade Alayı 1, 2 ve 3. taburları gönderilmiş olup 2. taburun başında Binbaşı Pavlopoulos yer almaktaydı. Yunan kuvvetleri arasında yer alan bağımsız taburun başında ise Binbaşı Aleksandr Manousakis vardı[581].

Osmanlı Devleti ile Balkan ittifakında yer alan devletler arasında, 3 Aralık 1912'de yapılan ateşkese çeşitli sebeplerle dahil olmayan Yunanistan, bu sırada çatışmaların devam ettiği Midilli ve Sakız adalarının işgalini tamamlamaya çalışmaktaydı. İşgal kuvvetleri komutanı, Abdülgani Bey ile görüşmek ve kan dökülmeden teslim olmaya ikna etmek üzere bir heyet göndermiştir. Midilli Müftüsü, eşraftan Rifat, İhsan beyler ve Osmanlı Rumlarından, Midilli Belediye Başkanlığı görevinde de bulunmuş Kaveço efendi ile ayrıca iki Rumun yer aldığı heyet, Abdülgani Bey ile Kalonya'da görüşmüştür. Kendi ifadesine göre Binbaşı Abdülgani Bey, "Osmanlı askerlerinin cephanesi bitip, kasaturası kırılmaksızın böyle bir teklifi kabul etmem, gerek benim ve gerekse askerimin hatırına bile gelmez" cevabı ile

[580] Bu heyetin reisi olarak binbaşı makamına Yüzbaşı Hacı Hakkı Efendi, Kolağası makamına Yüzbaşı Samsunlu Hakkı Efendi, Katip olarak Alay Katibi makamına tabur katibi Mehmed Tevfik Efendi tayin edilmiştir. Aza olarak Jandarma Yüzbaşı Emin Efendi, Piyade Mülazım-ı evveli Ömer Efendi, Piyade Mülazım-ı sani İzzet Efendi ve Çavuş Tahsin Efendi görevlendirilmiştir: İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü 1912**, s. 71-72.

[581] Vangelis Karayiannis, Strates Molinos, **Mytilene 1912**, s. 96-99. Yunan işgal kuvvetlerine yardım eden gruplar arasında Hrisafin adında bir teymen tarafından kumanda edilen izciler de yer almakta olup (aynı eser, s. 105) adada varlıkları Meşrutiyetin 1908'de ilanı sonrasında resmen gündeme gelen birtakım "spor" klüplerin asıl faaliyet alanları böylece teyit edilmiş oluyor.

teklifi reddetmiştir (14 Aralık)[582]. Bunun üzerine harekete geçen Yunan kuvvetleri ile Osmanlı birlikleri arasında 17 Aralık'ta başlayan çatışmalar sırasında, Petra Limanı'na gelen dört Yunan savaş gemisi, Osmanlı karargahını topa tutarak, Yunan piyade birliklerine destek sağlamıştı. Abdülgani Bey, bunun üzerine düşmana karşı daha etkili savunma yapılabilmesi için elindeki kuvvetleri üç mıntıkaya ayırmıştır. Birinci mıntıka Yüzbaşı Hakkı Efendi, ikinci mıntıka Yüzbaşı Seyfeddin Efendi ve üçüncü mıntıka mülazım-ı evvel Bahri Efendinin idaresine bırakılmıştı. Devam eden şiddetli çatışmalar sırasında Abdülgani Bey, kendisine yapılan teslim olma teklifini bir kez daha reddetmiş, ancak cephanesi tükenen Osmanlı kuvvetleri 21 Aralık'ta teslim olmuşlardır[583]. 21 Kasım'dan, Osmanlı askerlerinin teslim olduğu 21 Aralık'a kadar Yunan çeteleri Müslümanların yaşadığı Filye, İşlemetopu, Anamutya, Dafia, Çömlekköy ve Cumalı köylerini tamamen, Balçık, Komi, Sigri, Praşela köylerini ise kısmen, Kalonya'da ise dört haneyi ateşe vermiştir. Aynı süreçte, savunmasız Müslüman halka yönelik kanlı saldırılar da gerçekleştirilmiş olup, kadın-erkek 105 Müslüman katledilmişti[584].

Hatırlanacağı üzere, adaların işgali devam ederken, Yunan donanması sipariş olunmuş gemilerin gelmesiyle güçlenmesini sürdürmüştür. Trablusgarp Savaşı başladığında, İngiltere, eğitimlerini tamamlamış olan yirmi beş civarında Türk deniz subayının, tarafsızlığına halel getireceği gerekçesiyle, geri dönmelerine izin vermezken, Alman şirketi Vulkan daha önce sipariş verilen 2 muhribi Yunanistan'a 23 Kasım 1912 tarihi itibariyle teslim etmiş, savaş gemisi satın almak amacıyla ısrarlı müracaatlarda bulunan Osmanlı Devleti'ne 1910'dan beri red cevabı veren İngiltere, Balkan Savaşının hemen başlarında Yunanistan'a 4 adet muhrip satmıştı.

---

[582] İdris Bostan, **Midilli'nin İşgal Günlüğü 1912**, s. 73-74.

[583] Teslim şartlarının belirlendiği altı maddelik protokol için bkz: İdris Bostan, aynı eser, s. 82-83.

[584] Sakız'ın Yunanistan tarafından işgali karşısında aynı şekilde muhkem bir mevkiye çekilerek başlarında mutasarrıf olduğu halde 2500 kişilik Türk askerî birliği direnişe geçmiştir. Dört bin kişilik Yunan kuvveti şehri işgal ettikten sonra Türk kuvvetleriyle çatışma başlamış ancak Türk güçlerinin bulunduğu yer savunma açısından gayet uygun bulunduğundan kısa sürede başarı sağlanamamıştır. Yunanlılar Sakız'da memur ve halktan üç yüzden fazla kişiyi tutuklayarak Atina'ya sürmüşlerdir. Oradan İzmir'e gitmelerine müsaade edilen birçok Türk memur ve bir tüccar 17 Aralık 1912'de İzmir İngiliz konsolosuna verdikleri memorandumda işgal kuvvetleri sırasında yapılan yağma, kadın ve kızlara tasallut ile Türk hanelerinin kundaklandığından bahsetmişlerdir. Sakız'da Mecidiye Camii kışlata çevrilmiş, kutsal eşyalar parçalanmış ve bitişikteki türbe Yunan askerleri tarafından yıkılmıştır. Müezzin Hilmi Efendi'ye de işkence edilmiştir. Saat ve zincirine Yunanlı kumandan tarafından, parasına ise liman reisince el konulmuştur. İstanbul İngiliz Sefiri Lowther yaptığı yorumda eğer söylenenler doğru ise korkulması gerekenlerin sadece *güruh* değil Yunanlı komutanların kendisinin olduğunu söylemiştir: Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt I (1912-1913)**, s. 363-365.

Nitekim Almanya ve İngiltere'den satın alınan son gemiler Yunan donanmasına bariz bir üstünlük kazandırmıştı[585]. Yunan işgali karşısında, içeriden ve dışarıdan bu yönde gelen bütün taleplere[586] karşı, harbin ilk dönemini Karadeniz'de Bulgar sahillerine yönelik operasyonlarla geçiren Osmanlı donanması, daha sonra hızla ilerleyen Bulgar ordusu karşısında, İstanbul'u savunan Türk kuvvetlerini denizden himaye etmek için Marmara'ya çekilmişti[587]. 3 Aralık'ta yapılan ateşkes sonrasında Ege'ye hareket eden Osmanlı donanmasından 2 zırhlı ve 2 kruvazör Çanakkale'ye gelerek, adaların işgalden kurtarılması için bir harekat hazırlığına başlamıştır. 14 Aralık'ta Çanakkale'den dışarı çıkan *Mecidiye* ve 4 büyük muhrip, Boğazın önünde bekleyen 7 parça Yunan muhribi karşısında geri çekilmiştir. Aldığı haber üzerine harekete geçen Amiral Condouriotis, aynı gün, 4 zırhlı ve 4 büyük muhriple Mondoros'a gelerek, Boğaz önündeki diğer Yunan muhriplerini geriye çekmiştir. Türk filosunun Yunan ablukasını yarmak için ilk ciddi teşebbüsü 16 Aralık'ta gerçekleşmiş, ancak sonuç alınamamıştır[588].

Türk filosunun 22 Aralık'taki başarısız denemesi bir kenera bırakılırsa, Boğazdan çıkılması yönünde asıl büyük harekat 18 Ocak 1913'te yapılmış olup, Bozcaada ve İmroz'u geçen Mecidiye ve 13 parça torpido gemisi, Limni Adası'na 12 mil kala, Averof ve diğer Yunan gemilerinin Mondros Limanı'ndan çıkması üzerine Çanakkale istikametine dönmüşlerdir. Türk-Yunan filoları arasında gerçekleşen ve iki saate yakın süren muharebe, Yunan donanmasının galibiyetiyle neticelenmiştir[589].

---

[585] Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt I (1912-1913)**, s. 313.

[586] Vali Ekrem Bey donanmanın gönderilmesi konusunda ısrarla talepte bulunmuştu (Selma Ekrem, **Unveiled. Autobiography of A Turkish Girl**, s. 217). Paris Sefiri Rifat Paşa'da Yunanistan'ın adaları teker teker işgal etmesi karşısında donanmanın harekete geçmesi için Hariciye Nazırı'na telgraf göndermiştir: Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt I (1912-1913)**, s. 329-321.

[587] Özellikle 17-18 Kasım 1912'de Çekmece koyundan yaptıkları bombardıman Bulgar taarruzunun durdurulmasına büyük katkı sağlamıştır: H. W. Wilson, **Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri**, s. 379-380; Richard C. Hall, **The Balkan Wars 1912-1913. Prelude to the First World War**, s. 65.

[588] Harekete Mecidiye ve sekiz muhrip katılmıştı. Aralarında Barbaros, Turgut Reis, Mesudiye, Asar-ı Tevfik'in de yer aldığı Türk filosu ile dört zırhlı ve dört büyük muhripten meydana gelen Yunan donanması arasında beş dakika süren bir top atışı gerçekleşmişti. İlginç bir şekilde iki tarafta bu kısa süreli savaştan galip çıktığın ilan etmiş, diğer taraftaki gemilere birtakım hasarlar verdiğini iddia etmiştir: H. W. Wilson, **Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri**, s. 380-382; Karl Wilhelm Augustus Darr, **The Ottoman Navy 1900-1918. A Study of the Material Personnel and Professional Development of the Ottoman Navy from 1900 through the Italian, Balkan and First World Wars**, University of Louisville, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi 1992, s. 94, 96.

[589] Türk filosunun komutanı Albay Ramiz Bey Averof gemisinin, 14 Ocak 1913'te Boğaz dışında gözcülük yapan Yunan muhriplerine görülmeden dışarı çıkan Hamidiye Kruvazörünü takip ettiğini düşündüğü için 18 Ocak'ta nispeten serbest bir şekilde hareket etmişti. Meydana gelen deniz

Osmanlı filosunun 18 Ocak'ta aldığı mağlubiyetin Ege Adaları açısından anlamı, Yunan işgalindeki adaların, mevcut donanma ile kurtarılamayacağının kesinlikle anlaşılması olmuştur[590]. Daha sonra, Midilli ve Sakız'ın kurtarılması için çıkartma yapılması önerilmiş, ancak Averof'a karşı olan tereddüt nedeniyle vazgeçilmiştir. Yunan donanmasının Ege'de üstünlüğünü kabul ettirmesi üzerine, Osmanlı Devleti, adaların *kurtarılması* için bundan sonra diplomasi seçeneğine yönelmişti.

5-Adaların Geri Alınması İçin Diplomasi Savaşı

Savaşın tarafları arasında –Yunanistan hariç- sağlanan ateşkes üzerine, daimi bir barış yapılabilmesi için 16 Aralık 1912'de Londra'da St. James Sarayı'nda toplanmış olan konferans devam etmekteydi. Söz konusu konferansın iki temel gündem maddesi vardı; Birincisi, Osmanlı Devleti ile Balkan müttefikleri arasındaki sınırları ve barışın esaslarını belirlemek, ikincisi ise ele geçirdikleri toprakları paylaşmak noktasında anlaşamayan Balkan devletlerini ve büyük devletleri karşı karşıya getiren sorunları gidermek. Bundan daha önce, büyük devletlerin sefirlerinin katılımı ile 12 Aralık'ta Londra'da toplanmış olan Büyükelçiler Konferansının amacı

---

savaşında Almanya'da yapılan Turgut Reis ve Barbaros gemileri ciddi zarar görmüş, Averof'un güverte üstünde bazı mevkilerine mermi isabet etmiş ancak ciddi bir hasara sebep olmamıştı. Asar-ı Tevfik ise aldığı ciddi hasar sonucu su almıştı. Muharebede 31 Türk denizcisi yaşamını yitirmiş, 82 denizci ise yaralanmıştır. Başka bir kaynağa göre Ramiz Bey Boğazlardan Yunan donanmasını kat'i bir savaşa zorlamak ve kesin bir sonuç almak için çıkmıştı. Aynı kaynak çarpışmada ciddi hasar gören gemiler olarak Mesudiye ve Barbaros Hayreddin'i göstermektedir: Karl Wilhelm Augustus Darr, **The Ottoman Navy 1900-1918**, s. 98-99. Bu arada Yunan ablukasını aşan Hamidiye kruvazörü önce Şira Adası'na giderek burada bulunan cephane depolarına saldırmış, limanda demirli *Macedonia* yardım kruvazörünü etkisiz hale getirdi. *Macedonia* mürettebatı kruvazörü batırmak teşebbüsünde bulundu. Hamidiye'nin faaliyetlerinden endişe eden Yunan hükümeti Pire sahillerine toplar koymak suretiyle önlem aldı. Ancak Hamidiye Pire'ye değil Port Said'e gitti. İngiliz Hükümetinin baskısı nedeniyle 9 Şubat'ta buradan ayrılarak Beyrut ve akabinde Malta'ya gitti. Bu arada Hamidiye'yi takip için görevlendirilen *Psara* zırhlısı ve diğer dört Yunan kruvazörü Hamidiye'yi takip edecek süratte değildi. 11 Mart'ta Adriyatik'e gelen Hamidiye Draç Limanı önünde Sırp ordu kampını bombaladı. Ertesi gün Singin (Medua) limanına giderek orada İşkodra'ya Sırp askeri nakletmekte olan birkaç Yunan vapurunu topa tuttu. Sırplar Hamidiye'yi püskürtmek için sahile birkaç büyük çaplı top yerleştirmek zorunda kaldılar. Sonrasında kömür ikmali için İskenderiye'ye giden Hamidiye 19 Nisan'da Kızıldeniz'e girdi. 24 Ağustos'ta tekrar Akdeniz'e dönen Hamidiye'nin son operasyonları Yunan hükümetini taciz ve halkını heyecana düşürmenin ötesine geçememiştir: H. W. Wilson, **Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri**, s. 382-383. Hamidiye'nin faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için ayrıca bkz: Ahmet Celaleddin Saraçoğlu, **Rauf Orbay ve Hamidiye**, yay. haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Yeditepe Yayınları 2006.

[590] Lowther'dan Grey'e, 19 Ocak 1913: TNA, ADM 116/1192. Lowther son deniz muharebesinde hayatını kaybeden Türk denizcilerin sayısını 41, yaralananların sayısını ise 198 kişi olduğunu söylemektedir.

ise barış konferansında alınacak kararların, büyük devletlerin siyasî ve askerî çıkarlarıyla uyum içerisinde olmasının icabına bakmaktı[591].

Barış Konferansı'nın ilk haftası, henüz ateşkesi imzalamamış olan Yunanistan'ın, Başbakan Venizelos aracılığı ile Konferansa katılmak istemesi üzerine, Osmanlı delegelerinin şiddetli ancak sonuç alamadıkları itirazı ile geçmişti. Akabinde yapılan görüşmeler sonucunda, Balkan müttefikleri, Osmanlı Devleti'nin barış için Tekirdağ-Midye hattının batısındaki toprakları terketmesi, Ege Adalarını bırakması ve Girit''ten vazgeçmesini istemişlerdi. Ancak Osmanlı Devleti, 28 Aralık'ta verdiği cevapta, bu şartları kabul etmeyeceğini göstermişti[592]. Taraflar arasındaki görüşmeler, 6 Ocak 1913'teki oturumda çıkmaza girmiş, akabinde Osmanlı Devleti'ne söz konusu şartları kabul ettirebilmek için altı büyük devlet tarafından, 17 Ocak'ta bir muhtıra verilmişti[593]. Büyük devletlerin baskıları, savaşın yeniden başlaması ve bu arada Rusya'nın başlayacak savaşta tarafsız kalamayacağı yönündeki tehdidi karşısında, iktidarda bulunan Kamil Paşa Hükümeti'nde, Balkan devletlerinin şartlarını kabul yönünde bir temayül başlamıştı. Nitekim sorumluluğu daha büyük bir gruba yaymak için Babıali'de Meşveret Meclisi toplanarak, yapılan oylama üzerine, Balkan devletlerinin taleplerinin lehinde bir sonuç çıktığı gün gerçekleşen *Babıali Baskını* ile Hükümet devrilmiş (23 Ocak), İttihatçıların kontrolündeki yeni hükümet 30 Ocak'ta Balkan devletlerinin taleplerine karşı yeni bir öneri getirmiştir.

Edirne ve Ege Adaları'nın kaybını kabul etmenin, İttihat ve Terakki'nin giderek benimsediği Türkçülük kimliğinin merkezine yapılmış bir saldırı anlamına geleceğinden, Cemiyeti harekete geçirdiği şeklindeki değerlendirme[594], sonraki gelişmeler dikkate alındığında önem kazanmaktadır. Osmanlı Devleti'nin yeni önerisi, Edirne'nin Bulgarlara tamamen bırakılması değil, paylaşılması; Ege

---

[591] Edward J. Erickson, **Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913**, s. 243-244.

[592] Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, s. 11-14.

[593] Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, s. 34-43.

[594] Edward J. Erickson, **Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913**, s. 247. İngiltere'nin İstanbul Sefiri Lowther bu darbeyi dört gün öncesinden görmüş ve Edirne'nin devrini içeren bir barış yapılması durumunda İttihatçıların darbe yapmasıyla sonuçlanacağını Londra'ya bildirmiştir: TNA, ADM 116/1192.

Adalarının geleceği hakkındaki kararın büyük devletlere bırakılması olmuştur. Büyük devletlerce iyi karşılanan teklifin, Balkan devletleri tarafından doğrudan reddedilmesi sonucunda, barış konferansı görüşmeleri durmuş ve çatışmalar 3 Şubat'ta yeniden başlamıştı. Silahlı mücadele yeniden başlamasına rağmen, Büyükelçiler Konferansı çalışmalarına devam etmiştir.

Ege Adalarının Osmanlı Devleti'nin elinden çıkışı sürecinde en çok bilinen ve üzerinde durulmuş konu Londra Barış (St. James) Konferansı ile Londra Büyükelçiler (Süfera) Konferansı hakkında, şimdiye kadar yapılan çalışmalar ve yayımlanan belgeler, toplantılardaki diplomatik görüşmeleri tam manasıyla ortaya koymaktadır[595]. Bu nedenle, söz konusu iki konferans hakkında teferruata girmek yerine, şimdiye kadar üzerinde fazla durulmamış olan, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında adalar konusunda gerçekleştirilen doğrudan görüşmeler ve tarafların argümanları üzerine durulacaktır. Şu kadarını belirtmek gerekir ki, büyük devletlerin temsilcilerinin Süfera Konferansı'nda belirledikleri arabuluculuk şartlarını savaşın taraflarına sunarak, ortak bir zemin oluşturmaları neticesinde, 30 Mayıs 1913'te I. Balkan Savaşı'nı sonlandıran Londra Antlaşması imzalanmıştır[596].

Londra Antlaşması'nın konumuz açısından en önemli maddeleri 3. ve 5. maddeler olup burada taraflar, Ege'deki bütün adaların geleceği ve Arnavutluk sınırlarının belirlenmesi işini altı büyük devlete bırakmayı kabul etmişlerdir. Osmanlı Devleti açısından bakıldığında, özellikle İttihat ve Terakki'nin üzerinde ısrarla durduğu adalar meselesinde, ilk olarak 30 Ocak 1913'te kabul edilen, daha sonra 1 Nisan'da tekrar edilen adaların geleceği hakkında büyük devletlerin karar vermesi görüşü, 30 Mayıs'ta imzalanan Londra Antlaşması ile resmen kabul edilmiş oluyordu. Londra Antlaşması'ndaki maddelerin uygulanabilmesi için her bir Balkan hükümetinin Osmanlı Devleti ile ayrı anlaşmalar yapması gerektiğine karar verilmesinden sonra, Londra Barış Konferansı 9 Haziran'da çalışmalarına son vermiştir.

---

[595] Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt I (1912-1913)**, Ankara: TTK Yayınları 1989[2]; Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, Ankara: Atatrük Araştırma Merkezi Yayınları 2008.

[596] Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt I (1912-1913)**, s. 644-654; Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, s. 54-62.

Henüz Yunanistan'ın Ege'deki operasyonu devam etmekteyken, işgal edilen adaların geleceği konusu, değişik siyasî mahfillerde gündeme gelmiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı E. Grey, 15 Kasım 1912'de, Paris'teki İngiliz Sefiri Bertie'ye gönderdiği telgrafta, adalar konusunun öncelikle Rusya tarafından gözden geçirilmesini, çünkü, mesela Sisam'ı ele geçiren Yunanistan'ın, bütün Rus gemilerinin Boğazlardan çıkışını, deniz altılar vasıtasıyla engelleyebileceğine dikkat çekerek, bunun, ileride Rusya'yı ciddi biçimde etkileyebileceğini bildirmişti. Bu nedenle, İtalya ve Yunan işgallerine Rusya'nın bakış açısı, adalar konusunun tartışılması için bir fırsat sunacaktı[597].

Bu sırada, İtalya'nın Londra sefiri Imperiali, İngiliz Dışişleri Müsteşarı Sir Arthur Nicolson'a, İngiltere'nin neden adalar meselesi ile bu kadar ilgilendiğini soruyordu. Konu hakkında Imperiali ile bizzat görüşen Dışişeri Bakanı Grey'in verdiği cevap oldukça önemli olup, Doğu Akdeniz ve Ege Adaları'nın geleceğinin dizayn edilmesinde, İngiltere'nin rolünün anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Kıbrıs'ın bir deniz üssü olarak İngiltere'ye bir fayda sağlamadığını ifade eden Grey, İngiliz bahriyesinin bölgede bir deniz üssü elde edilmesi konusunu sürekli gündeme getirdiğini, ancak statükoyu bozmak ya da kendileri için bir avantaj sağlamak isterken, birtakım sıkıntılar yaratmak istemeyen İngiliz Hükümetinin bu talebe direndiğini açıkça ifade etmiştir. Grey, herhangi bir büyük devletin Ege'de bir deniz üssü elde etmesi durumunda, İngiltere'nin de aynı şeyi kendisi için isteyeceğini, diğer büyük güçlerin de başka şeyler isteyeceğini, dolayısıyla süreklilik arzeden bir çekişme başlayacağını, bunun sonucunda ise *fincancı katırlarının* ürkütülmüş olacağını söylemiştir. Imperiali ise İtalyan hükümetinin Rodos'u "duygusal" sebeplerle işgal ettiğini, ancak bir deniz üssüne dönüştürme düşüncesinin olmadığını, bahsedilen sıkıntılar gerçekten söz konusu ise işgalden vazgeçebileceği cevabını vermişti. Imperiali'nin bütün bu adaların ne olacağı sorusuna verdiği cevapta Grey,

[597] Nitekim adalar meselesinin ilk döneminde, özellikle Çanakkale Boğazı'nın hemen girişinde bulunan adaların başka bir devletin kontrolünde olmasını menfaatlerine aykırı bulan Rusya Babıali'nin Sakız, Midilli ve Psara adalarını Atina'ya terketmesi karşılığında Limni, İmroz, Bozcaada ve Semadirek adalarının Türklerde kalmasını önermiş, ancak 19 Aralık 1912'de Venizelos ile görüşen Rusya Dışişleri Bakanı Kont Alexandre Benckendorff, 2 Ocak 1913'deki oturumda Limni, Bozcaada ve İmroz'un tarafsızlaştırılması geri kalan adaların ise Yunanistan'a terki teklifinde bulunmuştu: William Peter Kaldis, Ronald John Lagoe, "Background for conflict: Greece, Turkey and the Aegean Islands, 1912-1914", s. D1123.

öncelikle barış antlaşması şartları içerisinde, *Türkiye*'nin herhangi bir adadan vazgeçip geçmeyeceğinin anlaşılması ve adalardan terkedilenler olursa, muhtemelen büyük güçlerin garantörlüğü altında tarafsızlandırılarak, idaresinin Yunanistan'a bırakılacağını beyan etmişti. Grey, Bertie'den konuyu Fransız Dışişleri'ne iletmesini istemişti[598]. Fransız Dışişleri Bakanı, konuyu Rus ve İtalyan hükümetleriyle görüşeceğini, bu arada, Fransız hükümetinin adaların Yunanistan'dan ziyade İtalya tarafından işgal edilmesi fikriyle meşgul olduğunu, bunu kabul edemeyeceklerini bildirmişti. Konu hakkında Petersburg'daki İngiliz sefirinden gelen cevaba göre, Rus Hükümeti, İngiltere ile aynı görüşte olup, adaların Yunanistan veya başka herhangi bir devlete verilemeyeceğini savunuyordu. Rusya'nın bu sıradaki düşüncesi, adaların Lübnan örneği çerçevesinde, Hristiyan bir valinin idaresinde otonom hale getirilmesiydi[599].

Anlaşılacağı üzere, İngiltere ve Fransa bu sırada Yunanistan'dan ziyade Doğu Akdeniz'de gerçekleştirdiği işgallerle İtalya'nın bölgede güçlenmesinden endişe etmekteydiler. İngiliz Dışişlerinde, İtalya'nın İtilaf grubuna çekilebileceğini düşünen bir grubun, Trablusgarp Savaşı sırasında bu konuyu gündeme getirmesi, Dışişleri Bakanı Grey'in hoşuna gitmemişti. Bunun iki sebebi vardı: Görünürdeki sebep, savaş sırasında İngiliz kamuoyunda oluşan İtalya karşıtı havaydı. Asıl mesele ise İngiliz menfaatlerinin, İtalya'nın üçlü ittifak grubunda kalmaya devam etmesini gerektirmesiydi. İtalya'nın taraf değiştirmesi, İngiliz desteğine de ihtiyaç duyacağı, bir Avusturya-İtalya savaşını kaçınılmaz kılacaktı[600]. Bu paralelde, ilk başta çok da tehlikeli görülmeyen İtalya işgalleri[601] karşısında, Dışişleri Bakanı Grey'in net bir

[598] Dışişleri Bakanı Grey'den Paris sefiri Bertie'ye, 15 Kasım 1912 tarihli iki telgraf: Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt I (1912-1913)**, s. 304-305.
[599] TNA, FO 195/2436, No. 1042; ayrıca bkz: Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt I (1912-1913)**, s. 306-307.
[600] C. J. Lowe, F. Marzari, **Italian Foreign Policy 1870-1940**, London-Boston: Routledge & Kegan Paul 1975, s. 119. Nitekim Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı'nın, Rodos ve Oniki Ada'nın İtalya tarafından işgalinden hemen sonra yaptığı değerlendirmede bu hareketi "hata" olarak nitelemesi ve adaları kesin olarak topraklarına katması yönündeki bir kararının Büyük Devletler ile İtalya arasında ciddi sıkıntılar yaratacağını söylemesi aynı ittifaka dahil oldukları halde iki ülkenin çatışma içinde bulunduklarını göstermektedir: TNA, FO 371/1535, nr. 21291, 20 Mayıs 1912.
[601] Askerî Harekât Dairesi Başkanlığı ile Dışişleri Müsteşarlığı arasındaki yazışmada, General Wilson'a göre İtalya'nın son işgali İngiliz menfaatleri ile çatışmamaktaydı. Astropalya'nın İzmir, diğer Osmanlı adaları ve Anadolu'nun güneyine yönelik gerçekleştirilen operasyonlarda üss olarak birtakım avantajlar sağlaması mümkündü. Diğer yandan General Wilson, Gelibolu, Çanakkale Boğazı ve Avrupa Türkiye'sine yönelik bir operasyonda daha kuzeydeki bir adanın çok daha fazla değer taşıyacağı görüşündedir: TNA, FO 371/1535, nr. 18780, s. 265-266; 3 Mayıs 1912.

görüş istemesi üzerine, İngiliz bahriyesi yetkililerinin tutumu değişmişti. Uzun zamandır düşman herhangi bir gücün bölgede konuşlanmaması yönünde bir politika takip eden İngiliz bahriyesi, İtalya'nın son işgallerini stratejik, güvenlik ve askerî açılardan tehlikeli olarak tanımlamıştı. Elinde Rodos ve Oniki Ada'yı bulunduran bir İtalya, Üçlü ittifak için çok faydalı olabilirdi[602]. Dolayısıyla, Üçlü ittifak grubunda yer alan İtalya'nın, Rodos ve Oniki Ada'yı işgalinin devamlı olması, İngiliz menfaatlerine ters düşmekteydi.

Doğu Akdeniz ve daha küçük ölçekte Ege'de senelerden beri korunmakta olan siyasî ve stratejik dengelerin bozulması, İtalya'nın işgalleri ile başlamış, Yunanistan'ın Doğu ve Kuzey Ege'de gerçekleştirdiği işgaller ise dengeleri tamamen altüst etmişti. Her iki işgal de Avrupa başkentlerinde çeşitli reaksiyonlara sebep olmuştu. Çoğunluğun Ege Adalarının geleceğinin oldukça karışık ve sorunlu olacağı görüşünde olduğu İngiltere'de, Balkan Savaşının başından itibaren Yunanistan'a yönelik bir sempati söz konusuydu. Yunanistan'ın İmroz ve Bozcaada dışındaki adalara sahip olması, yeni bir *Girit* sorununu önlemenin tek yolu olarak görülüyordu. Hatta Midilli ve Sakız'ı işgal etmesi durumunda, İngiltere, büyük güçlerin Osmanlı Devleti'ne karşı ortak bir harekette bulunmasını bekliyordu[603]. Daha önce bahsettiğimiz gibi, Almanya ile girdiği mücadelede dikkatini Kuzey Denizi'ne yoğunlaştırmak zorunda kalan İngiltere, Doğu Akdeniz ve Ege'de, kendisine yakın ve kontrol edebilmesi daha mümkün bir Yunanistan'ı tercih etmekteydi.

Yunanistan'ın Ege'de gerçekleştirdiği işgallerden sonra, adaların geleceği hakkında yapılan değerlendirmeler, iki alternatif üzerinde yoğunlaşmaktaydı: Birincisi, adaların silahsızlandırılarak, Boğaza en yakın olup Türkiye'ye iade edilmesi gereken üçü hariç, diğerlerinin Yunanistan'a verilmesi, ikincisi ise yine silahsızlandırılmak üzere, bunların otonom bir ada devleti altında teşkilatlandırılması. Adaların geleceği, dolayısıyla Akdeniz'de oluşturulacak yeni statükonun, asırlık menfaatleriyle uyum içerisinde olması için azami çabayı gösteren İngiltere'nin Atina sefiri F. Elliot, yukarıdaki iki seçenekten birincisini tercih etmekteydi. Elliot'a göre, adalarda gerçekleştirilecek bir askerden arındırma, daha

[602] Richard Bosworth, "Britain and Italy's Acquisition of the Dodecanese, 1912-1915", **The Historical Journal**, XIII/4, 1970, s. 688-689.
[603] Joseph Heller, **British Policy Towards the Ottoman Empire 1908-1914**, s. 116.

önce Yedi Ada'da gerçekleştirilen uygulamanın üstüne çıkmamalıydı. Ayrıca bahsi geçen Türkiye'ye iadesi konuşulan üç adanın, en azından nüfusunun tamamı Rum olan, en büyük ikisi Limni ve İmroz'un Yunanistan'a bırakılması ricasında bulunmaktaydı. Bu iki adanın Türkiye'ye iadesinde ısrar etmek, *muzaffer* Yunanistan'ı başarılarının *meyvesini* toplamaktan mahrum bırakmak demekti. Buna karşılık, adaların otonom bir devlet haline getirilmesi seçeneği, Elliot'a göre, ileriki yıllarda sorun çıkarabilecek bir tavizdi. Elliot, çarpıcı bir ifadeyle, bu tercihin, Girit'ten sonra "Ege Adaları" konulu bir gizli yazışma serisini başlatacağını ileri sürmekteydi. Bu benzetme, yıllardır çözülemeyen bir mesele olarak devam eden Girit konusunda, doğal olarak ciddi bir yazışma külliyatının oluştuğu İngiliz Dışişlerine verilen bir gözdağı gibiydi.

Ege'de kesin üstünlük sağlamış olan Yunanistan'ı, burada toprak kazanmaktan alıkoymak Venizelos'a ve Krala karşı kamuoyunu tehlikeli bir şekilde tahrik etmek olacaktır ki Elliot'un asıl kaygısı da buydu[604]. Elliot'un, adaların geleceği hakkında Yunanistan aleyhine alınacak bir karar yüzünden, Venizelos'un bir itibar kaybına uğraması ihtimali karşısındaki endişesinin, sorunun çözümsüz kaldığı ilerleyen yıllarda, diğer büyük devletlerin Atina'daki temsilcileri tarafından da paylaşıldığı, Osmanlı Devleti'nin Atina Sefiri Galip Kemalî Bey'in de dikkatini çekmiştir. Söz konusu devletlerin temcilcileri, Venizelos'u, Yunanistan'ı en iyi şekilde yönetecek bir siyasetçi olarak kabul ettikleri için onun mümkün oldukça uzun süre işbaşında kalmasına yardım etmektedirler[605]. Netice itibariyle, adalar konusunda Fransa, açıkça, İngiltere ise kapalı kapılar ardında Yunanistan'ı desteklemekteydi.

Bölgede Yunanistan ile çatışma içinde bulunan İtalya, Doğu Ege Adaları'nın geleceği konusunda, açıkça Osmanlı Devleti'ni desteklemekteydi. Berlin, Türkiye'ye destek noktasında Roma'yı geride bırakıyordu. Mart-Nisan 1913 boyunca, Dışişleri Bakanı Alfred von Zimmermann, Yunan Sefir George Theotokys'i, Yunanistan'ın elinde tutmak istemesi durumunda Limni, İmroz, Bozcaada ve Semadirek'in askerden arındırılması; Sakız ve Midilli'nin ise Türkiye'ye iadesi, aksi halde yakındaki Batı Anadolu Rumları arasında bir rahatsızlık ve arbadeyi tetikleyeceği

[604] F. Elliot'tan E. Grey'e, 18 Aralık 1912: TNA, ADM 116/1190.
[605] **Galip Kemalî Söylemezoğlu Hatıraları, Atina Sefareti (1913-1916)**, İstanbul: Türkiye Yayınevi 1946, s. 147.

yönünde uyarmıştı. Yunanistan Doğu Sporadlar sorununa etnik açıdan, Türkiye stratejik açıdan yaklaşırken Almanya, bu adaların Türkiye'ye iade edilmesi gerekçesi olarak, bölgenin coğrafî bakımdan çok yakınında bulunan Batı Anadolu Rumları'nın huzursuzluk çıkarmalarına sebep olabileceği argümanını ileri sürmekteydi. Boğazların girişinin üçüncü bir devlet tarafından kontrol edilmesine karşı olduğundan bahsettiğimiz Rusya, bu şartla Yunanistan'ı destekliyordu[606].

Yunanistan'ın Ege Adalarını işgalinden sonra, iki devlet arasında yapılacak doğrudan görüşmeler yoluyla, adalardan özellikle Midilli, Sakız, Limni gibi Anadolu sahillerine yakın olanların geri alınmasını sağlamak için iki ciddi teşebbüs gerçekleşmiştir. Bunlardan ilki, Birinci Balkan Savaşı bitiminde, ikinci Balkan Savaşından önce başlatılmıştır ve İkinci Balkan Savaşı sürerken devam etmiştir. İkincisi ise 1914 yılında Romanya Dışişleri Bakanı'nın yoğun çabası ile yapılmıştır. Her iki görüşme de diplomat Galip Kemalî Bey vasıtasıyla gerçekleştirilmiştir. Ancak iki görüşmeden de bir sonuç alınamamış ve I. Dünya Savaşı'nın getirdiği yeni siyasi atmosfer dahilinde, söz konusu adalarda, Yunanistan, hukuken işgalci olarak kalmaya devam etmiştir. Doğrudan Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yapılan görüşmeler, Londra Süfera Konferansı gibi uluslararası toplantılarda büyük devletlerin aralarında bölgenin geleceğini şekillendirmek maksadıyla adaların kaderini tayin etmeye çalıştıkları toplantılardan daha önemlidir. Zira konunun asıl muhatabı ve günümüze kadar devam edecek olan bir sorunun tarafları olarak, söz konusu doğrudan görüşmelerde gündeme gelen, iki tarafın kabul edebileceği şartları gösteren ifade, beyan ve tutumlar, tarafların meseleye bakış açısını ortaya koymakta ve kırmızı çizgilerini göstermektedir.

Galip Kemalî Bey, görevli olarak Berlin'de bulunduğu sırada, Yunan maslahat güzarı Teotokys ile çeşitli görüşmeler gerçekleştirmişti. Burada, Teotokys Venizelos'un bir ittifak anlaşması için görüşme talebinde bulunduğunu bildirmiştir. Yunanistan'ın ittifak teklifi üzerine, kısa bir süre sonra, Haziran 1913'te, Galip Kemalî Bey acilen İstanbul'a çağrılmıştı. Yunanistan, konunun görüşülmesi için

[606] William Peter Kaldis, Ronald John Lagoe, "Background for conflict: Greece, Turkey and the Aegean Islands, 1912-1914", s. 125-127.

meşhur başbakanlardan Dragoumis'in oğlu Jean Dragoumis'i İstanbul'a göndermişti[607].

Balkan Savaşı'nda Yanya'nın Yunanistan tarafından işgali üzerine, esir düşen subaylar arasında olup Atina'ya götürülen Esat Paşa ve kardeşi Erkan-ı Harb Kaymakamı (Kurmay Yarbay) Vehip (Kaçı) Paşa, Türk-Yunan askerî ittifakı düşüncesinin ortaya çıkışında öncülük etmişlerdir. Nitekim Vehip Paşa'nın böyle bir ittifak sağlanması için aracı olduğu, bu sırada Sadarette bulunan Mahmut Şevket Paşa ile mektuplaşması neticesinde, konunun, Mayıs 1913'te Meclis-i Vükela'nın gündemine geldiği anlaşılmaktadır[608]. Çanakkale Boğazının doğrudan tehdit altına girmemesi için adaların "bir kısmını olsun" kurtarmak gerektiği fikrinde olan Mahmut Şevket Paşa, bir Osmanlı-Yunan ittifakı için Midilli, Sakız ve diğer adaların iadesini önşart olarak görmekteydi. Bu doğrultuda, Vehip Paşa'yı, 28 Mayıs 1913'te Yunan Hükümeti ile görüşerek ittifak şartlarını kabul ettirmekle görevlendirmişti. Askerî ittifak düşüncesinin, Haziran 1913'te somutlaştığı anlaşılıyor[609]. Ancak Yunanistan'ın adalar konusunu gündeme dahi getirmeden, Bulgaristan'a karşı bir ittifak yapmak istemesi Mahmut Şevket Paşa tarafından *tuhaf* bulunmuş ve bu tavır, Türk ordusundan yararlanmaya çalışmak olarak nitelenmiştir. Osmanlı Devleti, Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği vasıtasıyla ittifak şartlarını Atina'ya bildirmiş, müzakereleri yürütmekle görevlendirilen Vehip Bey'e İstanbul ile haberleşmesi için bir şifre verilmişti[610]. Ancak Mahmut Şevket Paşa, 11 Haziran'da uğradığı suikast sonucu hayatını kaybetmiş, yerine Sadrazam ve Hariciye Nazırı sıfatıyla Said Halim Paşa getirilmişti.

Yunanistan adına ittifak müzakerelerini gerçekleştirmek için İstanbul'a gelen Jean Dragoumis, Yunan Kralının özel izniyle, yanında Vehip Bey'i de getirmitir; ilk müzakereler Esat Paşa'nın Acıbadem'deki köşkünde gerçekleştirilmiştir.

---

[607] **Galip Kemali Söylemezoğlu Hatıraları, Atina Sefareti (1913-1916)**, s. 5-6.

[608] Yüksel Nizamoğlu, Vehip Paşa (Kaçı)'nın Hayatı ve Askerî Faaliyetleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 143-145; **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın Günlüğü**, İstanbul: Arba Yayınları 1988, s. 173-174, 198-202.

[609] **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın Günlüğü**, s. 142, 164-169, 198-200.

[610] **Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın Günlüğü**, s. 200-2002.

Dragoumis'in zaman kazanmak istediğini hisseden Galip Kemalî Bey'in teklifi üzerine, müzakerelerin Atina'da devam edilmesine karar verilmiştir[611].

Yunanistan tarafından gündeme getirilen ve üzerinde ciddi olarak görüşülen bu ittifak anlaşmasını, Batı Anadolu sahillerine yakın adaların kurtarılması için önemli bir diplomatik fırsat olarak gören İttihat ve Terakki Hükümeti, konuyu ciddiyetle ele almıştır. Ancak İstanbul'da yapılan ve 5 Temmuz'a kadar devam ettiği anlaşılan müzakerelerde, Dragoumis, Midilli, Sakız ve Limni adalarının Osmanlı Devleti'ne iadesine razı olmamıştır. Görüşmelere devam etmek üzere Atina'ya hareket eden Galip Kemalî Bey, kendisine verilen talimatta "adaları olsun kurtarmak için mahremane görüşmeler yapmak" üzere görevlendirilmişti.

Galip Kemalî Bey, Atina'da önce Dışişleri Bakanı Coromilas ile görüşür. Hükümetin bir ittifak için ilk teklifi, Taşoz hariç, Limni, Midilli, Sakız, Sisam, Patmis, Kalimnos ve sair adaların önlerinden geçerek, Rodos'un Güney batısına kadar çekilecek düz bir çizginin sağ tarafında kalan adaların, doğrudan Türk tarafına bırakılması olmuştur. Bunun üzerine, Yunan Dışişleri Bakanı, konuyu incelemek için zaman istemiştir. Daha sonra, Venizelos ile görüşen Galip Kemalî Bey, adalar meselesi hakkında, "şu sırada Yunanistan kamuoyunda oluşan zafer ortamında taviz veremeyecekleri" cevabıyla karşılaşmıştır. Venizelos; Midilli, Sakız, Sisam, İkarya, Psara, Kasos, Karapatos ve Kastelerizo (Meis) adalarının Yunanistan'a terki şartıyla, geri kalan adaları bırakmaya razı olabileceklerini, Taşoz'a karşılık Limni'nin de bırakılabileceğini beyan etmiştir[612].

Görüldüğü gibi, İttihat ve Terakki Hükümeti, Midilli ve Sakız adalarını hiçbir şekilde Yunanistan'a bırakmak niyetinde değildi. Buna karşılık, Yunanistan da aynı şekilde özellikle bu iki adayı elinde tutabilmek peşindeydi. Burada, şüphesiz işgal altında bulunan adalar arasında Midilli ve Sakız ekonomik, demografik, coğrafî ve stratejik açılardan önplana çıkmaktaydılar.

Bu sırada, adaların geleceği hakkında gündemde olan diğer bir çözüm yolu da tamamının *muhtar*, yani otonom bir tarzda müstakil yönetilmesidir. Osmanlı tarafı ya

[611] Bunun üzerine Esat Paşa'nın iyi derecede Rumca bilen diğer kardeşi Nakî Bey de heyete katılarak Atina'ya gidilmiştir: **Galip Kemali Söylemezoğlu Hatıraları, Atina Sefareti (1913-1916)**, s. 7

[612] Venizelos'un bir ittifakın gerçekleşmesi durumunda Osmanlı tarafının hangi taahhütte bulunacağı sorusuna Galip Kemalî Bey, "Midilli ve Sakız bizde kalmak üzere derhal, lâakal 120.000 askerle Bulgarlara karşı yürümekliğimiz mukarrer bulunmuş olduğu" cevabını vermiştir: **Galip Kemali Söylemezoğlu Hatıraları, Atina Sefareti (1913-1916)**, s. 9-10-11.

da en azından Galip Kemalî Bey, bu görüşü seçenekler arasında tutmaktadır. Adaların çoğunun Osmanlı Devleti'ne bırakılabileceğini anlayan Galip Kemalî Bey, Sadaret'ten bunların içinde en önemlisi olan Midilli ve Sakız'ı "zahiren muhafaza etmek için" tümü hakkında muhtariyet teklif etmenin mi yoksa son bir çözüm önerisi olarak Sisam, Sakız ve İkarya ile Yunan tarafının istediği diğer küçük adaları terk ederek, Midilli'nin alınmasını teklif etmenin mi uygun olacağını sormuştur[613]. İlk teklifinde Galip Kemalî Bey, ileride muhtar adaları geri almanın Yunanistan'ın egemenliği altındaki adaları geri almaktan kolay olacağını düşünmüş olmalıdır. Bu arada, muhtemelen bir an önce sonuç almak isteyen Said Halim Paşa'nın talimatı üzerine, Galip Kemalî Bey, kesin bir cevap vermesi için Venizelos'a üç gün süre tanımıştır.

Yunanistan'ın aynı anda Sırbistan ile yürüttüğü müzakerelerden bir sonuç elde ederek, bu sırada anlaşmaya varılması neticesinde, Osmanlı Devleti ile askerî bir ittifak yapılması zorunluluk olmaktan çıkmıştı. Son gelişme üzerine, Osmanlı Devleti'nin adalar konusundaki önşartlarına verdiği cevapta, Venizelos, Rusya tehdidini bahane ederek, Osmanlı askerinin Sofya'ya giremeyeceğini, dolayısıyla Yunan Hükümetinin bu durumda ittifaktan bir netice elde edemeyeceğini söylüyordu. Bununla birlikte, ittifak şartı olmak üzere harp tazminatının yarısının terki ve Midilli, Sakız, Sisam, Limni, İkarya, Psara, İstampulya, Kasos, Karpatos adalarının Yunanistan'a; Taşoz, Meis ile İtalyan işgalindeki diğer adaların ise Osmanlı Devleti'ne terki, son ikisinin daha önce verilmiş fermanlarla imtiyazlardan müstefit olmasını teklif etmekteydi. Bununla birlikte, Sırbistan ile haberleşmekte bulunduklarından, bu şartların kesin olarak görülmemesini, iki gün içinde alacakları cevabın beklenmesini ilave ediyordu (8 Temmuz 1913).

Balkanlarda, bu sefer Bulgaristan'a karşı yürütülen ittifak arayışlarından istifade ederek, ilk savaşta kaybettiği adaları geri almayı deneyen Osmanlı Devleti, Yunanistan'ın çift taraflı diplomasisi nedeniyle bir sonuç elde edememişti; bu sırada ise İkinci Balkan Savaşı başlamıştı (28 Haziran). Galip Kemalî Bey, bundan sonra Midilli ve Sakız için bir şey yapılmasının ancak Bulgaristan'a karşı gerçekleştirilmekte olan Yunan-Sırp askerî harekatının başarısız olmasına bağlı

[613] **Galip Kemali Söylemezoğlu Hatıraları, Atina Sefareti (1913-1916)**, s. 11-12.

bulunduğu düşüncesindeydi. Bu sırada, Osmanlı Ordusu bir an önce ileri harekata geçmeli ve Edirne'yi kurtarmalıydı[614].

Gerçekten de Osmanlı Devleti, Balkan devletlerinin kendi aralarında gelişen ikinci savaştan yararlanarak Edirne'yi geri almıştı. Bu gelişme, Osmanlı kamuoyunda uzun bir süredir tartışılmakta olan, Yunanistan'ın işgal ettiği adaların geri istenmesi konusundaki beklenti ve tartışmaların hararetlenmesine sebep olmuştu. İngilizler de bu yönde bir beklenti içindeydiler[615].

Son bir hamle olarak, Said Halim Paşa, Osmanlı Devleti'nin Bulgaristan ile bir askerî ittifak gerçekleştirebileceği blöfünü yapmış, bu şekilde Osmanlı Devleti'nin de farklı seçenekleri olduğunu göstermek istemiştir. Midilli ve Sakız'ın, içişlerinde muhtar statüde Osmanlı hakimiyetinde kalmasını da teklif edebileceği Galip Kemalî Bey'e bildirilmiştir. Ancak Romanya'nın da Bulgaristan'a karşı savaşa girmesi, Osmanlı Devleti'nin stratejisini tamamen alt üst etmişti. Galip Kemalî Bey, bu gelişme üzerine Limni'nin kesin olarak Osmanlı Devleti'nde kalması şartıyla, Midilli ve Sakız'da küçük bir Osmanlı harp kuvveti bulunmasını teklif etmiştir[616].

İkinci Balkan Savaşı'nda elde ettiği askerî başarılar, Yunanistan ile bir ittifak yapılmasını tamamen ihtimal dışı bırakmıştı. Diğer bir ifadeyle, bir askerî ittifakın önşartı olarak Yunanistan işgalindeki birtakım adaların geri alınması ihtimali de böylece yok olmuştu. Sonuç itibariyle, 23 Haziran'da başlayan diplomatik çabalar, 12 Temmuz'da artık tamamen çıkmaza girmişti.

Bundan sonra, Londra Anlaşması'nın gereği olarak, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında yapılması gereken barış anlaşması için başlayan müzakerelerin oldukça uzaması üzerine, Romanya Dışişleri Bakanı Take Ionescu'nun Atina'ya gelerek, müzakerelere fiilen aracılık etmesi ve ciddi gayretleri üzerine 14 Kasım 1913'te Atina Antlaşması imzalanabilmiştir. Söz konusu Anlaşmanın, tarafların, Londra Anlaşması'nın Ege Adaları hakkındaki beşinci maddesi dahil, kendilerini ilgilendiren hükümlerini yerine getirmeyi kabul ettikleri şeklinde düzenlenen 15.

---

[614] **Galip Kemali Söylemezoğlu Hatıraları, Atina Sefareti (1913-1916)**, s. 13-14. Aynı tavsiyeyi bu sırada Berlin Sefiri bulunan Mahmut Muhtar Paşa da yapmıştı: Mahmud Muhtar, **Maziye Bir Nazar**, yay. haz. Erol Kılınç, İstanbul: Ötüken Yayınları 1999, s. 184.

[615] Marling'ten Dışişleri Bakanı Grey'e, 2 Ekim 1913, nakleden Erol Ulubelen, **İngiliz Belgelerinde Türkiye**, İstanbul 1967, s. 146.

[616] **Galip Kemali Söylemezoğlu Hatıraları, Atina Sefareti (1913-1916)**, s. 17-19.

maddesi ile Osmanlı Devleti, adaların geleceğinin tayinini büyük devletlere bıraktığını bir kez daha teyit etmişti.

Osmanlı Devlet adamları, kalıcı bir Türk-Yunan dostluğu için adalar sorununun mutlaka Osmanlı Devleti'nin istediği şekilde çözülmesi gerektiğini savunmaya devam etmişlerdi. Ancak her zaman Yunan kamuoyunun vereceği tepkinin, bu şekilde çözümün önünde en büyük engel olacağı itirazı ile karşılaşmaktaydılar. Venizelos'un böyle bir çözüme yanaşması, siyasî olarak kendisi için büyük bir yıkıma sebep olabilirdi. Kasım 1913'te Atina Sefiri olarak atanan Galip Kemali Bey'e göre, adalarda Yunan idaresi tekamül edip yeni bir Girit gailesi ile karşı karşıya kalmamak için büyük devletler nezdinde teşebbüste bulunularak, konunun halledilmesi gerekmekteydi[617].

Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında, Ege Adaları, büyük devletlerin içişleri ve birbirleriyle olan ilişkiler dengesine kurban edilmiştir. Bölgede yeniden bir yapılanma gerçekleştirilmesi sırasında inisiyatifi kaybetmek istemeyen İngiltere ve Fransa, herşeye rağmen, İtalya ve Yunanistan'ın karşılıklı tatmin oldukları bir çözüm oluşturmaya çalışmışlardır. İngiliz Dışişlerinin, İtalyanlar ile Mayıs 1913 boyunca, Ege Adalarının Yunanistan'a bırakılması yönünde yaptığı görüşmelerde, Güney Arnavutluk sınırının İtalya'nın istediği şekilde düzenlenerek Yunanistan'a kabul ettirebilmesine karşılık, Ege'de Yunanistan lehine bir çözüme hazır olduğu anlaşılmıştı[618].

Londra Barış Antlaşması, adaların geleceği dışında, Arnavutluk konusunda karar verme yetkisini büyük devletlere bırakmıştı[619]. Bilindiği üzere, bir süredir isyan halinde olan Arnavutlar, Balkan Savaşı'nın getirdiği ortamdan yararlanarak, İsmail Kemal Bey'in liderliğinde, 29 Kasım 1912'de bağımsızlığını ilan etmişti ancak bu sırada Arnavutluk'un Kuzey'i Sırbistan, Güney'i ise Yunanistan tarafından işgal edilmişti[620]. Çıkarları uyarınca bağımsız bir Arnavutluk Devleti'nin kurulmasından

---

[617] **Galip Kemali Söylemezoğlu Hatıraları, Atina Sefareti (1913-1916)**, s. 80.

[618] Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, s. 65-67.

[619] Londra Antlaşması'nın 3. maddesine göre bağımsız Arnavutluk'un sınırları Uluslararası Sınır Komisyonu tarafından tespit edilecekti: George B. Leon, "Greece and the Albanian Question at the Outbreak of the First World War", **Balkan Studies**, 11, Thessoloniki 1970, s. 62.

[620] Metin Ayışığı, **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı)**, Ankara: TTK Yayınları, 1997, s. 120.

yana olan İtalya ve Avusturya, Korfu Kanalı'nın iki yakasının birden Yunan hakimiyetine girmesine şiddetle karşı çıkıyorlardı. Ancak Yunan diplomatlar, Arnavutluk'ta bir tavize sıcak bakmıyorlardı. Bu durumda, Yunanistan'ın ikna edilerek, Arnavutluk'un işgal ettiği kısmını boşaltmayı kabul etmesi gerekmekteydi. Büyükelçiler Konferansı'nda Arnavutluk sorunu ile Adalar sorununun birbirine bağlanarak, Ege Adaları'nın Yunanistan'a bırakılması karşılığında Yunanistan'ın Kuzey Epir'den vazgeçirilebileceği düşünülmüştü[621].

Bu sırada, İtalya ile Yunanistan arasında Adriyatik'teki çıkar çatışması gittikçe büyüyor, ayrıca adalar konusu da diğer bir anlaşmazlık olarak bu çatışmadaki yerini alıyordu. İtalya, Arnavutluk ve Adalar meselesinin birleştirilemeyeceğini düşünüyordu. İtalya'nın Londra Sefiri Imperiali, Büyükelçiler Konferansı'nda, İngiltere Dışişleri Bakanı Grey ile görüşerek, Yunan işgalindeki Koritza ve Stylos'un bir an önce Arnavutluk sınırlarına dahil edilmesi gerektiğini, bu konuda Yunanistan'ı ikna çalışmalarının sürdürülmesinin gereksiz olduğunu ifade etti. Diğer taraftan, İtalya'nın Doğu Akdeniz'e yerleşmesinin önüne geçmeye çalışan İngiltere, Güney Arnavutluk sınır düzenlemeleri kozunu kullanarak, İtalya'yı, işgali altındaki Rodos ve Oniki Adayı da Yunanistan'a bırakması için iknaya çalışıyordu[622].

Esasında Londra Barış Konferansı'nda, Arnavutluk ve Ege Adaları konusunda alındığından yukarıda bahsettiğimiz kararın Ege Adaları kısmı muallaktı. Sorun, bu kararın İtalyan işgali altındaki Rodos ve Oniki Ada'yı kapsayıp kapsamadığıydı. İtalyan Dışişleri Bakanı San Giuliano, bir zamanlar İtalya'nın Güney Arnavutluk sınırları ile Rodos ve Oniki Ada'nın geleceğinin birlikte ele alınmasını kabul ettiğini itiraf ediyor, ancak İkinci Balkan Savaşı'nın, şartları değiştirmesi nedeniyle İtalya'nın bu konudaki görüşünün değiştiğini, Rodos ve Oniki Ada'nın geleceğinin İtalya ve *Türkiye* arasındaki bir konu olduğunu belirtiyordu.

---

[621] Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, s. 64. Bu öneri İngiltere Başbakanı Grey tarafından ortaya atılmış olmasına rağmen bazı kaynaklar teklifin Almanya tarafından yapıldığını yazmaktadırlar: George B. Leon, "Greece and the Albanian Question at the Outbreak of the First World War", s. 63. Bir diğer kaynak ise Grey'e Arnavutluk ve Ege Adaları konusunun birleştirilmesini teklif edenin Venizelos olduğunu ileri sürmektedir: William Peter Kaldis, Ronald John Lagoe, "Background for conflict: Greece, Turkey and the Aegean Islands, 1912-1914", s. D1132-1133.

[622] Roma'da Rodd'dan Londra'da Dışişleri Bakanı Grey'e, 27 Temmuz 1913: Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 43-46.

Arnavutluk sınırlarının bir an önce belirlenmesini isteyen İtalya Başbaşkanı Giuliano, bu kapsamda, Koritza ve Stylos'un Arnavutluk'a bırakılması karşılığında, İmroz ve Bozcaada dışında, işgal etmiş olduğu adaların Yunanistan'a verilebileceği şeklinde bir çözüme razı olduğunu İngiltere'ye bildirmişti[623].

Avusturya ve İtalya Büyükelçilerinin teklifleri üzerine, Büyükelçiler Konferansı'nın 29 Haziran 1913 tarihli toplantısında alınan bir dizi kararla, Arnavutluk'un, altı büyük devletin güvencesi altında, bağımsızlığına karar verilmişti. Ancak Güney Arnavutluk sınırlarının belirlenmesi ile Ege'de, İtalyan işgalindeki adalar da dahil, bütün adaların Yunanistan'a bırakılması konusunda İtalya ikna edilememişti. Bunun üzerine, 1 Ağustos 1913'te gerçekleştirilen Büyükelçiler Konferansı'nda İngiltere Dışişleri Bakanı Edward Grey, Yunan işgali altında Gökçeada, Bozcaada ve Taşoz dışındaki adaların silahsızlandırılarak Yunanistan'a bırakılmasını teklif etmişti. Ancak İtalya'nın itirazları nedeniyle, büyük devletlerin Rodos ve Oniki Ada'nın geleceği konusunda uzlaşmaları zaman almıştı. 17 Aralık 1912'de başlayan Büyükelçiler Konferansı, 11 Ağustos 1913'te son oturumunu yapmış olmasına rağmen, Rodos ve Oniki Ada'nın geleceği hakkında ancak bir gün sonra Fransa ve İtalya arasında bir uzlaşma sağlanabilmişti. Buna göre, Ouchy Anlaşması'nın şartlarının yerine getirilmesi üzerine, İtalya işgal etmekte olduğu adaları Osmanlı Devleti'ne iade edecek, daha sonra ise bu adaların gelecekleri hakkında altı büyük devlet karar verecekti[624].

Öncelikle Büyükelçiler Konferansı'nın yaklaşık sekiz aylık mesai neticesinde, gündemindeki konulara kesin bir çözüm bulamadığını söylemek gerekmektedir. XX. yüzyılın başlarında kaleme alınmış Akdeniz hakkındaki bir eser sahibinin, bölgenin siyasî durumunu betimlerken kullandığı gibi, artık her bir Avrupa devletinin ayrı bir *bahr-i sefid* meselesinin olduğu yeni bir sürece girilmişti[625]. Dolayısıyla her devlet kendi politikası uyarınca hareket etmek istediğinden, ortak bir karar alınması oldukça zor olmuştu. Büyük devletlerin siyasî tutumları istikrarlı olmayıp, Osmanlı Devleti ile olan çıkar ilişkileri doğrultusunda seyrediyordu.

---

[623] Grey'den Rodd'a, 28 Temmuz 1913: Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 46-47.
[624] Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, s. 80-88.
[625] Charles Velaille, **Bahr-i Sefid Meselesi**, çev. Fuad Münir, İstanbul 1331, s. 7.

Bununla birlikte, Fransa ve İngiltere'nin yoğun desteğini alan Yunanistan'a, işgal etmiş olduğu Doğu ve Kuzey Ege adalarının bırakılması yönünde, büyük devletler arasında bir mutabakat sağlanmıştı. İlginç olan ise aslında Balkan Savaşı'nın yarattığı sorunları çözmek üzere toplanmış olan Süfera Konferansı'nın, İngiltere ve Fransa'nın ısrarıyla İtalyanlar tarafından Trablusgarp Savaşı sırasında işgal edilen ve Ouchy Antlaşması'na konu olan Rodos ve Oniki Ada'nın geleceği hakkında da karar vermek istemesiydi. Büyük resimde aslında Doğu Akdeniz ve Ege'de, İngiltere ve Fransa tarafından bir vekil (proxy) güç yaratılmak istenmesi vardı.

Osmanlı Devleti, Midilli ve Sakız'ın Yunanistan'a verilmesi yönünde bir kararı kabul etmeyeceğini birçok defa ilan etmişti. Sadrazam Said Halim Paşa, adalar konusunda Osmanlı Devleti lehine karar verilmemesi durumunda savaş seçeneğine başvuracaklarını açıkça bildirmişti. 1913 sonbaharında, Lowther'ın yerine İstanbul'a sefir olarak atanmış olan Mallet, selefinin aksine, Türkler ve İttihat ve Terakki hakkında daha olumluydu. İki ülkenin siyasî ilişkilerindeki çatışma havasını silerek, yeni bir dönem başlatmak isteyen Mallet'e göre, bu noktada en *tehlikeli* engel adalar meselesiydi. Sadrazamın savaş tehdidini ciddiye alan Mallet, Dışişlerini, adalar konusunda Osmanlı Devleti'ne muhalif bir tavır almaması yönünde sıkıştırmaktaydı. Görünüşe göre, adalar konusunda İngiliz Dışişleri, İstanbul Sefiri Mallet'i değil, Atina'da Sefiri Elliot'u dikkate alıyordu[626]. Osmanlı Devleti'nin savaş tehditlerini ciddiye almayan İngiltere, bunu, Fransa tarafından sağlanmakta olan tüm kredilerin askıya alınmasıyla engelleyebileceğini düşünüyordu. Dışişleri Bakanı Grey'in, Mallet'e, bir süre gizlediği Yunan yanlısı tutumunu açıklamak zorunda kaldığında ileri sürdüğü argümanlar, Güney Arnavutluk'ta bir *felaketin* önünü alabilmek için adaların Yunanistan'a bırakılmasının şart olduğuydu. Yunanistan'ın Koritza ve Stylos'u terkinden doğan kaybı, adalar verilerek tazmin edilmeliydi[627].

Büyükelçiler Konferası'nın kapanmasının üzerinden dört ay geçmiş olmasına rağmen, Ege Adalarının geleceği hakkında ilan edilmiş bir ortak karar bulunmuyordu. Yunanistan'ın da hissettiği üzere, büyük devletlerin konu hakkındaki

[626] 1890 senesinin başlarından beri Atina'da görev yapmakta olan Elliot "Yunanistan'ın ikinci başbakanı" lakabıyla anılmaktaydı: Christos Achille Theodoulou, **Greece and the Entente**, **August 1, 1914-September 25, 1916**, Universite de Geneve, Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1971, s. VI.
[627] Joseph Heller, **British Policy Towards the Ottoman Empire 1908-1914**, s. 116-117.

tutumları değişmeye başlamıştı. Bunun sebebi, Osmanlı Devleti'nden elde edilmeye çalışılan yeni ekonomik imtiyazlar veya mevcut imtiyazların temdit edilmek istenmesiydi[628]. Yunanistan'ı ve büyük devletleri en çok ürküten şey, Osmanlı Devleti'nin Midilli ve Sakız'ı geri almak için silaha başvurma ihtimaliydi. Üzerinden bir sene geçmiş olmasına rağmen, adalardaki siyasî konumunu hâlâ kabul ettiremeyen Yunanistan, hukuken işgalci pozisyonundaydı. Osmanlı Devleti, Yunan iddialarına karşı hazırladığı muhtırada özellikle bu duruma dikkat çekmiş; Avrupa tarihinden örnekler vererek, askerî işgalin toprak kazanmanın dayanağı olmayacağını savunmuştu[629]. Bu belirsizliğe daha fazla dayanamayan Yunan Hükümeti, İngiltere'nin Atina Sefiri Elliot vasıtasıyla yeni bir girişimde bulunmuştu. Venizelos, Arnavutluk, Yunan ve İtalyan işgalindeki adalarla ilgili olarak en çabuk şekilde anlaşmaya varmak istiyordu[630]. Buna göre, Kuzey Epir'de bir direnişi önleyebilmesi için Gökçeada ve Bozcaada hariç diğer adaların Yunanistan'a bırakılmasını; Rodos ve Oniki Ada'nın Osmanlı hakimiyetinde özerk bir yapıya kavuşturulmasını önermekteydi[631].

Venizelos'un önerilerini esas alarak Grey tarafından hazırlanan 10 maddeyi 12 Aralık 1913'te, büyük devletlere sunan İngiltere, böylece adaların Yunanistan'a bırakılması için resmen teklifte bulundu. Üçlü İttifak devletlerinin, bu teklife 31 Aralık'ta verdikleri cevap, sadece Arnavutluk meselesini içermekteydi. Buna göre, henüz bölgede bulunan Yunan askerlerinin Güney Arnavutluk sınırlarından çekilmesinin 18 Ocak 1914'e kadar ertelenmesi kabul edilmiş olup adalar konusu, Yunanistan'ın yeni tarihe razı olması durumunda değerlendirilebilecekti. Arnavutluk sınırlarını tespit etmekle görevlendirilmiş Uluslararası Komisyon tarafından Yunanistan'a verilmiş olan süre, 18 Aralık'ta sona ermiş olmasına rağmen, bu yönde bir gelişme olmadığından, İttifak devletleri yeni bir tahliye tarihi kabul ettirmeye

---

[628] Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, s. 93-94.
[629] Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 15-19.
[630] Tabii bu paniğin bir sebebi de Arnavutluk sınırlarını tespit etmek için çalışan Uluslararası Komisyonun işin sonuna yaklaşmış olmasıydı. Nitekim Komisyon birkaç gün sonra çalışmalarını tamamlamış; 19 Aralık 1913'da ise Arnavutluk'un sınırlarının belirlendiği Floransa Protokolü imzalanmıştır. Protokol uyarınca Yunanlıların hak iddia ettiği üç şehir, Argyrocastro, Koritza ve Chimara Arnavutluk sınırları dahilinde bırakılmıştı: George B. Leon, "Greece and the Albanian Question at the Outbreak of the First World War", s. 63.
[631] Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, s. 97.

çalışmaktaydılar. Grey'in, Üçlü İttifak devletlerinin, 14 Ocak 1914'te verdikleri ikinci notaya kadar sessiz kaldığı görülmektedir. Üçlü İttifak, 14 Ocak'taki cevabında ise Gökçeada, Bozcaada ve Meis dışında, işgali altında bulundurduğu adaların Yunanistan'a verilmesini; Yunanistan'ın Sasseno Adası dahil olduğu halde Arnavutluk'a bırakılan topraklardaki askerlerini, 18 Ocak'a kadar çekmesi şartıyla kabul etmişlerdir. Bununla birlikte, adaların silahsızlaştırılması, hiçbir askerî operasyonda kullanılmaması, Anadolu ile kaçakçılığın önlenmesi için her türlü tedbir alınması şeklindeki öneriler kabul edilmiş, ayrıca Yunanistan'ın adalarda yaşayan Müslümanların korunmasını garanti etmesi teklif edilmişti. İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne iadeye hazır olduğu Rodos ve Oniki Ada'nın ise iki devlet arasında yapılacak ayrı bir anlaşmaya konu olması gerektiği ifade edilmişti[632].

Bu gelişmeler karşısında, büyük devletlerin kararının bir an önce açıklanmasını isteyen Venizelos, böylece Osmanlı Devleti'nin adalar konusunda atacağı askerî adımların önünü almayı hesaplıyordu. Gerçekten de Türk kamuoyuna adaların kurtarılması için savaş isteyen bir atmosfer hakimdi ve bu, Avrupa ve Yunanistan tarafından gözardı edilmemekteydi[633]. Venizelos, 1914 yılının Ocak ve Şubat aylarının büyük bölümünü, sırasıyla Roma, Paris, Londra, Berlin, Viyana, Petersburg, Bükreş ve Belgrad'ı kapsayan bir Avrupa turu ile geçirmiştir. Yaptığı üst düzey görüşmelerde, alınacak kararın Yunanistan lehine olması için çalışmıştır. Görüşmelerde, Venizelos'un, başarısız olmakla birlikte, Yunanistan'a bırakılacak adalar için Osmanlı Devleti'ne karşı büyük devletlerden garanti elde etmeye çalışması, tedirginliğinin açık bir göstergesidir[634]. Gelişmeleri yakından takip eden Türk tarafı ise büyük devletler tarafından aleyhinde alınan kararların, Osmanlı Devleti'ne ortak bir nota ile bildirilmesinin önlenmesi için Berlin, Viyana ve Roma sefirleri aracılığıyla girişimde bulunuyordu, ancak bu bir işe yaramayacaktı[635].

---

[632] Grey 23 Ocak 1914 tarihli cevabında birkaç tashih önermişti. Mesela "18 Ocak'a kadar" tarihinin "mümkün olduğu kadar çabuk" şeklinde değiştirilmesini istiyordu. Diğer bir önerisi olan, kararların uygulanması için devletlerin birlikte hareket etmesi itirazlara sebep olmuş, sonuç itibariyle kararların uygulanması için Türk ve Yunan taraflarına *baskı* yapılması üzerinde uzlaşılamamıştı: Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, s. 122-127.

[633] Erol Ulubelen, **İngiliz Belgelerinde Türkiye**, s. 151-152, 156, 162-163.

[634] Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, s. 117.

[635] Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 318, 332.

Nitekim altı büyük devlet, 13 Şubat 1914'te Atina sefirleri aracılığı ile Yunanistan'a resmen sundukları notada, Gökçeada, Bozcaada ve Meis dışında, Yunanistan tarafından işgal edilmiş olan bütün adaların Yunanistan'a verilmesi kararını bildirmişlerdir. 14 Şubat'ta ise bu sefer İstanbul'daki sefirleri aracılığı ile takdim ettikleri notada, aynı kararı Osmanlı Devleti'ne bildirmişlerdir[636]. Osmanlı Devleti, alınan kararı kabul etmediğini bildirdiği 15 Şubat tarihli cevabî notada, "haklı ve meşru isteklerini kabul ettirmek için çaba harcıyacağını" ifade etmişti[637]. Yunanistan ise 21 Şubat'ta verdiği cevapta, adalar konusunda alınan kararı memnuniyetle karşılamaktaydı.

Daha önce, adaların geleceği hakkında Türkiye ile Yunanistan arasında doğrudan yapıldığından yukarıda bahsettiğimiz iki görüşmenin ikincisi, işte bu sıralarda gündeme gelmişti. Aslında Almanya birçok kez gerek Türk gerek Yunan diplomatlara bu yönde telkin ve tavsiyelerde bulunmuştu[638]. En son Venizelos'un, Avrupa'da gerçekleştirdiği diplomasi turu kapsamında, Ocak 1914 sonlarında görüştüğü Almanya Dışişleri Bakanı Jagow adalar konusunda Osmanlı Devleti ile bir anlaşma yapmasını tavsiye etmişti[639]. Büyük Devletlerin adaların geleceği hakkındaki kararının, Osmanlı Devleti'ne tebliğ edildiği günlerde, Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasındaki ihtilafın sonlandırılması için arabuluculuk yapmak istediğini bildiren Romanya'ya, verilen cevapla yeşil ışık yakılmıştı[640]. Osmanlı Devleti, kıyıya yakın adalar ile Oniki Ada grubunda yer alan adalardan bazılarını,

---

[636] Notaların tam menti için bkz: Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 392-393, 405-406; **Galip Kemalî Söylemezoğlu Hatıraları, Atina Sefareti (1913-1916)**, s. 147-148.

[637] Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, s. 129.

[638] William Peter Kaldis, Ronald John Lagoe, "Background for conflict: Greece, Turkey and the Aegean Islands, 1912-1914", s. D1129-1130.

[639] Necdet Hayta, **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)**, s. 117. Dışişleri Genel sekreteri Zimmermann'ın benzer tavsiyeleri için, bkz: aynı eser s. 104-105, ayrıca s. 113.

[640] O sırada Atina sefiri bulunan Galip Kemalî Bey'e göre Romanya Balkanlarda bir Osmanlı-Romanya-Yunanistan ittifakı yapılması düşüncesindeydi. Hatta uzun görüşmeler neticesinde çıkmaza giren Türk-Yunan barış görüşmelerinde Romanya İçişleri Bakanı Take İonecsu'nun bizzat Atina'ya giderek inisiyatif alması bu yüzdendi ve Atina Antlaşması kendisinin gayretleri ile 14 Kasım 1913'te imzalanabilmişti. Romanya Kralı I. Karol (Şarl)'ın kendisine, Said Halim Paşa ve Talat Bey'e birinci rütbeden "Couronne de Roumanie" nişanlarını vermesinin Galip Kemalî Bey'e göre bir nedeni de ileride bir Türk-Romanya-Yunanistan ittifakı arzusunda bulunan Romanya Hükümetinin, böyle bir ittifaka zemin olmak üzere Türk-Yunan sulhünün sağlanmasından duyduğu memnuniyet idi. Galip Kemalî Bey hatıralarının bu döneme ait kısmında söz konusu ittifak projesinin arkasında, "Balkan harbi sonrası bölgede artan Slav nüfuzunu kırmak isteyen" Alman İmparatorunun bulunduğunu ifade etmektedir. **Galip Kemalî Söylemezoğlu Hatıraları, Atina Sefareti (1913-1916)**, s. 41, 81, 137.

Yunanistan ile değiş-tokuş edebileceğini bildiriyordu[641]. Adalar meselesi, bu tarihlerde Osmanlı Devleti açısından artık Midilli ve Sakız adalarının kurtarılması şeklini almıştı. Mesela, büyük devletlerin adalar hakkındaki notasına, Osmanlı Devleti'nin verdiği cevabî notanın son cümlesinin anlamını soran Fransa'nın Roma Sefirine, Roma Sefiri Nabi Bey, Midilli ve Sakız adalarını barışçı yollarla geri alabilmek hakkının saklı tutulduğunu söylüyordu[642]. Bu sırada, Said Halim Paşa, Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya gönderdiği genelgede, Osmanlı Hükümetinin adalar sorununu doğrudan Yunanistan ile görüşmeye karar verdiğini bildirmişti[643]. Ancak Mayıs 1914'e gelindiğinde, Romanya'nın, yukarıda bahsedilen arabuluculuğu sağlayamadığı anlaşılıyor. Görüşmelere başlamak için önşart olarak Midilli ve Sakız'a Türk komiserlerin tayin edilmesi, kaçakçılığın önleneceğine ve bu adalarda tahkimat yapılmayacağına dair her türlü garantinin verilmesi ile Müslüman nüfusa iyi muamele edileceği yönünde, Venizelos tarafından yapılan taahhütlerden tatmin olmayan Babıali, Midilli ve Sakız'a otonomi verilmesi karşılığında ise Rodos hariç olmak üzere, Oniki adanın altısını Yunanistan'a bırakmayı öneriyordu[644]. Said Halim Paşa'nın ifadesiyle, Yunanistan ile olan görüşmelerdeki tek kaide, adaların takasıydı[645]. Diğer taraftan, Yunanistan'ın İstanbul Sefiri Panas, doğrudan bir görüşmeye tamamen karşı çıkıyordu[646].

---

[641] Said Halim Paşa'dan Bükreş Elçisi Sefa Bey'e,14 Şubat 1914: Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 395.

[642] Tam da bu sırada Atina Sefiri Galip Kemali Bey *Le Temps* Gazetesi'ne verdiği bir mülakatta "Biz ancak bir tek hal sureti, Sakız ve Midilli'nin Türkiye'ye dönmesini kabul edebiliriz. Bunun haricinde herhangi bir hal çeresi, hatta bi-taraflaştırılmak bile Asya imparatorluğumuz için tehlike teşkil eyleyeceğinden, işimize gelmez. Filvaki bu takdirde, Yunan nüfuzu sahil boyunda mukim 400.000 Rum üzerinde hiçbir maniye rastlamadan cari olacaktır" şeklinde açıklamalarda bulunmuştur: **Galip Kemalî Söylemezoğlu Hatıraları, Atina Sefareti (1913-1916)**, s. 145-146.

[643] Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 417-418; **Ottoman Diplomatic Documents on the Origins of the World War One VI. The Aegean Islands Issue 1912-1914**, ed. Sinan Kuneralp, İstanbul: The Isis Press, 2011, belge No. 384.

[644] İngiltere'nin Bükreş Sefiri Barclay'den Dışişleri Bakanı Grey'e, 2 Mayıs 1914: Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 484. Venizelos 2 Mart 1914'te Galip Kemalî Bey aracılığı ile Sakız ve Midilli adaları ile mübadele olunmak istenen adaları Babıalî'den sormuş ve bunların Psara, Karyot (Ahikerya), Koçbaba (Levita), İstanbulya (Astipalya), Kerpe, Kaşot adaları olup, Sisam'ın da aynı idari yapı içinde Osmanlı idaresinde kalmayı sürdüreceği cevabını alması üzerine bu teklifi görüşmeye değer bulmamıştır: **Ottoman Diplomatic Documents on the Origins of the World War One VI. The Aegean Islands Issue 1912-1914**, belge No. 390, 391; **Galip Kemalî Söylemezoğlu Hatıraları, Atina Sefareti (1913-1916)**, s. 154-155.

[645] **Ottoman Diplomatic Documents on the Origins of the World War One VI. The Aegean Islands Issue 1912-1914**, belge No. 436.

[646] Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 427-428, 430-431.

21 Şubat tarihli cevabî notasında, kendisine terkedilen adaların saldırıya uğramayacakları yolunda büyük devletlerden garanti istemesi Yunanistan'ın, Türk tarafının Midilli ve Sakız konusundaki ciddiyet ve kararlılığını zımnen kabul ettiğini gösteriyor. Bu istek, yeni bir diplomatik savaşın habercisiydi. Gerçekten de Osmanlı Devleti, Yunanistan'a böyle bir garanti verilmesinin önlenmesi için Avrupa'daki diplomatik temsilcilerini harekete geçirmişti[647]. Bu yönde kaleme alınan taslakta, büyük devletlerin, Yunan Hükümetinin Ege adalarında rahatsız edilmemesi için Türkiye nezdinde "*bütün nüfuzlarını kullanacaklardır"* ifadesinin, Osmanlı hariciyesinin girişimiyle "*dostane nüfuzlarını kullanacaklardır"* şeklinde değiştirilmesinin sağlandığını görüyoruz[648]. Osmanlı Hükümetinin bu hassasiyeti, Midilli ve Sakız'ın geri alınmasında, savaş seçeneğinin önünün muhtemel bir uluslararası taahhüt yoluyla kapatılmasını engellemeye yönelikti.

Nisan 1914 başlarında, Romanya Kralı'nın, Başyaveri General Coanda'yı arabuluculuk için Atina'ya göndermesi ve bu ayın sonlarına doğru, Venizelos'un, Midilli ve Sakız'a karşılık Oniki Ada'dan bazılarını mübadele etmeye istekli görünmesi bir sonuç getirmemiştir[649]. Aksine, bu dönemde taraflar arasındaki siyasî ilişkiler, başka sebeplerden ötürü hızla gerilmekteydi. Yunanistan, Osmanlı Devleti'ni Trakya, Ayvalık ve İzmir bölgesindeki Rumlara kötü muamelede bulunmak ve göçetmeye zorlamakla suçlarken, Osmanlı Devleti de özellikle Makedonya ve Selanik başta olmak üzere, Yunan işgali altında yaşayan Müslümanlara kötü davranıldığı ve baskı yapıldığını ileri sürüyordu. Nitekim Yunanistan, 12 Haziran 1914'te verdiği nota ile Osmanlı Devleti'ne savaş tehdidinde bulunmuştu[650].

Yunanistan, 1914 yılının ortalarında, Osmanlı Devleti tarafından İngiltere'ye sipariş olunan iki dretnotu gündeme getirerek, Türk tarafının Midilli ve Sakız adaları konusunda harekete geçmek için dretnotların teslim edilmesini beklediği şeklinde

---

[647] Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa'dan Londra Sefiri Tevfik Paşa'ya, 8 Nisan 1914: Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 451.

[648] Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 469, 471-473, 475; **Ege'de Temel Sorun. Eğemenliği Tartışmalı Adalar**, s. 56.

[649] **Galip Kemalî Söylemezoğlu Hatıraları, Atina Sefareti (1913-1916)**, s. 161; Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 446-447, 481.

[650] Geniş bilgi için bkz: Ahmet Efiloğlu, **Osmanlı Rumları. Göç ve Tehcir 1912-1918**, İstanbul: Bayrak Yayımcılık 2011, s. 151-222.

"kaygı" dolu ifadelerle İngiltere'yi harekete geçirmeye çalışıyordu[651]. Çıkacak bir savaşta, Boğazların yeniden kapanabileceğinden ve bunun ciddi ticarî kayıplara sebep olabileceğinden de endişe duyan İngiltere Midilli ve Sakız adaları konusunda doğrudan bir Türk-Yunan müzakeresini teşvik etmeye başlamış, hatta Türk-Yunan ilişkilerindeki gerilimin zirve yaptığı Haziran 1914 ortalarında, bizzat Dışişleri Bakanı Edward Grey, konuyu Alman tarafı ile görüşerek Oniki Ada'nın Yunanistan'a bırakılması düşüncesine İtalya'nın bakışını öğrenmeye çalışmıştır[652].

Yunan donanması karşısında zayıf durumda kalan Osmanlı donanmasının güçlenmesi için acilen savaş gemisi satın alınması gerektiğinin farkında olan Osmanlı devlet adamlarının, bu dönem karşılaştıkları en büyük problem, ekonomik imkansızlıklar olmuştur. Sadareti ve Bahriye Nezaretini elinde bulunduran Mahmut Şevket Paşa'nın, o sırada kredi anlaşması yapmak üzere Paris'te bulunan Cavit Bey'e gönderdiği 27 ve 30 Nisan 1913 tarihli, ihtiyaç duyulan gemilerin alınabilmesi için mutlaka bir borçlanmaya gidilmesi gerektiğine dair mektupları, bu imkansızlığı tüm açıklığı ile ortaya koymaktadır. Anadolu ve İstanbul ancak güçlü bir donanma ile korunabileceği gibi, adalar da ancak bu sayede geri alınabilirdi[653]. Osmanlı donanmasının yeni zırhlılar satın alınarak güçlendirilmesi meselesi, zamanla Midilli ve Sakız adalarının kurtarılması konusu etrafında yoğunlaşmıştır. Güçlü bir donanmaya sahip olmayı, adaların savaş ile kurtarılmak istenmesine indirgememek gerekir. Herşeyden önce, diplomatik görüşmelerde Osmanlı Devleti'nin eli güçlenmiş olacaktı.

27 Temmuz 1911'de imzalanan bir sözleşme ile İngiliz Vickers şirketine sipariş olunmuş *Reşadiye* dretnotu, tamamlanarak 3 Eylül 1913'te gösterişli bir törenle denize indirilmişti[654]. Birçok devletin almak istediği ve İngiliz Bahriye Nezareti'nin Yunanistan'a satılması için üretici şirket Armstrong'u özellikle uyardığı *Rio de Janerio* dretnotu için son derece gizli yürüttüğü görüşmelerde, çok yüksek bir bedel teklif eden Osmanlı Devleti, 11 Aralık 1913'te alımı sonlandırmıştı. Osmanlı Devleti'ne üç milyon sterline mal olan *Rio de Janerio* ya da yeni adıyla *Sultan*

[651] Atina Sefiri Elliot'tan Dışişleri Bakanı Grey'e, 28 Mayıs 1914: Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 504-506.
[652] Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 461, 524, 532, 548, 550-551.
[653] Murat Bardakçı, "The Balkan Wars-Era Special Letters Over the Navy", **International Turkish Sea Power History Symposium** (20-22 October 2008, İstanbul), İstanbul 2008, s. VI-20-VI-22.
[654] Serhat Güvenç, **Osmanlıların Dretnot Düşleri**, s. 60-67.

Osman dretnotu için gerekli kredi Fransız Perrier Bankası tarafından sağlanmıştı; üstelik aynı dretnotu almak isteyen Yunanistan'ın, Fransa ile kredi pazarlığının sürdüğü bir sırada ve Fransız Hükümeti'nin Perrier Bankası'nın Osmanlı Devleti'ne kredi vermesini engellemeye çalıştığı bir ortamda[655]. Bu iki drentnottan Sultan Osman'ın 1914 sonlarında, Reşadiye'nin ise 1915 senesinde teslim alınması öngörülmüştü[656]. Teknik bakımdan gayet üstün özelliklere sahip[657] bu iki dretnotu donanmasına kazandıran Osmanlı Devleti, denizlerde, Yunanistan karşısında Balkan Savaşlarında kaybettiği üstünlüğü geri almışa benziyor. Osmanlı Devleti'nin adalar meselesinin halli için bu iki dretnotun teslimini beklediğini düşünen Yunanistan, dretnotların tesliminden önce yapılacak bir askeri harekatla batırılmasını ya da teslimden önce savaş ilan ederek, Osmanlı Devleti'nin donanmasını yok etmeyi dahi düşünmüştü[658].

Adalar meselesi yüzünden, bir Osmanlı-Yunan savaşının çıkmasını an meselesi olarak gören İngiltere'nin, İstanbul'daki Deniz Ateşesi Albay Boyle'un, tarafların donanmaları hakkında Mayıs 1914 sonlarında kaleme aldığı raporda; güç bakımından iki taraf donanması arasındaki eşitliğin yakın zamanda teslim alınacak dretnotlar sayesinde ciddi bakımdan *Türkiye* lehine değişeceği üzerinde durulmaktaydı. Bu arada, Yunanistan'ın durumu eşitlemek için dışarıdan gemi alımını başaramadığına dikkat çekilmekteydi[659]. Yunanistan, ancak uzun uğraşlardan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nden iki savaş gemisi satın alabilmişti. Osmanlı Devleti'nin, söz konusu satışı gerek İstanbul'da Amerikan sefiri Henry Morgenthau gerekse Washington'da kendi sefiri Ahmed Rüstem Bey aracılığı ile engelleme çabaları ise sonuçsuz kalmıştır[660]. Başbakan Venizelos, *Idaho* ve *Mississippi* adlı dretnot öncesi muharebe

---

[655] Serhat Güvenç, **Osmanlıların Dretnot Düşleri**, s. 77-82; Karl Wilhelm Augustus Darr, **The Ottoman Navy 1900-1918**, s. 126.

[656] Rasim Ünlü, Tarihimizde Reşadiye ve Sultan Osman-ı Evvel Dretnotları, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

[657] Reşadiye dretnotu 23.000 ton olup, 21 mil hız yapabilmekteydi. Dretnotta 10 adet 13.5/45 inç, 16 adet 6/50 inç top; 2 adet 3 inç uçaksavar; 2 adet denizaltı torpido kovanı bulunuyordu. 27.500 tonluk Sultan Osman dretnotu ise 22 mil hıza sahipti. Sahip olduğu silahlar 14 adet 12/50 inç, 20 adet 6/50 inç, 8 adet 3 inç top; 2 adet 3 inç uçaksavar; 4 adet 3 pdr. ; 1 adet 3 pdr uçaksavar; 2 adet denizaltı torpidosundan müteşekkildi: Serhat Güvenç, **Osmanlıların Dretnot Düşleri**, s. 27, 58.

[658] Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 570-571; Serhat Güvenç, **Osmanlıların Dretnot Düşleri**, s. 84-85.

[659] Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 491-496.

[660] Karl Wilhelm Augustus Darr, **The Ottoman Navy 1900-1918**, s. 134-138.

gemilerinin satın alınmasının Yunan donanmasına yeniden bölgede üstünlük sağladığını, hatta dretnotların Türk donanmasına katılmasının da bu durumu değiştirmeyeceğine inanmaktaydı. Artık adalar için pazarlık etme dönemi sona ermişti[661]. Aslında Temmuz 1914'te Yunanistan'a teslim olunan iki savaş gemisi, teknik olarak hiçbir üstünlük sağlamadığı[662] gibi, Sultan Osman'ı müteakip Reşadiye dretnotunun Osmanlı donanmasına katılmasından sonra, denizlerdeki üstünlük kesin olarak Türk tarafına geçmiş olacaktı[663].

Dünya Savaşı başladığı sırada, Sultan Osman dretnotunun yapımı tamamlanmıştı. Reşadiye ise en iyi ihtimalle aynı yılın Ağustosunda bitmiş olacaktı. Gemilerin teslim tarihi yaklaştığı sırada, Venizelos, doğrudan görüşmeleri kabul etmişti. Bu görüşmenin ayarlanmasını, meşhur İngiliz gazeteci Dr. Emile Joseph Dillon gerçekleştirmişti[664]. Görüşme mekanı olarak, önce Brüksel belirlenmiş, hatta Venizelos bundan önce, 21 Temmuz 1914'te yola çıkmıştı. Bu günlerde, Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında bir savaş çıkması an meselesi olmasına rağmen, geri dönmeyerek, yolculuğuna devam etmişti. Bu sırada, adalar meselesinden öte, iki taraf arasında daha geniş bir anlaşma yapılmaya çalışıldığı yönünde bilgiler mevcuttur. Osmanlı Devleti, adalarda Osmanlı sancağının devam etmesi, askerî birlik bulundurulması şeklinde şartlar ileri sürmüştür[665]. İlginç bir şekilde, Said Halim Paşa yola çıkmamak için ayak sürüyordu. Venizelos, Münih'te iken Avusturya-Sırp savaşı başlayınca, Atina'ya dönmek durumunda kaldığı için Brüksel görüşmesi gerçekleşememiştir[666].

---

[661] İngiltere'nin Atina Maslahatgüzarı Erskin'den Dışişleri Bakanı Grey'e 26 Haziran 1914'te sunulan iki rapor: Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 559, 564-565.

[662] Serhat Güvenç, **Osmanlıların Dretnot Düşleri**, s. 90-93.

[663] İngiliz Deniz Ateşesi Albay Boyle'nin raporuna göre Idaho ve Mississippi gemileri 13.000 ton olup 17 deniz mili hıza sahiptiler. Her bir gemide 4 adet 12 inç, 4 adet 8 inç ve 8 adet 7 inç evsafında top bulunuyordu. Teknik özelliklerin detaylı karşılaştırması için: Bilal Şimşir, **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913-1914)**, s. 565-567. Üstelik Bahriye Nezareti Vickers and Armstrong şirketlerine, Nisan 1914'te Fatih adı verilen diğer bir dretnot sipariş ettiği gibi hayata geçirdiği bahriye programı ile aynı şirketlere iki adet muhafazalı kruvazör, dört adet muhrip, iki adet denizaltı; Fransız Normand şirketine altı adet muhrip, Schneider'e ise iki adet denizaltı sipariş etmişti: Serhat Güvenç, **Osmanlıların Dretnot Düşleri**, s. 94-95.

[664] **Ottoman Diplomatic Documents on the Origins of the World War One VI. The Aegean Islands Issue 1912-1914**, belge No. 473.

[665] Bunun üzerine Türk tarafı askerlerin Osmanlı tebaası Rumlar arasından seçilebileceğini söylemiştir: **Ottoman Diplomatic Documents on the Origins of the World War One VI. The Aegean Islands Issue 1912-1914**, belne No. 474, 475.

[666] **Ottoman Diplomatic Documents on the Origins of the World War One VI. The Aegean Islands Issue 1912-1914**, belge No. 476, 479, 480, 481, 482.

Hemen ardından, Gökçeada açıklarında denizde bir görüşme yapılması gündeme gelmiştir. 5 Ağustos tarihi ön plana çıkmıştır, ancak görüşme mevcut siyasî durum açıklık kazanıncaya kadar ertelenmiştir[667]. En sonunda, Said Halim Paşa, görüşmelerin İstanbul veya Bükreş'te yapılmasını teklif etmiştir[668]. Türk tarafını Dahiliye Nazırı Talat Bey ile Mebusan Meclisi Reisi Halil (Menteşe) Bey'in, Yunan tarafını ise Eski başbakanlardan Alexandre Zaimis ile Girit Valisi ve Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Nikolas Politis'in temsil ettiği Bükreş görüşmeleri, Ağustos 1914'ün ortalarında başlamıştır.

En başından itibaren, Avrupa ve Amerika'daki Yunan lobisi, Sultan Osman ve Reşadiye dretnotlarının Osmanlı Devleti'ne verilmemesine yönelik ciddi bir çaba göstermekteydi[669]. 1 Ağustos 1914'te, Sultan Osman ve Reşadiye dretnotlarına el koyan İngiltere, kararını resmen 3 Ağustos'ta Osmanlı Hükümeti'ne tebliğ etmişti[670]. Birkaç gün sonra, Osmanlı Devleti'ne sığınan *Breslau* kruvazörünün, *Midilli* olarak yeniden isimlendirilmesi, adalar konusunun, gündemin en üst sırasında olduğu bu sürecin ürünüdür[671]. İngiltere'nin el koyduğu iki dretnotun yeri, bu şekilde 10 Ağustos'ta Osmanlı bahriyesine katılan iki Alman zırhlısı ile dolduruluyordu. Bu gelişmelerden sonra başlayan Bükreş görüşmelerinde, Osmanlı hükümeti, Midilli, Sakız, Limni ve Sisam adalarının Osmanlı Devleti'ne iadesini, bunların başına bir Hristiyan vali tayini ve idari otonomi verilmesini teklif etmiştir[672]. Buna mukabil, Yunan delegeleri sadece Midilli ve Sakız adalarında Osmanlı egemenliğinin

---

[667] Venizelos'un çok arzuladığı bu buluşmanın ertelenmesinde Yunanistan'ın İstanbul Sefiri Panas'ın da parmağı olduğunu gösteren belgeler mevcuttur: **Ottoman Diplomatic Documents on the Origins of the World War One VI. The Aegean Islands Issue 1912-1914**, belge No. 487, 488, 489, 490.

[668] **Ottoman Diplomatic Documents on the Origins of the World War One VI. The Aegean Islands Issue 1912-1914**, belge No. 497.

[669] Rasim Ünlü, Tarihimizde Reşadiye ve Sultan Osman-ı Evvel Dretnotları, s. 39. İngiliz hükümetinin el koyma kararını almasında en önemli saiklerden birisi şüphesiz dönemin Bahriye Nazırı Winston S. Churchill'in donanma yarışında Almanya'ya karşı üstünlüğü korumak için geliştirdiği strateji olmuştur. Geniş bilgi için bkz: Serhat Güvenç, **Osmanlıların Dretnot Düşleri**, s. 101-123.

[670] Serhat Güvenç, **Osmanlıların Dretnot Düşleri**, s. 125. Ayrıca bkz: Mübahat Kütükoğlu, "I. Dünya Savaşı Arefesinde İngiliz Hükümetinin El Koyduğu Gemiler ve Türk Kamuoyu, **Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı**, İstanbul 1995, s. 206-218.

[671] Keza bu dönemde Fransa'ya ısmarlanan gambotlardan birine *Sakız* ismi verilmiştir. Aynı dönemde zırhlılardan bir diğerine de *Girit* ismi verilmek istenmişti: Rasim Ünlü, Tarihimizde Reşadiye ve Sultan Osman-ı Evvel Dretnotları, s. 35.

[672] Ayrıca Düyun-ı Umumiyeye tahsis edilmiş vergiler ve posta gelirleri hariç adanın tüm gelirleri mahallî ihtiyaçlara tahsis olunacaktı: **Ottoman Diplomatic Documents on the Origins of the World War One VI. The Aegean Islands Issue 1912-1914**, belge No. 499a.; **Ege'de Temel Sorun. Egemenliği Tartışmalı Adalar**, s. 58-60.

tanınabileceğini, bu ikisinin ise elli yıl için Yunanistan'a kiralanmasını önermişlerdir. Yunanistan'ın, mevcut işgalci konumunu onaylatmak ve sürdürmek istemesi şeklinde yorumlanan teklifi üzerine, Osmanlı Devleti bu ülkeye savaş açmak istemişti. Ancak Avusturya ve Almanya buna müsaade etmemiştir. Bir süre sonra İngiltere de buna izin vermeyeceğini göstermişti. Bunun üzerine, Yunanistan'ın şartlarını, menfaatlerine ve kamuoyu beklentilerine ters bulan Osmanlı Hükümeti, Halil Bey'den, görüşmeleri erteleyerek dönmesini istemiştir. Böylece, Bükreş görüşmeleri 10 Eylül 1914'te resmen sona ermiştir.

Doğu Akdeniz'in bu yapısı, İngiltere tarafından kurulan yeni statüko olup Süveyş ve Hindistan'ın korunması siyasetinde, uzun yıllar birinci savunma hattı olan Türkiye, güvenilirliğini yitirdiği için artık Salamis-İzmir arasında yeni bir hat oluşturulmuştur[673].

[673] Marian Kent, "Great Britain and the End of the Ottoman Empire 1900-13", s. 184.

İKİNCİ BÖLÜM

İRREDENTİSM KARŞISINDA BİRLİKTE YAŞAM: MİDİLLİ'DE SOSYAL HAYAT VE KURUMLAR

A) NÜFUS, YERLEŞİM ve SOSYAL YAPI

1-Midilli Adası'nın Nüfusu ve Nüfus Yapısı

Osmanlı millet sistemi açısından Midilli Adası'nı öncelikle Müslüman ve Rum olmak üzere iki toplumsal tabakaya ayırmak gerekmektedir. Her ne kadar ikinci grup, Rum şeklinde ifade edilmişse de burada aynı zamanda dini bir referans söz konusu olduğundan[1], bu tasnif özü itibariyle doğrudur. Ayrıca her iki tabakayı yani Müslüman ve Ortodoks Rumları kendi cemaatleri içinde kategorize etmek ve cemaatler ve cemaat içi ilişkiler üzerinde durmak gerekecektir. Bir yerleşim yerinin nüfusu, nüfusun yapısı ve yerleşim yerindeki dağılımı toplumsal yapı ve ilişkilerin şekillenmesinde önemli olduğundan öncelikle Midilli Adası'nın nüfusu üzerinde durulacaktır.

Müslümanlar ve Rumlardan meydana gelen Midilli Adası bu özelliği ile Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne bağlı diğer adalardan daha homojen bir yapıya sahiptir. Bunlardan Rodos'ta göz ardı edilemeyecek bir Yahudi cemaati, Sakız'da ise Katolik latin cemaat mevcuttu[2]. Limni gibi eyalete bağlı diğer adalarda tek gayrimüslim unsur olarak Rumlar bulunmaktaysa da hemen hepsinde Müslüman yerleşimi devamlılık arz etmekle birlikte[3], sayıları önemli sayılabilecek oranda olmadığından, Midilli Adası, eyalet içinde müstesna bir yere sahipti. Müslüman nüfusun, büyük bir yerleşim yeri olan Midilli Adası'nın sathına yayılmış olması, nüfusunu sadece Müslümanların oluşturduğu köylerin yanında çok sayıda karma köyde Müslüman ve Rumların bir arada yaşamaları Midilli'nin toplumsal yapısının

---

[1] İlhan Şahin, "Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nda Nüfus ve Nüfus Hareketleri", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, ed. İdris Bostan, Ankara 2003, s. 138.

[2] Ali Fuat Örenç, **Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, s. 201-210; Aynı yazar, "Sakız", **DİA**, 36, İstanbul 2009, s. 8-9.

[3] Limni Adası örneği için bkz: Feridun M. Emecen, "Limni Adası'nda Türk İskânının Ortaya Çıkışı ve Gelişim Safhaları", **Tarih Dergisi**, 46 (2007), İstanbul 2009, s. 177-203.

diğer bir özelliğidir. Ekonomisi büyük oranda tarıma dayalı olan Midilli Adası'nda nüfusun dağılımı tarımsal faaliyetlerden oldukça etkilenmiştir. Zeytin tarımında XVIII. yüzyılda başlayan artışın, XIX. yüzyılda zirveye çıkması nüfus artışı üzerinde doğrudan bir etki yapmış, zeytinlik olarak kullanılan topraklarda bir artış meydana geldiği gibi yeni yeni yerleşim yerleri de kurulmuştur. Öyle ki günümüzde Midilli Adası'na hakim arazi yapısının büyük oranda XIX. yüzyıldaki bu dönüşümün bir eseri olduğu ifade edilmektedir[4]. Bu dönüşüm sürecinde, ortaya çıkan bir diğer gelişme ise XVIII. yüzyıl Midilli'sinde oldukça az olan kırsal alandaki Müslüman-Türk nüfus miktarının ve tabiki bunların yaşadığı köy sayısının[5], XIX. yüzyılda ciddi oranda artmasıdır.

Osmanlı Devleti'nde ilk genel nüfus sayımı II. Mahmud döneminde gerçekleştirilmiştir[6]. Bu sayımın birkaç öncelikli amacı vardı. Kurulmakta olan yeni ordunun kullanabileceği asker potansiyelinin tespiti bunlardan en dikkat çekenidir[7]. Bir Osmanlı klasik dönem uygulaması olmasının yanında, 1831 sayımlarında erkek nüfusun dikkate alınması bu sebeple şaşırtıcı değildir. Bu ilk genel sayımın diğer bir amacı da geleneksel tahrir uygulamasındaki gibi verilerin vergilendirmede kullanılmak istenmesiydi[8]. Akabinde nüfus işleriyle ilgilenecek merkezî bir büroktarik organizasyona gidilerek, 1835 yılında Dahiliye Nezareti'ne bağlı bir Ceride-i Nüfus Nezareti kurulmuş, fakat çok uzun ömürlü olamayarak on yıl sonra kapatılmıştır. Merkezî bir nüfus bürokrasisinin yeniden organizasyonu Kırım Savaşı'nı müteakiben Tahrir-i Emlak Nezareti'nin kurulmasıyla olmuştur. Mithat Paşa'nın 1872'de kısa süreli sadareti sırasında, daha önce Maliye Bakanlığı'na bağlı

[4] Thanasis Kizos, Maria Koulouri, "Economy, Demographic Changes and Morphological Transformation of the Agri-cultural Landscape of Lesvos, Greece, **Human Ecology Review**, XII/2, 2005, s. 186.

[5] Levent Payzın, XVIII. Yüzyılda Midilli Adası, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2008, s. 54.

[6] Mahir Aydın, "II. Mahmud Dönemi Yapılan Nüfus Tahrirleri", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, İstanbul 1990, s. 81-116.

[7] Asakir-i mansure ordusunun kuruluşu sürecinde izlenen askere alma stratejisi hakkında bir tartışma için bkz: Gültekin Yıldız, **Neferin Adı Yok. Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)**, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2009, s. 131-260.

[8] Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", **International Journal of Middle East Studies**, 9, 1978, s. 325; **Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500-1927**, haz. Cem Behar, Tarihi İstatistik Dizisi, II, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Entitüsü Yayınları 1996, s. XVIII-XIX.

olan Nüfus-ı Umumî İdaresi tekrar Dahiliye Nezareti'nin emrine verilmiştir[9]. Yine bu dönemde ülke genelinde bir nüfus sayımı yapılmak için nizamname hazırlanarak geniş çaplı bir hazırlığa gidilmiş olmasına rağmen, arzu edilen sayıma bir türlü başlanamamıştır.

İncelediğimiz dönemde, günümüz anlamıyla bir nüfus sayımı yapılarak veri toplanması amacıyla Eylül 1881'de *Sicil-i Nüfus Nizamnamesi* yayımlanmıştır. Bu sırada nüfus sayımında izlenecek usulün anlatıldığı bir talimatname de hazırlanmış, sayım için kaza idari birimini esas alan bir organizasyona gidilmiştir. Sayım için oluşturulan komitelerde kaza idare meclisi ve belediye meclisinden birer üye, nüfus memuru, bölgedeki gayrimüslimleri temsilen bir kişi ve redif askerî teşkilatından bir yetkili yer almıştır[10]. 1885'te başlayan ülke genelindeki bu sayımın tamamlanması oldukça uzun sürmüştür. Sayılan her bireye, doğum yeri, yaşı, dini, mesleği, medeni hali, erkekler için askerlik durumunu gösteren ve yine erkekler için sakal ve bıyıklarının tarif edildiği imzalı ve mühürlü bir *nüfus tezkiresi* verilmiştir. Söz konusu tezkire tüm resmî işlemler sırasında resmi makamlara sunulması gereken bir belgeye dönüşmüştür. Bu sayım sonrası, ayrıca bölgelerin doğum ve ölüm gibi nüfus gelişmelerinin kazalardan başlayarak yukarıya doğru giden hiyerarşik bir sıralama ile takip edildiği bir sistematik yapı hayata geçirilmiştir. Bununla, nüfus verilerinin güncel tutulması amaçlanmıştır. Daha sonra, aynı skalada diğer bir nüfus sayımı 1906-1907 yıllarında gerçeleştirilecektir. Bu ikisinin yöntem ve içerik olarak en ayrıntılı ve önemli sayımlar olduğunu ifade etmek gerekir. Bunun yanında, bölgesel nüfus verileri ve bazı yabancıların sunduğu istatistikler gibi farklı birtakım kaynaklar -ihtiyatlı olarak kullanılarak- incelediğimiz dönemde Midilli Adası'nın nüfusunun ortaya konulmasında tamamlayıcı olacaktır.

1876-1880 arasında, Midilli Adası'nın dört yıllık nüfus hareketi ve doğum ölüm oranlarını gösteren aşağıdaki istatistik cetvelinde, 1876-1877 yılı nüfusu toplam 44.633 olarak gösterilmektedir[11]. Sadece erkeklerin dikkate alındığı bu

[9] Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", s. 327-328.
[10] Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", s. 330-331; Ali Güler, **Rakamlarla Türkiye'de Azınlıklar**, Ankara: Berikan Yayınları 2001, s. 6.
[11] Bu arada Kemal Karpat 1294 yılı Devlet Salnamesi'ne dayanarak Midilli Adası'nın nüfusunu 10.020 hane ve 32.207 kişi olarak göstermektedir (**Ottoman Population 1830-1914**, Madison: The University of Wisconsin Press 1982, s. 121) ki gerek yukarıdaki tabloya esas teşkil eden arşiv belgesi gerekse sonraki veriler bu rakamın ciddi oranda eksik olduğuna işaret etmektedir.

hesaplamaya kadınların da dahil edilmesiyle, Midilli Adası'nın 1876-1877 yılı nüfusunun doksan bin civarında olduğu tahmin edilebilir.

Tablo-5
MİDİLLİ SANCAĞI NÜFUS MİKTARI

Yıllar	Tüm Nüfus			Müslüman			Gayrimüslim		
	Toplam	Ölüm	Doğum	Toplam	Ölüm	Doğum	Toplam	Ölüm	Doğum
1876-1877	44633	491	505	6056	20	34	38607	471	453
1877-1878	44638	479	454	6045	43	33	38593	436	422
1878-1879	44665	481	505	6032	33	20	38633	448	488
1879-1880	44773*	511	619	6033	55	56	38740	456	563
Kaynak: BOA, YEE, 100/38, Lef 3									

1876-1877 yılındaki doğum-ölüm rakamlarına bakıldığında, doğum lehine on dört sayılık bir üstünlük söz konusudur. Müslüman nüfus arasında aynı yıl doğum-ölüm oranlarına baktığımızda, hayata veda eden yirmi kişiye karşılık otuz dört doğum gerçekleşmiştir. Dört yıllık periyot içinde, Müslümanların doğum-ölüm oranlarına bakıldığında ise ölüm oranının yüksek olduğunu ve periyot başında 6056 olan toplam Müslüman sayısının 1879-1880 aralığında 6033'e gerilediği görülmektedir. Gayrimüslim nüfusunda ise nispi bir artış söz konusu olup 1876-1877 aralığında 38.607 olan sayı 1879-1880'de 38740'a çıkmıştır. Bununla birlikte, Midilli Adası'nın nüfusu 1914 yılına kadar sürekli artmış olup bu aynı zamanda Müslümanlar için de geçerlidir. 1879-1880 aralığında, Midilli Adası'nın toplam nüfusu 44.773 kişi olarak gösterilmiş olup kadınlar da dikkate alındığında, toplam nüfusun doksan bin bandının biraz üzerine çıktığını düşünmek yanlış olmayacaktır.

Midilli Adası'nın özellikle Müslüman nüfusundaki artışın farklı sebeplerinin de olabileceğine dair birtakım işaretlere sahibiz. Osmanlı Devleti'nin çok eskiden

* Cetvelde 1876-1877 senesi hesaplanırken birkaç yanlışlık yapılmıştır. Öncelikle söz konusu dönemde topman doğan sayısı 487 iken cetvelde yanlışlıkla 505 olarak kaydedilmiştir. Bunun sonucunda toplan nüfus 44693 olması gerekirken bir sonraki 1877-1878 aralığında 44663 olarak yazılmıştır. Bu hesaplama hatasından kaynaklanan + 30 fark toplam nüfusun sonuna eklenirse 1879-1880 aralığında Midilli Adası nüfusu 44803 olacaktır.

beri başvurduğu bir iskan yöntemi olarak göç ve sürgünden[12] farklı olarak, incelediğimiz dönemde Osmanlı Devleti'nin kaybettiği savaşlar neticesinde elinden çıkan topraklardan Anadolu'ya göç eden Müslümanları uygun bölgelere iskan etmeye çalıştığını görüyoruz[13]. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında yaşanan göç dalgasını organize etmek ve muhacirleri uygun bölgelere yerleştirmek için görevliler tayin edildiği anlaşılmaktadır[14]. Bu muhacirlerden bir kısmı Midilli Adası'na sevkedilmiştir. Edremit tarafına toplanmış olan göçmenlerden bir kısmı Molova Kazası'na gönderilmekteydi[15].

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Girit'teki isyan ve baskılardan dolayı ciddi miktarda Müslümanın adayı terkettiği bilinmektedir. Mesela 1897 sonrasında on beş binden fazla Giritli Müslüman İzmir'e göç etmişti[16]. Giritlilerin bir kısımının da Midilli Adası'na gelerek, yerleştiği bilinmektedir. Midilli'deki nüfus hareketlerine dışarıdan bir diğer etki olarak, mahkumiyet veya siyasî sebeplerle sürülen suçluları da burada zikretmek gerekmektedir. Bunların sayıları çok olmamakla beraber, içlerinde özellikle siyasî sebeple sürülmüş bulunanlar Midilli'nin toplumsal hayatında iz bırakmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin kadın erkek tüm bireyleri esas alan sistemli ve detaylı ilk genel sayımının Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne ait kısmı Şubat 1885 itibariyle tamamlanarak, merkeze sunulmuştur[17]. Buna göre Vilayete dahil olan Sakız, Limni, Midilli ve Rodos sancaklarının toplam nüfusu 206.802 kişiydi. Bunun 97.688'i Midilli Sancağı'nda bulunmaktaydı. Nüfus bakımından Midilli Adası'na bu tarihte 47.605 kişi ile en yakın Sakız Adası olup aradaki fark iki katın üstüdeydi. Söz konusu sayımın detayları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

---

[12] Ömer Lütfü Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, XIII/1-5, İstanbul 1952, s. 56-78.

[13] TNA, FO 195/1161, No. 5, İzmir'de Konsolos Reade'den Layard'a; 4 Şubat 1878.

[14] Babıali tarafından verilen talimat üzerine Râsih Efendi Karesi Sancağı taraflarına gönderilerek, muhacilerin nakil ve iskanıyla görevlendirilmiş ve otuz iki gün bu görevde bulunmuştur: BOA, İ. ŞD 2098, Lef 1; 6 Ş 1295/5 Ağustos 1878. Anadolu'ya iskan edilen göçmenlerden Tokat'a yerleştirilenler hakkında bkz: Ali Açıkel, Mehmet Mercan, "Niksar Kazasının İdarî Durumu ve Nüfus Yapısının Dini ve Etnik Açıdan Analizi (1880-1916)", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, XIX/2, Ankara 2002, s. 243.

[15] Maliye Nezareti yiyecek sıkıntısı çeken bu gruba Tertib-i Fevkalade'den yol ve yiyecek masrafları için tahsisat yapmasına izin verilmiştir: 2 Z 1295 tarihli Şura-yı Devlet Mazbatası, BOA, İ. ŞD 2250, Lef 1.

[16] TNA, FO 195/2065.

[17] BOA, Y. Mtv. 17/28, Lef 1; 16 Şubat 1300/28 Şubat 1885.

Tablo-6 1885 YILI İTİBARİYLE MİDİLLİ SANCAĞI NÜFUSU						
Kazalar	**Müslüman**			**Gayrimüslim**		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Midilli	2.371	2.160	4.531	17.028	17.627	34.655
Molova	4.442	3.991	8.433	13.757	13.330	27.087
Pilmar	296	274	570	9.242	9.343	18.585
Yunda	22	15	37	2.025	1.765	3.790
Toplam	7.131	6.440	13.571	42.052	42.065	84.117
Kaynak: BOA, Y. Mtv. 17/28, Lef 2						

Tablodan da anlaşıldığı gibi, yukarıda bahsedilen 1881'de yayımlanmış Sicil-i Nüfus Nizamnamesi uyarınca gerçekleştirilen sayım neticesinde elde edilen yukarıdaki nüfus istatistiği söz konusu tarihe kadar yapılan en detaylı ve kapsamlı bilgileri sunmakta ve Midilli Adası'ndaki yerleşim hakkında birtakım değerlendirmeler yapılmasını mümkün kılmaktadır.

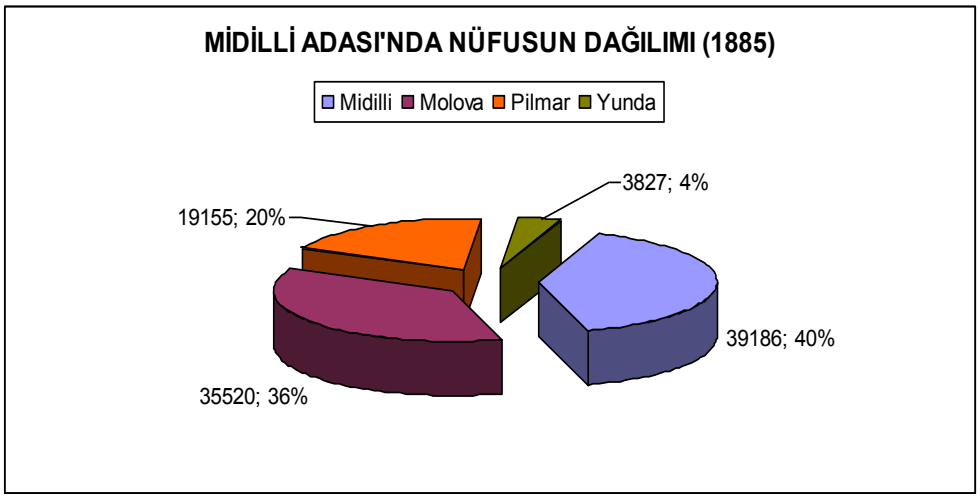

Grafikte görüldüğü üzere, Midilli Adası'nın nüfusunun % 40'ı Midilli merkezi ve bağlı nahiye ve karyelerde yaşıyordu. % 36 ile ikinci sırada yer alan Molova Kazası'nda 35.520 kişi ikamet etmekteydi. 19.155 kişi ile Pilmar toplam nüfusun % 20'sini barındırıyordu. İdarî olarak Midilli'ye bağlı olmakla birlikte coğrafî bir bütünlüğe sahip bulunmayan Yunda Adası ise 3827 kişi ile toplan nüfusun % 4'üne ev sahipliği yapmaktaydı. Grafikte ilk dikkati çeken husus, adanın doğu ve güneydoğu kısımlarındaki (Midilli ve Pilmar) ciddi nüfus yoğunluğudur. Bu yoğunluk iki kazadaki iş imkanları ve adanın batı ucuna göre Anadolu'ya olan

cağrafî yakınlığı gibi çeşitli faktörlerle açıklanabilir. Diğer taraftan, yukarıda da ifade edildiği gibi zeytin tarımının yoğun bir şekilde hakim olduğu Midilli Sancağı'ndaki kazaların her birine bağlı köy sayısını bir kez daha hatırlatmak icap ederse, Midilli Kazası elli iki; Molova otuz üç ve Pilmar yirmi dört köye sahipti. Köy sayıları dikkate alındığında, nüfus dağılımında oransal bir dengenin söz konusu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Coğrafî olarak bakıldığında, daha büyük bir alana yayılmış olan Molova Kazası'nda daha az köyün bulunmakta olması zeytinliklerin adanın bu kısımlarında yoğunlaşmasıyla izah edilebilir. Kalonya (Kalloni), Ippion, Perama ve Herse ovaları da bu bölümde yer alır. Molova Kazası'ndaki nüfus yoğunluğu, zeytin tarımının öneminin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

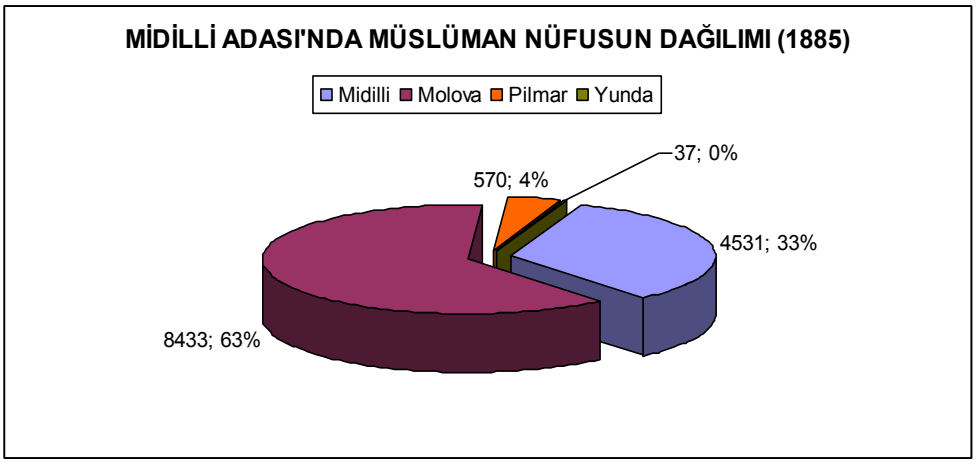

Midilli Adası'nda yaşayan Müslümanların ada genelindeki nüfus yoğunluklarını gösteren yukarıdaki grafikten anlaşılacağı üzere, merkezi adanın kuzeydeki Molova şehri olan Molova Kazası % 63 ile adanın en çok Müslüman bulunan idari birimidir. Molova Kazası'nın toplam nüfusu içinde Müslümanların oranı ise % 23.5 civarında olup, Midilli genelinde en yüksek seviyededir. Karşı tarafta Anadolu kıyılarında bulunan Ayvacık şehri ile Müsellem Boğazı tarafından ayrılan Molova şehri Anadolu'ya yakınlık noktasında cazip bir lokasyon sunmaktaydı. İdarî olarak bakıldığı zaman özellikle belediye teşkilatı gibi alanlarda Müslümanlar burada hep başı çekmişlerdir. Diğer taraftan Molova Kazası'nın merkezinden uzak, daha batı kısımlarında Çömlekköy (Skalochori) veya en batıda Sigri gibi nüfusun tamamını Müslümanların meydana getirdiği yerleşim yerleri söz konusudur. Dolayısıyla Midilli Adası'nın geneline dağılmış bulunan Müslümanlar, genel nüfus oranı içinde azınlıkta kalmalarına rağmen hiçbir güvenlik endişesi

taşımadan adanın merkeze uzak bölgelerinde Rumlar ile beraber hayatlarını sürdürebilmişlerdir. Sancak merkezi olan Midilli Kazası'nın toplam nüfusu içinde Müslümanların oranının % 11 civarında bulunduğu düşünülürse Molova'nın durumu daha iyi anlaşılacaktır. Müslüman nüfusun ada genelinde dağılımı, tıpkı Rumlar gibi esas itibariyle zeytin tarımı yani ekonomik faktörler tarafından şekillendirilmiştir. Pilmar Kazası 570 kişiden meydana gelen Müslüman nüfusu ile adanın en az Müslüman barındıran bölgesiydi. Daha önce de bahsedildiği üzere, burada Müslümanların yaşadığı sadece iki köy bulunuyordu. Yunda'da ise devlet görevlisi ve eşleri oldukları açık olan, toplam 37 kişi dışında Müslüman bulunmamakta olup, burası hemen tamamını Rumların oluşturduğu bir yerleşim yeriydi.

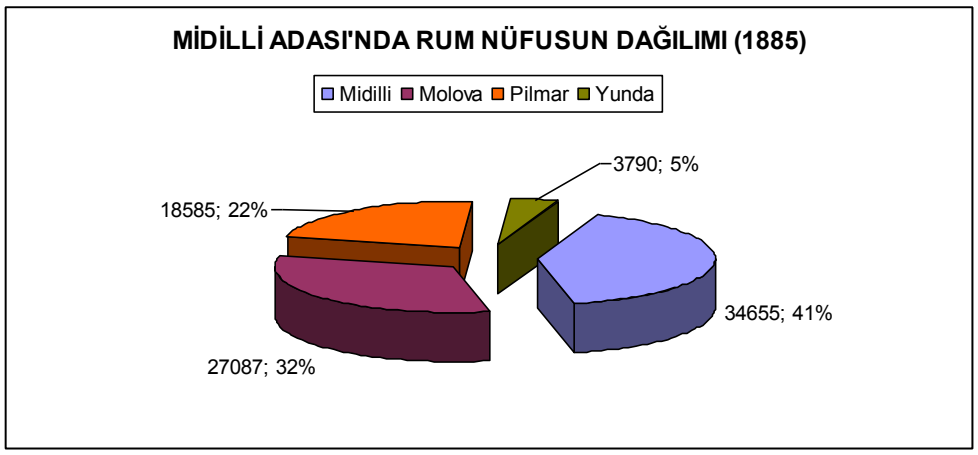

Müslümanların aksine Midilli Rumlarının ada genelinde dağılımı daha dengeli ve orantısaldır. 85.117 kişi olan toplam Gayrimüslim nüfusun % 41'i adanın yönetim merkezi Midilli şehrinde bulunuyordu. Gayrimüslimlerin Midilli Kazası'nın toplam nüfusuna oranları ise % 90 civarındaydı. Bu orana şüphesiz konsoloslar ve ticaret için burada bulunan mümessiller, farklı ülke vatandaşı olup orada yerleşik olanlar dahil olsa da sayılarının bu tarihlerde çok fazla olduğu söylenemez. Örneğin, 1891 yılı itibariyle Midilli'de İngiliz vatandaşı ve İngiltere himayesinde olanların toplam sayısı 21 idi[18]. Yabancıların sayısı XX. yüzyıldan sonra oldukça yükselmiş olup 1906 sayımlarına yansıyan bu artışa aşağıda değinilecektir. Dolayısıyla, Midilli şehri ve civarı Rum nüfusun adada en yoğun olarak oturduğu kesim olmuştur. Arkasından % 32 ile Molova ve % 22 ile Pilmar kazaları gelmekteydi. Yunda Adası, yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, toplam 3.827 kişiden oluşan bir yerleşim yeri

[18] TNA, FO 195/1732, No. 31.

olup, bunun sadece 37'si Müslüman, geri kalanı ise Rum idi. Midilli Sancağı içerisinde hesaplandığı zaman Yunda toplam Gayrimüslim nüfusun % 5'ini barındırmaktaydı.

Elimizdeki tarihsiz bir istatistik cetveline göre, Midilli Adası'nın toplam nüfusunun 99.853'e yükseldiği anlaşılmaktadır. Nüfus artış hızına göre söz konusu cetvelin 1887-1888 yıllarına tarihlenmesi doğru olacaktır[19].

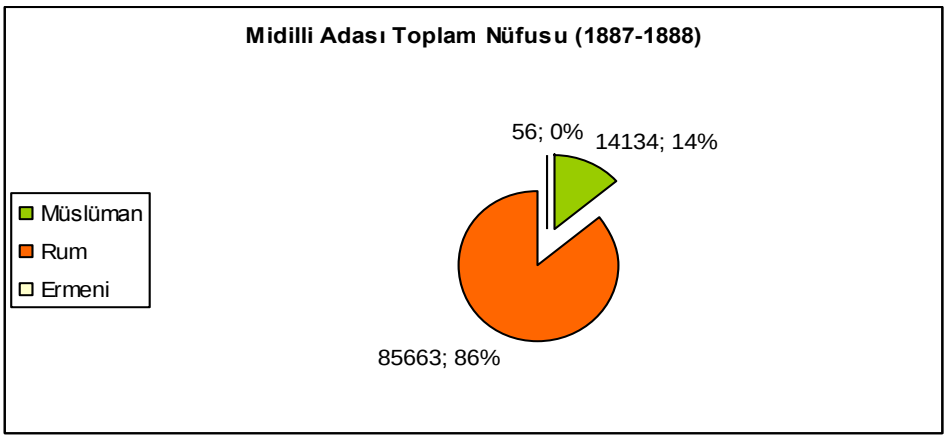

Bu sırada Müslümanların Midilli Adası'nın toplam nüfusu içindeki oranı % 14'tür. Sayılarında küçük de olsa bir artış söz konusudur. Bu istatistikte ilk defa Midilli'de farklı bir grup olarak Ermeniler karşımıza çıkmaktadır. Bunların toplam sayısı 56 olup, genel nüfus içinde bir oransal karşılığı bulunmamaktadır. Kısa bir süre sonrasına ait arşiv belgesi bu küçük Ermeni grubun kimlerden oluştuğunu ortaya koymaktadır. Buna göre söz konusu Ermeniler esnaf ve hamallık yapmaktaydılar[20]. Aynı verilere göre Midilli'de yaşayan toplam erkek sayısı 50.647'dir.

[19] BOA, YEE 33/105, Lef 2. Buradaki bilgiler Karpat'ın 1881/1882-1893 aralığı olarak tarihlendirdiği Midilli Adası nüfus verilerinin birazcık üzerindedir. Karpat'ın verilerine göre Midilli Adası'nın toplam nüfusu 98.853 kişidir. Krş: Kemal Karpat, **Ottoman Population 1830-1914**, s. 130-131.
[20] BOA, Y PRK UM 28/14, Lef 2; 17 Temmuz 1309/29 Temmuz 1893.

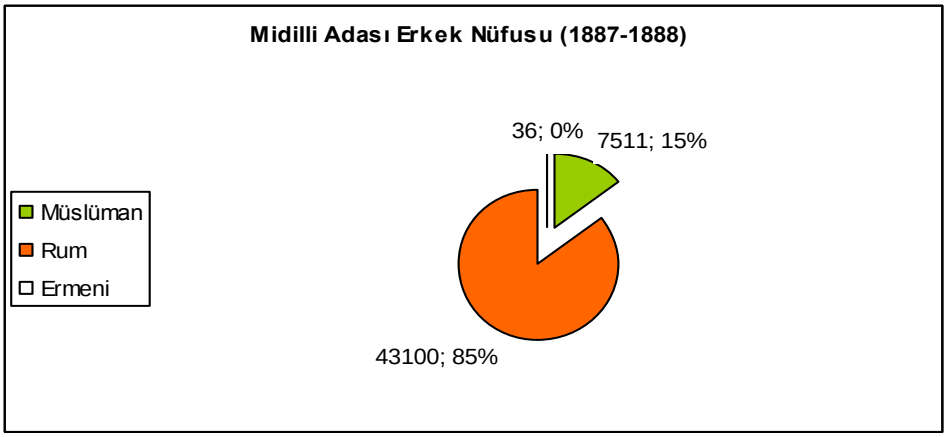

Midilli Adası'nın erkek sayısının cemaatlere göre dağılımına bakıldığında, Müslümanların 7.511 kişi ile % 15'lik bir oranı teşkil ettiği görülmektedir. Bunların da 388'i "yabancı" olarak kaydedilmiştir. 43.100 olan Gayrimüslim erkeğin 253'ü "yabancı" olarak kayıtlara geçmiştir. 36 Ermeni de eklendiği zaman bu dönemde Midilli'ye iş için geldikleri tahmin olunan toplam yabancı erkek sayısının 677 olduğunu görüyoruz. Ada nüfusunun genel toplamı içinde erkeklerin oranı % 50,5 civarındaydı.

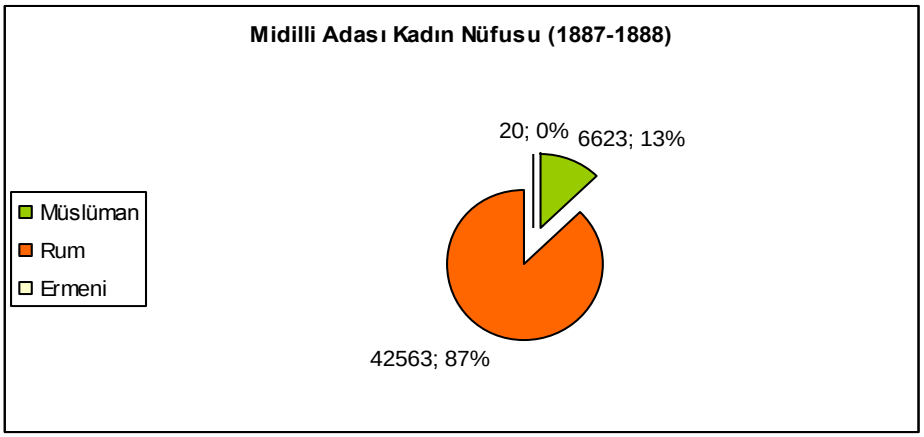

Kadınların durumuna bakıldığında, ada genelinde toplam 49206 olan kadın sayısının % 13'ü Müslüman, % 87'si Rumdur. Aynı şekilde Müslüman kadın nüfusu içinde dışarıdan gelmiş olup, "yabancı" olarak kaydedilenlerin sayısı 192, Rumların içinde ise 82'dir. 20 Ermeni kadın ile beraber hesaplandığında, bu sırada Midilli'de toplam 254 "yabancı" kadın bulunmaktaydı. Erkek ve kadın yabancıların toplamı ise 971 kişiydi. Nüfusun genel toplamı içinde yabancı erkek-kadın toplamı % 1'in altında kalmaktaydı. İlerleyen senelerde yabancıların yani Midilli'ye çalışmak için geldikleri anlaşılan Müslüman ve Gayrimüslimlerin sayısında küçük bir artış

yaşanmış ve 1906 verilerine göre toplamda 2.705'e ulaşmıştır ki genel nüfusa oranı % 2'nin biraz üzerindedir[21]. Bu dönemde toplam kadın sayısının toplam nüfusa oranı % 49'dur.

Midilli Adası'nın nüfusuna dair incelediğimiz cetvelde gösterilen 99.853 rakamı ve nüfusun cemaatler arası dağılımı gibi detaylar uzun yıllar Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnameleri'nde hiçbir şekilde değiştirilmeden kullanılmaya devam olunmuştur[22]. Bu durum Salnamelerdeki nüfus verileri kullanılırken dikkatli olunması gerektiğini bir kez daha teyit etmektedir. Nitekim Salnameleri esas alan bazı çalışmalarda verilen rakamlar da benzer hatalardan kurtulamamıştır[23].

Cuinet, 1892'de yayımlanan verilerinde, Midilli Adası'nın nüfusunu 107.283 olarak göstermiştir[24]. Bu ise 1885'e göre yaklaşık % 10.5 oranında bir artış anlamına gelmektedir. Cuinet'in verilerine göre en dikkat çekici artış yaklaşık % 20 ile Pilmar Kazası'nın nüfusunda gerçekleşmiştir. 1885'te 19.155 olan Pilmar'ın nüfusu 1892 itibariyle 23.660'a ulaşmıştır. Genel artış oranının üzerindeki bu artışın arkasında bölgede ciddi bir gelişme gösteren sabun ve zeytinyağı sanayisinin bulunduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

---

[21] Kemal Karpat, **Ottoman Population 1830-1914**, s. 162-163; **Memalik-i Osmaniye'de Tahrir Olan Nüfusun İcmali**, İÜK TY 947, s. 59.

[22] 1310 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 241; 1311 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, ek: Vilayet Nüfus Nezareti'nden İta Olunan Cetveldir; 1312 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 319; 1318 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, ek: Vilayet Nüfus Nezareti'nden İta Olunan Cetveldir.

[23] Örneğin Michael Kiel, 1304 yılı Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayet Salnamesini esas alarak Midilli Adası'nın 1887 yılı toplam nüfusunu 94.448 olarak göstermektedir (Michael Kiel, "The Island of Lesbos-Midilli Under The Ottomans, 1462-1912", s. 59). Ancak yukarıda verilen 1885 yılı istitistiklerine göre Midilli Adası'nın nüfusu 97.688 idi. Keza başka bir çalışma da 1312 yılı Vilayet Salnamesini esas alarak Midilli Adası'nın 1895/6 yılı nüfusunun toplam 99.853 olduğuna (Elif Yeneroğlu Kutbay, Doğu Ege Adaları'nın Osmanlı Hakimiyetinden Çıkışı ve Bunun Aydın Vilayeti'ne Etkileri, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir 2005, s. 62) dair hatalı bir değerlendirme yapılmıştır. Benzer yanlışlıklara döneminde yapılan değerlendirmelerde de karşılaşılmaktadır. Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti hakkındaki layihasında Mehmed Tevfik Bey 1891 yılı itibariyle Midilli Adası'nın nüfusunu 94.528 olarak vermiştir (BOA, YEE 7718, Lef 2). Bununla birlikte, elimizde bulunan sayım sonuçlarına göre bu rakam Midilli Adası'nın 1885'teki nüfusunun dahi çok altındadır.

[24] Vital Cuinet, **La Turquie D'Asie. Geographie Administrative. Statistique Descriptive et raisonnee De L'Asie-Mineure**, I, Paris 1892, s. 450. Ali Cevad da birkaç yıl sonra yayımlanan eserinde Cuinet ile aynı rakamları vermiştir. Bkz: **Memalik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lügati**, İstanbul 1313, s. 741.

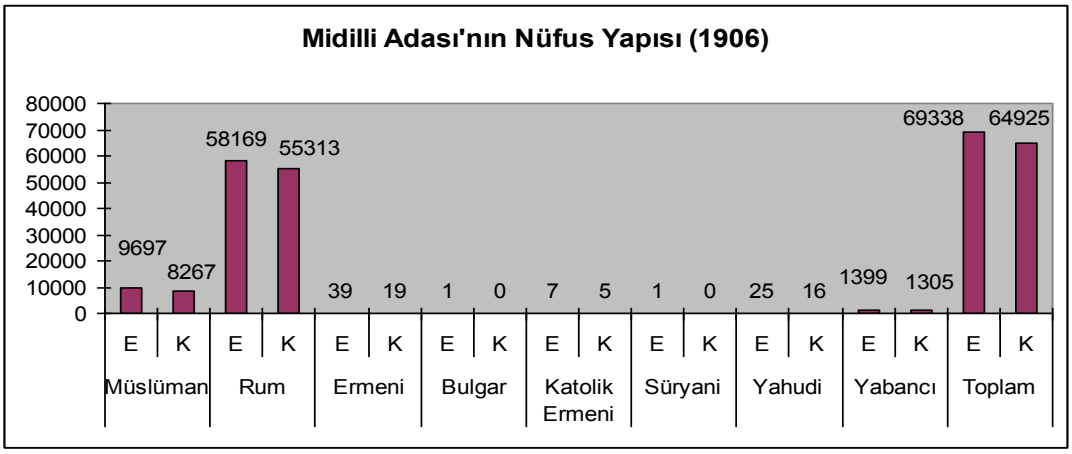

Cuinet'ten yaklaşık on beş sene sonra yapılan 1905-1906 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, Midilli Adası'nın toplam nüfusu yaklaşık % 30 artarak, 134.263'e ulaşmıştır[25]. Bu itibarla Midilli, 364.222 nüfuslu Cezayir-i Bahr-i Sefid'in en kalabalık sancağı olma özelliğini korumuştur[26]. Yukarıdaki tabloda, Midilli Sancağı'nın toplam nüfusunun cemaatlere ve cinsiyetlere göre dağılımı yer almaktadır. Buna göre, Midilli Adası'nda 17.964 Müslüman yaşamakta olup toplam nüfus içindeki oranları % 13'ün biraz üzerindeydi. Midilli'nin en kalabalık cemaati olan Rumların sayısı ise 113.482 olup, toplam nüfusun yaklaşık % 85'ine tekabül etmekteydi. Bu iki ana cemaatin yanında, bu tarihlerde Midilli'de toplam 58 Ermeni, 1 Bulgar, 12 Katolik Ermeni, 1 Süryani, 41 Yahudi olmak üzere çeşitli unsurlar da bulunmaktaydı. Bu unsurlar dışında en büyük grup toplam 2.704 kişi ile yabancılardır. Esasında diğerlerinden farklı olarak yabancı şeklinde kaydedilmiş bu kişilerin, aslen Midilli Adası'nda ikamet etmeyip dışarıdan gelen Osmanlı tebaası Müslüman Gayrimüslim kişilerden mi yoksa başka ülkelerin vatandaşları mı olduğu belli değildir. Bundan önceki nüfus verilerinde, yabancıların, Müslüman ve Gayrimüslim olarak ayrıldığı görülmüştü. Buradan hareketle, "yabancı" başlığı altında verilen nüfus miktarının az önce bahsettiğimiz iki grubu, yani Midilli'de bulunmakta olan yerli ve yabancıları içine aldığını kabul etmek daha mantıklıdır. Önemli bir ticarî potansiyele sahip Midilli'ye XIX. yüzyılın sonlarına doğru Yunanistan'dan gelerek yerleşip fabrika kuran kişi ve ailelerin Yunan vatandaşı

[25] **Memalik-i Osmaniye'de Tahrir Olan Nüfusun İcmali**, s. 59.
[26] 1906 sayım sonuçlarına göre Rodos Sancağı'nın toplan nüfusu 86.943; Sakız'ın 103.576; Limni'nin 39.441 kişiydi: Kemal Karpat, **Ottoman Population 1830-1914**, s. 162-163.

olarak kalmaya devam etmeleri, nüfus sayımında yabancı olarak kaydedilenlerin kimlerden oluşabileceğine dair bir ip ucu sunmaktadır.

Son olarak Yunanistan'ın Midilli'yi işgalinden hemen sonra yapıldığı anlaşılan sayım sonuçlarına göre nüfus artışı devam ederek, toplamda 140.846'ya yükselmiştir[27]. Nüfusun kazalara göre dağılımında, Molova 52.915; Midilli 57.280 ve Pilmar Kazası 30.651 kişiyi barındırıyordu. Bu sayımda cemaatlere göre bir ayrıma gidilmediğinden işgal sırasında Midilli Adası'nda yaşamakta olan Müslüman nüfusun net miktarını bilmiyoruz. Elimizde bulunan ve Müslüman nüfusu da gösteren 1906 verileri esas alınırsa, Midilli Adası'nda işgal sırasında on sekiz bin civarında Müslümanın yaşamakta olduğu söylenebilir. Bilindiği üzere, Midilli'deki Müslüman nüfus, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin yapıldığı 1924 yılına kadar Midilli'deki varlığını devam ettirmiştir.

Daha önce de üzerinde durulduğu gibi, Midilli Adası'nda nüfusun önemli bir kısmı sancak merkezi olan Midilli şehrinde ve diğer kaza merkezlerinde yoğunlaşmıştı. Örneğin, Paul Fesch 1907 yılında Midilli şehrinin nüfusunu yirmi bin olarak vermektedir[28]. Bu da toplam nüfusun yaklaşık 1/7'sine tekabül etmektedir. Bununla birlikte yapılan tarımsal faaliyetlere uygun olarak, nüfusun önemli bir kısmı ada geneline dağılmış olan köylerde yaşamaktaydı. Köyleri büyüklüğüne göre tasnif eden bir çalışmada 150 haneye kadar olanlar küçük, 150-350 arası orta ve 350 üzeri büyük köy kabul edilmiştir. Bu tasnif üzerinden yapılan değerlendirme neticesinde; Midilli, Ayasu, Mandemande, Aya Praskevi, Polihnit, Pilmar, Molova ve Herse büyük yerleşim yerleri olarak kabul edilmiştir. Aynı tasnifte Moria, Bakla (Pamfilia), Lutra, Skopelos, Mesagra, Papados, Paleokipos, İppoz, Kilo (Kliou), Ahiron, Parakila, Vassilikiotis, Petra, Kapi, Yelya (Ghelia), Stipsi, Skemya (Sykamia), Üsküplü (Skoutaros), Filibe (Filia), Çömlekköy (Skalochori), Vatusa, Telonia (bugünkü Adissa), Anamutya (Anemotia), Agra, Mesatopi (Messotopos), Pterounda olmak üzere 27 adet orta büyüklükte yerleşim yeri belirlenmiştir. Küçük ölçekli 42 yerleşim biriminin isimleri ise şu şekildedir: Afalon, Termi, Pigi, Komi, Mestagna, Siviana, Halikas, Balkoni (Pligoni), Aya Mariya (Ag. Marina), Plakados,

[27] **Denombrement Des Habitants Des Nouvelles Provinces De La Grece**, Royaume De Greece, Ministere de L'economie Nationale, Direction De La Statistique, Athenes 1915, s. 5, 8, 91.
[28] Paul Fesch, **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Pera Yayınları 1999, s. 6XIX.

Aya Yannis ve Sapouni, Kata Tritos, Asomatos, Keremli (Keramia), Kokmidos, Dafya (Dafia), Soumouria, Cumalı (Tsomaili), Aghiana, Kirami, Vlomidados, Lisvori, Ambeliko, Vurkos, Petri, Hiliopigada, İşlemetopu, Lathiona, Klapados, Vafiyos (Vaphio), Argenos, Halikas, Hidra, Revma, Çidira, Panayuda (Panaghiouda), Kidona, Skounda, Gripa ve Papiana[29].

Midilli Adası dahilinde göçebe olarak yaşayan Türkmen aşiretlerinin varlığıyla da karşılaşmaktayız. İlk defa 1830 sayımında karşımıza çıkan bu gruplar[30], 1911 yılı itibariyle henüz yerleşik hayata geçmemişlerdi. Kadın erkek toplam 352 kişiden meydana gelen göçebe Türkmenler, geçimlerini *tahtacılık* yaparak sağlamaktaydılar. Çam ağaçlarına zarar veren grubun yerleşik hayata geçirilmesini düşünen Midilli İdare Meclisi bir girişimde bulunarak, bunların Molova Kazası sınırları içinde yer alan Maliye Hazinesi'ne ait *Pergoli Çiftliği*'nde iskan edilmelerini teklif etmiştir[31]. Yerleşik hayata geçirilmek istenilen Türkmen aşiretlerinin ada içindeki dağılımı ve nüfusları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-7
MİDİLLİ ADASI'NDAKİ GÖÇEBE AŞİRETLER

Bölge	Çadır sayısı	Toplam Nüfus	Kadın	Erkek
Ayasu Karyesi	14	58	29	29
Komi Karyesi	35	135	63	72
Vasılçot Karyesi	10	35	18	17
Molova Kazası	29	124	53	71
Toplam	88	352	163	189

Toplam seksen sekiz çadırdan meydana gelen Türkmen göçerlerin, tam olarak iskanları için bahsi geçen çiftliğe biraz hane, bir cami ve bir mektep inşa edilmesi planlanmış, maliyetin yüz altmış bin kuruşu bulacağı görülmüştür[32]. Kısa bir süre sonra, Midilli Yunanistan tarafından işgal edildiği için projenin hayata geçirilemediği anlaşılmaktadır.

[29] Euridice Siphneou, La Ville de Mytilene et sa region. Economie et societe de 1850 a 1912, Ecole des Hautes en Sciences Sociales, s. 32-36.
[30] BOA, D CRD 40.
[31] BOA, ŞD (MLK) 2369/11, Lef 7; 28 Temmuz 1327/10 Ağustos 1911.
[32] BOA, ŞD (MLK) 2369/11, Lef 5.

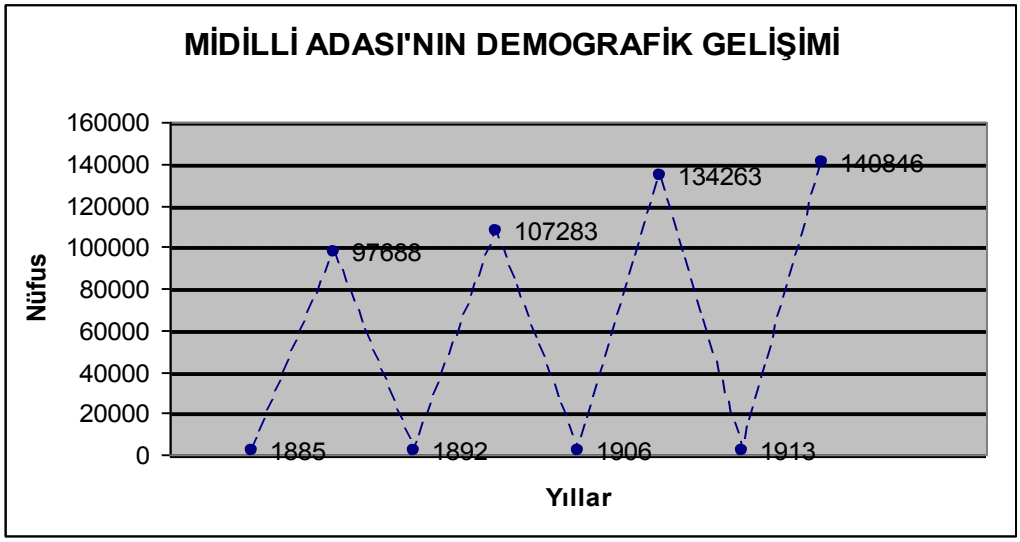

Midilli Adası'nda 1885-1913 yılları arasındaki nüfus miktarlarını gösteren yukarıdaki grafikte dikkat çekildiği üzere, 1885'te yüz bin çizgisinin altında olan toplam nüfus yaklaşık otuz yılda yüz kırk binin biraz üstüne yükselmiştir. Bu nüfus artışı söz konusu periyotta Osmanlı Devleti'nin genelinde yaşanan nüfus artışı ile paralellik göstermektedir[33]. Doğal seyri içinde gerçekleşen artıştan farklı olarak, birtakım siyasî gelişmeler, Midilli Adası'nın nüfusunun yarı yarıya artmasına yol açmıştır. Balkan savaşında Yunanistan tarafından işgal olunan bölgelerden ve Rumeli'deki şehirlerden, baskı ve zorlamalar üzerine, özellikle 1914 yılı içinde Anadolu'ya büyük bir Müslüman göçü başlamıştı. Meclis-i Mebusan'da yaşanan tartışmalarda Balkanlar'dan Osmanlı topraklarına gelen Müslüman sayısı için iki yüz yetmiş bin rakamı telaffuz edilmekteydi. Buna karşılık, yüz elli bin civarında Rum da Yunanistan'a göç etmişti[34]. Özellikle Batı Anadolu'dan gerçekleşen Rum göçü, başta Midilli olmak üzere bölgeye yakın adaları yakından etkilemiştir. 1914 yılına ait bir İngiliz konsolosluk raporuna göre, Midilli'ye bu süreçte, başta Ayvalık olmak üzere Batı Anadolunun çeşitli şehirlerinden yaklaşık yetmiş bin Rum göç etmiş ve adanın nüfusu iki yüz bine yaklaşmıştır[35].

[33] Nitekim 1885 yılında 17.286.412 olan Devletin toplam nüfusu 1892'de 18.174.742'ye; 1906'da ise 20.897.617'ye ulaşmıştır. 1914'te toplam nüfus gerileyerek 18.520.016 olarak gerçekleşmiş ise de bunda gerçek bir azalmadan ziyade Trablusgarp ve Balkan Savaşı'ndaki toprak kayıplarının rolü vardır: Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", s. 334.

[34] Ahmet Efiloğlu, **Osmanlı Rumları. Göç ve Tehcir 1912-1918**, s. 156-175; Nurşen Çetin, "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 24 / 2010, s. 152.

[35] TNA, **Greece. Report for the Year 1914 on the Commerce of the Cyclades**, 1915, s. 121.

İncelediğimiz dönemde gerçekleşen nüfus artışının arkasındaki en önemli etkenler, Midilli'nin ekonomik potansiyeli ve ticarî hacmiydi. Midilli'de XIX. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşen ticarî patlama, şehrin dokusu ve mimarisinde önemli değişikliklere yol açmıştır. Aynı şekilde, Midilli'nin toplumsal yapısı da bir dönüşüme uğramıştır.

2-Midilli'de Yerleşim

Midilli şehri bir yarımada görünümünde olup berzaha benzer, denize çıkıntılı bir şekilde konumlanmıştır. Midilli Limanının etrafı iki kısa dalgakıran ile çevrilmiştir. Berzahın iki yakasında kıyı daralmaları sonucu iki ayrı liman meydana gelmiştir. Bunların her birinde, gemilerin geceleri limana girişlerini kolaylaştırmak üzere birer fener bulunmaktaydı. Gemiler doğrudan iskeleye yanaşamadığı için karaya mavnalarla çıkılmakta, eşyalar da bu yolla nakledilmekteydi[36]. 1890'da adayı ziyaret eden Henry Tozer, Midilli şehrinin en büyüğü olan kuzey limanının uzun süren ihmaller nedeniyle kullanılmaz hale gelerek, terkedildiğinden bahsetmektedir. Şehrin ticaret merkezi olan güney limanı da kum ve çamurla dolduğundan büyük tonajlı gemilerin yanaşmasına müsait değildi[37]. Bununla birlikte güney limanı XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla beraber Midilli şehrinin ağırlık merkezi olarak ön plana çıkmıştır. Burası artık başta kamu binaları olmak üzere önemli yapılaşmanın gerçekleştiği, görkemli evlerin inşa edildiği alan olmuştur. XIX. yüzyılın ortalarında, adanın en büyük kilisesi olarak şehrin bu kısmında yaptırılan Aya Therapontas (Ayios Therapon) kilisesi Rumlar için bölgeye yeni bir cazibe katmıştır[38]. Midilli piskoposuna ev sahipliği yapan Aya Atanasyos (Ayios Athanasios) katedrali de burada bulunmaktadır. Sabun ve zeytinyağı üretimi güney limanında, dericilik ise kuzey limanında yoğunlaşmıştı. Müslüman yerleşimi ise Midilli Kalesinin de yer aldığı şehrin kuzey kısmında, yani antik şehrin üzerindeki bölgede yoğunlaşmışlardı[39].

---

[36] Henry M. Field, **The Grek Islands and Turkey After the War**, s. 72; Mary A. Walker, **Old Tracks and New Landmarks**, London 1897, s. 168.
[37] Henry Fanshawe Tozer, **The Islands of the Aegean**, Oxford 1890, s. 135.
[38] D N. Karidis, M. Kiel, **Midillinis Astigrafia & Lesvou Xorografia. Me Vasi Adimosievtes Othomanikes & Gallikes Arhiakes Piges**, s. 71.
[39] Mary A. Walker, **Old Tracks and New Landmarks**, s. 174.

Midilli Adası'nın merkezi Midilli şehrinde, incelediğimiz dönemde en dikkat çeken mimarî yapı, Cenevizlilerden kalan büyük kaleydi. Bu nedenle, Midilli şehri için kullanılan yaygın diğer bir ismi *Castro* (kale) olmuştur. Kale, Midilli'ye 1501'de yapılan Venedik saldırısından sonra önemli bir tamir geçirmiş, bu sırada inşa edilen iki kule ve duvarlarla genişletilmiştir. Midilli kalesi ile şehrin diğer kısmını ayırdığından bahsedilen, otuz metre genişliğinde yedi yüz seksen metre uzunluğundaki antik *evripios* kanalının da bu tarihlerde doldurulduğu düşünülmektedir[40]. Şehrin kale dışına genişleyerek, yeni mahallelerin oluşması ise bundan sonra mümkün olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde Midilli Kalesi'nde 8 mahalle bulunmaktaydı. Bunlar Hüdaverdi, Kal'a-i Baba, Kal'a-i Süfla, Abdülbaki, Abdi Bey, Balizade, Çavuş ve Ali Efendi (Alifanta) mahalleleriydi. Midilli şehrinde Aya Therapon [Aghios Therapontas], Mahalle-i cedid, Mahalle-i Sarıbaba, Aya Simon (Simeon), Aya Yorgi ve Aya Apastol mahalleleri, Aya Todori (Thedori), Metropolid, Poyraz (Liman-ı Atik) Mahallesi olmak üzere ayrıca 8 mahalle bulunuyordu.

Midilli çarşısı iki liman arasında, yukarıda bahsedilen antik kanalın yerinde bulunmaktaydı. Çarşı zeytinyağı lambalarıyla aydınlatılmakta, güvenliğin sağlanması için on bir bekçi istihdam edilmekteydi. Midilli Kalesi bir yerleşim yeri olarak birtakım dinî ve sivil yapıları da içinde barındırıyordu. Midilli Adası'nın fethinden sonra II. Mehmed'e ithafen yaptırılmış Fatih Camii bunlardan birisidir. Aslen Midillili olan meşhur Barbaros Hayreddin Paşa'nın külliyenin parçaları olan medrese, imarethane ve tekke, Midilli kalesi içindeki diğer önemli yapılardandı[41]. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Midilli şehrinde ve ada genelindeki diğer kaza ve nahiye merkezlerinde gelişen bir sivil ve özellikle kamu mimarisi ile karşılaşılmaktadır. Yeni bir hükümet konağı, idadî mektebi, adliye binası, rüsumat

[40] D N. Karidis, M. Kiel, **Midillinis Astigrafia & Lesvou Xorografia. Me Vasi Adimosievtes Othomanikes & Gallikes Arhiakes Piges**, s. 40. Kalenin Osmanlı döneminde tamir ve tahkimi hakkında geniş bilgi için, **aynı eser**, s. 68-72.

[41] D N. Karidis, M. Kiel, **Midillinis Astigrafia & Lesvou Xorografia. Me Vasi Adimosievtes Othomanikes & Gallikes Arhiakes Piges**, s. 51, 53, Barbaros Hayreddin Paşa tarafından inşa ettirilen imaret ve medreseden oluşan kompleks on altıncı yüzyılın ortasında faaliyete geçmiştir. Araştırmacılar imaretin masraflarının ada dışından tahsis edilen kaynaklardan sağlandığını düşünmektedirler. Geniş bilgi için: Machiel Kiel, "Four Provincial Imarets in the Balkans and the Sources About Them", **Feeding People, Feeding Power. Imarets in the Ottoman Empire**, eds. Nina Ergin, Christoph Neumann, Amy Singer, İstanbul: Eren Yayınları 2007, s. 97-101.

binası, Osmanlı Bankası binası bu gelişmenin birer yansımalarıdır. Midilli merkezinde Tanzimat Fermanı sonrası bir hükümet konağı yapıldığını biliyoruz. Söz konusu konak XIX. yüzyılın sonlarına doğru artık ciddi biçimde harap olmuştur. Yeni bir konak yapılması için 1889 yazı itibariyle girişimlere başlanmış ancak merkez bürokrasisinin ağırdan alan tavırları nedeniyle süreç tıkanmıştır. Bunun üzerine konuya Yıldız Sarayı doğrudan müdahil olmuştur[42]. Buna rağmen sürecin oldukça yavaş ilerlemeye devam ettiği görülmektedir. İnşaası düşünülen hükümet konağına ait plan ve hazırlanan çizimler İstanbul'a gönderilmiş ve Şehremaneti'nde incelenerek, özellikle keşif sonucu yapılan masraf hesaplamaları denetlenmiştir. Konunun Şura-yı Devlet'in gündemine gelerek Dahiliye Dairesi'nde görüşülmesi 1891 yılı başlarını bulmuştur. Aşırı derecede harap olan ve göçme tehlikesi bulunan eski hükümet konağının tahta olan üst katı yıkılacak, kargir olan alt kat ise muhafaza edilecekti. Ayrıca hükümet konağı dahilinde bulunan hapishanenin genişletilerek tamiri, iki adet zaptiye koğuşunun da ilave edilmesi; yan tarafta bulunan boş arazinin satın alınarak burada bir adliye dairesi inşaası, sağ tarafta bulunan diğer boş araziye ise bir mülkiye dairesi yapılmasına karar verilmiştir[43]. Yeni konağın 1893 yılı itibariyle tamamlanarak, faaliyete girdiği anlaşılmaktadır.

XIX. yüzyılın ortasında Midilli şehrinde altı cami, altısı Ortodoks, biri katolik olmak üzere yedi kilise vardı. Yine Tanzimat sonrasında, şehirde yangın söndürmek için bir tulumba teşkilatı kurulmuştur. Teşkilat 1850 itibariyle 4 tulumba, 48 tulumbacı ve 30 baltacıdan meydana gelmekteydi. Midilli şehirinde güvenliğin sağlanabilmesi için 1872 tarihi itibariyle üç zaptiye karakolu bulunduğu anlaşılıyor. Bunlardan biri hükümet konağı civarında, diğeri çarşı dahilinde ve sonuncusu Paşa İskelesindeydi[44]. Çarşı dahilindeki karakol, 1869'da inşa olunan Kolluk Camii'nin

[42] 20 Za 1306/ 18 Temmuz 1889 tarihli resen irade: BOA, İ DH. 89241 Lef 2. İnşa olunacak yeni konakta bulunacak her bürokratik birimin İstanbul'da bağlı olduğu nezaret, inşaatt masrafından payına düşecek meblağı nezaret bütçesinden karşılayacaktı. Örneğin Evkaf memurlarının ikamet edecekleri dairelerin 8132.5 kuruş tutan masrafı *Muvazene Kanunu* gereği Evkaf Nezareti tertibatından ödenmesi gerekmekteydi. Bunun üzerine Evkaf Nezareti İdare Meclisi, Midilli'de bir arsa göstererek söz konusu paranın bu arsa belelinden tahsis edilmesini uygun görmüştür: BOA, İ ŞD 5735.

[43] Toplam 292.576 kuruş 18 para sarfedilerek inşaata başlanması için 17 N 1309/14 Nisan 1892'de irade verilmiştir: BOA, İ MMS 129/1550, Lef 4.

[44] BOA, ŞD 608/12, Lef 9.

altında yer alıyordu[45] İstihdam olunan toplam zaptiye askeri sayısının, çok geniş bir coğrafyaya yayılmış Midilli Adası için yetersiz kalması her dönem şikayet konusuydu. Aynı tarihte zâbitlerle beraber toplam zaptiye askeri sayısı 131 olup bunlardan bir kısmı zaten Molova ve büyük köylere dağıtılmışlardı. Midilli merkezinde yine zâbitler dahil toplam 30 nefer zaptiye mevcuttu. Bu askerlerin karakollara dağıtılması ise hapishanelerde nöbet tutacak zaptiye bulunması sorunu yaratıyordu. Bu nedenle, bir dönem kale topçu askerleri karakol nöbetinde kullanılmak zorunda kalmıştı. Güvenlik zaafiyetinden dolayı, aşağıda bahsedileceği üzere, adada her zaman bir bölük nizamiye askeri bulundurulmasına dikkat ediliyordu. Midilli'de sıkı güvenlik önlemi alınması gereken en önemli mekan, kale dahilindeki hapishaneydi. Bu arada, hükümet konağı dahilinde de bir hapishane vardı.

Molova şehri uzun süre Midilli Adasının ikinci büyük yerleşim merkezi olmuştur. Bir yerleşim yeri olarak Molova, zamanla Midilli, Pilmar, Ayasu ve Polihnit karşısında gerilemiş, ancak aynı süreçte Müslümanlar için giderek önem kazanan ve tercih edilen bir kasaba haline gelmiştir. Burada da Cenevizler döneminden kalma bir kale bulunmakta olup yerleşim bu kalenin etrafında şekillenmişti. Adanın en batı ucunda bulunan Sigri, daha önce de bahsedildiği üzere, Müslümanlar tarafından kurulmuş bir yerleşim yeri olup bu özelliği mimarî yapısına yansımıştır. Sigri'de korsanlara karşı, Osmanlılar tarafından inşa edilmiş nispeten daha küçük bir kale bulunuyordu. Adanın güneyindeki Pilmar Kazası, esas itibariyle XIX. yüzyılın üçüncü çeyreği itibariyle yakaladığı ekonomik büyüme sonucu giderek önem kazanan bir yerleşim yeri olmuştur. Bununla birlikte, Müslüman nüfusun adanın bu kısmına iltifat ettiğini söylemek zordur[46].

Yukarıda bahsi geçen üç kale, yani Midilli, Molova ve Sigri kaleleri XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren adanın güvenliği açısından eski önemlerini giderek yitirmekteydiler. Bahsedilen süreçte söz konusu kalelerin her birinde bir Osmanlı askerî birliği mevcuttu. Midilli Kalesi'ndeki birinci bölük bir binbaşı, ikinci bölük

[45] Cami vakfının gelirleri kendi *vazifedarlarına* bile yetecek durumda olmadığından, karakolun tamir vb masraflarının karşılanabilmesi için Mart 1880'de vakfa aylık 100 kuruş kira bedeli tahsis edilmiştir: BOA, ŞD 2343/1, Lef 1.

[46] Namık Kemal'in ifadesine göre, 1884 sonu itibariyle, Pilmar Kazası'nın Polihnit Nahiyesi'ne bağlı dört köyde Müslüman yaşamaktadır: Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 70.

olarak kabul edilmiş olan Molova ve Sigri kaleleri ise yüzbaşı idaresindeydi. Yerli topçu askerlerinden oluşan bu kale teşkilatından daha önemli bir iç güvenlik birimi olarak, II. Ordu'ya dahil 14. alayın 4. taburundan bir bölük asker XIX. yüzyılın sonlarına doğru daimî olarak Midilli'de konuşlanmıştı. Yüzbaşı idaresindeki bu bölükte 80 asker bulunuyordu[47]. Zaptiye askerinin yetersiz olduğu, polis gücünün tamamen sembolik bir seviyede olduğu Midilli Adası genelinde meydana gelen olayların ve taşkınlıkların bastırılmasında kullanılan asıl güç işte bu nizamiye bölüğüydü. 1887 yılından itibaren Midilli'de polis istihdam edilmeye başlanmıştı. Söz konusu sene iki komiser ve on bir polis memuru görev yapmaktaydı[48]. Bölge genelindeki güvenlik zaafiyeti görülerek Midilli'nin de bağlı olduğu Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde 1893 itibariyle jandarma teşkilatı oluşturulmuştur[49]. Jandarma teşkilatı uyarınca merkez jandarma komutanlığı Rodos Adası'nda konuşlanmıştır; vilayet dahilindeki adalara tabur komutanlıkları kurulmuştur. Nitekim aynı sene, Aya Praskevi Karyesi'nde muhtar ve ihtiyar meclisi seçimleri sırasında çıkan arbadeyi bastırmak için Midilli'deki bölükten 20 nefer jandarma sevkedildiğini görüyoruz[50]. Bundan sonra, ihtiyaç duyulan yerlere jandarma karakolları açılmıştır. 1908'de Meşrutiyetin ilanından sonra gerçekleştirilen tensikat, Midilli'de sayıca zaten yetersiz olan jandarma teşkilatını da etkilemiştir. Molova Kazası'nda, *tensikat* üzerine "işe yaramayan" jandarmaların ihraç edilmesinin üzerinden iki seneden fazla zaman geçmiş olmasına rağmen, yerlerine yenisi gönderilmemiştir. Jandarma sayısındaki eksiklik kazanın "zabıta"sına da yansımış, her tarafta güvensizlik hüküm sürmeye başlamış olmakla, halk bir an evvel gereğinin yapılması yolunda

[47] 1302 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 152; 1310 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesş, s. 122. Bu bölüğün mevcudu zaman zaman değişebilmekteydi. Nitekim Ekim 1890 tarihli bir belgeye göre bölükte 146 nefer mevcuttur: BOA, Y PRK ASK 65/65.

[48] 1304 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 144. Dış baskılar üzerine 1895 senesinde alınan birtakım kararlar arasında iç güvenlikte gayrimüslimlerin de istihdam edilmesi kabul edilmiştir (Ufuk Gülsoy, **Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni**, İstanbul 2000, s. 124-127). 1903 yılı Midilli polis dairesine bakıldığında komiserler dahil olmak üzere toplam 19 görevli arasında üç gayrimüslim polis bulunuyordu: 1321 Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Salnamesi, s. 160.

[49] Ali Fuat Örenç, **Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, s. 449.

[50] BOA, YPRK ASK 90/2.

müracaatlarda bulunuyordu[51]. Bunun üzerine, Midilli taburundan, mülazım Kemal Efendi ile beş jandarma askeri Molova kazasına gönderilmiştir[52].

Osmaniye ve Lutra jandarma karakol binaları yanında, Midilli Adası'nın Güney Doğu'sunda Midilli şehrine iki saat mesafede bulunan Gratiko (bugünkü Kratigos) mevkiine yeni bir karakol açılması gündeme gelmiştir. Yapılacak binanın masrafları bir hayır sahibi tarafından karşılanmak isteniyordu[53]. Umum Jandarma Kumandanlığı'nın, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin bağlı bulunduğu İzmir Jandarma Teftiş Heyeti'nden bir yetkili göndererek; bölgenin durumunu araştırmak ve yeni bir karakol tesisinin uygunluğunu anlamak için yaptırdığı inceleme sonucunda, bu hayır sahibi kişinin *Otuzbir Mart* hadisesinden sonra Midilli'ye sürülmüş birçok üst düzey devlet adamından birisi olan eski Serasker Rıza Paşa olduğu ortaya çıkmıştır. Bu inceleme sonrası hazırlanan rapordan anlaşıldığına göre, bölgede sabık Serasker Rıza "Efendi"nin köşkü, bazı arazileri bulunup, civarında birkaç münferit hane de yer almaktadır. Karakol da Rıza "Efendi" tarafından inşa ettirilmek istenmektedir. Gratiko'ya bir saat uzaklıkta bulunan Lutra ve Osmaniye karakollarından gönderilecek devriyeler ile burasının güvenliği pekala temin edilebilirdi. Beş yüz haneli Lutra karyesine daha önce bir karakol tesis edilmişti. Bölge idarecileri şehrin bu yöne doğru gelişmekte olduğunu ileri sürerek, buraya da bir karakol kurulması gerektiğini savunmaktaydılar. Ancak raporu hazırlayan Yüzbaşı Refet Bey'e göre, Gratiko'da kurulacak bir karakol, sadece Rıza "Efendi"nin emlak ve arazisinin güvenliğinin sağlanmasına hizmet edecekti. Refet Efendi mutlaka bir karakol kurulması isteniyorsa Lutra Karakolu'nun Gratiko'ya nakledilmesini önermiştir[54]. Vilayetin, Gratiko'da bir karakol kurulmasının güvenlik açısından mutlaka gerekli olduğu yönünde ısrarı üzerine, Dahiliye Nezareti, Umum Jandarma Kumandanlığı'ndan bölgede bir an evvel karakol açılmasını istemiştir.

Midilli Kalesi'nde aynı zamanda bir hapishane ve hastahane de mevcuttu. Bu açıdan, kalenin, sosyal hayat içindeki fonksiyonu devam etmekteydi. Yukarıda bahsedildiği üzere, hapishanenin güvenliğine de önem verilmesi gerekiyordu.

[51] Molova'ya, başlarında bir zabit ile yeterli sayıda jandarmanın *serian* gönderilmesi için Harbiye Nezareti'ne müracaat edilmiştir: BOA, DH-İD 69-1/15, Lef 9; 13 Nisan 1327/26 Nisan 1911.
[52] BOA, DH-İD 69-1/15, Lef 2,3.
[53] Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Âli Subhi Bey'in 23 Teşrinievvel 1327/5 Kasım 1911 tarihli müracaatı: BOA, DH-İD 27/20, Lef 7.
[54] BOA, DH-İD 27/20, Lef 2.

Dolayısıyla kale çeşitli defalar bakımdan geçirilmiştir[55]. Bununla beraber, adanın dıştan gelecek herhangi bir tehdide karşı korunmasında, kalelerin çok da önemli bir rol oynadıkları söylenemez[56]. Midilli'deki kaleler, bu dönemde artık sembolik birer yapı olarak Osmanlı hakimiyetini simgelemekteydiler. Bu açıdan psikolojik etkiye sahip olup devleti ve otoritenin temsilcileriydiler[57].

Başka bir hakimiyet sembolü, fakat kesinlikle daha fonksiyonel ve etkili bir güvenlik unsuru olarak maiyyet vapurları önemli rol üstlenmişlerdir. Namık Kemal, Midilli Mutasarrıflığı döneminde, adanın maiyetinde bulunan *Eser-i Nüzhet* vapurudan çok memnun kalmıştır[58]. Bir ara Vilayete bağlı diğer bir adaya verilmesi üzerine, dönemin Valisi Kürd Said Paşa'dan rica ederek Eser-i Nüzhet'i tekrar Midilli'ye aldırmıştır[59]. Kendisi becayiş ile Sakız'a tayin edildiğinde, Eser-i Nüzhet'i de oraya naklettirir. Bu sırada Sakız'dan Midilli'ye tahsis olunan *Müjderesan* vapuru, binbaşı rütbesinde bir kaptana ve diğer zabit haricinde 50 nefer bahriye askerine ve iki topa, iki mitralyöze sahip olup gerek mutasarrıfların devre çıkmasında gerekse olayların hızlı bir şekilde bastırılması açısından önemli bir görev üstlenmiştir. Maiyyet vapurları kalıcı olmayıp, zamanla değiştirilebiliyordu. İlerleyen yıllarda Midilli Adası maiyyetine önce *Ziynet-i Derya*, bir süre sonra *Tevfikiye* vapuru tahsis edilmiştir. Nefer mevcudu bakımından bu son ikisi Müjderesan'dan daha küçüktü. Midilli Adası'na tahsis olunan Maiyyet vapuru personelinin her türlü iaşe masrafı mutasarrıflık tarafından karşılanmaktaydı.

Anadolu'dan geçen telgraf hattının Midilli Adası'na uzatılması için 1862'de harekete geçilmişti. Midilli sakinleri de telgrafhane binası yapımını maddî olarak desteklemeleri yönünde teşvik edilmiştir. Midilli kazaları ve köylerinden ileri

---

[55] BOA, İ. DH 66865; İ. DH 1301/1310 C-25;

[56] Bu gerçek yöneticiler tarafından da farkedilerek ülke genelinde birçok kale teşkilatı 1910'da lagvedilmiştir: DH-İD 86/12. Bu süreçte Midilli ve Sigri kaleleri varlıklarını devam ettirmiş ancak Molova Kalesi tahliye olunmuştur (Temmuz 1911): BOA, DH-İD 1/26.

[57] Bir İngiliz belgesinde ifade edildiği üzere, duvarları modern savaş gemileri tarafından kolaylıkla dağıtılabilecek kale artık sadece Midilli'deki Rumlara otoriteyi hatırlatacak bir etkinliğe sahiptir: TNA, WO 106/41.

[58] Ali Ekrem Bolayır, **Hâtıralar**, s. 131-135.

[59] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, s. 103. 1883 Sonbaharında Bahriye Nazırının Eser-i nüzhet'i Sakız'a aldırması Namık Kemal'in hiç de hoşunan gitmemiş ve vapurlardaki askerin beslenmesi konusunda Bahriye Nezareti ile bir polomik başlatmıştır: **aynı eser**, s. 322-326. Ali Ekrem'in ifadesine göre İstanbul'dan birileri araya girerek Namık Kemal'i Bahriye Nazırı ile barıştırmış ve Eser-i nüzhet Midilli'ye iade olunmuştur. Ali Ekrem, **aynı eser**, s. 136.

gelenler, sancak merkezine çağrılarak, toplanan *meclis-i umumîde* gerçekleştirilen görüşmeler üzerine inşaat için 50 bin kuruş vermeyi taahhüt etmişlerdir[60]. Midilli telgraf hattı Temmuz 1863 itibariyle hizmete girmiştir[61]. Midilli ile karşıda Anadolu yakasındaki Ayvalık şehri arasındaki bu hattan uzun yıllar sonra, telgraf hattının Midilli Adası dahilinde yaygınlaştırılması mümkün olmuştur. İlk olarak Molova'ya uzatılan hat Mayıs 1888'de faaliyete geçirilmiştir[62]. Sancak merkezi ile arasında oldukça fazla bir mesafe bulunan Molova ile telgraf bağlantısı kurulmasının özellikle ticareti konulardaki haberleşmenin kolaylaşması ve hızlandıracağı beklentisi vardı. Kaza ahalisinin telgrafhane binası ve telgraf direklerinin yapımını üstlenmeleri bu boyutun yansıması olarak düşünülebilir[63]. Yaklaşık on sene sonra, hattın Pilmar ve Kalonya'ya da uzatılmasına karar verilmiştir. Buna göre, Midilli şehrinden 35 km uzakta bulunan Pilmar ve Molova hattı güzergahında bulunan Kalonya'da birer telgraf merkezi açılması için yurtdışından getirtilmesi icap eden makineler ve memurların maaşları için gerekli ödeneğin sağlanması kabul edilmiştir[64]. Bu son kararla birlikte, Midilli Adası dahilindeki telgraf ağı oldukça genişlemiş olup bu sayede düzenli ve sağlıklı iletişim kurulması mümkün olmuştur. Böylece ada dahilindeki haber akışı oldukça hızlanacaktır. İdarî, ticarî, malî önemi büyük oranda artan Midilli'de, telgraf haberleşmesinin aynı oranda artmış olduğu gerekçesiyle, 1909'da Midilli-Ayvalık arasına ikinci bir hat çekilmesi teklif olunmuştur[65]. Bu sayede, gerek resmî gerekse ticarî muamelatta sıklıkla yaşanan aksamalar giderilerek, haberleşmenin düzenli bir şekilde yapılması hedeflenmekteydi.

Midilli Adasının ekonomik kalkınması, zamanla Midilli şehrinin görüntüsüne yansımıştır. Daha önce bu yönde kanunî bir düzenleme olmakla birlikte, ilk defa Namık Kemal'in mutasarrıflığı sırasında, yeni mezarlık alanlarının şehir dışına kaydırılmasına çalışılmıştır. Sağlığın korunmak istenmesi ve çevre düzenlemesi gibi düşüncelerin hakim olduğu bu uygulama sonrasında, Müslüman ve Hristiyanlar için şehir dışında birer mezarlık mahalli tespit edilmiştir. Fransa Konsolosunun ricası

[60] BOA, İ HR 11148.
[61] BOA, İ HR 11493, Lef 1.
[62] BOA, Y PRK UM 12/24.
[63] BOA, MV 24/60.
[64] 2 S 1315/3 Temmuz 1897 tarihli irade: BOA, İ PT 7/1315 S-4, Lef 2.
[65] Dahiliye Nezareti'nden Posta ve Telgraf Nezareti'ne, 4 Mayıs 1325/17 Mayıs 1909: BOA, DH. MKT 2815/89.

üzerine, bu sırada Midilli Adasında bulunan çok az sayıdaki Katolikler için de şehre beş altı dakika yakın bir mahal, bedelsiz şekilde kabristan olarak tahsis olunmuştur[66].

Midilli şehrindeki önemli çevre düzenlemelerinden birisi de XX. yüzyılın hemen başında gerçekleştirilmiştir. Balıkhane ile Reji ve Karantina idareleri arasında, denizden doldurulmuş olan mahallin üzerine bina ve baraka dahil hiçbir yapı inşa olunmamak kaydıyla, memlekete ait bir meydan olarak kullanılması kabul edilmiştir[67].

Zeytinyağı ve sabun sanayisi sayesinde, bölgenin en zengin adalarından biri olarak yükselen Midilli Adası, ekonomik gücünün avantajlarından giderek daha fazla yararlanmaya başlamıştı. İzmir'de bir gaz şirketi kurulması XIX. yüzyılın ortalarına, Selanik'te ise 1890, yani yüzyılın sonuna doğru olmuştur. Gaz sayesinde gerçekleştirilen aydınlatma, güvenliği artırmış, gece yaşamı diye bir kavram toplumsal hayatta yerini almaya başlamıştır[68]. Yukarıda bahsedilen Dersaadet İstinaf Müddeîumumî Baş Muavini İsmail Hakkı Bey, Midillili Themistoklis Urfanidi ve Pandalaki Velahopulou bir havagazı fabrikası kurarak, Midilli şehrinin aydınlatılması imtiyazını elli yıllığına elde etmişlerdir[69]. Birkaç ay sonra imtiyazı, Midilli Havagazı Şirket-i Osmaniyesi adıyla kurdukları bir anonim şirkete devretmişlerdir[70]. İmtiyaz mukavelenamesinde gaz borularının en geç bir iki sene içinde döşenerek altyapının bitirilmesi öngörülmüştü. Gerçekten de Ekim 1902'de Ticaret ve Nafıa Nezareti'ne müracaat eden şirket, yapılan çalışmayı kontrol ederek, "geçici kabul" kararının alınması için bir komisyon oluşturulmasını talep etmiştir[71]. Kesin kabule onay vermek amacıyla iki sene sonra diğer bir komisyon görevlendirilmiştir[72]. Midilli şehrinde caddeler, okullar, camiler, kiliseler, hastahaneler ve tüm resmi dairelerin

[66] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları**, **III, Midilli Mektupları-II**, s. 479-480.
[67] Defter-i hakani Nezareti'nin talebi üzerine meydan düzenlemesi için 18 M 1321/16 Nisan 1903'te irade çıkmıştır: BOA, DH. MKT 701/21, Lef 1.
[68] Meropi Anastassiadou, **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830-1912)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2010, s. 155-159.
[69] "Midilli Havagazı İmtiyazının Mukavelenamesi Suretidir (18 L 1317/19 Şubat 1900)", **İmtiyazat ve Mukavelat Mecmuası**, VII, Dersaadet: Matbaa-i Osmanî 1315, s. 324-329.
[70] "Midilli Havagazı Şirket-i Osmaniyesinin Nizamname-i Dahilisidir (25 C 1318/20 Ekim 1900)", **İmtiyazat ve Mukavelat Mecmuası**, VII, s. 382-393.
[71] Geçici kabul muamelesi için oluşturulacak Komisyon, Nafıa Müdür Muavini Mühendis Mösyö Lökler'in başkanlığında olarak Midilli Sancağı Turuk ve Meabir Mühendisi ve Havagazı Şirketi Komiseri Agob Efendi, Nafıa Katiplerinden Şefik Efendi'den olarak oluşturulmuştur: BOA, İ. TNF 11/1320 B-2, Lef 3; 3 B 1320/6 Ekim 1902 tarihli irade.
[72] İ.TNF. 13/1322 Ş-5, Lef 2; 25 Ş 1322/4 Kasım 1904

aydınlatılması için şirket tarafından yürütülecek çalışmalar, Midilli Belediyesi ile koordineli olup, yapılan işler öncelikle Belediye tarafından denetlenmekteydi. Belediyenin uygun göreceği yerlere tüm masrafları şirket tarafından karşılanmak üzere fenerler yerleştiriliyordu. Her biri senelik 2.5 Osmanlı altını ücretinde olmak üzere Midilli şehrini aydınlatmak için, toplam 300 lira değerinde fener yerleştiriliyordu. Belediye istediği ve fener başına 2.5 lira verdiği takdirde Şirket sokaklardaki fener sayısını 250'ye çıkarmaya mecburdu. Şirketin iki tarifesi mevcuttu. Birincisi kışla, hastahane, hükümet daireleri, cami, okul ve kilise için olup, kontör ile verilecek gazın metreküp fiyatı 50 para olarak belirlenmişti. İkincisi ise halka verilecek gaz olup, metreküp fiyatı ise en fazla 2 kuruş olabilecekti. Kamu alanlarının aydınlatılmasından doğan masraf, Belediye tarafından üçer aylık periyotlarla Şirkete ödenecekti. Bu şartlar altında, 1904 yılı sonları itibariyle, Midilli şehrinde havagazı kullanılmaya ve şehir aydınlatılmaya başlanmıştı.

Doğal afetler ve yangınlar sebep oldukları maddi zararın dışında, sonuçları itibariyle toplumsal hayatın akışını kesintiye uğratan felaketler olmuştur. Bunlar, aynı zamanda toplumun yardım ruhunu harekete geçiren olaylardır. *Musabîn*, yani felakete uğrayanlara yardım çeşitli şekillerde olabilmekteydi. Deprem gibi doğal afetlerde, bölgeye öncelikle acil yardım ulaştırılmaya çalışılmıştır. Uzun vadede ise vergi affı ve muafiyeti gibi ekonomik yardımlarla musabin desteklenmeye çalışılmıştır. Midilli Adası'nın ciddi bir deprem bölgesi olduğunu ve incelediğimiz dönemde birden fazla büyük depreme maruz kaldığını biliyoruz[73]. Keza yangınlar hâlâ Midilli için çok ciddi tehlike yaratmaktaydı.

Midilli Adası'nın büyük yerleşim yerlerinden olduğuna yukarda değindiğimiz Ayasu Karyesi'nde, 1877'de meydana gelen yangında, 847 ev ve dükkan zarar görmüştür ve büyük maddi kayıp yaşanmıştır[74]. Midilli Sancağı mülki yetkilileri yaptıkları araştırmadan yangının, 13 milyon civarında maddi zarara sebep olduğunu tespit etmişlerdir. Bazı evler yangından etkilenmediyse de sakinlerinin gayet fakir

[73] H. Soysal, S. Sipahioğlu, D. Kolçak, Y. Altınok, **Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu (M.Ö. 2100-M.S. 1900)**, İstanbul 1981, s. 60-61.

[74] Ayasu yangınında 681 hane, 37 ahır ve oda, 17 kahvehane, 19 yağhane, 73 dükkan, 11 mağaza, 9 fırın olmak üzere toplam 847 bina zarar görmüştür. Karye kocabaşıları tarafından İstanbul'a gönderilen yardım isteyen telgrafta maddi zararın 20 milyon olduğu ileri sürülmüştür: BOA, ŞD 2342/7, Lef 7.

olarak yardıma ihtiyaç duydukları görülmüştür[75]. Zor durumdaki bölge sakinleri, vergi borçlarının affı ve gelecek senelerde muafiyet tanınması için teşebbüse geçmişlerdi[76].

Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği, Ayasu Karyesi sakinlerinin isteği üzerine, 1876-77 vergileriyle, tahrir masrafları, *istikraz*-ı *mecburî*, bilet ve hereke ianelerinden ödenmiş olan dışında, borçlu oldukları 182.025 kuruş 36 paranın affedilmesi için müracaatta bulunmuştu. Görüşü sorulan Maliye Nezareti, daha önce benzer şekilde yangınların yaşandığı Mudanya, Bozcaada ve Semadirek'te afetzedelere yapılan muamelenin emsal alınabileceğine dikkat çekerek, Ayasu yangınzedeleri hakkında izlenmesi gereken yolda bu yangınları emsal göstermişti[77]. Nitekim Şura-yı Devlet Maliye Dairesi, *Tahrir-i Emlak Nizamnamesi'nin* yangın mağduru olanların emlak vergilerinin tadil ve indirilmesi yönünde düzenlemeler içermekte olduğuna dikkat çekmiş ve bu yönde bir muafiyete gidilmesi yönünde görüş bildirmişti.

Sonuç itibariyle yangın mağdurlarının henüz ödenmemiş olan 17.850 kuruş affedilmiş, Ayasu dışında diğer köylerde sahip oldukları emlak ve akar vergisinin tahsili ve bunlardan isabet eden istikraz-ı mecburi hisselerinin tahsiline devam edilmesine karar verilmiştir[78].

1883 sonbaharında Midilli şehrinin Aya Trab mahallesinde, Flemenk Konsolos vekili Mösyö Natali'nin evinde başlayan yangın, bitişikteki eve sıçramıştı.

---

[75] BOA, ŞD 2342/7, Lef 6.

[76] 1293 ve 1294 sene için vergilerinin tamamen, 1292 ve 1293 senelerinden kalan bir miktar bakayla beraber affedilmesini istemişlerdir. Nitekim affı istenilen miktar, 1293-1294 seneleri vergisi, tahrir masrafı, zorunlu istikrazdan henüz ödenmeyen kısmı ile 1292 senesi bilet bedeli, 1293 senesi hırka bedeli, 93 senesi ağnam vergisi 2. taksidi ve 93 senesi hububat aşarı ile beraber 198.862 kuruş 36 para olarak hesaplanmıştır (BOA, ŞD 2342/7, Lef 7) Midilli Sancak İdare Meclisi, Ayasu Karyesi öndegelenleri ve kocabaşılarını çağırarak, affedilmesini istedikleri vergiler konusunda müzakerelerde bulunmuştur. Bu görüşmeler neticesinde 93 senesi ağnam vergisi 2. taksidi ve 93 senesi hububat aşarı bakayasının affının istenmesinden vazgeçirilerek, affı istenilen vergilerin toplam miktarı 182.025 krş 36 p düşürülmüştür: aynı belge, Lef 6.

[77] Bozcaada yangını mağdurlarının ithal edecekleri fıçılar ve ev yapımı için getirecekleri kerestelerin bir sene süreyle gümrükten muaf tutulması uygulaması benimsenmişti. Semadirek'te meydana gelen ve kırk binden ziyade zeytin ağacı ve o kadar da diğer çeşit ağaçların kül olduğu yangından sonra ada halkının mürettep olan vergilerinden iki seneliği affedilmişti: BOA, İ ŞD 2246, Lef 1; 27 Za 1295/22 Kasım 1878; AD 862, s. 34.

[78] BOA, ŞD 2342-7, Lef 1; 14 Za 1295/9 Kasım 1878

Nizamiye askeri, zaptiye ve bahriye neferlerinin gayretleri ile büyümeden söndürülmüştür, ancak bu iki hanenin yandığı anlaşılmaktadır[79].

Pilmar Kazası'na yarım saat uzaklıktaki Polaye (Plagia) köyünde 4 Ağustos 1887'de çıkan büyük yangında, 250'den fazla hane ve dükkan yanmıştır; 120 bin kıyyeden fazla zeytinyağı ise zayi olmuştur. Eşyaların tamamı yanmış olan 650 kişi evsiz kalmıştır. Midilli Mutasarrıfı derhal yangın mahalline gitmiş ve afetzedelere çadır dağıtılarak ilk yardım yapılmıştır. Bu arada, ada genelinde yangınzedeler için yardım toplanmaya başlanmıştır[80]. Dahiliye Nezaretine başvuran Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği, kısa bir süre önce Arnavutköy yangınzedeleri yararına Vilayet genelinde toplanan ianenin mağdur durumda olan Polaye ahalisi için kullanılmasını sağlamıştır[81].

1889'da İzmir merkezli şiddetli bir deprem meydana gelmiştir. İzmir, Denizli ve köylerinde binlerce insanın evsiz kaldığı, iki bin civarında kişinin hayatını kaybettiği deprem[82] Midilli Adası'nı da etkilemiştir.

26 Ekim 1889 Cumartesi gecesi İzmir merkezli olarak meydana gelen şiddetli deprem on iki saniye sürmüştür, gece boyunca da artçı sarsıntılar devam etmiştir, Aydın vilayetinin bir kısmı, Midilli ve Sakız adalarını etkilemiştir. Aynı saatlerde Çeşme, Urla ve Foça'da da şiddetli depremler meydana gelmiştir[83]. Midilli'de Müslüman ve Rumların birlikte yaşadığı Hydra köyünde evler zarar görmüş, ilk tespitlere göre 25 kişinin öldüğü ve 15 kişinin yaralı bulunduğu haber verilmiştir. Deprem sonrası derhal bir *İane Komisyonu* kurularak, çadır ve peksimet dağıtımına başlanmıştır. Midilli Kalesi'nde sadece dört çadır mevcut olduğundan, bir an evvel, en az iki yüz hane halkını alabilecek kadar çadır temini İzmir'e için başvurulmuştur[84].

Ertesi gün gelen haberler, depremin sebep olduğu hasarın ve etkilenen kitlenin tahmin edilenden büyük olduğuna işaret ediyordu. Mağdurlara gerekli yardım yapılmakta olup diğer yandan Yunanistan'ın da adaya yardım göndermesi bekleniyordu. Bu tahmin, özellikle Osmanlı tarafının deprem mağdurları için gereken

[79] Bahr-i Sefid, 35 (14 Eylül 1299/26 Eylül 1883).
[80] BOA, İ. DH 82077, Lef 1.
[81] BOA, İ. DH 82077, Lef 3.
[82] TNA, FO 195/2065, No. 62.
[83] BOA, Y.A.HUS 230/6, Lef 4.
[84] BOA, Y.A.HUS 230/6, Lef 2.

her türlü yardımın bir an önce yerine ulaştırılması için bir etken olmuştur ve bir özel memur görevlendirilerek, gönderilecek erzak, kereste vesairenin bir an evvel tedarik edilerek, yola çıkarılması için gerekli düzenlemelerin, ertesi gün toplanacak Meclis-i Mahsus'ta görüşülmesi kararlaştırılmıştır[85]. Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Akif Paşa tarafından Dahiliye Nezareti'ne yapılan uyarı, deprem gibi üzücü ve hassas bir olaydan sonra, Osmanlı ve Yunan taraflarının mevcut ortam üzerinden bölgede nüfuz ve itibar mücadelesini her zaman akılda tuttuklarını göstermektedir. Akif Paşa, depremden sonra Midilli'deki Yunan konsolos vekilinin tercüman aracılığı ile mal ve can kaybı ile yaralılar hakkında bilgi istediği; diğer taraftan Yunanistan'da yardım toplanmakta olduğu istihbaratını merkeze aktarıyordu. Konsolos vekiline, Yunanistan'ın vereceği yardımı İane Komisyonu'nun kabul edeceğini, ancak doğrudan Yunan vapurları ile mahallerine yardım gönderilmesinin kabul edilmeyeceği bildirilmiştir. Yunan yardımlarını değerlendirdikten sonra, bölgeye, Padişah ve Osmanlı Hükümetince gönderilecek yardımlardan önce dışarıdan yardım ulaşmasının, bölge sakinleri üzerinde fena tesirleri olacağını ifade etmiştir. Bu arada, deprem nedeniyle açıkta kalan ahali için en az bin barakanın bir an evvel inşa edilmesi gerektiğini bildirmiştir[86].

Vali Akif Paşa, Midilli'den aldığı haberler doğrultusunda köylerdeki hasar durumu hakkında Yıldız'ı bilgilendirmeye devam etmiştir. Gelen bilgilere göre, Stipsi karyesinde elli ev yıkılmış, yüz elli hane hasar görmüştür; İşlemetopu karyesinde bazı evler zedelenmiş olmakla beraber can kaybı bulunmamaktdır; Agra karyesinde çoğu ev zedelenmiş ve bir kadın hayatını kaybetmiştir; Herse'de sağlam ev kalmamıştır, bir çocuk da ölmüştür; Telonia (Adissa) karyesinde evlerin çoğu yıkılmış, kalanlar ise oturulamayacak durumda olup birçok ölü ve yaralı mevcuttur; Sigri'de evlerin çoğu yıkılmış, kalanlar oturmaya elverişli olmayıp bir kız çocuğu ölmüştür, birkaç da yaralı bulunmaktadır; Sigri Kalesi'nde asker koğuşları harap olmuştur; duvarlar açılmış, aşağı tabyada çökmeler yaşanmıştır. Midilli'den yollanan cerrah ve tabip yeterli olmayıp, ayrıca acil olarak bin barakaya ihtiyaç vardır. Mevsim şartlarından ötürü, depremzedelerin çadır ve barakalarda uzun süre

[85] BOA, Y.A. Hus 230/17, Lef 1.
[86] BOA, Y.A. Hus 230-17, Lef 2; 15 Teşrinievvel 1305/27 Ekim 1889.

ikametleri mümkün olmadığından, acilen başka önlemler düşünülmelidir. Yardım işlerinde kullanılmak üzere bir de nakliye vapuruna ihtiyaç duyulmaktadır[87].

Midilli'de büyük boyutlarda zarara sebep olduğu kısa sürede anlaşılan depremin sebep olduğu hasarın, yerinde tespiti ve yardım faaliyetlerinin etkili bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için İstanbul'dan Binbaşı İsmail Bey'in de yer aldığı bir heyet görevlendirilmişti.

Heyet, Midilli'ye vardığında, daha önce kurulmuş olan Komisyon tarafından hazırlanmış ve zarara uğramış ev ve kişi sayısı ile yapılan yardımları gösteren liste kendilerine sunulmuştur. Deprem 34 köyde toplam 7 bine yakın evi hasara uğratmış olup, bunların tamiri gerekmektedir. Bundan sayıca daha fazla olmak üzere, kule/pygri tabir olunur hane, cami, kilise ve okul da zarar görmüştür. Zarar gören köylere, Komisyon tarafından oluşturulacak heyet gönderilerek, oluşan zararı bizzat görerek tespit etmelerine karar verilmiştir. Bu heyet, yıkılan veya yıkılmak üzere olan evler ile küçük bir tamirat sonucunda tekrar kullanılabilecek olanları tespit ile defterleri hazırlayacaktır. Listenin takdim edildiği tarihte 160 baraka inşa edilmiş, gerekli ekmek ve ev araç-gereci dağıtılmıştır. Padişah tarafından iane olarak yapılan büyük yardım ile memurlar ve halk tarafından yapılacak diğer yardımların, gerçek zarar sahiplerine ulaştırılmasına ve hiçbir ferdin açıkta kalmamasına çalışılmaktaydı. Bu arada, Heyetin ada dahilinde ulaşımını kolaylaştırmak amacıyla, Tevkifiye vapuru tahsis olunmuştur[88].

1908 yılının ilk günlerinde, bölgede meydana geldiği anlaşılan bir depremde, Sigri Nahiyesi'ne bağlı Hidre köyünde altmış ev kısmen, yirmi ev ise tamamen yıkılmıştır. Herhangi bir can kaybının yaşanmadığı deprem, birçok kişinin evsiz kalmasına yol açmıştır. Midilli ve Molova belediyeleri, derhal zor durumdaki ahaliye çadır, kömür ve yiyecek yardımında bulunmuşlardır. Yapılan incelemeler neticesinde, evlerini kendileri tamir ettiremeyecek durumda olan bir kısım depremzedeler için 36.600 kuruş yardım toplanması gerektiği anlaşılmıştır[89].

[87] BOA, Y.A. Hus 230-17 Lef 3; 16 Teşrinievvel 1305/28 Ekim 1889.
[88] Şehremaneti Meclis Reisi Ahmed Kamil'den Mabeyn Başkitabeti'ne 22 Teşrinisani 1305/4 Aralık 1889 tarihli telgraf: BOA, Y. Mtv. 41-54.
[89] BOA, DH. MKT 1225/41; Lef 1 ve 3.

3-Midilli Adası'nın Sosyal Yapısı

a-Midilli Müslüman Cemaati

Nüfus ve yerleşim açısından sürekli ve pozitif bir gelişme içinde olan Midilli Adası'nda acaba toplumsal yapı ve ilişkiler bu dönemde ne durumdaydı, ne tür olaylardan etkileniyordu, hangi faktörler tarafından şekillendirilmekteydi? II. Abdülhamid tahta geçtikten kısa bir süre sonra, Midilli Sancağı'nın önde gelenlerinin bildirmesi yönünde gönderilen bir emre[90] verilen cevap, 1880 senesinde adanın yüksek sosyal tabakası, dolayısıyla servet ve söz sahibi kişiler hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır[91].

Tablo-8
MİDİLLİ ADASI'NDA İLERİ GELEN ŞAHSİYETLER (1880)

İsim	Açıklama
Midilli kasabasında ikamet eden İsmail Paşa	Midilli'nin eski hanedanlarından olup, 75 yaşlarında ve mirimiran rütbesine sahiptir. Dirayet ve saygınlığı vardır.
Midilli kasabasında ikamet eden Abdurrahim Hilmi Efendi	Midilli ceziresinin Müftüsü olup, üçüncü rütbe Mecidî nişanına sahiptir. İlim sahibi bir kişidir.
Midilli kasabasında ikamet eden Mustafa Bey	İsmail Paşa evladındandır. Fuad Paşa'nın Suriye memuriyeti sırasında o zamanlar mutasarrıflık hükmünde olan Akka ve Trablusşam kaymakamlıklarında ve sonra İstanbul'da Galata kaymakamlığında bulunmuştur. Dirayet ve saygınlık sahibidir.
Midilli kasabasında ikamet eden Halil Razi Bey	İsmail Paşa'nın en büyük evladıdır. Rütbe-i salise'ye sahip olup, Kapundan Gazi Hasan Paşa vakfının mütevelli kaymakamıdır. Burada oldukça nüfuz ve saygınlığı vardır.
Midilli kasabasında ikamet eden Halim Bey	İsmail Paşa evladıdır. Burada Belediye reisi olarak herkes nazarında hatırı sayılır, zeki ve gayretli bir zattır.
Midilli kasabasında ikamet eden Mihaeylo Kompa	Buranın Hıristiyanları içinde iyi ahlaklıyla, en çok haysiyet ve itibara sahip olan zattır. On beş-yirmi bin liralık bir serveti vardır. Şimdi Midilli'nin Rüsum-ı Sitte Nezareti'ndedir.
Midilli kasabasında ikamet eden Panayot Metrek Ağa	Sancak İdare Meclisi azasından ve servet sahibidir. Gerek Hükümet, gerekse halk nazarında hayli nüfuz ve

[90] Bu emir sadece Midilli'ye değil, diğer birçok idari birime gönderilmiş olup II. Abdülhamid'in daha sonra kurduğu kendine mahsus idaresinin alt yapısının ilk nüvelerini teşkil eden bir çalışma gibi görünmektedir. Trabzon'da aynı uygulama için, Ayhan Yüksel, "Trabzon Valisi Sırrî Paşa'nın Bir Raporu Çerçevesinde Doğu Karadeniz'in Önde Gelen Aileleri (1880)", **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 16, İstanbul 2004, s. 179-199.

[91] BOA, Y. EE, 100/38, Lef 2. Bu belgenin müsvedde hali için, İSAM Kütüphanesi, HHP, 1353.

	saygınlığı vardır.
Midilli kasabasında ikamet eden Fodi Bornazo Ağa	Kapıcıbaşılık rütbesi vardır. Yüz bin liraya yakın bir servete sahip olup, Sancak İdare Meclisi azasındandır. Saygınlığı yaşına, meziyeti servetine münhasırdır.
Midilli kasabasında ikamet eden Panayot Vasilyo	Murabahacılıktan yetişme, altmış yaşında bir zat olarak, Midilli içinde servetçe Fodi Ağa'ya eşit ve belki ondan üstündür. Bunun da saygınlığı servetten ibarettir.
Molova kasabasında ikamet eden Mehmed Efendi	Mehmed Hoca demekle maruf olarak dört-beş bin lira kadar serveti vardır. Ticaretle meşgul ve hayır sever bir adamdır.
Molova kasabasında ikamet eden Yani Karali	Molova Hıristiyanları içinde en fazla servete sahiptir. Kaza İdare Meclisi azasındandır. Bunun da servetinden başka bir saygınlık kaynağı yoktur.

1880 itibariyle, Kulaksızsade ailesinin reisi İsmail Paşa hâlâ hayatta olup yetmiş beş yaşlarındadır. Üç oğlu Mustafa Bey, Halil Razi Bey ve Halim Bey Midilli'de saygınlık ve mevki sahibi kimseler olarak ön plana çıkmaktadırlar. Gerçekten de gerek birinci bölümde üzerinde durulduğu gerekse aşağıda bahsedileceği üzere, bu aile idarî, siyasî ve toplumsal hayatta önemli bir yere sahiptir. Kulaksız ailesi dışında Midilli Müslümanları içinde sadece iki kişiden bahsedilmiştir: Molova Kasabası sakinlerinden Mehmed Efendi ve Müftü Abdürrahim Efendi. Abdürrahim Efendi, bundan sonra da uzun yıllar Midilli Müftüsü olarak görevini sürdürecektir[92]. Bununla birlikte, belgede bahsedilmese de incelediğimiz dönemde, Midilli'nin toplumsal hayatı içinde başka birçok Müslüman etkili olmuştur, önplana çıkmıştır.

Belgenin müsveddesi, esasında belgede olmayan perde arkası bazı bilgiler sunması bakımından, en az kendisi kadar önemlidir[93]. Burada, Kulaksızzade İsmail Paşa'nın zamanında bir hayli serveti olduğu halde, daha sonra borçlanarak emlakinin Hükümet vasıtasıyla dâyinlerine satıldığı, bugün elinde mevcut "mevkufat" ile ancak ailesini geçindirebilecek durumda olduğu ifade edilmektedir[94]. Ayrıca Paşanın hâlâ borcu vardır. Fodi Bornazo Ağa hakkında, müsveddedeki üzeri çizilmiş ifadelerden, yaklaşık yetmiş yaşlarında olduğu, "şimdiye kadar gerek devletine gerek

[92] 1318 Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Salnamesi, s. 153.
[93] İSAM Kütüphanesi, HHP, 1353.
[94] İsmail Paşa'nın servetindeki bu azalmanın sebebi aleyhine sonuçlanan bir miras davasıdır. Konu hakkında, ihtiyatlı kullanılmak kaydıyla bkz: Faruk Doğan, "Ondokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Taşrasında Bir Kadının Hukuk Mücadelesi: Midilli Nazırı Kulaksızzade Mustafa Ağa'nın Miras Davası", **History Studies**, III/2, 2001, s. 163-190.

memleketine zerre kadar bir hizmet ibrazına muvaffak olamamıştır" denilerek, merkeze yollanan bilgileri teyit eder ifadeler kullanılmıştır. Müsveddedeki bilgilerden kırk beş yaşlarında olduğunu anladığımız Mihaeylo Kompa, "icraat-ı hükümete hiçbir vakit karşı durmadığı gibi kendisinden her ne vakit ve her ne suretle isti'âne olunsa dirîğ etmez. Vaktiyle İtalya ve Yunan tâbiyeti iddiasında bulunmuş ise de şimdiki halde o yolda bir davada bulunmuyor" denilerek, yararlı bir kişi olarak tanıtılmıştır. Asıl metinde serveti hakkında rakam verilmeyen Panayot Vasilyo'nun tahminen yetmiş-seksen bin liralık bir serveti olduğu ifade edilmektedir. Murabahacılık yaptığı belirtilmişse de müsveddedeki ifadeler daha çarpıcıdır; "pederinden kendisine hiçbir şey intikal etmeyip zikrolunan serveti murabahacılık yolunda hasıl etmiştir. Gerek devlete gerek memlekete zerre kadar bir hizmet ibraz etmediği gibi bundan böyle de o yolda bir hareket etmesi memul olunmaz". Molova'dan Yani Karali hakkında müsveddede "şimdiye kadar bir hüsn-i hizmet ve hususiyle hayırhahane bir hareketi görülmemiştir. Fırsat bulduğu gibi fukara-yı ahaliyi iz'âc ederek menfaat-i şahsiyesini o suretle temin etmeğe çalışır" şeklinde ifadeler yer almaktadır. Ayrıca, asıl metinde olmayan, Pilmar Kazası'nın en fazla servet sahibi kişisi olarak tanıtılan Dimitri Hristodli Bolale, "bir dereceye kadar direyeti de vardır" ifadeleriyle takdim edilmektedir.

XIX. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, adanın idaresinde eskisi kadar etkili olamayan Kulaksızzade ailesi, Midilli'deki Müslüman cemaat içinde hâlâ en ön sırada yer almaktaydı. Aynı zamanda bir sürgün yeri olan Midilli Adası'na zorunlu ikamet için gönderilen önemli devlet adamları, cezalarını çektikleri sırada Kulaksızzadeler tarafından misafir edilmekteydiler. Mesela, Mahmud Nedim Paşa hatta sonradan mutasarrıf tayin edilen Namık Kemal, sürgün döneminde, Kulaksızzadeler tarafından kendisine tahsis olunan bir evde misafir edilmişlerdir[95].

(1) Midilli Müslümanlarının Dinî Müesseseleri

Midilli Müslümanlarını bir arada tutan değerler arasında en önemli olanı, şüphesiz tarikatlar ve tekkelerdi. Osmanlı topraklarına katılmasından sonra, Midilli

[95] Mithat Cemal Kuntay, **Namık Kemal. Devrin İnsanları ve Olayları Arasında, II, Kısım II**, İstanbul: Maarif Basımevi 1956, s. 273; İnci Enginün, "Namık Kemal ve Midilli", **Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu (20-22 Aralık 2010-Tekirdağ), Bildiriler**, I, Tekirdağ 2010, s. 11.

Adası birçok tarikatın hayat bulduğu bir yer olmuştur. Halvetiyye ve Mevlevilik, adadaki izleri en eski tarihlere giden tarikatlardır. Midilli'de yerleşmiş tarikatlardan bir diğeri Bektaşilik olup, Ayasu yanında İbrahim Baba tekkesi bulunuyordu[96].

Mevlevilik, Konya'nın 1467'de Osmanlı topraklarına katılmasından sonra bugünkü Ege bölgesinde hızla yayılmaya başlamıştır. XVI. Yüzyılın ilk yarısında, bölgede birçok Mevlevi zaviye ve dergahı tesis olunmuştur. Bunda, Afyonkarahisar Mevlevihanesi Şeyhi Abagûs-i Veli'nin oğlu Divane Mehmed Çelebi'nin önemli katkıları olmuştur. Ege Adaları'ndan Rodos, Sakız ve Midilli'deki Mevlevihaneler de işte bu dönemde teşekkül etmiştir[97]. Osmanlı Devleti her dönem bu tarikatlara maddi yardımda bulunarak, tarikatların ayakta kalmalarına destek olmuştur. Bununla beraber, özellikle Evkaf Nezareti'nin kurulması hem tarikatlar hem de vakıfların ekonomik bağımsızlıklarının önemli bir kayba uğramasına neden olmuştur. Tanzimat reformları sonucu, giderek daha fazla devlet kontrolüne giren tarikatlerde bir dönüşüm yaşanmıştır[98]. Diğer taraftan bunlar, toplumsal hayattaki sosyal, ekonomik, askerî ve siyasî işlevlerini sürdürmüşlerdir. Hatta idarecilere karşı, dergahın haklarını korumak adına açıkça çatışabilmekte ve bundan da galip çıkmaktaydılar. Örneğin, 1867 depreminde yıkılan hükümet konağının yeniden inşası sırasında Mutasarrıf Necip Paşa, Midilli Kadiri Dergahı şeyhi Abdülkadir Efendi ile çatışmıştır ve gelişen olaylar neticesinde istifa etmiştir. Çatışma, Necib Paşa'nın, konağın *Kuş Meydanı* adlı yerde yapılmasına karar vermesi; Kadirî şeyhi Abdülkadir Efendinin ise burasının dergahlarına ait olduğu ve vakfiyesinin elinde bulunduğunu ifade ederek, inşaata karşı çıkmasından kaynaklanmıştı[99].

Bir mevlevihane mutfak, derviş hücreleri, meydan-ı şerif, türbe, haremlik-selamlık ve hamam, fırın, sarnıç, kuyu, cem-sohbet odası gibi çeşitli bölümlerden

---

[96] D N. Karidis, M. Kiel, **Midillinis Astigrafia & Lesvou Xorografia. Me Vasi Adimosievtes Othomanikes & Gallikes Arhiakes Piges**, s. 56-58.

[97] Barihüda Tanrıkorur, "Mevleviyye", **DİA**, 29, Ankara 2004, s. 468-475; Nuri Şimşekler, "The Spread of the Mewlawiyya and the Reason for Its Spread in the Aegean Region in the XVIth Century", **Mevlana Araştırmaları Dergisi**, 1, Konya 2007, s. 145, 151.

[98] Bu konuda arşiv belgelerine dayalı, etraflı bir değerlendirme için bkz: Muharrem Varol, Bektaşiliğin İlgası Sonrası Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2011, s. 7 vd.

[99] BOA, İ. MVL 25984.

oluşmaktadır[100]. İncelediğimiz dönemde, Midilli Mevlevihanesi'nin değişik bölümlerinin tamir edildiği ve kendi kaynakları yetersiz olduğundan masraflarının farklı yerlerden karşılandığı anlaşılmaktadır[101]. Mevlevi tarikatı mensuplarından Abdülgani Dede, Midilli'de medfun bulunan Şerif Ebu'l-Hasan ve Ashab-ı Kiramdan Sa'id bin As, Zekvan ibn-i Cibirü'l-haris hazretlerinin senelerdir türbedarlığını yapmıştır[102]. Vefatından sonra türbedarlık vazifesi iki oğlu arasında taksim edilmiştir[103]. Midilli Mevlevihanesi 1912 yılında Osmanlı topraklarında faal olan yetmiş dört mevlevihaneden biri olup postnişinde Nafiz Dede bulunuyordu[104]. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere, Midilli Adası'nda Mevlevilik ve mevleviler, yerel idareyle uyumlu ve yakın ilişkiler kurmuştur; bu yakınlığın bir getirisi olarak da Midilli'de Osmanlı idaresinin sona ermesine kadar iktidarın ekonomik desteğini görmüştür. Yukarıda bahdettiğimiz tamiratlar ve Mevlevihane Şeyhi Nazif Efendi'ye 1864'te verilmeye başlanan 350 kuruş aylık, bu desteğin tecellisidir[105].

Limni'de medfun Halvetî tarikatı Mısriye kolunun piri Niyazî-i Misrî'nin adadaki tekke ve türbesine çeşitli defalar yaptığı ziyaretlerden bazılarında Midilli'ye uğrayarak, burada kalmış olan Şeyh Mehmed Şemseddin Efendinin Midilli'de bulunduğu kısa sürelerde edindiği izlenimler, Midilli Müslümanlarının tarikatlere olan ilgileri ve bakışları hakkında biraz olsun fikir verecek derecededir. Mehmed

---

[100] Haşim Karpuz, "Balkanlardaki Mevlevîhanelerden Günümüze Kalanlar", **Dünyada Mevlâna İzleri Uluslararası Sempozyumu (Konya: 13-15 Aralık 2007), Bildiriler**, Konya 2012, s. 429-430.

[101] Tamire muhtaç Mevlevihane 1884'te dergah ve şeyhinin hanesi Midilli Evkaf Müdürü ve İdare Meclisi denetiminde tamir edilmiş, 5212.5 kuruş tutarındaki masrafın Sultan Abdülmecid vakfı gelirlerinden karşılanmıştır (BOA, İ ŞD 3970). Altı yıl sonra yapılan daha geniş kapsamlı bir tamirde kapı, pencere, semahane ve hücreleri ile müştemilatındaki hanenin tamiri gereken Midilli Mevlevihanesi'nin 26.600 kuruş tutan masraflarının daha önce olduğu gibi Sultan Abdülmecid Evkafı gelirlerinden ödenme düşünülmüş ancak mümkün olmamıştır. Bunun üzerine tamir masrafları bir süre önce toplanan deprem yardımlarından karşılanacaktır: BOA, İ ŞD 6125; 25 Ra 1308/8 Kasım 1890.

[102] Bu hizmeti için, müracaatı üzerine kendisine Ekim 1886'da 200 kuruş *vazife* tahsis olunmuştur: BOA, İ. DH 79481, Lef 3.

[103] Şerif Ebu'l-Hasan hazretleri türbedarlığını büyük oğlu Mehmed Hüsameddin Efendi'ye, Sa'id bin As, Zekvan ibn-i Cibirü'l-haris hazretlerinin türbedarlığının ise küçük oğlu Süleyman Sırrı Efendi'ye verilmesi Midilli'den istenmiştir. Yapılan incelemeden Hazinede sadece Ebülhasan Hazretleri türbesinin kaydı olduğu ortaya çıkmış, bunun üzerine 200 kuruşun mütesaviyen paylaştırılarak türbedarlıkların merhum Abdülgani Dede'nin iki oğluna tevcihi kararlaştırılmıştr: BOA, Y A Res 121/41, Lef 1; 29 Ra 1321/25 Haziran 1903.

[104] Tam liste için bkz: Yakup Şafak, "Veled Çelebi'nin Menakıbına Göre 1912'de Faal Olan Mevlevihaneler ve Şeyhleri", **Sanat Tarih Araştırmaları (Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan)**, Konya 2007, s. 341-346.

[105] Bunun haricinde Midilli Adası 1281 senesi Masraf-ı Umumi cetvelinde sadece iki şeyhe daha maaş ödendiği görülmektedir. Birincisi Midilli'de Cankurtaran hülefalarından Şeyh İsmail Efendi Tekkesi taamiyesinin şeyhi Abdülkadir Efendinin vazaifi olarak yıllık 75 kuruş 9 para, diğeri Şeyh Ali Efendi adında bir zata aylık 100 kuruştan senede 1200 kuruştur: BOA, ML. MSF.d 17808.

Şemseddin Efendi, hatıralarında, Midilli'deki tekke ve zaviyelerin durumunu şöyle tasfir etmiştir: "(…) Midilli'de üç dört tekke var, güzel mürtefi bir mevkide Mevlevihanesi vardır, zaviyedir. Bir de Kadirî Tekkesi var, haricesi yanmış yeniden semahane yapılmış, diğer kısmı nâtamam kalmış. Bir de Tarik-i Sünbüliye'den Balizade Tekkesi vardır ki en zengin ve mamuru da odur. Bir de Müftü Efendinin hanesi civarında bir mescit vardır ki orada da Usul-i Nakşibendî icra ederler. Tarik-i Nakşibendiye orada zikri geçen Hacı Feyzullah Efendinin menfi bulunduğu zaman neşretmiştir. (…) Sünbülî Şeyhi, simasından ahlakı anlaşılır bir surete malikti. Mevlevî Şeyhi Nazif Efendi gelir gelmez, bize karşı mültefit bulunurdu. Kadirî Şeyhi vergi kaleminde katip, rindmeşreb bir zattı. Sünbilî Şeyhi bizimle adaştır, mahkemede mi bilmem nerede azaymış"[106]. Buna göre, XIX. yüzyılın sonları itibariyle Midilli'de Mevlevî, Kadirî, Sünbülî ve Nakşibendî olmak üzere dört tekke bulunmaktaydı. Daha önce de bahsedildiği üzere, bunlardan ilk üçü, birkaç yüzyıldır adada faaliyet göstermekteydiler. Nakşibendilik ise, Mehmed Şemseddin Efendinin ifadesine göre, Hacı Feyzullah Efendi adlı bir zatın Midilli'de sürgün olarak bulunduğu sırada adada yayılmıştır.

Halvetiliğin Mısriye kolunun Midilli'de müntesip bularak gelişmesi aslen Midillili olup Limni'de *tuz memuru* olarak görev yapan Kemal Efendi adlı birinin, Mehmed Şemseddin Efendinin Limni zayaretlerinden birinde Mısriye tarikatına girmesiyle başlamıştır. Görev yeri bir süre sonra Midilli olarak değiştirilen Kemal Efendi, burada Şeyh Mehmed Şemseddin Efendi'den bahsetmesi üzerine, *Vigla*[*] *Camii* imam ve hatibi Siyahî Bekir ile Vergi Kalemi'nden Galib Efendinin de dahil olduğu bir grubun, Mısriye Dergahına intisap etmek arzularının kendisine bildirilmesi üzerine, Şeyh Mehmed Şemseddin Efendi Limni ziyaretlerini Midilli üzerinden yapmaya başlayacaktır[107]. Mısriye dergahı mensuplarının önceleri Kemal Efendinin evinin bahçesinde bulunan küçük odada toplanarak muhabbet etmek şeklinde başlayan sohbetleri, grubun büyümesi ve Mehmed Şemseddin Efendi'den aldıkları zikir yapma izni ile beraber Vigla Camii'ne taşınmıştır. Cuma ve Pazartesi

[106] Şeyh Mehmed Şemseddin Mısrî, **Niyazî-i Mısrî'nin İzinde Bir Ömür Seyahat. Dildâr-ı Şemsî**, haz. Mustafa Kara, Yusuf Kabakçı, İstanbul Dergah Yayınları 2010, s. 74-75.

[*] Hatıratın çeviri yazısında caminin ismi Vaykala olarak belirtilmiş olmakla beraber doğrusunun Vigla Camii olması icabeder.

[107] Şeyh Mehmed Şemseddin Mısrî, **Niyazî-i Mısrî'nin İzinde Bir Ömür Seyahat. Dildâr-ı Şemsî**, s. 67.

günleri, adı geçen camiin cemaati de bu şekilde çoğalmaya başlar. Midillili Hristiyanların yaşadığı *Sarı Baba* mahallesindeki türbe ve odada zikir ayinleri de yapılmıştır.

1889 Eylül başında Midilli'ye uğrayarak birkaç gece kalan Mehmed Şemseddin Efendi, ilk gece Sarı Baba'daki odaya gitmiş, semahanede mensuplarıyla zikretmiştir. Midilli'de bulunduğu sürece her gece buluşulmuş, sohbetler devam etmiştir. Cuma günü Çarşı Camii'nde hutbe okumuş, gecesi tekkeye gelerek "usûl icra" etmiştir. Cumartesi gecesi ise mevlid okunmuştur. "Mevlevî Şeyhi, vergi memuru, kale binbaşısı, yüzbaşısı, katibi, cerrahı Osman Efendi, eşraf-ı beldeden bir hayli zevat vardı. Dergah lebaleb doldu, kapının harici bile hıncahınçdı". Zikirden sonra gümrük muhafaza memuru Ahmed Efendi, kahveci Siyahî Vasıf, gümrük memurunun oğlu Nazif efendiler Şeyh Mehmed Şemseddin Efendi'ye intisap etmişlerdir[108]. Şeyh Mehmed Şemseddin Efendinin Midilli'ye bundan sonraki gidişlerinde, Vigla Camii ve Sarı Baba'daki türbe, mensuplarının buluşma ve ibadet mekanı olarak sabit yerler olmuştur. Midilli'yi her ziyareti dergah mensupları arasında bir hareket ve memnuniyete yol açıyor, bu sıralarda, intisap edenler bulunuyordu[109].

Birkaç sene sonra Vigla Camii'nin tekke haline geldiğini, cemaatinin arttığını ve bundan vâkıf evladının ve özellikle mütevellisi Kuyumcu Ömer Efendinin çok memnun olduğunu ifade eden Hüseyin Şemseddin Efendi, haftada iki gün cemiyetle ayin yapıldığını ifade etmektedir. Cami, vakfının imkanı olduğu için yeni baştan süslendiğini, ihvan için üç oda yapılarak, bunlardan birisinin şeyh odası olarak kullanıldığını yazmaktadır[110]. Mehmed Şemseddin Efendinin anılarından anlaşıldığı üzere, tarikatler XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başları itibariyle, Midilli'deki Müslümanların sosyal hayatında etkin ve kapsayıcı bir müessese olarak hizmet etmekteydi. Örneğin, Namık Kemal'in ifadesine göre, Midilli'de Müslüman çocuklarına iyi bir eğitim verilmesini sağlamak ve bu anlamda okulların sayısının artırılarak, programlarının ıslah edilmesi için faaliyet gösteren Cemiyet-i ilmiye'de

[108] Şeyh Mehmed Şemseddin Mısrî, **Niyazî-i Mısrî'nin İzinde Bir Ömür Seyahat. Dildâr-ı Şemsî**, s.77-78.
[109] Aynı eser, s. 89, 99-100, 108-109.
[110] Aynı eser, s. 133, 141.

özverili olarak çalışanlardan birisi, aynı zamanda Cemiyetin Sandık Emini olan Mevlevi şeyhi Nazif Efendi olmuştur[111].

XIX. yüzyılın sonlarında, Midilli hakkında bilgi veren bazı tutucu seyyahlar adadaki Türk-İslam kültür varlığını görmezden gelmeyi seçmişlerdir. Örneğin, Henry M. Field, bir önceki cümlesinde seyahat ettiği geminin Midilli Limanına yanaştığından, ancak kendisinin gemiden inmediğinden bahsederek, ileride adaya kapsamlı bir ziyarette bulunmayı dilediğini unutmuş olmalı ki coğrafî olarak İstanbul'dan ziyade Atina'ya daha yakın olduğunu hatalı bir şekilde dile getirdiği Midilli'yi ziyaret edecek birinin, hiçbir cami ve minare göremeyeceğini yine hatalı şekilde iddia etmiştir[112]. Aksine, incelediğimiz dönemde, Midilli Adası; cami, çeşme, mescit gibi sayısız Türk-İslam eserine ev sahipliği yapmaktaydı. Fethin ardından Midilli Kalesi içinde bulunan kilise camiye çevrilmiştir[113]. Fatih Sultan Mehmed Camii olarak adlandırılan söz konusu mabed 1888'de tamir görmüştür. Ertesi sene meydana gelen depremde yıkılan minareleri için yeniden tahsisat sağlanarak birkez daha ihya olunmuştur[114].

Müslüman nüfusun Midilli Adası'nın hemen her bölgesine yayıldığından, birçok köyde gerek müstakil gerekse Rumlarla birlikte yaşamış olduğundan bahsetmiştik. Bu olgunun bir sonucu olarak, adanın birçok yerinde camiler inşa etmişlerdir. Örneğin, adanın kuzeybatısında bulunan Çömlekköy (Skalohori)'de Hasan Reis Camii bunlardan birisi olup, XVIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yapılmıştır[115]. Meşhur Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa, Molova yakınlarında bulunan Petra Köyünde bir cami inşa ettirmiştir. Polihnit Nahiyesi Lirgoz Köyünde Hacı Mehmed Camii bânisinin adıyla tanınmıştır. Adanın güneydoğusunda Yera Körfezine yakın Mesagra Köyünde Mesagra Camii; iki kat üzerine inşa olunan Molova Camii; adanın en batısında, Müslümanlar tarafından iskâna açılan Sigri Köyünde aynı adla anılan cami; Midilli şehrinin merkezinde bulunan Valide Camii;

---

[111] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 37.
[112] Henry M. Field, **The Grek Islands and Turkey After the War**, s. 72.
[113] D N. Karidis, M. Kiel, **Midillinis Astigrafia & Lesvou Xorografia. Me Vasi Adimosievtes Othomanikes & Gallikes Arhiakes Piges**, s. 45.
[114] BOA, İ. ŞD 5795.
[115] Neval Konuk, **Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi**, Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi 2008, s. 38-39.

Yukarı Skala Köyünde bulunan Yali (Vezir Hasan Bey) Camii; Midilli şehrinde Çarşı içinde 1825 yılında yapılmış Çarşı Camii, yine Midilli şehrinde bulunan Hüdaverdi, Turunclu Camii ve Balizade Hasan Bey camileri diğer örnekler olarak sayılabilir. Bunlardan beş bölüme sahip ve bir son cemaat yeri olan Yeni Camii oldukça büyük bir mabeddir. Avlusunda ise Hacı Mehmed Ağa Medresesi bulunuyordu. Yeni Cami karşısında Çarşı Hamamı, Sigri'deki Sigri Hamamı Midilli'deki İslam mimarisinin diğer örnekleri arasında yer almaktadır[116].

İsimleri sayılan söz konusu eserlerden çoğunun yaşatılması, imam, hatip ve vaizlerinin ücretlerinin ödenmesi, bakım ve onarımlarının yapılabilmesi ve ayrıca değişik birçok başka amaç için Midilli'de birçok vakıf bulunmaktaydı.

Vakıf bir malın sonsuza kadar bir amaç için tahsis edilmesidir[117]. Sosyal hayatın en önemli öğelerinden birisi olan vakıf müessesesi tamamen hizmet merkezli ve toplum odaklıdır. Burada vakfa konu olan mal, para ve taşınmaz toplumun yararına sunulmaktadır. Vakıflar, ele geçirilen bölgelerde tam anlamıyla hakimiyet kurulduğunun göstergesi olarak da kabul edildiğinden, devlet tarafından sürekli teşvik görmüştür. Nihayetinde birçok bölgede ilk vakıflar bizzat devlet görevlileri tarafından kurulmuştur. Diğer adalardaki örneğine benzer şekilde, Midilli'de vakıfların kurulmasına üst düzey devlet görevlileri öncülük etmiştir.

Midilli'de doğrudan ada sakinlerinin yararlanmasına yönelik vakıflar olduğu gibi, adada bulunan ev, dükkan gibi gayrimenkullerin kira gelirlerinin başka yerlerdeki vakıflara tahsis edilmesi de söz konusu olmuştur. Tanzimatın hemen akabinde Midilli Adası'nda toplam 95 vakıf vardı. Bunun 40'ı para vakfıdır. Bu sayıya devlet adamları tarafından kurulmuş olanlar dahil değildi[118]. Fatih döneminde Osmanlı topraklarına katılan Midilli Adası'nda onun adına çeşitli vakıf eserleri mevcuttur. Öncelikle, 1462'de ada fethedildikten sonra, aşağı hisardaki bir kilise mahalle mescidine dönüştürülmüştür. Ayrıca Midilli Kalesi'nde bir camii ve bir mecsid vardı[119]. Askerî zümreden Midilli'de meşhur Kaptanıderya Barbaros

[116] Neval Konuk, **Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi**, s. 46-48, 64-65, 72-74, 174-177.
[117] Nazif Öztürk, **Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları 1948, s. 80.
[118] Ömer İşbilir, "Ege Adaları'nda Osmanlı Vakıfları", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, ed. İdris Bostan, Ankara 2003, s. 116-117, 128.
[119] Ömer İşbilir, "Ege Adaları'nda Osmanlı Vakıfları", s. 124

Hayreddin Paşa'nın çeşme, imaret ve darulhadis; Deli Hasan Bey'in çeşmeler; Hacı Hüseyin Çavuş, İbrahim Çavuş'un camii; Hızır Çavuş'un bahçe ve Defterdar Mahmut Bey'in muallimhane vakfettiğini biliyoruz[120].

Midilli'de gelirleri Mekke ve Medine'ye tahsis olunmuş ve Haremeyn vakıfları olarak bilinen vakıflar da bulunmaktaydı. Bunun için Midilli'de vakfedilen zeytin bahçeleri dikkat çekici miktardadır. 1839 yılı kayıtlarına göre, bu amaçla tamamı Midilli Müslüman ahalisi tarafından kurulan 83 vakıf mevcuttur[121]. Bir de gelirini adalardan sağlayan vakıflar söz konusudur. Örneğin, gelirleri Abdülmecid'in haremeynde tesis ettiği kütüphaneye gönderilen zeytin ağaçları gibi. Mahmud Paşa'nın İstanbul'da kendi adıyla anılan semtteki külliyesinin gelirleri arasında Midilli'deki meşhur Tekfurbahçesi'nde senelik bin akçe gelir getiren bahçe de yer alıyordu[122].

Vakıflar, mahiyet bakımından bir tasnife tabi tutulduğunda, toplum tarafından doğrudan yararlanılan ve dolaylı olarak yararlanılan olarak iki gruba ayrılmaktadır. Doğrudan yararlanılan vakıflar; cami, okul, çeşme, kütüphane, medrese, köprü, kuyu, hastahane gibi vakfedilmiş gayrimenkuller doğrudan istifade edilen müesseseler olup hayri vakıftırlar. İkinci gruba giren, yani dolaylı olarak yararlanılanlarda ise işhanı, zeytinlik gibi elde edilen gelirlerin toplumun hizmetine sunulması söz konusudur. Bu iki gruba, evlatlık vakıflar ve avariz vakıflarını da dahil etmek gerekmektedir. Evlatlık vakıflarda, isminden de anlaşılacağı üzere, vakfedilen malın gelirlerinin tamamının veya tamamına yakınının vâkıfın çocukları ve gelecekteki nesline tahsis edilmesi söz konusudur. Avariz vakıflar ise geliri bir köy veya mahalle sakinlerinin ihtiyaçlarına sarfedilmek üzere tesis edilmişlerdir[123].

Midilli Adası'nda bu dönemde faaliyette olan ve geliri doğrudan adanın kendisine tahsis olunmuş önemli bir vakıf Cezayirli Gazi Hasan Paşa Vakfı'dır. İsminden de anlaşıldığı üzere, meşhur Kaptanıderya Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından tesis olmuş vakfın esas itibariyle zengin gelir kaynakları vardı. Bunlar, tatlı su kaynağı kirası, ev ve arsa kirası, Sarılca'da, Kal'aardı, Tekfurbahçe, Kelimye, Kebirbahçe, Tercüman Bahçesi zeytinlikleri, bitişiğindeki tarlanın ve Hazinedar

[120] Ömer İşbilir, "Ege Adaları'nda Osmanlı Vakıfları", s. 125.
[121] Ömer İşbilir, "Ege Adaları'nda Osmanlı Vakıfları", s. 132-133.
[122] Ömer işbilir, "Ege Adaları'nda Osmanlı Vakıfları", s. 130.
[123] Nazif Öztürk, **Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, s. 82-85.

Bahçesinin kira gelirleri, Yera'da ve Kidere'de zeytinlik gelirleriydi. Bu gelirler sadece Midilli şehrinin çeşme ve suyollarının tamiri ve muhafazası için tahsis olunmuştu. İncelediğimiz dönemde, bu kadar zengin gelir kaynaklarına rağmen, vakfın kırk bin kuruş civarında borcu bulunmaktaydı. Bu borç faize tâbi olduğundan her sene artmaktaydı. Namık Kemal, borç meselesinde Vakfın mütevelli Kaymakamı Halil Razi Bey'in suistimallerine dikkat çekmiştir: "(…) şehirde bir Hasan Paşa suyu vardır ki vakfiyesi iktizasınca nezareti ahaliye aiddir. Kulaksızzade Halil Razi Bey bu vakfa Mütevelli Kaymakamı olmuş, varidatını yiyip durduktan başka, *fazladan* diyerek şuna buna su satardı. Bendenizin mutasarrıflık'ım zamanında yapmadı. Şimdi yine su satmağa ve sokaktaki çeşmeleri kurutmağa başlayacaktır. (…) Hasan Paşa Tevliyetinin Kaymakamlığı Halil Bey'in üzerinden ref olunmak dünyanın en büyük sevaplarından biridir.". Bu satırların devamındaki ifadeye göre, Evkaf Nezareti adı geçen Vakfın muhasebesinin gözden geçirilmesi için sert bir emir göndermiştir. Namık Kemal'e göre, bu hesapların kontrol edilmesi yolsuzluğunu ortaya çıkaracağından, Halil Bey doğal olarak kaymakamlıktan düşecek, belki hırsızlıkla itham olunacak, Vakıf da gazabından kurtulacaktır[124].

Midilli merkezindeki vakıflardan olan Mustafa Abdülhalim Efendi ibn Elhac Hüseyin Efendi Vakfı'nın müberratı, Hüdaverdi Cami-i Şerifine tahsis olunmuştu. Bu vakfın önemli gelir kaynakları olarak Balçık Köyünde zeytinyağı hasılatı dikkat çekmektedir. Yıllık 24.750 kuruş bu hasılattan, 1.200 kuruş ise Aya Marye Köyünde un değirmeninden olmak üzere toplam 25.950 kuruş gelire sahip olmasına rağmen, bu vakıf da borçlu durumdadır. 2 Şubat 1879 tarihli muhasebesine göre, vakıf, 142.252 kuruş 17 para borçlu durumdaydı. Bu borç için yıllık 15 bin kuruş faiz ödenmekteydi. Bu vakfın da mütevellisi Halil Razi Bey'dir[125].

Molova Kazası Dafia Karyesi'nde kurulmuş olan İskender Baba Zaviyesi Vakfı gelirleri, her sene Molova'daki Hasan Reis Camii kürsü şeyhine ve zaviyedara terk olunmuştu. Ahmed Ağa'nın mütevellisi olduğu Çavuş Vakfı önemli gelirlere sahip olan diğer bir vakıftı. Midilli şehrindeki Çarşı Hamamının kira geliri, bunun hemen yanındaki sebze bahçesi ve burada iki kıta zeytinliğin hasılatından yıllık

[124] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 40.
[125] BOA, Ev.d 18276.

5.600 kuruş elde edilmekteydi. Bu vakfın gelirleri de Midilli şehrinde bir camiye tahsis olunmuştu. Vakfın gider kalemlerine bakıldığında, Caminin kandilleri için yağ bedeli, süpürge, urgan, şamandra, tamiratta kullanılacak kiremit, kireç taş, ayrıca sebze bahçelerinin timarı ve hamam için sarfedilen paralar yer almaktadır. İlginç olarak, bu vakfın da bir borcu söz konusudur ve masraflardan ziyade borç miktarı gider kalemini şişirmektedir[126].

Pazarbaşı Hacı Ramazan Ağa bin Osman Vakfı Midilli'de Katranoz Karyesi'nde kurulmuştur. Vakfın mütevellisi Kadızade Hacı Hüseyin Ağa olup, müberratı cami-i şerife tahsis olunmuştu. Söz konusu vakfın geliri, bahsi geçen karyede 9 kıta zeytinlik olup 1876 itibariyle 4160 kuruştu; aynı masraflar çıkarıldıktan sonra, 2354 kuruş 3 para fazla vermekteydi.

Midilli merkezinde kurulmuş ve gelirleri itibariyle önemli bir ekonomik güce sahip vakıflardan birisi de Abdülbaki Vakfı idi. Vakfın 1878 itibariyle mutasarrıfı Hacı Bekir Efendi olup, değişik mevkilerde zeytinlik, tarla, Larsu'da kiremit ocağı, debbağhane, çarşıda enfiye, elekçi, kundakçı, Yera Nahiyesi, Lutra, Sarılca, Kelimye'de zeytinlik hasılatı gibi değişik kalemlerden bir yıllık toplam geliri 16333 kuruş 30 para olarak gerçekleşmişti. Müberratı camii şerif ve sebil olan vakfın giderleri tarla ve zeytinlik için timar ve bakım masrafları, mevlid-i şerif masrafı gibi çeşitli kalemlerden, aynı yıl toplam 4506 kuruş 17 para olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, söz konusu sene vakıf, 11827 kuruş 13 para fazla vermiştir[127].

Vakıflar dışında doğrudan devlet tarafından yaptırılan camiler de olmuştur. İdari olarak Midilli Adası'na bağlı olan Yunda Kasabası'nda Hazine-i Hassa tarafından XIX. yüzyılın sonlarında bir cami inşa ettirilmiştir. Caminin hademe vesairesine tahsisi gereken vazifeler ve masraflara, Evkaf-ı Hümayun Hazinesi tarafından "bi-kudret evkaf için muhasses karşılıktan" boşa çıkacak ilk gelirden karşılık bulunmasına karar verilmiştir[128].

[126] BOA, Ev.d 18276.
[127] BOA, Ev.d 18276.
[128] Şura-yı Devlet Maliye Dairesi'nin bu yöndeki, 9 Ekim 1898 tarihli kararı: İ. Ev 22/1317 Ra-4, Lef 3. Kütahya'da bulunan Şeyh Hızır Çiftliği Vakfı'ndan tahsis olunmuş olup boşta kalan aylık yüz elli kuruş maaştan Yunda'daki caminin imamet ve hitabeti için aylık altmış ve müzzinlik ve kayyumluk cihetlerine aylık kırk kuruş tahsis edilmiştir; aynı belge Lef 2; 17 Ra 1317/26 Temmuz 1889.

b-Midilli Rum Cemaati

Osmanlı Devleti hakimiyetini kabul etmiş olup İslam hukukunda zimmî olarak sınıflandırılan gayrimüslimler, dinî ve sosyal hayatlarını, devlet tarafından kabul edilmiş dini toplulukları veya yaygın adlandırılması ile millet teşkilatları aracılığı ile düzenlemekte ve devam ettirmekteydiler. Bu çerçevede, Osmanlı hakimiyetinde bulunan gayrimüslimler, mensup oldukları dine göre milletlere ayrılmışlardır[129]. Bu tasnifte esas alınan, mensup olunan din ve mezhep olup etnik köken değildi. Her milletin başında mensup olunan dinin en yüksek ruhanî temsilcisi bulunmaktaydı; mensupları arasındaki evlenme, boşanma, veraset gibi özel hukuka ait uygulamalar ise o milletin ilgili kurulları tarafından düzenlenmekteydi. Bu bakımdan, millet başları, cemaatlerinin devlet ve onun resmî kurumları ile olan ilişkilerini sağlama görevini üstlenmişti. Bu arada, millet başları, cemaat mensuplarının davranışları, vergi ve sair yükümlülükleri noktasında, resmî makamlara karşı sorumluydu. Dinî açıdan her bir millet tüm ibadet ve vecibelerini yerine getirecek serbestiyet ve ortama sahiptiler. Bu konuda yıllar içinde yapılan yasal düzenlemeler, söz konusu serbestiyetin devamını sağlamakta, ibadethanelerin dokunulmazlığını teyit etmekteydi[130].

Kökleri II. Mehmed'e kadar dayanan millet sistemi[131], Tanzimatın ilanı sonrasında, özellikle de 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı'nın getirdiği yeni düzenlemeler ile önemli birtakım yapısal değişikliklere uğramıştır. Ömür boyu tayin edilmesine karar verilen patrikler, cemaatin sadece dinî meselelerine bakacaklardı; günlük işler ve cemaatin idaresi, din adamları ve laik üyelerden kurulu meclisler tarafından sağlanacaktı[132].

---

[129] Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, Ankara: TTK Yayınları 1996, s. 9.

[130] Ali Aktan, "Tanzimat'a Kadar Kayseri'deki Zimmilerin Genel Durumu", **CIEPO XIV. Sempozyumu (Çeşme: 18-22 Eylül 2000), Bildiriler**, Ankara: TTK Yayınları 2004, s. 1-3.

[131] Millet sisteminin tarihi gelişimi ve teşekkülü için Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, s. 10-32.

[132] Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, s. 56.

Köy, kasaba, mahalle ve şehirlerde Rumların toplumsal hayatı, kilise etrafında şekillenmiştir[133]. İstanbul'da bulunan Rum Patrikhanesi'nin prototipi olarak teşkilatlanmış bulunan Midilli Metropolitliği, adanın sosyal hayatında en önemli kurum konumundaydı. Bâbıâlî ile imtiyazlar noktasında yaşanan sorunlar karşısında Rum Patrikhanesi'nin verdiği tepkilerin Midilli Adası'nda, daha küçük çaplı olmakla beraber aksülamellerini görmekteyiz. 1888 yılında Cevdet Paşa'nın Adliye ve Mezahib Nazırı olarak göreve gelmesi ile başlayan ve Rum cemaat mahkemelerinin yargılama yetkileri etrafından yoğunlaşan hoşnutsuzluk, Patrik V. Dionysius'un istifasıyla sonuçlanmıştı. Bunun üzerine, Rum Patrikliği Ruhani Meclisi, İstanbul ve taşradaki ortodoks kiliselerini kapatma kararı almıştı[134]. Rum Patrikhanesi'nin sahip olduğu imtiyazların iadesi için ülkenin çeşitli yerlerinde gösteriler düzenlenmekteydi[135]. 31 Kasım 1890'da, Midilli merkezi ve Pilmar'da Rum cemaatini temsil eden iki heyet, Osmanlı Hükümeti'ne kiliselerinin kapanmasına yol açan sebepleri bir kenara bırakması için müracaat ettiler. Midilli merkezindeki heyet, beş bin kişilik bir kalabalık yığını tarafından takip edildi. Pilmar heyetinin arkasında bulunan kalabalık iki bin kişi civarındaydı[136].

Tanzimatın ilanı sonrasında, malî alanda yapılan değişikliklerin en önemlilerinden olmak üzere, *an-cemaatin vergi*, yani herkesin geliri oranında vergi vermesi uygulaması benimsenmişti. Uygulama gereğince, kaza ünitesi esas alınarak bölgelerin ödemesi gereken vergi miktarları, sancak merkezlerinde tespit edilmişti. Kaza müdürleri ve meclis üyeleri, bölgelerin muhtar, imam, kocabaşı ve papazların katılımıyla kaza dahilindeki alt birimlere isabet eden vergileri paylaştırılmaktaydı. Daha sonra, söz konusu vergiler, bölgelerin muhtar ve kocabaşıları tarafından tahsil olunmaktaydı[137]. Kocabaşının, Rumca *dimogerontes* terimi ile ifade edildiği, vergi

---

[133] Gerasimos Augustinos, **Küçük Asya Rumları**, s. 63.

[134] Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, s. 174.

[135] İzmir'de düzenlenen gösteri hakkında İngiliz konsolosunun 21 Kasım 1890 tarihli raporu: TNA, FO 195/1693, nr. 37.

[136] Bir kişinin heyetlerden birinde yer almak istememesi nedeniyle küçük bir kargaşa yaşanır. İdare Meclisi üyesi olan şahısın ofisinin camlarını kıran kalabalık zorla içeri girerek kişiyi kendilerine eşlik etmeye zorlamıştır. Mutasarrıf heyetin taleplerini Vali ve Saray'a telgrafla bildirir: FO 195/1693, nr. 39 (6 Aralık 1890).

[137] Mehmet Güneş, "Osmanlı Devletinde Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1829-1869)", s. 47-49. 1860'tan itibaren kocabaşılık uygulamasının tamamen kaldırılarak, küçük köylere bir, büyük

paylaştırılması ve tahsili sebebiyle Rumlar tarafından köy, kasaba ve şehirlerde kurulan yerel meclislere seçilen üyelerin demogerontes, opitropes, proestotes, arhontes ve kocabaşı olarak nitelendiği iddia edilmektedir. Önceleri yaşlılık esası dikkate alınan demogerontes seçimlerinde, daha sonra nüfuz sahibi olmanın önem kazandığı; Mora yarımadası ve Ege Adalarında uygulanan yerel yönetim sisteminde, demogeronteslerin, Hristiyan unsurların lideri olarak öne çıktığı ileri sürülmektedir. İddialar, Osmanlı Hristiyanlarının kırsal meclise vekil seçtikleri, Mora Genel Meclisi'ne yirmi dört kırsal meclisten ikişer üye gönderildiği ve bütün bu işlemlerin Osmanlı hükümeti tarafından onaylandığı; bu yerel yönetim sisteminin Rumların haklarına gelir ve yargı işlerinde bir özerklik sağladığı noktasına kadar götürülmektedir[138]. Bunun dışında, Osmanlı idaresi altında bulunduğu dönemde Ege Adaları'nda ve özelde Midilli Adası'nda, *dimogerondes* (demoyerandiya) adlı heyetlerin var olduğu ve ada yönetiminde söz sahibi oldukları ifade edilmektedir. Diğer bölgelerdeki Rum cemaatlerinde olduğu gibi, Midilli Adası'nda da demoyerandiya, cemaat içinde, Rumların sosyal hayatında bir fonksiyona sahip olup idarî açıdan hiçbir anlam taşımamaktadır. Rum cemaati dahilinde kocabaşıların konumunu anlamak için 1865 Rum Patrikliği Nizamnamesi'nde bulunan bir maddeyi burada zikretmekte yarar vardır. İstanbul'daki Rum Patriği'nin ve taşradaki psikoposların yıllık maaşlarının miktarları kesin olarak belirlendikten sonra[139], bu meblağın, bölgelerin nüfusu oranında adilce paylaştırılması için her bölgede oluşturulacak mecliste bulunacaklar arasında mahallin psikoposları ve karyelerden davet edilecek temsilciler yanında memleket çorbacıları da sayılmıştı[140]. Bu durum,

---

köylere muhtar-ı evvel ve muhtar-ı sani olmak üzere iki muhtarın atanmasına gidilmiştir: Güneş, aynı tez, s. 29.

[138] Gilles Velinstein, "Le patrimonie foncier de Panayote Benakis, Kocabaşı de Kalamata", **Türklük Bilgisi Araştırmaları**, XI, Harvard University 1987, s. 213'ten naklen Özcan Mert, "Tanzimat Döneminde Çeşme Kocabaşıları (1839-1876)", s. 141.

[139] Söz konusu düzenlemeye göre Midilli Psikoposu'na yıllık 70.000 kuruş maaş tahsis edilmiş ayrıca Midilli Kazası'nın İstanbul'daki Rum Patriği'nin 500.000 kuruş olarak belirlenen maaşı için yıllık 3.000 kuruş göndermesi karar verilmişti. Molova Psikoposu'nun yıllık maaşı 40.000 kuruş, Patrik maaşına katkı için göndermesi gereken meblağ 2.000 kuruş olarak belirlenmişti: "Rum Patrikliği Nizamnamesi", **Düstur**, I/2, Matbaa-i Amire1289, s. 928-935. Millet Nizamnamelerinin genel bir değerlendirmesi ve çeviri yazıları için bkz: Reyhan Cenk, "Osmanlı'da Millet Nizamnameleri: Avrupa ile Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri", **Belgeler**, XXVII/31 Ankara 2006, s. 33-90.

[140] **Düstur**, I/2, s. 933.

kocabaşıların cemaatin tüm mensuplarını ilgilendiren bu gibi malî bir konuda, karar mekanizmasına dahil edilebilecek bir konum ve itibara sahip olduğunun işaretidir.

1865 yılında yürürlüğe giren Ermeni Patriği Nizamnamesi'nde, cemaate ait hastahane, okul ve benzer müesseselerin idaresi için oluşturulacak kurullar, kilise cemiyetlerinin yapısı, cemaat mensuplarından *iane-i milliye* adıyla toplanacak yardımların ne şekilde idare edileceği konuları oldukça açık ve ayrıntılı bir şekilde belirlenmiş[141] olmasına rağmen, Rum cemaatinin aynı konuda yapılan düzenlemelerinin bu kadar ayrıntılı olduğunu söylemek mümkün değildir[142]. Bu açıdan, Rum millet yapılanmasının daha esnek olduğu ve bölgelerdeki Rum eşrafı için daha çok haraket serbestisi bulunduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Nitekim Midilli örneğinde, adanın zengin ve itibar sahibi kişileri, cemaati idare eden kurullarda yerlerini almışlardır. Bu kurulların en önde geleni, yukarıda bahsi geçen dimogerondes, yani ihtiyar meclisleri olup üyeleri seçimle belirlenmekteydi. Seçim usulü bölgelere göre farklılık arzetmekle beraber, genellikle kilisede toplanan cemaat üyelerinin doğrudan oy kullanmaları şeklinde gerçekleşmekteydi. Üye sayısı cemaatinin büyüklüğüne göre değişmekteydi. İhtiyar meclislerine seçilenlerin sahip olduğu ortak özellikler zenginlik, toplum nazarında saygınlık ve mevki sahibi olmak, tahsil ve Hükümet ile iyi ilişkilere sahip olmak şeklinde sıralanmaktadır[143]. Millet Nizamnamaleri ile gerçekleştirilen düzenlemeler neticesinde, toplumun önde gelenlerinin yerel meclislerdeki ağırlığı artmıştır. Aynı şekilde, Tanzimat reformlarının taşra idaresini yeniden yapılandırması ve merkezî hükümetin yerel yönetime katılım noktasındaki desteği, cemaatlerin siyasî gücünü artırmamış olsa da bölgesel sorunlardaki rolünü genişletmiştir[144].

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Midilli'de gerçekleşen ekonomik patlama, Midilli Rum cemaatinin sosyal ve dini hayatlarına yansımıştır. Bu çerçevede, sosyal hayatın iki önemli unsuru olan eğitim ve dinî müesseselerin gerek ilk defa gerekse

---

[141] "Ermeni Patrikliği Nizamnamesi", **Düstur**, I/2, Matbaa-i Amire1289, s.938-962. Özellikle maarif komisyonu, hastahane idaresi, ve iane-i milliye için bkz. s. 948-956.

[142] Rum milleti okul, hastane ve sair hayır kurumlarının idaresi ile İstanbul'da bulunan kiliselerin gelir-giderlerinin idaresi *Daimi Meclis-i Muhtelit* adıyla kurulması öngörülen ve dördü piskopos sekizi halktan olmak üzere on iki üyeli bir kurula tevdi edilmişti. Bu kurul söz konusu müesseselerin idaresi için Osmanlı tebaasından memur ve nazırlar tayin edecekti: A.g.e., s. 925-927.

[143] Gerasimos Augustinos, **Küçük Asya Rumları**, s. 65-66.

[144] Gerasimos Augustinos, **Küçük Asya Rumları**, s. 71.

tamir yolu ile ihyasında ciddi bir artış yaşandığını görmekteyiz. Rum cemaati açısından biribiri ile yakın alakası olan söz konusu iki kurum, yani kilise ve okulların sayısını artırmak ve bakımlarını sağlamak, köy ve mahallelerin bayındırlığında kullanılmak üzere sarf edilen paralar, cemaatin kendi iç dinamikleri aracılığı ile tedarik edilmekteydi. Bu noktada bağış ve yardım kavramları, Midilli Rum cemaatinin sosyal hayatında önemli bir yere sahipti. Bu, aynı zamanda, cemaatin mevcut sosyal hiyerarşisi içinde önemli bir yer sağlamak için başvurulan bir yöntemdi. Mesela, aslında Midilli'de doğmuş, ancak birtakım ailevî nedenlerle İstanbul'a giderek uzun süre burada kalmış olan Panos Courtgi, zengin bir iş adamı olarak 1880 sonrası Midilli Adası'na döndüğünde, Midilli şehrinde *Metamorphosis Soteros* kilisesinin inşaasını finanse etmiştir[145]. 1890 yılında yapılan bu kilisenin finansmanı, Courtgi Efendi'ye şüphesiz Midilli Rumları gözünde müstesna bir sosyal konum sağlayacaktı.

Midilli Rumlarının dini kurumlar dışında hastane gibi sağlık ve diğer kurumlarının maddî olarak devamının sağlanması, öncelikle adanın zenginlerinin bağışları ve elbette cemaatin yardımları sayesinde mümkün oluyordu. Midilli şehrindeki Rum hastahanesinin idare kurulunda yer alan isimlerin, aynı zamanda adanın önde gelen zenginlerinden oluşması, bu açıdan anlamlıdır. Örneğin, Mart 1882 itibariyle Midilli Rum Hastanesi mütevelli heyetinde Apostolos Athanasiou Vamvouris, Yorghos Kambas, Sofoklis Vournazos, Dimitris Theodorou, Manolis Canelli (Tzanellis), Asimakis Mouzalas, Fotakis Simonidis, Vasilis Vasilas yer almaktaydı[146].

Zenginlerin yaptıkları yardım, vasiyetnameler yoluyla yapılan bağışlardan elde edilen gelirler haricinde, Midilli Rum Cemaati, "memleket masrafı" adı altında her bireyden yıllık para tahsil etmekteydi. Esasında söz konusu para Rum cemaatinin düzenli gelir kaynağı olup her türlü eğitim, sağlık ve dinî kurumların finansmanı için önemli bir dayanak oluşturmaktaydı. Değişik kaynaklardan elde edilen gelirler,

[145] İngilizce kaynaklarda kilisenin adını **Transfiguration of the Saviour** olarak verilmektedir: Evridiki Sifneos, "P. M. Courtgi and the Birth of A Greek-Ottoman Liner Company, The Aegean Steamship Company" **Following the Nereids. Sea Routes and Maritime Business, 16th-20th Centuries**, eds: Maria Christina Chatziioannou, Gelina Harlaftis, Athens 2006, s. 124.
[146] BOA, Y.PRK.SH, 1-9.

görüldüğü gibi, bazı komiteler aracılığı ile eğitim ve sağlık gibi alanlara sarfedilmekteydi. Bununla birlikte, asıl sorumluluk ihtiyar heyeti ve başkandaydı[147].

Anlaşıldığı üzere, Rum cemaati içindeki dimoyerandiya meclisleri, cemaat içi ve cemaat ile devlet arasında olmak üzere iki önemli fonksiyona sahiptiler. Cemaat içindeki fonksiyonu, mensuplarının ödemekle yükümlü olduğu yıllık aidatın tahsili ve farklı kaynaklardan gelen diğer gelirlerin, cemaat sandıklarında biriktirilmesi ve toplumun ihtiyaçları için sarfedilmesiydi. Devlet ile olan ilişkide ise vergilerin, cemaat mensupları arasında paylaştırılması, tahsili ve Hükümete ulaştırılmasını sağlamaktı. Demoyerandiya heyetlerinin sorumluluklarını istismar ettikleri durumlarda, ağır malî külfetle karşı karşıya kalan Rum toplumu, yardım için Hükümete başvurmaktan kaçınmamıştır. Şikayetler karşısında, Babıali, vergilerin tevzi ve tahsilinde mülkî idarenin kontrolünü artırma yoluna gitmiştir. Konu, 1861 yılı başında çıkarılan *Vergi Nizamnamesi* ile düzenlenmiştir[148]. Vergi dağıtımı ve tahsilinde, kontrolü, kaza seviyesinde tamamen taşra mülkiyesinin kontrolüne sokan Nizamnamenin, Midilli'de hayata geçirilmesi sırasında itiraz eden kocabaşılar, eskiden beri var olan usule elvermeyeceği iddiasında bulunmuşlardı. İtirazın sebebi, Nizamnamede yer alan "bir karyenin tevzi defterine, kaza meclislerince verilmiş olan vergi pusulalarında muharrer olan miktardan ziyade bir şey ilave olunmayacak ve ilave olunmuş ise kabul olunmayacaktır" ibaresiydi. Midilli'de eskiden beri bölgelere isabet eden vergilere, Hükümetin izni dahilinde okul, hastane ve daha başka masraflar da ilave edilerek, tevziat yapılmaktaydı. Bunun yanında, bazı bölgelerin ileri gelenleri işlerine geldiği gibi birtakım başka ücretler de ekleyerek, ahaliden verginin yarısına yakın fazla tahsilat yapılmaktaydı. Üstelik, memleket masrafı adı altında yapılan bu ilavelere, tahsil sırasında öncelik tanındığı için devletin tahsil ettiği vergi geriye kalmaktaydı[149].

Hristiyan ahalinin dimoyerandiyaların uygulamalarından bezmiş olduğunu gören Namık Kemal, Midilli Mutasarrıflığı döneminde hesaplarını oldukça karışık bulduğu ve yolsuzluk yapıldığını düşündüğü dimoyerandiya meclisleri hakkında genel bir inceleme yaptırabilmek için Vilayete müracaat etmiş, ancak olumlu cevap

[147] Gerasimos Augustinos, **Küçük Asya Rumları**, s. 75-76.
[148] "Eyalat ve Elviyede Kurâ ve Mahellâtın Muayyen Olan Vergilerinin Beyne'l-ahali Tevzi'i Hakkında İcrası Lazım Gelen Muamelata Dair Nizamname", **Düstur**, I/2, İstanbul, s. 22-25.
[149] BOA, A MKT UM 486/99.

alamamıştır[150]. Söz konusu meclislerin uygulamaları hakkında, Midilli Mutasarrıfı Fahri Bey önemli bilgiler vermiştir. Buna göre, devlete 100 kuruş vergi veren bir Hristiyanın, İhtiyar Meclisi sandığına yirmi beş kuruş vermesi, eskiden beri Midilli'de kaide haline getirilmiştir. Bu paraları tahsil için on üç kişiden oluşan bir heyet olup ayrıca okul ve hastahanelerin idaresi için kurullar mevcuttur. İhtiyar Meclisi heyeti, ahaliye baskı yaparak senelik aidatlarını vermeyenlere % 12 faiz uygulamaktadır. Birinin cenazesi olması veya evlenmesi durumunda söz konusu sandığa mali güç ve sosyal mevki oranında 1-300 lira arasında para verilmedikçe ne vaftiz yapılarak ne cenaze defnedilerek, bu şekilde toplanan paradan gerekli olan hastane ve okul masrafları karşılandıktan sonra, her sene Yunanistan'da bulunan en büyük mektebe [Atina Üniversitesi] 300 lira gönderilmektedir. Doğu Rumeli'nin Bulgaristan ile birleşmesi sırasında yaşanan "Yunan patırtısında", söz konusu on üç kişi, Yunan konsolosuyla ortak hareket ederek, söz konusu sandıktan yardım maksadıyla 5000 Fransız altını Yunanistan hazinesine göndermiştir. Fahri Bey, önceki senelerde yaşandığından haberdar olduğu bir olayı da aktarmıştır. 1288 (1872-1873) yılında, Yunan tebaasından birinin cenazesi olmakla, kendisine defin için yüz lira vermediği takdirde hiçbir muamele yapılmayacağı söylenince, 100 lira değerinde bir senet vermek zorunda kalmıştır. Sonra bu kişi, konsolosluk vasıtasıyla sefarete, oradan da Babıali'ye gerçekleştirdiği şikayet üzerine, Babıali, durumu vilayet aracılığı ile Mutasarrıflıktan sormuştur. O zaman mutasarrıf bulunan Cavid Paşa, her iki tarafa da zarar gelmemesi için senedi yırtarak, bu şekilde bir muamele olmadığını vilayete bildirir. Fahri Bey'in bildirdiğine göre, dimoyerandiya meclisinin 1886 yılındaki üyeleri; Esemaki Mozale (Muzalas), Vasilaki Roselis, Mihael Kaçaniz (Katsanis), Dimitriyos Kaçaniz (Katsanis), Dimitriyoz Todoris, Apostol Baburis, Dimostokli Marino, Hristodolos Atnasyadis, Hristofanes Nulelis, Georgios Kampas, Andoniyos Kampas olup, Yannis Kudanas Furefyos adlı bir şahıs da tahsildar, sandık emini ve yazıcı olarak çalışmaktaydı [151].

Midilli Rum cemaati içinde sosyal hayatın önemli öğelerinden olan kilise ve okul tamir ve inşası gibi konuların nasıl organize edildiğini gösteren birçok örnek

[150] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 25.
[151] BOA, Y.PRK.ZB. 7/68.

bulunmaktadır. Öncelikle şunu ifade etmek gerekmektedir ki Osmanlı Devleti, her dönemde Gayrimüslimlere ait mabed ve eğitim kurumlarının tamir veya yeni baştan inşası taleplerine birtakım kurallar dahilinde müsaade etmiştir[152]. Özellikle kilise inşası konusunda II. Mahmud döneminde başlayan tölerans, Islahat Fermanı'nında konu hakkında yapılan taahhüt ile yeni bir boyut kazanacak ve sağlanan kolaylıktan istifade etmek isteyen birçok topluluk ülke genelinde harekete geçecektir[153]. Şüphesiz bu gelişmeler Midilli Adası'na da yansımıştır. Bununla birlikte, Midilli'de 1880'den sonra, Rum cemaati, din ve eğitim kurumlarının tamir veya yeniden inşası konularında yoğun bir çalışma içinde bulunmuşlardır. Daha önce de vurgulandığı üzere, bu durum Midilli Adası ekonomisindeki büyümenin sosyal hayata yansımasıdır. İncelediğimiz dönemde, Midilli Sancağı'nda en az on dört kilisenin tamir veya ilk defa inşalarının Rum cemaati tarafından finanse edildiğini söyleyebiliriz. Bunlar kronolojik sıraya göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-9
MİDİLLİ SANCAĞI'NDA KİLİSE İNŞAATI VE TAMİRİ

Kaza	Karye	Kilise ismi	İnşaatın türü	Yıl
Molova	Kastaro/Kalioria	Meryem Ana	Harap kilisenin yeniden inşaası	1881
Yunda	-	Meryem Ana	Harap durumdaki kilisenin, eski temelleri üzerinde yeniden inşası	1883
Molova	Anamutya	-	Yeterli büyüklükte olmaması nedeniyle yıkılarak yeniden inşa edilmesi	1885
Molova	Revma Karyesi	Aya Yani	Genişliğinin yeterli olmayıp, yıkılmak üzere bulunması nedeniyle yeni baştan inşası	1886
Pilmar	Vasilika	-	Harap durumda olan kilise genişletilerek yeniden inşası	1886
Pilmar	Pligia Karyesi	-	İlk defa inşa olunuyor	1886
Molova	Petra Karyesi	Aya Yorgi	Daha önce depremde zarar görmüş ve yıkılmış olmakla, eski temelleri üzerinde yeniden inşası	1887

[152] İslamî geleneğe dayanan bir uygulama olarak Osmanlı Devleti yeni kilise ve sinagoglar inşasına değil, ancak mevcutların tamir edilerek ihyasına müsaade etmekteydi. Bununla birlikte istisnaî durumlar da söz konusudur: Muammer Demirel, "Construction of Churches in Ottoman Provinces", **Frontiers of Ottoman Studies**, II, eds. Colin Imber, Keiko Kiyotaki, Rhoads Murphey, London-New York: I. B. Tauris 2005, s. 212-213.
[153] Muammer Demirel, "Construction of Churches in Ottoman Provinces", s. 216-217.

Midilli	Panagiauda	-	Yarım kalan kilse inşaatının tamamlanması	1905
Molova	Praşkeve	Aya Apastol	İlk defa inşa olunuyor	1906
Molova	Halka	Meryem Ana	Yıkılacak durumda olan kilisenin tamiri	1909
Molova	Mandemande Nahiyesine bağlı Kapye Karyesi	Meryem Ana	Harap durumdaki kilisenin genişletilerek ihyası	1909
Pilmar	Polihnit Nahiyesi Vurkos karyesi	Ayos Vartelameos	Eski kilisenin yerine kargir yeni bir kilise inşası	1912
Pilmar	Pilmar Kasabası Ragol Mahallesi	Profit İlya	İlk defa inşa olunuyor	1912
Molova	Kalonya Nahiyesi Kerami Karyesi	Aya Yorgi	Kilise bahçesine çan kulesi inşası	1912
Kaynaklar: BOA, İ. DH. 66780; İ.DH. 69842; İ.DH. 957/75675; İ.DH. 986/77623; İ.DH. 77968; İ.DH. 994/78498; İ. DH. 83198; ŞD. 2365/10; ŞD. 2365/36; ŞD. 2368/2; ŞD (MLK) 2367/21; ŞD (MLK) 2369/20; ŞD 2370/13; ŞD 2370/15.				

Tamir veya yeni bir kilise inşaatı için bürokratik süreç, Rum cemaatinin taleplerini Metropolithane aracılığı ile Patrikhane'ye ulaştırmaları ile başlamaktaydı. Sonra, Patrikhane, konu hakkında Adliye ve Mezahib Nezareti ile iletişime geçiyordu[154]. Adliye ve Mezahib Nezareti bunun üzerine taşra ile irtibata geçmektedir. Yapılan müracaat uyarınca, bilgileri yerel idare kanalı ile teyit etmek üzere vilayete, vilayet ise ilgili sancağa yazıyordu. Nitekim kilisenin bulunduğu köyün tâbi olduğu kaymakamlık, yapılmak istenilen kilise veya tamir hakkında ihtiyar meclisinden veya muhtarlarından (evvel ve sani) bilgi talep ediyordu. Sadece kilise hakkında değil, karyenin yapısı, Rum cemaatinin durumu hakkında da bilgi istenmektedir (nüfus vb). Eğer kilise yeni bir arazi üzerine inşa edilecekse, bu arazinin statüsü (mülk ya da vakıf), Müslüman mahallesi, cami veya kaleye yakınlığı, inşaatın ne kadara çıkacağı ve nasıl finanse edileceği soruluyordu. Sorular, ihtiyar meclisi tarafından yazılı olarak cevaplanmakta; ayrıca yapılacak kilisenin ayrıntılı inşa masrafı ve çizdirilmiş bir planı da kaymakamlığa takdim

[154] Aya Yani kilisesinin tamirine izin verilmesi için Patrikhane'den Adliye ve Mezahib Nezareti'ne 22 M 1302/11 Kasım 1884 tarihli müracaat: BOA, İ. DH 986/77623, Lef 4.

edilmekteydi[155]. Bu şekilde elde edilen cevaplar, aynı idarî hiyerarşi ile merkeze ulaştırılmaktaydı. Adliye ve Mezahib Nezareti elde ettiği bilgiler doğrultusunda, Sadaret'e yazarak, kilisenin tamir veya inşa edilmesinde "mahzur olmadığını" ifade etmektedir[156]. Böylece, ruhsatı havi bir kıt'a *emr-i âlî* rica edilmekteydi. Bunun üzerine, Bâbıâlî'de Sadaret Dairesi Divan-ı Hümayun Kalemi'nde *mukteza varakası* hazırlanmaktaydı[157]. En son adımda emr-i âlî için irade yoluyla izin verilmekteydi[158].

Kilise ve okul inşaatlarının en önemli ayağı, finansmanın sağlanmasıydı. Az önce bahsettiğimiz bürokratik süreçte, yapılmak istenilen inşaatın yaklaşık masrafı ve bunun karşılanması meselesi, Osmanlı merkez bürokrasisinin cevap aradığı sorulardan biri olmuştur. Yukarıda bahsedildiği üzere, inşaat masrafları, cemaat mensuplarından toplanarak, kilise sandığında biriken para ve üyeler tarafından yapılan nakdî ve aynî yardımlarla karşılanmaktaydı. Yukarıdaki tabloda gösterilen kiliselerden, örneğin Molova Kazası'nın Müslümanlar ile Hristiyanların birlikte yaşadığı Petra Köyünde, depremde yıkılan Aya Yorgi Kilisesi'nin eski temelleri üzerine tekrar inşa edilmesi için yaklaşık 20 bin kuruş gerekeceği öngörülüyordu. Rum cemaati bu paranın kilise vakfı kasasından karşılamasını taahhüt etmişti[159]. Keza yine Molova Kazası'na bağlı Halka Köyünde, yıkılacak durumdaki Meryem Ana Kilisesi'nin 1909 yazında tamiri için harekete geçilmişti. Karma bir köy olan Halka'nın 354 kişiden oluşan rum cemaati inşaat için gerekli 200 liranın kilise sandığında hazır bulunduğu bildirmekteydiler[160]. Pilmar Kazası'na dahil Vasilika Köyünde harap durumda olan Rum kilisesinin genişletilerek, yeni baştan inşası için gerekli para, kilise sandığında bulunan 10 bin kuruş nakit ile 5 parça zeytinlik ve 1

[155] Molova Kazası Anamutya Karyesi'nde yıkılarak daha geniş inşa edilecek kilise hakkında ihtiyar meclisinin 19 Teşrinievvel 1300/31 Ekim 1884 tarhinde cevapladığı sorular, masraf defteri ve plan: BOA, İ. DH 957/75675, Lef 3, 1 ve 2. Molova'nın Revma Karyesi'nde ihya edilmek istenen Aya Yani Kilisesi hakkında karye birinci ve ikinci muhtarının Molova Kaymakamlığı'na izahatı: BOA, İ. DH 986/77623, Lef 6.

[156] Molova Kazası Anamutya Karyesi kilisesinin yeniden inşasında mahzur olmadığı hakkında Nezaret'ten Sadaret'e, 13 Ş 1302 tarihli mazbata: BOA, İ. DH 957/75675, Lef 6.

[157] BOA, İ. DH 957/75675, Lef 7; 7 L 1302/20 Kasım 1885.

[158] BOA, İ. DH 957/75675, Lef 8; 11 L 1302/24 Kasım 1885. Son dönemde inşaat konusu Sadaret tarafından hazırlanan Divan-ı hümayun müzekkeresi ile, son olarak "Şura-yı Devlet'çe de bi't-tetkik" gereğinin yapılması (Molova Kazası Kalonya Nahiyesi Aya Yorgi Kilisesi avlusunda *ilaveten* bir çan kulesi inşası: BOA, ŞD 2370/15, Lef 3; 23 L 1330/7 Ekim 1912) için buraya gönderilmekteydi. Nitekim konu daha sonra ŞD Mülkiye Dairesi tarafından da incelenerek olur verilmiştir (Aynı belge, Lef 1; 23 Za 1330/3 Kasım 1912).

[159] BOA, İ .DH 83198, Lef 2.

[160] BOA, ŞD 2368/2, Lef 9.

adet sazlığın satışından elde edilecek gelirden sağlanacaktı. Kilise, bitişiğinde bulunan Ömer Ağa'ya ait araziden 200 kuruş ödenerek, küçük parça arsa alınmasıyla genişletilecekti[161]. Molova Kazası Anamutya Köyünde bulunan kilise, mekansal olarak yetersiz kaldığından, Rum cemaati, kilisenin yıkılarak daha geniş bir şekilde inşa edilmesine karar vermişti. 147 haneden ibaret olan Anamutya'da sadece Rumlar yaşamakta olup kadın-erkek toplam nüfusun 1885 itibariyle 715 kişi olduğu bildirilmiştir. Cemaat Haci Praskevi, Dimitri Hacı Yanago, Kostanti Yorgi'yi inşaata nezaret etmek üzere görevlendirmiştir[162]. İnşaatın 940 liraya mal olacağı öngürülmüş; 600 lira hazır olup, kalanının ahaliden iane olarak toplanması planlanıyordu. Osmanlı Hükümeti, yardım vesilesi ile köy sakinlerinden zorla para toplanmaması veya başka şekilde taciz edilmemelerine dikkat olunması konusunda uyarıda bulunmuştur[163]. Yine sadece Rumların yaşamakta olduğu Molova Kazası Revma Karyesi'nde harap durumda bulunan Aya Yani Kilisesi'nin yıkılarak, genişletilmek suretiyle yeniden yapılmasının 35 bin kuruşa malolacağı hesaplanmıştır. Gerekli paranın halktan iane olarak değil, "ale't-tahmin 25-30 seneden beri adetimiz vechile kiliseye gelip gidenler tarafından verilip şimdiye kadar teraküm ettirilen" birikimden karşılanacağı ifade edilmiştir. Bu arada çoğunluğu duvarcı ve marangoz olan köy sakinleri inşaatta ücretsiz olarak çalışmayı kabul etmişlerdi[164].

Midilli Adası Rum cemaati, düzenli olarak topladıkları paraları, yaşadıkları yerlerin değişik ihtiyaçlarının karşılanması için de kullanmaktaydılar. Örneğin, Pilmar Kazası merkezi Patmoz Köyü'nün çeşme ve su yolları, sakinlerinin yardımı ile 1895 yılında tamir olunmuştur. Oldukça büyük çaplı olduğu kullanılan malzemeden anlaşılan söz konusu tamirat için su boruları, Avrupa'dan getirtilmiştir[165]. Köy halkı tarafından karşılanan tamirat masraflarına bir katkı olarak,

[161] BOA, İ. DH 77968.
[162] BOA, İ. DH 957/75675, Lef 3.
[163] BOA, İ. DH 957/75675, Lef 7.
[164] BOA, İ. DH 986/77623, Lef 6.
[165] İthal olunan malzeme; dökme demirden 504 adet su borusu (10 cm çap X 1.5 m uzunluk); yine dökme demirden 338 adet su borusu (5 cm çap X 1 m uzunluk); 8 adet demir çeşme; Yangın çıkması durumunda tulumbalara su vermek için dökme demirden yapılmış üç adet ağızlık; boruların birleşme noktasında kullanılmak üzere lastiktir: BOA, İ.RSM 6/1314 S-6, Lef 1.

yaptıkları başvuru üzerine devlet, ithal olunan demir su borularını gümrük vergisinden muaf tutmuştur[166].

(1) Rum Cemaati İçinde Nüfuz Mücadelesi

Yukarıda bahsedilen Panos Courtgi (Kurci)'nin Midilli'ye yerleşmesi, Rum cemaati içinde bir iktidar mücadelesi başlatmıştır. 1867'de Midilli'den İstanbul'a gelen Panos Courtgi'nin hayatında, burada George Zarifi ile tanışmasından sonra yeni bir dönem başlamıştır. Önce bir süre kendisi gibi Midillili olan ve Kavala'dan getirdiği tütünleri İstanbul'da satan A. Chlimidzas'nin ticarethanesinde katiplik yapmış, biraz sonra ticarete ortak olmuştur. Daha sonra buğday gibi kârlı ürünlerin ticaretine girmiştir. Burada çok kazanç sağlamış olup, 1874'te şirketi tasviye ettiğinde dört bin lira kâra ulaşmıştı. Aynı sene George Zarifi ile bir ortaklık kurmuştur. *P. M. Courtgi et Cie* adıyla kurulan bu yeni şirket, faaliyet sahasını kârlı bir iş olan deniz ve kara ordusuna sabun ve zeytinyağı tedarikçiliğine kaydırmıştır. Aynı zamanda Midilli Adası zeytinyağı öşür iltizamını da alacaklardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Curtgi, George Zarifi'nin Osmanlı devleti hesabına gerçekleştirdiği birçok mali operasyona ortak olarak katılmıştır. İş hayatında Zarifi'nin Courtgi'ye her zaman destek olduğunu ifade eden bazı araştırmacılar, ikili arasındaki ilişkinin baba-oğul ilişkisi yakınlığında olduğunu iddia etmektedirler[167]. Courtgi'nin iş hayatında asıl önemli atılım, 1883 yılında Ege Buharlı Vapur Şirketi (Egée P. M. Courtgi & Co.) adlı yolcu şirketini kurmasıyla başlamıştır. Vapur şirketi kısa sürede büyümüş ve sefer güzergahını oldukça genişletmiştir. Vapurların en önemli masraf kalemi olan yakıt işinde, finansmanı düşürmek amacıyla Ereğli'de kömür ocakları işletmeye başlamıştır[168]. Özellikle kömür ihtiyacını kendi ocaklarından karşılaması Courtgi'nin işletmesine İdar-i Mahsusa karşısında tutunma

[166] 20 S 1314/31 Temmuz 1896 tarihli irade: BOA, İ.RSM 6/1314 S-6, Lef 3.

[167] Evridiki Sifneos, "P. M. Courtgi and the Birth of A Greek-Ottoman Liner Company, The Aegean Steamship Company" **Following the Nereids. Sea Routes and Maritime Business, 16th-20th Centuries**, eds: Maria Christina Chatziioannou and Gelina Harlaftis, Athens 2006, s. 123; Stratis Anagnostou, **Η Οικιστικη Εξελιξη τησ Λεσβου (1462-1912) Η Μεταβαση Απο Την Αγροτικη Συγκροτηση του Χωρου Στην Αστικη Διαρθρωση Του**, s. 364. Bazı yayınlarda Curtgi'nin Zarifi'nin damadı olduğu yönünde bilgiler bulunmaktaysa da bunları teyit edici bir bilgiye ulaşılamadı. Şu kadarını söylemek gerekirse üç kuşak aile hayatının anlatıldığı George Zarifi'nin oğlu tarafından kaleme alınan hatıralarında böyle bilgi yer almamaktadır. Yorgo L. Zarifi, **Hatıralarım**, çev. Karin Skotiniyadis, İstanbul: Literatür Yayınları 2005.

[168] Geniş bilgi için bkz: Hamdi Genç, Eregli Kömür Madenleri (1840-1920), Marmara Ünivesitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 251-253.

imkanı tanımıştır. 1890'da, İdare-i Mahsusa'dan sonra, İstanbul'daki ikinci büyük vapur şirketi konumundadır[169].

Courtgi'nin babası, 1884 yılı itibariyle Midilli Bidayet Mahkemesi Hukuk Dairesi azaları arasında yer alıyordu[170]. Panos Courtgi'nin, 1880'lerin sonunda Midilli'ye geri dönerek, işlerini buradan idare etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Hemen arkasından, Şubat 1891'de Midilli adası merkezli olmak üzere Midilli Bankası'nı kurmuştur[171]. Sahip olduğu vapur şirketi ve Kozlu'daki kömür madenlerini de Banka'ya devretmiştir.

Bazı yabancı araştırmacılar, Panos Courtgi'nin Tanzimat reformlarından sonra Osmanlı yüksek bürokrasisinde önemli görevler üstlenen bazı Rum bürokratlarla kurduğu yakın ilişkiler sayesinde, devlet ile olan ilişkilerinin kolaylaştığı hatta bazı avantajlar edindiği kanaatindedirler[172]. Diğer taraftan, özellikle Midilli'ye yerleşmesinden sonra yaptığı ekonomik ve politik birçok girişimde Panos Courtgi'yi, merkez bürokrasisinde Dersaadet İstinaf Müddeiumumi Muavini İsmail Hakkı Bey'in desteklediği, adeta onun ajanı gibi çalıştığı görülmektedir. Dolayısıyla, Courtgi'nin İstanbul'da yüksek mevkilerdeki Osmanlı tebaası Rum görevlilerden yardım almış olduğunu kabul etsek bile, onlardan daha fazla İsmail Hakkı Bey ile irtibat halinde olduğunu hatta bu irtibatın zaman zaman iş ortaklığına varan boyutlara ulaştığını görüyoruz.

Elinde bulundurduğu büyük ekonomik güçle Midilli'deki toplumsal tabakanın en üst sıralarına talip olması, Panos Courtgi ile Midilli Rum toplumunun diğer önemli üyeleri arasında bir nüfuz mücadelesine sebep olmuştur. Tespiti oldukça zor görünen bu mücadele, Midilli Rum cemaatinin toplumsal hayatındaki bazı kurumlar üzerinden devam ettirilmeye başlanınca, bu durum Osmanlı arşiv belgelerine yansımıştır.

1892 yazında Dersaadet İstinaf Müddeiumumi Muavini İsmail Hakkı Bey, Yıldız'a yaptığı müracaatta, Midilli'deki Rum mekteplerinde "hocalık sıfatıyla"

---

[169] Gelina Harlaftis, Vasillis Kardasis, "Istanbul as a Maritime Centre, 1870-1910", **The Mediterranean Response to Globalization before 1950**, ed. Şevket Pamuk, Jefffrey G. Williamson, London-New York: Routledge 2000, s. 258-259.
[170] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, s. 52.
[171] "Midilli Bankası Nizamname-i Dahilisi, 12 B 1308/9 Şubat 1891", **Karakoç**, nr. 3308.
[172] Evridiki Sifneos, "P. M. Courtgi and the Birth of A Greek-Ottoman Liner Company, The Aegean Steamship Company", s. 123.

istihdam olunan bazı Yunanlıların halk arasında fesat yerleştirdiğine dair şikayette bulunmuştur. Bu hocaların, halkın zihnini çelmekte oldukları halde, mahalli hükümetin konuyu ciddiye almadığını iddia eden İsmail Hakkı Bey, bu dikkatsizliğin Midilli'de büyük bir olay çıkmasına yol açacağına dair istihbaratını paylaşmaktaydı. Bu tür cemiyet ve komisyonların kurulması yasak olduğu halde, Hristiyan Okulları Cemiyeti adıyla kurulmuş bir fesat heyeti vardır. Bu heyetin himayesi sayesinde, Yunan tebaasından Giritlioğlu Ligor Vernardaki'nin Midilli Büyük Mektebi Müdür yardımcılığına getirilmiştir. Ahaliden bazılarının, Vernardaki'nin etrafına topladığı birkaç bin kişiyle bir olay çıkarma hazırlığında olduğunu haber verdiğini söyleyen İsmail Hakkı Efendi, adı geçen Cemiyetin kapatılması ve Ligor'un Midilli'den uzaklaştırılmasını istemekteydi[173]. İlk şikayetinden istenilen sonucu alamamış olacak ki ertesi yıl konuyu yeniden gündeme getirmiştir. Bu sefer iddialarının kapsamı ve içeriği oldukça genişlemişti. Midilli Hristiyan İdadi Mektebi Müdürü Yunanlı Vernardaki, öğretmenlerden İgnatyos ve Kiga ile mektebin Meclis Heyetini oluşturan aynı zamanda Sancak İdare Meclisi azasından Mihael Kumpa ve Belediye Reisi Fotaki Simonidi ve yandaşları, adanın asayişini bozacak hareketleriyle öğrencilere zararlı kitaplar okutmaktaydılar. Ayrıca Midilli'deki Rum hastahanesine ait 20 bin lirayı Osmanlı Hükümetinin haberi olmaksızın Yunanistan'da bir bankaya göndermişlerdi. İsmail Hakkı Efendinin bu şikayetleri üzerine, Maarif Nezareti, Mektubi Kalemi Müdürü Tahir ve Mekatib-i Ecnebiye ve Gayrimislime Müfettiş Muavini Şükrü Beyleri konuyu araştırmak üzere Midilli'ye gönderir. Mahallince güvenilir birisi olan mahkeme azasından Bekir Bey ve İdare Meclisi azasından Zafiraki Bornazo Efendiden meydana gelen Komisyon aracılığıyla yürütülen derin inceleme neticesinde, olayın tamamen anlattığı şekilde ortaya çıkması üzerine; tahkikata ait evrak ile Maarif Nezareti tarafından Sadaret'e arz edildiğinin duyulduğunu söyleyen İsmail Hakkı Bey, Mabeyn-i Hümayun tercümanlarından Avram Malyaka'nın konuyu kapatmak için rüşvet verdiğini iddia ediyordu. İsmail Hakkı Efendi, okulda görev yapan adı geçen öğretmenler ve Hristiyan Okulları Cemiyeti üyelerinin azledilerek değiştirilmesi ve bahsi geçen yirmi bin liranın geri aldırılması gerektiğini yinelemiştir. Aksi taktirde, "Yunan fesadına meydan verilerek,

[173] BOA, Y PRK AZ 6/32; 10 Ağustos 1308/22 Ağustos 1892.

umum cezayirce telafisi nâ-kabil mazarratı bais olacağı" halk arasında konuşulmaktadır[174].

Tekrar etmek gerekirse, İsmail Hakkı Efendi, şikayetlerinde, Midilli Hristiyanlarından önde gelen bazı kişileri suçluyor, müdahale olunmazsa Yunanistan yanlısı grubun olay çıkarabileceğini iddia ederek, aslında Hükümetin, dönemin tabiriyle "Yunan fesadı" konusundaki hassasiyetini tahrik ediyordu.

İsmail Hakkı Efendinin yukarıda sıraladığı iddialar arasında doğruluğu en başından kesin olan bir tanesi, tüm bu suçlamalara maruz kalan grubun da Hükümet nezdinde kulis yaptığıdır. Rumeli Vilayeti Maarif Müfettişi Hikmet Bey, yaptığı incelemeler neticesinde olayların arka planında bir nüfuz mücadelesi (tefevvuk-ı nüfuz) olduğu kanaatine ulaşmıştır. Konu hakkında hazırladığı 23 Eylül 1893 tarihli arizada bulgularını bütün açıklığı ile ortaya koymuştur. Hikmet Bey'in değerlendirmeleri, Midilli Rum cemaati içinde yaşanan mevki ve nüfuz mücadelesinin boyutlarının anlaşılması bakımından önemlidir. İfadesine göre, kısa bir süre önce Yenidünya Dimitraki ve Panos Courtgi tarafından açılan Midilli Bankası sermayesinin büyük kısmı Kompa ve Simonidi gibi Midilli'deki önemli ailelerin hisselerinden meydana geliyordu. Bu aileler mektep, hastane gibi mahalli müesseselere en fazla yardım edenler olmasıyla, gerek hükümet nezdinde ve gerekse ahali nezdinde itibar ve itimat sahibidirler. Sancak İdare Meclisi ve Belediye Meclisleri seçimlerinde ve cemaate ait işlerde sürekli çoğunluğa sahip olmaktadırlar. Bu durum, Midilli Bankası'nın açılması münasebetiyle Midilli'ye yerleşen (nakl-i hane eden) Courtgi familyasının *azamet* ve *menfaatine* dokunarak *nifak* ve *husumet* sebebi olmuştur. Özetle, Yunanistan'da kurulmuş "Anatoligos Silligos" adlı fesat cemiyetinin zararlı evrak ve yayınlarının İzmir ve oradan Anadolu içlerine taşınmasına aracılık eden Courtgi Kumpanyası vapurlarının bu faaliyetleri, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti içinde en fazla ılımlı fikre sahip Midilli hristiyanları tarafından hoş karşılanmamaktadır. Bu ise husumete sebep olan ilk vesiledir. Ancak Courtgi ailesinin nüfuz ve menfaatinden yararlanmak isteyen Dimitraki Efendi, bizzat Midilli'ye giderek, Banka işleriyle ilgilenen servet sahipleri ve ticaret erbabını kendi amaç ve çıkarı tarafına çekmeye gayret etmiştir. Bu yolda, önceki Mutasarrıfın

[174] BOA, Y PRK AZ 7/14; 27 Teşrinievvel 1309/8 Kasım 1893.

savrukluğu (mestane-i hal) ve gafletinden de yararlanarak, "Babıali benim elimdedir, Patrik reyimden çıkmaz. Çıkarsa Ereğli Metropoliti'ni Patrik tayin ettiririm" gibi sözlerle tehdit ve korkutmaya kalkışmış, ancak bir sonuç alamamıştır. Bu şekilde husumetin şiddeti arttığından, Courtgi'nin damadı İstavraki Karamano, iki kişiye düzenlettiği ihbarnamelerle ortaya bir *mektep meselesi* çıkarıp Midilli'nin muteberlerinden oluşan mektep ve hastane idare heyetini Hükümetin gözünde mesul tutarak, tekdir ettirmek için dedikodu başlatmıştır. Dedikoduya maruz kalan Heyet, durumdan haberdar olunca birçok ariza ve telgraf göndererek olayın tahkik edilmesini istemişlerdir. Maarif Müfettişi Hikmet Bey'e göre Dimitraki Efendinin Maarif Nezareti'ni sürekli ziyareti, olayın tahkik edilmesini engellemiş, hatta Rum Mektebi İdare Heyeti ve öğretmenlerinin fesat grubundan olduklarından bahsedilerek, değiştirilmeleri hakkında Maarif Nezareti'nden Patrikhane'ye, oradan Midilli Metropolitliğine tebligat icrasını hızlandırmıştır. Ancak Midilli Metropoliti, tebligatı uygulamada başarılı olamamıştır. Bunun üzerine, Metropolit değiştirilerek, yerine Patrikhane Meclis azasından birisi tayin edilmiştir. Yeni Metropolit de tebligatın yürürlüğe konulmasının ahali nezdinde kötü etkiye sebep olacağı ve zaten ortada bir sebep olmadığı cevabını vermiştir. Patrik tarafından gönderilen özel memurun da bu cevabı onaylaması üzerine, Patrikhane artık bu konuda ısrar etmemesi gerektiğini hissetmiştir.

Hikmet Bey, Dimitraki Efendinin bu iş için iki günde bir Maarif Nezareti'ne Patrikhane kethüdası, Patrikhane'ye de Nezaret vekili sıfatıyla gelip gitmekte olmasını dikkat çekici bulmakta; resmi makamlara sunulan rapora rağmen, amacına ulaşmaya çalıştığını belirtmektedir. Söz konusu rapor Hikmet Bey tarafından daha önce Midilli Hristiyan okulları hakkında hazırlanmış olan rapordur.

Dimitraki Efendinin bir sene önce Heybeli Ada'daki Rum Mektebinde ele geçirilen zararlı evrak ve yayınlar hakkında Maarif Nezareti'ni sessiz bırakmayı başardığı gibi, Rum mekteplerine verilmekte olan ruhsatnamelerin, alınan özel karar hilafına (karar-ı mahsus hilafına) olarak düzenlenmesi ve verilmesini sağlayabildiğini vurgulayan Hikmet Bey, aynı kişinin, şimdi Midilli mektebi hakkında bu kadar dil dökmesini iyiye yoramayacağını ifade etmiştir. Dolayısıyla, Dimitraki Efendinin yanıltıcı ve bozguncu beyanları, Maarif Nezareti'nin gaflet ve

müsaadesi karşısında Hükümetin menfaatleri için ne yapılması gerekiyorsa, zaman kaybetmeden başlanılmasını istemekteydi[175].

Midilli Rum Cemaati içindeki bu nüfuz mücadelesi hakkında Hikmet Bey'in arizasından daha uzun bir ariza Mabeyn Mütercümlerinden Said imzasıyla sunulmuştur. Yaşananlar hakkında Said Efendinin arizasındaki bilgilerin Hikmet Bey'in iddiaları ile paralellik arzettiği görülmektedir. Buna göre, Courtgi ve Dimitraki'nin amacı, Midilli Bankası'nın faaliyet alanını genişletmek ve sanat ve ziraat erbabı başta olmak üzere tüm halkın paraya olan ihtiyacından istifade ederek, borç vermek suretiyle onları tamamen kendilerine bağlamaktır. Bu sayede, bölgede istedikleri gibi hareket etme imkanı elde etmiş olacaklardı. Dolayısıyla, olaylar bir kurmaca olup, Said Efendiye göre asıl mesele, Courtgi ve Dimitraki'nin Midilli'deki eşraf ve ileri gelenlerin nüfuzlarını kırmak istemeleridir[176]. Said Efendinin ifadeleriyle anlatmak gerekirse, "her türlü meclis ve idareleri oluşturulmuş ve halka muavenet ve himayetleriyle merhamet kaynağı olmuş bulunan memleket kibar ve muteberanının nüfuzunun kırılması ve ahalinin kendilerine tarafdar ve muhtac bırakılması için Yenidünya Dimitraki Efendi ve Kurci geçen sene bir mektep meselesini" çıkarmışlardır.

Said Efendi, önceki kış Sömbeki Adası'nda meydana gelen olayları araştırmak üzere, görevli olarak Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde bulunduğu sırada, Vilayet dahilindeki adaların durumu hakkında genel bir rapor hazırlamaya karar vermiştir ve işte bu sırada Midilli'de yaşanan mücadeleden haberi olduğunu yazmaktadır. Verdiği bilgiler, Hikmet Bey'i tamamlar niteliktedir. Buna göre, Yenidünya Dimitraki banka işi için 1892 yazında Midilli'de bulunduğu sırada, halkın nazarında nüfuz ve öneme sahip, zengin bir şahıs olan Rum Mektebi Müdürünün, ahalinin Midilli Bankası'na mecbur kalmamasına başlıca hizmet edenler arasında bulunduğunu görmüştür. Tam bu sırada, Midilli'den İstanbul'da Rum Patrikhanesi'ne on iki imzalı bir istida gönderilir. İstidada, Yunan tebaasından olduğu ifade edilen okul müdürünün kötülük ve zararından (seyyiat ve mazarratından) bahsedilerek, Midilli sakinleri adına azli isteniyordu. Patrikhane istida sahipleri arasında muhtar, kilise mensubu, metropolit meclisi veya sancak idare meclisi azasından hiçbiri yer almadığı gibi, mutasarrıfın

[175] BOA, Y PRK MF 3/6, Lef 1; 13 Eylül 1309/25 Eylül 1893.
[176] BOA, Y PRK TKM 30/18; 3 Teşrinisani 1309/15 Kasım 1893.

mühür ve tasdikinin de bulunmadığını fark etmiş, ancak Dimitraki Efendinin müdahalesiyle istidanın bu yönü incelenmeden, derhal okul müdürünün azledilmesi için Midilli'ye emir verilmiştir. Ancak on beş seneden beri bu görevde bulunan Mektep müdürü, ahalinin genelinin beğenisini kazanmış olduğu gibi, Midilli'de doğmuş-büyümüş ve herkes tarafından bilinen muteber bir adam olup Patrikhane'ye yapılan şikayetten Midilli önde gelenlerinden kimsenin hatta metropolitin bile haberi olmadığından, Patrikhane'nin emri yerine getirilmemiştir. Rum Patrikhanesinin konu hakkında yaptırdığı bütün incelemeler okul müdürü lehine sonuçlanmıştır. Dimitraki, gelişmeler karşısında amacına ulaşabilmek için önce Midilli Metropolitinin azlettirerek, yerine, müdürün azli kararını Patrikhane Meclisi'nde imzalamış olan metropolitlerden birini gönderir. Ancak yeni metropolit de *mahalli ahvale vakıf oldukta* mektep müdürünü sorumlu tutacak bir durum bulunmadığını bildirmiştir. Hal böyle iken Patrik müdürü azlettirse bile mahallince dinlenmeyeceğini anladığından, Dimitraki Adliye Nazırı Rıza Paşa aracılığıyla işe Hükümeti karıştırmak ister. Nihayet, güya Midilli Rum Mektebinde *muzırr* kitap okunuyormuş diye Maarif aracılığıyla azl ettirilmek için Maarif Nazırı Zühdü Paşa'yı ikna etmeyi başarır. Said Efendinin ifadesine göre, "Patrikhane bu hususta ileri giderse Midilli ahalisinin büsbütün kendisinden tebrid edeceğini (soğuyacağını) anladığından ve Midilli Rumları dahi Patrik'e <<bizim menâfi'imizi Dimitraki'nin hatırıçün feda etmek hususunda sebat gösterilir ise cümlemiz Protestan olmağa, Ermeni olmağa velhasıl Patrikhanenin idaresinden kurtulmak için ne yapmak lazım gelirse yapmağa hazırız, karar verdik>> diye haber göndererek gözünü korkutmuş olduklarından, bu muameleyi kendilerine Hükümet-i Seniyyeleri ediyormuş gibi göstermek için Patrikhane bu işten artık elini çekmiş ve maslahatı Dimitraki, Maarifin parmağına dolamıştır"[177].

Maarif Nezareti konu hakkında inceleme yapmak üzere, seyyar Maarif Müfettişi Hikmet Bey'i görevlendirmiştir. Yukarıda bahsedildiği üzere, Hikmet Bey, inceleme sonucunda olayların arkasındaki nüfuz mücadelesini tam anlamıyla ortaya çıkarmıştır. Layihasının Maarif Nazırı Zühdü Efendi tarafından gizlenmek istenmesi üzerine, Hikmet Bey, doğrudan Sadrazam ile görüşmüştür. Bu arada, Zühdü Paşa

[177] BOA, Y PRK TKM 30/18.

yeni bir tahkikat için Midilli'ye gönderdiği Maarif Mektupçusu Tahir Bey'den kendi isteği doğrultusunda, yani mektep müdürü aleyhine bir rapor hazırlamasını istemiş, hatta görevli olarak gittiğinden kimseye bahsetmemesini emretmiştir. Said Efendinin iddiasına göre "o sırada buna bir tehdit olmak üzere işi emrine muhalif bir şekilde yazan Hikmet Bey'i üç bin kuruş maaşlı memuriyetinden azlederek iki bin kuruşlu Meclis azası yapar. Tahir Bey bu kere gidip gelir. Nazırın istediği surette layihasını yazıp verir. Maarif Nazırı Hikmet Bey'in layihasını gizleyerek bugünlerde Tahir Bey'in layihasını Babıali'ye resmen gönderir". Böylece Zühdü Paşa, konuyu Yenidünya Dimitraki Efendinin istediği şekilde sonlandırmıştı, ancak bu kararı kabul etmeyen Midilli ahalisi direnmeyi sürdürerek, Patrikhane ve Maarif Nezareti'ne muhalefet etmeyi sürdürmekteydiler.

Önemli bir ekonomik güce sahip Panos Courtgi'nin Midilli Adası'na dönerek, burayı ticarî faaliyetlerine merkez yapması ve adanın sosyal hiyerarşisinde mevki edinip, toplum üzerinde söz sahibi olmak istemesi yerleşik nüfuz grupları ile arasında bir mücadeleye yol açmıştır. Panos Courtgi bu mücadelede Yenidünya Dimitraki ve İsmail Hakkı Efendi gibi İstanbul'da iki destekçisi sayesinde Rum Patrikhanesi ve Osmanlı merkez bürokrasisini kendi lehine harekete geçirmiştir. Diğer taraftan, birtakım yardım faaliyetleri ile kendisi de Midilli Rum Cemaati nazarında olumlu bir imaj çizmeye çalışmıştır. Örneğin, 1890 yılında Midilli'de bir kilise inşaasını finanse ettiği bilinmektedir[178]. Midilli Rum Cemaati içinde istediği konumu elde etmekte kısa vadede ciddi bir muhalefet ile karşılaşan Panos Courtgi Efendinin; gerek ekonomik güç gerekse kendisinin ve kardeşinin konsolos vekili olarak görev yapmaya başlamaları neticesinde sağladıkları siyasî güç sayesinde, uzun vadede başarılı olarak, Rum cemaatini yönlendirebilecek bir konuma yükseldiklerini, gelişen olaylar ortaya koymuştur. Nitekim yukarıda geniş olarak bahsedildiği gibi, birtakım toplumsal olaylarda, Midilli Rumlarının kendisinin etrafında toplanmaları bu tespiti teyit etmektedir[179].

Bu arada, kimi zaman Panos Courtgi'nin Osmanlı Devleti'ne bağlılığı ve sadakatinin gündeme geldiği olaylar yaşanmıştır. Yukarıda bahsedilen,

[178] Evridiki Sifneos, "P. M. Courtgi and the Birth of A Greek-Ottoman Liner Company, The Aegean Steamship Company", s. 123.
[179] Bak. yuk. s. 79-81. (Rum bakkalın katli hadisesi)

Yunanistan'da kurulmuş bazı fesat derneklerinin zararlı evraklarının, Courtgi Kumpanyası vapurlarıyla Anadolu'ya taşındığı iddiaları dışında, örneğin XIX. yüzyılın sonunda Courtgi'ye ait Midilli Bankası'nın Selanik'teki altı deposunda yapılan aramalarda çok sayıda tüfek, revolver ve cephane ele geçirilmiş olması, Midilli Bankası'nın ve aslında Panos Courtgi Efendinin milliyetinin sorgulanmasına yol açmıştır[180]. Çalışmamızın birinci bölümünde bahsedildiği üzere, Osmanlı tebaası olan Rumlardan bir kısmının 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sırasında Yunanistan'a karşı gösterdikleri sempati ve desteğin Osmanlı devlet adamlarının zihninde bazı olumsuz etkiler yaratmış olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla, Selanik'te Midilli Bankası'na ait dükkanlarda silah ve mühimmat ele geçirilmiş olması, devlet adamlarının olaylar arasında bağlantı kurmaları ve geçmişte yaşananların yeniden hatırlanmasına yol açmıştır. Bütün bunlara rağmen, Panos Courtgi örneği üzerinden değerlendirilirse, Midilli Rum toplumunun eşraf ve ileri gelen zenginlerinin incelediğimiz dönemde tamamen milliyet faktörüne bağlı olarak hareket ettiğini ve bu doğrultuda bir aidiyet duygusu geliştirdiğini söylemek zordur. Değişik zamanlarda milliyeti ve sadakati gündeme getirilen ve Yunanistan ve Yunanlılığa hizmet etmekle suçlanan Courtgiler aynı zamanda iki ülke arasında donanma yarışının en kızıştığı dönemde Osmanı Donanma Muavenet Cemiyeti'ne üye olarak, katkı sağlamaktaydı[181].

(2) Rum Cemaati İçinde Bir Çatışma Konusu: Limonos Manastırı

Hristiyan toplumların sosyal hayatında önem arzeden müesseseler olmakla, Midilli Adası'ndaki manastırlardan bahsetmek gerekir. Bir tarikata bağlı bireylerin eğitim, ibadet ve çalışmalarını tamamen Allah'a hasretmek için inzivaya çekildikleri

[180] Konu hakkında Mabeyn Başkitabeti tarafından hazırlanan belgede, bir Osmanlı müessesesi olduğu halde, sermayesi Yunan bankerleri tarafından konularak, Midilli Bankası'nın adeta bir Yunan bankası şeklini dönüştürüldüğünden duyulan rahatsızlık dile getirilmekteydi. Belgede, Selanik'teki dükkanların kasten satın alınmış olabileceği şüphesi tüm açıklığı ile ortaya konulmaktadır. Yunan Muharebesi esnasında vapurlarına, Osmanlı sahillerinde Osmanlı bayrağı, Yunan sahillerinde bulunduğu sürede Yunan bayrağı çektirdikleri ortaya çıkan Kurci Kumpanyası'nın dahi Midilli Bankası'nın müessisleri tarafından idare edildiği ortaya çıkarılmış olup, Osmanlı şirketi adı altında bu tür usullere başvuranlara karşı yumuşak davranılması ileride cüretlerini artırabileceğinden haklarında kanunî muamele ve teftişte bulunulması için gerekli irade ve iznin verilmesi isteniyordu: BOA, Y PRK BŞK 64/59.

[181] Selahattin Özçelik, **Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, Ankara: Türk Tarik Kurumu Yayınları 2000, s. 38.

mekanlar olan manastırlar birden çok yapıdan oluşabilmekteydiler. Buralarda kilisenin yanında keşişlerin ikameti için hücreler, hastahane, misafirler ve manastırın sivil çalışanları için ayrı mekanlar bulunabilirdi[182]. Kalonya Körfezi'nin Kuzeybatısındaki Limonos Manastırı; adanın batısında Herse Nahiyesi'nde, Ordimnos Dağı'nın kuzeyinde bulunan Yüksek Manastır, Ipsilou Manastırı ve Pergoli Manastırı; doğusunda Mandemande'ye yakın Taxiarcheu (Taksiarhu) Manastırı Midilli Adası'ndaki manastırlardan bazılarıdır[183]. Ayrıca Limonos Manastırı'na yakın ve sadece kadınlara mahsus bir manastırdan bahsetmektedirler ki bu, suç işlemiş kadınların sürülerek, tutulduğu bir çeşit cezaevi olarak çalışmaktadır[184]. Murray'ın, XIX. yüzyılın ortasındaki ziyareti sırasında, manastırda 70 rahibe barınmaktaydı[185]. Limon veya Lemanos Manastırı, Midilli Adası'nın ortalarında, Kalonya köyünün 3 km kuzeybatısında olup 1527 yılında Ignatios Agallianos adlı bir keşiş öncülüğünde kurulmuştur. Bu tarihten sonra manastır bağış ve satınalma yoluyla toprak sahibi olmuştur. Manastıra ait araziye, tasarruf şekli şer'i hukuka uygun olmadığı için II. Selim döneminde el konulması üzerine, 1578'de ekilebilir arazi, Hazineye bedeli ödenerek satın alınmıştır. Limon Manastırının sahip olduğu ekilebilir arazi vakıf ve mirî arazi statüsündeydi. Vakıf statüsündeki arazi bağış yoluyla manastıra bırakılan toprakları kapsamakta olup öşürden muaf tutulmuştur. Manastırın tasarruf ettiği ve Kalonya'nın[186] ekilebilir arazisinin çok büyük kısmını kapsayan asıl arazi *Havass-ı Hümayuna* aitti. Dolayısıyla, doğrudan Hazine tarafından kontrol edilmekteydi. Az önce bahsedilen 1578 düzenlemesi sırasında, keşişlerin ayrıca yıllık bir maktu bedel ödemeleri kararlaştırılmıştır[187]. Oldukça geniş bir araziye sahip olan Limonos Manastırı'nın gelirlerinin idaresi,

[182] Karen Kingsley, "Manastır Mîmârisi Üzerine", çev. Salih Çift, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XII/2, 2003, s. 349-360.

[183] 1304 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 170. Tahrir kayıtlarına göre 18. Yüzyılda Midilli Adası'nda on manastır bulunmaktaydı. Bunların mevkileri ve Osmanlı hazinesine karşı yükümlülükleri hakkında bkz: Levent Payzın, XVIII. Yüzyılda Midilli Adası, s. 65-66.

[184] C. T. Newton, **Travels and Discoveriyes in the Levant, London**: Day & Son Limited 1865, s. 3.

[185] Eustace Clare Grenville Murray, **Turkey: Being Sketches from Life**, London 1877, s. 179.

[186] Newton'un bildirdiğine göre Kalonya, aynı adla anılan ova üzerinde sıralanmış yedi köyden meydana gelmekteydi. Bunlar Dafia, Keramia, Papiana, Sumaria, Achryrona (Akrona), Argenna, Agios Cosmes (Aya Kosmos/Cumalı) olup Akrona Kalonya Metropolitinin ikametgahı olması bakımından en önemlisidir: C. T. Newton, **Travels and Discoveriyes in the Levant**, II, s. 2.

[187] Sophia Laiou, "Alliances and Disputes in the Ottoman Periphery: The Monastery of Leimon (Mytilene) and Its Social Encironment in the 17th Century", **XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 9-13 Eylül 2002), Kongreye Sunulan Bildiriler**, II/2, Ankara 2005, s. 1390-1392.

zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Klasik dönemde tartışmalar, bazı görevlilerin manastırdan, ödemekle yükümlü olduğu miktarın üzerinde para tahsil etmek istemesi veya fermanlarla verilmiş muafiyetlerin tanınmak istenmemesinden kaynaklanarak, keşişlerle Osmanlı idarecileri arasında yaşanırken, incelediğimiz dönemde, Patrikhane ile keşişler arasında manastırın gelirlerinin paylaşılması konusunda ciddi bir çatışma görülmüştür.

XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğine gelinceye kadar, Limonos Manastırı'nın gelirleri, rahipler ve ziyaret için manastıra gelenlerin iaşesine sarfolunmaktaydı. Manastır bizzat rahiplerin seçtiği bir *gomenos*[*] tarafından idare ediliyordu. Ancak Rum Patrikhanesi anılan tarihte, rahiplerin bazı hatalarda bulunduğu ve manastır mallarının yağma edildiği gerekçesiyle buraya bir gomenos atamıştır. Arkasından ikinci bir gomenos daha göndermiştir. Aynı tarihlerde, Kalonya Despotu tarafından, eskiden beri Akrona Köyü ileri gelenleri arasından seçilen kişilerden oluşturulan Metropolit Meclisi'ne uzak-yakın değişik köylerden üyeler tayin edilmesi, Akrona sakinleri arasında kuşku yaratmıştır. Bunun nedeni ise herhangi bir maaşı olmayan cemaat meclisi azalığına, insanların iş-güçlerini bırakarak, uzak mesafelerden katılamayacakları gerçeğidir. Metropolitin bu hareketi, ahali tarafından kabul görmemiştir. Rum Patrikhanesi gönderdiği bir emir ile Limonos Manastırı'nın gelirlerinin üç hisseye ayrılarak; bir hissenin rahiplerin geçimine bırakılması, bir hissenin bağlı köylerin ihtiyacına sarf olunmak için Kalonya Metropolidine verilmesi ve üçüncü hissenin İstanbul'daki Rum Patrikliğine gönderilerek, ruhanî okullara sarfolunması gerekeceğini bildirmişti[188]. Ancak bölge sakinleri, Patrikhanenin yukarıdaki kararını, yıllık dört-beş yüz lira gelir elde etmek isteyen metropolidin aldırdığı fikrine kapılarak, ittifak halinde, manastırın gelirlerinden patrikhane ve despota hiçbir şekilde pay vermeyerek, sadece küçük bir kısmını papazların iaşesine ayırmış, geri kalanı ile bir okul yapmaya karar vermişlerdir.

Gelişmeler hakkında Ocak 1883'te II. Abdülhamid'e gönderdiği bir mektupta Namık Kemal, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde bir hadise çıkarmaya çalışarak, ahalinin gazabına sebep her türlü yola başvurmakla suçladığı Rum Patrikhanesinin

[*] Kelimenin Yunanca aslı igumenos olup, başrahip anlamındadır. Manastırların malî ve diğer idarî işlerinden sorumludur.

[188] Namık Kemal, **Midilli Risalesi**, vr. 12b.

Limon Manastırı meselesindeki tavrını "gasp" olarak nitelemiştir. Yine buradaki ifadelerden anlaşıldığına göre, Patrikhane konuyu kendisi halledemeyeceğini anladığından, Hükümeti konuya müdahil etmeye çalışmıştır. Ancak Namık Kemal bu oyuna gelmediğini gururla anlatmaktadır[189]. Ona göre, Patrikhane bir yandan Hükümetin gücünü halk aleyhine kullanarak amacını gerçekleştirirken, Hristiyanları Hükümetten nefret ettirmek, diğer taraftan halkın gözünde Patrikhaneyi devletten üstün göstermek amacındaydı.

İstanbul'dan gönderilen gomenosun, arzu edildiği gibi, gerekli kararları aldıramaması üzerine olaylar büyümüş ve geri getirilmesi için Patrikhane bir kavas görevlendirmiştir. Kalonya Hristiyanlarının tamamen Rum Patrikhanesine karşı bir tavır içine girmesiyle çatışma büyümüştür. Gelişmeleri yakından takip ettiği anlaşılan Namık Kemal, işlerin kontrolden çıkmaması için Patrikhane tarafından gönderilen kavas ile beraber Kalonya'ya kadar girmiştir. Kendisinin gözlem ve tahkikatına göre, bölge halkı gomenosu saklamak için her türlü fedakarlığı yapmayı göze aldığı gibi, eğer bulunursa kurtarmak ve patrikhane tarafından gönderilen adamı "tepelemek" üzere hazırlanmışlardı. Gomenosun yakalanması ve İstanbul'a gönderilmesi için mutasarrıf olarak Namık Kemal'e birçok baskı yapılmış; Meclis-i Hass-ı Vükela ilgili şahsın yakalanması hakkındaki kararı Adliye ve Mezahib Nezareti aracılığı ile gönderildiği gibi, Dahiliye Nezareti doğrudan Namık Kemal ile iletişime geçmiştir. Hristiyan ahalinin konu hakkındaki heyecanını gören Namık Kemal, zor kullanarak gomenosun yakalanması için askerî gücün yeterli olmadığının da farkında olarak harekete geçmemiş; bir süre sonra şahsın Atina'ya kaçtığı anlaşılmıştır. Rum Patrikhanesi işin peşini bırakmayarak, manevi bir hamle yaparak, aleyhinde bulunanların tümünü lanetlediğini ilan etmiştir[190].

Bu tehdide aldırmayan Kalonya Metropolithanesine bağlı otuz beş köyün sakinleri, Patrikhanenin bu şiddetli tavrından Metropoliti mesul tutmuş; metropolit ve ona bağlı papazların bulundukları kiliselere gitmemeye başladıkları gibi, *metropolithane aidatını* ödemeyi de bırakmışlardır. İlerleyen süreçte, bölge sakinleriyle metropolit arasındaki sorunun araştırılması için Patrikhane tarafından Kirilos Efendi Adliye ve Mezahib Nezareti tarafından ise Hüsnü Efendi

[189] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, s. 193-195.
[190] Namık Kemal, **Midilli Risalesi**, vr. 15a.

görevlendirilmiştir. İki memur Midilli'ye gelerek incelemelerde bulunmuş, ancak bir sonuç elde edilememiştir[191]. Kalonya Metropolidi halk tarafından herhangi bir aidat ödenmemesine rağmen ve gördüğü her türlü hakarete aldırmayarak görevine devam etmiştir. Hatta bir defasında zorla kendilerine vaaz etmek istemesi üzerine, ahali tarafından kiliseye kilitlenerek ölüme terk edilmiştir, kendisini bu durumdan tesadüf eseri bölgeye giden Namık Kemal kurtarmıştır. Ahali ile arasındaki sorunu halletmek isteyen Kalonya Metropoliti, kendisini destekleyen üç rahibi aracılık için gönderdiği sırada, bunların aslında Patrikhanenin izni olmaksızın yapılan okulu yıkmak üzere bölgeye gittikleri söylentisi yayılmıştı. Bunun üzerine, toplanan yaklaşık 500 kişilik bir grup, üç rahibi linç etmeye kalkışmış; bir iş için yakındaki köylerden birinde bulunan Molova Kaymakamı olaylardan haberdar olunca müdahale ederek, rahiplerin canını kurtarmıştır. Akabinde Midilli merkezinden gönderilen takviye askerlerle grup dağıtılmıştır[192]. Limon Manastırı örneğinin de gösterdiği üzere Midilli sosyal hayatında tam bir ayrışma söz konusu olmayıp, Rum cemaatinin kendi içinde yaşadığı bir çatışma karşısında yerel hükümet bölge halkının lehine tavır alabilmekte, sorunun kaynağı olarak görülen metroplitin değiştirilmesi hususunda Babıali'yi harekete geçirerek, ısrarcı girişimlerde bulunabilmekteydi[193].

4-Konsolosların Sosyal Hayattaki Rolü

Burada, Midilli Adası'nın toplumsal hayatında konsolosların yeri üzerinde durmakta yarar var. Önemli bir ticarî potansiyele sahip Midilli Adası'nda, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren birçok Avrupa ülkesi konsoloshane açmaya başlamıştır. Başta İngiltere olmak üzere, Hollanda, Fransa, İsveç-Norveç, İtalya, Yunanistan, ve ilerleyen yıllarda Amerika, Rusya, Almanya, Belçika, İran gibi ülkeler görevlendirdikleri konsolos vekilleri vasıtasıyla ticarî ve siyasî gelişmeleri takibe çalışmışlardır. Konsolosluklarda tercümanlık ve yasakçılık gibi hizmetlerde bulunan

[191] Namık Kemal, **Midilli Risalesi**, vr. 16a.
[192] Namık Kemal, **Midilli Risalesi**, vr. 17a.
[193] Rum Patrikhanesi, Midilli Mutasarrıflığının talebi üzerine, Adliye ve Mezahib Nezareti'nin Kalonya Metropolitinin azledilmesi için yaptığı üç müracaata da Mart 1884 itibariyle herhangi bir cevap vermemiştir: Namık Kemal, **Midilli Risalesi**, vr. 17b. Halefi Agah Efendi'ye gönderdiği mektupta bu meseleden de bahsederek, sorunun giderilmesi için despotun değiştirilmesi gerektiğini ifade ederek, Molova Kaymakamı ve Kalonya Müdürünü uyanık tutuması gerektiğini hatırlatmıştır: Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 76-77.

Osmanlı tebaasından halk ve bir şekilde herhangi bir yabancı ülke konsolosluğundan himaye elde etmiş, yani *mahmilik* statüsü kazanmış, keza Osmanlı tebaasından kişiler, başta ekonomik ve hukuki olmak üzere birtakım konularda toplumun geri kalanına nazaran imtiyazlar elde etmekteydiler[194]. Bu şekilde, koruma altındaki bireyler, devlet organları karşısında, himayesinde oldukları yabancı devletin gücünü arkalarında hissedebilmekteydiler. Gerek konsoloslukta çalışan imtiyazlı memurlar gerekse mahmî statüsü kazananların durumları ve ayrıcalıkları, 1863 yılında çıkarılan Konsoloslar Hakkında Nizamname ile düzenlenmiştir[195]. Söz konusu düzenlemeye göre, Midilli'de konsolos vekaleti açan bütün devletler en fazla iki imtitazlı tercüman istihdam edebiliyorlardı. XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde konsoloslardan berat alarak mahmi statüsü kazanma uygulaması, yerini pasaport alarak yabancı devletlerin tâbiyetine geçilme girişimlerine bırakmaya başlamıştı. Osmanlı tebaasından Gayrimüslimlerin farklı ülke vatandaşlıklarına geçmeleri konusunu düzenlemek için 1869'da Tâbiyet-i Osmaniye Kanunnamesi çıkarılmıştır. Buradaki düzenlemelere göre, Osmanlı topraklarında ikamet eden herkes Osmanlı sayılmış, yabancı devlet vatandaşı olduğunu iddia edenlere ispat yükümlülüğü getirilmiş ve Osmanlı tebaasından birinin başka bir devletin tabiyetine geçmesi Babıali'nin iznine bağlanmıştır. Bu yasal düzenleme ile Gayrimüslimlerin başka devletlerin vatandaşlığına geçmeleri ve himaye iddialarında bulunmalarına karşı bir önlem alınmıştır[196]. Buna rağmen birçok bölgede olduğu gibi Midilli'de de yabancı devlet himayesinde olduklarını iddia eden kişilerin varlığı ve konsolosların bunları koruma çabaları sona ermemiştir. Yabancı tâbiyeti konusu XIX. yüzyılın sonlarına doğru giderek Yunan vatandaşlığı iddiaları şeklinde bir daralmaya uğramıştır. Yunan vatandaşı olduğunu iddia edenlerin arttığını gören Mutasarrıf Fahri Beyefendi bu konuda Hariciye Nezareti'nden yardım istemek zorunda kalacaktır. Kendi ifadesine göre, yapılan inceleme sonucunda, aslen Osmanlı tebaası ve Midilli halkından olan birçok kimse iddialarının asılsız olduğunu kabullenerek, Yunanlılık iddiasından

[194] Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, s. 139-153.
[195] "Memalik-i Mahruse-i Şahanede Bulunan Düvel-i Ecnebiye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamnamenin Tercümesi Suretidir", Düstur, I/1, İstanbul: Matbaa-i Amire 1289, s. 772-775.
[196] Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, s. 148.

vazgeçmek zorunda kalmıştır[197]. XX. yüzyılın başlarında, konu biraz daha farklı bir boyut kazanacak ve Midilli'deki Osmanlı hükümeti bu sefer ticarî gayelerle adaya yerleşen ancak vergi vermek istemeyen ve Yunan konsolosluğu tarafından himaye gören Yunan vatandaşları konusu iki ülke arasında önemli bir siyasî mesele olacaktır.

Özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinde, konsolosluk açmak için yapılan müracaatlarda, Osmanlı Devleti göreve getirilecek konsolos vekilinin milliyeti konusunda temkinli davranmaktaydı. Örneğin, Belçika Maslahatgüzarı, Midilli'ye gelip giden Belçika tüccar ve tebasından kişilerin işlerini takip etmek üzere, Yunan vatandaşı George Velafo'nun konsolos vekili atandığı ve memuriyetinin onaylandığını gösteren *emr-i âlî*nin verilmesini Hariciye Nezareti'nden istemiştir (28 Mart 1894)[198]. Adı geçenin hiçbir şekilde Osmanlı vatandaşı ve özellikle de vergi mükellefi olmamasına özen gösteren Osmanlı makamları, bölgede yaptırdıkları incelemeler neticesinde, babası Bahr-i Sefid'de ikamet edip Yunan tebaasından olan George Velafo'nun isminin *ecanânibe mahsûs olan defterde* kayıtlı olmadığını tespit etmişlerdir. Bunun üzerine, konsolos vekaletinin onaylanması için Sadarazam Cevad Paşa ilgili evrakı 20 Haziran 1894'te Mabeyn'e göndermiştir[199] Diğer bir örnekte ise 1907 senesi sonunda İskenderiye ve Bağdat'a konsolosluk, Kal'a-i Sultaniye, Midilli ve Selanik'e ise konsolos vekaleti açmak üzere müracaat eden Norveç Hükümetinin, Midilli hariç diğer yerlere yapmak istediği atamalara olur verilmiştir. Midilli'ye tayin edilmek istenilen Papadopulo'nun Osmanlı tebasından olması nedeniyle bu atama onaylanmamıştır[200]. Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne bağlı diğer adalarda olduğu gibi Midilli'de de konsolosların siyasî faaliyetleri, burada ticaret yapan vatandaşlarını ve/veya ülkelerinin himayelerine giren diğer şahısları korumak, onlar lehine müdahalelerde bulunmak şeklinde olmuştur[201].

Konsolosluk memurlarının sadece görev yaptıkları süreyi kapsayan ayrıcalık ve koruma hakkından vazgeçmek istemedikleri görülmektedir. Uzun süre Midilli'deki İngiliz Konsolos vekaletinde tercüman olarak çalıştıktan sonra emekli edilen Vassiliou'nun, hayatının geri kalan kısmında İngiltere'nin koruması altında

[197] BOA, Y PRK A 5/36.
[198] BOA, Y A Res 70/35, Lef 5.
[199] BOA, Y A Res 70/35.
[200] BOA, Y PRK BŞK 77/111; 16 za 1315/21 Aralık 1907.
[201] Metin Ünver, Tanzimat'ın Midilli Adası'nda Tatbiki, s. 170-176.

olabilmek için müracaat etmesi üzerine[202], İstanbul'daki İngiliz Sefiri Nicholas O'Connor'un onayı ile fahri tercüman olarak görevine devam etmesine karar verilmiştir[203].

Panayot Sarondi adındaki bir Rum bir süre Avustralya'da kaldıktan sonra Midilli'ye dönerek, İngiliz konsolos vekilinin himayesini talep etmiş, ancak annesi ve babası aslen Midilli'nin Pilmar Kazası'ndan olduğu için reddedilmiştir (1892). Bir sonraki yıl İstanbul'a giden Panayot Sarondi, İngiliz Sefaretine müracaat ederek Avusturalya pasaportuna İngiliz Dışişleri Bakanı tarafından görülerek, İngiliz vatandaşı olarak tanındığını gösteren bir vize almayı başarmıştır. 1897 yılı başında, İngiltere'nin İstanbul Sefareti'nden, bahsi geçen Avustralya pasaportunu göstererek bir nüfuz tezkiresi (certificate of registration) almıştır. Bunun üzerine, Midilli'deki İngiliz Konsolos vekaleti, kendisini himaye edilenler listesine dahil etmiştir[204]. Osmanlı makamlarının olaya müdahalesi üzerine, konu İstanbul'da İngiliz Sefaretinin gündemine gelmişti. Sefaretin görüşü ise Osmanlı kanunları düşünüldüğünde Panayot Sarondi'nin *açıkça* bir Osmanlı vatandaşı olmadığı yönündeydi. Avustralya pasaportu, ona, *Türkiye'de* bir İngiliz koruması sunmamaktaydı. Bundan ötürü, Midilli'deki konsolos vekiline talimat verilerek, korumanın kaldırılması istenmiştir[205].

Midilli'de bulunan yabancı devlet misyonlarının bir diğer faaliyet alanı da bölgede etkinlik gösteren misyoner örgütleri ve mensuplarının korunması olmuştur. Ortodoks Rumlar ve Müslümanlardan meydana gelen Midilli toplumu zaman zaman Katolik ve Protestan misyoner örgütlerinin hedefi olmuştur. Örneğin, XX. yüzyılın hemen başlarından itibaren, Fransızların Midilli Katolik eğitim kurumları açtıkları bilinmektedir. Adada kutsal kitap satmak isteyen Amerikan İncil Topluluğu'na (American Bible Society) bağlı *colperteur* yani seyyar kitap satıcıları Mutasarrıflık tarafından uyarılarak, köy köy ve köşe bucak gezmek suretiyle yapılan bu satışa müsaade edilemeyeceğini bildirmiştir. Bunun yerine, söz konusu kitapların satışına sadece şehir ve kasabalarda açılacak dükkanlarda izin verilmekteydi. Bunun üzerine,

[202] TNA, FO 195/2026.
[203] İzmir'de Cumberbacth'ten İstanbul'da İngiliz Sefiri Nichloas O'Connor'a, 6 Mart 1889: TNA, FO 195/2065, No. 12.
[204] Midilli'de Konsolos Vekili Hadkinson'dan İzmir'de Konsolos Cumberbacth'a, 30 Haziran 1899: TNA, FO 195/2065, No. XIX.
[205] TNA, FO 195/2065, No. 36, İstanbul Sefareti'nin 10 Temmuz 1899 tarihli notu.

topluluk üyesi Dr. Thomson, Midilli'deki İngiliz konsolos vekilindan yardım istemiştir. Yapılan müracaat üzerine, İstanbul'daki İngiliz Sefareti, Osmanlı Hükümetinin kararına uyulmasını istemiştir[206].

Konsolosluklarda görevli tercümanların temettü ve bedel-i askeri vergilerini ödememe meselesi, Osmanlı makamları ile Midilli'deki konsoloslar arasında değişik zamanlarda tekrar eden anlaşmazlık konularından olmuştur. Bu gibi durumlarda, İstanbul'daki sefirleri, konsolos vekillerine, 1863'te yürürlüğe giren Konsoloslar Hakkında Nizamname uyarınca söz konusu vergileri hiçbir şekilde ödememeleri konusunda kesin talimat vermekteydiler. İstanbul'daki sefaretler de Babıali'ye bu yöndeki emirlerin geri alınması için baskı yapıyorlardı[207]. Konsoloslar aynı konuda Midilli'de yerleşik ve ticarî faaliyette bulunan vatandaşlarını da himaye ederek, temettü ve rıhtım vergisi gibi vergileri ödememeleri için resmi makamlarla şiddetli mücadelelere girmişlerdir. Şura-yı Devlet kararı ve Sadaret'in emri ile Midilli'de Belediye tarafından 1880-1881 senesinden beri tahsil edilen rıhtım vergisini, adada yaşayan yabancılar ödememekte direniyorlar; gerekçe olarak da bunun irade-i seniyeye dayalı bir kanun olmadığını ileri sürüyorlardı. Bunun yanında, Vilayet Belediye Kanununun 39. maddesi uyarınca, belediye gelirlerinden olan *şerefiye*[*], *kaldırım resmi*, *araba ruhsatiyesi* ve *paspan maaşı* gibi masraflardan dolayı hisselerine düşen payı da vermemektedirler. Benzer sıkıntılar Sakız ve Rodos'da da mevcuttur. Dahiliye Nezareti belediye vergilerinin tamamına yakını, doğrudan gerçekleştirilmiş hizmetlere karşılık olması nedeniyle, bu tür vergi yükümlülüklerinde tebaa ile yabancılar arasında bir fark gözetilemeyeceği görüşündeydi[208]. Bu tür vergiler konusunda İngiliz, Alman ve Yunan konsolos vekilleri değişik zamanlarda itirazlarda bulunarak Midilli'de bulunan vatandaşlarını korumaya çalışmışlarsa da sürekli ve en çok devam eden tartışma Yunan konsolos vekili ile yaşanmıştır.

---

[206] Midilli İngiliz Konsolos Vekili Hadkinson'dan İstanbul'da Sefaret Maslahatgüzarına, 19 Temmuz 1890: TNA, FO 195/1693.

[207] Midilli'de İngiliz Konsolos Vekaletinde görevli tercümanın temettü vergisi ödemesi meselesi: TNA, FO 195/1656, No. 21; 17 Mayıs 1889.

[*] Yakın çevrede yapılan altyapı çalışmaları sonucu taşınmaz mallarının değeri artan kişilerin ödemek zorunda oldukları bir tür vergi.

[208] BOA, DH-İD 40-1/26.

5-Midilli'de Cemaatler Arası İlişkiler

Tanzimattan sonra Midilli Adası'nda bulunan köylerin yapısı hakkındaki bir liste, bize Müslüman ve Rumların ortak yaşamları hakkında yeterince bilgi vermektedir. Buna göre, Midilli Kazası'na tabi olan toplam 35 köyden 7'sinde tamamen Müslümanlar, 16'sında ise Rumlar yaşamaktaydı. Geriye kalan 12 köyde Müslümanlar ve Rumlar birlikte yaşamaktaydılar. Toplam 33 köyü içeren Kalonya Kazası'nda karma köy sayısı 6 idi. Tamamen Müslüman nüfusun bulunduğu köy 4, tamamen Rumlardan oluşan köy sayısı ise 23 idi. 29 köyden meydana gelen Molova Kazası'nda karma köy sayısı oldukça yüksekti. 19 köyde Müslümanlar ve Rumlar birlikte yaşamakta, 7 köy tamamen Rum ve 3 köy ise tamamen Müslümanlardan meydana gelmekteydi[209]. Toplamda muhtelit köylerin sayısının 37'ye ulaştığını görmekteyiz ki bu ciddi bir rakamdır. Bu köylerin ada genelinde dağılmış olması, yani sadece sancak merkezine yakın bölgelerde değil, dört bir yanında karma köylerin bulunması, iki toplumun, yani Rumlar ve Müslümanların ortak bir hayat devam ettirebildiklerinin anlaşılması açısından dikkate şayandır. Bununla birlikte, belirli konular Midilli'de cemaat arası ilişkilerde gerginliğe sebep olmaktaydı.

Midilli Müslüman-Ortodoks cemaatleri arasındaki ilişkilerde bir Rumun ihtida etmesi, yani Müslüman olması Midilli Rum kilisesi açısıdan her zaman hassasiyetini koruyan bir mesele olmuştur. Esasında, Tanzimattan sonra, din değiştiren müslümanlara ölüm cezası uygulamasına son verilmesi yönünde yapılan baskılar üzerine, XIX. yüzyılın ortasında *irtida*, yani İslamiyeti terk etme, artık ölüm cezası gerektiren bir suç olmaktan çıkarılmıştı. Yabancı devlet adamlarının ısrar ve çabaları sonucu ortaya çıkan bu yeni durum sonrasında, Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde, toplu veya bireysel tanassur olayları yaşanmıştır[210]. Ancak tam tersi durumlar da yaşanabiliyor, yani bir Hristiyan ihtida ederek İslam dinini kabul edebiliyordu. XIX. yüzyılda gelişen usûl dairesinde, bir garimüslimin ihtida etmesi serbest olup bu yönde bir beyanda bulunması ve reşit olmasına bağlıydı. Müslümanlığı seçen birisinin, kararını, bir memur veya papazın önünde tekrarlaması

[209] BOA, MVL 2/63.
[210] İlber Ortaylı, "Tanzitam Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu** (Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989), Ankara: TTK Yayınları 1994, s. 481-487.

gerekmekteydi[211]. Bu tür ihtidalar, çoğu zaman bir gerginliğe sebep olmaktaydı[212]. Mutasarrıf Namık Kemal, hastalığından ötürü İdare Meclisi toplantısına katılmadığı sırada, arka arkaya iki Rum kız Müslüman olmak istemiştir. Mutad olduğu üzere, İdare Meclisi'nde ifadeleri alınmıştır. İkisi de Müslüman olmakta ısrar etmişlerdir. Müslüman meclis azaları kızların İslamiyeti kabulünün onaylanması, Hristiyanlar ise reddini istemekteydiler. Bunun üzerine, iki grubun görüşüne de yer veren bir mazbata hazırlanmıştır. Despot mazbatayı Rumcaya tercüme ettirir, bu sırada tashih bahanesiyle Müslüman azanın sözlerini hükümsüz bırakır, kendi iddialarına birtakım mütalaalar ekler. Mazbata kendisine gösterilen Namık Kemal, İdare Meclisi reisi sıfatıyla Müslümanların görüşlerini düzeltmiştir, ancak Metropolit toplantıya katılmadığı için böyle bir düzeltme yapamayacağı şeklinde itirazda bulunmuştur. Dolayısıyla, mazbatadaki tashihleri kabul edilmez. Namık Kemal de kendi görüşünü içeren bir *inha* yazarak mazbata ile beraber Adliye ve Mezahib Nezareti'ne takdim etmiştir. Nezaret yaptığı değerlendirme sonucu, Namık Kemal'in mütalaasını desteklemiş, kızların ihtida etmelerini onaylamıştır[213]. Bununla beraber, Namık Kemal'in, birinci bölümde üzerinde durulan, azledilmesi talebiyle aleyhinde verilen yetmiş üç maddelik şikayet dilekçesinde bu ihtida konusu da yerini almıştır[214]. Namık Kemal, Rodos'a becayişinden sonra Agah Efendi'ye hitaben yazdığı mektupta bahsi geçen iki Rum kızının Müslüman olmalarının, Rum toplumu tarafından hiçbir şekilde kabullenilmediğine işaret eden bilgiler mevcuttur. Buna göre, kızlardan birisi ile evlenen Polihnit Nahiyesi sakinlerinden İsmet Bey'in ve akrabalarının tarlaları yakılmak ve hayvanları taşlanmaktaydı. Namık Kemal, asayişin bozulduğu nahiyeye, güvenliğin sağlanması için bir onbaşı emrinde asker sevkedilmesini tavsiye etmiştir[215].

---

[211] İlber Ortaylı, "Tanzitam Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları", s. 485.

[212] İhtida olaylarının gelişimi hakkında İngiliz konsolosunun tasviri ilginçtir: "Çoğunlukla genç bir Türk bir Hristiyan ailesiyle yakınlık kurar, aile kendilerini kötü niyetli Müslümanlara karşı koruyacağı düşüncesiyle bu yakınlığı reddetmek yerine geliştirme yolunu seçerler. Böylece bu yakınlık evin kızının delikanlıya aşkıyla ve İslamı kabul etmesiyle sonuçlanır." Gerasimos Augustinos, **Küçük Asya Rumları**, s. 102, dipnot: 30.

[213] **Vakit**, nr. 2665 (5 Za 1343/28 Mayıs 1925), s. 3; Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 27-28.

[214] M. Kaya Bilgegil, "Namık Kemal Aleyhinde Açılan Bir Tahkikatteki İddialar ve Şair'in Cevapları", s. 155-156.

[215] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 71.

Midilli'deki Rum kilisesi, mensuplarının din değiştirmesini kabullenememekte, buna her zaman şüphe ile yaklaşmaktaydı. 1886 yılında yaşanan bir ihtida olayı üzerine, Midilli Metropoliti işi ada Hristiyanlarını tamamen aforoz etme tehdidine kadar götürmüştür.

Midilli'de, Hristiyanlar gibi Müslümanlar da zeytinlerini Hristiyan kızlarına toplatmaktadırlar. Bu şekilde Müslümanlar için çalışan iki Hristiyan kızın ihtida etmesi Hristiyan ahalinin "taassuplarına" dokunmuştur. Despotun Müslüman hizmetinde çalışan Hristiyanları aforoz etmesi üzerine, hem Müslümanlar zeytinlerini toplamakta hem de fakir Hristiyanlar ekonomik olarak sıkıntı yaşamışlardır. Hatta Rum cemaati kızların hizmetçi olarak Müslümanların evlerinde çalışmaması şeklinde bir karar almıştır. Yapılan tahkikat neticesinde Despot Efendinin Midilli merkezinde aforoz duası okuduğu, köylere emir vererek orada da aynı şekilde aforoz duası okunduğu anlaşılmıştır. Bir süre Müslümanların zeytin toplamaları sekteye uğramıştır, ancak fakir Hristiyanlar başka iş bulamadıklarından aforoz tehditlerine bir süre sonra aldırmayacaklardır. Adada, konu hakkında *gizli* bir inceleme yapan görevlinin tespitine güvenmek gerekirse, bu aforoz hadisesi iki millet arasında ciddi bir nefrete sebep olmuştur[216].

Midilli Adası nüfusunu oluşturan Rumları, uzun süre Hükümetle karşı karşıya getiren bir mesele olarak, *Tersane arsası* konusuna burada değinmek gerekmektedir. Namık Kemal, Midilli Risalesinde bu konu hakkında geniş bilgi vermektedir. Midilli şehrinde yaklaşık 19 bin arşın genişliğindeki arsanın aidiyeti hakkında karmaşık bir ihtilaf söz konusuydu. Cezayirli Gazi Hasan Paşa Vakfı mütevellisi arsanın vakfa, Bahriye Nezareti Tersane'ye ve Midilli Rum Hastanesi Vakfı ise kendi vakıflarına ait olduğunu iddia etmekteydiler. İddialarını ispat edemeyen Gazi Hasan Paşa Vakfı mütevellisi tartışmadan çekilmiş ve Bahriye Nezareti ile Rum Hastanesi Vakfı karşı karşıya kalmıştır. Hristiyanlar söz konusu arsanın geçmişte Midilli Metropoliti Antimos tarafından 1752'de hastaneye hibe edildiğini, buradan on iki dönümlük kısmına, tersane yapılmak üzere, 1776'da el konulduğunu savunmaktaydılar[217]. Bahriye Nezareti ise arsada eskiden bir tersane bulunduğunu, dolayısıyla arsanın

[216] BOA, Y. PRK. ZB, 7/68, Lef 1.
[217] Midilli Rum Hastanesi Mütevelli Heyeti ve Muhtarlar ve İhtiyar Meclisi azaları imzalı arzuhal, 19 Kanunısani 1295/31 Ocak 1880: BOA, ŞD 2343/49, Lef 12.

Nezaretin malı olduğunu ileri sürmekteydi. Konu, Sava Paşa'nın Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi olduğu dönemde gündeme gelmiş; Midilli Rumları bir arzuhalle Osmanlı Hükümetine karşı dava açmak gibi bir saygısızlık içinde bulunmayacaklarını, her milleten şahıslara hizmet veren hastanelerinin ayakta durabilmesi için söz konusu arsanın kendilerine terkedilmelerini istemişlerdir. Bundan sonra, konu, bir süreliğine kapanmış gibi görünmüş, ancak Midilli Hristiyanları, haklılıklarını ispatlamak için İstanbul'da girişimde bulunmuşlardır[218]. Nitekim bunun arkasından Şura-yı Devlet riyasetinin gönderdiği, "Rum hastahanesine hibe olunan arsa" ifadesinin yer aldığı bir telgrafta, konunun detayını mahallinden sormuştur. Bu sırada Hristiyanlar, nüfus oranını esas alarak arsanın 1/7'sini Müslümanlara terketmeyi teklif etmişlerdir. Taraflar arasında menfaat uyuşması üzerine, Midilli İdare Meclisi bir mazbata hazırlayarak, halkın bu yöndeki istidalarını desteklemiştir. Aynı tarihlerde Midilli'ye gelen Bahr-i Sefid Filo kumandanı Hüseyin Paşa tersane arsası meselesine müdahale etmiştir. Hüseyin Paşa deniz kenarındaki bu arsaya bir rıhtım yaptırmaya ve liman reisi ile arada sırada Midilli'ye gelen komodorların ikametlerine kifayet eden arsa dahilindeki binayı yıktırarak yeni ve kargir bir bina yapmaya kalkışmıştır. Bunun üzerine, yaklaşık yüz kişiden müteşekkil bir grup protestoda bulunarak, hükümet konağına gitmişler; arkasından o sırada Midilli'de bulunan Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Naşid Paşa'yı ziyaret etmişler hatta Hüseyin Paşa'nın bulunduğu vapura kadar girmişlerdir. Naşid Paşa ve Namık Kemal'in müdahaleleri grubu sakinleştirmiş ve arsada yapılması düşünülen inşaatlardan kısmen vazgeçilmiştir. Ancak Bahriye Nezareti'nin de onayı ile arsa üzerine bir liman dairesi yapılmıştır. Namık Kemal'in Tersane arsası konusunda Bahriye Nezareti'ne muhalif bir tavır takındığı anlaşılmaktadır. Bu tavrı nedeniyle Nezaret ile arasında soğuk rüzgarlar esmiştir[219]. Kendisi tutumunu şu şekilde izah etmektedir: "Taraf-ı acizanemden bu babda ihtiyar olunan mesleğin leduniyyatı ise balada dahi arz olunduğu üzere Midilli Metropolidinin elinde Hükümet-i seniyyeyi Hristiyanlar hakkında neşrolunan mevaid-i şefkat ve niyat-ı

[218] 1880 yılı başındaki bu girişime meşhur banker George Zarifi'nin aracılık yaptığı ve konunun Midilli Rumları lehine çözülebilmesi için Sadaret'e müracaat ettiği görülmektedir: BOA, ŞD 2343/49, Lef 14 ve 15. Zarifi hakkında bkz: Murat Hulkiender, **Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884**, İstanbul: Osmanı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi 2003.
[219] Namık Kemal, **Midilli Risalesi**, vr. 9a-10a.

atafette ciddden kâzib gösterecek bir delil-i kavi bırakmamaktan ibaretti". Yani bu konudan dolayı Midilli Metropolidinin eline bir fırsat vererek, Rum halkı Hükümet aleyhine yönlendirecek bir konu bırakmak istemiyordu. "Çünkü evvela Midilli ceziresi arazi-i haraciyeden olmak cihetiyle derununda miri ormanı olmadığından burada Devletce bir vakit tersane mahalli ittihaz olunmuş olmasına imkan yoktur. Yalnız 13. asr-ı hicri evailinin azam beleyatı olan ayan güruhu mülkün ekser cihetleri gibi buralara ve buralarla beraber karşıdaki Anadolu sevahiline de tagallüb etmekte ve Yunan Fetreti esnasında ise mütegallibeye ala kadrü'l-imkan sefineler inşası emir olunmağla cay-i niza olan mevki her kimin tasarrufunda ise zabtolunarak Kaz Dağı'ndan getirilen kereste ile orada birkaç sefine yapılmış ve arsanın tersane unvanıyla yadolunmasına bu hal sebeb olmuş olduğu Hristiyanlarca malum olan vekayi-i tarihiyedendir." Namık Kemal, Midilli Adası'nda daimî bir tersane bulunmadığı, sadece 17. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ve sonrasında, özellikle Yunan isyanı sırasında, burada gemi inşa edilmiş olduğu sırada, ihtilaflı arsaya el konulduğunun Midilli Hristiyanları tarafından pekala bilindiğine dikkat çekmiştir.[220]. Namık Kemal'e göre, Bahriye Nezareti arsayı eskisi gibi gemi inşa edilen bir tersane olarak kullanmak niyetinde değildi. Nezaretin amacının arsanın satılarak bedelinden istifade edilmesi olabileceğini söyleyen Namık Kemal, satışa çıkarılsa bile müşteri çıkmayacağını Nezaretin de çok iyi bildiğini düşünmektedir. Netice itibariyle, Midilli Rumlarının arsaya yapılan müdahalenin hayır kurumlarının gelişmesi ve nafıalarının ilerlemesi aleyhinde Devletin aldığı gizli tedbirlerin sonucu olduğu şeklinde bir düşünceye kapılmakta olduklarından şüphe edilmemelidir[221]. Midilli Rum cemaati ile merkezi hükümet arasındaki bu uzatmalı tersane arsası meselesini, Kilisenin ahaliyi devlet aleyhine manipüle etmek için kullanabileceği bir malzeme olarak gören Namık Kemal, bu fırsatın kiliseye verilmemesi için meselenin Rumların lehine çözülmesi gerektiğine inanmaktaydı.

Midilli Rum Hastahanesi mütevelli heyeti, arsa konusunun halledilebilmesi için 1882 yılında bir teklif yapmıştır. Buna göre, Tersane arsası hükümet tarafından Rum

[220] Gerçekten de Midilli Adası'nda 18. yüzyılda yoğun bir gemi yapım faaliyeti vardır. Geniş bilgi için bkz: Levent Payzın, XVIII. Yüzyılda Midilli Adası, s. 90-96; Şenay Özdemir Gümüş, "XVIII. Yüzyılda Midilli'de Osmanlı Donanması İçin Gemi İnşası", **Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası**, eds. Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş, M. Ziya Köse, İstanbul: Yeditepe Yayınları 2011, s. 201-238.
[221] Namık Kemal, **Midilli Risalesi**, vr. 10b.

Hastanesi'ne terk olunursa, arsanın 1/3'ü "İslam vatandaşlarının" okullarına bırakılacaktır[222]. Anlaşma sağlanması durumunda, Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye'ye teslim olunacak parça için daha önce yapılmış ve yapılacak masraflara karşı ayrıca herhangi bir ücret talep olunmayacaktır[223]. Bu teklifi değerlendiren Bahriye Nezareti, bu arsaya şimdilerde ihtiyaç duyulmadığını kabul etmekle beraber, adalar denizinin gün geçtikçe önem kazanmasından dolayı, bölgede devriye gezecek Osmanlı gemileri için ileride tekrar tersaneye dönüştürülmesi ihtimalini ileri sürerek, teklifi kabule yanaşmamıştır[224]. Arşiv belgeleri, tersane arsası konusunun XIX. yüzyılın sonunda henüz gündemde olduğunu göstermektedir. Midilli Adası hakkında Reşid Efendi tarafından kaleme alındığından yukarıda bahsettiğimiz layihada bu konuya da yer verilmiştir. Reşid Efendi 20 bin lira değerinde olup, kendilerinin dahi devlete ait olduğunu itiraf ettikleri tersane arsası davasını Rumların rüşvet vererek kazandıklarını yazmıştır. Cemaat bütçesinden karşılanan rüşvetin, daha sonra cemaat mensupları arasında bölüştürülmesi sırasında tartışmalar yaşandığını iddia etmiştir[225].

Midilli Adası Müslüman ve Rumlarının sosyal hayatında yeri olan eğitim ve adalet kurumları üzerinde aşağıda durulmaktadır. Çalışmamızın devam bölümünde ise ilk önce, iki cemaati bir araya getiren ve bu bakımdan önemli sosyal bir yönü bulunan yol yapım çalışmaları hakkında bilgi verilecektir.

B) SOSYAL BİR ORGANİZASYON OLARAK MİDİLLİ'DE YOL YAPIMI

Bölgesel gelişme, Tanzimat bürokratlarının üzerinde durdukları önemli konulardan birisi olmuştur. Bu bakımdan, vergilerin eşit dağıtımı ve adil tahsili, ticaret ve sanayinin iyileştirilmesi, bölgelerin altyapı eksiklerinin tespiti ve giderilmesi, Tanzimatın reform programının öncelikleri arasında yer almaktaydı. Taşra ileri gelenlerinin 1845'te İstanbul'a çağrılarak, kendileriyle müzakerelerde bulunulması bu düşüncenin bir yansıması olarak görülmelidir[226]. Burada önerilen

[222] Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Naşid Paşa'dan Şura-yı Devlet Riyasetine, 7 Za 1299/20 Eylül 1882: BOA, ŞD 2343/49, Lef 3
[223] BOA, Y.PRK.SH. 1-9.
[224] Bahriye Nezareti'nden Şura-yı Devlet'e, 12 L 1299/27 Ağustos 1882: BOA, ŞD 2343/49, Lef 4.
[225] BOA, Y.PRK.SGE 97106.
[226] Metin Ünver, "Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kuruluş Süreci", **Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar**, ed. Feridun M. Emecen, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2009, s. 119-160.

kalkınma programı "imar-ı mülk" tabiriyle formüle edilmiştir. Hedeflenen imar faaliyetleri içinde elbette güvenilir ve sağlam bir yol teşkilatı oluşturulması da bulunmaktaydı. Yol yapımı meselesi, 1845 yılındaki görüşmelerde arzu edilen, öngörülen kalkınmanın sağlanabilmesi için en etkili araç olarak önplana çıkmıştı. Yol yapımı ve yolları, önemi sonraki süreçte canlılığını koruyan bir konu olmuştur. Örneğin, Bahriye Mektebi hocalarından Mehmed Said *Mecmua-i Fünun*'da yazdığı "Fevaid-i Turuk" makalesinde yolların iyileştirilmesinin gereği ve ticaret ve ziraat açısından faydalarını değerlendirmiş; bunun sadece ticarete değil, ahalinin tamamına yönelik faydaları olduğunu savunmuştur[227].

XVIII. yüzyıl kara yolu taşımacılığı ve yol yapım ve bakımının ihmal edildiği bir dönem olmuştur. XIX. yüzyılın başına gelindiğinde ülke genelinde birçok yol ve köprü kullanılabilecek durumda değildi[228]. Dolayısıyla *imar-ı mülk* formülizasyonu yol yapımı meselesinde sistemli bir yaklaşım getirmiş ve Tanzimat anlayışı içinde gerçekçi bir zemine oturtulmuştur.

Dağlık bir yapıya sahip ve arazisi oldukça engebeli olan Midilli Adası'nda yayılmış onlarca köyün merkezle bağlantısını sağlayacak kullanışlı bir yol ağı bulunmuyordu. Dahası köylerin liman ve iskelelerle bağlantısını sağlayacak yollar mevcut değildi. Çeşitli defalar belirtildiği üzere, Midilli Adası'nın incelediğimiz dönemde ve hatta günümüzdeki en önemli zenginlik kaynağı zeytincilik, zeytinyağı ve sabun üretimidir. Zeytinlikler şehir ve köylerin dışında, uzak mesafelerdeki tepe ve yüksek bölgelere yayıldığı için Midilli sakinlerinin en temel kaygıları ürünlerini kolay ve hızlı bir şekilde zeytinyağı değirmenleri ve sabunhanelere nakletmek; daha sonra ise üretilen zeytinyağı ve sabunu ihraç etmek üzere limanlara ulaştırmaktı. XIX. yüzyılın sonunda, Midilli Adası'ndaki zeytin ağacı miktarının iki milyon civarında olduğu tahmin edilmekteydi. XIX. yüzyılda yıllık toplam zeytin üretimi, yıllar arasında farklılık olmakla birlikte, ortalama 350.000 litre idi. Ayrıca ihraç olunan sabun miktarı yıllık 70.000 litre civarındaydı. Bu bakımdan, zeytinyağı ve sabunun temel hammaddesi ve en önemli ihraç maddesi olarak zeytinin taşınması

[227] **Mecmua-i Fünun**, nr. 5; 5 Ca 1279 (29 Ekim 1862), s. 186-196'dan naklen **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi**, I, 1839-1865, haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları 1974, s. 207-212.

[228] Ali Rıza Gönüllü, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yol Vergisi (1866-1912)", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 30, Konya 2011, s. 292.

için güvenilir ve kullanışlı yolların yapılması, incelediğimiz dönemde, Midillililerin en önemli gündem maddeleri arasında yer alıyordu. Bununla beraber, Midilli'de yol inşası, ülke genelinde arzu edildiğinden, yukarıda bahsettiğimiz planların bir parçasıdır. Fakat Midilli Adası'nın sahip olduğu birtakım karakteristik özellikler, buradaki inşa faaliyetlerinin tarzını ve gidişatını birçok bakımdan şekillendirmiştir. Bu özelliklerin içinde en önemlileri, ana kara ile doğrudan bir bağlantısı olmaması, ve adanın içine doğru kıvrılan iki körfeze, Kalonya ve Yera körfezlerine sahip olmasıdır.

Yeterli yol ağının bulunmaması ve mevcut olanların da kullanışlı olmaması Midilli Adası'nın, tarıma dayalı ticaretinin gelişmesinin önündeki en büyük engeldi. Coğrafî olarak bir çeşit üçgene benzetebileceğimiz Midilli Adası'nın, merkezi olan Midilli şehri dışında en büyük üç şehri Molova, Kalonya ve Sigri, merkeze ve birbirlerine çok uzakta, her biri ayrı köşelerde yer almaktadır. Bunlar, en kalabalık ve önemli ticarî potansiyele sahip yerleşim alanlarıydı. Sancağın idarî işlerinin merkez Midilli şehrinden yürütülmekte olması ve Molova ve Kalonya'da şer'iye mahkemeleri bulunmasına rağmen bu iki şehri Midilli kasabasına bağlayan yollar bulunmuyordu. Bu ulaşım probleminden ötürü ticaret erbabının Midilli, Kalonya ve Molova şehirlerinde kendi adlarına hareket eden ticarî temsilciler istihdam ettikleri görülmektedir[229].

Yolların kötü durumu ve yetersizliği, Midilli'deki İngiliz diplomatik görevlilerinin de dikkatini çekmiştir. Kazı çalışmaları için Midilli dışında bulunan İngiliz konsolos vekili Newton'a vekalet eden Grenville, Nisan 1854'te Midilli Kaymakamına yol yapımı konusunda bir teklifte bulunur. Önerisi, Midilli şehrinden adanın önemli kasabalarına uzanan bir yol inşa edilmesidir. Midilli, Kalonya, Aya Preskevi ve Petra, iyi ve sağlam yollarla birbirine bağlanması gereken yerleşim yerleri olarak teklif edilmiştir. Ticarî öneme sahip söz konusu şehirlerin sahip olduğu yollar, tekerlekli araçlar için uygun değildi. Bu nedenle denizyolu, bu kasabalar arasında yapılan taşımacılıkta daha uygun olup, tercih edilen bir seçenekti. Ancak özellikle kış mevsiminin bazı

[229] Tanzimatın ilanı sonrası muhassıllık meclislerinin kurulması sırasında, ilgili talimat gereği Midilli Muhassıllık Meclisi'nin iki Müslüman ve iki Gayrimüslim sivil üye dahil toplam 13 üyeden oluşması gerekirken, Kalonya ve Molova sakinleri Babıali'ye müracaat ederek geleneksel olarak Midilli'de temsilci bulundurmakta olduklarını hatırlatıp, bunların da Muhassıllık Meclisine kabul edilmesini istemilerdir. Bunun kabul edilmesi üzerine Midilli Muhassıllık Meclisi'nin üye sayısı 17'ye yükselmiştir: Metin Ünver, Tanzimat'ın Midilli'de Tatbiki, s. 25-26.

dönemlerinde hava şartları deniz taşımacılığını da sekteye uğratıyordu. Grenville, bu projenin çok az bir maliyetle gerçekleştirilebileceğini ve bunun da hayır amacıyla şimdiye kadar toplanmış paralardan karşılanabileceğini ifade etmiştir[230]. Bu önerinin, Midilli'de detaylı bir yol yapım planlamasından bahseden ilk ciddi adım olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu sırada devam etmekte olan Kırım Harbi, böyle bir teklifin hemen hayata geçirilmesini güçleştirmiştir. Bundan yaklaşık on yıl sonra, Midilli sakinlerinin kara taşımacılığında bir iyileştirme yapılması için müracaat etmeleri üzerine, Polonya asıllı askerî mühendis Nihad Bilinski Paşa, 1861 yılı ortalarında adaya gönderilmiştir. Galiçya'da dünyaya gelen Bilinski, Paris'te askeri okuldan mezun olmuş ve Osmanlı ordusunda görev almıştır. Şimdi ise Midilli'nin yollarının inşası kendisine ihale edilmişti[231]. Bilinski'nin Midilli'de, 1865 ortalarına kadar, yaklaşık dört sene kaldığı anlaşılmaktadır[232]. Bu süre zarfında, Midilli şehrinin içindeki yolların inşası tamamlanmıştır. Ayrıca Midilli şehrini Yera Körfezi'ne bağlayan bir yol da yapılmıştır. Yera ya da Gera/Hiera adadaki üç doğal limanından birisidir. Diğer büyük doğal limanlardan birisi de Kalonya idi, ancak XIX. yüzyılın birçok bölümünde etrafı bataklıkla çevrili kalmıştır. Sonuncusu ise Sigri olup adanın en batı ucunda yer almaktadır. Yera, büyük bir körfez ve Ege Denizi'nde en önemli liman konumundaydı. Aynı zamanda *zeytinlerin limanı* olarak da anılan Yera Limanı Midilli şehrine dört mil uzaklıktadır. Seyyahların da dikkat çektiği üzere, Bilinski Paşa tarafından güzel inşa edilmiş birçok yol, şehri bu önemli limana bağlamıştı[233]. Kasım 1862'de bu bölümdeki yolları tamamladıktan sonra, Bilinski, Midilli şehrini adanın içlerindeki diğer büyük kasabalara bağlayacak yollar inşa etmeye başlamıştır. Bu noktada iç taraftaki birçok yol güzergahı dağlık arazilerde bulunan zeytinliklerin içinden geçmek durumundaydı ve bu da bazı zeytin ağaçlarının kesilmesini gerektiriyordu. Bu karara ilk önce karşı çıkan bazı ağaç sahipleri müzakereler sonucu ikna edilebildiler. Arşiv belgeleri açıkça göstermektedir ki Midilli sakinleri, Nihad Bilinski Paşa tarafından yürütülen yol yapım

[230] Grenville bunun yine de bir dost sohbetinde yapılmış bir teklif olduğunu üstlerine hatırlatmakta fayda görmüştür: TNA, FO 195/477, s. 526; Grenville'den Stardford Canning'e.

[231] BOA, DH. SAİD.d-I, s. 664. Nihad Bilinski Paşa, başta Amerika olmak üzere birçok Osmanlı Devleti dış temsilciliğinde önemli diplomatik vazifeler üstlenmiş olan Alfred Bilinski yada Ahmed Rüstem Bey'in de babasıdır. Ahmed Rüstem, Nihad Paşa yol yapım çalışmalarını sürdürürken 1862'de Midilli'de dünyaya gelmiştir. Ahmed Rüstem Bey hakkında geniş bilgi için: Süleyman Beyoğlu, "Millî Mücadele'nin Az Bilinen Bir Siması: Ahmed Rüstem Bey (Alfred Bilinski 1862-1935)", **Tarih Dergisi**, 46 (2007) Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Hatıra Sayısı-I, İstanbul 2009, s. 319-335.

[232] BOA, ML. MSF 17808, s. 4.

[233] Mary A. Walker, **Old Tracks and New Landmarks**, London 1897, s. 186.

çalışmalarına gönüllü bir şekilde, maddî ve fiziki büyük katkılarda bulunmuşlardır[234]. Bu süreçte hiçbir zahmete girmekten kaçınmayan ahali, örneğin, yol inşasında kullanılmak için Avrupa'dan ithal olunan 16.250 kuruş değerindeki silindirin parasını kendi ceplerinden karşılamışlardır[235].

Midilli Adası'nın XIX. yüzyılda maruz kaldığı iki ciddi felaket vardır. Etkisi uzun süre hissedilen olumsuz sosyo-ekonomik sonuçlara sebep olan bu olaylardan ilki 1850 yılının korkunç derecede soğuk havası olmuştur. O kadar ki Midilli Adası'ndaki zeytin ağaçlarının 2/3'ü soğuktan zarar görerek, kurumuştur. Bu felaket uzun vadede büyük bir ekonomik kayba yol açmıştır. İkinci felaket ise 1867 yılında meydana gelen şiddetli depremdir. Midilli Adası'nın oldukça aktif bir deprem bölgesinde yer aldığından daha önce bahsetmiştik. XIX. yüzyılda Midilli'yi etkileyen depremlerden en şiddetlisi 1867'de yaşanan ve Richter ölçeğine göre 9.0 şiddetindeki deprem olmuştur. Resmen tespit edilebildiği kadarıyla, depremde hayatını kaybedenlerin sayısı 500'ün üzerindedir[236]. Dahası, Afalonya örneğinde olduğu üzere, bazı köyler depremin şiddetiyle tamamen yerle bir olmuştur. Köy sakinleri bir saat uzaktaki başka bir yere göçerek, orada yeni bir köy kurmuşlardır[237]. Depremden, Nihad Bilinski Paşa'nın çalışmaları sonucu inşa edilen yollar da dahil olmak üzere, genel itibariyle yol şebekesinin zarar görmediğini düşünmek doğru olmayacaktır. Gerçekten de seyyahlar, Bilinski Paşa tarafından yapılan yolların, depremin etkisiyle ciddi bir şekilde tahrip olduğu kaydını düşmüşlerdir[238]. Arşiv belgeleri, devam eden yol yapım çalışmalarının deprem yüzünden askıya alınmak zorunda kalındığını göstermektedir. Midilli-Molova arasında Kalonya üzerinden giden, 12 saat uzaklıktaki yolun sadece 7.5 saatlik kısmı tamamlanabilmiş; Midilli'den başlayarak Afalona, Bakla, Sarılca, Mestagna, Pigi ve Komi'den geçen 3 saat uzunluktaki yolun sadece 1 saatlik kısmı ile yine Midilli'den, Yera Körfezi'nde bulunan Preme Limanı'na uzanan 2 saatlik yol güzergahının yarım saatlik kısmı eksik kalarak, kısmen bitirilebilmiştir. Depremden iki sene sonra, Midilli sakinleri yarım kalmış yolların tamamlanabilmesi için harekete geçmişlerdir. Bu amaçla, Nisan 1869'da verdikleri bir mazharda, adada yaşayan yol yapımından anlayan, kalifiye inşaat işçileri sayesinde merkezî hükümetin, daha önceki gibi, yüksek

[234] BOA, A. MKT. MVL (des) 162/74.
[235] BOA, İ. MVL 23966, Lef 3.
[236] **Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu, M.Ö. 2100-M.S. 1900**, s. 55.
[237] BOA, İ. DH 42989, Lef 1.
[238] Mary A. Walker, **Old Tracks and New Landmarks**, s. 186.

ücretler ödeyerek mühendis istihdam etmesine gerek olmayacağını, inşaatı kendilerinin tamamlayabileceklerini açıklamışlardır[239]. Gerçekten de Midilli'de duvarcı, sıvacı ve doğramacı gibi birçok kalifiye eleman bulunmaktaydı. Tek gelir kaynağı zeytin olduğundan, her yıl yaklaşık 5000 kişi mevsimlik iş için Midilli'den Batı Anadolu'daki şehirlere göç etmekteydi ve zeytin hasadı zamanına kadar çalışmaktaydı[240]. Dolayısıyla, yukarıdaki başvuru sahiplerinin teknik deneyime sahip bu işgücüne güvendikleri açıktır. 1870 yılına ait İngiliz konsolos raporları bu başvurunun Babıali tarafından kabul edildiğini göstermektedir. Raporda, "Türk Hükümeti Midilli yollarının onarımına tekrar başladı. Bu çalışma adada çok fazla hasar yaratan 1867 depremi sonrasında askıya alınmıştı" denilmektedir[241].

Merkezi hükümet açısından yol yapımı konusunda teknik kabiliyete sahip işgücünü temin etmenin dışında, gerekli alet-edevat ve diğer araçların, ayrıca masrafların karşılanması meselesi diğer zorlu hususlardı. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde yayıldığı devasa coğrafya düşünüldüğünde, Hükümetin aynı anda birçok bölgede devam edecek yol inşaatı çalışmalarına malzeme, iş gücü ve uzmanlar gönderilmesi konularında karşılaşacağı sıkıntılar anlaşılabilecektir. Bu uçsuz bucaksız sınırlara dahil olan Midilli Adası'ndaki yol yapımı için de aynı şartlar geçerliydi.

Osmanlı Hükümeti, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, yol yapımı konusunda birtakım resmi genel prensipler oluşturmaya çalışmıştır. Bu amaca yönelik ilk yasal düzenleme, 1858 yılında yapılmıştır ve yol yapımı hakkında nizamname yürürlüğe girmiştir; bu nizamname bazı ufak değişiklikler yapılmak suretiyle, yerini Ağustos 1869 yılında çıkarılan "Turuk ve Meabir Hakkında Nizamname"ye bırakmıştır[242]. 28 maddeden oluşan Nizamname, konuya birtakım yeni boyutlar katmıştır. Şöyle ki, 16-60 yaş arasındaki kudretli her erkek, beş yılda toplam 20 gün yol yapımında çalışmakla mükellef tutulmuştur. Aynı şekilde, köylülerin öküz, katır ve atları da yol

[239] BOA, ŞD 632.
[240] TNA, **Parlemantery Papers**, C.414. "Further Reports from HM's Diplomatic and Consular Agents Abroad Respecting the Condition of the Industrial Classes and the Purchase of Money in Foreign Countries", 1871.
[241] TNA, **Parlemantery Papers**, C. 429. Commercial Reports Received at the Foreign Office from HM's Consuls in 1871, p. 1100.
[242] Musa Çadırcı, "Tanzimat Dönemi KaraYolu Yapımı", s. 154-155.

yapımında bu şekilde istihdam edilecekti[243]. Nizamname tarafından *amele-i mükellefe* olarak adlandırılan bölge sakinlerinin, yol yapımında kullanılacakları tarihler taşradaki idare meclislerinin yetkisine bırakılmış; böylece bölgelerdeki ziraî ve ticarî hayatın zarar görmesi engellenmeye çalışılmıştır. Yol yapımında kullanılacak malzeme ve aletler, Osmanlı hazinesi tarafından tedarik edilecekti. Vilayet seviyesinde valiler yol yapım işini koordine etmekle yükümlü kılınmışlardır. Valiye bağlı olarak çalışacak *Tarik emini,* yol yapımının organizasyon ve denetiminde kendisine yardımcı olmakla vazifelendirilmiş en önemli memurdu[244]. Tarik emininin önemli görevleri arasında; işçilerin temini, tahmini masraf envanterlerin hazırlanması ve kullanılan malzemenin kayıtlarının tutulması bulunmaktaydı[245]. Bunun yanında, Nizamname her vilayette bir baş mühendis istihdamı şartını getirmekteydi.

Nizamname, yol inşaatının teknik detaylarını da belirtmiştir. Buna göre, önce yüzeye büyük kayalar yerleştirilecek, üzeri 6 cm'den büyük olmayacak taşlarla örtülecekti. Şoselerin kalınlığı 20 cm'yi geçmeyecek, yolun iki tarafına da yeterli eğim verilecekti. Yolun her iki tarafına hendekler kazılacak, akarsularla karşılaşılan yerlerde, gerektiğinde destek duvarları ve sağlam muhafaza duvarları inşa edilecek, köprü ve kemerler yapılacaktı.[246]. Nizamname, amele-i mükellefe yükümlülüğünden, ödenecek bir bedel karşılığında muafiyet sağlanabilmesini de kabul etmişti.

Bahsi geçen nizamname, 1879 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından, Nafıa Nazırı Hasan Fehmi Paşa, ülke genelinde kara ve demir yolu, liman, köprüler inşası hakkında detaylı bir layiha hazırlamıştır (1879)[247]. Bundan sonra, yol yapımı için bütçe oluşturmaya başlanmıştır. Ayrıca, yeni ve 98 maddeden oluşan ayrıntılı bir nizamname, Turuk ve Meabir Talimat-ı Umumiyesi adıyla yayımlanmıştır. Bazı değişikliklere ve yeniliklere rağmen, genel itibariyle önceki nizamname ile büyük ölçüde benzerlikler taşımaktadır. 1879

---

[243] "Turuk ve Maabir Hakkında Nizamname", 6 Ca. 1286/14 Ağustos 1869, **Düstur**, I/2, İstanbul 1289, s. 304, madde: 8.

[244] 1864 Vilayet Nizamnamesi'nde umur-ı nafıa memurunun, 1871'de tarik emini olarak değiştirilmesi, yol yapım çalışmalarının kazandığı momentumu göstermesi açısından dikkatlerden kaçmamıştır: Abdulhamit Kırmızı, **Abdülhamid'in Valileri. Osmanlı Vilayet İdaresi**, s. 31.

[245] Erkan Tural, "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiyye-i Vilâyât Talimâtnâmesi", s. 75-76.

[246] Erkan Tural, aynı makale. 4, 5ve 6. maddeler.

[247] Musa Çadırcı, "Tanzimat Dönemi KaraYolu Yapımı", s. 160.

Nizamnamesinin getirdiği en büyük değişiklik, *taksim-i ameliyat* uygulaması olmuştur. Buna göre, her köy veya mahallenin sakinleri zorunlu çalışmalarını kendi köylerinin yollarının inşa ve ihyasına hasredecekti.

Midilli'de en kapsamlı yol yapımı, Namık Kemal'in mutasarrıflığı zamanında gerçekleştirilmiştir. Birinci bölümün ilgili kısmında bahsettiğimiz üzere, Midilli Adası'nın ekonomik kalkınması ve altyapı iyileştirilmesi hakkında Babıali'ye sunduğu 2 Ekim 1880 tarihli layihada, Namık Kemal, ticaret ve sanayinin gelişmesinin en temel şartının, kullanışlı yollar inşa edilmesi olduğuna dikkat çekmiştir. Bu noktada, taşımacılığa elverişli mevcut yol miktarının beş-altı bin metreyi geçmeyeceğini ve on altı-on yedi bin metre yolun tamire ihtiyaç duyduğunu, ayrıca otuz bin metre uzunluğunda yeni bir yolun acilen inşaasına da ihtiyaç olduğunu tespit etmiştir. Bu tarihlerde, Midilli şehrinin en hayati caddeleri % 70-80 oranında yok olmuş, köyleri birbirine, limanlara ve kaza merkezlerine bağlayan yollar bozularak, çok kötü duruma gelmiştir. Kötü yol durumu, bölge sakinlerini, yüklerini hayvan sırtında sevketmeye hatta kimi yerlerde bizzat kendi sırtlarında taşımaya mecbur bırakmaktaydı. Bu ise sadece dış ticareti değil, zaten düşük orandaki iç ticareti de tehlikeye atmaktaydı. Namık Kemal, ayrıca muhtemel bir yol inşaasının maliyeti konusuna da değinmiştir. Osmanlı Hükümetinin kısa bir süre önce her bölgenin aşar vergisi üzerinden binde 3 oranında zam yapılmasına karar verdiğini ve bu parayı ilgili bölgelerin eğitim ve nafıa harcamaları için bıraktığını hatırlatmıştır. Midilli'nin ileri gelenleriyle bu şekilde elde edilen paranın, doğru bir şekilde kullanılması konusunu müzakere etmiştir ve çoğunluğun görüşünün önceliğin yol yapımına verilmesi olduğunu anlamıştır. Netice itibariyle, paranın 3/5'inin yol yapımına sarfedilmesi kararlaştırılmıştır. Buna rağmen, sadece buradan gelecek kaynak kullanılarak çalışılırsa, en öncelikli arzu edilen yolların yapılması dahi en az 7-8 yılı bulabilecektir[248].

Bu arada, yol yapımı konusunda *Turuk ve Meabir İmalatında Mükellef Ahalinin Çalıştırılmalarına Dair Talimat* 9 Temmuz 1883'te yürürlüğe girmiştir[249]. Talimat uyarınca, öncelikle, iki bölge arasındaki bir yolun inşa edilmesi için gerekli gün sayısı hesaplanacaktı. Sonra *mükellef* sayısı tam olarak anlaşılacak, köy ve

[248] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları**, III, s. 41-42.
[249] Zeyl-i Lakiha-i kavanin, s. 262-4.

kasabaların nüfus ve çalışılması gereken toplam gün sayısı dikkate alınarak, hisseler her köy ve kasabaya dağıtılacaktı. Başka bir ifadeyle, belirli bir yolun inşası, etrafındaki köy ve kasabaların mükellef amelesi tarafından, yükün eşit şartlarda paylaşılmasıyla gerçekleştirilecekti. Yine Talimatname uyarınca, insanlara takip edilecek yol yapım tekniğini anlayabilmeleri için açıklama ve izahatta bulunulacaktı. Her eyaletin baş mühendisi orada gerçekleştirilen tüm yol yapım çalışmalarını yönetecek ve denetleyecekti.

1879'da ülke genelinde taşımacılık alanında iyileştirilme yapılması hakkındaki karar ve Namık Kemal'in kararlı tutumu sayesinde Midilli'de yol yapım çalışmalarına 1883 yılının ortasında yeniden başlanmıştır. Midilli yollarının inşa edileceği güzergahların tespiti, gerekli haritaların çizimi ve devam eden yol inşaatlarının denetlenmesi Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nde istihdam edilmiş olan İngiliz mühendis James tarafından gerçekleştirilmiştir[250]. Aşağıda görüleceği üzere, Midilli Adası'ndaki çalışmalar oldukça hızlı ve başarılı bir şekilde gerçekleşmiş ve önemli miktarda yol inşa edilebilmiştir. Şüphesiz, mühendis James'in tecrübesi sürecin olumlu gelişmesinde etkili olmuştur. Mutasarrıf olarak Namık Kemal'in de burada önemli bir katkısı olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki; Namık Kemal *amele-i mükellefe* usulünün Midilli için uygun olmadığına inanıyordu. Bunun sebebi hakkında bizzat ifadesi şu şekildedir: "Muhtac-ı izah değildir ki iki yüz bin liraya malik olan bir adam ile iki bin kuruşa malik olmayan bir adamı mütesaviyen dört gün yollarda çalışmakla mükellef tutmak kadar dünyada mugayir-i insaf bir kaide-i teklif olamaz". Bu nedenle, Midilli'de farklı bir usul uygulanması için teklifte bulunmuştur. Toplam yevmiye tutarı olan paranın vergi oranları esas alınarak herkesten tahsil edilmesi için Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Said Paşa'ya müracaat etmiş, ancak teklifi kabul edilmemiştir. Bunun üzerine, konuyu Midilli Adası ileri gelenleriyle iştişare etmiştir. Yapılan görüşmede, her köye isabet eden yevmiyenin toplamının, şahsî zenginlikler esas alınarak, herkese bir ile on yevmiye oranında paylaştırılması onaylanmıştır. Bu kararı tekrar Vilayete bildirmiştir ve bu sefer kararın uygulanması için izin çıkmıştır. Bu sayede halkın "amele-i mükellefe zulmü"nden büyük oranda kurtulduğunu ifade eden Namık Kemal, "Midilli

[250] **Bahr-i Sefid,** nr. 20; 2 Haziran 1299/8 Ş 1300 (14 Haziran 1883).

ekseriyyet üzre dağlık olduğundan, yolları yanında duvarlara ve taşçılık ameliyatına muhtac olmakla ve amele-i mükellefede bu işleri görecek adam bulunmamakla hizmet-i cismaniyyeye bedel para almak, her yere göre işleyecek adam tedariki hususunda suhulet-bahş oldu" diyerek, aslında Midilli Adası'ndaki yol yapım çalışmalarının başarısının arkasındaki saiki açıklamıştır[251]. Tekrar etmek gerekirse, yol yapımında insanların bizzat çalışması yerine, çalışmaları gereken sürelerine karşılık zenginlikleri nispetinde kendilerinden para toplanmış, toplanan paralar ise yol yapımında çalıştırılan usta ve işçilerin ücretlerinin ödenmesinde kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, yoğun bir şekilde gerçekleştirilen yol yapımı sırasında uygulanan metod ve teknik üzerinde kısaca durmak gerekir. İskoç mühendis John McAdam, anılan yüzyılın ilk çeyreğinde yeni bir teknik geliştirmiştir. McAdam metodunun merkezinde, çok küçük parçalar halinde kırılmış taşların yoğun bir şekilde kullanılması ve iyi bir direnaj yer alıyordu. Kendisinden öncekilerden ve çağdaşı Thomas Telford'dan farklı olarak, McAdam, zeminde, büyük taş blokları kullanmamıştır. Bunun yerine, köşeli taşların kullanıldığı ve iyice sıkıştırıldığı toplam 250 mm kalınlığında bir yol yapmayı tercih etmiştir[252]. Bu metottaki diğer önemli bir unsur ise taşların büyüklüğüydü. Yolun 200 mm kalınlığındaki taban kısmında, 75 mm, 50 mm kalınlığındaki üst kısmında ise 20 mm büyüklüğünde taş kullanılıyordu. İyi bir drinaj sağlanabilmesi için yol yüzeyinin bombeli ve su seviyesinin üzerinde tutulması gerektiğinde ısrar etmiştir. Yağmur suyu, bu sayede yolun altına gitmek yerine, her iki tarafında kazılan hendeklere doğru akmaktaydı[253]. Oldukça pratik ve verimli olan bu method, soyadına izafeten *macadamizasyon* (macadimization) olarak isimlendirilmiştir. Bu teknik sayesinde kısa süre içinde ve daha az para harcanarak büyük miktarda yol inşa edilmesi mümkün olmuştur. Nitekim bu yöntem, XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Avrupa, Rusya ve Kuzey Amerika'da benimsenmiştir. McAdam metodu, geniş Osmanlı coğrafyasında, düşük maliyet, dayanıklılık ve hızla inşa edilebilmesi özelliklerinden dolayı, XIX. yüzyılın ikinci yarısında

[251] **Vakit**, nr. 2676; 10 Haziran 1925; Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 38.
[252] M. G. Lay, **Ways of the Word. A History of the Worlds Road and of the Vehicles that Used Them**, USA 1992, s. 77.
[253] M. G. Lay, **Aynı eser**, s. 78.

gerçekleştirilen yol yapımlarında tercih edilmiştir. Her ne kadar 1899'a kadar yol yapımı ve bakımı hakkında çıkarılan nizamnamelerde tam olarak ifades edilmemiş olsa da[254], yukarıda daha önce yayımlandığından bahsedilen nizamname ve talimatnamelerde, McAdam metodunun izlerine rastlanmaktadır[255]. Bu dönemde Midilli'de yaşamış kişilerin verdiği bilgiler de yol yapımında macadam tekniğinin uygulanmış olduğunu teyit etmektedir[256]. 1894 yılı Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayet Salnamesinde, bu sıralarda Vilayette yapılan yolların "İngiliz usulü üzere" şose olduğu açıkça ifade edilmiştir[257]. Midilli'de yol yapım çalışmalarını yürüten İngiliz mühendis James de yol yapımında McAdam'ın geliştirdiği tekniği kusursuz bir şekilde uygulamış olmalıdır.

Vilayetin yayın organı *Bahr-i Sefid*'de çıkan haberlerden anlaşıldığı üzere, James'in Midilli'ye gelmesinden 2 ay sonra Midilli şehrine odukça yakın Morye, Bakla ya da Pamflia, Mandamande, Ayasu, Lutra ve Yera köylerinde yol inşa çalışmalarına başlanmıştır[258]. Haberin devamında, daha önce Midilli ile Molova arasında yapımına başlanmış olan yolun bitirilebilmesi için, kısa bir zaman içinde bu yolun Molova ile Kalonya arasındaki kısmının inşasına başlanacağı ifade edilmiştir. Hatırlanacağı üzere, toplam 60 km uzunluğundaki bu yolun Midilli-Kalonya arasındaki bölümü Nihad Bilinski Paşa tarafından yapılmıştı. Molova-Kalonya kısmının yapımı için 260 bin yevmiye gerektiği tespit edilmişti[259]. Bu yevmiyeler civardaki köylerde yaşayan 20-60 yaş arası mükellef erkeklerden sağlanacaktı. Eğer her bir mükellefin beş yılda toplam 20 gün yol yapımında çalışmak zorunda olduğu hatırlanırsa, üç yıl içinde tamamlanması öngörülen bu Molova-Kalonya bölümünün yapımı için 13.000 kişinin istihdam edilmesi gerekecektir. Müteakiben adanın kuzey

---

[254] İlhan Tekeli, Selim İlkin, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ondokuzuncu Yüzyılda Araba Teknolojisinde ve Karayolu Yapımındaki Gelişmeler", **Çağını Yakalayan Osmanlı. Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri**, haz. E. İhsanoğlu, M. Kaçar, İstanbul 1995, s. 437-438.

[255] Örneğin 1869 Tarihli Turuk ve Meabir Nizamnamesi'nin yolların inşa tarzı hakkındaki 4. ve 5. maddeleri: **Düstur**, I/2, s. 303.

[256] Princess Annie de Lusignan, **Twelve Years' Reign of Abdulhamid II, Sultan of Turkey**, London: Sampson Low & Co 1889, s. 190.

[257] 1312 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, ekindeki yer alan "Dahil-i vilayette Mevcud ve Bu Sene Nihayetine Kadar Derdest-i inşa Bulunan Turuk ve Meabirin Cetvelidir, Sene-i arabî 1311" başlıklı tablo.

[258] **Bahr-i Sefid,** nr. 30; 10 Ağustos 1299/18 L 1300 (22 Ağustos 1883).

[259] Aynı yer.

ve kuzey batısındaki köylerin, sancak merkezi Midilli şehri ile bağlantısını sağlayacak yolların yapımına başlanmasına karar verilmişti.

Mühendis James, düzenli olarak inşaat alanlarını gezerek, gerekli denetimleri yapmaktaydı. Vilayete 22 Eylül 1883'te sunduğu bir raporda, Namık Kemal'in emriyle Pilmar ve Polihnit'te de yol inşaatının başladığını haber vermiştir. Yol yapım çalışmalarının çok iyi bir şekilde sürdürüldüğü, konu hakkındaki Nizamnameye birebir uyulduğunu yazmıştır[260]. Çalışmalar devam ettiği sürece, yolların teknik olarak uygun bir şekilde dizayn edilmesini sağlamaya yönelik inceleme ve teftişleri devam etmiştir[261]. Macadam metodunun esnekliği ve daha da önemlisi ahalinin ortaya koyduğu şevk sayesinde Midilli Adası'nda XIX. yüzyılın son çeyreğinde yol yapımı hatırısayılır bir hız ve başarı ile gerçekleştirilmekteydi. İleri gelen Müslüman ve Rum ailelerden bireylerin yer aldığı *Tarik Komisyonları*, adanın önemli bölgelerinde teşkil olunmuş ve buralarda yol yapımını organize etmiştir.

Tablo-10
Midilli Adası Yol Yapım Komisyonları

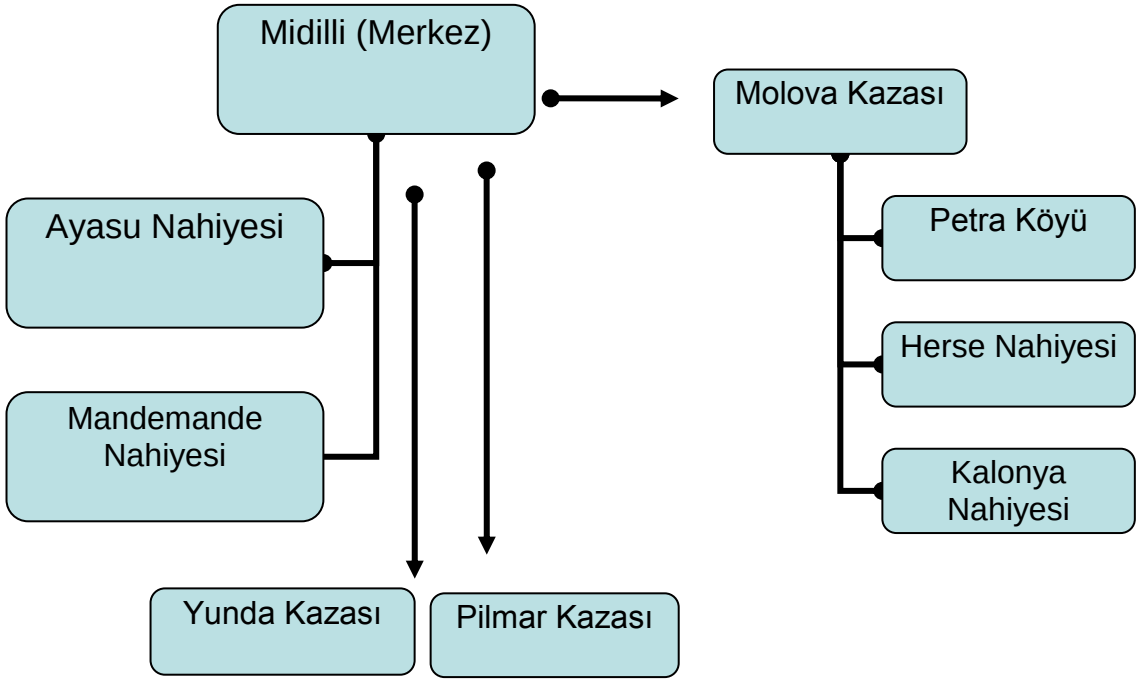

[260] **Bahr-i Sefid,** nr. 36; 21 Eylül 1299/2 Z 1300 (4 Ekim 1883).
[261] Molova'da Petra ve Midilli'de Yera yollarının inşaatını denetleyen James, bu inşaatları başarılı bulmuştur: **Bahr-i Sefid,** nr. 49; 21 Kanunıevvel 1299/3 Ra 1301 (2 ocak 1884).

1885 yılında, Midilli, Ayasu (Agiasso), Mandemande, Molova, Petra, Herse (Erassos), Kalonya, Pilmar ve Yunda Adası'nda olmak üzere toplam 9 Komisyon bulunmaktaydı[262]. Her komisyonun üye sayısı iki ile beş arasında değişiyordu. Bazı komisyonlarda ayrıca katip ve tahsildarlar da bulunmaktadır. Midilli merkezindeki Turuk ve Meabir Komisyonu beş üyeden meydana geliyordu. Komisyonun başında Kulaksızzade ailesinden Halil Razi Bey vardı. Diğer üyelerden üçü adanın önde gelen Rum tüccarından Mihael Kompa, Marino Kamburi, Vasilaki Kamburi ve İsmail Bey'dir. Marino Efendi aynı zamanda Midilli Belediyesi reisidir. Dimitri Aga kondüktör, Yani Rafili Ağa ise genel müfettiş olarak görev yapmaktaydılar. Komisyonun bir Türkçe bir de Rumca için iki katibi vardı; bunlar Osman ve Nikola efendilerdi. Komisyon başkanı olan Halil Razi Bey'in yerini, iki sene sonra 1887'de kardeşi Halim Bey almıştır[263].

Midilli merkezindeki Turuk ve Meabir Komisyonu'nun, hiyerarşik olarak adanın diğer bölgelerinde yol yapımını organize etmek için kurulan diğer yedi heyetin üzerinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Midilli merkez komisyonunda yer alan Dimitri Ağa, kondüktör olarak Vilayet Başmühendisi James'in emrinde yolları inşa etmekteydi. Kondüktör sayısının bir ile sınırlı tutulması, tasarruf edilerek daha fazla paranın yol yapımına sarfefilmesi düşüncesinin bir sonucuydu. Kaza, köy ve nahiyelerdeki heyetlerin, organizasyon dışında yerine getirdikleri önemli bir görev, bölge sakinlerinden yevmiyelere karşılık gelen paraların toplanması idi.

Tablo-11

MİDİLLİ ADASI'NDA YOL YAPIM ÇALIŞMALARI

YOLUN İSMİ	ÇALIŞMANIN YAPILDIĞI MEVKİNİN İSMİ	ARAZİ YAPISI	ŞOSENİN ENİ (M)	ŞOSESİ BİTMİŞ YOL (M)	KÖPRÜ	SARF OLUNAN MEBLAĞ (KURUŞ)	MEBLAĞA KARŞILIK GELEN YEVMİYE	EN YÜKSEK MEYLİN DERECESİ

[262] 1302 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi.

[263] 1304 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 154. Namık Kemal Rodos'a tayininden sonra, Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi İsmail Hakkı Paşa'ya 1884 senesi sonlarında gönderdiği mektupta Halil Razi Bey'in *irtikab*ı konusunda uyarıda bulunarak, Komisyonu Halil Bey'in tasallutundan kurtarmak gerektiği bildirmiştir: Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 84.

Mandemande	Mestegna	Sert kaya	4.50	218	1	25.670	2.210	% 6
“	Bakla	“	5	-	-	6.754	844	% 6
“	Mandemande	Sert arazi	5	1080	-	9.292	1.161	% 5
Yera	Preme	Çok yumuşak	6	250	-	14.914	1.860	% 2
Ayasu	İppios	Bataklık	6	820	-	35.000	4.350	% 2
Aya Marina	Afalona	Sert arazi	6	140	-	4.787	600	% 4
Lutra	Kodorilya	Sert kaya	5	120	-	5.914	664	% 8
Pilmar	Termia	Yumuşak	5	200	1	-	640	% 6
Polihnit	Polihnit	Sert arazi	5	1000	2	-	1.260	% 4
Kalonya	Bu iki yolun inşaatına yeni başlanmıştır							
Molova								
Kaynak: **Bahr-i Sefid**, nr. 45; 23 Teşrinisani 1299/4 S 1301 (5 Aralık 1883)								

Vilayet Başmühendisi James’in, Midilli Adası’nda devam eden yol inşası hakkında kaleme aldığı mufassal raporun yukarıdaki tabloda verilen istatistiklerine göre, birkaç ay gibi bir zaman zarfında Midilli Adası’nın değişik bölgelerinde aynı zamanda başlanan yol inşası hızla devam etmekteydi. Öncelik, Midilli şehrine yakın yolların şehir merkezi ile birleştirilmesine verilmişti. Ancak aynı zamanda adanın en batısında, Herse (Eressos) ile Telonia (Adissa)’da iki yeni yol inşasına bir hafta önce başlanmıştı. Bu iki yol, Sigri’ye giden iki büyük yol olarak düşünülmüştü. Midilli Adası’ndaki arazi yapısının engebeli olması, yol yapım çalışmalarının içeriğini de etkilemekteydi. James Bey’in raporunun detaylarından da anlaşıldığı üzere, olumsuz arazi koşulları birçok yerde menfez ve kuru veya harçlı destek duvarları yapılmasını zorunlu kılıyordu. Örneğin, Yera yolunun yapılması sırasında dört buçuk kilometre uzaktaki bir yerden getirtilen taşlar ile yolun etrafında kuru duvar inşa edilmişti. Keza Ayasu yolunun yapımı sırasında arazinin müsait olmamasından dolayı taşlar üç kilometre uzaktan getirtilmiştir; yolun sağlıklı olabilmesi için ayrıca ağzı birer metre olan üç tane menfez yapılmıştır.

Midilli Adası birçok çay ve akarsuya sahip olduğundan, yol inşası sürecinde birçok köprü yapılması da gerekmişti. Tablodan anlaşıldığı üzere, henüz işin başında yapılan köprü sayısı 4’ü bulmuştu. Namık Kemal’in sadece köprü yapımı için Nafıa Nezareti’nden 2.000 lira kredi talep ettiği anlaşılmaktadır. Bu konuda halefi Agah

Efendi'yi uyaran Namık Kemal, kışın birkaç saatte bir karşılaşılan seller ve derelerin, köprüler olmadan geçit vermeyeceğini ve eğer köprü yapılmazsa halkın "şimdiki gibi" katır üzerinde dağlarda dolaşmaya mecbur kalacağını, bu nedenle Nafıa Nezareti'nden söz konusu kredinin mutlaka sağlanması gerektiğini bildirmiştir[264].

1890 yılı başlarında alınan bir kararla, Babıali, yol yapım çalışmalarına katılma mükellefiyetinin başlama yaşını yirmiye yükseltmiş ve tarik bedelinde yarı yarıya bir indirime gitmiştir[265]. Bu karardan önce, Midilli Adası'nda amele-i mükellefe sayısı 21.530 olup yıllık kişi başı dört günlük yükümlülük karşılığında, her gün için sekiz kuruş ödenmekteydi. Bu şekilde, Midilli Adası'nda yol yapımı için yılda 688.224 kuruş toplanıyordu. Nitekim bu sayede, 1890 yılına kadar toplam 180 km yol inşa edilmiş olup yıllık inşa edilen yol miktarı ortalama 28 km idi. 1890 yılında yapılan değişiklik neticesinde, mükellef sayısı 20.000'e düşüyordu. Toplanan tarik bedelinde yapılan indirim neticesinde, kişi başı 4 kuruş hesabıyla yol yapımı için Midilli Adası'nda elde edilebilecek yıllık toplam 320.000 kuruş olarak gerçekleşecekti ki önceki döneme göre yüzde ellinin üzerinde bir azalma anlamına geliyordu. Bu toplamdan 178.500 kuruşun, imalat-ı sanaiye masrafı olarak ayrılması gerekeceği düşünüldüğünde, elde kalan para ile yılda ancak dört beş kilometre uzunluğunda bir yol yapılabilirdi. Tarik bedeli hakkında uygulamaya konulan değişikliğin Midilli Adası'ndaki yol inşasını olumsuz etkileyeceği ve oldukça yavaşlatacağını farkeden ahali, harekete geçerek, eski usulün Midilli'de devam etmesi için girişimde bulunmuştur. İnşasına ihtiyaç duyulan 80 km yolun, yirmi seneden önce tamamlanmasının mümkün olmayacağını ifade ederek, uygulanagelen usulün devam ettirilmesinde ısrarcı olmuşlardır. Talepleri, Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nin ardından en son Meclis-i Vükela gündemine gelmiş ve bir istisna ve geçici olmak üzere, yol yapımında eski usulün devam ettirilmesine müsaade edilmiştir[266].

---

[264] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 39.

[265] "Turuk-ı muvaredenin Amel-i mükellefe ile İnşası Usulünün Lağvı ile Vilayatta Tarh Edilecek Bedel-i nakdî Hakkında İrade-i seniyye7 Şubat 1305/19 Şubat 1890", **Düstur**, I/6. Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası 1939, s. 520-523; Ali Rıza Gönüllü, "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yol Vergisi (1866-1912)", s. 294.

[266] 5 Ca 1308/5 Aralık 1890 tarihli Meclis-i Vükela Mazbatası: BOA, MV 60/43.

1883-1893 yılları arasında, Midilli Adası genelinde yoğun bir yol yapım çalışması gerçekleştirildiği görülmektedir. Konu hakkındaki istatistiklere göre, Midilli Adası'nda bu süreçte 275 km 782 m yol tamamen bitirilmiştir. Vilayetin diğer adalarıyla mukayese edildiğinde, Midilli lehine belirgin bir fark söz konusudur. Buna göre, Rodos'ta inşa edilen yol miktarı 33 km 222 metre; Sakız'da 94 km 126 metre; Limni'de ise sadece 14 km 360 metre idi[267]. Midilli'deki yol inşaasının başarısının arkasında, finansmanın iyi bir şekilde sağlanıyor olmasının payı büyüktü. İki misli yol vergisi ödenmesi veya şahsî bağlar dışında, finansmana katkı sağlayacak her fırsat değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bunlardan birisi olarak Midilli İdare Meclisi Nisan 1887'de, yol inşaatında çalışan *tamircilerin* ücretlerinin karşılanması için "nal vergisi" olarak beygir ve eşekler için yıllık 5'er kuruş, merkepler için yüzer para vergi alınmasını teklif etmiştir. Teklif, Dahiliye ve Nafıa Nezaretleri tarafından reddedilmiş, ancak İdare Meclisi teklifinde ısrarcı olmuştur. Gerekçe olarak da yol inşası için Nafıa Nezareti tarafından ayrılan paranın şoseler üzerinde ihtiyaç duyulan köprü ve set duvarları inşaatı ve fen memurlarının maaş ve harcırahlarını ancak karşıladığı gösterilmiştir. Şoselerin tamir ve iyi bir şekilde muhafazası için çalıştırılacak tamircilerin maaşlarına karşılık olarak, nal resmi en ideal kaynak olarak tekrar Dahiliye Nezareti'ne teklif olunmuştur[268]. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan ve Midilli'deki yol inşaasına dair olan farklı tarihlere ait iki haritadan, yol inşası konusunda alınan mesafe daha açık görünmektedir. Bunlardan ilki, James Bey tarafından hazırlanmış olup 1893-1894 tarihlerine aittir. İkinci harita ise XX. yüzyılın hemen başına ait bir haritadır[269]. Gerek bu haritalardan gerekse adayı ziyaret eden seyyahların ifadelerinden, yol yapımı çalışmalarından iyi sonuçlar alındığı anlaşılmaktadır. XX. yüzyılın başında Midilli'yi ziyaret eden Amerikalı bilim adamı ve Atina konsolosu James Irving Manatt, Telonia'ya kadar uzanan bir araba yolunun var olduğundan bahsederek, İngilizlerin Yedi Ada'da yaptıkları mükemmel yollardan sonra, gördüğü en iyi yolun Midilli Adası yolları olduğunu ifade etmiştir[270]. Keza Paul Fesch, *Türkiye'de* en güzel yolların Lübnan ve Midilli'de olduğunu yazmıştır[271].

[267] 1312 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi.
[268] BOA, ŞD 2346/51, Lef 2; 3 Ş 1304/27 Nisan 1887.
[269] BOA, HRT 267 ve HRT 522.
[270] James Irving Manatt, **Aegean Days**, Boston 1914, s. 291.
[271] Paul Fesch, **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, s. 6XIX.

1890 yılı başlarında alınan bir kararla, Babıali, amele-i mükellefe uygulamasına son vererek, tarik bedelinde yarıyarıya bir indirime gitmiştir. İndirim kararı ile özellikle tarik bedelinin her mükellefin zorlanmadan ödeyebileceği bir seviyede tutularak, tahsilat miktarının yükseltilmesi hedeflenmiş olabilir. Bu değişiklik karşısında Midilli Adası sakinlerinin Babıali'ye müracaat ederek, tarik bedeli olarak ödedikleri miktarda herhangi bir indirim istemediklerini bildirmeleri üzerine talepleri kabul edilmişti. Ancak üzerinden on altı yıl geçtikten sonra, 1906'da, Ticaret ve Nafıa Nezareti, Midilli'de 1890 yılındaki değişikliklerin uygulanmamakta olmasını sorgulamaya başlamıştır. Bunun üzerine, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Başmühendisi konu hakkında bir rapor hazırlamıştır. Raporda, amele-i mükellefe uygulaması ve iki katı tarik bedeli ödenmekte olunmasınından duyulan memnuniyet ifade edilerek, Midilli'de bu sayede 250 km yol yapıldığına dikkat çekilmiştir. Ayrıca birçok yol da tamir olunmuştur. Rapordan anlaşıldığı üzere, Midilli'de mevcut araba yolunun uzunluğu 430 km'ye ulaşmıştır. Yine de 100 km yeni yol yapılmasına ihtiyaç vardır[272].

Midilli Adası'nda amele-i mükellefe ve tarik bedelinin ülke genelinden farklı bir şekilde uygulanmakta olmasına, İstanbul'daki bazı mercilerin müdahaleleri ilk değildir. Daha önce de Turuk ve Meabir İdaresi, adalardan meydana gelen Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin, ana kara ile irtibatı olmadığından "işbu cezirelerin başlıca büyük yolları, bir merkeze veya bir pazara veya bir denize inen köy yolları kadar ehemmiyet ve köylerce dahi istifade ve menfaati haiz olamayacağından cezireler halkının mutlaka başlıca yollarda çalışmağa icbarlarına mahal olmayacağına" hükmetmiştir. Karar alındığı sırada Rodos Mutasarrıfı bulunan Namık Kemal, büyük bir tepki göstermiş, özellikle Midilli Adası için bu kararın yararlı olmayacağını şu ifadelerle dile getirmiştir: "Midilli'nin her tarafından birinci derecede şehre, ikinci derecede Pilmar'a gelecek büyük caddeleri, köy yollarından, belki bir haneden diğerine gidilecek sokaklardan mühimdir; çünkü cezirenin servetini terkip eden zeytinyağı ihracatı oralara munhasırdır. Bu caddelerin ikmali de Turuk ve Meabir İdaresi'nin tevehhümü gibi üç-dört senede hitam bulur şeylerden değildir. Mandemande caddesi on senede şehre iltisak etmez. Herse tariki darlaştırıla

[272] BOA, T (TNF. VRK) 58/51.

darlaştırıla araba yolu halinden çıkarıldığı halde yine Molova caddesiyle birleşmek için on iki sene kadar zamana ihtiyaç gösteriyor." Bu son karar uyarınca, dört günlük yol çalışması yükümlülüğünün birini köy yolu inşaatına ayırmak, bahsi geçen bu önemli yolların ikmalinin birkaç sene daha uzamasına sebep olmaktan başka bir anlam taşımamaktaydı[273]. İdarenin kararını alaycı bir üslupla eleştiren Namık Kemal'in, "Vakıa Turuk ve Meabir İdaresi, sandalya üzerinden, mülkün her tarafını dürbin-i tahmin ile taşra memurlarından ziyade görebilmek itikadında musırr oldukça (…)" şeklindeki değerlendirmesi, Tanzimat sonrası merkez-taşra ilişkilerinde, özellikle, genele göre kanun ve nizamname çıkarılarak, yerel hassasiyetlerin dikkate alınmaması gerçeğinin çarpıcı bir şekilde tespitinden başka birşey değildi. İşte, Ticaret ve Nafıa Nezareti'nin 1906 yılındaki davranışı da aynı şekilde, merkez bürokrasisinin yerel şartları bir kez daha göz ardı etmesi anlamına geliyordu. Bu müdaheler karşısında Midilli sakinleri tepkilerini ortaya koyarak, kendi rızalarıyla yol vergisinin iki katını ödemeyi kabul ediyor; bununla yol ağını kısa sürede tamamlamayı amaçlıyorlardı.

Yeni yolların yapılması haricinde, mevcutların düzenli periyorlarda tamir edilmesi, XIX. yüzyılda, günümüzde olduğundan daha önemli bir meseleydi. Kullanılan malzemenin türü ve kalitesi, teknolojik kısıtlamalar bunun en önemli gerekçeleridir. Bu yüzden, McAdam, mevcut yolların beş yıllık periyotlarda tamir edilmesini önermiştir. Ancak birçok iç ve dış problemler ve ekonomik olumsuzluklardan ötürü Osmanlı hazinesi yolların bakımına harcanacak bedeli karşılayacak durumda değildi.

Aralık 1910 ve Nisan 1911'de, ada yollarının bakımı için ayrılan ödeneğin yetersizliği konusunda doğrudan Sadaret'e gönderdikleri iki telgraf, çeyrek yüzyıl boyunca Midilli'de yeterli bir yol şebekesi inşa edilmesi için her türlü fedakarlıkta bulunan Müslüman ve Rumların, ortak ticarî ve ekonomik çıkarları için yaptıkları işbirliğini tüm açıklığı ile ortaya koymaktadır[274]. Bu müracaatlarda iki hususa dikkat

[273] Namık Kemal'in konu hakkında Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Valisi İsmail Hakkı Paşa'ya Kasım-Aralık 1884'te gönderdiği mektup: Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 81.

[274] Belediye Reisi Vasil Vasilyo, Müftü Ataullah Efendi, Metropolit Vekili Vasilos, Bekir Muharrem, Ahmed Refik, Halim, Anastaş Apostoli, Ahmed Refik, Foti Simonidi, Todori Tuvalato, Hasan Basri, Vasilaki Dukaki, İstirati Bostani, Ömer Fevzi, Hüseyin Hüsnü, Yorgi İstavriyo, Prikli Vasilyo, Ahilef Benli, Panayot Zeharye, Mihaelo Kaçan, İstavro Lalale, Hristodolo Atnaşyadi, Vasil Mozale ve daha

çekilmiştir: Yol yapımı için gösterilen fedakarlık ve Midilli'deki sürdürülebilir bir ticarî ve sanayî gelişimi için yeterli yol ağının bulunmasının önemi.

Üçüncü bölümde üzerinde durulacağı üzere, XIX. yüzyılın son çeyreğinde Midilli Adası'nda onlarca buharlı zeytinyağı ve sabun fabrikası açılmıştır. Önceki dönemlerde adada üretilen zeytinler, su veya hayvan gücü ile çalışan geleneksel zeytinyağı değirmenlerinde öğütülmekteydi. Ada genelinde bulunan sayısız akarsu, bu değirmenlerin çalışması için önemli bir güç kaynağıydı. Bu geleneksel yapıda karşılaşılan bazı zorluklar vardı. En ciddisi zeytinyağı değirmenlerinin işleyebilmelerinin büyük ölçüde akarsuların su seviyelerine bağlı olması, işlemin yavaşlığı ve bundan mütevellit zeytinin çürümeye karşı muhafazası için yoğun olarak tuz kullanımında kalınmasıydı. Bu durum üreticiler için extra masraf anlamına geliyordu. Başka sebeplerin yanında, fazla miktarda tuz kullanılması nedeniyle, elde edilen yağın kalitesinde arzu edilen seviye yakalanamamaktaydı. Bu sebeple, Osmanlı hükümeti, üreticileri, 1850'lerden itibaren, değirmenlerinde buharla çalışan makineler kullanmaya teşvik etmiştir. Bu teşvik, XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar istenilen sonucu vermemiş, ancak bu tarihte buharın yoğun bir şekilde kullanıldığı zeytinyağı fabrikalarının sayısında bir patlama yaşanmıştır. Yatırımcılar fabrikalarını genellikle Yera ve Kalonya körfezlerinin kıyılarındaki bölgelerde açmayı tercih etmişlerdir. Sonuçta kıyı bölgelerinde giderek çoğalan fabrikalaşma, yüksek bölgelerdeki zeytinliklerle bu bölgeler arasında düzenli ve kullanışlı yolların inşa edilmesini zorunlu kılmaktaydı. Diğer bir ifadeyle, ürünlerini fabrikalara taşıma konusunda karayoluna olan bağımlılıkları arttan Midilli sakinlerinin, yol inşası konusundaki duyarlılıkları da artmaktaydı.

Müslüman ve Rumların ortak menfaatleri olan konularda birlikte hareket edebildiklerini gösteren, yukarıdaki iki telgrafın içeriğine bakıldığında, Midilli halkının fedakarlığı ile yirmi beş sene içinde meydana getirilen yaklaşık 500 km yolun bakımı için gereken tahsisatın ayrılması konusunda, merkezî hükümetin son birkaç yıldır ihmalleri olduğu ileri sürülmekteydi. Ticaret, sanayi ve fabrikalardan elde edilen ürünlerin naklinin ve ihracının, tamamen yolların varlığına bağlı

---

birçok önemli tüccar ve sanayici tarafından imzalanarak Sadaret'e gönderilen 27 27 Teşrinisani 1326 (10 Aralık 1910) tarihli telgraf: BOA, DH-İD 3/19, Lef 2. Keza yine Midilli Adası'nda önde gelen birçok kişinin imzasını taşıyan Nisan 1911 tarihli telgraf: BOA, DH-İD 56-1/44, Lef 2.

olduğunu zamanında takdir eden halk, *turuk bedeli* adıyla, dört kuruştan senede dört gün çalışma yükümlülüğünün karşılığı olarak toplanan on altı kuruşun yol inşaatlarının kısa sürede tamamlanması için yeterli olmayacağını anlayarak, bunun iki katı yani otuz kişi kuruş ödemeyi kabul etmişlerdir. Dolayısıyla, yirmi beş senede meydana getirilen beş yüz kilometreye yakın şose yolu için üç yüz bin liradan fazla para sarfolunmuştur[275]. Bu büyüklükteki bir yolun tamiri için Hükümet tarafından yaptırılan keşif sonucunda 9.000 liraya ihtiyaç duyulduğu anlaşılmışken, bütçede sadece 800 lira tahsis edilmiştir ki bu, talep olunanın 1/10'undan dahi azdır. Adada bulunan 33.000 *mükellef*, yol vergisi olarak yıllık 52.000 lira gibi bir ödeme yapmasına karşılık, bu para doğrudan Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne gitmekte, vilayet idarecileri ise bunun çok cüzi bir kısmını Midilli Adası'nın kullanımına tahsis etmekteydi.

Bu durum karşısında, Midilli Adası sakinleri, yol bedelinin Ziraat Bankası tarafından değil, doğrudan Midilli'deki yetkili makamlar eliyle tahsil edilmesini ve Nafıa Nezareti'nin denetiminde Midilli yolları için harcanmasını teklif etmekteydiler[276]. Midilli Adası yollarının tam manasıyla tamir edilebilmesi için en az 15.000 liraya ihtiyaç olduğunda ise ısrar etmekteydiler[277]. Müracaatlara verdiği cevapta, Dahiliye Nezareti'nin Midilli yolları için tahsis olunan 528.000 kuruşu 974.544 kuruşa çıkaracağını bildirmesi[278], şüphesiz Midilli sakinlerinin isteklerini karşılamaktan çok uzaktı. Bundan bir süre sonra, Yunanistan tarafından işgal olunan Midilli'de ilk olarak tüm yolların onarıldığını görüyoruz. Bu, Yunan Hükümetine yaklaşık 300.000 Franka mal olmuştur[279].

Sonuç olarak; din, dil ve kültürel herhangi bir ortak değere sahip bulunmayan Midilli Müslüman ve Rumları, büyük oranda tarıma dayalı olan ticaret ve endüstri faaliyetleri etrafında birleşerek ciddi bir dayanışma içine girebilmişlerdir. Yol yapımı konusundaki sosyal dayanışma ve Midilli Adası işgal edilmeden hemen önce Osmanlı hükümetine aynı konuda yapılan toplu müracaatlar, sadece manevî ve millî

[275] BOA, DH-İD 3/19, Lef 2.
[276] BOA, DH-İD 56-1/44, Lef 2.
[277] BOA, DH-İD 3/19, Lef 2, 3, 4, 5.
[278] Dahiliye Nezareti'nden Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne gönderilen 23 Kanunıevvel 132675 Ocak 1911 tarihli tezkire: BOA, DH-İD 3/19, Lef 1.
[279] TNA, **Diplomatic and Consular Reports. No. 5537, Greece for the Year 1914 on the Trade and Commerce of the Cyclades**, London 1915, s. 19.

değil, ortak maddî değer ve menfaatlerin de tek başına, birlikte yaşamın sağlanması konusunda etkin olabileceğini göstermiştir.

C) BİRLEŞTİRİCİ ve AYRIŞTIRICI BİR MÜESSESE OLARAK EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARI

1-Tanzimat Sonrası Eğitimin Yeniden Yapılandırılması

İncelediğimiz dönemde, Midilli Adası'nın sürekli artan nüfusuna eğitim verecek kurumların ve öğretmenlerin sağlanması merkezî ve yerel hükümetin göreviydi. Midilli Rumlarının eğitimleri, millet sistemi dahilinde, cemaatlerinin sorumluluğunda olduğundan, Osmanlı hükümeti daha çok Müslüman toplumun eğitim-öğretim meseleleriyle meşgul olmuştur.

Osmanlı eğitimi ve eğitim kurumlarının yeniden yapılandırıldığı Tanzimat döneminde, zamanın ihtiyaç ve beklentilerine cevap vermediği görülen medreselerin yanında yeni okullar açılmıştır. Aşağıdan yukarıya bakıldığında mahalle mektepleri veya sıbyan mektepleri, okuma-yazma, Kur'an-ı kerim ve dinî bilgilerin öğretildiği okullar olarak varlıklarını bu dönemde de devam ettirmişlerdir. Bunların ıslahı için II. Mahmud döneminde bir çalışma yapılmış, bu sırada sıbyan mekteplerine gitmek zorunluluk haline getirilmişti. 1847 yılında ve özellikle 1869'da yürürlüğe giren *Maarif-i umumiye Nizamnamesi* ile yapılan düzenlemeler neticesinde sıbyan mekteplerinin programlarında önemli değişiklikler yapılmıştı[280]. Bahsi geçen Nizamname, sıbyan mekteplerinin yanında *ibtidaî* adı verilen okulların kurulmasını öngörmekteydi. 1870'ten sonra faaliyete başlayan ibtidailerde, din derslerinin yanında hesap, tarih ve coğrafya da öğretiliyordu. Sonraki dönemde ibtidaîlerin sayısının artırılmasına önem verilmiştir, bu arada eski tarz eğitim yapan sıbyan mektepleri de ibtidaîye dönüştürülmeye çalışılmıştır[281].

Bir üst derece okul olarak rüşdiyeler ilk zamanda ilköğretim seviyesinde eğitim veren kurumlar olarak tasarlanmış ve faaliyet göstermiş ise de sonrasında ortaokul seviyesinde eğitim veren kurumlar olarak kabul edilmişlerdir. 1847 yılında

[280] Mehmet Emin Yolalıcı, "XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları" **Osmanlı**, 5, Ankara 1999, s. 285; Mustafa Şanal, "II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları, **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, 3, Kayseri 2011, s. 379.

[281] Mehmet Emin Yolalıcı, "XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", s. 286.

İstanbul'da ilk rüşdiye mektebi açılmıştır. Bir yıl içinde önce vilayet merkezleri olmak üzere taşrada da rüşdiye mektepleri açılması için çalışmalara başlanmıştır. Bu hedefe yönelik olarak 22 Ekim 1848'de yürürlüğe giren *Sıbyan ve Rüşdiye Mektepleri Nizamnamesi,* sıbyan mektebi mezunlarının rüşdiyelere kabul edilmeleri şartını getirmekteydi. Sıbyan mektebi dört yıl sürüyordu. İdarecilere merkezden gönderilen emirlerde on yaş üzeri çocukların rüşdiyelere devam ettirilmeleri uyarısında bulunuluyordu[282].

1853 senesi ortalarında, Maarif-i umumiye Meclisi tarafından Midilli Adası'nın da dahil olduğu yirmi beş bölgede rüşdiye mektebi açılmasına karar verilmiştir. Hayata geçirilebilmesi öncelikle ekonomik kaynaklara bağlı olan projenin, özellikle devletin savaş halinde olması ve sonrasında bilinen ekonomik problemler nedeniyle tamamlanması oldukça uzun zamana mal olmuştur[283].

1869 Maarif-i umumiye Nizamnamesi, beş yüz hanelik her yerleşim biriminde bir rüşdiye açılmasını öngörmüştür. Rüşdiyelerin eğitim süresi dört yıl olacak, rüşdiye mezunları yapılacak bir sınavla idadîye kabul edileceklerdi[284]. Nitekim bundan sonra, Midilli Sancağı merkezi dışında Molova Kazasında da bir rüşdiye mektebi açılmıştır.

İncelediğimiz dönemde, Midilli'deki Müslümanlara hizmet veren okulların eğitim-öğretim faaliyetlerinin devamı ve bakım onarımlarının yaptırılması, yani finansmanında, ülke genelinde olduğu gibi sıkıntılar söz konusudur. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor ekonomik koşullar, Hükümetin, Maarif Nezareti'ne yeterli miktarda para transferi yapmasına elvermemekteydi. Eğitimin ülke geneline yayılması da aynı nedenle tek başına devletin gerçekleştirebileceği bir hedef olmaktan uzaktı.

Taşrada ilk eğitim, orta ve daha ileri düzeyde hizmet veren eğitim müesseselerin finanse edilmesi için çeşitli yerel kaynaklara başvurulmuştur. Zira 1869 Maarif-i umumiye Nizamnamesi, ibtidaî ve rüşdiyelerin finansmanı için yerel

---

[282] Ercan Uyanık, "Tanzimat Döneminde Modern Eğitimin Yaygınlaştırılması Yolunda Pratik Bir Çözüm: Yarı(m) Rüştiyeler" **Tarih Dergisi**, 49 (2009/1), İstanbul 2010, s. 94-5.

[283] Selçuk Akşin Somel, "Bir Malî Sorun Olarak Osmanlı Son Döneminde Eğitim Yatırımları ve Vergilendirme Meselesi", **Doğu-Batı**, İstanbul 2002, s. 68; Ercan Uyanık, "Tanzimat Döneminde Modern Eğitimin Yaygınlaştırılması Yolunda Pratik Bir Çözüm: Yarı(m) Rüştiyeler", s. 96.

[284] Mehmet Emin Yolalıcı, "XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", s. 286.

kaynakların kullanılmasını öngörmekteydi. Bu anlamda, 1881 yılında yapılan bir düzenleme ile ilk ve orta eğitime maddî bir kaynak olmak üzere, gerçek kurulma amacını kaybetmiş, ancak maddî gelirleri devam etmekte olan *evkaf-ı münderise* olarak tabir edilen vakıflar, ibtidaî ve rüşdiyelerin finansmanında önemli bir kalem olmuştur. Bu tür vakıfların gelirleri sayesinde, II. Abdülhamid döneminde taşradaki ilköğretim okulları ayakta durabilmiştir[285].

Maarif hisse-i ianesi, taşrada idadî mekteplerinin finansmanını sağlayan bir eğitim vergisi olarak düşünülmüştür. Küçük Said Paşa'nın sadaretinde düzenlenen bu vergi kalemi, 1 Mart 1884 tarihi itibariyle uygulanmaya başlanmıştır[286]. Maarif hisse-i ianesi olarak toplanan paranın sadece dörtte biri İstanbul'a gönderilerek, yüksek okulların finansmanında kullanılacak; kalan dörtte üçlük kısım ise taşrada, idadi mekteplerinin finansmanına ayrılacaktı. Ancak zamanla uygulamada ciddi sapmalar olmuştur; toplanan meblağın yarısı hatta bazı bölgelerin maarif hisse-i ianelerinin tamamı İstanbul'a gönderilip, hükümet tarafından bir ek gelir olarak telakki edilmeye başlanmıştır[287].

2-Midilli Müslümanlarının Eğitimi ve Eğitim Kurumları

Namık Kemal, Midilli'deki Müslüman ve Hristiyan eğitim-öğretim kurumlarının durumu hakkında, 1880 sonbaharında yaptığı kapsamlı bir değerlendirmede, bunları finanse edecek evkaf gelirlerine el konulduğundan, neredeyse tümünün harap olduğundan şikayet etmektedir. Kenarda köşede kalan birkaç sıbyan mektebi, hocaları haftalıkla iaşe ettiğinden, yani ücretleri haftalık

[285] Selçuk Akşin Somel, "Bir Malî Sorun Olarak Osmanlı Son Döneminde eğitim Yatırımları ve Vergilendirme Meselesi", s. 74.

[286] Bu verginin belirlenmesinde uygulanan yöntem birazcık karışıktı. Buna göre bir birim aşar miktarının 1/7'si ve bu 1/7'lik oranın ¼'ü de üzerine ilave edilmek suretiyle bölgede toplanacak aşar vergisine eklenecekti. Elde edilecek fazla paranın üçte biri *maarif hissesi* olarak eğitime, kalan üçte ikisi *menafi hissesi* olarak bayındırlığa sarfedilecekti. Daha somut bir hesaplama ile normal olarak toplanan aşar vergisine % 5,3 oranında eğitim ve % 10,6 oranında bayındırlık için zam yapılarak, bu alanlarda kullanılmak üzere ek gelir sağlanacaktı. Bu hesap yöntemi 1 Mart 1887'den itibaren daha da basitleştirilerek aşar vergisi oranı % 11.5 olarak belirlenmiş; bunun nizamen aşardan alınan yüzde onluk kısmı çıkarıldıktan sonra geriye kalan % 1.5'in % 1'i bayındırlık % 0.5'i ise eğitime aktarılmaya başlanmıştır. Şehirler, tarımla uğraşmayanlardan müsekkefat vergisi adıyla tahsil olunan gayrimenkul değeri üzerinden % 6'lık verginin % 1'i maarif hissesi olarak eğitime ayrılıyordu: Selçuk Akşin Somel, "Bir Malî Sorun Olarak Osmanlı Son Döneminde eğitim Yatırımları ve Vergilendirme Meselesi", s. 70.

[287] Selçuk Akşin Somel, "Bir Malî Sorun Olarak Osmanlı Son Döneminde eğitim Yatırımları ve Vergilendirme Meselesi", s. 73.

olarak ödendiğinden, 'çocuklara hareketli yazı okutabilmekten başka bir şey öğretmeğe muktedir olmadıkları', çocukların rüşdiye dersi görmek için gereken seviyeye gelemedikleri, bir süredir rüşdiye mektebi de sıbyan mekteplerinden fazla teessüf edilecek bir hale gelmiş; her şart altında yetişerek önplana çıkacak gayretliler hariç, Midilli'de imla ve manasıyla yazı yazabilecek adam zuhur etmemeğe başlamıştır. Midilli Hıristiyanları da bir-iki muntazam mektep yapsalar da Sakız ve Kaşot halkı kadar ilmi hatt-ı hareketlerinde esas almamakta, Avrupa'ya öğrenci göndermek yoluna başvurmamaktadırlar. İçlerinde büyük servet sahipleri, çocuklarını tahsil için öteye-beriye göndermektedirler. Bu sebeple, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti içinde Midilli Hıristiyanlarının eğitim durumları en aşağı değilse de pek aşağılardadır[288].

Namık Kemal, yukarıdaki raporu kaleme aldığı tarihten kısa bir süre önce, Vilayetin emri ve teşviki ile Midilli'de bir *Cemiyet-i ilmiye* açıldığından bahsetmektedir. XIX. yüzyılın başlarından itibaren değişik adlarla birçok cemiyet-i ilmiyenin kurularak, Osmanlı toplumunda eğitim ve kültürün gelişmesine ciddi katkı sağladıkları bilinmektedir. Burada bahsi geçen ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne bağlı diğer adalarda da faaliyette bulunduğu görülen[289] Cemiyet-i ilmiye'nin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğunu bilmiyoruz[290]. Bununla beraber, Cemiyetin Midilli'deki teşkilatı ve üyelerinin isimlerini salnamelerden takip edebiliyoruz. 1301 (1884) Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Salnamesi'ne göre, Midilli'deki Cemiyet-i ilmiye Heyeti'nin başında müftü efendi bulunmaktaydı. Cemiyet üyeleri; Midilli

---

[288] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, s. 33-36.
[289] Ali Fuat Örenç, **Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, s. 279.
[290] XIX. yüzyılda eğitim-öğretimin gelişmesini amaçlayan benzer birçok cemiyetin biri de 1861'de sivil bir girişim olarak, Petersburg Sefiri Halil Bey'in başkanlığında *Cemiyet-i ilmiye-i osmaniye* adıyla hayata geçirilmiştir. Aralarında Münif Paşa'nın da yer aldığı cemiyet üyelerinin tamamı Babıâlî'de görevli bürokrat ve memurlardan oluşmaktaydı. Mecmua-i Fünûn adlı bir yayın organı da neşreden cemiyet uzun ömürlü olamamış ve 1867'de dağılmıştır (Geniş bilgi için bkz: Ekmeleddin İhsanoğlu, "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri, **1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu** (3-5 Nisan 1987), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi 1987, s. 197-220). Bu dönemde kurulan diğer önemli bir cemiyet-i ilmiye ise Yusuf Ziya Paşa'nın teşviki ile 1864'te kurulan *Cemiyet-i tedrisiye-i islamiye* olup, Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Vidinli Tevfik Paşa, Sakızlı Ahmed Esad Paşa, Ali Naki Efendi üyeleri arasında bulunmaktaydı. Namık Kemal'in de Cemiyetin çalışmalarına katılmış, Bayezid'de açılan Çırak Mektebi'nde ders vermiştir. XIX. yüzyılda faaliyet gösteren cemiyetler içinde en kalıcı ve en uzun süre faaliyet gösteren Cemiyet-i tedrisiye-i islamiye Darüşşafaka gibi bir eğitim kurumunu kurmuş ve yaşatmıştır. 1903'da kapatılmış olan Cemiyet 1908'de Meşrutiyetin ilanı sonrasında yeninden faaliyetlerini sürdürmüştür: Halis Ayhan, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Kurulan Cemiyet-i İlmiyelerin Eğitim ve Öğretim Çalışmaları, **Osmanlı**, 5, Ankara 1999, s. 262-264.

Adası'nın önde gelen Müslümanları arasında yer alan Mustafa Efendi, Halim Bey, Abdi Efendi, Hacı Bekir Ağa, Salim Bey, Ahmed Bey, Hasan Bey, İsmail Efendi'den oluşuyordu. Bu tarihte Sandık Emini olarak Nazif Efendi görev yapmaktaydı[291]. Midilli'de eğitimin gelişmesine önemli katkıları olduğunu gördüğümüz Cemiyet, daha sonraki yıllarda Midilli müftüsünün başkanlığında çalışmaya devam etmiştir ve her dönemde Midilli'nin önde gelen Müslümanları Cemiyetin üyeleri arasında yer almıştır[292].

Kurulduktan sonra Cemiyet-i ilmiye'nin Midilli'deki ilk icraatı, ahalinin maddi desteği ile Midilli kasabasında bir merkez sıbyan mektebi tesis etmek olmuştur. Bunun yanında, Molova kasabası, Yera Nahiyesi ve Sarlıca Karyesinde mektepler yaptırmıştır. Cemiyet-i ilmiye *usul-i cedid* olarak bilinen yeni eğitim tarzını[293] Midilli'de hayata geçirmiştir. Namık Kemal, bu gelişmeyi, bir çocuğu 'altı ay içinde okuduğunu yazmağa ve yazdığını okumağa muktedir edeceği bi't-tecrübe sabit olan tarz-ı cedid tahsili şimdilik buralara tamim eylemiştir" şeklinde ifade etmiştir. 1880 sonları itibariyle Cemiyet, Midilli'de kız çocuklar için de bir *ibtidaî* mektep açmaya çalışıyordu[294].

Namık Kemal eğitimin geliştirilmesi için, o zaman Midilli'de yeni açılmış olan Cemiyet-i ilmiye'yi destekleme kararı almıştır. İlk adım olarak, geride gelirlerinin tahsil olunduğu kimse kalmamış İslam vakıflarının Cemiyet-i ilmiye'ye devredilmesine karar verilmiştir. Bu sayede elde edilecek sermaye ile öncelikle Midilli'de Müslümanların yaşadığı her karyede erkek için ve mümkün olursa kız çocukları için ibtidaî mektep açılmasını planlamaktaydı. Bunun yanında, Namık Kemal'e göre, kasabalarda bulunan rüşdiyelerin eğitim şekli İstanbul askerî rüşdiyelerine uygun hale getirilmelidir. Ayrıca kurâ çocukları için rüşdiyelerde gece

[291] 1301 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 103.
[292] 1893-1894 Salnamesinde Maarif Cemiyeti olarak anılan (1311 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 196) Cemiyet bir sonraki yıl Maarif Komisyonu (1312 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 170) sonrasında ise Liva Maarif Komisyonu olarak adlandırılmıştır (1318 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 157 ve 1321 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 157). Maarif meclisi olarak kurulan ve maarif komisyonlarına dönüşen bu örgütlerin 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde öngörülen yapıya uygun olarak teşekkül edip etmediği hakkında bir değerlendirme için bkz: Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, İstanbul: İletişim Yayınları 2010, s. 130-134.
[293] Usul-i cedid hakkında bkz: Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, s. 215-220.
[294] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, s. 33-36.

okulu da açmak gereklidir. Müslüman ve Hıristiyan fukara çocukları için bir Sanayi mektebi açılması gerektiğini düşünen Namık Kemal, Midilli halkının her şeyden fazla yatkın olduğu gemicilik fenninde tüccar gemilerine kaptan yetiştirebilecek bir hususî mektep kurulması fikrindedir. Nitekim Cemiyet-i ilmiye'nin gayretleri ve halkın kısa zamanda gösterdiği destek, bu sayılanların bir kaç sene içinde yapılabileceğine dair kendisinde bir umut yaratmıştır. Müslüman ve Hristiyanların meydana getirdiği bir toplumda eğitim, Namık Kemal için esasında birleştirici bir müessesedir. Midilli Müslümanları neredeyse tamamı Rumca konuştukları gibi Hıristiyanları da Türkçe öğrenmeyi ticari menfaatleri icabı saymakla şimdiden mekteplerine Türkçe muallimi almalarına nazaran, "bu sanayi ve gemicilik muhtelit mektepleri vücuda gelince iki milletin rüşdiye tahsilini bir dereceye kadar tevhid ile halk arasında zaten mevcut olan itilafı bir kat daha teyit etmek de mümündür"[295].

Görüldüğü üzere, evkaf-ı münderise ve öşür gelirlerinden eğitime pay ayrılması için Hükümet tarafından yapılan yasal düzenlemeler, Midilli'de, Namık Kemal'in Mutasarrıflığı döneminde uygulamaya konulmuştur. Eğitim konusunda oldukça hassas olan ve hayatının bir döneminde Cemiyet-i tedrisiye-i islamiye'nin faaliyetlerine katkı sağladığını gördüğümüz Namık Kemal, Midilli'deki okul sayısının artmasına ve özellikle ada genelinde Müslümanların yaşadığı her köyde kız ve erkek çocuklara yönelik okullar açılmasına büyük önem göstermiştir. Bu itibarla, 1882 yılına gelindiğinde, Namık Kemal'in Midilli'de açılmasına öncülük ettiği okul sayısı on beş civarındaydı[296]. Agah Efendi'ye gönderdiği uzun mektupta, Midilli Mutasarrıflığı sırasında eğitimin gelişmesi için yaptığı çalışmaların muhasebesini yaparak, halefine bilgi vermiştir[297]. Kendi ifadesine göre Namık Kemal, Midilli'de, Ahmed Midhat'in Rodos'ta sürgün bulunduğu sırada geliştirdiği öğretim sistemini uygulamıştır[298]. Namık Kemal, eğitimin finansmanı için büyük çaba harcamış; böylece "kasabalardan maada her İslam köyünde bir mektep" açılmıştır. Bu mekteplerin birkaçı hariç, hepsinde usul-i cedid üzerine eğitim verilmektedir. Namık Kemal, kendisinin görevden alınması üzerine, bazı kimselerin hisse-i ianeyi

[295] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, s. 33-36.
[296] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, s. 173.
[297] **Vakit**, nr. 2665 (5 Za 1343/28 Mayıs 1925), s. 3; Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 35-37.
[298] Ahmed Midhat'in Rodos'ta Süleymaniye Mektebi'ni kurması ve buradaki eğitim hakkında bkz: Ali Fuat Örenç, **Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, s. 271-276.

vermemek için harekete geçebileceği konusunda ve Cemiyet-i İslamiye reisi olan müftü efendi ve nazırı bulunan hakim efendinin yolsuzluk yapma ihtimaline karşı Agah Efendi'yi uyarmıştır. İane vermeyi öncelikle Kulaksızzade hanedanının en yaşlısı olan Halil Razi Bey'in keseceğinden emin olan Namık Kemal'in verdiği bilgilerden, adı geçenin zaten Cemiyete önceki senelerden borçlu olduğu anlaşılmaktadır. Cemiyetin gelirleri köylülerin hocalara verdiği veya hocaların evkaftan aldığı *imamet aidatı* ve diğer bazı gelirlerden müteşekkildi. Namık Kemal, köylerde hocalara verilen maaş yeterli olmadığından bazı okullara istenilen seviyede hoca bulunamadığından şikayet etmiştir. Bundan dolayı küçük-büyük her köyün hocasına en az senelik 3000 kuruş maaş vermeyi planlamış, fakat hesapta açık çıkmıştır. Agah Efendi'ye, yıllık 2500 kuruş maaş vererek, bir iyileştirmenin sağlanabileceğini bildirmiştir. Diğer taraftan, Maarif Nezareti ile yoğun bir yazışma sonucunda İslam mektepleri için senelik elli bin kuruş yardım sözü almıştır. Nezaret, mekteplerin *nim-rüşdiye* tarzında olmasını yardım için önşart koşmuştur. Namık Kemal'den Midilli mekteplerinin zaten nim-rüşdiye tarzında olduğunu öğrenmekteyiz. Dolayısıyla, Agah Efendi'ye Maarif Nezareti'nden elli bin kuruşu talep ederek ısrarcı olmasını hatırlatmıştır. Gerçekten de yapılan müracaat neticesinde, Nezaret, söz konusu yardımı yapmayı kabul etmiştir ki aşağıda bundan bahsedilecektir. Bu arada, Cemiyet-i İslamiye azasında Kulaksızzade Halim Bey ve abisi İdare Meclisi azasından Mustafa Bey ile sandık emini olarak görev yapan Mevlevi Şeyhini çok beğenmekte ve gayretleri için takdir etmektedir. Agah Efendi'ye bu üçüne güvenebileceğini bildirmiştir. Diğer yandan, Namık Kemal'den evkaf-ı münderise gelirlerinin eğitime aktarılması sırasında İstanbul'un muhalefet ettiğini öğreniyoruz. Bu noktada kendisi merkeze karşı giriştiği mücadeleyi kazanmıştır. Agah Efendi'ye de aynı şekilde davranmasını salık vermektedir. Namık Kemal, Midilli kazasının evkaf-ı münderise gelirlerinin az olduğunu, ancak Molova'da bu yolla önemli bir gelir sağlandığını ifade etmektedir. Son olarak, kendisinin Rodos'a becayiş tarihi olan 1884 sonu itibariyle birtakım evkaf-ı münderisenin hâlâ Cemiyetin eline geçmediğini, bunun da evkaf komisyonlarının düzgün çalışmamasından kaynaklandığını öğreniyoruz. Bu arada, cemiyet azasının bazılarının kız mektebinin hocasını biraz tasarruf yapmak için değiştirmek istemektedirler. Namık Kemal, Agah Efendi'ye buna müsaade etmemesini, mektep

hocası hanımın Darülmuallim'den mezun kabiliyetli biri bulunduğunu; imtihan etmesi durumunda kız öğrencilerin erkeklerden üstün olduğunu göreceğini yazmıştır.

1301 (1884) yılı verilerine göre Midilli kazasında bulunan Müslüman okulları, öğrenci sayıları ve öğretmenleri aşağıda gösterilmiştir.

Tablo-12 MİDİLLİ MERKEZİNDEKİ MÜSLÜMAN OKULLARI VE ÖĞRENCİLERİ	
Midilli Rüşdiyesi	
Öğrenci Sayıs	45
Muallim-i evvel	Osman Efendi
Mualim-i sani	Hamid Efendi
Bevvab	Mustafa Ağa
Merkez İbtidaî Mektebi	
Öğrenci Sayısı	90
Muallim-i evvel	Kamil Efendi
Mualim-i sani	Rıza Efendi
Bevvab	Mustafa Efendi
Kız İbtidaî Mektebi	
Öğrenci Sayısı	95
Muallime	Emine Hanım
Midilli'ye Bağlı Nahiyeler İbtidaî Mektebi	
Öğrenci Sayısı	88
Muallim-i evvel	Mehmed Efendi
Mualim-i sani	Ahmed Efendi
Bevvab	Halil Efendi
Midilli'nin Köylerindeki Okullar	
Köy-Öğretmen Adı	Öğrenci Sayısı
Sarılıca-Rüstem Efendi	30
Balçık-Abdürrahim Efendi	16
Göle-Hüseyin Efendi	25
Kapye-Hasan Efendi	42
Kokmido-Mehmed Efendi	20
İpboz-Hüseyin Efendi	30
Kelimye- ----	24
Katranoz-Mustafa Efendi	15
Komi-Hüseyin Efendi	26
Kaynak: 1301 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 107-109.	

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, adanın iki rüşdiyesinden biri olan merkez rüşdiyesinde kırk beş öğrenci eğitim görmekteydi. Merkezde bir erkek ve bir

kız idadi mektebi bulunuyordu. Kız ibtidaiyesinin yüksek öğrenci sayısı dikkat çekici olup bu durum, Müslüman kız çocuklarının eğitimine yönelik bir ilginin göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak doksan beş kız öğrenciye bu tarihte sadece bir öğretmen tarafından eğitim verildiği anlaşılmaktadır. Midilli'ye bağlı nahiyeler ve köyler de eklendiğinde, okula devam eden toplam öğrenci sayısının 546 olduğu görülmektedir. Birazdan bahsedilecek sonraki yılların rakamlarıyla mukayese edilirse, bu sayıyı yüksek kabul etmek gerekir. Diğer dikkat çekici bir husus ise Müslüman köylerinin hemen hepsinde, açılan okullar sayesinde ilköğretimin geniş bir alana yayılmış olmasıdır. Salnamenin hazırlandığı sırada, biri hariç diğer sekiz okulun öğretmeni vardı.

Bahr-i Sefid Gazetesinin bir haberine göre, Molova Kazası'nda Müslümanların yaşadığı yirmi köyün yedisinde yaptırılan iptidaiyeler faaliyetlerini sürdürmekteydi. Molova Cemiyet-i ilmiyesi'nin gayretleri neticesinde Filia, Petre, Petrecik ve Kalapado karyelerinde ise 1884 yılında birer okulun inşaasına başlanmıştır. Cemiyetin, Likado karyesinde *usul-i cedid* sistemine göre eğitim verilmesi yönünde karar alması üzerine, adı geçen mektebin hocası Molova'ya davet olunarak kendisine usul-i cedid üzerine eğitim verilmeye başlanmıştır. Mutasarrıf Namık Kemal'in eğitim alanındaki atılımlarda oynadığı rolden övgü ile bahseden Gazete, Molova'da eğitimin gelişmesi için bundan sonraki süreçte de her türlü çabanın sarfedileceğini haber vermekteydi[299]. Anlaşıldığı üzere, söz konusu tarihte Molova'da eğitimin müesseseleşmesi ve yaygınlaştırılması faaliyetleri Midilli'nin biraz gerisinden gelmekteydi, ancak aşağıda görüleceği üzere, birkaç sene içinde iptidaiyelerin Molova Kazası'nın tüm köylerinde hayata geçirildiğini aşağıdaki bilgiler teyit etmektedir.

Midilli Sancağı'nın en büyük kazası olan Molova'da 1304 (1887) verilerine göre Müslüman çocuklara eğitim veren okullar ve öğrenci sayıları aşağıda gösterilmiştir.

Tablo-13
MOLOVA KAZASI MÜSLÜMAN OKULLARI VE ÖĞRENCİLERİ

[299] **Bahr-i Sefid,** 51, (4 Kanunısani 1299/17 Ra 1301).

Rüşdiye Mektebi	
Öğrenci Sayıs	40
Muallim-i evvel	Osman Efendi
Mualim-i sani	Mustafa Efendi
Bevvab	İsmail Efendi
İbtidaiye Mektebi	**Kız İbtidaî Mektebi**
Öğrenci Sayıs: 81	Öğrenci Sayısı: 46
Muallim-i evvel: Hamid Efendi	Muallime: Akile Hanım
Mualim-i sani: Hafız Efendi	Muavin: Aişe Hanım
Molova'nın Köylerindeki Okullar	
Köy-Öğretmen Adı	Öğrenci Sayısı
Sigri- Mustafa Efendi	40
Herse-Ömer Efendi	30
Misetopi-Hafız Ali Efendi	20
Agra-Hafız Hasan Efendi	45
Afalona-İsmail Efendi	35
Hidra-Ahmed Efendi	15
Çömlek-Hafız Baki Efendi	70
Anamutya-Osman Efendi	30
Filye-Şerif Ömer Efendi	25
Ligado-Hafız Mehmed Efendi	10
Kalapado-Süleyman Efendi	25
İşlemetopu-Hüseyin Efendi	20
Yelya-Mustafa Efendi	20
İskamye-Şükrü Efendi	38
Halka-Hüseyin Efendi	15
Vafiyos-Hafız Mehmed Efendi	23
Dafia-Hacı Hasan Efendi	50
Praşila (Prakila)-Şakir Efendi	40
Petrecik- ----	15
Petre- ---	20
Aryana- ---	15
Cumalı-Hafiz Ahmed Efendi	15

Kaynak: 1304 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 165-167

Molova Kazası'nda bulunan Rüşdiye mektebi 1887'lerde 40 öğrenciye sahipti. Midilli merkezinde olduğu gibi, Molova'da da bir kız ve bir erkek ibtidaiye mektebi faaliyet göstermekteydi. Kızlar için olan ibtidaiyede mevcut kırk altı öğrenciye, bir öğretmen ve yardımcısı tarafından eğitim verilmekteydi. Coğrafî olarak büyük bir alanı kapsayan Molova Kazası'nın yirmi iki köyünde faaliyet gösteren ibtidaîye okullarında Müslüman çocukları eğitim almaktaydı. Bu okulların üçü hariç hepsinde birer öğretmen görev yapmaktaydı. Salnamenin hazırlandığı tarihte Molova Kazası genelinde eğitim gören toplam Müslüman çocuk sayısının 798 olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo-14
PİLMAR KAZASI KÖYLERİNDE MÜSLÜMAN OKULLARI VE ÖĞRENCİLERİ

Köy-Öğretmen Adı	Öğrenci Sayısı
Agriya-İsmail Efendi	49
Lisvori-Kadri Efendi	16
Vasilika-Hüseyin Hüsnü Efendi	18

Kaynak: 1304 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 174

Aynı tarihlerde, Midilli Adası'nın diğer kazası Pilmar'da Müslüman çocuklara eğitim veren üç okulun toplam seksen üç öğrencisi vardı. Genel itibariyle bakıldığında, 1890 öncesi Midilli'de Müslümanlara yönelik faaliyet gösteren ilkokulların adanın sathına çok iyi bir şekilde yayıldığı ve öğrenci sayısının önemli bir yekuna ulaştığı söylenebilir.

İlerleyen dönemde, bazı köylerde kızların eğitimi için açılan ibtidaiye mektepleri hakkındaki bilgilerin salnamelere yansıdığı görülmektedir. Örneğin, tamamı Müslümanlardan oluşan ve adanın en batı ucunda yer alan Sigri köyünde,

Hanife Hanım'ın eğitim verdiği kırk sekiz öğrencili bir inas ibtidaiyesi bulunmaktaydı[300].

Taşrada ilk ve orta düzeyde eğitimin varlığı ve etkinlik kazanabilmesi önemli ölçüde yerel kaynakların harekete geçirilmesine bağlıydı. Evkaf-ı münderiseden elde edilen gelirleri iyi değerlendiren Cemiyet-i ilmiye'nin, adada dağınık bir şekilde yaşayan Müslüman nüfusu eğitmenin, gelişmesinde önemli bir rol oynadığını yukarıdaki tablolar ortaya koymaktadır. Diğer yandan, mutasarrıflığı sırasında Namık Kemal'in eğitimin gelişmesine verdiği önem Midilli'deki okul sayısının artmasında büyük pay sahibidir.

Midilli'de 1880 sonrası, sayıları 39'a ulaşan İslam sıbyan mekteplerinin finansmanında sıkıntılar yaşanmaktaydı. Adada sakin hayır sahipleri ve evkaf-ı münderiseden aktarılan yıllık 50-60 bin kuruşluk tahsisat ile bu okullarda istenilen düzeyde eğitimin yapılabilmesi mümkün olmuyordu.

İslam sıbyan mekteplerinin ders programlarında Kur'an-ı Kerim, tecvit, ilmihal, Kısas-ı Enbiya, yazı ve rakam talimi dersleri bulunuyordu. Okullarda aylık 250-300 kuruş civarında maaş ile İzmir, Selanik ve Bursa'da açılan Darulmuallimînden mezun hocalar istihdam olunmak isteniyordu. Gelirleri yeterli olmayan bu okulların öngörülen şekilde ıslah edilmeleri için Devlet tarafından yıllık elli bin kuruş civarında bir ianeye ihtiyaç olup konu hakkında merkez ile birçok defa görüşülmüştü. Midilli müslüman çocuklarının iyi bir eğitim almaları ve cehaletin pençesine düşmemelerine çalışan Midilli Müftüsü 1884 yılında bizzat İstanbul'a giderek ihtiyaç duyulan tahsisatın teminine çalışmıştı ve Maarif Nezareti ile görüşmelerde bulunmuştu[301]. Bu girişim sonuç vermiş ve Maarif Nezareti, okullar için aylık dört bin kuruş tahsisat ayrılmasına karar vermiştir. Maarif Nezareti, Midilli'deki okulların devamlı surette Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Maarif Müfettişi tarafından denetlenmesi, işleyişlerinin ıslahına özen gösterilmesine ayrıca dikkat çekmiştir[302].

Müslüman eğitim müesseselerinin finansmanındaki sıkıntılar, ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Müslüman ahalinin mevcut okulların yaşatılması için

[300] 1311 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 216; 1312 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 190.
[301] BOA, İ. DH 930/73717, Lef 1.
[302] BOA, İ. DH 930/73717, Lef 2; 16 Z 1301/7 Ekim 1884.

ihtiyaç duyulan paranın toplanmasındaki kaynakları, Midilli Rum cemaatine nispeten yetersiz kalmaktaydı. Okulların ihyası ve eğitime devam edebilmesi için Midilli Müslümanları tarafından zaman zaman geçici çözümlere başvurulduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan biri olan uygulama, Müslüman ahaliden "mahsul dönemlerinde", yani zeytin hasadının iyi olması beklenen yılda, okullar için aynî zeytinyağı toplanması şeklinde karşımıza çıkıyor. İlk olarak 1296 (1879) senesinde başvurulduğu anlaşılan bu yönteme, 1324 (1906) senesinde tekrar müracaat edilmek istenmiş ve durum Vilayete iletilmiştir. Dahiliye Nezareti'nden Ağustos 1906 tarihindeki ilk başvuruya cevap alınamayınca konu iki ay sonra tekrar sorulmuştur[303]. Buna göre, her üreticiden 500 *atik kıyyeye* karşılık gelen 1 muddan, 1 bardak yani 1 kıyye 100 dirhem yağ alınması ve elde edilecek gelirin okulların tamir ve diğer masraflarında kullanılması isteniyordu. Bu iş için adada bir *maarif heyeti* görevlendirilecekti[304]. Talebi değerlendiren Şura-yı Devlet Maliye Dairesi, zeytin mahsulünden öşür vergisi alınmakta olmasından dolayı, tekrar maarif adına vergi alınmasını uygun bulmamıştır ve Midilli'deki Müslüman ilk öğretim kurumlarının maddî ihtiyaçlarının, *mekatib-i ibtidaiye* karşılığından sağlanması gerektiğine karar vermiştir[305].

Midilli Müslümanları arasından egitimin gelişmesine katkı sağlayan hayır sahiplerine de rastlıyoruz. Topçu yüzbaşı olup emekliye ayrılan Hacı Yakup Ağa, Namık Kemal'in mutasarrıflığı zamanında Sigri'de yetmiş-seksen öğrenci kapasiteli bir ilkokul inşa ettirmiştir[306]. Bir diğer örnek olarak, rüşdiye mektebi bulunmayan Sigri Kazası merkezinde bir rüşdiye yaptırmak isteyen Hacı Cemil Efendi'den bahsedilebilir. Gerek kasaba gerekse yakınındaki köyde rüşdiye mektebine gidecek çağda birçok öğrenci bulunmakta olup Sigri Kasabası öndegelenlerinden Hacı Cemil Efendi, buradaki harap bidayet mektebini yıktırarak, yeniden bir mektep inşa ettirmek istemiştir. Yapılacak yeni mektebin girişi ilkokul, üst katı rüşdiye

[303] BOA, ŞD 2366/2, Lef 1 ve 3; DH. MKT 1115/89, Lef 1, 2, 3.
[304] Dahiliye Nezareti konuyu Sadaret'e arz etmiş ve izin istemiştir: BOA, ŞD 2366/2, Lef 2 ve 4; 11 N 1324/30 Eylül 1906.
[305] Şura-yı Devlet Maliye Dairesi'nin 24 L 1324/11 Aralık 1906 tarihli mazbatası: BOA, DH. MKT 1115/89, Lef 4. Karar 22 Aralık 1906 tarihli bir mazbata ile Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği'ne iletilmiştir: aynı belge, lef 7.
[306] Hacı Yakup Ağa yaptığı bu ve diğer bazı yardımlar için bizzat Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Mehmed Nazif Paşa'nın teklifi üzerine dördüncü dereceden Mecidî nişanı ile taltif olunmuştur: BOA, İ. DH 72131; 32 R 1301/21 Şubat 1884 tarihli irade.

öğrencilerinin eğitimine tahsis olunuyordu. İnşaat, bir süre sonra tamamlanarak, ilk okul kısmı resmen hizmete girmişti. Ancak rüşdiye kısmının açılması için öğretmenler atanması ve maaşları için senelik 9.300 kuruş tahsisat ayrılması gerekmiştir. Bu noktada Maarif Nezareti, Şura-yı Devlete müracaat etmiş ve konu Maliye Dairesi'nde ele alınmıştır. Maarif Nezareti'nin *Maaşât Kısmında* karşılık bulunmamaktaysa da Masraf Kısmında biriken Tesisat Tertibinden naklen karşılanması yoluna gidilmiş[307] ve Nezarete gerekli yetki verilmiştir[308]. Görüldüğü üzere, yapım masrafları bölgelerin önde gelen Müslüman sakinleri tarafından üstlenilen okulların, sonraki dönemde eğitim-öğretime devam etmeleri için gerekli mali kaynağın sağlanması devlet için sıkıntılı bir konuydu. Diğer taraftan, Midilli gayrimüslimleri okulları hem yapım aşamasında hem de sonrasında eğitim-öğretim sürecinde finanse etmek durumundaydılar.

3-Midilli Rumlarının Eğitimi, Eğitim Kurumları ve Eğitimin Organizasyonu

1856 Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde var olan her *millete* kendi cemaatinin eğitim-öğretimiyle ilgili işleri gerçekleştirmek üzere okul açma hakkı tanımıştı[309]. Osmanlı Devleti'nde Rumların eğitimi geleneksel olarak İstanbul'daki Rum Patrikhanesi'nin kontrolündeydi. 1862 yılında yürürlüğe giren Rum Patrikliği Nizamnamesi ile bu durum teyit edilmiştir. Söz konusu Nizamnamede, taşradaki eğitimin yürütülmesi ve denetimi metropolitlerin yetkisine bırakılmıştır. Buna göre, *Karma Kilise Meclisi* üyeleri arasından seçilecek dört üyeli bir eğitim komisyonu bölgelerin eğitimini kontrol edecektir[310].

1301 (1884) yılı verilerine göre, Midilli Adası genelinde Rumların eğitimine yönelik faaliyet gösteren toplam 88 okul bulunuyordu. Bunların adadaki dağılımına bakıldığında, Midilli merkezi ve bağlı köylerde 29 okul erkek Rum çocuklarına, 11 okul ise kız çocuklarına eğitim veriyordu. Molova Kazası'ndaki toplam 38 Rum okulundan 30'u erkeklere, 8'i ise kız çocuklarına eğitim vermekteydi. Pilmarda Rum erkek çocuklarının eğitim gördüğü 5, kızlara eğitim verilen 2 okul vardı. Midilli'ye

[307] 17 Za 1319/27 Şubat 1902 tarihli Şura-yı Devlet mazbatası: BOA, İ. MF 7/1319 Z-2, Lef 2.
[308] 15 Z 1319/25 Mart 1902 tarihli irade: BOA, İ. MF 7/1319 Z-2, Lef 3.
[309] Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, s. 67.
[310] Athanasia Anagnostopulu, "Tanzimat ve Rum Millietinin Kurumsal Çerçevesi", s. 20.

bağlı olup, tamamı Hristiyanlardan meydana gelen Yunda Adası'nda bulunan 3 Rum okulundan ikisinde erkek çocuklara, bir tanesinde ise kız çocuklarına eğitim veriliyordu[311].

Kız-erkek Rum çocuklarının eğitim alacakları orta dereceli okullar, büyük ölçüde kilise tarafından finanse edilmekteydi. Bunun yanında, ahali de "iane" yoluyla maddi destek sağlıyordu. Eğitime maddî destek sağlanması Midilli Rumları için adeta toplumsal bir zorunluluk halini almıştı[312]. Örneğin, Molova Kazası'na bağlı Filibe (Filia) karyesinde üç yüz Rum aile yaşamakta olup kız çocuklarına altı senedir kiralık bir mekanda eğitim verilmekteydi. 1885 yılı itibariyle 60 kız öğrenciye sahip olan okulun faaliyet gösterdiği mekan yetersiz kalıyordu. Okulun mütevelli heyeti başkanı Yorgi Karayanobulo yeni bir hane satın alarak, okul yapılması için yetkilendirilmişti[313]. Okul binasının satın alınması ve diğer inşaat masraflarının öncelikle iki yüz sim mecidi ile kilise olmak üzere, önde gelen sakinlerden altı kişinin yaptığı toplam beş yüz elli sim mecidi nakdî yardım sayesinde karşılandığı görülmektedir[314].

Osmanlı tebasından Arşi veled-i Yuvano'nun, Midilli'nin Mestagna Karyesi'nde sahip olduğu araziyi, üzerinde okul inşa edilmek üzere Rum cemaatine terk ve teberru ettiğini görüyoruz[315]. Benzer şekilde, Prikli Luka Efendi sahip olduğu haraç arazi statüsünde zeytinliğin bir kısmını yarı kârgir bir ilkokul yapılması için bağışlamıştır[316].

Midilli Adası'nda Rum cemaat bir okul inşa veya tamir ettirmek istedikleri takdirde bunu öncelikle Patrikhane'ye bildirmekteydiler. Patrikhane konuyu Adliye ve Mezahib Nezareti'nin dikkatine sunuyordu. Nezaret öncelikle konu hakkında yerel idarî birimlerden bilgi ve doküman sağlayarak, talep olunan ruhsatın uygunluğunu sorgulamaktaydı. Daha sonra, Şura-yı Devlet Maliye, Nafıa ve Maarif

[311] 1301 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 110, 113, 115, 120.
[312] Mary A. Walker, **Old Tracks and New Landmarks**, London 1897, s. 177.
[313] BOA, İ. DH 997/78747, Lef 8.
[314] Bu kişiler 100 sim mecidi ile Dimitri Bardakçıoğlu, 75 sim mecidi ile Kosti Dimitri Gazaz, 50 sim mecidi ile Yorgi Karayanopolos, 50 sim mecidi ile İstirati Karayanopolos, 55 sim mecidi ile Kosti Kalori ve 20 sim mecidi yardım ile Todori Yani idi: BOA, İ. DH 997/78747, Lef 5.
[315] Kargir olarak inşa edilecek okul, 10.70 m tûl, 6.50 m arz ve 6 m irtifaya sahip olacaktı: BOA, DH-İD 30-1/64, Lef 2; 16 Kanunıevvel 1327/29 Aralık 1911.
[316] BOA, DH-İD 30-2/26, Lef 2; 21 Teşrinievvel 1328/3 Kasım 1912.

Dairesi'nde konu görüşülerek, okul binasının inşaatı için ruhsat verilmesinin uygun olup olmadığı inceleniyor, uygun ise gerekli irade ile beraber ruhsat veriliyordu.

Midilli Rumlarının adanın çeşitli yerlerinde tesis ettikleri okullar hakkında elimizdeki bilgiler, kilise sandıklarının ve cemaat mensuplarının desteklerinin Rum okullarının açılması ve faaliyetlerine devam etmesinde ciddi paya sahip olduğunu teyit etmektedir.

Daha önce ahali ianesi ile 1840 yılında inşa edilen Rum çocuklarına yönelik okulun[317], harap durumda ve ayrıca kapasite bakımından yetersiz olması nedeniyle, genişletilerek yeniden yapılması 1886 yılı sonlarında gündeme gelmiştir. Midilli şehir merkezinde 2689 Rum hanesi olup cemaatinin nüfusu 6889 kişiye ulaşmıştı ve bu gelişme okulun genişletilmek istenmesinin temel sebebiydi. Okul arsasının *topaltı* olarak anılan bölgede bulunması nedeniyle, yapımına izin verilip verilmemesi noktasında küçük bir tartışma yaşanmış ise de sonuçta yeni bir okul binasının inşası için gerekli izin verilmiştir[318]. Yeni rüşdiyenin, Midilli merkezinde dağınık halde eğitim almakta olan tüm Rum çocuklarını tek bir çatı altında birleştirecek büyüklükte bina edilmesi planlanmıştı ve tüm masraflar, vasiyeti uyarınca, Midilli ahalisinden Nikola Metrelya'nın metrukatından karşılanacaktı[319].

Tamamen Rum cemaatine mensup 642 hanede kadın erkek 2605 kişinin yaşadığı Mandemande Karyesinde[320] yapılacak ilkokulun 46.354 kuruş tutması beklenen inşaa masraflarının tamamı bölge ahalisinden toplanıyordu. Okul için ahaliden para toplama çalışmaları İhtiyar Meclisi'nin kontrolü altında gerçekleştirilmiştir[321]. Okulun yapılacağı bir dönüm iki yüz ziraa arazi ise Lefter İstirati tarafından *ferağ* olunmuştur[322].

Rum cemaatinin sadece Midilli'de yaşayan mensupları değil, ada dışına yerleşmiş kişiler de eğitimin gelişmesi için maddî katkı sağlamaktaydılar. Örneğin, Rusya'da yaşayan Midillili Panayot Kominaki, Rum cemaati tarafından sağlanan arsaya okul yapılması için bin lira bağışlamıştır. Daha sonra *Kominaki Mektebi*

[317] BOA, İ.DH 1010/79740, Lef 5.
[318] Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e mazbata: BOA, İ.DH 1010/79740, Lef 8.
[319] Midilli İdare Meclisi Mazbatası: BOA, İ.DH 1010/79740, Lef 4. Yapılması tasarlanan okul, Eski okul binası üzerine 97 m uzunluk X 38 m en ölçülerinde olacaktı: aynı belge, Lef 7.
[320] BOA, İ. DH 1028/81036, Lef 9.
[321] BOA, İ. DH 1028/81036, Lef 6.
[322] BOA, İ. DH 1028/81036, Lef 11; 2 B 1304 / 27 Mart 1887.

olarak anılacak bu yeni okul, yoğun öğrenci sayısı karşısında yetersiz kalan[323] mevcut Rum okuluna mekansal bir rahatlama sağlayabilecekti. 3 Haziran 1906'da ruhsat verilen okul, Cezayirli Gazi Hasan Paşa Vakfı'na ait Midilli merkezinde Sabunhane Sokağı'nda bulunan bir hanenin bahçesinden ayrılmış, 734 metrelik bir arsa üzerine inşa edilecektir. Binanın büyüklüğü iki yüz dokuz metre olup, masrafları Panayot Kominaki tarafından karşılanan okulun 550 liraya mal olması bekleniyordu. Beş bin kuruş değerinde olduğu tespit edilen arsa için *icare-i zemin* olarak Gazi Hasan Paşa Vakfına senelik 50 kuruş ödenmesi Midilli Mutasarrıflığı'nca oluşturulan komisyon tarafından uygun bulunmuştur[324].

Midilli'nin merkezine yakın Bakla (Pamphila) Karyesi sakinleri bir ilkokul yapılması için 1905 yazında girişimde bulunmuştur. Tamamı Rum 480 haneye sahip, 979 erkek, 957 kadın olmak üzere 1936 kişinin yaşadığı Bakla karyesinde, Varvare Kilisesi'ne ait mülk arazinin okul yapımı için tahsis ve üçyüz lira masrafı da kilise sandığından karşılaması taahhüt edilmiş, bunun üzerine Ocak 1906'da inşaat için ruhsat verilmiştir[325].

Pilmar Kazası'nın merkezi olan Patmoz karyesinde bulunan Rum erkek mektebinin, artan öğrenci sayısı karşısında yetersiz kalması üzerine, öncelikle mevcut okulun avlusuna bir şube yapılması düşünülmüş, ancak öğrencilere teneffüs mahalli kalmayacağından vazgeçilmiştir. Pilmar *metropolit vekaleti* ve *mektep mütevellileri* Rum Patrikhanesi'ne müracaat ederek, temelleri oldukça sağlam olan mevcut okulun üzerine bir kat çıkılmasını talep etmişlerdir[326]. Çıkılacak katın planı Pilmar Belediyesi kalfası tarafından hazırlanmıştır[327] ve Adliye ve Mezahib Nezareti Mezahib Komisyonu'nda yapılan inceleme sonucu talep uygun bulunmuştur[328]. Mevcut Rum okulu arazisi mülk arazi olmakla "mukataa veya icare-i zemin

[323] BOA, ŞD 2365/29, Lef 4.
[324] Midilli Mimarı Dimitri Efendi okulun planını ve *mesaha-i sathiye* cetvelini hazırladığı gibi yapılacak binanın detayını gösterir diğer bir pusula da hazırlamıştır. Buna göre 2 katlı, kargir, 23 pencere, 2 kapılı ve altta ve üste 2'şer olmak üzere 4 odalı 18 x 11.60 x 10.30 m ebadında bir bina olacaktır: BOA, ŞD 2365/29, Lef 3.
[325] BOA, ŞD 2365/14, Lef 6.
[326] BOA, ŞD (ML. NF. MRF) 2369/7, Lef 8; 28 Nisan 1327/11 Mayıs 1911.
[327] BOA, İ. MF 18/1329 B-10, Lef 3; Altı Pilmar Belediye Kalfası tarafından mühürlenmiş olan planın çizildiği kağıtta inşaatın 400 liraya mal olacağı yazılmış iken diğer belgelerde söz konusu miktar 200 lira olarak ifade edilmektedir.
[328] BOA, ŞD (ML. NF. MRF) 2369/7, Lef 5.

tahsisine" gerek duyulmamaktaydı[329]. Yapılacak yeni katın iki yüz liraya mal olması bekleniyordu ve bu tutar, kilise sandığı tarafından karşılanacaktı.

Midilli Rum cemaatinin okul ihtiyaçlarının artan nüfusa paralel olarak zaman içinde artarak devam ettiğini görüyoruz. Bu artışın dikkat çeken bir tarafı ise Midilli merkezi dışında inşa edilmek istenen okulların derecesinde görülen değişikliktir. Mevcut iki okuldan birinin, binası yıkılan Ayasu Karyesi'nde bir *nim-idadi* açılmak istenmesi bu türden bir gelişmedir[330]. İnşaat için gerekecek 3000 Osmanlı lirası civarındaki para[331] Panayo Kilisesi sandığından karşılanacaktı[332]. Rum cemaatine mensup 1800 hanede toplam 6000 kişinin yaşadığı Ayasu Karyesi'ndeki bu yeni okulun yapımını Mimar Hacı Emanuel üstlenmişti[333].

Osmanlı Devleti, Midilli Rum cemaati tarafından yapılmasına müsaade ettiği okulların inşaatları tamamlanıp açıldıklarında, Maarif Nizamnamesi'nin 129. maddesine tabi olacaklarını her zaman vurgulama ihtiyacı hissetmiştir[334]. Söz konusu 129. madde ile yabancılar ve Osmanlı tebaası gayrimüslimler tarafından açılan okulların denetlenebilmesi amaçlanmıştı. Maddede yer alan, özellikle açılacak okullarda görev yapacak öğretmenlerin Maarif Nezareti veya mahallî maarif idarelerinden verilmiş diplomalara sahip olma zorunluluğu ve okulların müfredat ve ders kitaplarının aynı şekilde nezaret veya mahallin maarif idaresince tasdik edilmesi şartları[335], Midilli Rum cemaati tarafından yaptırılan okullara ruhsat verilirken ilgili maddeye atıf yapılmasının arka planını oluşturmaktadır.

---

[329] 27 Haziran 1327/10 Temmuz 1911 tarihli Şura-yı Devlet mazbatası: BOA, ŞD (ML. NF. MRF) 2369/7, Lef 1. Şura-yı Devlet mazbatası mevcut okulun vaktiyle ruhsatsız inşa edildiğini ancak ortaya çıkarılan kayıtlar dahilinde ruhsata bağlanmasını da tenbih etmişti. Okulun resmi ruhsata bağlandığı hakkında Sadaret Dairesi'nde Meclis-i Vükela ve Maruzat Kalemi'nde hazırlanmış 29 B 1329/26 Temmuz 1911 tarihli kararname: BOA, İ. MF 18/1329 B-10, Lef 5.

[330] Buna göre haraç arazi statüsünde olan arsasına müştemilattan bir kısım daha ilave edilerek genişletilmek suretiyle 59 m X 36.30 m en ve 13.50 m yükseklikte; on altı odalı, 86 pencereli ve 23 kapılı bir adet kargir nim-idadi binası yapılacaktı: BOA, İ. MF 21/1331 B-1, Lef 2; 16 B 1331/21 Haziran 1913.

[331] BOA, ŞD 2370/16, Lef 1.

[332] BOA, İ. MF 21/1331 B-1, Lef 4.

[333] BOA, İ. MF 21/1331 B-1, Lef 5. Defter-i hakanî İdaresi tarafından düzenlenmiş senete göre 10 dönüm 350 ziraa büyüklüğündeki arazi Kilise Mütevellisi Dimitri Hacı Panayot uhdesine kayıtlıdır: BOA, ŞD 2370/16, Lef 12; 18 Kanunisani 1325/31 Ocak 1910.

[334] Örneğin Midilli merkeze tabi Ayasu karyesinde bir nim-idadi mektebinin inşasının uygun olduğu hakkında Şura-yı Devlet Maliye ve Nafıa ve Maarif Dairesi mazbatasında 129. madde konusunu açıkça ifade edilmiştir: BOA, İ. MF 21/1331 B-1, Lef 4; 24 Teşrinievvel 1328/6 Kasım 1912.

[335] Şamil Mutlu, **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, s. 25-26.

Tablo-15 MİDİLLİ SANCAĞI'NDA OKUL VE ÖĞRENCİ SAYILARI						
Kazalar	Müslüman		Rum		Katolik	
	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci
Merkez	9	200	48	2.823	1	40
Molova	22	350	53	3.569	-	-
Pilmar	2	30	21	893	-	-
Yunda	-	-	2	350	-	-
Toplam	33	580	124	7.635	1	40
Kaynak: Vital Cuinet, **La Turquie D'Asie. Geographie Administrative. Statistique Descriptive et raisonnee De L'Asie-Mineure,** I, s. 354.						

Yukarıdaki tabloda gösterildiği üzere, Cuinet'e göre, 1890'ların başında, Midilli Müslümanlarının eğitimi için toplam 33 okul ada genelinde faaliyet göstermekteydi. Bu okulların 1'i lise, 1'i ortaokul ve 31'i ilkokul seviyesinde olup devam eden öğrenci sayısı 580'idi. Okulların dokuzu Midilli merkezinde bulunuyordu. Henüz yeni açılmış olan ve kiralık bir binada faaliyet gösteren lisede kırk öğrenci eğitim almaktaydı. Bir rüşdiye ve bir ilk okulunda toplam doksan öğrenci vardı. Kızlara eğitim veren ilkokulda ise otuz öğenci mevcuttu. Merkeze bağlı nahiyelerde toplam beş ilkokul faaliyette olup öğrenci sayısı bu sırada kırk idi[336]. Yukarıda verilen istatistiklere bakıldığında, geçmiş on yıla nazaran Midilli merkezi ve bağlı nahiyelerdeki öğrenci sayısında gözle görülür bir azalma yaşanmıştır.

Molova Kazası'ndaki Müslüman okulların durumuna detaylı bir şekilde bakıldığında mevcut bir rüşdiyede kırk öğrenci eğitim almaktaydı, Molova ve bağlı köylerde faaliyet gösteren toplam 21 ilkokulda 310 öğrenci eğitim görmekteydi[337]. Tablodan da anlaşıldığı üzere, Pilmar Kazasında Müslüman çocukların devam ettiği iki ilkokul mevcut olup 1890 itibariyle öğrenci sayısı otuz idi. Genel itibariyle değerlendirildiğinde, geçmiş on yıla nazaran Midilli Müslümanlarına hizmet veren eğitim kurumları ve bunlara devam eden öğrenci miktarında bir azalma söz konusudur. Bu azalmayı tek başına nüfus artış oranı ile izah etmek yeterli olmayıp,

[336] Vital Cuinet, **La Turquie D'Asie. Geographie Administrative. Statistique Descriptive et raisonnee De L'Asie-Mineure,** s. 464.
[337] Vital Cuinet, **aynı eser,** s. 470.

özellikle ilkokulların finansmanında yaşan sıkıntılar ve ilgisizliğin de bu düşüşte etkili olduğu söylenebilir.

Midilli'de nüfusun büyük bir kısmını meydana getiren gayrimüslimlerin eğimine hizmet veren okulların toplam sayısı 124 olup, 7635 öğrenci bu okullara devam etmekteydi. Rum okullarının 1'i lise, 1'i ortaokul ve geri kalan 122'si ilkokul seviyesindeydi. Midilli'de bir de katolik okulu faaliyet göstermekteydi. Midilli merkezindeki Rum okullarının detayına baktığımızda, 1890 itibariyle doksan yedi öğrencinin devam ettiği bir lise, kiliseye bağlı ve erkeklere yönelik olup, iki yüz kırk altı öğrencinin okuduğu iki ortaokul bulunuyordu. Bunun yanında, kilisenin kontrolü dışında faaliyet gösteren bir ortaokul daha vardı ki bu tarihte on sekiz öğrenci eğitim alıyordu. Cuinete'in ifadesine göre, Midilli merkezinde kilise tarafından kontrol edilen ve akran eğitimi veren (d'enseignement mutuel) iki okul mevcut olup toplam 497 öğrencisi vardı. Genç kızlara eğitim veren bir ilkokulda doksan öğrenci, küçük kızlara yönelik diğer bir ilkokulda kırk ve Midilli'ye bağlı nahiyelerde bulunan ilkokullarda toplam 1835 öğrenci eğitim görmekteydi[338]. Anlaşıldığı üzere, Midilli merkezindeki Rum okulları Ortodoks kilisesinin kontrolündeydi. Kiliseye bağlı olmadan faaliyet gösteren *laik* bir okulun öğrenci sayısının azlığına bakılırsa, Rum cemaati tarafından ilgi görmediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu sırada Molova Kazasında kırk öğrencinin eğitim gördüğü bir Rum ortaokulu; kaza genelinde 3519 Rum öğrencinin eğitim gördüğü 52 ilkokul bulunuyordu[339]. Pilmar Kazası'ndaki Rum okullarının durumuna baktığımızda, 700 öğrencili 20 erkek ve 193 öğrencisi olan 1 kız ilkokulunun var olduğunu görmekteyiz. Son olarak, Midilli'ye bağlı bir nahiye olan ve tamamı Rumlardan oluşan bir nüfus yapısına sahip Yunda Adası'nın okul durumuna baktığımızda, toplam 350 öğrencisi olan 2 ilkokulda 150 erkek, 200 kız eğitim görmekteydi. Yunda'daki eğitim de kilise ve ortodoks cemaatinin yardımıyla ayakta durmaktaydı[340].

Midilli Adası'ndaki Rum eğitim kurumlarının 1890'a kadar olan on yıllık gelişim süreçlerine bakıldığında, ilk önce okul sayısında yüzde elliyi bulan bir artış

[338] Vital Cuinet, **La Turquie D'Asie. Geographie Administrative. Statistique Descriptive et raisonnee De L'Asie-Mineure,** s. 465.
[339] Vital Cuinet, **aynı eser**, s. 470.
[340] Vital Cuinet, **aynı eser**, s. 471, 473.

dikkati çekmektedir. Bu artışın arkasında Rumların nüfus miktarındaki artış ve ekonomik olarak görülen önemli zenginleşme bulunmaktaydı. Yukarıdaki örnekler de teyit etmektedir ki Midilli Rum cemaati eğitim gibi önemli bir konuda her türlü fedakarlıkta bulunmuşlardır.

4-Maarif İanesi'nin Midilli'de Uygulanmasına Tepkiler ve Midilli İdadisi'nin Açılması

1880'ler Osmanlı Devleti'nde orta öğretimde olağanüstü bir hareketlenmenin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu hareketliliğin sebebi, ortaöğrenimde dikkat çekici boyuttaki okullaşma eksikliğinin kapatılmak istenmesidir. Esasında 1869 Maarif Nizamnamesi'nin içinde yer alan idadiler kurulması fikri, aynı zamanda bu dönemde uygulanmak istenen Osmanlılık anlayışının eğitimde hayata geçirilmesi için ayrıca önemliydi[341]. Bu fikrin gerçek anlamda uygulanması, II. Abdülhamid döneminde olmuştur. Tanzimat'ın eğitim programı esas alınarak eğitimde seferberlik başlatılan II. Abdülhamid döneminde, devralınan programın içeriği, toplumun dinî değerleri dikkate alınarak yeniden düzenlenmiştir ve Osmanlılaştırılmıştır[342]. Bu seferberlik, Midilli Adası'na 1890'larda yansımış ve bir idadi kurulması için çalışmalar başlatılmıştır.

Öncelikle, *maarif ianesi* uygulamasına, Midilli'de toplumun iki kesiminden de tepkiler geldiğini ifade etmek lazımdır. Midilli Rum cemaati adına 1887 yılı başında Babıali'ye yapılan müracaatta ahalinin *sub' u rub'* maddesinden ötürü yaşanan sıkıntıdan şikayet edilmekteydi[343]. Burada şikayet edilen konu açıkçası maarif ianesi olup, ianenin aşar üzerinden 1/7 ve 1/4 şeklinde, yukarıda açıklanan bir hesap usulüyle belirlenmesinden dolayı, halk tarafından bu şekilde anıldığı anlaşılmaktadır. Midilli Hristiyanlarının şikayeti üç noktada yoğunlaşmaktadır. Öncelikle, zeytinyağının her sene düşen değeri nedeniyle öşüre yapılan bu zammı ödemekte zorluk çekmekteydiler. Dahası, karşı yakada bulunan Ayvalık halkı bu uygulamadan muaf tutulmuştur. Son olarak, şimdiye kadar toplanan *menafi hissesinin* ahalinin ihtiyaçlarına ve memleketin imarına kullanılması gerekirken,

[341] Cemil Öztürk, "İdâdî", s. 465.
[342] Benjamin C. Fortna, **Mekteb-i Hümayun. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim**, İstanbul: İletişim Yayınları 2005, s. 118.
[343] Midilli'den gönderilen 31 Kanunisani 1302/12 Şubat 1887 tarihli arzuhal: BOA, A. MKT. MHM 494/13, Lef 1.

etrafta İstanbul'a sevkolunacağına dair dolaşan haberler kendilerini üzmüştür. İstekleri, şimdiye kadar toplanan paranın Midilli Adası ve ahalisinin ihtiyaçları için kullanılması ve bundan sonra da uygulamanın kaldırılması şeklindeydi.

Midilli Rumlarının yukarıdaki şikayetinin ilk olmadığı, yapılan yazışmalardan anlaşılmakta olup daha önce verilen cevap kendilerini ikna etmemişti. Dahiliye Nezareti'nin ifadesine göre, Ayvalık'a tanınan muafiyet sadece maarif hissesini kapsamakta olup, buna da "ahalinin mahallince müessesat-ı hayriye yolundaki masrafları mukabilinde" şeklinde bir sebep gösterilmekteydi[344]. Konu hakkında günümüz çalışmalarında yapılan değerlendirmelerde, Midilli ve başka bölgelerdeki itirazların, Babıali'nin maarif hissesini eğitim için kullanılacağına halkın kuşkuyla yaklaşmasından kaynakladığı ortaya konmuştur[345]. Gerçekten de şikayeti değerlendiren Meclis-i Mahsus, Midilli ahalisinin itirazının burada henüz idadi mektebi inşaatına başlanmamış olmasından kaynaklandığını düşünüyordu[346]. Çözüm olarak, Midilli'de maarif hissesinin toplanarak, dörtte birinin Maarif Nezareti'ne sevkedilmesi, kalan dörtte üçünün de bir an önce Midilli'de bir idadi mektebi yapılmasında kullanılması gösterilmiştir. Karar, bu şekliyle Midilli'ye tebliğ edilmiştir[347].

a-Midilli İdadisî

Midilli Müslümanları da toplanan *maarif ianesi*nin ada dahilinde sarfında ısrar etmişlerdir. Midilli gibi büyük ve hatırı sayılır Müslümanın yaşadığı bir adada idadi mektebi olması gerektiğinden hareketle, iki yüz öğrenci kapasitesinde bir idadi yapılması için çalışmalara, ancak birkaç sene sonra başlanabilmiştir. Bu arada, geçici olmak üzere 17 Kasım 1890'da bir idadî mektebi de açılmış ve 50 öğrenci olmak üzere birinci sınıf teşekkül ettirilmiştir[348]. Bir taraftan da inşaat faaliyetlerine başlanıp, altı yüz lira harcanarak inşaatın temeli atılmıştır. Tamamı 534.500 kuruşa

[344] BOA, A. MKT. MHM 494/13, Lef 2.
[345] Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908)**, s. 189-190.
[346] Meclis-i mahsus'un 13 B 1304/7 Nisan 1887 tarihli mazbatası: BOA, A. MKT. MHM 494/13, Lef 4.
[347] Maarif Nezareti, Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Karesi vilayetlerine gönderilen 14 Mayıs 1303/26 Mayıs 1887 tarihli şukka: BOA, A. MKT. MHM 494/13, Lef 5.
[348] Mahmud Cevad, **Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı**, yay. haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 2002, s. 227.

malolacağı tahmin olunan idadi mektebi inşaatı bir süre sonra bu miktarı çok bulan Sadaret'in müdahalesine maruz kalmıştır. Sadaret ile Maarif Nezareti arasında bir dizi yazışma söz konusudur. Miktarı çok bulan Sadaret, Maarifeten bu tarihe kadar ülke çapında kaç adet idadi mektebi yapıldığını sormuştur; Midilli İdadisi masrafının Maarif bütçesindeki *İdadî Mektepleri İnşaatı Tertibatından* karşılanması müsaadesinin şimdilik bir kenara bırakılmasına karar vermiştir[349]. Maarif, bu konuda hazırladığı defteri Sadaret'e 4 Kasım 1890'da sunmuştur. Sadaret, uzun bir süre aradan sonra, Maarif Nezareti'yle olan yazışmayı devam ettirerek, iki yüz kişilik kapasitenin fazla olduğunu, daha az masrafla yapılmasının münasip olacağını, bu yönde incelemelerde bulunmak üzere adaya bir iki zabitin gönderilmesi için Seraskerlik'e emir verilmesinin uygun bulunarak, Seraskerlik'e gerekli emrin verildiğini bildirmiştir.

Sadaretin işi uzatması konunun 8 ay sürüncemede kalmasına sebep olmuştur. Bu arada, Maarif Nezareti, 25 Nisan 1891'de Sadaret'e gönderdiği mazbatada, konunun sürüncemede kalması karşısında ağır ifadelerin yer aldığı bir görüş beyan etmiştir. Öncelikle, kiralanan bir evde geçici olarak açılan idadi mektebine sadece Midilli kasabası merkezinden öğrenci kabul olunduğu halde şu anda mevcudun elliyi geçtiği, ileride diğer kaza ve köylerden öğrenci kabul edildiğinde yüz öğrenci kapasitesindeki bir idadi binasının yetersiz kalacağının ortada olduğuna vurgu yapılmıştır. Diğer taraftan, idadi mektebi inşası için sarfedilecek paranın halkın kendi parası olduğuna dikkat çekilerek, miktarın çok görülerek kendilerinden esirgenmesinin doğru olmayacağı, Müslümanlar tarafından yapılmakta olan idadi mektebi inşaatının, Midilli Hristiyanlarında rekabet hissi uyandırarak, yirmi bin lira harcayarak bir *mekteb-i âlî* inşa etmeleriyle sonuçlandığı bilgisi paylaşılarak, halihazırda tatil edilen inşaat binasının kapasite olarak yüz kişiye düşürülmesinin Hristiyanlar karşısında "ne kadar çirkin düşeceği"nin Sadaret makamınca bilinmesi grektiği şeklinde ağır bir ifade kullanılmıştır[350]. Maarif Nazırı Münif Paşa, Sadaret ile sürdürülen yazışmada idadinin iki yüz öğrenci kapasitesinde inşa edilmesi görüşünde olduğunu tekrar bildirmiştir (1 Haziran). Söz konusu yazışmalar Meclis-i Hass-ı Vükela'da görüşülerek, yapılacak idadinin iki yüz kişi olmak üzere 534.500

[349] BOA, Y. A. Res 55/33, Lef 4; 16 S 1308/1 Ekim 1890.
[350] BOA, Y. A. Res 55/33, Lef 2.

kuruş tutacak masrafın Maarif Nezareti bütçesinin ilgili kaleminden karşılanması kabul edilmiştir. Aynı gün, gerekli irade için Sadaret'ten Mabeyn'e müracaat edildiğini görüyoruz[351].

Midilli İdadisi'nin inşaatının tamamlanması için tahminen öngörülen söz konusu 534.500 kuruş yeterli olmamış, büyük bir kısmı tamamlanmış bulunan inşaata ara verilmek zorunda kalınmıştı. Bu arada, *neharî*, yani gündüz eğitim verecek şekilde bina edilen okulun yatılıya çevrilmesine[352] karar verilmiş; dolayısıyla bir mutfak, yatakhane ve çamaşırhanenin eklenmesi gerekmişti. Yapılan hesaplamalar, eklenecek yeni kısımlarla beraber Midilli İdadi Mektebinin tamamlanması için 297.513 kuruş 40 santime daha ihtiyaç duyulacağını göstermişti. İnşaat mevsiminin geçmesi nedeniyle ilkbaharda başlanılmak üzere, idadi mekteplerinin inşaat ve tamiri için gerekli masrafın Osmanlı Bankası'nda bulunan meblağdan karşılanması kararlaştırıldı[353].

Midilli İdadi Mektebi'nin inşaatı, özellikle maddî sorunlar nedeniyle gecikmeli olarak tamamlanmasından sonra, konu tefrişine, yani iç dizaynına gelmiştir. Gerekli malzemeleri gösteren bir defter hazırlanarak Midilli Sancak İdare Meclisi tarafından onaylanmıştır. Midilli Mutasarrıflığı ihtiyaç duyulan paranın sarfı için, resmî açılışı ertelemeyecek şekilde, bir an evvel yetki istemektedir. Okulun iç dizaynı masrafı olan Mecidî on dokuz kuruş hesabıyla 14.746 kuruş 10 paranın Maarif Bütçesinin Taşra Kısmının Tesisat Tertibinden karşılanması için Maarif Nezareti'ne yetki verilmiştir[354].

Bir vesile ile Midilli'de bulunmakta olan Esvabî-i Şehriyarî Reşid Efendinin, dönemin Midilli mutasarrıfı aleyhinde Yıldız'a gönderdiği layihada, şikayet konusu olarak gündeme getirdiği konular arasında bir milyon kuruş harcanarak yapılmış olan *muhtelît*, *leylî* idadî mektebinin topu on dört bin kuruşla tefriş edilmek istenmesi de yer almaktadır. Büyük bir yapı olan mektebe, bu kadar para ile perde bile tedarik

[351] BOA, Y. A. Res 55/33, Lef 1.
[352] 1888 yılında, diğer kaza ve kasabalardan gelecek çocukların da eğitim görebilmesi için vilayet merkezlerindeki idadilerin yatılıya çevrilmesine karar verilmişti. Aynı kararla idadilerin eğitim süresi dört yıla çıkarılmıştır: Cemil Öztürk, "İdâdi", **DİA**, 21, İstanbul 2000, s. 465.
[353] BOA, İ. MF 2/1312 Ş-2, Lef 1; 18 Ş 1312/14 Şubat 1895.
[354] BOA İ. MF 4/1314 M-3, Lef 1; 22 M 1314/3 Temmuz 1896.

olunamadığından, içi ve dışının yerli yabancı herkese karşı çirkin bir halde kaldığı bildirilmiştir[355].

Midilli'de bir idadînin açılması, şüphesiz, diğer örneklerinde olduğu gibi, devletin, Hristiyan misyoner okullarının gelişmesi karşısında ülke genelinde yürüttüğü projenin[356] bir parçası olarak değerledirilebilir. Böylece devlet daha önce davranarak, halka ithal olarak gelmesi muhtemel bir ürünü sunma reaksiyonunda bulunmuştur. Bu, Fransızların Midilli'de bir misyoner okulu kurmalarına mani olamasa da rakipsiz kalmalarını önlemiştir. Midilli İdadisi aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin bu dönemde ülke sathında gayrimüslim cemaat okullarına karşı başlattıkları *niceliksel* ve *niteliksel* rekabetin[357] de bir ürünü olarak görülebilir. Nitekim okulun inşa sürecinin en başında, yukarıda bahsedilen masraf tartışması ve tamamlandıktan sonra tefrişatı noktasında getirilen eleştirilerde, devlet adamlarının üslubunda bu rekabetin izlerini görmekteyiz. Ancak hepsinden daha önemli olan, Midilli İdadisi'nin muhtelit bir okul olarak düşünülmüş olmasıdır. Bu bakımdan, Midilli'nin Müslüman ve Hristiyan gençlerinin tek çatı altında birleştirilmesi ve kaynaştırılması hedeflenmiştir. Nitekim bazı araştırmacılar, karma eğitimin, devlete karşı ortak bir bağlılık geliştireceğini düşünen bir mantığın ürünü olduğunu görüşündedir[358].

Aşağıda, Midilli İdadisi'nde 1896-1897 ders yılında görev yapan öğretmenler ve verdikleri dersler yer almaktadır. Midilli İdadisi'nin ders programının ülke genelindeki idadilerle aynı olduğunu söylemek gerekmektedir[359]. Bu sırada Midilli İdadisi'nde on üç öğretmenin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Türkçe, Arapça ve Fransızca dersleri iki ayrı öğretmen tarafından yürütülmektedir. Bunun sebebi, muhtemelen yoğun bir şekilde okutulduğu görülen bu dil derslerinin başlangıç ve ileri aşama şeklinde ayrılması ve ileri aşamalara farklı hocaların girmesiydi. Türkçe ilk beş sene, Arapça yedi sene boyunca, Fransızca ise üçüncü sınıftan son sınıfa kadar programdaki yerini almıştı.

---

[355] BOA, Y.PRK.SGE 9/106.
[356] Benjamin C. Fortna, **Mekteb-i Hümayun**, s. 76-77.
[357] Bu rekabet konusunda geniş bir değerlendirme için bkz: Benjamin C. Fortna, **Mekteb-i Hümayun**, s. 99-104.
[358] Benjamin C. Fortna, **aynı eser**, s. 135.
[359] Krş: Cemil Öztürk, "İdâdî", s. 465.

Tablo-16 MİDİLLİ İDADİSİ'NDE OKUTULAN DERSLER VE ÖĞRETMENLERİ (1896-1897)	
Dersler	**Öğretmenler**
Ma‘ Tecvid Kur‘an-ı kerim ve Ulum-ı diniyye	Abdullah Efendi
Türkçe	Veysel Efendi (1. sene) Hamid Efendi (3. sene)
İnşa ve kitabet	Saim Efendi
Edebiyat-ı Osmaniye	Ziya Bey
Ahlak	Hamid Efendi
Kitabet-i resmiye	Ziya Bey
Arabî ma‘ tatbikat	Abdullah Efendi, Veysel Efendi (3. senede)
Farisî ma‘ tatbikat	Veysel Efendi
Fransızca usul, inşa, tercüme ve tahlil	Rupen Efendi, Yervanet Efendi (4. sene)
Kavanin	Vasıf Efendi
Hesab	Saim Efendi
Usul-i defteri	Nail Efendi
Cebir	Yervanet efendi
Hendese	Sermed Efendi
Müsellesat	Nail Efendi
Kozmografya	Nail Efendi
Makine	Yervanet Efendi
Hikmet-i tabiîye	Nail Efendi
Kimya	Yervanet Efendi
Mevalid	Ziya Bey
Coğrafya	Nail Efendi
Tarih-i Osmanî	Sermed Efendi
İlm-i servet	Saim Efendi
Malumat-ı nafıa	Sermed Efendi
Hıfzı's-sıhha	Sermed Efendi
Hüsn-i hatt	Rasim Efendi
Resim	Ziya Bey
Lisan-ı Rumî	Raif Efendi
Kaynak: **Midilli Sancağı Merkez Mekteb-i İdadî-i Mülkîsi Tevzi-i Mükafat Cedveli**, İÜK, İbnülemin 1214/6, s. 20-27.	

Midilli'de bir idadinin açılması, öncelikle ibtidaî ile başlayan tedrici eğitim sisteminde halkanın tamamlanması anlamına gelmektedir. Şöyle ki; Midilli'de ilkokula başlayan bir çocuk rüşdiye ve idadî, yani ortaokul ve liseyi de burada okuyabilecekti. Ülke genelinde alınan bir karar uyarınca, Midilli İdadisi de sancak

merkezinde bulunan rüşdiye mektebi ile birleştirilmişti ve yedi yıllık bir eğitim program uygulamaktaydı. 1902 yılında yatılı idadiler sekiz yıla çıkarılmıştır, ancak 1906'da tekrar eski sisteme dönülmüştür[360]. Yukarıdaki dersler arasında yer alan Rum lisanı, anadili Rumca olup okula devam eden öğrencilere yönelik idi. İdadi programına göre dört, beş ve altıncı senelerde haftada iki saat, yedinci sene ise bir saat Rumca dersi veriliyordu. Rum öğrencileri okula cezbetmek için ülke genelinde başka düzenlemeler de yapılmıştı. Örneğin, 1893 yılı başında alınan bir karara göre, Hristiyan talebelerin, sabahları derse yetişmek kaydıyla, kiliseye gitmelerine izin veriliyordu. Kasım 1895'te alınan diğer bir karar uyarınca, Gayrimüslim öğretmen ve öğrenciye senede beş gün izin verilmiş ve bunlar da büyük ve küçük paskalyalarda ikişer ve sene başında bir gün şeklinde tahsis olunmuştu[361].

Midilli İdadisi'ne adanın Rum sakinlerinin çok fazla ilgi gösterdiğine işaret eden bilgiye sahip değiliz. Şüphesiz çocuklarını Midilli İdadisi'ne gönderen Rum aileler olmuştur. Örneğin, okula 6 numara ile kayıt yaptırmış Dimitraki Efendi 1897 senesi itibariyle altıncı sınıfa devam etmekteydi[362]. Cuinet'in verdiği bilgilere göre, 1890 yılında Midilli'deki Rum cemaatine ait lisenin öğrenci sayısı 97 idi[363]. Aynı sene faaliyete başlayan Midilli İdadisi'nin ise kırk öğrencisi vardı. Görüldüğü üzere, nüfusu yüz binin üzerinde olan bir adada lise eğitimi alan toplam öğrenci sayısı oldukça azdı. Bu genel tablo karşısında, lise eğitimine yönelik ilginin genel itibariyle düşük olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu dönemde eğitim gerçekten birçok fedakarlık gerektiren bir konudur. İdadiler yılın hemen tamamında eğitim vermektedirler. Tatil dönemi Temmuzun ilk haftasından başlayıp, Ağustos'un yirmisine kadardı. Ağustos'un 20. günü açılan okullarda dersler düzenli ve kesintisiz devam ederdi. Büyük kısmı zeytin tarımıyla uğraşan ada sakinlerinin, çocuklarını yılın neredeyse tamamına yakın bir sürede okula göndermeleri, ele aldığımız dönemde önemli bir fedakarlık anlamına gelmekteydi. Bu bakımdan, Midilli İdadisi ve genel itibariyle Midilli'deki lise

[360] 1902-1906 arasında başvurulan diğer bir uygulama ile bazılarına ziraat bazılarına ise ticaret ve sanayi dersleri konularak öğrencilere ayrıca meslek eğitimi verilmesine çalışılmış ancak 1906'da bundan da vazgeçilmiştir: Cemil Öztürk, "İdâdî", s. 466.
[361] Midilli Sancağı Merkez Mekteb-i İdadî-i Mülkîsi Tevzi-i Mükafat Cedveli, Sene-i tedrisiye 1312-1313, s. 17-19.
[362] Aynı eser, s. 28.
[363] 12 sene sonra bu sayı ancak 700'e çıkabilmiştir: **Annuaire Oriental** 1912, s. 1718.

eğitimine olan ilgiyi değerlendirirken, söz konusu gerçeği de gözönünde tutmak gerekmektedir.

Bununla birlikte, incelediğimiz dönemde eğitim, devlet adamları için gelişmekte olan bürokraside istihdam edilecek sadık memurlar yetiştirmek için bir araç olarak görülüyordu. Aşağıdaki tabloya bakıldığında, esasında bu bakış açısının Midilli örneğinde gerçekleşmekte olduğu söylenebilir.

Tablo-17
MİDİLLİ İDADİSİ'NDEN MEZUN OLAN ÖĞRENCİLER (1890-1897)

Diploma numarası	İsmi	Mezuniyet Yılı	Mezuniyet Sonrası
1	Muhtar Efendi	1895	-
2	Vasfi Efendi	1895	Mülkiye Mektebi'nin aliyye sınıfında
3	Cavid Efendi	1895	Askeri Tıp Mektebi'nde
4	Nafiz Efendi	1895	Midilli Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne memur
5	Hakkı Efendi	1895	Midilli Adliye Dairesi'nde müstantık maiyyetinde memur
6	Ken'an Efendi	1896	Midilli Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne memur
7	Hamza Efendi	1896	Midilli Tahrirat Kalemi'ne memur
8	Sıdkı Efendi	1896	Dersaadet Hukuk Mektebi'ne devam ediyor
9	Azmî Efendi	1896	Dersaadet İdadisi müntehi sınıfında

Kaynak: **Midilli Sancağı Merkez Mekteb-i İdadî-i Mülkîsi Tevzi-i Mükafat Cedveli**, Sene-i tedrisiye 1312-1313, s.19.

1890 yılında faaliyetlerine başlayan Midilli İdadisi, 1897'ye kadar dokuz mezun vermişti. Toplam dokuz mezundan dördü, eğitim hayatlarını daha üst

seviyedeki okullarda devam ettirmişlerdir. Mezunlardan Nazif ve Kenan efendiler Midilli Duyun-ı Umumiye İdaresi'nde memur olarak hayatlarına devam etmekteydiler. Hakkı Efendi Midilli Adliye Dairesi'nde, Hamza Efendi ise Midilli Tahrirat Kalemi'nde memuriyete başlamışlardır.

D) ADALET KURUMLARI VE ADLÎ YAPI

İslam hukuku esaslarının uygulandığı Osmanlı Devleti'nde geçerli hukuk mevzuatını meydana getiren şer'î ve örfî hukukun sınırları kesin çizgilerle ayrılmış değildi. Davaları kazuistik olarak değerlendiren şer'î mahkemelerde fıkıh ve fetva kitapları mevzuatın esasını oluşturmaktaydı. Bir tamamlayıcı olarak, İslam hukukunun devlet başkanına sağladığı, şer'î hukuk tarafından düzenlenmeyen alanlarda, ilkine aykırı olmamak şartıyla hukukî düzenlemeler yapma müsaadesi üzerine, özellikle idare, ceza ve malî hukukun konularını oluşturan alanları kapsayan bir örfî hukuk ortaya çıkmıştır. Şer'î hukuk ise günümüzde şahıs, aile, miras, eşya, borçlar ve ticaret hukukunu ilgilendiren alanlara yoğunlaşmıştır[364]. Nizamiye mahkemeleri kuruluncaya kadar şer'î mahkemeler hakim yargı organı olarak faaliyet göstermişlerdir. Bu arada zimmet sistemi dahilinde gayrimüslimlerin miras, nikah ve vasiyet gibi konuları cemaat mahkemelerine götürme imtiyazı söz konusuydu. İslam hukukuna göre, zimmîler kendi aralarındaki davaların şer'î mahkemelerde görülmesini de isteyebilirlerdi. Ancak zimmîlerle Müslümanlar arasındaki davalar mutlaka şer'î mahkemelerde görülmek durumundaydı. Şer'î mahkemeler gayrimüslim, müste'men ve Müslümanların ortak davalarında da tek yetkili mercii idi.

Osmanlı Devletinde şer'î mahkemelerde yargılama, kadılar tarafından gerçekleştirilmekteydi, ancak Tanzimata kadar sabit bir mahkeme binasından söz etmek mümkün değildir[365]. Yine klasik dönemde kadının adlî görevleri dışında mülkî ve beledî görev ve sorumlulukları da vardı. Kadılar XVIII. yüzyıldan itibaren görev yerlerine gitmeyerek, naibler atamışlardır. Belirli bir maaşı olmayan şer'î mahkeme hakimleri, verdikleri hizmet karşılığında çeşitli harç ve resimler alıyorlardı. Bu durum zamanla birtakım suiistimallere de yol açmıştır. Naipler, topladıkları harçların önemli bir miktarını görevini üstlendiği kadıya vermekte olup çeşitli bahaneler ileri sürerek, ahaliden fazladan harç alma temayü gösterebiliyorlardı. Bu tür suistimalleri önlemek üzere 1838 yılında çıkarılan Tarik-i İlmî'ye Dair Ceza Kanunnamesi ile

[364] Murat Şen, "Osmanlı Hukukunun Yapısı", **Osmanlı**, 6, Ankara 1999, s. 328-330.
[365] İlber Ortaylı, "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme", **Prof. Dr. Bülent Nuri Esen Armağanı'ndan Ayrı Bası**, Ankara 1977, s. 248.

naiplik uygulamasına resmiyet kazandırılmıştı[366]. Tanzimat Fermanı'nın ilanından hemen sonra yapılan bir yasal düzenleme naiplerin tayini ve maaşları hakkında önemli yenilikler getirmiştir. En önemli yenilik olarak, naip tayini şeyhülislama bırakılmış, ayrıca naiplere maaş tahsis edilmesine karar verilmiştir. Böylece kadılar ile naipler arasındaki ilişki sona ermiştir. Söz konusu 1840 tarihli Talimatnamede altı çizilen önemli bir husus ise mülkî işlerin artık yerel meclislere bırakılması; şer'î mahkemelerin sorumluluk alanının sadece adlî-hukukî işler olarak tespit edilmesidir[367]. Maaş uygulaması uzun süreli olmamış, hazineye getirdiği ağır yük nedeniyle Eylül 1841 tarihi ile tekrar mahkeme harçlarının naiplere tahsis edilmesi usulüne dönülmüştür[368].

Geleneksel olarak merkez kaza olan Midilli ve Molova kazalarında iki naibin görev yaptığı Midilli Adası'nda, tanzimat sonrası süreçte, naipler, yerel idare meclislerinin doğal üyeleri olmuşlardır. Bu şekilde, Tanzimattan sonra taşradaki idare meclislerinin ilk nüveleri olarak kabul edilen nizamiye mahkemeleri bünyesinde, şer'î hukukun temsilcisi olarak yerlerini almışlardır. Örneğin, 1840 Ceza Kanunnamesi muhassıllık meclisleri tarafından uygulanmıştır[369]. Bir diğer ifade ile Nizamiye mahkemeleri kuruluncaya kadar ceza hukuku alanındaki davalara memleket meclisleri bakmıştır[370]. Ceza davalarının, nizamiye mahkemelerinin kurulmasından sonra da şer'îat mahkemeleri tarafından ele alınmaya devam ettiği bilinmektedir[371].

Midilli Adası'nda nizamiye mahkemeleri olarak adlandırılan ve Müslüman ve gayrimüslim bütün sınıfların davalarına bakabilen mahkemelerin kurularak,

---

[366] Jun Akiba, "Kadılık Teşkilatında Tanzimatın Uygulanması: 1840 Tarihli Ta'limnâme-i Hükkâm", **Osmanlı Araştırmaları**, XXIX, İstanbul 2007, s. 11-12.

[367] Jun Akiba, "Kadılık Teşkilatında Tanzimatın Uygulanması: 1840 Tarihli Ta'limnâme-i Hükkâm", s. 17.

[368] Ancak naiplerin halktan geleneksel olarak alageldikleri birtakım harç ve resimlerin eskisi gibi tahsiline müsaade edilmemişti: Jun Akiba, "Kadılık Teşkilatında Tanzimatın Uygulanması: 1840 Tarihli Ta'limnâme-i Hükkâm", s. 25-26.

[369] Metin Ünver, **Tanzimatın Midilli Adası'nda Tatbiki**, s. 131-139.

[370] Burada dikkat edilen nokta şahsî hukuk hakkı doğuran davaların öncelikle şer'î mahkemelerde ele alınması, katl suçlarında kısas uygulanması durumunda memleket meclislerinde ayrıca bir ceza davası yargılaması gerçekleştirilmemesi; kısas (diyet) uygulanması durumunda ise ceza kanununa göre memlek meclislerinde ikinci bir yargılama yapılmakta olduğudur: Sedat Bingöl, **Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Taşra Yargı Reformu (Nizamiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876)**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları 2004, s. 63.

[371] Christian Rumf, "Osmanlı ve Türk Hukukunda Avrupalılaşma Hareketleri", **Osmanlı**, 6, Ankara 1999, s. 486.

yaygınlık kazanması, ada sakinlerinin adlî olarak ortak bir paydada buluşmalarını sağlaması açısından önemli bir gelişmedir. Midilli Adası'nın nüfus yapısı düşünüldüğünde, nizamiye mahkemelerinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Önemli bir ticaret merkezi olan Midilli Adası'nda, tüccarlar arasındaki davalara bakmak üzere, 1853 yılında bir ticaret meclisi kurulmuş ve üye olarak bir müslüman ve bir gayrimüslim seçilmiştir. Bu mahkeme, 1850 yılında çıkarılan Ticaret Kanunu ve 1860'da buna yapılan zeyl dahilinde yargılama yapmaktaydı[372]. Nizamiye mahkemelerinin Midilli Sancağı genelinde yaygınlık kazanması için XIX. yüzyılın son çeyreğini beklemek gerekecektir.

Adliye Nezareti kurulduktan bir süre sonra, Osmanlı adalet teşkilatı ciddi bir yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Nizamiye mahkemelerinin teşkilatlarına yönelik hazırlanan kanun (Mehakim-i Nizamiye'nin Teşkilatı Kanunu), adalet teşkilatında köklü değişiklikler öngörüyordu. Bundan birkaç ay önce, 10 Nisan 1879'da yapılan bir düzenleme ile taşradaki divan-ı temyiz, meclis-i temyiz ve meclis-i deavi şeklindeki adlî yapı[373]; istinaf, temyiz ve bidayet mahkemeleri olarak değiştirilmişti[374]. 17 Haziran 1879'da yürürlüğe giren Nizamiye mahkemelerinin teşkilatlarının yapılandırıldığı kanuna göre, her kazada bir bidayet mahkemesi kurulacaktı. Kaza bidayet mahkemeleri bir reis ve iki azadan meydana gelip azalardan birisi başkatip olarak da çalışacaktı. Diğer aza, işlenen cinayetler hakkında

---

[372] Ticaret Kanunu ve mahkemelerde yargılama usullerine yönelik yapılan kanunî düzenlemeler hakkında geniş bilgi için bkz: Gülnihal Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, Ankara: TTK Yayınları 1996, s. 151-159.

[373] İlk olarak 1864 Vilayet Nizamnamesi ile ortaya konulan, 1867 Vilayet Nizamnamesi'nde ise son hali verilerek Osmanlı ülkesinin geneline teşmil olunan adlî yapı uyarınca vilayetlerde divan-ı temyizler görev yapmaktaydılar. Bunlar şer'i mahkemeler ile gayrimüslimlerin cemaat meclislerinin bakmakta oldukları davalar ve ticaret meclislerinin görev alanı haricindeki meseleleri ele alacaklardı. Sancak merkezlerinde kurulması öngörülen, üç müslüman ve üç gayrimüslim üyeden oluşacak meclis-i temyizlerin görevleri vilayetlerdeki divan-ı temzyi ile aynı olacaktı. Sancaklarda ayrıca bir ticaret meclisi bulunacaktı. Kazalarda ise Müslüman ve gayrimüslim toplam üç üyeden oluşacak bir deavî meclisi kuruluyordu (Sedat Bingöl, **Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Taşra Yargı Reformu**, s. 178-179; Musa Çadırcı, Musa Çadırcı, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, s. 279-283; Nizam Önen, Cenk Reyhan, **Mülkten Ülkeye Türkiye'de Taşra İdaresi'nin Dönüşümü (1839-1929)**, s. 172-173.) Nizamiye Mahkemeleri, 1869, 1870 ve 1872 yıllarında olmak üzere artarda yayımlanan üç nizamname ile işlevsel ve yetkin hale getirilmeye çalışılmışlardır. Nizamiye mahkemelerinin görev ve yetkilerini düzenleyen bu üç nizamname hakkında geniş bilgi için bkz: Sedat Bingöl, **Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Taşra Yargı Reformu**, s. 208-215.

[374] Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Mahkemeleri**, s. 202-218. Sedat Bingöl, **Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Taşra Yargı Reformu**, s. 284-292.

ilk tahkikatı ve sorgulamaları yapmakla vazifeli kılınıyordu. Sancak merkezlerindeki bidayet mahkemelerinin ise bir reis, iki aza ve iki aza mülazımından meydana gelmesi öngörülmüştü. Aza mülazımları azalara yardımcı olacaklar; mahkeme reisleri, bunlardan, azaların yerine getirdiği görevleri yapmalarını da isteyebilecekti. Sancaklardaki bidayet mahkemeleri hukuk ve ceza olmak üzere iki daireye ayrılmış, her şubede birer aza ve aza mülazımı bulunması kararlaştırılmıştı. Vilayet merkezlerinde bir reis, dört azadan oluşacak bir istinaf mahkemesi kuruluyordu. Bidayet mahkemeleri yapısında öngörülen daimi azalara Adliye Nezareti'nde sınava girme şartı getirilmişti. Bunun yanında vilayetlerdeki istinaf mahkemelerine birer müddeiumumi, bidayet mahkemelerine ise müddeiumumi muavini tayin ediliyordu. Bunların vazifesi günümüz anlamıyla savcılık olup, atanmaları hakimlerle beraber Adliye Nezareti'nin yetkisine bırakılıyordu. Kısa bir süre için maaşsız çalışan istinaf ve bidayet mahkemeleri azalarına, Eylül 1879'dan itibaren maaş verilmeye başlanmıştı[375].

Vilayetlerde görev yapan adliye müfettişinden de bahsetmek gerekmektedir. Bu memuriyet 1879 yılında ihdas olunmuştur. İngiltere'nin, Anadolu vilayetlerinin adlî teşkilatında reform yapılması yönündeki baskısı üzerine, Osmanlı Devleti her bir vilayete bir adliye müfettişi atayarak, Avrupalı müfettişlerin müdahalelerine fırsat verilmemesini düşünmüştü. Adliye müfettişinin görevi, vilayeti dahilindeki sancak ve kazalardaki tüm mahkemeleri denetlemek ve takip etmektir. Bu şekilde adaletin eşit bir şekilde uygulanması, yargıçların tarafsızlığı, yürütmenin yargıya müdahale etmemesi, davaların halka açık ve zamanında görülmesi ve hakimlerin gizli iştişare etmeleri gözetilir. Mahkemelere istediği zaman girme hakkına sahip olduğu gibi, iştişarelerde hazır bulunabilir, ancak oylamaya katılamaz hatta görüşünü de belli edemezdi. Adliye müfettişinin diğer bir görevi de hapishanelerin denetlenmesi; mahkumların insanca muamele gördüğünden ve temyiz haklarını kullanabildiklerinden emin olunmasıdır. Cezaların doğru bir şekilde uygulandığının ve mahkumların mahkemenin verdiği ceza süresinden uzun tutulmamalarının denetlenmesi de müfettişin görevleri arasındaydı. Bununla beraber, herhangi bir

[375] Sedat Bingöl, **Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Taşra Yargı Reformu**, s. 284-292.

kimseyi görevden alma yetkisi bulunmayan adliye müfettişleri, kendilerine yapılan şikayet ve ihbarları Adliye Nezareti'ne bildirmekle yükümlüydüler.

Yeni adlî teşkilat gereğince, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin sahip olduğu 14 kazanın tamamında birer bidayet mahkemesinin açılması gerekiyordu. Ancak bu tarihlerde devletin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, söz konusu kazaların tamamında aynı anda bidayet mahkemesi açılmasına imkan tanımamaktaydı. Bu durum karşısında Vilayet, sürekli olarak Adliye Nazareti'ne müracaat ederek, vilayetin önemli sekiz kazasında öncelikle birer bidayet mahkemesi kurulmasını teklif etmekteydi. Söz konusu kazalardan üçünde birer şer'i mahkeme mevcut olmakla, yeniden reis tayinine gerek duyulmayıp, nüfusunun tamamını gayrimüslimlerin meydana getirdiği diğer beş kazada kurulacak bidayet mahkemelerine başkan tayin edilmesi gerekecekti[376]. Halihazırda naibe sahip olan kazalar Bozcaada, İstanköy ve Midilli'ye bağlı Molova kazalarıydı. Adliye Nezareti, kalan beş kazada kurulacak bidayet mahkemelerine atanacak reislere bin beş yüz kuruş maaş verilmesini tasarlamış, ancak *Maaşat Kararnamesi* uyarınca yapılan indirim sonucu aylıkları bin ikiyüz kuruşa düşürülmüştür[377]. Neticede Kasım 1880 tarihi itibariyle, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti dahilinde Kaşot, Patmos, Kalimnos, İbsara ve Meis kazalarına birer reis tayin edilerek bidayet mahkemesi teşkil edilmişti[378]. Mevkice önemli bulunan diğer üç kaza, bidayet mahkemesi naip vasıtasıyla yürütülüyordu. Midilli Sancağı açısından bakıldığında ise sancak merkezi olan Midilli kasabası dışında ikinci bir bidayet mahkemesi Molova Kazası'nda açılmış oluyordu. Dönemin adalet teşkilatı yapısı gereği Midilli merkezinde bulunan sancak bidayet mahkemesi, Molova Kazası Bidayet Mahkemesi'nin istinaf mercii durumundaydı[379].

Çalışmamızın birinci bölümünde üzerinde durulan, 1880 yılında kaleme aldığı Midilli Adası'nın ıslahına dair layihada Namık Kemal, mahkemelerin yetersiz olduğundan bahsetmiştir. Midilli gibi büyük ve dağınık yerleşmenin olduğu bir adada bu tarihte sadece iki mahkeme hizmet vermekteydi.

[376] BOA, İ. MMS 68-3182, Lef 5, 6.
[377] BOA, İ. MMS 68/3182, Lef 1.
[378] BOA, İ. MMS 68/3182, Lef 9; 15 Z 1297 (18 Kasım 1880).
[379] Ekrem Buğra Ekinci, **Osmanlı Mahkemeleri**, s. 208.

*Karye ihtiyar meclisleri*ne verilen kanunî yetki ise ceza davalarında ufak-tefek bazı nakdî ceza alınması ve hukuk davalarının sadece sulhen görülmesinden ibaretti[380]. Kasabaya sekiz saat mesafesi olan bir karyede vuku bulmuş bir kavga veyahut yüz elli kuruşluk bir dava için iddia sahibinin kaza merkezindeki mahkemeye kadar gelmesi gerektiğinden, bu tür küçük davalar yolda çekilecek meşakkatten dolayı gündeme dahi gelememekte ve bundan dolayı pek çok ve şiddetli şikayetler olmaktaydı. Ayrıca yüksek olan mahkeme harçları, dava sürecinde "son hükmün zuhuruna kadar birkaç bin kuruş masrafa ihtiyaç göründüğüne nazaran ve buralar halkının ekseriyet üzere murabaha ve selem altında ezilmiş takımından bulunmasına binaen" dava sahiplerinin sürekli şikayetine sebep olmaktaydı[381].

1880 yılında Midilli Sancağı'nda faaliyet gösteren bidayet mahkemesi, hukuk ve ceza dairesi olarak ikiye ayrılmıştı. Hukuk dairesi başkanlığını reis-i evvel unvan ve 2.400 kuruş maaş ile naip üstlenmişti. Mahkemenin bir Müslüman ve bir gayrimüslim olmak üzere iki sivil üyesi kendi toplumları tarafından seçilmekteydiler. Bunlara, aylık 360 kuruş maaş veriliyordu. Ceza dairesi reis-i sani unvanına sahip bir Müslüman tarafından idare edilmekteydi. Ceza mahkemesi reisinin maaşı aylık 1.400 kuruş idi. Her iki mahkeme başkanı da Adliye Nezareti tarafından atanmaktaydı. Aynı şekilde, ceza dairesinde de biri müslüman biri gayrimüslim olmak üzere iki hakim görev yapmakta olup, maaşları hukuk dairesindeki mevkidaşları ile aynı idi. Ceza dairesinde ayrıca iki mülazım görevliydi. Aylık 300'er kuruş alan aza mülazımları Cezayir-i Bahr-i Sefid valisi tarafından tayin olunmaktaydı. Bir de Adliye Nezareti tarafından tayin olunmuş müddeiumumî muavini olup aylık 1.400 kuruş maaş almaktaydı.

---

[380] Karyeler ihtiyar meclislerine küçük çaplı davaları *sulhen* görme yetkisi ilk defa 1864 Vilayet Nizamnamesi ile kabul edilmiş daha sonra 1871 Nizamnamesi tarafından da teyit olunmuştu. Ancak karye ihtiyar meclislerin her türlü ceza muamelesi icrasını gerektirecek davaları ele almak ve ilam vermekten men edilmişlerdir. Bununla beraber nahiye içinde işlenmiş cinayet gibi suçların ilk tahkikatının yapılması nahiye müdürünün sorumluluğundaydı. Karma köylerde her sınıfın davası kendi meclisleri tarafından ele alınacaktı. Diğer bir ifadeyle 1864 Nizamnamesi'nin getirdiği bir köyde yirmi hane ve daha fazla mensubu bulunan cemaatin kendi muhtarını seçebilmesi düzenlemesinin, karye ihtiyar meclislerine dava görme hakkı verilirken dikkate alınmasından başka bir şey değildi. Bu arada bir yukarı idari basamak olarak nitelenebilecek nahiye meclislerine hiçbir şekilde dava göreme yetkisi verilmemişti: Erkan Tural, "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiye-i Vilâyât Talimâtnâmesi", s. 81.

[381] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, s. 46-47.

Aynı tarihte, Midilli Ticaret Mahkemesinin başında, Ticaret Nezareti tarafından tayin olunmuş bir reis bulunuyordu ve maaşı aylık 950 kuruş idi. Mahkemenin daimi üyelerinden bir Müslüman ve bir Gayrimüslim, Eyalet valiliği tarafından atanmış olup aylık 475 kuruş maaş almaktaydılar. Geçici veya onursal aza (*ad honorem*) olmak üzere Midilli'deki tüccarlar tarafından seçimle belirlenen bir Müslüman ve bir gayrimüslim iki üye maaş almamakta ve her altı ayda bir değiştirilmekteydi. Midilli'deki İngiliz konsolos vekilinin verdiği bilgiye göre, yabancı devlet vatandaşını ilgilendiren davalarda mahkemelerin yargı heyetine üç konsolos vekili, üye sıfatıyla katılmak üzere davet olunuyorlardı[382].

Midilli'de yukarıda bahsedilen üç mahkeme, *Düstur*'da yayımlanan kanun ve nizamnamelere, ticaret kanunlarına ve bölgede oluşmuş ticarî teamüllere göre yargılama yapmaktaydı ve karar vermekteydi. Bunun yanında, hukuk ve ticaret mahkemesinin dikkate aldığı önemli bir kanun da *Mecelle* veya tam ismiyle Mecelle-i Ahkam-ı Adliye idi. 1868-1877 yılları arasında Ahmed Cevdet Paşa'nın öncülüğünde bir grup hukukçu tarafından hazırlanarak yürürlüğe giren, toplam on altı kitaptan oluşan mecellenin hazırlanmasında en önemli saiklerden birisi de nizamiye mahkemelerinin yaygınlaşması olmuştur. Özellikle ülke genelinde hızla teşkilatlanan ticaret ve hukuk mahkemelerinin üyeliklerine hukuk bilgisi ve/veya tecrübesi olmayan sivillerin tayin edilmesi, bu şahısların da Dürer ve Mülteka gibi yukarıda bahsettiğimiz Arapça fıkıh kitaplarından yararlanmalarının imkansızlığı, bir medeni kanun hazırlanmasını kaçınılmaz kılmıştır[383]. Türk-İslam hukuk tarihinin ilk medeni kanunu olan Mecelle, nizamiye mahkemelerinde olduğu kadar şer'îye mahkemelerinde de uygulanmak üzere hazırlanmıştır. Özellikle nizamiye mahkemelerinin görev alanları Mecelle'de belirlenen konularla sınırlıdır. Şahıs, aile ve miras hukukunu ilgilendiren konular eskisi gibi şer'îye mahkemeleri tarafından

[382] TNA, "Report by the Vice-Consul Roboly on the Administration of Justice in the Island of Mitylene", **Turkey. No. 8 (1881) [C. 3008] Reports on the Administration of Justice in the Civil, Criminal, and Commercial Courts in the Various Provinces of the Ottoman Empire**, London 1881, s. 142-143. Bu dönemde Konya Vilayeti'ndeki adlî yapı hakkında bir İngiliz raporu için bkz: Musa Şaşmaz, "İngiliz Yüzbaşısı Stewart'ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu (1879-1882)", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 11, Konya 2002, s. 223-238.

[383] Mecellenin hazırlanmasını gerekli kılan diğer sebepler hakimlerin yetersizliği, batının tesir ve baskısı, hanefi mezhebinde farklı görüşlerin varlığı,hukukî-sosyal ve iktisadî değişmelerin bir medeni kanuna ihtiyaç göstermesi diğer önemli sebepler olarak ifade edilmektedir: Mehmet Akif Aydın, "Mecelle'nin Hazırlanışı", **İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul: İz Yayınları 1996, s. 62-72.

ele alınmaya devam etmiştir. Midilli Rumları ise aynı konularda kendi dinleri uyarınca cemaat içi yargı kurumlarına müracaat etmekteydiler. İçerik bakımından din ve mezhep ayrımı yapılmadan Osmanlı toplumundaki tüm sınıflara yönelik hükümlere öncelik verilmiş[384] olması, genele yönelik ortak bir hukukî zemin oluşturma gayretleri içinde Mecelle'nin, nizamiye mahkemeleri önemini ortaya koymaktadır.

Midilli mahkemelerinde lisans sahibi avukatların davalara vekalet etmesine müsaade edilmekteydi. Zamanla Midilli'de Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan bir Avukat grubunun meydana geldiğini görüyoruz. Bunlardan 1894 yılı itibariyle tanınmış olanların sayısı yediyi bulmuştur[385].

Bidayet mahkemeleri Midilli genelinde yaygınlaşıncaya kadar sadece iki şehirde müracaat edilebilecek mahkeme bulunuyordu. Bunun dışında nahiye merkezlerindeki ihtiyar meclisleri yalnızca sulh yoluyla olmak üzere davalara bakma yetkisine sahipti. İlk önce sancak merkezi olan Midilli şehrinde ve Molova Kazası'nda kurulan bidayet mahkemeleri, zamanla Midilli adasının geneline yayılmıştır. Adliye Nezareti bütçesinden söz konusu mahkemeler için tahsisat ayrılmıyordu; çünkü bidayet mahkemesi görevlilerinin maaşları ve diğer masraflar mahkemelerin hasılatından karşılanıyordu. Bu arada kaymakam tayinlerinde merkezin sıkı kontrolü kendini hissettirirken, adliye memurları daha rahat ve yerel olarak tayin edilebiliyordu.

1883 yılının hemen başında, Midilli'ye bağlı Pilmar kazası ve Yunda Adasında iki bidayet mahkemesi kurulmasıyla, Midilli Sancağı'ndaki bidayet mahkemesi sayısı 4'e yükselmişti. Adliye Nezareti'nin onayı ile Yunda Bidayet Mahkemesi reisi olarak Midilli Bidayet Mahkemesi azasından Malaka, Pilmar'a ise Yanko seçilmiştir[386].

Midilli Rumlarının büyük çoğunluğunun kendilerini ifade edecek düzeyde Türkçe bilmemesi, yargılama sürecinde karşı karşıya kalınan önemli bir sorun olmuştur. Midilli Müddeiumumi Muavinliği, merkez ve kazalardaki nizamiye

[384] Osman Kaşıkçı, "Osmanlı Medeni Kanunu Mecelle ve Sultan II. Abdülhamid", **Devr-i Hamid Sultan II.Abdülhamid**, 4, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları 2011, s. 323-324.
[385] Necati Efendi, Mustafa Efendi, Dimestoklu Kınalı Efendi, Yorgi Lazo Efendi, Pandilaki Efendi, Zeharye Efendi ve Lakon Efendi Midilli'nin tanınmış avukatları olarak karşımıza çıkmaktadır: 1311 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 203.
[386] BOA, İ. DH 69774; 11 Ra 1300/20 Ocak 1883.

mahkemelerinde Rumca bilen tercüman istihdam edilmesi için 1883 yılında Mutasarrıf Namık Kemal nezdinde teşebbüste bulunur. Elli bin civarında erkek nüfusa sahip Midilli'nin 6/7'si Hristiyan ve bunların ancak yüzde birinin derdini Türkçe anlatabilecek durumda olduklarını ifade eden Namık Kemal Bey, teklifi olumlu karşılayarak, Midilli mahkemelerine dolgun maaşla birer tercüman tayin edilmesi konusunu üst makamların dikkatine sunmuştur[387].

Namık Kemal, Midilli Adasının bütün kaza ve nahiyelerinde bidayet mahkemeleri kurulmasının gayreti içinde olmuştur[388]. Nüfus bakımından kalabalık olan ve kaza merkezlerine uzak mesafede bulunan Yera, Ayasu, Herse, Mandemande, Kalonya ve Polihnit nahiyeleri sakinleri servet sahibi olup, aralarında meydana gelen hukuk davalarının tamamına yakını Teşkilat-ı Mehâkim Kanunu uyarınca nahiye merkezlerindeki ihtiyar meclislerinin yetkisinin üstünde bulunuyordu. Dolayısıyla, davalar kaza merkezlerindeki ibtidaî mahkemelere götürülmek ve görüşülmek zorunda olmakla, ciddi zorluklar çekiliyordu. Konu, Namık Kemal tarafından gündeme getirilip Adliye Nezareti'nden izin alındıktan sonra, Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Mehmed Nazif Paşa'nın 1 Aralık 1883'te başladığı Midilli ve Limni teftişinin Midilli ayağında, adı geçen nahiyelerde birer bidayet mahkemesi kurulmuştur. Nahiyelerinde mahkeme kurulmasından memnun olan bölge sakinlerinin hem mahkeme için yer hazırladıkları hem de bu yerin tefrişine önemli maddi katkıda bulundukları anlaşılmaktadır[389].

Midilli Mutasarrıfı Namık Kemal Bey ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Adliye Müfettişi Asım Bey'in de hazır bulunduğu süreçte, Yera Bidayet Mahkemesi reisi olarak Mehmed Namık Efendi seçilmiştir. Göreve getirildiğinde 30 yaşında olan Mehmed Namık Efendi, dört sene mahalle mektebinde okumuş, ancak Rüşdiyeye gitmemişti, Türkçe ve Rumca konuşup sadece Türkçe yazabiliyordu. Hukuk formasyonu olmayıp çeşitli yerlerin bidayet mahkemelerinde katip olarak çalıştığını

[387] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları**, **III, Midilli Mektupları-II**, s. 481-483.
[388] Halefi Ağah Efendi'ye gönderdiği mektupta, adanın en küçüğü 5.000 nüfusa sahip nahiyelerinin her birinin aslında kaza hükmünde olduğuna dikkat çekerek, buralarda birer mahkeme kurulması için çok çalıştığını ifade etmektedir: Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 46.
[389] BOA, Y. PRK. UM 6/41; **Bahr-i Sefid,** No. 49; 21 Kanunıevvel 1299/3 Ra 1301/2 Ocak 1884; Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, s. 377.

görmekteyiz ki en son Eylül 1882'de görevlendirildiği Midilli Sancağı Bidayet Mahkemesi Başkatibi olarak çalışmıştı[390].

Mandemande Bidayet Mahkemesi başkanı olarak 29 yaşındaki Neşet Bey görevlendirilmiştir[391]. Rüşdiye mezunu olan Neşet Efendi, daha önce çeşitli mahkemelerin kalemlerinde katiplik yapmış olup son olarak, 22 Ağustos 1882'de getirildiği Midilli Bidayet Mahkemesi Zabit Katipliğini yürütmekteyken, Mandemande Bidayet Mahkemesi başkanı olarak görevlendiriliyordu[392].

Ayasu Bidayet Mahkemesi başkanlığına Abdulmuttalib Abdi Efendi getirilmiştir. Midillili olan Abdi Efendi, göreve getirildiğinde 32 yaşında bulunuyordu. Midilli Rüşdiyesini bitirdikten sonra medresede Arapça ve Farsça eğitimi almıştır. Ayrıca Rumca bilmektedir. Hukuk formasyonu olmayıp, daha önce mahkemelerde katip ve aza mülazımı olarak görev yapmıştır[393].

Kalonya Bidayet Mahkemesi riyasetine getirilen Mehmed Hilmi Efendi, 59 yaşında olup Rumca konuşmaktaydı ve Türkçe yazabilmekteydi. Tecrübeli bir memur olan Mehmed Hilmi Efendi, bir süre Molova Kazası meclisinde azalık yapmış, yaklaşık altı yıl Molova Kazası Mal Müdürü görevini yürütmüştür. İki ay vekaleten Molova Kazası Bidayet Mahkemesi'nde aza olarak çalışmış ve Kasım

---

[390] 1271'de Girit-Kandiye doğumlu olup, 1287 senesinde ilk defa olarak, yani 16 yaşında devlet hizmetine girmiştir. İlk görevi tahrirat kaleminde mülazımlıktır. Girit'te İsfakiye Livası Bidayet mahkemesi'ne 1288'de üçüncü katip olarak tayin olunmuştur. İkinci ve nihayet başkitabet görevleri de vardır. 23 Temmuz 1298'de Midilli Sancağı Ayasu Nahiyesi müdürü olarak 600 kuruş maaşla tayin edilmiştir. 1298 Eylül (Eylül 1882) başlarında aynı maaşla Midilli Sancağı Bidayet Mahkemesi Başkitabetine tayin edilmiştir: BOA, İ. DH 73603, Lef 5.

[391] Neşet Efendi aynı zamanda Namık Kemal'in kayın biraderi idi. Bu tayinden hatıralarından bahseden Ali Ekrem Bey oldukça dürüst bir kişi olarak tarif ettiği Neşet Efendinin bir memuriyette uzun süre kalamamasının sebebinin içkiye düşkünlük olduğundan bahsetmektedir. Bu memuriyette de sadece "beş-altı ay" kalabilmiş ve "serhoşluğu" nedeniyle azledilmiştir: Ali Ekrem Bolayır, **Hâtıralar**, s. 165.

[392] 1272 senesinde Prizrin kasabasında doğmuş olup, ilk devlet görevine 1290 senesinde yani 18 yaşında Prizrin'de Vilayet Mektubi kaleminde başlamıştır. Bulunduğu görevler arasında 1293 senesinde tayin olunup, iki buçuk sene hizmet ettiği mülga Temyiz-i hukuk mukayyidliği var. 10 Mart 1296'da Vudine Kazası Bidayet Mahkemesi Başkitabetine getirilmiş ve 12 Mayıs 1296 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. 22 Ağustos 1882'de Midilli Bidayet Mahkemesi Zabit Katipliğine tayin olunmuştur: BOA, İ. DH 73603, Lef 4.

[393] Midilli'de 1269'da dünyaya gelmiştir. İlk memuriyeti, 22 yaşında iken, Midilli *Meclis-i temyiz-i hukuk* mülazımlığıdır. Bu görevde 3 sene kalmış, sonrasında midilli tahrirat kaleminde mülazemete devam etmiştir. 1881 senesinde 300 kuruş maaşla Midilli Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi zabıt kitabetine getirilmiştir. Ardından söz konusu mahkemenin aza mülazımlığına getirilmiştir (3 Ağustos 1882): BOA, İ. DH 73603, Lef 6.

1881'de, tapu memuru bulunduğu sırada ilave olarak Molova Belediye Başkanlığına getirilmişti[394].

Mustafa Tevfik Efendi, Polihnit Bidayet Mahkemesi başkanı olarak görevlendirilmiştir. Bu sırada 28 yaşında buluan Tevfik Efendi, Midilli'de Rüşdiye mektebini bitirmiştir. İyi derecede Rumca konuşmaktadır. Aralık 1879'da Molova Bidayet Mahkemesi teşkil edildiğinde müstantik muavini seçilmiştir. Yaklaşık altı ay bu görevi sürdürdükten sonra sancak merkezine giderek, Midilli Bidayet Mahkemesi aza mülazımlığında bulunmuştur. Bu sırada, müstantik ve müddeiumumi muavinleri bulunmadığından, *vekaleten* bu vazifeleri de yerine getirmiştir. Sonra, aynı mahkemenin başkitabeti olarak atanmış, bir süre avukat olarak da çalışmıştır[395].

Son olarak, Herse Nahiyesi'nde kurulan Bidayet Mahkemesi'nin başına getirilen Filohnit Efendinin memuriyetinin onaylandığını görüyoruz. 37 yaşında olan Folohnit Efendi, Hanya'da sıbyan ve Rüşdiye mekteplerini bitirmiş, Rumca, Fransızca, İtalyanca ve Türkçe okuyup yazabilmektedir. Daha önce, Pilmar Kazası kaymakamı olarak yirmi ay görev yapmıştır. Mazul kalarak Midilli'de şahsî işleriyle meşgul iken Herse Bidayet Mahkemesi riyasetine getirilmiştir[396].

Görüldüğü gibi, yeni kurulan altı bidayet mahkemesinin başına getirilen reislerin ikisi hariç diğerleri otuzlu yaşlarının başlarında, oldukça gençtirler. Her birine 1.000 kuruş maaş tahsis olunmuştur. İçlerinde hukuk tahsil eden bulunmamakla birlikte, çoğunun geçmişte Midilli Sancağı Bidayet Mahkemesinde görev yapmış olması dikkat çeken bir ortak noktadır.

Midilli'de uzun süre mutasarrıf olarak görev yapan Namık Kemal, nizamiye mahkemelerinin yapısı ve işleyişleri konusunda birtakım eksiklikler tespit ederek, ıslahat önerisinde bulunmuştur. Öncelikle, mahkeme harçlarının yüksek olduğundan[397] şikayet eden Namık Kemal, harçların davacı tarafa mahkemeden önce

---

[394] BOA, İ. DH 73603, Lef 7.
[395] BOA, İ. DH 73603, Lef 2.
[396] 1264 senesinde Girit-Hanya'da doğmuştur. İlk memuriyeti, 23 yaşına bulunduğu sırada Girit Vilayeti İdare Meclisi başkitabeti muavinliğine olmuştur. Bu görevde altı sene kalmıştır. Girit isyanı sonrasında Cezayir-i Bahr-i Sefid merkezi olan Sakız'a çağrılmış ve Midilli Sancağı Pilmar Kazası kaymakamı olarak 1750 kuruş maaşla tayin edilmiştir. 20 ay müddetle göreve devam sonrası infisal etmiştir: [396] BOA, İ. DH 73603, Lef 3.
[397] Mahkeme harçları yabancı gözlemciler tarafından da yüksek bulunmuş ve eleştiri konusu olmuştur. 1881'de İzmir'deki İngiliz konsolosu Dennis 100 Frank kurtarmak için en az 35 Frank masraf etmek gerektiğini yazıyordu: **TNA, Turkey. No. 8 (1881) [C. 3008]. Reports on the Administration of**

ödettirilmesini eleştirmiştir. Fransa'dan alınan kanunlar neticesinde böyle bir uygulamanın yürürlükte olduğunu dile getiren Namık Kemal, şikayet sahiplerinin adalet için ayrıca para ödemesinin insanları zor durumda bıraktığı görüşündedir. Bu nedenle mahkeme harçlarının dava öncesinde değil dava bitiminde tahsil edilmesi gerektiğini düşünmektedir[398].

Namık Kemal'in düzeltilmesini gerekli gördüğü bir diğer husus, naiplerin aynı zamanda bidayet mahkemesi reisi olarak görev yapmalarıdır. Bir yanlış anlamaya mahal vermemek için öncelikle kendisinin ilmiye ricaline muarız olmadığını söyleme gereği duyan Namık Kemal, görevde bulunduğu sırada Midilli'de üç hukuk ve üç ceza mahkemesi reisi ile çalıştığını ve hukuk reislerinin yetkinlik ve beceri bakımından ceza reislerinden üstün oldukları görüşündedir. Şer'î mahkeme reisleri ile bidayet mahkemesi reisinin aynı zat olmasının çoğu zaman ecnebiler tarafından bir yakınma ve suistimal konusu yapıldığına dikkat çekmiştir. Bunun yanında, kazalara tayin olunan şer'î hakimlerinin maaşlarının 750 kuruş gibi az bir para olduğuna dikkat çeken Namık Kemal, "Dersaadet'te uzun uzadı nevbet bekledikten sonra o maaş ile bir kaza niyabetini kabul eden adamlar yüzde doksan dokuz itibariyle ya hırsız veyahut işe yaramaz bir mahluk olacağı akıl ve tecribe ile sabit bulunduğundan kaza mahkemelerinin rüesası düşmanların taarruzatına ve ahalinin şikayatına birer burhan-ı mücessem olmaktadır" diyerek, iki mahkeme reisliğinin ayrı şahıslara verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Nizamiye mahkemelerin yapısı ile ilgili diğer bir eleştirisi ise azalarının halk tarafından seçim yoluyla belirleniyor olmasıdır. Hukuk bilmeyen mahkeme azaların, tecrübe kazanacak kadar görevde kalmadıklarından yakınan Namık Kemal, onların mahkeme reisi veya aralarından iktidar sahibi başka bir kişinin nüfuz ve iktidarına düşebilecekleri veya avukatların abartılarına kapılabilecekleri uyarısında bulunmuştur.

Müddeiumumileri mahkemelerin idaresini elinde bulunduran görevliler olarak kabul ederek, mevcut maaşlar ile yetkin müddeiumumiler bulmanın kolay olmadığına dikkat çekerek, özellikle kazalardaki müddeiumumi muavini vekillerinin

---

Justice in the Civil, Criminal, and Commercial Courts in the Various Provinces of the Ottoman Empire, London 1881, s. 132.

[398] Namık Kemal, **Midilli Risalesi**, vr. 18b-19b.

durumuna bakılmasını istiyor. Her kaza ve nahiyesinde birer mahkeme bulunan Midilli'de, müddeiumumiye ait görevlerin *teftiş memurları* tarafından yerine getirildiğini söyleyen Namık Kemal, oldukça düşük maaşla çalışan teftiş memurlarının köylüden seçilmiş bir mahkemeye yön vermelerinin ciddi sakıncaları olacağı uyarısında bulunmaktadır. Bundan dolayı, her mahkemede mutlaka bir müddeiumumi muavininin görev yapması elzemdir. Aynı şekilde, her mahkemede birer müstantik ve işinin ehli katiplerin istihdam edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Nanık Kemal'e göre, Adliye Nezareti devlete gelir sağlayan nezaretlerden değil iken son bütçede bu nezaret adına birçok gelir göstermiştir. Dolayısıyla mahkemelerin ıslahını malî müzayaka gerekçesiyle reddetmek haklı bir davranış olarak görülemez. Aynı şekilde, Midilli mahkemeleri hasılatı da son dönemde fazla vermiş olmasına karşılık, henüz hiçbirinde müstantik olmaması kabul edilemez bir husustur[399]. Namık Kemal'in eleştirdiği konulardan bazıları, aşağıda görüleceği üzere zamanla düzelirken, bir kısmı ise Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar aynı şekilde devam etmiştir.

Nizamiye mahkemelerinin Midilli'de etkinlik kazanması ve faaliyet sahasını genişletmesi, aynı kanunlar ve yargı erkine tabi kılınan adanın Müslüman ve Hristiyan sakinlerine eşit yargılanma hakkı sunarak, gayrimüslimlerin geleneksel Osmanlı mahkemelerinde dezavantajlı bir konumda bulunduklarına dair Avrupalılar tarafından yerleştirilmek istenen psikolojik algıya ciddi bir set çekebilecektir[400]. Ayrıca, ihtiyar meclisleri kanalıyla Midilli Hristiyanları üzerinde baskı kurarak, bölgesel bir iktidar ve kontrol alanı yaratmaya çalışan ortodoks ruhani reislerinin etkinliğinin kırılması noktasında, adada görev yapmış idareciler tarafından nizamiye mahkemelerine ayrıca bir anlam yüklenmekteydi.

Bir süre sonra, Midilli Adası'nda özellikle nahiye merkezlerinde bulunan bidayet mahkemelerinin kapatılması için girişimde bulunulması, söz konusu mahkemelere gayrimüslim toplumun nüfuz grubu tarafından duyulan tepkinin bir işareti olarak görülmelidir. Namık Kemal, nahiyelerde açılan bidayet mahkemelerinin, dimoyerandiyaların çıkarlarını bozması nedeniyle, bir süre sonra

[399] Namık Kemal, **Midilli Risalesi**, vr. 19b-21b.
[400] Gülnihal Bozkurt, **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)**, s. 114.

Midilli Hristiyanlarının bunların kapatılması için harekete geçecekleri yönünde 1884 yılı sonlarında uyarıda bulunmuştur. Hatta şikayet gerekçelerini de sıralamıştı: Öncelikle mahkeme üyelerinin maaşları gelirlerinden fazla olduğu için önüne gelenden *ceza-yı nakdî* alındığı ileri sürülmekteydi. Namık Kemal bu iddiayı doğru bulmuyor. O sırada bir reisi olmayan Herse Bidayet Mahkemesi hariç diğer bütün mahkemeler aldıkları harçlardan masraflarını fazlasıyla çıkarmakta, üstüne bir de Sandık'a para verdikmekteydiler. İkinci olarak, mahkeme azalarının kanuna aşina olmadığından, işlerin mahkeme reisi elinde kaldığından şikayet edilmektedir. Namık Kemal bu iddiaya, Midilli merkezindeki bidayet mahkemesi azalarının da kanun bilmediği cevabıyla karşılık vermiştir. Dolayısıyla, "madem ki bir dave cahil hükkam eline düşecek, tarafeyne kendi köyünde ibtida-i hak ettirmekten ise bir de yol masrafı ihtiyar etsin şehre kadar gelsin de hakkını burada gaib etsin demekte mana nedir?" şeklindeki cevabı karşısında, iddia sahipleri diyecek bir şey bulamamıştır. Son olarak, dava sahiplerinin nahiyelerde hakkının iptal olunduğu ileri sürülmekteydi ve temyiz için Midilli'ye gitmek zorunda kalarak ekstra masraf ettikleri iddia olunmaktaydı. Buna verdiği cevapta Namık Kemal, Midilli'de görülecek bir davanın istifanı için o sorada vilayet merkezi olan Sakız'a gitmekten ise nahiyelerde görülen davaların istinafı için Midilli'ye gidilmesinin daha az masrafa yol açacağını ileri sürmüştür[401].

Midilli nahiyelerindeki bidayet mahkemelerinin kapatılması talepleri, o sırada Midilli Mutasarrıfı bulunan Fahri Beyefendi aleyhinde birtakım başka suçlamalarla birlikte, 1886 yılında merkezi hükümetin gündemine getirilmiştir. Bunun üzerine gerçekleştirilen tahkikatta, halkın genelinde mahkemelerin kapatılması şeklinde bir istek olmadığı anlaşılmıştır. Konu hakkındaki raporun ilgili bahsindeki ifade, yukarıda Namık Kemal'in dikkat çektiği noktaları teyit etmektedir. Buna göre, ahalinin "yüzde onu nisbetinde olan" kocabaşı, çorbacı ve başka ileri gelenlerin mahkeme teşkilinden evvel halkın kendilerine müracaat etmeleri sonucunda gayri meşru menfaat sağlamaktayken, mahkemelerin tesisi bu menfaatlerine son vermiş olmakla, söz konusu grup mahkemelerin tamamen kapatılmasını istemektedirler. Mahkeme heyetlerinin maaşlarını mahkeme hasılatından almaları nedeniyle hasılatın

[401] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 47.

yeterli miktarda olması heyetlerce istenilen bir husus olmakla, bunların şikayet ve müracaat kaidesine aldırmadan herhangi bir âdi ve küçük bir tartışma bile işitseler, tarafları çağırarak "ceza-yı nakdî" uygulamakta olmaları, paraları olmayan kişilerin mallarının zorla satılması ile cezanın tahsili uygulaması kapatılma talebine sebep olarak ileri sürülmüştür. Ancak bir iki sefer bu şekilde olaylar yaşanmış ise de tüm mahkemeler bu şekilde çalışmamaktadır[402].

Bölge sakinleri arasından seçilen üyelerinin hukuk formasyonunun olmaması gibi eleştirilere rağmen, Midilli Adası genelinde özellikle nahiye merkezlerinde bidayet mahkemelerinin açılması ve ahaliden her sınıfın davalarını bu mahkemelere rahatça getirerek, hakkını arayabilmesi iki açıdan önemlidir: Birincisi, merkezi devlet kontrolündeki adalet sistemi vasıtasıyla hukukun, taşranın en ücra bölgelerinde tahakkuk etmekte olmasıdır. Buna bağlı olarak ikinci nokta, hukuk, egemenliğin en önemli göstergelerinden olmakla, adaletin devlet eliyle dağıtılması aynı zamanda bölgede devletin varlığı ve hakimiyetini göstermektedir. Yerel bir siyasî güç ve fırsat buldukça, mahallî iktidara ortak olmaya çalıştığını yukarıda gördüğümüz konsolos yetkilileri, kendi vatandaşları ve himayelerinde bulunanların çıkarlarını en etkili biçimde korumak adına kapitülasyonlardan kaynaklanan hukukî ayrıcalıklarını devam ettirebilmek çabalarını, nizamiye mahkemelerinin kurulmasından sonra da sürdürmüşlerdir. Bu nedenle de kimi zaman nizamiye mahkemelerindeki yargılama usulüne karşı çıkmışlardır. Örneğin, İtalya'nın Midilli Konsolos vekili Molova, Pilmar ve Yunda mahkemelerini hukuk ve ticaret davalarında merci kabul etmek istememiştir. Bunun yerine, söz konusu davaların, konsolos bulunan yerlerdeki ticaret mahkemesinde görüşülmesi gerektiği iddiasındaydı. Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti üzerinden Hariciye Nezareti'ne ulaştırılan mesele, Hukuk Müşavirliği tarafından incelenmiştir. Ecnebileri ilgilendiren emlakla alakalı davalar ve 1.000 kuruştan aşağı olan, hukukla alakalı maddelerin bidayet mahkemelerinde, 1.000 kuruştan yukarı olan davaların ticaret mahkemesinde görülmesi lazım geleceği hakkındaki irade hatırlatılmıştır. Bu sırada Midilli Mutasarrıfı bulunan Namık Kemal, zaten Hukuk Müşavirliği'nin dikkat çektiği irade üzerine uygulama yapıldığını, ancak Teşkilat-ı Mehakim Kanunu'nun 10. maddesinde, Ticaret

[402] BOA, Y. PRK. ZB 7/68.

Mahkemesi bulunmayan kazalarda, kaza mahkemeleri ticaret davalarına dahi ilgili kanun çerçevesinde bakar şeklinde açık bir ifade bulunduğuna dikkat çekmiştir. Dolayısıyla Molova, Pilmar ve Yunda mahkemelerinin ticaret davalarını görmeye hakkı var iken, İtalya konsolos memuru tarafından "zikrolunan kazalarda ecnebi memuru bulunmadığıçün bu mahkemelerin salahiyetini reddetmekte" gösterilen ısrara nasıl son verilebileceği hakkında açıklama istemiştir[403]. Görüldüğü üzere, Midilli İtalyan konsolosluğu, ticaret mahkemesi bulunmayan yerlerdeki bidayet mahkemelerinin ilgili Kanun uyarınca ticarî davaları görme yetkisini kendisine göre birtakım gerekçeler ileri sürerek tartışmaya açmaya kalkışabilmiştir. Ancak aleyhindeki itirazlara rağmen, bidayet mahkemeleri Midilli Adasının genelindeki varlığını ilerleyen süreçte devam ettirecektir.

Yukarıda kısmen bahsedildiği gibi, Midilli Ticaret Mahkemesi daha eski bir geçmişe sahip olup, bu bakımdan taşradaki benzerlerini de geride bırakmaktadır.

Tablo-18 **MİDİLLİ TİCARET MAHKEMESİNİN YAPISI** **(1895)**
Reis: Vasilaki Tiryakidi Efendi Daimî azalar: Bekir Bey Yorgi Kumpa Efendi Geçici Azalar: Todoraki Efendi Panayot Bostan Efendi Manol İstratyo Efendi Hristofa Noulelis Efendi Katip: Vehbi Efendi
Kaynak: 1313 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 172.

Genel itibariyle, ticaret mahkemelerinin reis ve daimî azaları Ticaret Nezareti'nin teklifi ve padişahın onayı ile tayin olunmaktaydı. Bunlara, belli bir maaş da tahsis edilmektedir. Geçici azalar ise bölgelerin en eski, muteber ve dürüst tüccarları arasından seçiliyordu. Geçici aza olarak seçilmek için en az otuz yaşında ve beş sene kesintisiz ticaretle uğraşmış olmak, hüküm giymemiş ve iflas etmemiş

[403] Midilli Mutasarrıflığı'ndan gelen 31 Mart 1299/12 Nisan 1883 tarihli tahrirat: BOA, HR. HMŞ. İŞO 166/6, Lef 3.

bulunmak şartı vardı. İflas etmiş olup da iade-i itibar eden tüccarların seçilmelerine de izin verilmişti. Geçici azalara maaş verilmemekte, bunlar fahrî olarak görev yapmaktaydılar. Görev süreleri bir yıl olup hepsinin birden görevden ayrılmalarının önü alınmak için ilk sene yarısı bir yıllığına seçildikten sonra, diğer yarısı altı ayda bir yapılan seçimlerle değiştirilmekteydi. Ticaret mahkemelerinin günde beş saat dava görmesi kararlaştırılmıştı. Mahkeme başkanı her altı ayda bir gündemi ve açılış-kapanış saatlerini ilan edecekti, aynı zamanda, bu hususlar mahkeme kapısına da asılacak, ayrıca bölgelerde yayımlanan gazetelerde duyurulacaktı[404]. 1875'ten itibaren ticaret mahkemeleri doğrudan Adliye Nezareti'ne bağlanmıştır[405].

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, 1895 yılında Midilli Ticaret Mahkemesi reisi olarak Vasilaki Tiryakidi Efendi görev yapmaktaydı. Vasilaki Efendi, Midilli yerli halkından olan ve uzun süre söz konusu mahkemenin riyasetini yürüten Abdi Bey'in azledilmesiyle 1882 sonunda bu göreve tayin olunmuştur[406]. Mahkeme reisi olarak görevini devam ettirdiğini, 1900 yılına kadar Salnamelerden takip etmek mümkündür[407]. Bu durumda Vasilaki Efendi en az sekiz yıl süre ile Midilli Ticaret Mahkemesi reisi olarak çalışmış olup tecrübe, bölgeyi tanıma ve benzeri bir çok açıdan bu süreci istikrarlı bir süreç olarak değerlendirmek gerekmektedir. Mahkeme azalarına bakıldığında, birçoğunun gerçekten Midilli'nin önemli tüccarları arasından seçildiği görülmektedir. 1884 yılında geçici azalar arasında yer alan Asimaki Muzale, zeytinyağı fabrikaları olan önemli bir aileye mensuptur. 1886 yılında mahkemenin geçici dört azasından biri olan, 1892-1895 yıllarında ise daimî aza olarak gördüğümüz Yorgi Kumpa diğer önemli bir tüccar olup Midilli'nin en zenginlerinden Kurci ya da Gürcü (Kurtgi) ailesi ile ortak bir aile şirketine sahiptiler. Aynı dönemde, geçici üyeler arasında yer alan Hristofa Noulelis de *Noulelis-Papazoglu* adlı bir şirketin ortağı idi. Ticaret mahkemesinin 1886 yılı geçici azaları arasında yer alan Molla Mustafa Ağa ise gıda işiyle uğraşmaktaydı. 1892-1895 yılları arasında üç yıl daimî aza olarak görev yapan Bekir Bey'in fabrikaları olup ailecek

[404] Sedat Bingöl, **Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Taşra Yargı Reformu**, s. 138-140.
[405] Aziz Tekdemir, Ticaret Nezareti (1839-1876), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 248.
[406] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, s. 173-174.
[407] 1318 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 159.

zeytinyağı üretimi yaptıkları anlaşılmaktadır[408]. Yukarıdaki tabloda yer alan ve 1892'den itibaren mahkemenin geçici üyesi bulunan tüccardan Panayot Bostan Efendi, 1908'de meşrutiyetin ilanı sonrası bağımsız millet vekili olarak Mebusan Meclisi'nde Midilli Adası'nı temsil edecektir.

Midilli Ticaret Mahkemesi 1886 yılında kapatılmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin ülkenin diğer yerlerindeki başka ticaret mahkemelerini de kapatma kararı aldığını görüyoruz. Sebep olarak daha çok, gelirleri düşük olan mahkemelerin bütçeye getirdiği yük ileri sürülmüş, ancak hukukî bir durum çoğunlukla gözden kaçırılmıştır. Ticaret mahkemelerinin yetkilerini aşarak, hukuk ve ceza mahkemelerinin görev alanına giren davalara bakması her zaman devlet adamlarını rahatsız etmiştir. Ticaret mahkemelerinin üyeleri arasında yabancı devlet tebaası tüccarların da bulunması, konuya ayrı bir hassasiyet katmaktaydı. Yabancı tebaanın iç hukuka müdahalesi anlamına gelecek bu *de facto* durum karşısında, Osmanlı Devleti'nin 1886 sonrasında ticaret mahkemelerinin kapatılması şeklinde bir çözüm yolu izlediği anlaşılmaktadır[409].

Bir süre sonra, Midilli sakinlerinin istek ve baskıları üzerine Adliye Nezareti ticaret mahkemesinin yeniden açılmasına karar verilmiştir[410]. Ancak bu sefer mahkeme azalarına maaş tahsisinden vazgeçilerek, geçici ve fahri azalık usulü benimsenmiştir. Reis ve diğer memurlara gerekli maaşlar verilecek, ancak azalar fahri olacaktı. Bu tür mahkemelerin maaş ve sair tüm masrafları gelirlerinden karşılandığından, Midilli Ticaret Mahkemesi'nin 1883-1886 yılları arasındaki gelirlerinin ortalaması alınarak bir hesap yapılmış ve anılan dönemde mahkemenin senelik gelirinin 37.237 kuruş olduğu anlaşılmıştır. 1889 yılında yeniden açılan Midilli Ticaret Mahkemesi, reis ve kaleminde görevli memurlara verilecek maaşlar yıllık otuz altı bin kuruşa sabitlenmiştir[411].

---

[408] Euridice Siphneou, La Ville de Mytilene et sa region. Economie et societe de 1850 a 1912, Ecole des Hautes en Sciences Sociales, Doktora Tezi, Paris 1994, s. 684, 687, 722.
[409] Sedat Bingöl, **Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Taşra Yargı Reformu**, s. 146-150.
[410] BOA, İ. DH 89584, Lef 4; 8 Z 1306/5 Ağustos 1889.
[411] Buna göre mahkeme reisine aylık 1200 kuruş, başkatibe 600 kuruş, görevlendirilecek iki katibe aylık toplam 600 kuruş, iki mübaşire 300 kuruş ve odacıya 50 kuruş olarak öngürülen maaşların yıllık yekunu 33.000 kuruşa ulaşıyordu. Mahkemenin kırtasiye ve sair yıllık masrafı olarak da 3.000 kuruş ayrılarak 36.000 kuruş rakamına ulaşılmıştı: BOA, İ. DH 89584, Lef 1 ve 2.

İncelediğimiz dönemde, başka birçok yerde olduğu gibi Midilli'de de tabiyet sorunu yaşanmakta, Osmanlı tebaasından olan, özellikle ticaretle uğraşan bazı kişiler farklı devletlerin vatandaşı olduklarını iddia edebilmekteydiler. Söz konusu tabiyet sorunu mahkemelerde yapılan yargılamaların usulüne dair çeşitli zoruklar da çıkarmaktaydı[412]. Örneğin, Midilli'de yaşayan Apostol Zafiraki, alacak meselesinden yapılan yargılama sonunda emlaki haczedildiği gibi bazı kira gelirlerine de el konulmuştur. Mahkemede, Rusya devleti vatandaşı olduğunu iddia ettiyse de bu iddia dikkate alınmamıştır. Bunda da *Tabiyet Kalemi*'nin 19 Ağustos 1893'te verdiği ve Apostol Zafiraki'nin Osmanlı tebaasından olduğunu onaylayan resmi tezkire etkili olmuştur[413]. Apostol Zafiraki işin peşini bırakmayarak Rusya Sefaretini devreye sokmuştur. Sefaret, verdiği notada, Zafiraki'nin mağduriyetinin giderilmesini ve kendisine Rusya vatandaşı gibi muamele olunmasını istemiştir. Zafiraki'nin itirazı, mahkemede Osmanlı tebaası gibi yargılandığı ve karma mahkemede yargılanmadığı içindi. Ancak Midilli Mutasarrıflığı yargılamanın Apostol Zafiraki'nin rızasıyla yapıldığını ve mahkeme ilamınının yine rızası üzerine uygulandığını, ancak aradan epeyce zaman geçmesinden sonra *Tabiyet Kalemi*'nin verdiği 28 Ocak 1901 tarihli tezkire ile Rus vatandaşı olduğunun bildirildiğini ifade etmiştir. Mutasarrıf Ali Galib Paşa'ya göre bu işte birbirine aykırı bilgiler veren Tabiyet Kalemi suçludur[414]. Yazışmalardaki ifadelerden anlaşıldığı üzere, gerek merkez gerekse yerel bürokrasinin, tabiyet gibi kapitülasyonlar da göz önüne alınırsa, dönemin Osmanlı bürokrasisinin henüz tam manasıyla bir sisteme oturtamadığı hususta, sadece ilgili kalemi suçlamaları, kolaycı bir yaklaşımdır. Buna karşılık, kalemin verdiği 28 Ocak 1901 tarihli tezkire incelendiğinde konunun karışıklığı kendini gösterecektir[415].

[412] Kapitülasyonlardan kaynaklanan bir uygulama olarak Osmanlı topraklarında yaşayan yabancı devlet vatandaşlarının kendi aralarındaki davalar konsolosluk mahkemeleri tarafından görülmekteydi: Bilal Eryılmaz, **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**,İstanbul: İşaret Yayınları 2010[3], s. 236.

[413] BOA, DH. MKT 580/65, Lef 3.

[414] Ali Galib Paşa'nın Dahiliye Nezareti'ne 15 Ağustos 1318/28 Ağustos 1902 tarihli tahriratı: BOA, DH. MKT 580/65, Lef 1.

[415] Buna göre, daha önce Apostol Zafiraki hakkında verilen; Osmanlı tebaasından ve bedelat-ı askeriyye ile mükellef olduğuna dair kayıt, "vaktiyle Midilli Sancağı Tercümanlığında ecanibe mahsus defterde Rusya tebaası meyanında mukayyed deyu derkenar yazılmış olması bir kayd-ı sahihe mübteni olamayacağı gösterilmiş olduğuna bakılarak" verilmiştir. Dolayısıyla 19 Ağustos 1893 tarihli tezkire bu değerlendirmenin ürünüdür. Bu tarihte Rusya Sefareti'ne hiçbir bilgi verilmemiştir. Fakat Sefaret ile sonradan yapılan yazışmada,; Midilli'de dünyaya gelen Apostol'ün, 1856 senesinde Hoca Bey'e giderek resmen Rusya vatandaşlığına geçmek için müracaat ettiği, 1859'da yemin ederek Rus vatandaşlığına kabul edildiğine dair Rus kayıtlarında bilgi bulunduğu anlaşılmıştır. Buna rağmen

Netice itibariyle, Midilli mahkemesi tarafından uzun yıllar önce yapılmış bir yargılama neticesinde verilmiş olan kararın uygulaması durdurulmak durumunda kalınmış; bundan sonra nasıl hareket edileceği bilinmediğinden Adliye Nezareti'nden açıklama istenmiştir[416]. Konu Babıali Hukuk Müşavirliği tarafından değerlendirildikten sonra Meclis-i Vükela gündemine gelmiştir. Rusya Sefareti Apostol Zafiraki'nin Osmanlı tebaası sıfatıyla yargılanmış ve mahkum edilmiş olmasını kabul etmemekte ısrarcıydı. Hukuk Müşavirliği, Tabiyet Kalemi'nin adı geçenin Rusya vatandaşlığını tasdik etmesinin Rusya Sefareti karşısında Hükümetin elini zayıflattığını; ileride tazminat iddialarına maruz kalınmamak için meselenin bitirilmesi gerektiği görüşündedir. Dolayısıyla mahkemeden Apostol Zafiraki aleyhinde verilen ilamlardan hayata geçirilmemiş olanların icralarının durdurulması; daha önce satılmış olan emlak için adı geçene münasip bir bedel ödenmesi anlaşılması yönündeki tavsiyeleri Meclis-i Vükela'nın 18 Ekim 1903 tarihli kararıyla onaylanmıştır[417].

Midilli İran Şehbenderliği, Midilli'de bulunan İranlı tüccarların davalarının iki yardımcı azanın eklenmesiyle oluşturulacak karma ticaret mahkemesinde görülmesi için müracaat etmiştir. Midilli Mutasarrıflığı konuyu 8 Ağustos 1912'de merkeze ileterek, daha önce böyle bir uygulama olmadığına dikkat çekmiştir. *Hukuk Müşavirliği İstişare Odası* muhtelit mahkemelerin kurulmasının bir protokol veya mukaveleye dayanmadığını, tamamen teamüller uyarınca geliştiğini hatırlatarak, İranlılara ait davalarda böyle bir teamülün teessüs etmemiş olduğunu bildirmiştir. Bu nedenle İran Şehbenderinin talebinin tercivine mecburiyet görülmemiştir. Ayrıca Hükümetin, yabancıların sahip oldukları imtiyazın mümkün olduğunca yenilenmemesi ve kısılmasının bilincinde olduğu ifade edilmiştir[418].

Apostol'ün vaktiyle hazırlanan, yabancı devlet tebaasından olanların kayıtlı olduğu defterde isminin bulunmaması "kendisinin memalik-i şahanede seyyar bir halde bulunmasından ileri geldiği" ilave olarak bildirilmiştir. Bu arada babalığı bulunan Malaka Zafiraki tarafından mahalli nüfus kayıtlarına geçirilmiş olmasının ise doğal kabul edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bunun üzerine Babıali'de Hariciye Dairesi Tabiyet Müdiriyeti usulü dairesinde girdiği Rusya vatandaşlığından hiç ayrılmayan ve asla bedelat-ı askeriyye vermeyen Apostol Zafiraki'nin bu durumunun tanınması gerektiği sonucuna varmıştır: BOA, DH. MKT 580/65, Lef 4.

[416] BOA, DH. MKT 580/65, Lef 7; 25 Kanunıevvel 1318/7 Ocak 1903.

[417] BOA, MV 107/85.

[418] BOA, HŞM. İŞO 105/24; 19 Ağustos 1912.

Midilli Sancağı merkezindeki bidayet mahkemesi ise çalışmalarını kesintisiz olarak sürdürmekteydi. Aşağıda tablo olarak gösterilen 1895 yılındaki durumuna bakıldığında, zaman içinde mahkemenin yapısında birtakım değişikliklerin meydana geldiği görülmektedir.

Tablo-19 **MİDİLLİ BİDAYET MAHKEMESİNİN YAPISI (1895)**	
Hukuk Dairesi	**Ceza Dairesi**
Reis: Abidin Efendi Azalar: Muharrem Efendi Vasilaki Efendi Aza Mülazımı: Şemseddin Efendi Mustafa Efendi Mukavelat Muharriri: Hüseyin Efendi	Reis: Mahmud Bey Müddeiumumî Muavini: Zühdü Efendi Azalar: Bekir Efendi Malaka Efendi Müstantik: Kemal Efendi
İcra Dairesi	**Bidayet Mahkemesi Kalemi**
İcra Memuru: Haydar Efendi İcra Mübaşirleri: Hüseyin Efendi Yorgi Efendi	Başkatip: Ali Bey Zabıt Katipleri: Kadi Efendi Kadir Efendi Kemal Efendi Muharrem Efendi
Kaynak: 1313 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 171-172.	

Hukuk mahkemesinin reisi, eskisi gibi sancak merkezinde görevli naip efendidir. 1879 tarihli kanuna rağmen uzun süre tek aza mülazımı mevcut olan Midilli Hukuk Mahkemesi'nde bu sayı ikiye yükselmiştir. Ayrıca *mukavelat muharriri* adlı yeni bir memuriyetin varlığı dikkat çekmektedir[419]. Daha önce vilayet merkezindeki mahkemede mevcut iken şimdi, sancak bidayet mahkemesi hukuk dairesinde de yerini almış bu memuriyetin ismi, görev sınırının mukavele düzenlenmesi ve benzer konular tarafından çizildiği izlenimi vermektedir. Diğer taraftan, uzun süredir ceza mahkemesinde müstantik bulunmaması sorununun bu tarihte aşıldığı, Kemal Efendinin müstantik olarak listede yer almasından anlaşılmaktadır. Ceza mahkemesinde dikkat çeken bir husus, olması gereken iki aza mülazımına 1895 itibariyle rastlanamamakta olmasıdır. Her iki mahkeme de üyeleri

[419] Bu memuriyetin 1893 yılından itibaren var olduğu görülmektedir: 1311 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 197.

bakımından karma yapısını devam ettirmektedir. Daha önce Hukuk mahkemesi içinde yer alan *icra heyeti* 1892'den beri[420] müstakil bir *icra dairesi* olarak çalışmaya başlamış olup 1895 yılında heyetin bu konumunu devam ettirdiği görülmektedir. Bununla birlikte, görevli sayısı aynı kalmıştır.

İcra dairesinin Midilli Bidayet Mahkemesi'nin en yoğun kısmı olduğu, Vilayetin gazetesi *Bahr-i sefid*'e yansıyan onlarca haciz ve müzayede ilanından anlaşılmaktadır[421]. Bu ilanlardan yapılacak birkaç örnekleme davaların içeriğinin anlaşılması bakımından yararlı olacaktır.

"Midilli Bidayet Mahkemesi İcra Dairesinden[422]:

Midilli'de Devlet-i Aliyye tebaasından Dimestoklu Kınalı Efendinin her biri Komi Karyeli ve tebaa-i devlet-i müşarun-ileyhadan Alibeyzade Mustafa, Ömer ve Hasan beylerin zimmetlerinde Ticaret Mahkemesinin bir kıt'a ilamıyla alacağı olan mebaliğin tesviyesi zımnında medyunların karye-i mezkurede mutasarrıf oldukları beş ve altı ve yedi ve dokuz ve altmış iki numara ile murakkam dört kıt'a zeytinlik ile bir kıt'a arsanın işbu tarih-i ilamdan itibaren on beş gün sonra müzayedeye çıkarılacağı ilan olunur."

24 Ekim 1883 tarihli gazetede yayımlanan başka bir ilam ise şöyledir:

"Midilli Bidayet Mahkemesi İcra Dairesinden[423]:

Bakla Karyeli Panayot Teodori Hacı Dimitri'nin Mestegna Karyesi ahalisinden Andon Hacı Yorgi nam kimisneden ba-ilam alacağı olan mebaliğin tesviyesi zımnında merkuma ihbarat-ı lazime icra olunmuş ise de suret-i muhalefetinin medyunun karye-i mezkure dahilinde Kokulu nam mahalde mutasarrıf olduğu bir kıt'a zeytinliğin taht-ı hacze alınıp işbu tarih-i ilandan itibaren on beş gün sonra müzayedeye çıkarılacağı ilan olunur."

İlanlar arasında Molova, Pilmar, Yunda gibi diğer bidayet mahkemeleri tarafından verilenler de yer almaktadır[424]. İlamlar incelendiğinde, bidayet

[420] 1311 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 119.
[421] Örneğin **Bahr-i Sefid,** nr. 6 (24 Şubat 1298/28 R 1300); nr. 16 (5 Mayıs 1299/1 B 1300); nr. 40 (18 Teşrinievvel 1299/29 Z 1300); nr. 43 (9 Teşrinisani 1299/20 M 1301).
[422] **Bahr-i Sefid,** nr. 19 (26 Mayıs 1299/1 Ş 1300/7 Haziran 1883).
[423] **Bahr-i Sefid,** nr. 39 (12 Teşrinievvel 1299/22 Z 1300).
[424] Örneğin, Molova Bidayet Mahkemesi tarafından verilen alacak-verecek meselesi üzerine haciz ve müzayede hakkında dört değişik ilan: **Bahr-i Sefid,** nr. 24 (30 Haziran 1299/7 N 1300). Yunda Bidayet Mahkemesi İcra Dairesi'nin 16 Ocak 1884 tarihli haciz ve müzayede ilanı: **Bahr-i Sefid,** nr. 51 (4 Kanunısani 1299/17 Ra 1301).

mahkemelerinin Müslüman ve gayrimüslim bütün Midilli adası sakinlerinin çeşitli sorunlarını çözmek için başvurdukları bir merci haline geldiği sonucuna varılmaktadır. XX. yüzyılın başlarında Midilli Sancağı merkezi dahil olduğu halde, Yera Nahiyesi, Ayasu Nahiyesi, Mandemande Nahiyesi, Pilmar Kazası, Polihnit Nahiyesi, Molova Kazası ve Kalonya Nahiyesi'nde olmak üzere toplam 8 bidayet mahkemesinin faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Sancak merkezi dışındaki bidayet mahkemeleri, yapısal olarak hukuk ve ceza dairesi ayrımı söz konusu olmamakla beraber, teşkilatlanmalarında müddeiumumi muavin vekili ve müstantik muavinlerinin yer aldığı aktif yargı kurumları olarak görevlerini sürdürmekteydiler[425].

Bu mahkemelerin dışında, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti merkezinde bulunup, üyeleri Vilayet İdare Meclisi azalarından seçilen bir *idare mahkemesi* görev yapmaktaydı[426]. Mahkemede, usulsüzlük yapmakla itham olunan devlet memurları yargılanmaktaydı. Ayrıca kaçakçılık ve muhasebeye ait meseleler de burada görüşülmekteydi. Örneğin, Namık Kemal Midilli Mutasarrıflığı sırasında Midilli Bidayet Mahkemesi İcra Memuru Haydar Efendi hakkında yolsuzluk ve suiistimal iddialarıyla dava açılmıştır. Haydar Efendi aleyhindeki suçlamalar Evkafa ait bir parayı zimmetine geçirmek, aynı parayı borç olarak aldığı iddiasıyla kefil göstermeye teşebbüs, vergilerden birini defterine kaydetmeksizin alıp bakayada göstermek, bu arada söz konusu verginin tahsili mal sandığına ait iken tahsiline kalkışmaktan meydana geliyordu. Anılan tarihte, Vilayet merkezi olan Sakız'da *Heyet-i ithamiye*'nin Haydar Efendinin beraatine karar vermesi üzerine, Midilli Mutasarrıflığı heyet aleyhine istinaf mahkemesi başkanlığına *iştika-i ani'l-hükkam* (hakimlerden şikayet) için müracaat etmiştir[427]. Heyet-i İthamiyenin görevi, insanların müttehimen mahkeme huzuruna çıkarılması veya beraat ettirilmeleri hakkında karar vermekti[428]. Bundan sonra, dava ilginç bir sürece girmiş ve davalı tarafın iştika-i ani'l-hükkam konusunda istinaf mahkemesinin yetkili olmadığına dair

[425] 1321 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 165-166, 168-171.
[426] Ali Fuat Örenç, **Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, s. 3XIX.
[427] **Bahr-i Sefid,** nr. 1 (20 Kanunısani 1298/23 Ra 1300/1 Şubat 1883).
[428] **Bahr-i Sefid,** nr. 4 (10 Şubat 1298/14 R 1300/22 Şubat 1883).

yapılan itiraz mahkemece reddedilmiştir. Mahkeme, verdiği bu kararın temyize götürülerek, değerlendirilmesinden sonra, toplanmak şeklinde bir karar almıştır[429].

Midilli Sancağı dahilinde görev yapan memurlar aleyhinde açılan davalara ise kaza idare meclisleri bakmaktaydı. Örneğin, Molova Kazası Tielunia (Adissa) Karyesi sakinlerinden Teologos Ralidi, kızkardeşine karşı açtığı arazi davasında kardeşi lehine sahte ilmü haber düzenledikleri gerekçesiyle Adissa Karyesi ihtiyar heyetinden davacı olmuştur.

Molova Kazası Meclis-i İdare'sinde görülen davayı kaybeden Teologo, istinaf ve temyiz davalarını açmak için mevcut yasal süreyi kaçırmıştır; netice itibariyle, hakkını aramak için doğrudan *Şura-yı Devlet Riyaseti Müdde-i Umumiliği*'ne dilekçeyle başvurmuştur[430].

Kendisini, okuma-yazması olmayan (ümmi) biri şeklinde takdim eden Teologos, zaman aşımı süresini kaçırmasını, sürenin dava sonucunun kendisine yazılı tebligatla ulaştığı tarihten itibaren başladığı "zehab-ı cahilanesinde" bulunmasına atfetmektedir. Telogos, müracaatını ve dava sonucunun temyiz edilmesi isteğini iki iddiaya dayandırmakta olup bunları sıralamaktadır. Birincisi, davanın görülmesinde bir usul (usul-ı muhakeme) hatası yapılmıştır. Esas hakkında yaptığı itiraz ise davaya konu arazinin vergisi kendisi tarafından ödenegelmekte olup, bu konuda makbuzları mevcut iken ihtiyar heyeti, kızkardeşinin metropolithaneden aldığı vasiyetname suretine dayanarak, usulsüz ilmü haber düzenlemiştir. Halbuki ihtiyar heyeti, resmi evraka binaen ilmühaber düzenlemekle mükelleftir.

Hemen belirtmek gerekir ki dilekçede kullandığı üslup ve dikkat çekici şekilde Dahiliye Nezareti'nin 6 Mart 1320 tarih ve 7 genel numarasıyla yayınladığı "mülkiye istintak dairelerinin men-i muhakeme kararı itasına selahiyatdar olmadığı" kararına yapılan atıf, davacı Teologos'un bir avukattan veya o zamanki ismiyle dava vekilinden yardım almış olduğunun işaretleridir. Nitekim yukarıda bahsedildiği üzere, bu dönemde Midilli'de tanınmış sekiz dava vekili çalışmaktaydı.

Başvuruyu kabul eden Şura-yı Devlet, konuyu Temyiz Mahkemesi'ne sevk etmiştir. Yapılan değerlendirmede, Teologos aleyhine verilen kararın doğru olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mahkemenin hangi ortamda gerçekleştiği hakkında Molova

[429] **Bahr-i Sefid,** nr. 6 (24 Şubat 1298/28 R 1300/8 Mart 1883).
[430] BOA, ŞD 2367/6, Lef 2; 30 Nisan 1324/13 Mayıs 1908.

İdare Meclisi'nden gönderilen ayrıntılı tutanak[431] ve ayrıca, usulsüzce düzenlendiğinin Teologos tarafından iddia edildiği ilmühaberin içeriği hakkında metroplithane ile irtibata geçerek, vasiyetnameye uygun olduğunu görmesi, Temyiz Mahkemesi'nin, Molova İdare Meclisi'nin verdiği kararı onamasında etkili olmuştur[432].

[431] BOA, ŞD 2367/6, Lef 1.

[432] Gayrimüslimlerin düzenleyerek, kendi milletleri ruhani temsilcilerine sağlıklarında tasdik ettirmiş oldukları vasiyetnamelerin; bir sorun olduğu takdirde resmi makamlarca itibar olunacağı, 1881'de Sadaret tarafından yayımlanan *Tahrirat-ı Samiye* (**Düstur**, I/1, İstanbul 1289, s. 298-300) ile kesin olarak kabul edilmişti. Şura-yı Devlet Temyiz Mahkemesi'nin yukarıdaki kararı, bu uygulamanın sorunsuz çalıştığının da teyididir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BİR EKONOMİK BİRİM OLARAK MİDİLLİ ADASI

A) MİDİLLİ ADASI'NDA SANAYİ ve TİCARET

1-XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Sanayileşme Politikaları

Buhar teknolojisinin gelişmesi, bir süre sonra üretimde geleneksel alışkanlıkların kaçınılmaz olarak değişmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Zeytinciliğin egemen tarım faaliyeti olduğu Midilli Adası'nda zeytinyağı ve sabun üretimi en önemli iki sanayi alanı olmuştur. Daha önce mengene, zeytin değirmenleri ve sabunhanelerde hayvan, kol ya da su gücünden yararlanılmak idi. Ancak özellikle sürdürülebilirlik ve yoğun emek karşısında hakedilen verimin alınamaması gibi birçok problem convensiyonel usulün her zaman çıkmazları olmuştu. Buhar teknolojisinin sanayii alanlarında kullanılması yaygınlaşarak, XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren Midilli Adası'nda da etkili olmaya başlamıştı. Bu etki iki türlü olmuştur; birincisi eski atölyelerin yeni teknoloji ile tanışarak, dönüşmesi, ikincisi ise tamamen yeni teknoloji ile donatılmış "fabrikalar" açılmasıdır.

Klasik olarak kabul gören XIX. yüzyılda, Osmanlı sanayisinin çöktüğü görüşü yakın zamanda tekrar sorgulanmış ve geniş Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerinde farklı sanayi kollarının ortaya çıkan teknolojik ve ekonomik değişikliklere ayak uydurarak I. Dünya Savaşı'na değin mevcudiyetini devam ettirdiği tezi ileri sürülmüştür. Nitekim klasik görüş savunucuları XIX. yüzyıl Osmanlı sanayisini değerlendirirken İngiltere ve Amerika'da bu dönemde hayatiyet kazanan büyük fabrika ve sanayi tesisleri ve bunların kullandıkları gelişmiş *ileri* teknolojiyi argüman olarak kullanmak suretiyle değerlendirmeler yapmışlardır. Buna itiraz eden araştırmacılar, klasik görüşün gelenekselleşmiş söz konusu argümanlarına karşı çıkarak, bu iki değişkenin gereğinden fazla önemli kılındığını düşünmektedirler. Bunun yerine İngiltere ve Amerika'daki sanayi devriminin büyük emek girdisi, düşük seviye teknoloji, el emeği ve çalışma temposuna, Batı üretiminde XIX. yüzyılın neredeyse sonuna kadar önemli rol oynayan değişkenler olarak vurgu yapılmaktadır. Buna göre XIX. yüzyıl Osmanlı merkez ve taşrasında varlığını devam

ettiremeyen birtakım üretim kolları söz konusu olduğu gibi birçok imalat sektörü de değişime ayak uydurarak varlıklarını korumasını bilmiştir[1].

XIX. yüzyılda yeni bir üretim merkezi olarak karşımıza çıkan Osmanlı taşra şehirlerinden birisi de Midilli Adası'dır. Ada sakinleri çoğunlukla, önceki dönemlerde zeytin tarımında sadece üretici olarak yer alırken, teknolojik adaptasyon neticesinde ticarî imalat safhasına daha yoğun olarak katılmaya başlamışlardır. Bu gelişme sonuçları bakımından önemli bir değişiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Midilli genelinde gerçekleşen zeytinyağı ve sabun üretimindeki teknolojik devrim öncelikle elde edilen ürün miktarını önemli ölçüde artırmıştır. Bu değişimin üretici ve çalışanların kazançlarına olumlu olarak yansıdığını diğer kaynaklardan teyit edilebilmekteyiz. Üretimde gerçekleşen teknik değişiklik ve daha büyük zeytinyağı fabrikalarının/imalathanelerinin kurulmasının doğal bir sonucu olarak işgücüne yönelik talep artmıştır. Bu bakımdan Midilli Adası'nda XIX. yüzyılın son çeyreğinde bir işçi sınıfının varlığından söz edilebilir. Bütün bunların Midilli'nin sosyal hayatı üzerinde birtakım etkileri olmadığını düşünmek doğru olmayacaktır. Nüfus artışı ve işgücü arasındaki karşılıklı ilişki bunlardan birisi olarak gösterilebilir. Biraz açmak gerekirse Midilli Adası'nın sahip olduğu nüfus miktarı zeytinyağı ve sabun üretiminindeki teknolojik değişim sürecinde önemli bir katkı sağlamış ve ileriki yıllarda görülen nüfus artışı ise bu değişimin bir sonucu olmuştur denilebilir.

Bu aşamada öncelikle cevap aranması gereken sorular zeytinyağı üretiminde fabrikalaşma olarak formülize edilebilecek bu değişimin kaynağı ve gelişiminde rol oynayan etkenlerin neler olduğu, teknoloji transferinin boyutları ve önem derecesidir. Diğer önemli bir konu merkezi idarenin teknoloji transferi ve fabrikalaşmaya hangi seviyede katkıda bulunduğudur[2].

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti III. Selim döneminde ağırlıklı olarak askerî gerekçelerle Avrupa'da gelişen yeni üretim teknikleri ve üretim araçlarının ithaline

---

[1] Donald Quataert, "The Context of Technology Transfer: Mechanisms and Obstacles", **Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire 1800-1914**, İstanbul-Strasbourg: The Isis Press 1992, s. 3-4.

[2] Devletin, bazı bölgelerde XIX. yüzyılın son çeyreginde görülen sanayileşme hamlesine yaptığı katkının boyutunu Uşak örneğinde sorgulayan bir çalışma için: Biray Çakmak, "Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Bir Batı Anadolu Kazasında Sosyo-ekonomik Yapı: Uşak (1876-1908)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, özellikle s. 77-158.

dayanan bir sanayileşme programını uygulamaya koymuştu. Söz konusu programın dahili gelişmeler neticesinde başarısızlığa uğramasından sonra, daha önceki model üzerinden yani devlet eliyle sanayileşmenin gerçekleştirilmesini hedefleyen uygulamalara II. Mahmud döneminde de devam edilmiştir. 1840 sonrası Kırım Savaşı'nın sonuna kadar, Osmanlı Devleti'nin sanayi yatırımlarının zirveye çıktığı ve imalata dönük yoğun yatırımların gerçekleştirildiği bir istisnaî dönem olarak nitelenmiştir[3]. Bu dönemde merkezî hükümetin, üzerinde henüz genel bir değerlendirme yapılmayan, başka bir teşebbüsü ise belli geleneksel üretim tekniklerini değiştirerek hem kapasiteyi hem de kaliteyi artırmaya yönelik bölgesel uygulamalarıdır. Örneğin Uşak halılarına olan iç ve dış talebin artırılması için 1846 yılında bölge tüccarlarından Hacı Mehmed Ağa ile Hacı Ahmed Ağa'nın Meclis-i Ziraat'te yaptığı görüşmeler neticesinde Uşak ve Gördes kazalarına 800 ve 500 kese sermaye akçesi verilmesi; ayrıca Avrupa'dan getirtilecek makineler için 100 bin kuruş kredi sağlanması kararlaştırılmıştır[4]. Birkaç sene sonra, 1849 yılı sonunda Midilli Kaymakamı tayin olunan meşhur Kulaksızoğlu İsmail Paşa, zeytinyağı üretiminde Avrupa'da icad edilerek, kullanılmakta olan yağ makinelerin Midilli'ye getirilerek kullanılması halinde görülecek faydaları ada sakinlerine anlatmak ve ahaliyi teşvik etmek şartı ve sorumluluğu ile kaymakamlığa getirilmiştir. Bu tür uygulamalar, artık devlet eliyle merkezden yayılacak bir sanayileşme düşüncesinin yerini, devlet destekli sivil girişimciler vasıtasıyla bölgesel sanayileşme fikrine bırakmaya başladığının ilk işaretleri olmaları nedeniyle önemlidir[5].

Osmanlı Devleti'nin sanayileşmede ağırlık merkezini şahsî girişimlere kaydırması sürecinde 1860'ların ortalarında kurularak 1874'e kadar faaliyet gösteren Islahat-ı Sanayi Komisyonu kayda değer bir yere sahiptir. Amaçları arasında esnafın

---

[3] Edward C. Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi. Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler**, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları 1992, s. 37-52; Rıfat Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1988, s. 47-56.

[4] Biray Çakmak, Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Bir Batı Anadolu Kazasında Sosyo-ekonomik Yapı: Uşak (1876-1908), s. 82-83.

[5] 1859-1860 yıllarına ait İngiliz konsolosluk raporuna göre Kulaksızoğlu İsmail Paşa'nın oğlu kısa bir süre önce en yeni modelden bir buharlı zeytin mengenesi ithal etmiş ancak yerli ahalinin bilgisizliği, kıskanç karakterleri ve batıl inançları, nafakalarının temininde neredeyse tamamen bağımlı oldukları zeytinyağının üretiminde bu yenilikçi ve yararlı üretim şekline muhalefet göstermektedir: **Abstract of Reports of the Trade and C. Of Various Conutries and Places, for the Years 1859, 1860 [3054]: Recived by the Board of Trade (Through the Foreign Office) from Her Majesty's Consuls,** s. 189.

şirketler halinde birleştirilmesi de bulunan Komisyon, bu yolla oluşacak ekonomik gücün makine ithalatı için kullanılarak, seri üretime geçiş ve ürün kalitesinin artırılmasını hedeflemekteydi[6]. Bu komisyon ve uygulamaya konulan sanayi geliştirme programları Osmanlı Devleti'nde fabrikalaşmanın, özel teşebbüs eliyle geliştirilmesi için atılan kararlı resmi girişim olarak nitelenmekte olup, 1870'lerden başlayarak hayata geçirilen özel teşebbüsün fabrika kurmasını teşvik edici yasal düzenlemeler bu kararlı adımların tamamlayıcısı olarak görülmüşlerdir[7].

2-Midilli Adası'nda Zeytinyağı Üretimi ve Makineleşme Denemeleri

Midilli Adası'nda zeytinyağı üretimi ve ticaretinin gelişimine devletin yaptığı ilk önemli katkı yed-i vahid uygulamasının kaldırılması olmuştur. Bilindiği gibi provizyonim olarak adlandırılan öncelikle iç talebin karşılanmasına yönelik bir yaklaşıma sahip Osmanlı Devleti için başkentin iaşesinin teminini öncelikli bir konuydu. Havayic-i Zaruriyeden olan zeytinyağının İstanbul'un ihtiyacı için yeterince, zamanında ve sürekli tedarik edilebilmesi için değişik dönemlerden farklı uygulamalara gidildiği görülmektedir. Örneğin 1817-1818 yılından itibaren ihtiyacın karşılanmasına yeterli olacağı düşünülen senelik toplam 100 bin kantar zeytinyağının, üretimin en yoğun yapıldığı bölgelere kapasiteleri oranında dağıtılarak, sene içinde İstanbul'a gönderilmekle yükümlü kılınmışlardır[8]. *Tezkire sistemi* olarak adlandırılan bu uygulama bir süre sonra, özellikle yeni kurulmakta olan Asakir-i mansura Ordusu'nun ihtiyaçlarının karşılanması için kaynak yaratılması düşüncesinin de etkisiyle, yerini *yed-i vahid* uygulamasına bırakmıştır[9]. Zeytinyağı ve sabundan yed-i vahid uygulamasının kaldırılması 1838 yılında yed-i vahidin tamamen ortadan kaldıran Baltalimanı Ticaret Anlaşmasından birkaç sene

[6] Rıfat Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, s. 95-114; Abdullah Martal, **Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme. XIX. Yüzyıl**, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları 1999, s. 33-36.

[7] Donald Quataert, "Technology Transfer and Factory Establishments in the Ottoman Empire", **Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire 1800-1914**, İstanbul-Strasbourg: The Isis Press 1992, s. 30-31.

[8] Midilli Adası'nın bu sevkiyatta payına 45.500 kantar zeytinyağ isabet etmiştir: Faruk Doğan, "Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı (1800-1925)", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 87.

[9] Zeytinyağı dışında sabun, ipek, tütün, afyon gibi yüksek kâr getiren ve devamlı kaçakçılık konusu olan ticarî ürünler esas itibariyle devlet tekeli anlamına gelen yed-i vahid uygulaması kapsamına alınmışlardır: Faruk Doğan, Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı (1800-1925), 90-92.

önce, 1833 yılında gerçekleşmiştir[10]. Zeytinyağı üzerinden yed-i vahid usulünün kaldırılmasından sonra üreticinin derhal serbest ticarete geçmesi söz konusu olmamış, İstanbul'un ihtiyaç duyduğu yağın temini ve zeytinyağı ticaretinin yabancıların eline geçmesinin önlenmesi için bölgeler, yıllık muayyen miktar zeytinyağını öncelikle İstanbul'a sevketmeyi taahhüt etmişlerdir[11]. İstanbul tertibi zeytinyağı ve sabun tahsili ile esasında bir bakıma tezkire usulüne dönülmüş oluyordu. Bir farkla ki üreticinin gönderdiği zeytinyağı satış fiyatı devlet tarafından sabitlenmeyecek, sadece fiyatların aşırıya kaçmaması ve yağ ticaretinin birtakım madrabazların kontrolüne girerek, karaborsa ve fahiş fiyat uygulamaması olmaması için yeni getirilen uygulamaya göre fiyatlar devlet tarafından denetlenecekti. Bölgelerde üretilen zeytinyağının ticaretinin tamamen serbest olarak yapılabilmesi Tanzimat Fermanı'nın ilanından hemen sonra mümkün olmuştur. Devlet 1840 yılından itibaren, aşar vergisi toplandıktan sonra, üreticiyi zeytin ve zeytinyağı mahsulünü istediği yere satmakta serbest bırakmaya karar vermiştir[12]. Dolayısıyla 1840 yılı Midilli Adası'nda tamamen ticarî kaygılarla ve markete yönelik zeytinyağı üretiminin başladığı bir tarih olarak kabul edilebilir[13].

Osmanlı Devleti'nde zeytinyağı, zeytinin geleneksel olarak mengene, değirmen veya masura olarak adlandırılan yapılarda öğütülmesiyle elde edilmekteydi. Bu üretim tarzında kullanılan yöntemin basitliğinden, özellikle sıkma aşamasında yeterince güç uygulanamamasından dolayı prina olarak bilinen zeytin posasında olması gerekenden fazla yağ kalmaktaydı. Geleneksel yöntemden kaynaklanan diğer bir sorun elden edilen yağın kalitesinin düşük olmasıydı. Midilli gibi yerlerde özellikle su değirmenlerinin mevsim şartları dolayısıyla geç faaliyete başlaması, ürünü korumak isteyen çiftçiyi zeytini tuzlamaya yöneltiyor, bu ise yağın kalitesine olumsuz etkiliyordu[14]. Su gücü ile çalışan zeytinyağı değirmenleri doğal

[10] Zeki Arıkan, "İstanbul-Midilli Arasında Zeytinyağı Ticareti", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXV/40, Ankara 2006, s. 19-21; Gülden Sarıyıldız, "İstanbul Sabun Tahsisatı ve Bu Tahsisatta Sabuncu Esnafının Yükümlülükleri", **Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri** (İstanbul: 9-10 Mayıs 2002), Bildiriler, II, İstanbul 2003, s. 371.
[11] Faruk Doğan, Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı (1800-1925), s. 92-98.
[12] BOA, İ. DH 283; 1 Za. 1255/6 Ocak 1840. Ayrıca Faruk Doğan, aynı tez, s. 105.
[13] Evridiki Sifneos, "On Entrepreneurs and Entrepreneurship of the Olive-oil Economy in the Aegean: The Case of Lesvos Island", **The Historical Review**, I, 2004, s. 250.
[14] Faruk Doğan, Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı (1800-1925), s. 165-167; Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları**, **III, Midilli Mektupları-II**, s. 37.

olarak derelerin kuvvetle aktığı dönemlerde faaliyet göstermekteydiler. Dolayısıyla yaz aylarında birçok değirmen faaliyetine ara vermek zorunda kalıyordu. Bu zorunlu tatil üreticiyi mağdur etmekte olup, birçok defa şikayet mevzusu olmuştur. Değirmenler çalışmadığı için bekleyen zeytinler bir süre sonra fermante olarak, elde edilen yağın kalitesini düşürmekteydi. Kullanılan yöntemler hem üreticinin hem de sonuç itibariyle vergi kaybına sebep olduğu için devletin zarar etmesine yol açıyordu.

Osmanlı Devleti'nin, özellikle XIX. yüzyılın ortasından itibaren zeytinyağının üretimi ve ürün kalitesini artırarak, zeytinyağı ihracatını teşvik eden bir yaklaşım içinde olduğu görülmektedir. Kulaksız-zade İsmail Paşa'nın oğlu Halil Razi'ye Midilli, Ayvacık, Edremit, Kemer, Ayvalık, Emrudabad'da toplam 12 zeytinyağı fabrikası açması için 1867'de verilen imtiyaz şartnamesindeki maddeler buna en önemli delildir[15]. Buna göre, 7'si Midilli Adası'nda olmak üzeren kurulacak 12 fabrika "vapur veyahut su kuvvetiyle hareket edecek ve su cendereleri vasıtasıyla" çalışacaktı. Yani aynı dönemde Avrupa'daki örnekleri gibi hidrolik veya buharla çalışan makinelerin kullanılması öngörülmüştü. Bunun için Avrupa'dan getirtilecek "vapur makineleri ve su cendereleri" gümrük resminden muaf tutulacaktı. İmtiyazı kuracağı şirket aracılığı ile hayata geçirmeyi planlayan Halil Razi Bey'in girişimi yeterli ilgiyi göremeyerek, gerekli hissedar bulunadığından hayata geçememiştir. Bir süre sonra teşebbüsünü revize eden Halil Razi Bey, tamamen kendi sermayesi ile biri Midilli diğeri Edremit'te olmak üzere Avrupa usulü ile iki fabrika kurmaya yönelmiştir[16]. Fabrikalarda kullanılmak üzere Londra'dan getirteceği makineler için gümrük muafiyeti talebi karşısında devlet adamları, makine kullanılarak elde edilen yağın daha leziz, kaliteli ve miktarının yüksek olacağı görüşündeydiler. Kendisini teşvik olmak üzere ruhsat bedeli olan 20 Osmanlı altınından muaf tutulması ve yurtdışından getirteceği makinalardan gümrük resmi alınmamasına karar verilmiştir. Özellikle Şura-yı Devlet'te yapılan görüşmelerde dile getirilen, Halil Razi'ye verilen bu iznin, ticaret ve sanatla meşgul olan diğerlerine de teşvik ve ümit olacağı ve makineler kullanılarak, yeni usulle yağ çıkarılmasının artmasını sağlayacağı

[15] BOA, **Mukavele Defterleri**, I, s. 334-335; A. MKT. MHM 376/87; Faruk Doğan, Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı (1800-1925), s. 187-188.
[16] BOA, İ. ŞD 11/534, Lef 8; 9 N 1285/25 Aralık 1868.

beklentisinin altı çizilmelidir. Bu gibi fabrikalarda çıkarılan yağ, *usul-i adiyeye* nispetle gerek *nefaset* gerekse *miktarca* pek farklı olacağından Halil Razi Bey'e izin verilmesi, bu işi yapan diğerlerine şevk ve ümit kaynağı olacağı, böylece yeni usul üzere yağ çıkarılması artacak olması düşünceleri dahilinde ruhsat verilmiştir[17]. Cezayir-i Bahr-i Sefid ve Hüdavendigar vilayetleri yöneticilerine bu konuda gerekli teşviklerde bulunmaları için direktif verilmesi kararlaştırılmıştır[18].

3-Midilli Adası'nda Zeytinyağı Üretiminde Makineleşmenin Başlaması (1880)

Osmanlı Devleti 1873 sonbaharında yaptığı düzenleme ile topraklarında kurulacak fabrikalara buhar ve saire gücüyle çalışan makineler ve alet-edevatın ithalinde bir defaya mahsus gümrük vergisinden muafiyet getirilmesini kabul etmiştir. 15 yıl süreyle kabul edilen bu düzenleme sonraları on yıllık süreler ile iki defa uzatılmıştır[19].

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zeytinyağı üretiminde uygulanan metodun değiştirilerek, makineli üretimin yaygınlaşmasına çalışıyordu. Yurt dışından bu amaçla ithal edilecek makine, kazan ve diğer alet-edevatın bir defa olmak üzere gümrük vergisinden muaf tutulması kararı zeytinyağı üretimini doğrudan etkileyen, çok önemli bir adamdır. Kurulacak fabrikalara buharlı makine konulması için Ticaret ve Nafıa Nezareti'nden ruhsat almak gerekiyordu. Nezaretin önce Umur-ı Nafıa Komisyonu, daha sonra Fen Müşavirliği ülke genelinde açılacak her türlü fabrikada kurulmak istenen makinaların *Nizamnamesi* uyarınca yerleştirilmesine çalışıyor ve gelen müracaatları sonlandırıyordu[20]. Buharlı makine kullanmak isteyen fabrikalar Nezarete bu yönde müracaatta bulundukları sırada, fabrikanın coğrafî konumunu gösterir plan ve harita da sunmak zorundaydılar. Ayrıca bölgenin idarî konumu itibariyle karye muhtarları, nahiye meclisleri, belediyeler veya ilgili diğer mülkî birimden kurulacak yer itibariyle fabrikanın bir

[17] BOA, A. MKT. MHM 432/35.
[18] BOA, İ. ŞD 11/534, Lef 1; 23 Ş 1285/9 Aralık 1868.
[19] "On Beş Seneye Kadar Avrupa'dan Celbolunacak Makine ve Fabrika Alatının İlk Defada Rüsum-ı gümrükten Muafiyetine Dair İlan, 23 B 1290/16 Eylül 1873", **Düstur**, I/3, s. 398. Bu karar Mart 1889'da on yıllığına uzatılmıştır: **Düstur**, I/6, Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası 1939, s. 320-321; BOA, İ. TNF 5/1317 Z-23.
[20] "Sabit Vapur Makinelerine Mahsus Nizamname" adlı bu yönetmelik 1862 yılında yürürlüğe girmiştir. Bkz: **Düstur**, I/2, Dersaadet: Matbaa-i Amire 1289, s. 441-445.

sorun teşkil etmeyeceğini onaylayan yazılar da alınmaktaydı. Bu bakımdan, *Buhar Makinelerinin Vaz ve Tesisine Dair Ruhsatname* fabrikanın ruhsatnamesi konumundadır. Girişimcinin Nafıa Nezareti'nden söz konusu ruhsatı almasından sonra, fabrika için yurt dışından getireceği makine ve diğer alet-edevatın gümrük resminden muaf tutulması Babıali'nin onayına sunulmaktaydı. Yani ruhsat verilmesi ilk aşama olup, akabinde gümrük vergisinden muafiyet için süreç başlamaktaydı.

Midilli Adası'nın değişik yerlerinde tesis olunan zeytinyağı ve sabun fabrikaları için çoğunlukla türü ve kapasiteleri açısından benzer, bazen aynı tip makine, kazan ve sair alet-edevatın ithal edilmiş olduğu görülmektedir[21]. Düşük beygir gücünü sahip makinelerin tercih edilmesi en önemli ortak yönü oluşturmaktadır. Makine ithalatının büyük çoğunluğu İngiltere'den ve kısmen de Fransa'dan yapılmaktaydı.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla ithal edilecek makinelerin gümrük vergisinden muaf tutulması için Midilli'den yapılan ilk müracaat 1880 yılında gerçekleşmiştir. Pilmar Kazası Patmoz karyesinde Dimitri Lagomidi, açacağı zeytinyağı fabrikasında kullanılmak üzere yurt dışından getirtilecek makine ve aletlerin gümrük vergisinden muaf tutulması uygulamasından yararlanmak istemekteydi. Vekili aracılığı ile yaptığı müracaat önce Turuk ve Meabir İdaresi tarafından incelenmiş ve Osmanlı ülkesinin herhangi bir yerinde fabrika inşa edilmesi için mahalli idarelerce ruhsat verilmesi yeterli ise de açılacak fabrikada makine bulunması halinde ruhsat verme yetkisinin Nafıa Nezareti'nde bulunduğu hatırlatılmıştır[22]. İstenilen gümrük muafiyeti tereddütsüz sağlanmıştır[23]. Elimizde bulunan ve biraz aşağıda bahsedilecek olan fabrikalar hakkındaki istatistiklerde bu tarihlerde Midilli'de makine kullanan toplam zeytinyağı fabrika sayısının 12 olduğu anlaşılmaktadır[24]. Nizamnamesi gereğince

[21] Mesela Benly kardeşler ve ortakları tarafından Panayoda karyesinde kurulan zeytin fabrikası için Avrupa'dan getirilen toplam 33 kalem makine ve diğer aksamı gösterir defter (BOA, T (des) 678-96, Lef 1) ile Pigi karyesinde kurulan Mihalaki Bino'ya ait zeytinyağı fabrikası için getirtilen toplam 33 kalem malzeme (BOA, T (des) 678-97, lef 1) aynı türden ve miktardan oluşmaktadır.

[22] Nafıa Nezareti'nden Başvekalet'e 8 Z 1297/11 Kasım 1880 tarihli mazbata BOA, İ. MMS 69/3219, Lef 3.

[23] 11 B 1298/9 Haziran 1881 tarihli irade: BOA, İ. MMS 69/3219, Lef 5.

[24] Bunlardan bir tanesi Dimitri Papusanis tarafından 1870 yılında Pilmar'da açılan buharlı zeytinyağı ve sabun fabrikasıydı. Bu fabrika aynı zamanda Pilmar'ın ilk buharla çalışan işletmesiydi. Dimitri Paputsanis fabrikasında kullanacağı makineleri seçmek amacıyla bizzat İngiltere'ye gitmişti: Evridiki Sifneos, "The Transferring of Technical Known-how", **Soapmaking in Lesvos. A Memento**, ed. Evridiki Sifneos, Athens 2002, s. 173.

içinde makine kullanılacak fabrikaların inşaatı sırasında mahalli idareden değil doğrudan Nafıa Nezareti'nden ruhsat alınmasına dair kuralın, uygulamada henüz tam olarak yerleşmediği anlaşılmaktadır[25].

4-Midilli Adası'nda Açılan Fabrikalar ve Makine İthalatı

Ele aldığımız dönemde, Midilli Sancağı'nda çeşitli sanayii dallarında kullanılmak üzere Avrupadan gerçekleştirilen makine ithalatı hakkında, şimdilik ulaşabildiğimiz bilgiler, aşağıda tablo olarak verilmiştir. İncelendiğinde, ithalatın ağırlıklı olarak zeytinyağı, un ve sabun üretiminde kullanılacak makine ve alet-edevata yönelik olduğu anlaşılacaktır. Bazı girişimciler zeytinyağı ve un üretimini birlikte yapmayı mümkün kılacak üretim araçları getirttikleri gibi, bazıları da sabun ve zeytinyağını birlikte üretmek üzere tesisler kurmuşlardır. Zeytinyağı üretmek üzere kurulan fabrikalar içinde iki tanesi farklılık arz etmekte olup, bunlar zeytinin küsbesinden (prina) yağ elde edilen fabrikalardır. Bu alanların dışında Midilli'de açılan kireç, soda, iplik, fıçı, Amerikan bezi ve deri fabrikaları için yurt dışından makine ve çeşitli aletlerin ithal olunduğunu görüyoruz. Kurulan fabrikaların Midilli Sancağı genelindeki dağılımına bakıldığında, Midilli Sancağı merkezi ile Pilmar Kazası'nın ön plana çıktığı görülecektir. Özellikle Pilmar'ın merkezi Patmoz Karyesi zeytinyağı ve sabun sanayii için çok önemli bir merkez konumuna yükselmiştir. Midilli merkezinde kurulan fabrikalar ise büyüklükleri bakımından dikkat çekicidirler. Bunlar arasında Atnaş Bostan (Athanassiaadis Boustanis) ve Oğulları Şirketi tarafından 1901 yılında kurulan prina fabrikası, yine aynı yıl Midilli kasabası haricinde Karatepe mevkiinde Asimaki Muzale tarafından kurulan, işlev bakımından türdeşlerinden oldukça farklı olup başta zeytinyağı olmak üzere birçok değişik alanlarda üretim yapan fabrika, Yorgiyadi kardeşler tarafıdan Küçük Ilıca civarında 1903'te kurulan iplik fabrikası, Apostol Hristodolo Athanassiadis'in 1908 yılında

[25] Uzun süre geçmiş olmasına rağmen uygulamada yaşanan bu yöndeki sıkıntının giderilememesinden ötürü türm vilayet ve müstakil mutasarrıflıklar uyarılarak Nafıa Nezareti tarafından verilmesi gereken ruhsatların bazı yerlerde ruhsatiye bedeli de tahsil olunarak, belediyeler tarafından verildiği; daha sonra fabrika sahibinin gümrük vergisinden muaf tutulmasını istediği alet ve edevat konusunda Nafıa Nezareti'ne müracaatı sırasında karşılıklık yaşandığına dikkat çekilmiştir. Netice itibariyle de işlemler uzamaktadır. Buhar makinalı fabrikaların bundan böyle ruhsat işleri, Nizamnamesi uyarınca Nafıa Nezaretince halledilerek, belediyeler sadece mevki olarak bir sorun olup olmadığı noktasında kontrol yaparak, 1/200 ölçeğinde yapılacak harita Belediye İdare Meclisi tarafından tasdik olunmaktan öte işe karışmamak yönünde uyarılmışlardır: BOA, T (des) 657/71; 22 Ağustos 1307/3 Eylül 1891.

kurduğu havagazı ile çalışan zeytinyağı fabrikası, 1907 yılında Aya Pandelimon mevkiinde kurulan Amerikan bezi fabrikası örnek olarak verilebilir.

f20
MİDİLLİ SANCAĞI'NDA MAKİNE İTHAL EDEN FABRİKALAR VE TÜRLERİ

Fabrika türü	Sahibi	Yeri		Tarih
		Kaza	N(ahiye)/K(arye)	
Zeytinyağı	Dimitri Lagomidi	Pilmar	Patmoz K.	1881
Zeytinyağı ve un	Panayot Hacı Anagnost	Molova	Petra K.	1888
Zeytinyağı	Mihael Cano (Mihaylo Zanon)	Midilli	Sarılca K. Irakçeşme mevkii	1889
Zeytinyağı	Niko Lago	Midilli	Yera N. Papaslık K.	1889
Zeytinyağı ve sabun	Dimitri Boulala	Pilmar	Patmoz K.	1889
Soda ve talk fabrikası	Georgio P. Capsimali (Yorgi Panayoti Kapsili)	Midilli	-	1889
Zeytinyağı	Dimitri Surlanga	Midilli	Yera N. Papaslık K.	1889
Zeytinyağı ve un	Hacı Anderya oğulları Kostanti, Panayi, Yorgi ve Andriya	Yunda Adası	-	1889
Zeytinyağı ve sabun	Dr. Aleksandre Salta	Midilli	Bakla (Pamfilia) K.	1890
Zeytinyağı ve un	Miltiyadi B. Emmanuel	Molova	Kalonya N. Aya Praskevi K.	1891
Zeytinyağı ve un	Aleko Vasilyo	Midilli	Lutra K.	1891
Zeytinyağı ve un	Dimitri Lamiro Kala, Yaniko Apostol Kamaro	Pilmar	Polihnit N. Verişa K. Atikbahçe mevkii	1891
Zeytinyağı ve un	İstirati Nikolago Ligor Bozbon Yani Hacı Vasil Yani Panayot Tabanlı	Midilli	Yera N. Prema İskelesi	1892
Un fabrikası	Yani İstimat Yorgiyadi	Midilli	Poyraz Limanı	1892
Zeytinyağı	Hacı Vasil ve Co.	Pilmar	Patmoz K.	1893
Kireç fabrikası	Pano Kurci	Midilli	Küçük Ilıca	1893
Zeytinyağı	Aleksandre Mitrelya (Mitreglia) ve Kardeşleri	Midilli	Morye K.	1894
Zeytinyağı	Panayot Yorgi Tragaki	Pilmar	Plagia K.	1895
Zeytinyağı (prinadan)	Emanuel Milandino ve ortakları	Pilmar	Patmos K. Tersane Mahallesi	1895
Zeytinyağı	Muharrem Bey-zade Bekir Bey ve Ligor Coupa	Midilli	İppios K. Battalbahçesi mevkii	1895
Zeytinyağı	Mihaelo Vasilaki Binnot	Midilli	Pigi K.	1896
Zeytinyağı ve un	Yorgi Stephanou ve ortakları	Midilli	Kapi K.	1896

Zeytinyağı	Benli Kardeşler Co.	Midilli	Panayoda K.	1896
Sabun fabrikası	İstirati Sourlangas	Midilli	Yera N. Mesagra K. Prema İskelesi	1896
Zeytinyağı (Sabunhane bitişiği)	Andonyenaki Mamakelis Kardeşler	Pilmar	Patmoz K.	1900
Zeytinyağı	Periles ve Apostol Zirpini	Pilmar	Morye K.	1900
Zeytinyağı	Athanassiadis Boustanis (Atnaş Bostan) Oğulları	Midilli	Bakla K. Aya Yani mevkii	1900
Zeytinyağı, un, palamut, çam kabuğu ile sakız ağacı öğütmek ve deri imali	Asamaki Muzale	Midilli	Kasaba haricinde Karatepe mevkii	1901
Soda fabrikası	Hakkı Bey	Midilli	-	1901
Sabun fabrikası	Panayot Georgantelli Biraderler	Pilmar	Patmoz K. Haricinde Tersane mevkii	1901
Zeytinyağı	Hacı Bekir Ağa-zade Mustafa Bey	Midilli	Katranoz	1901
Zeytinyağı	Emanuel Tragaki	Pilmar	Patmoz K.	1901
Zeytinyağı	Ayasu Karyesi ahalisi (Ahali adına vekaleten Dimitri Haci Panayotti Scurda)	Midilli	Ayasu K. Haricindeki arsada	1901
Zeytinyağı ve un	Panayot Komil (Coumely)	Midilli	Mandemande N. Kafkaris mevkii	1901
Zeytinyağı	Panayot Tabanlı oğulları Yorkop, Yani, Nikola (Jean Tapanlis and Co)	Midilli	Yera N. Balço K. Kaprine mevkii	1902
Zeytinyağı	Dimitri Hacı Vasil (Dimitre H. Vassilli)	Pilmar	Patmoz K. Çınar Mahallesi Mektep sokak	1902
Zeytinyağı	Panayot Sapnadellis	Midilli	Ayasu N. Boyacıçeşmesi mevkii	1902
Zeytinyağı	Aya Yorgi Kilisesi (kilise adına mütevellisi İstirati Darliç)	Midilli	Polihnit N. Polihnit K.	1902
İplik	Yani ve İstimat Yorgiyadi	Midilli	Küçük ılıca mevkii	1903
Zeytinyağı	Atnaş Colledis ve ortağı	Midilli	Polihnit N. Verisa K.	1903
Zeytinyağı ve un	Hacı Hasanbeyzade Mehmed Mümtaz Bey	Molova	Kasabanın kumsal mevkii	1903

Zeytinyağı ve un	Nikolaki Zafiraki ve İstirati Nikolaki	Molova	Kasaba dahilinde	1904
Zeytinyağı	Yorgi Dimitri Ralli	Molova	Skoutaros	1904
Zeytinyağı ve un	Dimitri Panadelis ve Mihael Lukidis	Molova	Adissa K. Aşağıçeşme mevkii	1904
Zeytinyağı ve un	Zanon Tiropol	Pilmar	Patmoz K. Prodelya mevkii	1904
Zeytinyağı	Haralambos Vasilo (Charalambos Vassiliou)	Midilli	Pygi K.	1905
Fıçı fabrikası	Haralambos Vasilo (Charalambos Vassiliou)	Midilli	Kasabanın Moloz mevkii	1907
Zeytinyağı	Yani Panayot Paraskeva	Midilli	Mandemande N. Göle K.	1907
Zeytinyağı	Dimestoklu Hacı Malyake	Midilli	Aşağı Halka K.	1907
Amerikan bezi fabrikası	İstavro Ligoryadi Dimitri Nikolako Felel Yorgi Panayot Mihaelidi	Midilli	Aya Pandelimon	1907
Zeytinyağı ve un (Havagazı ile)	Hacı Şerif Mehmedoğlu Halil Ağa	Molova	Çömlek K.	1908
Debbaghane	İstirati Sorlanga	Midilli	Mesagra K. Preme İskelesi civarında	1908
Zeytinyağı (Havagazıyla)	Apostol Hristodolo Athanassiadis	Midilli	-	1908
Zeytinyağı ve un	Taksiharki Kilisesi Fab.	Molova	Kalonya N. Aya Praskevi K.	1912

Yukarıda tablo, şüphesiz Midilli Sancağı'nda mevcut sanayi kuruluşlarının tamamını kapsamamaktadır. Bununla birlikte özellikle 1880 senesi sonrasında ciddi bir gelişme gösterdiğini gördüğümüz, özellikle zeytinyağı ve sabun sanayiindeki makineleşmenin[26] gelişiminin değerlendirilebilmesi bakımından önemli veriler sunmaktadır. Öncelikle cevap aranması gereken soru Osmanlı merkez bürokrasisinin bu yöndeki daha erken teşviklerinin, neden bahsedilen tarihe kadar arzu edilen karşılığı bulamamış olmasıdır. Başka bir ifade ile 1880 sonrası zeytinyağı ve sabun üretiminde makine kullanımına yönelik artan ilginin olası sebepleri nelerdir?

Bu soruya, XIX. yüzyılın ortalarında meydana gelen iki gelişmenin açıklanmasıyla bir cevap bulunabilir. Birincisi 1849 yılında Doğu Akdeniz'in maruz kaldığı şiddetli kış şartlarının Midilli Adası'nda zeytin ağaçlarına verdiği büyük zararın yıkıcı etkilerinin 1880'ler itibariyle tamamen ortadan kalmasıyla, zeytin

[26] Evridiki Sifneos, "Soap in the Economy of Lesvos", s. 66.

tarımında zirve dönemine ulaşılmış olmasıdır. İkincisi ise Batı Anadolu'ya yönelik gerçekleştirilen, doğrudan Avrupa kapitalist yatırımları neticesinde bölge sanayi ve madenciliğinde görülen gelişmelerin etkisidir.

1849 kışında sıcaklığın –8,5 dereceye kadar düşmesi sonucu Sakız ve İstanköy'de limon ve portakal, Midilli'de zeytin ağaçları donarak, kurumuştur[27]. Yaklaşık 1/3'ü tamamen kuruyan Midilli'deki zeytin ağaçlarının geri kalan kısmının ise gördüğü zarar nedeniyle sonraki beş-altı sene ürün vermeyeceği tahmin edilmiştir[28]. Bunun üzerine, Edremit'ten zeytin fidanları getirilerek Midilli'de yoğun bir ağaçlandırma çalışması yapılmıştır. Nitekim bu çalışmalar sayesinde zeytin tarımının yapıldığı alanlar Midilli Adası'nda hemen her tarafına, hatta dağların zirvelerine kadar yayılmıştır[29]. Sonraki süreçte Midilli'de zeytin tarımından en yüksek verimin sağlanarak, fazla miktarda ürün elde edilmesi ile üreticinin zeytinyağı sanayiinde makineleşmeye yönelmesi arasında bu açıdan bir bağlantı kurulabilir[30].

XIX. Yüzyılın tamamında en büyük sermaye ihracatını gerçekleştiren kapitalist ülke olarak İngiltere'nin Batı Anadoluyu bir gelişme alanı olarak gördüğü ve İngiliz girişimciler ve tüccarların Osmanlı Devleti'ne yönelik yatırımlarını burada yoğunlaştırdığına dikkat çekilmiştir. Aydın Vilayeti'nin tamamı, Hüdavendigar Vilayeti'nin güney ucu ve Konya Vilayeti'nin güney batı kesimleri olarak tespit edilen bu bölgeye[31] coğrafî konumu ve ticarî ilişkileri dikkate alındığında Midilli Adası'nın da dahil edilmesi yanlış bir yaklaşım olmayacaktır.

Batı Anadolu'da iyi gelir getirecek değişik alanlara yatırım yapan İngiliz tüccarların zeytinyağı ve sabun üretimi ve ticaretine müdahil olmalarının Midilli Adası'na bir İngiliz konsolos vekili atanması sonrası başladığı işaret edilmiştir.

---

[27] Ziver, **Dahil-i Vilayette Zeytun Eşcarı Yetiştirmeye Mahsus Layihadır**, Trabzon 1313, s. 24.

[28] Faruk Doğan, Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı (1800-1925), s. 56. 1849 kışındaki soğuk ve don olayının yol açtığı felaketin boyutunu anlatmak isteyen bazı seyyahlar Midilli Adası'nın sahip olduğu zenginliğin yarısının yok olduğu şeklinde bir ifade kullanmışlardır: Eustace Clare Murray Grenville, **Turkey: Being Sketches from Life**, s. 161.

[29] Evridiki Sifneos, "On Entrepreneurs and Entrepreneurship of the Olive-oil Economy in the Aegean: The Case of Lesvos Island", s. 249.

[30] Yeni dikilen zeytin ağaçlarının tam kapasite mahsul vermesi on seneden fazla bir zamanda ancak mümkün olacağına dikkat çekilmiş (Ziver, **Dahil-i Vilayette Zeytun Eşcarı Yetiştirmeye Mahsus Layihadır**, s. 35) olup bazı araştırmacılar zeytin ağacının olgunlaşmasının yirmi beş seneyi bulacağını ifade etmektedirler (Cihan Özgün, "Olive Oil Export from the Port of Izmir (1869-1912)", **Tarih Okulu**, XII, 2012, s. 82)

[31] Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, s. 1, 15.

Bölgede zeytinyağı ve sabun fabrikası açan İngilizler arasında en başarılısı Robert Hadkinson olup, 1875'te ilk olarak Ayvalık'ta bir yağ üretim tesisi kurarak işe başlamıştır. Zaman içinde faaliyet alanını genişleten Hadkinson bölgede satın alma veya ihdas etmek suretiyle birçok fabrika sahibi olmuştur.

Robert Hadkinson, kendi geliştirdiği yağı çıkarılmış olan pamuk tohumlarını yakıt olarak kullanarak buhar üretebilen kazanı 1886'da açtığı pamuk yağı fabrikasında, akabinde aynı sistemi zeytinyağı üretiminde kullanarak üretim maliyetinde sağladığı önemli tasarruf sayesinde ciddi kârlar elde etmiştir.

Zeytinyağı üretiminde geleneksel yöntemlerden ziyade bilimsel uygulamalara öncelik veren Robert Hadkinson, 1891 yılında İngiliz kimya mühendisi Walter L. Lewendon'u istihdam etmeye başlamıştır. İşletmelerinde yağ üretiminde kimyasal maddeleri kullanması, geleneksel olarak sadece iki tür yağ elde edilebilen üretim biçiminden beş çeşit ve eskisine oranla daha fazla müktarda yağ üretimine geçişe imkan tanımıştır. Yeni teknik sayesinde üç tür yemeklik yağ, iki çeşit diğer amaçlarla kullanılabilecek yağ üretiliyordu; ardından elde kalan posadan çıkarılan yağ iyi kalite sabun üretmek için kullanılabiliyordu. Bundan sonra posanın yeniden işlenmesiyle daha düşük kalite sabun imalinde kullanılabilecek yağ elde ediliyordu[32].

Robert Hadkinson'un Ayvalık'ta açtığından bahsettiğimiz zeytinyağı fabrikasından birkaç yıl sonra Midilli'de de bir fabrika açtığını görüyoruz. Bakla (Pamfilia) köyünde kurulan bu fabrikada, zeytin küsbesine bir takım kimyasal çözücüler uygulanarak zeytinyağı elde edilmekteydi[33]. Midilli'deki İngiliz konsolos vekili Fredric Hadkinson ile kardeş olan Robert Hadkinson'un ciddi miktarda zeytin yetişen Midilli Adası'ndaki işletmetmelerine önem verdiğini gösteren ipuçları vardır. Örneğin yukarıda ismi geçen kimya mühendisi Lewendon, Robert Hadkinson'un

[32] R.Hadkinson'un kullandığı yöntemler ve gelişme stratejisiyle rakabet edemeyen, bölgede yağ üretimini kontrol etmekte olan yerli Rum üreticiler bir süre sonra iflas etmişlerdir. Nitekim 1900 yılı itibariyle R. Hadkinson Batı Anadolu'nun en büyük yağ üreticisi konumuna yükselmiştir. Sahip olduğu fabrika sayısı 22'ye ulaşmakla; bunlardan ikisinde ay çiçeği, dördünde susam, altısında pamuk tohumu ve onunda zeytinyağı çıkarılmaktaydı: Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, s. 116-119.

[33] TNA, FO 195/1770. Robert Hadkinson'un Midilli'deki fabrikası adayı ziyaret eden seyyahların da dikkatini çekmekte ve kendisinden söz konusu teknolojiyi Midilli'ye getiren "İzmirli İngiliz tüccar" olarak bahsetmektedirler: Mary A. Walker, **Old Tracks and New Landmarks**, s. 179.

Bakla'daki fabrikasında görev yapıyordu. Oğlu Richard Hadkinson'da aynı fabrikanın muhasebesini tutmak üzere Midilli'de ikamet ediyordu[34].

Batı Anadolu ve Midilli Adası'nda Avrupa sermayesinin açtığı yağ fabrikalarında makineli üretim yapılması, ayakta kalabilmek için bunlarla rekabet etmek durumunda olan yerli üreticinin makine kullanımına dayalı üretim üretim tekniğine geçişinde etkili olmuştur denilebilir.

Şüphesiz Midilli'deki zeytinyağı ve sabun sanayinin büyümesinde başka faktörlerin de etkisi olmuştur. Deniz taşımacılığında yaşanan gelişmeler neticesinde siparişlerin transferinde buharlı gemilerin kullanılması ve yaygınlaşan telgraf haberleşmesinin ticarî hayatta sağladığı kolaylıklar dışında, özellikle üretilen sabunlara ciddi bir talebin bulunduğu Anadolu gibi büyük bir hinterlanda sahip olması çok olumlu katkılar sağlamaktaydı. Midilli'de üretilen ve yemeğe çok uygun olmayan zeytinyağının önemli bir kısmı sabun yapımında değerlendirilmekteydi. Üretilen sabunların büyük bir kısmı Anadolu'nun değişik bölgelerinde pazar buluyordu.

a-Geleneksel İşletmelere Buhar Gücünün Tatbiki

Midilli'de makine kullanan sanayi tesislerinin gelişimine bakıldığında, iki farklı eğilim dikkati çekmektedir. Birincisi, geleneksel üretim tekniklerinin kullanıldığı zeytinyağı değirmenlerinde, birtakım makineler ithal edilerek gerçekleştirilen dönüşümdür. Son durumda üretim artık buhar gücüyle yapılmaktadır. Makine kullanımı bu tür tesislerde elde edilen ürün miktarında, zeytinlerin daha iyi ezilmesi ve sıkılması sonucunda bir artışa sebep olmuştur. Burada daha da önemlisi elde edilen ürünün kalitesinde sağlanan iyileşmedir. Bu işletmelerin bazılarında aynı zamanda un üretimi de yapıldığı anlaşılıyor. Şüphesiz zeytin üretimi yılın belli bir dönemine mahsus bir faaliyet olduğundan, buğday öğüten işletmeci bu ikinci faaliyet alanı sayesinde boş kalmaktan kurtulmaktaydı.

Örneğin Mihael Cano Midilli Kazası'na bağlı Sarılca Köyü Irak Çeşme mevkiinde sahip olduğu tarlada birkaç sene önce kurduğu zeytin değirmenini, yurt

[34] TNA, FO 195/1732, No. 31.

dışından getirttiği bir grup makine ile buharla çalışan fabrikaya dönüştürmüştür[35]. Mevcut işletmelerin, konulacak buhar makinesi ve kazan vasıtasıyla fabrikaya çevrilmesine diğer bir örnek olarak Hacı Vasil ve ortaklarının Pilmar Kazası merkezindeki *atik değirmenlerinde* 1893 yılında gerçekleştirdikleri dönüşümden bahsedilebilir. Kasaba sakinlerinin özellikle sağlık açısından ileri sürdükleri birtakım itirazlara rağmen değirmenin fabrikaya çevrildiği anlaşılmaktadır[36]. Fabrikanın çevreye ve halk sağlığına olumsuz etkileri olacağı iddiaları karşısında müteşebbislerin reddiyeleri arasında yer alan, idare meclisinin sivil üyeleri dahil fabrikanın açılmasını istemeyenlerin bölgede bulunan kendi fabrikalarının zarar göreceğini düşünerek, çıkarlarını korumaya çalıştıkları şeklindeki argüman dikkat çekicidir. Pilmar Kazası'nın Plagia Köyünde sahip olduğu zeytinyağı değirmenini 1895 yılında fabrikaya çevirmek isteyen Panayot Tragaki diğer bir örnek olarak verilebilir[37]. Panayot Tragaki Efendinin *küçük* fabrikasına buhar makinesi koyması 22 Haziran 1895'te verilen ruhsatname ile kabul edilmiştir[38]. Yurtdışından getirtiği, 10 beygir gücünde bir çelik buhar kazanı, tulumba, üç pres makinesi başta olmak üzere toplam on altı kalemden oluşan malzeme gümrük vergisinden muaf tutulmuştur[39].

Geleneksel işletme yönteminin değiştirilerek buharla çalışan yapılanmaya geçilmesi sadece zeytinyağı fabrikalarında görülen bir durum değildir. Midilli Adası'nın meşhur tüccar ailesine mensup İstirati Sorlanga sahip olduğu debbaghanede, buharlı makineler getirterek, üretim sistemini değiştirmiştir. Mesagra Köyünde Yera Körfezi üzerinde bulunan Preme İskelesi civarındaki debbbaghanede kullanılmak üzere getirtilen makine 50 beygir gücünde olup, bu dönemde ithal edilenler arasında gerçekten yüksek bir kapasiteye sahiptir. İstirati Sorlanga'nın listesinde hava gazı imali için bir adet gazozen, çam kabugu imali için mengene, ütü ve tesviye makinesi, deri kazımaya mahsus bir makine başta olmak üzere toplam on

[35] Bu amaçla ithal ettiği makine 12 beygir gücünde buhar kazanı, 8 beygir kuvvetinde makine, 2 su ile çalışan pres ve sair aletten oluşmaktaydı: BOA, T (des) 653/86, Lef 4; Nafıa Nezareti'ne sunduğu 16 Teşrinisani 1304/28 Kasım 1888 tarihli liste.
[36] BOA, T (des) 662/111.
[37] BOA, T (des) 670/68; 669/63; 670/94; 673/XIX.
[38] BOA, T (des) 670/94, Lef 7.
[39] BOA, T (des) 670/94, Lef 3.

dört kalem malzeme yer almaktaydı[40]. Bu şekilde, zeytinyağı, sabun ve diğer sanayi kolları yanında dericilikte de makine kullanımı başlamış oluyordu.

b-Buharla Çalışan Yeni Fabrikaların Kurulması

Midilli sanayinin makineleşmesindeki ikinci eğilim tamamen makine kullanımına dayanan fabrikaların açılmasıdır. Esas itibariyle yukarıda verilen listede yer alan işletmelerin büyük bir kısmı bu şekilde, yeni baştan inşa edilmişlerdir.

Panayot Tabanlı'nın oğulları olarak bir araya gelen Yorkop, Yani, Nikola adlı üç kardeş tarafından kurulan ortaklık piyasaya, *Jean Tapanlis and Co* adıyla çıkmayı tercih etmiştir. Tabanlı biraderler Yera Nahiyesi'ne bağlı Balço Köyünde inşa ettikleri zeytin fabrikada kullanacak makine ve aletleri Avrupa'dan satın almışlardır. Jean Tapanlis Zeytinyağı Fabrikası için satın alınan malzemeler tür bakımından, Midilli'de bu dönemde açılan zeytinyağı fabrikalarının hemen hepsiyle büyük ölçüde benzediği için bir örnek olmak üzere aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo-21
***JEAN TAPANLİS AND CO* ZEYTİNYAĞI FABRİKASI İÇİN İTHAL OLUNAN MAKİNELER (1902)**

Tür	Adet
İngiliz sistemine göre imal edilmiş 24 beygir gücünde bir kazan (7.15 cm uzunluğunda, 1.70 cm eninde, 4 m^3 hacminde çelik, 60 libre hava basıncı ile çalışan)	1
18 beygir gücünde makine	1
Zeytin ezmek için baskı (pres)	4
Presler için tulumba	4
Her presin önüne konulmak ve içine yağ birikmesi için yağ haznesi	4
Sıcak su konulmak üzere ufak rezervuar	4
Zeytin hamurunun konulması için rezervuar	4
21 metre uzunluğunda mil ve buna ait diğer edevat	1
Kayışlar için tekerlek	5
Kazana biraz sıcak su verme görevi görmek için rezervuar	1
Zeytin öğütmeye mahsus iki takım değirmen taşı	4
30-40 metre uzunluğunda kayış	-
İki yüz metre demir boru ve yeterli miktarda vida	-
Kaynak: BOA, İ. RSM. 15/1319 Za-5, Lef 2.	

Zeytinyağı fabrikaları arasında farklı bir yapıya sahip ve Midilli Adası için oldukça yeni olanı, prinadan, yani zeytin küsbesinden yağ çıkaran fabrikalardır. Bu

[40] BOA, İ. RSM 32/1326 Za-6, Lef 2; 7 Za 1326/1 Aralık 1908.

yağ daha sonra yeşil sabun üretiminde kullanılmaktaydı. Yukarıda bahsedildiği üzere, prinadan yağ üreten bir fabrika 1870'lerin sonunda Robert Hadkinson tarafından Ayvalık'ın ardından Midilli'de de açılmıştı. Hatta R. Hadkinson geliştirdiği bir makineyle zeytin küsbelerinden işin sonunda yakıt olarak da yararlanarak, ciddi bir kâr sağlamaktaydı.

Yukarıda tablodan anlaşıldığı üzere Emanuel Milandino ve şürekası Midilli Sancağı Pilmar Kazası merkezi olan Patmoz Karyesi'nde diğer fabrikalarda sıkılan zeytinlerin prinalarından, kimyevî madde kullanılarak yağ çıkarmak üzere, 1895 yılında bir fabrika inşa etmişlerdir[41]. Birkaç sene sonra bir diğer prina fabrikası Midilli merkezine bağlı Bakla Karyesi'nin Alonya mevkiinde Atnaş Bostan (Athanassiaadis Boustanis) Oğulları tarafından açılmıştır. Milandinoların prina yağı fabrikası 1909 yılında Pilmar'da bu alanda faaliyet gösteren iki fabrikadan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır[42].

Prinadan yağ çıkarmak için açılan fabrikalarda biraz farklı alet-edevat kullanılmaktaydı. Yağ damıtma (distillation) yolu ile elde edilmekte olup, bu süreçte karbon sülfür kullanılmaktaydı. Emanuel Milandino ve Ortakları diğer aletlerin dışında, 50 beygir kuvvetinde bir çelik kazan ve 8 beygir gücünde bir buhar makinesi ithal etmişken[43] Atnaş Bostan Oğulları prina fabrikasının çok daha büyük bir işletme olmak üzere dizayn edildiği aşağıda tablo olarak verilen makinelerin sayısı ve kapasitesinden anlaşılmaktadır.

Tablo-22
ATNAŞ BOSTAN OĞULLARI ŞİRKETİ'NİN PRİNA FABRİKASI İÇİN İTHAL ETTİĞİ MAKİNE VE ALETLER (1901)

Makine veya aletin ismi	Adedi
Fransız sisteminde her biri 40 beygir gücünde demir ve çelik kazanlar	2
10 beygir gücünde makine	1
Sıcak su dolaşımı için termostat ve küçük tulumba	1

[41] BOA, T (des) 671/100.
[42] Papageorgiou & D. Melandinou Biraderler'in prina fabrikasının dışındaki diğer fabrika ise Papageorgiou & Voulalas olarak gösterilmiştir: **Annuaire Oriental**, 1909, s. 1982.
[43] BOA, İ. RSM 6/1314 B-5, lef 3.

Kazanlara su almak için buhar tulumbası	1
Su çıkarmak için büyük tulumba	2
Buhar tulumbası	1
Prina yağı ihracı için tulumba	1
Prina koymak ve prina yağını ayırmak için kazan	4
Prina yağının ayrılması ve damıtılması için imbik	2
Karbon sülfür suyunu soğutmak için condenser alet ve her biri 180 metre çelik borular	4
Maryonta	4
Maryontanın konulması için mahfaza	4
50 kilo Karbon sülfür alacak kapasitede büyük depo	1
Yağ koymak için depo	1
Makine için çark vs	-
Tüm fabrikayı birbirine bağlanmak için gerekli boru ve musluklar	-
Denizden su almak için 150 metre uzunluğunda demir boru	1
Kuyudan su almak için kazana kadar ulaşacak, 100 metre uzunluğunda demir boru	1
40-50 metre arası uzunluğunda çarkları döndürmek için kayışlar	-
Kaynak: BOA, İ.RSM 13/1319 S-3, Lef 2	

Atnaş Bostan Oğulları Şirketi gerçekten de büyük bir prina yağı fabrikası kurmuşlardı. Bu aslında onların ikinci fabrikasıydı. Bir sene önce, yani 1900'de zeytinyağı üretimi için yine Bakla Karyesi'nde bir fabrika açmışlardı[44]. Bu iki yatırım Atnaş Bostan Oğulları Şirketi'ni zeytinyağı üretimi ve ticaretinden Midilli Adası'nın önden gelen tüccarları arasına dahil etmiştir.

Bir süre sonra, aynı çatı altında birden fazla iş kolunun yanyana olabileceğini gösteren bir gelişme yaşanmıştır. Esasında bu, biraz da buhar gücünün sağladığı bir mucizeydi. Çünkü, birazdan bahsedeceğimiz fabrikada, değişik fonksiyonlara sahip çeşitli alet ve edevat tek bir buhar makinesi ve kazanı tarafından çalıştırılmaktaydı.

Midilli Adası'nın önde gelen tüccarlarından Asamaki Muzale (A. B. Musalas) Midilli Kasabası dışında Karatepe mevkiinde sahip olduğu mülk zeytinliği içinde

[44] Bu zeytinyağı fabrika için başta 18 beygir kuvvetinde bir makine ve 20 beygir kuvvvetinde bir buhar kazanı olmak üzere yurt dışından çeşitli aletler satın alınmıştrı: BOA, İ. TNF 8/1317 Z-5, Lef 1 ve 5.

buharlı bir fabrika tesis ettirmiştir. Fabrika aynı anda zeytinyağı, un, çam ve palamut kabuğu ile sakız ağacı öğütülmesi ve deri üretimine uygun bir şekilde dizayn edilmişti. Fabrika için İstanbul ve Avrupa'dan bir dizi makine ve alet-edevat getirtilmişti[45].

5- Midilli'de Müslüman Müteşebbisler

Gerek konu hakkındaki çağdaş çalışmalarda gerekse *Annuaire Oriental* gibi dönemin ticareti hakkında bilgi veren kaynaklarda neredeyse üzerinde hiç durulmamasına rağmen Midilli Müslümanlarının da gelişen sanayi yatırımlarında yer aldıkları bir gerçektir. Önceki bölümlerde ismi önde gelen tüccarlar arasında sıkça geçen, bir süre Ticaret Mahkemesi azası olarak da görev yapmış olan Bekir Bey ile Ligoraki Kopa (Coupa) İppoz Köyü civarında Battalbahçe mevkiinde ortak bir zeytinyağı fabrikası açmıştır[46]. Bu ortak girişim Midilli Adası'ndaki Müslüman-Rum ticarî işbirliğinin varlığının farklı bir örneği olmak üzere ayrıca dikkat çekicidir.

İlerleyen yıllarda Bekir Bey'in oğlu Mustafa Bey Midilli merkezine bağlı Katranoz Karyesi'nde müstakil bir zeytinyağı fabrikası açmıştır[47]. Molova Kazası'ndan Hacı Hasanbeyzade Mehmed Mümtaz Bey kasaba dahilindeki Kumsal mevkiinde zeytinyağı ve un fabrikası inşa etmiş ve gümrük vergisi muafiyetinden yararlanarak, ihtiyaç duyulan makineleri Avrupa'dan getirtmiştir[48]. Midilli Müslüman girişimciler içinde en dikkat çekeni ise Hacı Şerif Mehmed oğlu Halil Ağa'dır. Nüfusunun tamamı Müslümanlardan oluşan Çömlek Köyünde 1908 yılının sonunda açtığı zeytinyağı ve un fabrikasında, henüz pek yaygın olmayan havagazı güç kaynağı olarak kullanılacaktı. Halil Ağa işletmesi için 13 beygir gücünde havagazı ile çalışan bir motor; gaz oluşturmak için bir adet jenaratör ve distilatörü içeren gazojen (gazogène) ithal etmişti. Havagazı ile faaliyet gösteren fabrikada, buharla çalışan işletmelerden farklı olarak kazan yerine, zeytinyağı değirmeninin sularını ısıtmak için kalörifer kullanılıyordu[49]. Görüldüğü gibi Midilli Müslümanları

[45] BOA, İ. RSM 13/1319 M-7, Lef 2; 29 M 1319/18 Mayıs 1901.
[46] BOA, T (des) 671/46; 671/47; 671/52; 672/77. Bu fabrika için yurt dışından getirilen makine ve aletlerin gümrük vergisinden muaf tutulması için Ağustos 1895'te başlayan girişim 1 Mayıs 1896'da muafiyet için irade yayımlanmasıyla sonuçlanmıştı: BOA, İ. RSM 5/1313 Za-4, Lef 2.
[47] Fabrika için Avrupa'dan getirttiği 18 beygir gücünde makine ve sair ailetlerin gümrük vergisinden muaf tutulması hakkında irade: BOA, İ. RSM 13/1319 M-5, lef 4; 24 M 1319/24 Nisan 1901.
[48] BOA, İ. RSM 17/30 Za-5, Lef 4; 7 Za 1320/5 Şubat 1903.
[49] BOA, İ. RSM 32/1326 Za-2.

imkanları ölçüsünde, zeytinyağı ve sabun etrafında gelişen sanayiden paylarını almaya çalışmaktaydılar. Sayı bakımından Rum komşularına nispetle çok az girişimcinin yer aldığı bu yeni ortamda, Halil Ağa örneğinde olduğu gibi en son yenilikleri takip etmekten yine de geri kalmamışlardır.

Bu dönemde havagazı ile çalışmak üzere, ikinci bir fabrika daha kurulduğunu görüyoruz. Apostol Hristodolo Athanassiaadis (Atnaşyadi) tarafından, 1908 yılı başlarında Midilli'nin Güney Limanı, Aya Makripali mevkiinde *Belediye Bahçesi* olarak adlandırılan mesire yerine yakın, denizin doldurulması suretiyle elde edilen arsaya inşa edilmiş zeytinyağı fabrikası için 37 beygir gücünde, havagazı ile çalışır bir motor; kömürden havagazı üretmek için 80 cm çapında ve 2.50 cm yüksekliğinde bir gazojen ve ihtiyaç duyulan diğer parçalar ithal edilmiştir[50]. Çevre kirliliğine yol açtığı gerekçesiyle fabrikanın kapatılması yönünde ciddi bir kampanyaya maruz kalan Apostol H. Atnaşyadi çareyi fabrikayı, hakkında yukarıda geniş olarak bilgi verilen meşhur Robert Hadkinson'a kiralamakta bulmuştu[51].

6-Makine İthalatının Maliyeti

İthal edilen makinelerin girişimciye maliyeti Osmanlı arşiv belgelerinde rastlayamayan bir konudur. Bununla birlikte, incelediğimiz dönemde tarımda kullanılmak üzere ithal edilmek istenen makinelerin pahalı olması çiftçiler arasında ciddi bir şikayet konusu olup, gerekli paranın temin edilmesinde sıkıntılar yaşandığı görülmektedir[52]. Midilli Adası'ndaki girişimcilerin büyük bir kısmının uzun yıllar Anadolu ve Rusya'ya zeytinyağı ve sabun satan tüccarlardan oluştuğu ve fabrika tesisinde daha önceki birikimlerinden yararlandıkları bilinmektedir[53]. Makine ithalatı ağırlıklı olarak İngiltere'den yapılmakla beraber Fransa'dan satın alan makinelerin olduğunu da biliyoruz. Konsolosluk raporlarına göre 1901 yılında İngiltere'den yaklaşık 2.000 pound değerinde makine ve hırdavat ithalatı gerçekleşmiştir[54]. İngiltere'den yapılan makine ithalatının maliyeti 1902'de 2.500 pound, 1903'te ise

[50] BOA, Y. A. Res 153-87, Lef 3; Y. A. Res 153-87, Lef 1.
[51] BOA, ŞD 2367/28.
[52] Murat Baskıcı, "Osmanlı Tarımında Makineleşme (1876-1914)", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 58/1, 2003, s. 41-43.
[53] Evridiki Sifneos, "On the Entrepreneurs and Entrepreneurship of the Olive Oil Economy in the Aegean: The Case of Lesvos Island", s. 251; aynı yazar, "The Soap Manufacturers", s. 136-137.
[54] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2722 (CD 786), Turkey: Report of the Year 1901 on the Trade of the Consular District of Smyrna**, London 1902, s. 9.

2.000 pound olmuştur[55]. Üç yılda sadece İngiltere'den 6.500 pound değerinde makine ve alet ithalatı yapılmıştır. Yukarıda verilen tablo esas alınırsa, Midilli'de 1901-1903 arasındaki üç senede açıldığı görülen 14 fabrika için yurt dışından getirtilen makine ve aletlerin maliyeti hakkında genel bir fikir edinmek mümkün olacaktır. Esasında girişimcileri makine ithalatı kadar zorlayan başka bir husus bunların tamir ve bakımı meselesiydi. Bozulan makinelerin tamir ettirilmesi ciddi bir malî külfet olduğu gibi yedek parça bulmak da her zaman kolay olmuyordu[56]. 1880'lerin ortalarında makine tamiri ve yedek parça imalatı gerçekleştiren 16 kuruluşun faaliyet gösterdiği İzmir bu konuda önemli bir gelişme kaydetmiştir[57]. Şüphesiz, değişik iş kollarında, makine kullanarak üretim yapan işletmelerin sayısındaki artış bu gelişmede etkili olmuştur. Midilli'de sabun imalathaneleri için kazan üreten Lukas-Karamitsopoulos dökümhanesi bu türün ilk örneği olarak 1892'de faaliyete geçmiştir[58]. Uzun yıllar Midilli'de tek başına faaliyet gösteren Lukas-Karamitsopoulos'ın yanında diğer bir makine atöylesi olarak Picouslis-Frantsiz 1909 yılında karşımıza çıkmaktadır[59].

7-Kooparatif İşletmeler

Burada, Midilli'deki bütün fabrikaların üzerinde birer birer durulmayacaktır; ama yukarıdaki tabloda hakkında bilgi verilen 54 fabrika arasında kurucuları açısından farklı olan üç tanesinden özellikle bahsetmek gerekmektedir. İşletme bakımından içlerindeki ilk örnek 1901'de Ayasu Köyü ahalisinin, köy haricindeki arsa üzerine yaptırdıkları büyük zeytinyağı fabrikasıdır. Muameleleri köy sakinleri adına Dimitri Haci Panayotti Scurda tarafından yürütülen bu fabrikanın sahip olduğu kazan ve makinenin kapasitesi ile preslerin sayısına bakıldığında gerçekten yüksek kapasitede çalışmak üzere dizayn edildiği anlaşılmaktadır[60]. Tahmin edileceği gibi fabrikanın işletiminden elde edilecek kâr köyün okul, kilise diğer hizmetlerinin

[55] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 3131 (CD 1766), Turkey: Report of the Year 1902-3 on the Trade of the Consular District of Smyrna**, London 1904.
[56] Murat Baskıcı, "Osmanlı Tarımında Makineleşme (1876-1914)", s. 45.
[57] Geniş bilgi için bkz: Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, s. 123-126.
[58] Evridiki Sifneos, "The Sopamaker's Craft", s. 36.
[59] **Annuaire Oreintal**, 1909, s. 1977.
[60] 45 beygir gücünde 91 derece hava basıncı ile çalışan birinci sınıf, çelik bir adet kazan; kazana su kaynatmak için buhar kazanı; 30 beygir gücünde, iki tulumba ile beraber bir adet buhar makinesi; zeytin hamurunu sıkıştırmak için yedi adet hidrolik pres; zeytin tanelerini kırmak için altı adet değirmen taşı getirtilen aletlerden bir kısmıdır: BOA, İ. RSM 13/1319 S-2, Lef 4.

finansmanında kullanınlacaktır. Diğer iki fabrika ise doğrudan kiliseler adına işletilmekteydi. Bunlardan birincisi Polihnit Köyünde Aya Yorgi Kilisesi adına 1902 yılında kurulan buharlı zeytin fabrikasıdır[61]. Ayasu'da açılan fabrikaya göre daha küçük bir işletme olan zeytinyağı fabrikasının ruhsat ve Avrupa'dan getirilecek makinelerin gümrük muafiyeti muameleleri mütevelli heyetinden İstirati Varilci tarafından gerçekleştirilmişti. Son olarak Taksiharki Kilisesi Fabrikası olarak bilinen Molova'nın Kalonya Nahiyesi Aya Praskevi köyünde, 1912 senesin ilkbaharında kurulan zeytinyağı ve un üreten fabrika Aya Taksiharxi kilisesi namına, kilise adına kayıtlı tarlada Dr. Dimestoklu Nikola Kolamad Efendi tarafından açılmıştır[62].

Bir zeytinyağı fabrikasının nasıl çalıştığı konusuna bakacak olursak, ilk söylenmesi gereken husus, zeytinden yağ elde edilmesinde uygulanan yöntemin eskiçağlardan günümüze kadar çok ciddi bir değişikliğe uğramamış olduğudur. En köklü değişim kullanılan araçlarda ve güçte meydana gelmiş; daha önceki dönemlerde zeytinler hayvan gücüyle ezilmekteyken, incelediğimiz dönemde artık buhar gücüyle çalışan makineler gittikçe yaygınlaşmaktaydı. Batı Anadolu'nun Midilli'den sonra bir diğer önemli zeytinyağı üretim merkezi olan ve Midilli'nin Türk hakimiyetinden çıkması üzerine, birinci sıraya yükselen Ayvalık'ın, incelediğimiz dönemdeki zeytinyağı fabrikalarının ele alındığı bir araştırmadan hareketle, fabrikaların çalışma sistemleri ve yerleşim bölgelerine etkilerini görebiliyoruz[63]. Buna göre fabrikaya getirilen zeytinler öncelikle yapraklarından ve topraktan temizlenirdi. Bu temizleme işlemi iki veya daha fazla katlı fabrikalarda üst katta gerçekleştirilir; zeytinler tahta kanallar vasıtasıyla alt katta bulunan değirmene sevkedilirdi. Fabrikalarda genellikle iki değirmen taşı bulunuyordu. Zeytinler buralarda demir veya taş yüzeyler üzerinde ezilirdi. Bu ilk işlemden elde edilen yağ natürel sızma (extra virgin) zeytinyağı olup gerek kalite gerekse fiyat bakımından en değerli olanıdır. Bu yağ, değirmenlerin önünde bulunan konteynerlarda birikirdi. Sonra ezilen zeytin küspesi çuvallara doldurulurdu. Genellikle zarf şeklinde çuvallar

[61] BOA, İ. RSM 17/30 Za-8, Lef 4.
[62] Dört atik dönüm arazi içinde yaklaşık 800 ziraalık bir alana kurulan fabrika için Avrupa'dan 30 beygir kuvvetinde kazan; 25 beygir kuvvetinde makine ve un öğütülmesi için 8 beygir gücünde motor getirtilmiştir: BOA, ŞD 2370/10, Lef 10.
[63] Esra Terzi, "The 19th Century Olive Oil Industry in Ayvalık and Its Impact on the Settlement Pattern", Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yerleşim Arkeolojisi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 50-61.

tercih edilmekle beraber yuvarlak çuvalların kullanıldığı da oluyordu. Küspe dolu çuvallar preslerin altında dizilerek, sıkma işlemi başlatılmaktaydı. Presler hidrolik olup, buhar makinesinin uyguladığı güçle su pres makinesine gönderilmekteydi. Defalarca gerçekleştirilen preslemede elde edilen yağ miktarı iyice azalmaya başlayınca bu sefer de sıcak su dökülerek daha çok yağ elde edilmeye çalışılırdı. Bu işlem sırasında, mümkünse daha etkili sonuç verdiği için deniz suyu tercih edilirdi. En son durumda, elde edilen yağ su ile karışık olduğundan, ayrıştırılmak üzere damıtma havuzlarına sevkediliyordu. Yüksek yoğunluğa sahip zeytinyağı su yüzeyinde kaldığından yandaki havuza rahatça aktarılabiliyordu. Atık madde olarak kalan su, içinde barındırdığı çok az miktarda zeytinyağı ile beraber denize boşaltılıyordu. Çevreye bırakılan söz konusu atık madde, özellikle kötü koku yaydığı için şikayet konusu olabiliyordu.

Bu arada elde edilen prina tamamen kullanılmaz hale gelince, fabrikalarda yakıt olarak değerlendirilmekteydi. Buhar makinesinin temel güç kaynağı olduğu fabrika yapılarında bulunan baca gibi birtakım yapılar bu durumun sonucuydu. Elimizde bulunan Midilli'de tesis olunan değişik fabrikalar ait çizimlerde bacalar ve fabrikanın içini gösteren kesitlerde makinelerin ne şekilde yerleştirildiğini görmek mümkündür[64].

8-Pilmar'da Yükselen Zeytinyağı ve Sabun Sanayisi

Midilli Sancağı'nın Pilmar Kazası merkezi olan Patmos Nahiyesi zeytinyağı ve özellikle sabun sanayiinin yükselen bir merkezi olmuştu. Örneğin 1889 yılı başlarında yapılan bir incelemede burada 7 zeytinyağı ve sabun fabrikası faaliyet göstermekteydi. Bunlar Lagoumidis'in zeytinyağı fabrikası; Athanasiadis'in Dimitri Voulala, Marangili ve Xypteras ile ortak oldukları zeytinyağı fabrikası; Belediye Zeytinyağı Fabrikası, Papoutsanis'in zeytinyağı ve sabun fabrikası; T. Lagoumidos'in sabunhanesi, Panayot ile Xypteras'ın sabunhanesi ve Mösyö Athanassiadis'in sabunhanesiydi. Voulala'nın fabrikası hariç diğerleri köy merkezinde bulunmaktaydı. Buradaki sabun ve zeytinyağı fabrikalarının halk sağlığına zarar verdiği yönündeki şikayetler üzerine yapılan incelemede birtakım kusurlar tespit edilmiş olmakla beraber, ciddi bir sağlık sorununa yol açmayacağı

[64] Bkz: Ek-5.

sonucuna varılmıştır. Raporu hazırlayanları gerçekleştirdikleri dikkate değer tespit ise Hükümet tarafından herhangi bir sebeple söz konusu fabrikaların kapatılması durumunda Pilmar Kazası'nın büyük bir kısmının mutlaka, ekonomik olarak, harap olacağı hususudur[65]. Bölgedeki sabun ve zeytinyağı sanayiinin ilerleyen yıllarda büyümeye devam ettiğini farklı kaynaklardan teyit edebiliyoruz. Bu sanayii bölgede birçok kişiyi istihdam etmektedir. Birazdan üzerinde durulacak olan, merkezi hükümetin muhtelit sabunların ihracatını yasaklama kararı üzerine bölgede yüzlerce kişinin işsiz kalması yerel yöneticiler tarafından ciddi bir tehlike olarak değerlendirilmiştir.

Pilmar'daki bu fabrikalar içinde Dimitri Lagoumidis'in sabip olduğu zeytinyağı fabrikası en eskisiydi. Yukarıda verilen yurt dışından makine ithal eden fabrikaların isimlerinin yer aldığı tabloya bakıldığında bundan sonra gerek Pilmar'ın merkezinde gerekse kazaya bağlı köylerde kurulan diğer fabrikalar görülecektir. Yalnız bunların içinde tarzları bakımından bahsedilmesi gereken ikitanesi vardır ki 1909 yılına ait Annuaire Oriental'in verdiği bilgilere göre parfümlü sabun üretilmektedirler: D. Georgantelli Biraderler ve Alcee Metaxas[66].

Georgantelli Biraderler buharlı sabun fabrikalarını 1901 ilk baharında açmışlardır. Aşağıda bu fabrikada kullanılmak üzere yurt dışından getirtilen makinelerin cinsi ve miktarı verilmiştir.

Tablo-23
GEORGANTELLİ SABUN FABRİKASI İÇİN SATIN ALINAN MAKİNELER

Makine	Miktar
Çelik, (4.60 m uzunluk x 1.40 m çap, birinci sınıf *cornouailles*) buhar kazanı	1 adet
8 beygir gücünde buhar makinesi	1 adet
Tulumba	1 adet
7 makarası ile iki küçük müstakil mihver (karıştırıcı)	1 çift
Dişli çarh terkibi	1 adet
Kayış (50 m uzunluk x 16 cm genişliğinde)	1 adet
Yılan şeklinde, sabun kazanına özgü boru	2 adet
Kaynak: BOA, İ. RSM 13/1319 M-3, Lef 2.	

[65] James ve Serviç'in 24 Kanunıevvel 1304/5 Ocak 1889 tarihli raporu: BOA, T (des) 653/89, Lef 2.
[66] **Annuaire Oriental**, 1909, s. 1983.

Sabun imalatında kullanılan sistem, zeytinyağına göre daha basittir. Burada daha az makineye ihtiyaç duyulmaktaydı. Esasında, yukarıdaki tabloda yer alan aletler, incelediğimiz dönemde, Midilli Adası'nda faaliyet gösteren herhangi bir buharla çalışan sabun fabrikalarında bulunan türdendi[67].

Pilmar sabun sanayiinin önde gelen aileleri çocuklarını yurt dışında endüstri mühendisliği ve kimya eğitimi verilen okullara göndererek, üretim teknikleri ve işletmeden yaşadıkları birtakım sorunların üstesinden gelmeye çalışmışlardır[68]. Bunlardan yukarıda parfümlü sabun ürettiğinden bahsettiğimiz Alkaios (Alcee) Metaxas, Ghen ve Paris'te; Charilaos Voulalas Zürih'te; Kleanthis Papoutsanis Lyon'da hem dil öğrenmişler hem de Midilli'ye döndüklerinde sabun sanayiini modernize etmek amacıyla eğitim almışlardır. Bu sabun üreten ailelerin ikinci kuşağından Metaxas döndüğünde kokulu sabun üretimine geçmiş; pahalı kutularda sattığı sabunları, Midilli Adası'nda üst tabaka arasında pahalı bir hediye olarak takdir edilmiştir. Kullandığı yöntem Marsilya tipi sabunu eriterek parfüm ve esansla karşıtırmak olan Alkaios Metaxas, Midilli'de kokulu sabunu üretimini başlatmıştır.

Yine Pilmar Kazası'ndaki önde gelen tüccarlarından Themistoklis Marinos, eğitim almak için önce Atina sonra Zürih Politeknik Üniversitesi'ne gönderdiği oğlu Marios'tan Marsilya'ya bir gezi yaparak Aix ve Salon-de-Provence'teki sabun ve zeytinyağı fabrikalarında incelemelerde bulunmasını istemiştir[69].

Osmanlı Devleti'nde Beyrut, Ayvalık, Girit ve İskenderun gibi sayılı sabun üretim merkezleri arasında en çok üretimin ve ihracat Midilli'de gerçekleştirilmekteydi. Sabun üretiminde kullanılan temel malzemeler zeytinyağı, su, sodyum karbonat, kostik sodadan (sodyum hidroksit) ve tuzdan ibaretti. Bunlardan sodyum karbonat ve sud kostik sabunlaşmanın sağlanması için kullanılırken, tuz ise sabun çözeltisinin çökeltilmesinde kullanılmaktadır. İncelediğimiz dönemde Midilli'de talk olarak bilinen ve sulu magnezyum silikat olan maden sabun

[67] Örneğin 1896 yılında Yera Nahiyesi Prema İskelesi'nde İstirati Sourlangas tarafından açılan sabun fabrikasında 4 beygir gücünde ikinci sınıf çelik kazan, bir çark, bir adet 3.60 x 1.50 m çapında, 6.30 cm^3 hacminde, 60 libre hava basıncına sahip kazan, sabun kazanı için bir adet burmalı buhar borusu kullanılmaktaydı: BOA, T (des) 678/56, Lef 9; İ. RSM 8/1315 Z-2, Lef 1.

[68] Evridiki Sifneos, "The Soap Manufacturers", **Soapmaking in Lesvos. A Memento**, ed. Evridiki Sifneos, Athens 2002, s. 138.

[69] Evridiki Sifneos, "The Soap Manufacturers", s. 140-141.

üretiminde yoğun olarak kullanılmaktaydı. Midilli'de Yera ve Pilmar'da doğal bir şekilde çıkarılmakta olan talk, imalat sırasında karışıma ekleniyordu. Bu şekilde daha fazla sabun elde edilerek maliyet düşürülmekteydi. Osmanlı pazarında da en çok rağber edilen, ucuz olması nedeniyle, bu tür mahlut (karışık) sabunlardı. Emanuel Milandino & Co.'nun 1895'te açtığı prina fabrikası ve müteakiben açılan diğer prina fabrikalarının Midilli'de sabun üretiminde bir artış sağladığı ifade edilmiştir[70]. Prinadan elde edilen yağ yeşil sabun imalatında kullanılıyordu.

Midilli'deki sabun fabrikalarının en önemli parçası kazandı. Kazanlar silindir veya koni şeklinde olaabiliyorlar ve genellikle döğülmüş kalın saçtan imal edilenler tercih olunuyordu. Zeminle birinci kat arasına yerleştirilen kazanın içinde yılan şeklinde boru olup içinden geçen buhar vasıtasıyla sabun kütlesi ısıtılıyordu. Kazanın alt kısmında bir musluk olup, sabunlaşma sırasında sud kostik türü çözeltilerin tahliyesi buradan sağlanmaktaydı. Pilmar'daki sabun fabrikalarında büyük kazanlar 6.5, küçük kazanlar 3 ton kapasiteye sahipti. Diğer önemli bir makine sabun ile aroma verecek maddelerin veya talkın karıştırıldığı makinelerdi. Bu makine el veya buhar gücüyle hareket eden bir dingilin etrafında dönen silindirden meydana gelmekte olup, üzerinde bıçaklar vardı. Sabun ve diğer maddeler makineye konarak, yarım saat karıştırmak gerekiyordu[71].

9-Sabun ve Zeytinyağı Üretiminde Yaşanan En Ciddi Sorun: Karışık Üretim

Osmanlı Hükümetinin mahlut sabunların ihracatını yasaklamak istemesi Midilli Adası sabun sanayinin karşılaştığı çok ciddi bir problem olarak uzun sürecek bir tartışma başlatmıştır. İncelediğimiz dönemde bu konudaki ilk şikayetler 1880'lerin sonunda başlamıştır. Midilli, Ayvalık ve diğer bazı yerlerde imal edilen sabunlara *floransa* toprağı karıştırılması ve üzerlerine Girit sabunlarına özgü damgaların vurularak satılmakta olduğundan şikayet eden bir grup Giritli tüccar, önlem alınması için Ticaret ve Nafıa Nezareti'ne müracaat etmiştir.

Sabunlara Floransa toprağı karıştırılmasının engellenmesinin serbest ticareti ihlal edeceğini düşünen Ticaret Nezareti herhangi bir tedbir alınmasına gerek

[70] Evridiki Sifneos, "Soap in the Economy of Lesvos", s. 74.
[71] Evridiki Sifneos, "The Soapmaker's Craft", **Soapmaking in Lesvos. A Memento**, ed. Evridiki Sifneos, Athens 2002, s. 36.

olmadığı görüşündeydi. Ancak adı geçen yerlerde üretilen sabunlara Girit'e özgü damgalar vurularak satılması özellikle *Alamet-i Farika Nizamnamesi*ne aykırı bulunarak, Nizamnamenin tam manasıyla uygulanabilmesi için gerekli girişime bulunulmasına karar verilmiştir[72]. Anlaşılacağı üzere bu dönemde imalat aşamasında değişik maddelerin sabunlara karıştırılması bir problem olarak görülmemiştir.

Birkaç sene sonra Hükümetin mahlut sabunların satışını yasakladığını görüyoruz. Bu kararın alınmasında sabunlara karşıştırılan talk[*] maddesinin insan cildine zarar verdiği iddiaları ve bu yöndeki şikayetlerin etkili olduğu anlaşılıyor. Bunun üzerine adada bulunan talk ocakları kapatılmıştır[73]. Sabun üreticilerinin ve talk ocağı sahiplerinin şikayetleri üzerine konuyu görüşen Şura-yı Devlet karışık sabunların kullanımının sağlığa zararlı olup olmadığı bilinerek ona göre bir tavır alınmak için konunun Tıbbiye Nezareti ile görüşülmesine; ancak bahsi geçen mermer tozunun Avrupa'ya ihracının engellenmesi uygun olmayacağından, ikinci bir emre kadar, sabunlara karıştırılmamak şartıyla ihracına izin vermiştir. Bunun üzerine talk maddesi Serkimyager Bonkowski Paşa tarafından analiz edilerek, zararsız hatta gazoz imaline bile elverişli olduğuna dair rapor verilmiştir[74]. Meclis-i Hass-ı Vükela meseleyi etraflıca değerlendirerek, ecnebilerin imal etmekte oldukları muhtelit sabunların Osmanlı topraklarına girişi engellenemeyeceği ve ecnebiler karışık sabunlar getirip, ucuza satarken Osmanlı tebaasından olan Midilli ahalisinin bu uygulamadan men edilmesi mahallî ticareti mahvedeceğinden; yapılageldiği gibi Midilli'de muhtelit sabunların imaline devam edilmesine karar vermişti (Temmuz 1893).

---

[72] BOA, MV 31/22; 4 Ş 1305/16 Nisan 1888.

[*] Kimyasal bileşimi magnezyum, silisyum, oksijen ve hidrojenden oluşan, kristal yapılı ve oldukça yaygın bulunan bir mineral olan talk bilinen en yumuşak minerallerdendir. Renk itibariyle genellikle soluk yeşildir, ama duru beyaz, gri, sarı ve koyu yeşil türleri de görülür. Talk doğada steatit ve sabuntaşı biçiminde bulunur. Bugün talkın ve talklı kayaçların sanayide pek çok kullanım alanı vardır. Isıya karşı dirençli olan ve elektriği iletmeyen talk, fırınların kaplanmasında ve elektrik kablolarının yalıtılmasında kullanılır. Toz haline getirilen beyaz talktan boyalarda, talk pudrasında, sabunlarda, seramik ürünlerinde, kozmetik kremlerde ve dudak boyalarında yararlanılır: **AnaBritannica**, 20, İstanbul 2004, s. 390.

[73] Ocakların kapatılması diğer bir şikayeti beraberinde getirmiştir. Talkın sadece sabun üretiminde değil kireç, sıva ve tabak imalatı gibi yerlerde kullanılmak üzere Avrupa'ya ihraç edilen bir maden olduğunu belirten ocak sahipleri, ihracat için izin verilmesini istemişlerdir: BOA, DH. MKT 2041/105; Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin 9 Kanunıevvel 1308/21 Aralık 1892 tarihli mazbata sureti.

[74] BOA, DH. MKT 780/48, Lef 2.

Konunun 1895 yılı yazında tekrar gündeme geldiği görülmektedir. Dönemin Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa, kendisini ziyaret eden Midilli'nin Almanya konsolos vekilinden öğrendiği, karışık sabunların gümrüklerden geçirilmesine müsaade edilmemesi yasağını değerlendirmiş ve "yüz senedir karışık (mahlut) olarak imal edilmekte olan sabunların bu sefer Babıali'nin emir ile gümrükten geçirilmesinin yasaklanmasının", sabundan başka geçim kaynağı olmayan Midilli sakinlerinin özellikle Pilmar Kazası ve Yera Nahiyesi sakinlerinin aylardır işsiz kalmaları nedeniyle bir soruna sebep olabileceği uyarısında bulunmuştur. Abidin Paşa'nın *tahriratı* içerik bakımından sabun üretimi ve satışında yaşananlar hakkında önemli bilgiler sunmaktadır. Buna göre Midilli ceziresinin Pilmar, Yera gibi bölgelerinde üretilen zeytinyağlarının sadece % 10'u tüketime elverişli olup, geri kalanı sabun imalinden başka bir işe yaramaz. Avrupalılar eskiden beri ürettikleri sabunlarını, ucuza satabilmek için çeşitli maddeler katarak Osmanlı topraklarına sokmaktadırlar. Avrupa sabunları, okkası 2 kuruştan 90 paraya kadar değişen bir fiyata satılmaktadır. Sabunların hiçbir şey karıştırmayıp safî yapacak olsalar okkasını 4 kuruştan aşağıya satamayacak olan Midillililer, Avrupa sabunlarının okkası 2 kuruşa satılırken, sabunların kalitesinden habersiz olan müşteriler ucuzu tercih ile pahalısını almaktan sakınacaklarının bilincindedirler[75].

Bu seferki yasak, karıştırılan maddenin zararından bahseden Askerî Tıp Mektebi tarafından hazırlanan bir rapora istinaden uygulamaya konulmuştur. Abidin Paşa'nın ifadesiyle, yasak sonucu "20-30 bin amele" işsiz kalacaktır. Bu nedenle herhangi bir sorun çıkmadan önce yasağın kaldırılmasını istemektedir[76]. Sabun ihracatındaki engellemeler ahaliyi ciddi bir maddi darlığa düşürmekte ve vergi tahsilatında durgunluğa yol açmaktaydı[77].

Midilli'de üretilen karışık sabunların ihracının yasaklanması sadece yerli üreticilerin değil Midilli'de sabun sanayiinde faaliyet gösteren yabancıların da tepkisini çekmiştir. Bunlardan birisi olan ve bir sabun ve zeytinyağı fabrikası işleten

[75] Vali Abidin Paşa'dan Mabeyn Başkitabeti'ne gönderilen 13 M 1316/3 Haziran 1905 tarihli tahrirat: BOA, Y.PRK.UM 42/17; Gülden Sarıyıldız, "The Soap Production of Lesvos", **Vth International History Congress. Mytilene and Ayvalık A Bilateral Historical Relationship in the North-eastern Aegean**, eds. Paschalis M. Kitromilides, Panagiotis D. Michailaris, Athens 2007, s. 245.
[76] BOA, Y.PRK.UM 42/17.
[77] Midilli Mutasarrıfı Hıfzı Paşa'dan Dahiliye Nezareti'ne 18 Teşrinisani 1313/25 Kasım 1897 tarihli telgraf: BOA, DH. MKT 2087/12.

İngiltere'nin Midilli konsolos vekili Fredrick Hadkinson yasağın kaldırılması için İstanbul'daki İngiliz sefaretine müracaat etmiştir. Hadkinson özellikle Midilli'deki yerel makamları kendi başlarına karar alarak, talk maddesini zararlı kategorisine sokmak ve sabunların temiz olduğunu ispatlamak için belediyeden sertifika alınmasında ısrar etmekle suçluyordu. Belediyeden sabunların saf olduğu yönünde bir sertifikanın bir şekilde alınabileceğini belirten Hadkinson, bu sefer de karışık sabunlar için birinci kalite sabun vergisi ödemek gerekeceğine dikkat çekmiştir. Halbuki F. Hadkinson saf sabundan % 55 oranında karışık sabuna kadar çok çeşitli ve tamamen müşterilerin istekleri doğrultusunda üretim yapıyordu. Son kararla % 12'den fazla talk içeren sabunların ihracının yasaklanması söz konusudur. Bu arada Avrupa'dan bunun iki veya üç katı talk barındıran sabunlar gelmeye devam etmektedir. Hadkinson, kendisinin karışık sabunlarının yasaklanması durumunda müşterilerinin Avrupa'dan ithal, ucuz sabunları tercih edeceklerini ifade etmektedir[78].

Midilli'de üretilen karışık sabunlara getirilen ihraç yasağının kaldırılması için yapılan müracaat üzerine konuya bizzat II. Abdülhamid müdahil olmuştur. Padişah "sabun savaşları" olarak niteleyebileceğimiz bu çatışmanın çıkış noktasını açıkça tespit etmişti. Geleneksel olarak, belgenin kendi ifadesi ile "yüzlerce seneden beri" üretilmekte olan Midilli sabunları, piyasaya girmeye çalışan "kokulu sabunların" üreticileri tarafından karalanmaktaydı. Aralarında bazı doktorların da bulunduğu bu kişiler Midilli sabunlarının zararlı madde içerdiği şeklinde gazetelere ilanlar vermişlerdir. Sorunun, ihraç yasağının kaldırılarak, mutlaka aşılmasını isteyen II. Abdülhamid, çözüm için yol da göstermiş ve sabunların tarafsız, bilirkişi heyeti aracılığı ile *Mekteb-i Tıbbiye*'de analiz edilerek, içinde zararlı madde barındırdıkları tespit olunursa üreticilerin bu maddeyi kullanmamaları noktasında uyarılmalarını istemiştir. Dikkat edilirse iradede sunulan çözüm yolu hiçbir şekilde ihraç yasağının devamına yönelik olmayıp satışın önünün açılması için yasağın "hemen" kaldırılması hakkında Meclis-i Vükela'da aynı gün karar alınması şeklindedir[79].

[78] TNA, FO 195/2030, no. 25 ve 21.
[79] BOA, İ. Hus 65/1316 M-37; 15 M 1316/5 Haziran 1898. Aradan iki gün geçmesine rağmen henüz bir karar alınmaması üzerine yeniden bir hususî irade yayımlanmış ve konun geciktirilmeyerek biran evvel halledilmesi için uyarıda bulunuşmuştur: İ. Hus 65/1316 M-50; 18 M 1316/8 Haziran 1898.

Buraya kadar bahsettiğimiz yasaklamalar çok uzun süre devam etmemiştir. 1900 yılı ilkbaharında Hükümet gümrüklere karışık sabunların sevkine müsaade edilmemesi yönünde yeni bir emir vermiştir[80]. Bu yasak 1906 yılına kadar sürmüş ve Midilli'de birçok sabun fabrikasının kapanmasına; sabun üretimi ve ihracatında ciddi bir düşüşe sebep olmuştur.

Aynı dönemde Midilli zeytinyağı sanayii de benzer başka bir tehdit ile karşıkarşıya kalmıştır. Zeytinyağına, ucuzluğu nedeniyle başta pamuk yağı olmak üzere çeşitli yağların karıştırılmakta olması üreticileri tedirgin etmekteydi. Özellikle yağlarının itibarına zarar geleceği endişesiyle hareket ettikleri anlaşılan zeytinyağı üreticileri çeşitli dönemlerde Hükümete veya Rüsumat Emanetine müracaat ederek, bu tür ucuz yağların Midilli'ye girişinin engellenmesini talep etmişlerdir[81]. Bu tür taleplerin istenildiği gibi sonuçlandırılamadığı, daha sonraki diğer müracaatlardan anlaşılmaktadır. Bunlardan dikkat çeken biri Midilli Belediye Başkanı Vasilaki'nin Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği 17 Kasım 1908 tarihli telgraftır[82]. Vasilaki Efendi Midilli'ye bu sırada büyük miktarda pamuk yağı ithal edilmekte olmasına dikkat çekmektedir. Bu yağların, Midilli'nin en önemli ürünü olan zeytinyağına karıştırılarak, başka yerlere ihraç edileceği yönünde ciddi şüpheleri olduğundan bahseden Vasilaki, bu hile sonucunda Midillin zeytinyağlarının yabancı ülkelerdeki *revaç* ve *itibarına* büyük bir darbe indirilmiş olacağından korkuyordu. Hem Midilli'ye hem de öşür gelirlerinin zarar görmesiyle Hazineye ciddi bir ekonomik kayıp olarak yansıması mümkün olacak bu fenalığın meydana gelmesine izin verilmemesi için Midilli'den ihraç edilecek zeytinyağlarının Belediye tarafından muayene edilerek, karışık olmadığına dair *şehadetname* verilmesi ve bu belge

[80] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2641 (CD 429), Turkey: Report of the Year 1900 on the Trade of the Consular District of Smyrna**, London 1901, s. 14.

[81] Değişik yağların zeytinyağlarına karıştırılarak, daha önce görülmeyen bir düşük fiyata satılmakta olduğundan şikayet eden Midillililer, bu sahtekarlığın halk sağlığını bozmak, ürünün itibarını düşürerek, mahvetmekte olmasının dışında hazinenin zararına yol açacağını ileri sürmüşlerdir. Bahsedilen karışık yağların girmesi ve satışmasının engellenmesi iç ticaret, ahali ve hazinenin menfaatine olarak, gereğinin yapılması için Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti 25 Temmuz 1899'da harekte geçmiştir: Dahiliye Nezareti'nden Rüsumat Emaneti'ne gönderilen 15 R 1317/25 Ağustos 1899 tarihli tezkire (BOA DH. MKT 2237/43).

[82] BOA, DH. MKT 2665/24, Lef 1.

olmadan yağların gümrükten geçirilmesine Rüsumat idarelerinin izin vermemesini teklif etmiştir[83].

Zeytinyağlarına pamuk yağı gibi daha ucuz yağların karıştırılmasının engellenmesi için değişik arayışlar içinde olan Midillili üreticilerin bu konuda yerel idarî birimlere de baskı yaptıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Amerikan tüccarları tarafından getirilen pamuk yağları Temmuz 1909'da gümrükte alıkonularak, ithaline engel olunmuştur[84]. Amerikan sefareti bu uygulama karşısında Hükümete şikayette bulunmuştur. Dahiliye Nezareti, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetine gönderdiği emirde pamuk yağları hakkında bir süre önce gönderilen tebligata rağmen hâlâ engellemeye devam edilmesinin uygun olmadığını; Midilli Mutasarrıflığına yeniden ve kesin bir emir verilerek gümrükte bekletilen varillerin usulü dairesinde geçişine izin verilmesini istemiştir. Bundan sonra benzer muamelenin tekrar etmemesi yolunda uyarıda da bulunmuştur[85].

Karışık sabunlar konusunda tüketiciyi korumak adına ısrarla çeşitli uygulamalarda bulunan Hükümet, bu sefer üreticiden gelen benzer bir talep karşısında aynı tavrı gösterememiştir. Bunda kapitülasyonların payının olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır.

10- Midilli'de Gelişen Diğer Sanayi Kolları

Midilli'de zeytinyağı ve sabun fabrikaları dışında, değişik sahalarda üretim yapan fabrikalar da söz konusuydu. Bunlardan birisi meşhur tüccarlardan ve Midilli Bankası'nın sahibi Pano Kurci'ye ait kireç fabrikasıydı.

Söz konusu kireç fabrikası aslında İngiltere konsolos vekili F. Hadkinson tarafından, Pano Kurci'nin mülkünde inşa ettirilmişti ve Nisan 1888'de çalışma

---

[83] Teklif Dahiliye Nezareti tarafından makul bulunarak görüşü alınmak üzere Ticaret ve Nafıa Nezareti'ne havale olunmuştur: BOA, DH. MKT 2665/24, Lef 2.

[84] Toplam 15 varil olduğu anlaşılan pamuk yağının 10 varili başka bir yere sevkedilmişti; ancak kalan 5 varil henüz Midilli gümrüğünde bulunuyordu: BOA, DH. MKT 2867/60, Lef 2.

[85] Zeytinyağlarının başta pamuk yağı olmak üzere susam yağı, mısır ve fıstık yağları gibi ucuz yağlarla karıştırılarak piyasaya sürülmesi aynı dönemlerde Amerikan hükümetinin gündemini de meşgul etmekteydi. Zeytinyağı ihtiyacının büyük oranda Fransa ve İtalya'dan yapılan ithalat ve California'da üretilen zeytinyağından karşılayan Amerika Birleşik Devletleri, 1905 yılında geniş çaplı bir inceleme gerçekleştirerek, adı geçen iki ülkeden ithal olunan yağları analiz ettirerek, başka yağlar karıştırılarak saflığı bozulmuş zeytinyağlarını ve bunların kullanım oranını tespit etmeye çalışmıştır. Geniş bilgi için bkz: L. M. Tolman, L S. Munson, **Olive Oil and Its Substitutes**, U.S. Department of Agriculture. Bereau of Chemistry-Bulletin No. 77, Washington 1905.

ruhsatı alınmıştı[86]. Fabrikada üretilen su kirecinin İstanbul'da da satılabilmesine izin verildiğini görüyoruz. Numunehane-i Osmanî tarafından yapılan tahlil sonucunda Avrupa'dan getirilen kireçlerden daha üstün ve fiyat olarak ucuz olduğu; adeta çimento derecesinde güçlü bulunduğu anlaşıldığından kirecin resmî dailerde de kullanılmasına karar verilmiştir[87].

Kireç fabrikası yaklaşık beş yıl süre ile F. Hadkinson tarafından çalıştırılmış, daha sonra Pano Kurci fabrikayı satın almıştır. Akabinde yurt dışından buhar kazanı ve çeşitli aletler getirerek, fabrikayı genişletmiştir[88].

Bunun dışında zeytinyağı ve sabun üretiminin makineleşerek, hacminin artmasına bağlı olarak bir fıçı imalathanesinin açıldığını görmekteyiz. Midilli'de zeytinyağı, şarap ve un geleneksel olarak, deri tulumlar içinde sevkedilmekte olup, deriler de Midilli'de üretilmekteydi[89]. Muhtemelen zeytinyağı üretim hacminin artması ve taşıma açısından daha pratik olması gibi sebeplerden deri tulumların yerini fıçılar almıştı.

Charalambos Vassiliou gelişen ticari ortamı iyi değerlendirerek, Midilli kasabasındaki mağazasına Avrupa'dan getirttiği bıçkı, kerte ve kaideleri yapmak üzere altı adet makine, hava gazı ile çalışan 17 beygir gücünde diğer bir makine yerleştirerek burayı bir fıçı imalathanesine çevirmiştir[90].

Midilli Adası'nda fabrikalaşmanın ulaştığı boyutu anlamak bakımından 1907 yılında açılan Amerikan bezi fabriakası ya da diğer bir ifade ile mensucat fabrikasının üzerinde durmak gerekecektir. Aşağıda, ilgili kısımda bahsedileceği üzere kapitalist Batılı üreticiler Midilli halkının tüketim alışkanlığını değiştirmeyi başararak, hazır tüketim mallarının kullanımını yaygınlaştırmışlardır. Bundan önce Midilli'de, genç kızlar tarafından dokuma tezgahlarında üretilen kumaşlardan yapılan giysilerin yerini XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ithal yolla sağlanan hazır kumaşlar almıştır. Kumaş ihracatında İngiltere üstünlüğü elinde tutmaktadır. Amerika ise daha çok pazar payı alabilmenin yollarını arıyordu. Bu sırada Midilli'de

[86] BOA, T (des) 663/106, Lef a ve 2.
[87] Dahiliye Nezareti'nden Şehremaneti'ne 3 Kanunıevvel 1307/15 Aralık 1891 tarihli tezkire: BOA, DH. MKT 1901/92.
[88] Getirilen kazan 11 m^3 hacminde, 80 libre hava tazyiki kuvvetine sahipti: BOA, T (des) 663/20; 663/97 ve 667/72.
[89] Mary A. Walker, **Old Tracks and New Landmarks**, s. 178.
[90] BOA, İ. RSM 28/1325 B-6, Lef 2; 29 L 1325/5 Aralık 1907.

kumaşa yönelik talep artışını farkeden üç girişimci kasaba yakınında Aya Pandelimon mevkiinde bir Amerikan bezi fabrikası açmışlardır. Bunlardan Istavro Ligoryadi, Dimitri Nikolako Felel Osmanlı tebaası; Yorgi Panayot Mihaelidi ise Yunanistan vatandaşıydı[91]. Gümrük vergisi muafiyeti istenilen makine ve aletler için hazırlanan defter toplam 41 kalemden oluşmaktadır ki büyük bir işletme olduğu anlaşılıyor[92]. Apostol Athanassiades & Co. (Apostol Atnaşyadi ve şürekası) ismiyle 1907 yılında açılan bez fabrikası göstermektedir ki Midilli'de hazır kumaşa yönelik oluşan talep, ithal edilmek yerine adada üretilmesi için bir fabrika açmayı cezbedecek dereceye yükselmiştir.

11-Midilli Adası'nın Yabancı Yatırımcıları ve Yaşanan Sorunlar

İncelediğimiz dönemde giderek büyüyen Midilli ekonomisi ve sanayii sadece Osmanlı vatandaşlarının değil Yunan ve İngiliz vatandaşlarının da yatırım yaparak, ticaret yapabildiği bir esnekliğe sahipti. Burada özellikle ilk defa 1892 yılında bir un fabrikası açarak işe başlayan Yorgiyadilerden bahsetmek gerekmektedir. Poyraz Limanı'nda açtıkları fabrikada sadece un değil zeytinyağı ve makarna da üretecek olan Yani İstimat Yorgiyadi (Georgiades)'nin Yunanistan vatandaşı olduğu bilindiği halde, yurtdışından getirteceği makinelere gümrük vergisi muafiyeti sağlanmıştır[93]. Yorgiyadiler bir süre sonra Osmanlı ordusunun yiyecek tedarikçisi konumuna yükselmiş ve bu hizmetlerinden ötürü dördüncü rütbeden Mecidî nişanı ile taltif olunmuştur[94].

Yani İstimat Yorgiyadi faaliyet alanını genişleterek 1903 yazında, kapasite açısından Midilli'nin en büyük fabrikası olarak nitelenebilecek bir iplik fabrikası açmıştır. Yer olarak un ve zeytinyağı fabrikalarının hemen yanındaki bir arsada kurulan iplik fabrikasının kazan, makine ve tüm aletleri İngiltere'den ithal

[91] BOA, Y. A. Res 142/70, Lef 1.
[92] BOA, Y. A. Res 142/70, Lef 3; İ. RSM 32/1327 Ca-2, Lef 2. Bu dönemde pamuklu kumaş tüketimi hakkında yapılan bir araştırma, kapasitesini ciddiye almış olacak ki fabrikanın açılmakta olduğundan bahsedilmiştir: W. A. Graham Clark, **Cotton Textile Trade in Turkish Empire, Greece, and Italy**, US Department of Commerce and Labor Bureau of Manufactures, 1908, s. 24.
[93] BOA, İ. TNF 2/1310 Ş-3, Lef 2. Belgede Yorgiyadi'nin Yunan tebaası olduğu açıkça yazılmıştır.
[94] BOA, DH. MKT 815/44. Yorgiyadilerin II. orduya makarna ve şehriye tedarikleri bir yönüyle Rumeli ordusuna un ve peksimet tedarik eden (Nurdan İpek, **Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler**, İstanbul: Yeditepe Yayınları 2011, s. 100-110) Alatinilere benzetilebilir.

edilmiştir[95]. Yorgiyadilerin pamuk fabrikası Osmanlı topraklarında bulunan sayılı pamuk fabrikalarından birisi olmuştur[96]. Görüldüğü üzere her ne kadar Yunanistan vatandaşı olsa da Midilli'nin sayılı tüccarları arasına giren Yorgiyadi biraderler Osmanlı hükümeti tarafından desteklenmiş, kendilerine Osmanlı tebaasına sağlanan kolaylıklar aynen sağlanmıştır.

Yorgiyadilerin durumu, bazı araştırmacıların ifade ettiği gibi, girişimci Rumların ticaretten pay almak için Osmanlı tebaası olarak kalmayı tercih ettikleri şeklindeki basit değerlendirmenin çok da geçerli olmadığına bir işarettir[97]. Midilli'den, Panos Courtgi gibi ülke genelinde ticarî ve finansal faaliyetlerde bulunan kişiler şüphesiz Osmanlı tebaasından olmanın çok cazip avantajlarından yararlanmışlardır ancak yine de tabiyet seçimini Osmanlı Rumları açısından zorunluluk değil kişisel tercih olarak görmek yanlış olmayacaktır[98]. Nitekim Yunan vatandaşı olup Midilli'de ticaretle uğraşan Yorgiyadiler gibi bazı tüccarların bir zaman sonra Yunan konsolosunun himayesi ve korumasına güvenerek, yerine getirmeleri gereken vergi yükümlülüklerinden adeta kaçmış, bunları ödememek için uğraşmışlardır.

İngiliz konsolos vekili F. Hadkinson, İtalya konsolos vekili A. Fedeli Nessi ve Yunan tebaasından Yorgiyadi ailesinin vekaletle ve ihale suretiyle tasarrufları altında bulundurdukları zeytin ve un fabrikalarının emlak vergilerini ödemekten senelerce kaçınmışlardır[99]. Aynı şekilde diğer iki zeytinyağı üreticisi olan Kaçani ve Zerbiniler de yine Yunanistan'ın Midilli'deki konsolos vekili Souidas'ın desteği neticesinde temettü vergisi vermemek için ciddi bir çaba göstermişlerdir[100]. Buna

[95] İthal olunan makine ve aletlerin tam listesi için bkz: Ek-2.
[96] İngiltere'nin İzmir Başkansolos Yardımcısı Heatcote-Smith'in 1909 yılında hazırladığı raporda pamuk fabrikası bulunan yerler olarak; İstanbul, Selanik, Mersin, Adana, Tarsus, İzmir ve Midilli'yi saymıştır: İngiliz Raporlarına Göre İzmir Ticareti, s. 252.
[97] Evridiki Sifneos'un dikkat çektiği üzere, belki aşar iltizamını sağlamak için Osmanlı tebaasından olmak öncü şarttı ("On Entrepreneurs and Entrepreneurship of the Olive-oil Economy in the Aegean: The Case of Lesvos Island", s. 251) ancak sanayi ve ticarî yatırımlarda Osmanlı Devleti esnek davranıyordu.
[98] Nitekim, bağımsız bir Yunan devleti korulduktan sonra ticarî faaliyetlerini burada sürdürmek isteyen bazı iş adamları XIX. yüzyılın ikinci yarısında Yunanistan'a göç ederek, ticarî faaliyetlerini burada sürdürmeyi tercih etmişlerdir: Serdar Sarısır, "Yunanistan'ın Ekonomik ve Siyasî Hayatına Yön Veren Anadolu Kökenli Bazı Sermaye Sahipleri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 49, Ankara 2011, s. 183-204.
[99] Sadaret'ten Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 2 Zilkade 1322/8 Ocak 1905 tarihli tezkire: BOA, DH. MKT 924/24.
[100] BOA, BEO 2860/214490.

karşılık Osmanlı Hükümeti alacaklı olduğu vergileri tahsil etmek için *Tahsil-i Emval Nizamnamesi* (Amme Alacakları Kanunu) hükümlerini uygulamaya çalışmış ancak Yunan konsolos vekilinin protesto ve başka yollara başvurarak engellemesi nedeniyle uzun süre başarılı olamamıştır[101]. Bunun üzerine konsolos vekilinin uyarılması için Yunan sefaretine müracaat edilmiştir[102]. Bir süre devam eden bu mücadele, konsolos vekili Souidas'ın Midilli'den uzaklaştırılmasıyla sonuçlanmıştır.

Midilli'de siyasî nüfuzunu sanayi ve ticarette, vergi ödememek ve benzeri kanun dışılıkları Osmanlı hükümetine kabul ettirmek için kullanan ikinci kişi İngiliz konsolos vekili olmuştur. *Tabanlı biraderlerin* 1902'de açtıklarından bahsettiğimiz zeytinyağı fabrikası için ödemeleri gereken temettü vergisi meselesinde, İngiliz konsolos vekili Fredrick Hadkinson müdahale ederek, fabrikanın meşhur İngiliz tüccarı ve aynı zamanda kardeşi olan Robert Hadkinson tarafından kiralandığını ileri sürmüş ve tahsilata engel olmaya çalışmıştır[103]. F. Hadkinson, 1908 yılında Midilli merkezinde Atnaşyadi tarafından açılmış, ancak aleyhinde halkın uzun bir süre çeşitli şikayetlerin bulunduğu zeytinyağı fabrikasının, Robert Hadkinson adına kiralandığını ilerü sürerek, yerel ve merkezi hükümetin aleyhteki kararlarına rağmen çalıştırılması için de mücadele etmiştir[104]. Anlaşıldığı üzere Batı Anadolu'nun en büyük zeytinyağı tüccarı Robert Hadkinson Midilli Adası'nda 20. yüzyılın başlarında fabrika kiralamak suretiyle üretim kapasitesini yükseltmeye çalışmıştır. Bu konuda İngiltere'nin diplomatik desteğini de sonuna kadar kullanmıştır. Buna karşılık, önceleri yatırım yapan bu tür girişimcileri milliyetlerine bakmaksızın destekleyen Osmanlı Hükümeti, iyi niyet ve teşviklerinin suistimal edilmesi üzerine bu tür yatırımcıları ülkeden çıkarmak üzere harekete geçmiştir[105].

Midilli Adası'nda Robert Hadkinson dışında kardeşi ve İngiliz konsolos vekili Fredrick Hadkinson 1893 yılında dört zeytin koruluğu satın alarak zeytinyağı

[101] BOA, BEO 2561/192054.
[102] Dahiliye Nezarti'nden Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne gönderilen 2 Teşrinisani 1322/15 Kasım 1906 tarihli tezkire: BOA, BEO 2945/220815.
[103] Dahiliye Nezareti'nden Maliye Nezareti'ne gönderilen 28 Mayıs 1325/10 Haziran 1909 tarihli tezkire: BOA, DH. MKT 2839/33.
[104] Dahiliye Nezareti'nden Sadaret'e 23 Nisan 1325/6 Mayıs 1909 tarihli tezkire: BOA, DH. MKT 2804/77.
[105] BOA, BEO 941/70509.

ticaretine girmiştir[106]. Kendisinin 1898 yılı itibariyle zeytinyağı ve sabun üretimi yapan bir işletme sahibi olduğu anlaşılmaktadır[107]. Bu ikisinin haricinde zeytinyağı işiyle uğraşan tek İngiliz vatandaşı Mr. Papps olup, Kalonya Kazası'nda faaliyet göstermekteydi. Resmi istatistiklerde kendisinden ismen bahsedilmese de seyyahlar, Kırım Savaşı'na katılan bir asker olan Papps'ın savaş sonrasında Midilli'ye yerleştiğini ve modern makineler kullanarak zeytinyağı ürettiğini ifade etmektedir[108].

12-Midilli Adası'nda Fabrikalaşmanın Gelişimi ve Fabrika Miktarı Üzerine Bir Değerlendirme

Aşağıdaki tabloda, Midilli Adası'nda faaliyet gösteren sanayi kuruluşları ve sayılarında yıllar içerisinde yaşanan değişim gösterilmiştir.

Tablo-24
MİDİLLİ ADASI'NDA SANAYİ KURULUŞLARI

İşletmeler	1888	1894	1909	1913
Zeytinyağı imalathaneleri (değirmenler)	190	200	-	79
Buhar gücüyle çalışan zeytinyağı fabrikaları	12	32	57	113
Prinadan zeytinyağı elde eden fabrikalar	2	2	5	6
Sabun imalathaneleri	50	47	35	34
Tabakhaneler	-	16	17	17
Un değirmenleri	-	34	-	61
Buharla çalışan un fabrikaları	1	9	8	6
Makarna fabrikası			1	

Kaynak: Evridiki Sifneu: **Lesvos. Dikonomiki kau Kinoniki İstoria, 1840-1912**, s. 197.

Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu, özelde ise Midilli Adası için düzenli sanayi istatistiklerinin bulunmaması ve Midilli'deki sanayi işletmeleri hakkında salnamelerde verilen bilgilerin çoğu defa öncekinin tekrarından öteye gitmemesi faaliyet gösteren işletmelerinin sayasının ve yıllar içerisinde yaşanan gelişmelerin sağlıklı birşekilde tespit edilmesini zorlaştırmaktadır. Diğer taraftan özellikle seyahatnameler başta olmak üzere konu hakkında birtakım rakamsal verilerin

[106] Bu korlardan ikisi Lutra Köyü diğer ikisi ise Keramia Köyü yakınlarında bulunuyordu: TNA, FO 195/1807.
[107] TNA, FO 195/2030, No. 25.
[108] J. Irving Manatt, **Aegean Days**, s. 301. Papps Midilli'nin Yunanistan tarafından işgal edilmesi sırasında, kendisine iltica eden 750 Müslüman'ı fabrikasında himaye ederek, iaşelerini temin etmiştir. Hatta bu sırada dünyaya gelen bir erkek çocuğa Hüseyin Papps ismi verilmiştir: Tanin, nr. 1497; 31 Kanunısani-i efrencî 1912.

sunulduğu eserlerdeki bilgiler, az önce bahsedilen mahsurlar yanında Midilli gibi oldukça büyük ve sadece incelediğimiz dönemde değil günümüzde dahi ada içinde ulaşımın oldukça sorunlu olduğu bir yerleşim yerinde zeytinyağı değirmenleri, sabun imalathaneleri gibi sanayi tesislerinin sayısının kesin ve doğru birşekilde tespitinde yaşanacak sıkıntıları düşünerek, ihtiyatla değerlendirilmelidir. Bununla birlikte Evridiki Sifneu tarafından hazırlanan yukarıdaki tablo konu hakkında genel bir fikir sunmaktadır. Tablodaki genel trende bakıldığında geleneksel değirmenlerin sayısında zaman içerisinde önemli bir azalma, buna karşılık buhar gücüyle çalışan ve yeni tarz üretim yapılan zeytinyağı fabrikalarının sayısında bir artış görülmektedir. Makineleşmenin üst düzeye ulaştığı sabun imalathanelerinin sayısında ise 1880'lerin sonundan itibaren yaşanan azalma dikkat çekmektedir. Bunun sebebi muhtelit sabunların üretilmesi ve satışı konusunda bu tarihlerde başlayan ve yasaklama ile sonuçlanan tartışma olup, yukarıda geniş olarak bahsedilmiştir.

İngiliz konsolos raporları ve Annuaire Orientallerde verilen bilgiler Midilli Sancağı'nda XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yaşanan fabrikalaşma ve fabrika sayısı hakkında nispeten sağlıklı değerlendirmelerde bulunma imkanı sunmaktadır[109].

Zeytinyağı üretiminin Midilli'nin neredeyse tek endüstri kolu olduğu belirtilen 1899 yılına ait İngiliz konsolosluk raporunda adada yaklaşık 41 tane buharlı fabrika ve elle çalışan 100 adet zeytin değirmeni bulunduğu kaydedilmiştir. Birçok kimseye her sene Kasım'dan Mart'a kadar istihdam sağlayan bu işletmelerde işçilere ödenen günlük ücret 1 shilling 2 pence ile 3 shilling arasında değişmektedir[110].

Bir sonraki yıla ait konsolosluk raporunda Midilli'de 4 yeni buharlı zeytinyağı imalathanesi kurularak, toplam sayının 45'e ulaştığı bildirilmektedir[111]. Zeytin hasadının düşük olduğu senelerde fabrikaların bir iki aydan fazla çalışmadığı

[109] Bu yıllıkların değeri hakkında bir mütalaa için bkz: Turgut Kut, "Indicateur Otoman: Şark Ticaret Yıllıkları", **Simurg Kitap Kokusu**, 1, Ekim 1999, s. 186-190.
[110] İngiliz Konsolos vekili Hadkinson'un raporu: **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2462 Turkey: Report for the Years 1897-99 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna**, s. 37; **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, der. Gündüz Ökçün, İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları, t.y., s. 155-57.
[111] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2641 (CD 429), Turkey: Report of the Year 1900 on the Trade of the Consular District of Smyrna**, London 1901, s. 14-15.

yönündeki bilgi, Midilli gelişen zeytinyağı ve sabun sanayiinin, 18. Yüzyıl Marsilyasının aksine, tamamen yerli tarımsal faaliyetlere bağlı olduğunu teyit etmektedir. Buna göre adadaki sabun üreticilerinin çoğunluğu küçük yapılanma arz etmekle, kazanları bir seferde 3 tondan fazla zeytinyağı kaynatmak için müsati değildir. Rapora göre sabun imalatçıları yıllık ortalama 40-50 tekne sabun üretirler.

1901 yılına ait rapora göre Midilli'de 2 yeni buharlı yağ fabrikası açılmış ve toplam sayı 47'ye yükselmiştir. Bu imalathaneler, hasatın iyi olduğu dönemlerde altı ay süre ile faaliyette bulunmaktaydılar. Aynı raporda Midilli'de bu sırada 2 büyük buharlı un değirmeni ve petrolle çalışan bir de küçük un değirmeni bulunduğundan bahsedilmektedir. Bu tarihte sabun imalathanelerinin sayısında bir artış söz konusu olmayıp, bazıları, muhtelit sabun gönderilmesi yasağından ötürü üretim yapmamaktadırlar[112].

Evridiki Sifneu'nun verdiği ve yukarıda tablo olarak gösterilen Midilli Adası'ndaki sanayi tesislerinin yıllık gelişimleri hakkındaki rakamsal verilerin, özellikle zeytinyağı fabrikalarının sayıları hakkında konsolosluk raporlarında verilen bilgilerle beraber değerlendirildiğinde 1909 yılına kadar nispeten paralellik gösterdiği söylenebilir. Diğer taraftan Paul Fesch'in Midilli Adası'nın 1906 yılındaki durumundan bahsederken 95 köy ve kasabada 124 atölye ve fabrikanın bulunduğu şeklindeki toptan değerlendirmesi de Sifneu'nun 1909 yılındaki toplam işletme sayısı olarak gösterdiği 123 rakamı ile örtüşmektedir[113]. Annuaire Oriental'de Midilli Sancağı'nın 1909 yılına ait durumu hakkında verilen istatistik incelendiğinde 2'si parfümlü sabun üreten toplam 24 sabub fabrikası; 2'si prinadan yağ elde eden toplam 47 buharla çalışan zeytinyağı fabrikası; 60 adet geleneksel yöntenlerle çalışan zeytinyağı değirmeni ve 2 buharlı un fabrikasının faaliyet gösterdiği görülmektedir[114].

Ancak Sifneu'nun, Midilli Adası'nı işgal ettikten sonra Yunan Hükümeti tarafından 1913 yılında yaptırılan bir sanayi sayımının sonucuna dayanarak verdiği

[112] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2722 (CD 786), Turkey: Report of the Year 1901 on the Trade of the Consular District of Smyrna**, s. 9.
[113] Paul Fesch, **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, s. 620.
[114] **Annuaire Oriental**, 1909, s. 1977-1983. Bir mukayese olması açısından, 1909 senesinde Ayvalık'ta faaliyet gösteren buharlı zeytinyağı fabrikalarının sayısı 19 idi: **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 260.

rakamlar, özellikle de zeytinyağı fabrikalarının sayısını 113 göstermesi gerçekçi bir değerlendirme olmaktan uzaktır. 1912 yılına ait Annuaire Oriental'de Midilli'deki sanayi işletmeleri hakkında verilen rakamlara göre toplam zeytinyağı fabrikası 49, sabun fabrikasının toplam sayısı ise 28'dir. 44 adet eski usullerle çalışan zeytinyağı değirmeni faaliyetlerini sürdürmektedir[115]. Bu rakamlarla Annuaire Oriental'in 1909 verileri arasında bir uyum söz konusudur. Diğer taraftan Sifneu'nun 1913 sayımını esas alarak verdiği 113 zeytinyağı fabrikası sayısı, 1909 ve sonrasında yaşanan Avusturya ve Yunan boykotajları, Trablusgrap ve Balkan savaşları gibi bölgedeki ticarete ciddi darbe vuran siyasi ve askeri gelişmeler dikkate alındığında, kabul edilebilir olmaktan uzaktır.

Başta zeytinyağı ve sabun üretimi olmak üzere incelediğimiz dönemde Midilli Adası'nın sanayi alanında yaşanan atılım sonucu, coğrafi olarak adanın her kesimine dağılmış, kalabalık bir sanayici ve tüccar sınıfı ortaya çıkmıştır[116]. Yüze yaklaşan toplam sayılarıyla bu kalabalık ticaret erbabının sorunlarıyla ilgilenmek ve ticaretin gelişmesine katkıda bulunmak için Midilli'de 1904 yılı itibariyle bir Ticaret Odası'nın var olduğunu görüyoruz. Midilli Ticaret Odası başkanlığı uzun süre, tüccar ve zeytinyağı fabrikası sahibi Grigoris Rousselis tarafından yürütülmüş, yardımcılığını ise yine zeytinyağı tüccarı olan Hasan Efendi yapmıştır[117]. Bir grup komisyoncu da Midilli'nin gelişen zeytinyağı ticaretinde yerini almıştı[118]. İçlerinde öne çıkanlar Homere Amira, S. Caravia, Courty Biraderler, E. Efstratiades ve Taliano Biraderler olup, zeytinyağı üreticisi ile alıcıyı buluşturmakta; yüklü miktar yağ siparişlerinde adanın değişik bölgelerinden alıcı için gerekli satın alma işlemlerini yürütmekteydiler[119].

---

[115] **Annuaire Oriental**, 1912, s. 1718-1719, 1726-1728, 1776-1778.
[116] 1909 yılı verilerine göre tüccar ve sanayicilerin tam bir listesi ek-1'de sunulmuştur.
[117] B. Gregoriou Sandık Emini, Sabit Bey ise katip olarak görev yapmaktaydı: **Annuaire Oriental**, 1904, s. 1609.
[118] **Annuaire Oriental**, 1909, s. 1976.
[119] İzmir'in önde gelen pamuk fabrikası sahiplerinden Gout'un istihdam ettiği komisyonculardan yararlanma biçimi Midilli'deki zeytinyağı komisyoncularının fonksiyonlarının anlaşılması için bir paralellik sağlayabilir. Buna göre Gout, henüz tohum ekme mevsiminde, çalıştırmakta olduğu 16 komisyoncuyu fabrikası için pamuk satın almak üzere köylere gönderiyordu. Bu komisyoncular elde edecekleri ürünlerin tamamını Gout'a satmaları şartıyla üreticiye borç para veriyordu. Bu hizmetlerine karşılık komisyoncular topladıkları pamuğun % 0,5'i değerinde pay alıyorlardı: Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, s. 110.

Sonuç olarak incelediğimiz dönemde Midilli Adası'nda zeytinyağı ve sabun üretiminin fabrikalaşarak, önemli iki sanayi kolu olarak önplana çıkmasında etkili olan faktörlerden biraz bahsedecek olursak öncelikle yerel tüketimden ziyade piyasa için üretime geçilmesi önemli bir adım olmuştur. Henüz kullanılabilir bir kara yolu şebekesi mevcut değilken, ada içi taşımalarda deniz gümrüklerinin lagvedilmesiyle, yeni yeni açılmaya başlanan buhralı zeytinyağı fabrikalarına ürünlerini götürmek isteyen zeytin yetişriticilerine sağlanan kolaylık diğer önemli bir teşvik olmuştur. Akabinde Midilli Adası'nda yürütülen yoğun bir çalışma sonucunda meydana gelen kara yolu ağı sayesinde üreticilerin ürünlerini fabrikalara nakletmesi oldukça kolaylaşmıştır. Nakliyenin kolaylaşması ve maliyetin ucuzlaması iyi kalitede zeytinyağı üretiminin artmasına katkı sağlamıştır. Deniz taşımacılığı alanında yaşanan gelişmeler bu anlamda daha da önemlidir. Midilli Adası'na uğrayan taşımacılık şirketlerinin 1880 sonrasında artan sayısı zeytinyağı üreticisinin malları daha hızlı ve güvenli bir şekilde pazarlamasında etkil olmuştur. Nitekim 1909 yılı itibariyle Midilli merkezinde 14 vapur şirketinin temsilciliği bulunuyordu. Daha önce üzerinde durulan, kurulacak fabrikalar için yurt dışından getirilen makinelere Hükümet tarafından sağlanan vergi muafiyeti de sanayinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bütün bu sayılanlardan daha önemli olan son bir husus ise ürünlerin satılabileceği Anadolu gibi bir pazarın varlığıydı. Nitekim yerli olarak üretilen zeytinyağı ve özellikle sabun öncelikle Osmanlı pazarlarında müşteri bulmaktaydı. Uzun süre dış rekabete maruz kalmayan bu iki ürün, iç pazarda sahip olduğu payı kaybetmeyerek, istikrarlı bir üretim ve satış çizgisi takip etmiştir. XIX. yüzyılın sonunda Osmanlı pazarlarına girerek, haksız rekabet şartları elde etmek isteyen, katkı maddeli ucuz sabunlar ve kokulu sabunlar üreten İngiliz ve Fransız firmaları, bundan zarar gören Osmanlı tebaası üreticiler yanında Midilli ve Batı Anadolu'nun değişik bölgelerinde yerleşik olarak üretim yapan yabancı yatırımcıların şikayetleri sonucunda istediklerini pek elde edememişlerdir. Yunan işgalinden sonrasında Midilli'deki sabun ve zeytinyağı sanayiinin ciddi bir daralma yaşamış olması, bir pazar olarak Anadolu'nun Midilli zeytinyağı ve sabu ticareti açısından önemini en güzel şekilde anlatmaktadır. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse Midilli sanayiinin gelişiminde, Anadolu ile oluşturduğu coğrafî ve idarî bütünlük önemli bir

pay sahibiydi. Yunan işgali, bu açıdan Midilli sanayiindeki gelişmeye ve yaşanan ekonomik büyümeye ciddi bir darbe vurmuştur.

B) MİDİLLİ ADASI'NIN İHRACAT VE İTHALATI

Çalışmamızın bu bölümünde Midilli Adası'nın ihracat ve ithalatı üzerinde durulacaktır. İhracat ve ithalat hareketleri, İngiliz konsolosluk raporlarında verilen bilgilerden takip edilebilmektedir[120]. Midilli'nin ihraç kalemi arasında yer alan en önemli ürünler zeytinyağı, sabun, palamuttur.

Zeytinyağı üretimi ile zeytin hasadı arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Elimizde ne yazıkkı incelediğimiz dönem içerisindeki her bir senede elde edilen zeytinin miktarını gösteren bir istatistik söz konusu değildir. Bilinmesi gereken bir husus, doğası itibariyle zeytin ağacının bir sene çok ertesi sene nispeten az ürün vermekte olduğudur[121].

1880 yılı sonunda hazırlanmış bir raporda Midilli Mutasarrıfı Namık Kemal adadaki zeytinliklerin yaklaşık 37.000 kişinin tasarrufunda bulunduğunu ifade etmektedir. Tasarruf edilen zeytinlikler tek bir parça veya mahalde olmayıp, ötede beride dağınık halde bulunuyordu[122]. Aynı raporda yaptığı bir çıkarımla Midilli'de üretilen zeytinyağı miktarının yıllık sekiz yüz bin kantar yada yaklaşık 45.200 ton olarak hesaplamıştır ki elimizde bulunan sonraki yıllara ait verilerle karşılaştırıldığında oldukça iyimser ve yüksek bir tahmindir. Öncelikle, üretilen miktar ne olursa olsun zeytinyağının büyük bir kısmı adada tüketilmektedir. Buna sabun yapılmak üzere kullanılan yağ da dahildir.

Aşağıdaki tabloda, 1897-1901 yılları arasında Midilli Adası'nda gerçekleştirilen zeytin hadasının miktarı yer alamaktadır. Buradaki rakamlar da göstermektedir ki elde edilen zeytin miktarında bir istikrar söz konusu olmayıp, her

[120] İngiliz konsolosluk raporlarının bu açıdan önemi hakkında bir değerlendirme için bkz: Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisat Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 10-11, İstanbul 1983, s. 151-166.

[121] Bu sebeple zeytinyağı aşarı genellikle iki seneliğine ihale edilmekteydi: Faruk Doğan, Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı (1800-1925), s. 214.

[122] BOA, Y. EE 100/38, Lef 5; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Namık Kemal'in Abdülhamid'e Takdim Ettiği Arîzalarla Ebuzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Bazı Mektuplar", s. 246 vd.

yıl farklılık göstermekte, yıllar arasında zaman zaman büyük oranlara varan farklılıklar olabilmekteydi.

Tablo-25 **MİDİLLİ ADASI'NDA TOPLANAN ZEYTİN MİKTARI (Ton)**				
1897	1898	1899	1900	1901
73.800	32.200	7.500	72.000	50.000
Kaynak: **Islands of the Northern and Eastern Aegean**, s.37.				

Nitekim 1897 yılında 73.800 ton olarak gerçekleşen zeytin hasadı, sonraki iki sene oldukça düşük seyretmiş, tekrar aynı seviyeye çıkması 1900 yılında mümkün olmuştur.

Midilli Adası'nda üretilen zeytinyağı hakkında elimizde nispeten daha uzun bir süreye ait rakamlar bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere 1889 yılında 13.700 ton zeytinyağı üretilmiştir. 1897 yılında zeytinyağı üretimi 19.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Bu miktar 1898'de 6.000, 1899'da ise 1.750 ton olmuştur. Sonraki iki yılda tekrar artarak, 1900 ve 1901 yılında 16'şar bin ton zeytinyağı elde edilmiştir[123].

Tablo-26 **MİDİLLİ'DE ÜRETİLEN ZEYTİNYAĞI MİKTARI**	
Yıllar	**Miktar/ton**
1889	13.700
1897	19.000
1898	6.000
1899	1.800
1900	16.000
1901	16.000
1902	7.650
1903	23.000
1910	12.600
1911	5.470
1912	33.600

[123] 1900 yılında 72.000 ton, 1901 yılında ise 50.000 ton zeytin toplanmıştır. Esasında 1901 yılı için yapılan tahminde 13.500 ton zeytinyağı elde edilmesi ön gürülmüştür. Buna karşın her iki sene elde edilen zeytinyağı miktarı 16.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Aynı durum 1903 yılında yaşanmıştır. 21.600 ton olarak tahmin edilen zeytinyağı üretimi 23.000 ton olarak gerçekleşmiştir. Bunda şüphesiz, daha önce bahsedilen, fabrikalaşma ve kullanılan yeni üretim tekniklerinin etkisi olduğu düşünülebilir.

1913	2.400
1914	18.800
Kaynak: **Islands of the Northern and Eastern Aegean**, s.37.	

1897-1901 yılları arasındaki zeytin hasadı ve üretilen zeytinyağı miktarı karşılaştırıldığında hasat ile ürün miktarı arasındaki paralellik ve oran hakkında yaklaşık bir denklem kurmak mümkün olacaktır.

Tablodaki rakamlara bakıldığında en yüksek zeytinyağı, rekor bir rakam olan 33.600 ton ile 1912 yılında elde edilmiştir. Genel itibariyle değerlendirildiğinde, bunun istisnaî bir miktar olduğu görülecektir. Bu nedenle yukarıda, Namık Kemal'in yaptığı yıllık 45.200 ton zeytinyağı üretimi oldukça iyimser ve astronomik bir tahmindir.

Midilli'de üretilen zeytinyağının önemli bir kısmı, 18. yüzyılın ortasından sonlarına kadar Marsilya'ya ihraç edilmişti[124]. Marsilya'da kurulan sabun sanayii için bu dönemde Levanttan ithal olunan toplam zeytinyağının % 20'si Midilli Adası'ndan karşılanmıştır[125]. Daha sonra, Osmanlı Devleti'nin zeytinyağını ihracı yasak maddeler arasına koyması ve Midilli'de zeytinyağı fiyatlarının yükselmesi gibi sebeplerden dolayı, bu ihracat oldukça azalmıştır. Bundan sonraki süreçte, Tanzimat Fermanı sonrasına kadar Midilli'de üretilen zeytinyağı ve sabunun büyük bir kısmı İstanbul'a gönderilmiştir. 1833 yılında, önce zeytinyağının yed-i vahid kapsamından çıkarılması, Tanzimatın ilanından sonra ise devletin zeytinyağı ticaretinden tamemen çekilmesi yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. Bundan sonra Midilli'de üretilen zeytinyağı daha geniş pazarlara ulaşmaya başlamıştır, bununla birlikte Marsilya gibi eski pazarlarlarla olan ilişkisini de devam etmiştir.

1886 yılında yayımlanmış bir konsolosluk raporunda zeytinyağı ihracatı hakkında verilen bilgiler dikkat çekicidir. Buna göre zeytinyağı en çok belirsizlik gösteren ihraç ürünü olup, ihracat mevsime bağlıdır. Hatta bazen mevsim elverişli ve hasat bol olsa bile köylüler ürünü korumak için tuzladıklarından, meyve iyi kalitede olmayabilir. Bu şekilde tazeliğini yitirmekte; elde edilen zeytinyağ kalite bakımından

[124] 1730-1790 arasındaki ihraç olunan zeytinyağı miktarı için bkz: Patrick Boulanger, "Les Achats Français d'huiles Egeennes au XVIIIe Siecle", **Vth International History Congress. Mytilene and Ayvalık A Bilateral Historical Relationship in the North-eastern Aegean**, Athina 2007, s. 227.
[125] Faruk Doğan, Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı (1800-1925), s. 147.

gerilemektedir. Raporun yayımlandığı tarihte, yağın ortalama ihraç fiyatı fıçıda 13 pound, ton fiyatı ise 30 ile 36 pound arasındaydı. Fiyat 40 poundu geçtiği zaman, zeytinyağı oldukça kıymetli bir ihraç ürünü haline gelir. İngiltere bu ihraçtan küçük bir pay almakta olup, Rusya ve Hollanda baş tüketicilerdir[126]. Genel itibariyle İzmir'den yapılan zeytinyağı ihracatı dikkate alınarak yapılan bu değerlendirme, Midilli Adası'nın ihracatı için de aynı şekilde geçerlidir. Diğer bir raporda bölgede üretilen zeytinyağı üç kalite olarak sınıflandırılmıştır. Birinci kalite Ayvalık ve Edremit'ten, ikinci kalite Midilli'den gelmektedir. Midilli'den gelen zeytinyağının daha düşük kalite kabul edilmesi yeşilimsi renginden ötürüdür. Üçüncü kalite yağ Aydın ve Bayındır'dan gelmektedir[127].

Sene başında yaşanan don nedeniyle zeytin veriminin arzu edilen düzeyin altında gerçekleştiği 1889 yılında, üretilen 13.700 ton zeytinyağının büyük bir kısmı Midilli'de tüketilmiştir. 950 ton zeytinyağı doğrudan İngiltere'ye, 500 ton ise Fransa'ya sevkedilmiştir. 1889 yılında yüksek kaliteli yağın, güvertede teslim (fob) satış fiyatı ton başına 26 pound 4 shiling'den başlayarak, 27 pound 15 shilling'e kadar çıkmıştır[128]. Fiyatların yüksek olmasında Avrupa pazarlarındaki fiyat artışının da payının olduğu ifade edilmektedir. Bu fiyatlara fıçı ücreti, navlun, sigorta ve komisyon dahil değildi[129].

Küçük bir hesaplama yapıldığında, 1889 senesinde Midilli'nin ihraç ettiği toplam 1.450 ton zeytinyağından elde ettiği gelirin yaklaşık 4-4,5 milyon kuruş civarında olduğu anlaşılmaktadır.

Midilli'de zeytinyağının satış fiyatları Avrupa'daki talep, dünya piyasalarına giren zeytinin miktarı, yani yıllık hasadın miktarı, Tunus, Cezayir gibi diğer zeytinyağı ihraç eden ülkelerin piyasaya sürdükleri yağların fiyatı gibi birtakım

---

[126] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, No. 67 (C4923). Report Fort he Years 1882 to 1885 on Trade of Smyrna**, London 1886, s. 11.

[127] **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 63.

[128] XIX. yüzyıl boyunca 1 pound=106-120 kuruş arasında bir değere sahip olmuştur. 1 shilling=5.7 kuruş, 1 penny=20 para civarında idi (Orhan Kurmuş, **Kapitalismin Türkiye'ye Girişi**, s. 25). Örneğin, 1901 yılında 1 pound=113 kuruş değerindeydi (**Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2722 (Cd 786), Turkey: Report of the Year 1901 on the Trade and Consular District of Smyrna**, s. 9). Bu dönemde İngiltere'de 12 pence=1 shilling, 20 shilling=1 pound şeklinde bir ilişki söz konusuydu: http://faculty.goucher.edu/eng240/early_english_currency.htm (23 Temmuz 2012).

[129] **Annaul Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 764 (Cd. 5895), Turkey Report for the Year 1889 on the Trade of Smyrna,** London 1890, s. 25; **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 112.

sebeplerden etkilenmekteydi. Örneğin, 1897 yılında Avrupa'dan gelen talep az olduğu için Midilli ihracatı çok düşük kalmıştır. 1904 yılında İspanya ve İtalya tarafından piyasaya sürülen zeytinyağı talebi karşılamakta yetersiz kalması nedeniyle Midilli zeytinyağına yönelik talep yüksek olmuştur[130].

1897 yılında, Midilli zeytinyağı, güvertede teslim, 26 pound 5 shilling'den 27 pounda kadar alıcı bulmuştur. Talebin az ve fiyatların düşük olduğu dönemlerde tüccarlar ellerindeki yağı bir sonraki sezona saklamayı tercih etmekteydiler. 1899 yılında zeytin hadasının her tarafta düşük olması nedeniyle, Midilli zeytinyağı ton başı 35 ile 38 pound arası değişen fiyattan müşteri bulmuştur[131]. 1900 yılı başında elde edilen zeytinyağı düşük miktarda olduğundan, bir önceki seneden kalan stoklara yönelik, daha önce benzeri görülmemiş bir talep gerçekleşmiş ve stoktaki ürünün neredeyse tamamı alıcı bulmuştur. Ton başı ortalama fiyat 32 pound 10 shilling seviyelerindeydi. 1900 yılında ihraç edilen 3.660 ton zeytinyağından, 119.000 sterlin gelir elde edilmiştir.[132].

1901 yılında Midilli'de üretilen 16.000 ton zeytinyağının kalitesi düşük olduğundan, İngiltere tüccarı çok teveccüh göstermemiştir. Buna karşılık ihracatın büyük kısmı Marsilya ve Almanya'ya gerçekleştirilmiştir. Az miktarda Midilli zeytinyağı da Suriye pazarında alıcı bulmuştur. Yağın ton fiyatı, güvertede teslim, 24-25 pound seviyelerinde seyretmiştir[133]. Görüldüğü gibi, Avrupa pazarları dışında Midilli zeytinyağı, hasadın yetersiz olduğu bazı iç bölgelerde pazar bulabilmekteydi. Kendi bölgesinde zeytin hasadının düşük gerçekleşmesi üzerine, 1911-1912 sezonunda Filistin de Midilli'den zeytinyağı ithal etmiştir[134].

---

[130] **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 197.
[131] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports No. 2462. Turkey: Report for the Years 1897-99 Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna**, s. 36; **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 155.
[132] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2641 (Cd 429). Turkey: Report of the Year 1900 on the Trade of the Consular District of Smyrna,** London 1901, s. 13; **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 172.
[133] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2722 (Cd 786). Turkey: Report of the Year 1901 on the Trade of the Consular District of Smyrna,** London 1902, s. 9.
[134] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 4893 (Cd 6005). Abyssinia. Report for the Year 1911-12 on the Trade of the consular district of Harrar**, London 1912, s. 4.

Midilli'de üretilen sabun ve zeytinyağı 1904 ve sonrasında Romanya ve Bulgaristan gibi yakın pazarlarına açılarak, buralarda müşteri bulmaya başlamıştır[135]. 1907 yılında Midilli zeytinyağına yönelik yüksek talep nedeniyle, fiyatlar artmıştır. Özellikle Marsilya iyi bir alıcı olmuş, yüksek fiyatlar ödemiştir. Bahsi geçen sene Midilli'den, Fransa, Bulgaristan, Romanya ve içte Suriye'ye zeytinyağı ihraç edilmiştir[136].

Elimizdeki verilere göre Midilli'de 33.600 ton ile en yüksek miktarda ve oldukça kaliteli zeytinyağı üretiminin gerçekleştirildiği 1912 yılında ton başı satış fiyatları, güvertede teslim, 28-40 pound arasında seyretmiştir. Bu yağın önemli bir kısmı Trablusgarp Savaşı'nın etkileri, henüz bölgeye ulaşmadan önce satılmıştır. Savaş nedeniyle yaşanan finansal krizin, zeytinyağı satışları üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Bir miktar yağ stokta kalmıştır. 1913 yılında ayrıca, 2.400 ton zeytinyağı üretilmiştir. Zeytinler uzun süre depolarda bekletildiğinden, 1913 yılı yağı düşük kalitededir. Ancak bu düşük kaliteli zeytinyağı kısa sürede Suriyeli tüccarlar tarafından sabun yapımı için satın alınmıştır. Nitekim 1913 yılı sonbaharında stokta, tamamı 1912 senesine ait, sadece 4.600 ton zeytinyağı kalmıştır[137].

Midilli Adası'nın ikinci önemli ihraç ürünü sabundu. 1909 yılında hazırlanan bir raporda göre Osmanlı topraklarında en fazla sabun Midilli'de üretilmekteydi. Akdeniz bölgesinde toplam üretimin yarısından fazlasının burada üretildiği, akabinde İzmir ve Aydın'ın geldiği ifade edilmektedir. Ayvalık ve Edremit'teki sabun imalathaneleri ise daha küçük kapasiteye sahipti[138].

Zeytinyağının aksine elimizde Midilli Adası'nın ihraç ettiği sabunun miktarını gösteren bazı rakamlara sahibiz. Konsolosluk raporların bir kısmında ihraç edilen sabun için ölçü birimi olarak çuval kullanılmıştır. Ancak bir çuval sabunun tam olarak kaç kiloya tekabül ettiği hakkında bir bilgiye sahip değiliz. 1905 yılından itibaren raporlarda, ihraç edilen sabunun miktar olarak tekabül ettiği karşılığı bulabileceğimiz ölçü birimleri kullanılmıştır.

---

[135] **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 206; Evridiki Sifneos, "Soap in the Economy of Lesvos", s.124.
[136] **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 228.
[137] **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 309. Krş: **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 5537 (Cd 7620-147), Greece. Report for the Year 1914 on the Trade and Commerce of The Cylclades**, London 1915, s. 119.
[138] **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 250.

Tablo-27 MİDİLLİ ADASI'NIN SABUN İHRACATI	
Yıllar	**Miktar**
1900	88.000 çuval
1901	59.000 çuval
1902	57.000 çuval
1903	53.000 çuval
1904	150.000 çuval
1905	180.000 cwt*
1906	220.000 cwt
1907	180.000 cwt
1910	45.000 cwt
1911	225.000 cwt
1912	30.000 cwt
1913	12.500 cwt
1914	15.000 cwt
Kaynak: **Islands of the Northern and Eastern Aegean**, s. 38.	

Tablodan anlaşıldığı üzere 1905 yılında 180.000 cwt yani 9.000 ton sabun ihraç edilmiştir. Ertesi sene bu miktar 11.000 tona çıkmış, 1907 yılında tekrar 9.000 tonda kalmıştır. Midilli'nin sabun ihracaatı 1910-1914 arasındaki beş yıllık periyotta, 1911 yılı hariç, oldukça düşük seyretmiştir. 1911 yılında 11.250 ton gibi, incelediğimiz dönemin en yüksek rakamını yakalayan ihracat; söz konusu periyodun özellikle son üç senesinde büyük bir düşüşe geçmiştir[139]. Yunanistan tarafından işgal edilen Midilli'nin, sabunları için geleneksel ve en önemli pazarı olan Anadolu ile irtibatını kaybetmiş olması bunun en büyük sebebidir[140].

Daha önce de bahsedildiği üzere, Midilli'de üretilen zeytinyağının bir bölümü sabun üretiminde kullanılmaktaydı. Ayrıca, 1890 sonrası açılan prina fabrikaları, üretilen sabun miktarının artmasında etkili olmştur. 1909 yılında, Midilli'de, prinadan yağ çıkaran 4 fabrika bulunuyordu[141]. Zeytin küsbesinden, birtakım

* cwt (hundred weight)= yaklaşık 50 kilo değerinde İngiliz ağırlık ölçüsü.

[139] **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 309. Krş: **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 5537 (Cd 7620-147), Greece. Report for the Year 1914 on the Trade and Commerce of The Cylclades**, s. 119.

[140] Evridiki Sifneos, "The Sopamaker's Craft", s. 52.

[141] **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 249.

kimyasal maddeler kullanılarak elde edilen bu yağdan üretilen sabunların kalitesi oldukça düşüktü.

Yukarıda, fabrikalar kısmında geniş biçimde bahsedildiği üzere, Osmanlı Hükümetinin karışık sabunların ihracına yönelik zaman zaman getirdiği yasaklamalar sabun sektörünün gelişmesini olumsuz etkilemiştir. Örneğin, Midilli'de 1900 senesinde 88.000 çuval sabun ihraç edilmiş olmasına karşılık, 1901 yılında bir gerileme yaşanarak sadece 59.000 çuval sabun ihracatı mümkün olabilmiştir. Aradaki fark muhtelit sabun ihracına getirilen yasaktan kaynaklanmaktaydı[142]. Müteakip senelerde düşüş devam etmiş ve 1902'de 57.000 çuval, 1903'te ise sadece 53.000 çuval sabun ihraç edilmiştir[143].

Midilli sabunları en başta Batı Anadolu kıyıları, Marmara ve Karadeniz sahillerinde önemli bir pazara sahipti[144]. Buradaki şehirlerin yanında Rodos Adası ve Yafa gibi farklı yerlere de Midilli'den sabun ihracatı yapılmaktaydı[145].

Midilli Adası'ndan büyük miktarda ve devamlı surette ihraç olunan diğer bir tarım ürünü, adanın kuzey kısımlarında yetişen palamuttu. Meşe palamudunun meyvelerinden elde edilen öz (tanen) derilerin işlenmesinde kullanılmaktaydı[146]. Osmanlı dericiliğinde XIX. yüzyılın başlarında görülen gerileme üzerine meşe palamudu yerli deri sanayiinde kullanılmaktan ziyade, ihraç edilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde en büyük palamut pazarı İzmir'de olup, buradan 1893 yılında gerçekleştirilen 55.000 ton ihracat, ülke genelindeki toplam palamut ihracatının % 95'ine tekabül etmekteydi[147]. Midilli'de üretilen palamut da önce İzmir'e gönderilmekte buradan Avrupa'ya ihraç edilmekteydi. Aşağıda Midilli Adası'nın ihraç ettiği palamut miktarı gösterilmiştir.

Tablo-28

[142] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2722 (Cd 786). Turkey: Report of the Year 1901 on the Trade of the Consular District of Smyrna**, s. 10.
[143] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 3131 (Cd 1766). Turkey: Report of the Years 1902-3 on the Trade of the Consular District of Smyrna**, s. 20.
[144] Evridiki Sifneos, "Soap in the Economy of Lesvos", 102-106.
[145] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, No. 764 (C. 5895), Turkey: Report for the Year 1889 on the Trade of Smyrna**, s. 33, 37; **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 115.
[146] Palamut sayesinde deriler meşin, kösele haline getirilir; kuvvetlenerek, sıkılaştırılır. Tanen maddesi ayrıca boyacılık ve yazı mükerrebi imalatında da kullanılmaktadır: Filiz Çolak, "İzmir'in İhracatında Palamut'un Yeri ve Önemi", **CIEPO, XIV. Sempozyumu (Çeşme: 18–22 Eylül 2000), Bildiriler**, Ankara: TTK Yayınları 2004, s. 90.
[147] Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, s. 120-121.

MİDİLLİ ADASI'NIN PALAMUT İHRACAATI	
Yıllar	Palamut
1898	1.600 ton
1900	1300 ton
1901	1400 ton
1902	2.150-2.450 ton
1903	400 ton
1904	1000 ton
1905	34.000 cwt
1906	9.000 cwt
1907	20.000 cwt
Kaynak: **Islands of the Northern and Eastern Aegean**, s.38.	

1889 yılına ait İngiliz konsolsoluk raporunda, Midilli palamut ihracatının on sene önce 2.250-2500 ton civarında gerçekleşmekteyse bu tarihten sonra sürekli bir düşüş yaşandığı belirtilmiştir. İkinci kalite kabul edilen Midilli palamudunun büyük kısmı, Almanya ve Avusturya'da tüketilmek üzere, doğrudan Trieste'ye gitmekteydi. Geri kalan kısmı ise İzmir üzerinden İngiliz piyasalarına sevkediliyordu[148]. Midilli palamudunun 1888 sonbaharında ton başına fiyatı 11 pound 15 shillingden başlayarak 1889 sonbaharına kadar 13 pound 5 shellinge kadar yükselmişti[149].1900 yılında başlıca Trieste'ye olmak üzere toplam 1.300 ton palamut ihracatı gerçekleştirilmiştir. Ton başı 5-6 pound arasında alıcı bulmuştur[150]. İkinci kalite olarak muamale gören Midilli palamutlarının ton başına satış fiyatı sonraki yıllarda bu seviyelerde seyretmeye devam etmiştir. Örneğin 1902 yılında temizlenmemiş palamutun tonu, güvertede teslim, 5 pound 18 shilling ile 6 pound 17 shilling arasında müşteri bulmuştur[151].

Midilli Adası'nın ithal ettiği başlıca ürünlere gelince bunlar soda, pamuk, pamuk ipliği ve mamülleri, hububat, canlı hayvan, demir, kereste, makine ve hırdavattan ibarettir.

---

[148] 19. yüzyılda, İzmir Limanı'ndan ihraç edilen toplam palamut miktarı hakkında geniş bilgi için, bkz: Filiz Çolak, Filiz Çolak, "İzmir'in İhracaatında Palamut'un Yeri ve Önemi", s. 89-95.

[149] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, No. 764 (C. 5895), Turkey: Report for the Year 1889 on the Trade of Smyrna**, s. 25.

[150] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2641 (Cd 429). Turkey: Report of the Year 1900 on the Trade of the Consular District of Smyrna**, s. 14.

[151] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 3131 (Cd 1766). Turkey: Report of the Years 1902-3 on the Trade of the Consular District of Smyrna**, s. 20.

İthal olunan soda, sabun imalatında kullanılmaktaydı. Bu ithalatın tamamına yakını İngiltere'den gerçekleştiriliyordu. Ton başına, 1882'de 8 pound 5 shilling olan soda fiyatları düşüşe geçerek, 1885'te 6 pounda gerilemişti[152]. Midilli dışında Girit ve Ayvalık soda ithal eden diğer bölgelerdi.1889 yılında tanesi 4,5 cwt ağırlığında, 50.000 varil İngiliz sodası ithal edilmişti[153].

Ürettiği az miktarda hububatın, tüketilen miktarı karşılamadığı Midilli Adası'na yüksek miktarda buğday ithal edilmekteydi. Özellikle Karadeniz bölgesine gerçekleştirilen sabun ticaretinin dönüşünde gemilere buğday yüklenmekteydi. Midilli Adası, aynı şekilde, nüfusunu beseleyecek miktarda et elde edecek kaynağa da sahip değildi. Bu yüzden her sene Batı Anadolu'dan 7.000 civarında sığır ithal edilerek, et ihtıyacı karşılanmaktaydı. Bu miktar, yıllar içerisinde neredeyse hiç değişiklik göstermemiştir[154].

Midilli Adası'na 1900 yılında çubuk ve plaka olmak üzere toplam 500 ton demir ithal edilmiştir. Bu ithalat 3.500 pounda mal olmuştur. Midilli'de Avusturya ve Belçika demirinin ağır rekabeti İngiliz mamüllerini pazar dışına itmiştir. Trieste'den gelen Avusturya demiri kalite bakımından İngiliz ürünlerine denk olup, bölgede ciddi bir rakiptir. Fiyatlarda indirim de sunulmaktadır. Belçika demiri her ikisiyle de kalite bakımından mukayese dahi edilemezse de düşük fiyat avantajı sayesinde pazar bulmaktadır[155]. 1901 yılında, ağırlıkla Belçika, Avusturya ve Almanya'dan 400 ton demir ithal edilmiştir. Avusturya'dan yapılan ithalatın tonu 7 pound 4 shilling-7 pound 12 shilling arasında değişmiştir. Belçika mamülü demirin ton başına maliyeti 6 pound 4 shilling iken Alman mamülü demir 6 pound 11 shilling seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu düşük fiyatlarla rekabet edemeyen İngiltere sadece

[152] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, No. 67 (C. 4923). Report Fort he Years 1882 to 1885 on Trade of Smyrna**, s. 17.
[153] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, No. 764 (C. 5895), Turkey: Report for the Year 1889 on the Trade of Smyrna**, s. 25.
[154] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports No. 2462. Turkey: Report for the Years 1897-99 Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna**, s. 38; **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2641 (Cd 429). Turkey: Report of the Year 1900 on the Trade of the Consular District of Smyrna**, s. 15; **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2722 (Cd 786). Turkey: Report of the Year 1901 on the Trade of the Consular District of Smyrna**, s. 10.
[155] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2641 (Cd 429). Turkey: Report of the Year 1900 on the Trade of the Consular District of Smyrna**, s. 14.

200 pound tutarında pik demir satabilmiştir[156]. İthal olunan demir miktarı ve satın alınan ülkeler bundan sonraki senelerde aynı şekilde devam etmiştir[157].

Midilli'nin zengin, üst sınıf aileleri inşa ettirdikleri evler için Venedik, Atina ve Tuna gibi bölgelerden döşeme tahtası ve ithal kereste kullanılmasını tercih etmekteydiler[158]. Dolayısıyla kereste de incelediğimiz dönemde ithal kalemleri arasında yerini almıştır.

Aşağıda Midilli Adası'nın 1897 ve 1898 yıllarında ihracat ve ithal ettiği ürünler ve miktarları yer almaktadır. Buna göre ihraç kalemleri içinde ilk iki sırayı zeytinyağı ve sabun almıştır. Midilli'nin toplam ihracatı ise 1897 yılında 418.000 pound, 1898 yılında 276.000 pound olmuştur.

Tablo-29
MİDİLLİ ADASI'NIN GERÇEKLEŞTİRDİĞİ İTHALAT VE İHRACAAT (1897-1898)

İhracat		
Ürün	**Tutart/Pound**	
	1897	**1898**
Zeytinyağı	195.852	84.785
Sabun	134.016	83.832
Meşe palamudu	11.852	7.200
Deri	29.784	32.80
Kuru incir ve taze meyve	5.040	3.100
Sabun tozu	1.300	1.375
Müteferrik	40.156	92.428
Toplam	418.000	276.000
İthalat		
Ürün	**Tutar/Pound**	
	1897	**1898**
Buğday	40.000	46.064
Un	30.000	40.140
Pirinç, kuru fasülye, bezelye	7.956	11.706
Balık tuzu	800	1.300
Tereyağı	1.200	1.780
Kahve	8.036	8.130
Şeker	10.220	14.036

[156] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2722 (Cd 786). Turkey: Report of the Year 1901 on the Trade of the Consular District of Smyrna**, s. 10.
[157] 1904 ve 1906 yılında büyük bir kısmı Belçika'dan olmak üzere 450 ton demir ithalatı gerçekleştirilmiştir: **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 198, 216.
[158] Mary A. Walker, **Old Tracks and New Landmarks**, s. 181.

Canlı sığır	20.000	20.000
Pamuklu ürünler, kaba kumaş ve iplik	91.200	91.140
Deri ve gön	19.240	21.896
Benzin	3.300	3.880
Boş çuval	5.200	5.356
İnşaat için ağaç	9.200	10.420
Demir, çelik ve demir mamulleri	5.680	5.220
Müteferrik	65.986	114.932
Toplam	318.000	396.000
Kaynak: **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2462. Turkey: Report for the Years 1897-99 on the Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna**, s. 39.		

Midilli'nin ithal ettiği ürünlere bakıldığında, birinci sırada pamuklu ürünler, iplik ve kumaş yer almaktadır. Her iki senede bu ithalat kalemi için 91 bin pound civarında bir ödeme yapılmıştır. Daha sonra buğday, un, canlı hayvan, şeker gibi yiyecek maddeleri en fazla ithal edilen ürünler arasındadırlar. Midilli Adası 1897 yılında toplam 318.000 pound, 1898 yılında ise 396.000 pound tutarında ithalat gerçekleştirmiştir.

Burada, toplam ihracat içinde 1897 yılında, yaklaşık % 28, 1898'de ise % 23 oran ile en büyük paranın ödendiği pamuk ve kumaş ithalatı üzerinde durulması gereken bir meseledir.

Bilindiği gibi, özellikle Hindistan'dan ithal edilen kumaşlarla girdiği yoğun bir rakebetten sonra, İngiliz pamuklu ürünleri ve ipliği, 1830'lardan itibare Osmanlı pazarına hakim olmaya başlamış ve XIX. yüzyılın son çeyreğinde Fransa, Avusturya ve İsviçre'yi gibi rakiplerini de geride bırakarak, Osmanlı Devleti'nin pamuklu kumaş ithalatının yaklaşık yarısını karşılar duruma gelmiştir[159]. Osmanlı taşrasında Avrupalı ve büyük bir kısmı İngiliz mamülü kumaşların hakim olmaya başlaması ise 1850'lerden itibarendir. Serbest ticaret politikalarını savunan İngiliz Hükümeti, nüfuz ettiği yabancı ülkelerde, halkın tarım ve benzer iş kollarından elde ettiği gelirle

[159] Halil İnalcık, "When and How British Cotton Goods Invaded Levant Markets", **The Ottoman Empire and the World Economy**, ed. Huri İslamoğlu-İnan, Cambridge 1987, s. 380-381.

oluşan satın alınma gücünün ithal İngiliz mamüllerine yönlendirilmesine yönelik yoğun bir politika takip etmekteydi.

1880 sonrası zeytinyağı ve sabun ticaretinin ciddi boyutlarda gelişme kaydettiğini gördüğümüz Midilli'nin, Müslüman ve Rum ahalisi elde ettikleri gelirin dikkate değer bir kısmı pamuklu kumaş ve iplik ithalatına sarfedilmiştir. Konsolosluk raporlarından edinilen veriler ışığında, Midilli'nin, çeşitli yıllarda ithal ettiği kumaş ve pamuk miktarı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo-30
MİDİLLİ ADASI'NIN İTHAL ETTİĞİ KUMAŞ ÇEŞİDİ VE MİKTARI

Kumaş türü	**Ham Kumaş∗**	**Siyah ve Beyaz Pamuklu Parça Kalın Kumaş**	**Beyazlatılmış ve beyazlatılmamış Madopolam**	**Sert İplik****
Miktar	**Parça**	**Parça**	**Parça**	**Balya**
1898	1.500	3.000	4.000	1.500
1899	1.200	2.400	3.200	126
1900	1.350	2.500	3.700	170
1901	2.000	2.300	1.500	200
1902	2.000	3.000	1.600	200
1910	1.200	850	1.800	600
1911	1.100	780	1.700	500
1912	750	520	1.200	400
1913	1.000	800	1.200	600
1914	700	900	1.000	500
∗ 40 yard'lık (36,5 metre) parçalar halinde ** 200 cwt'lik (400 kg) balyalar halinde				
Kaynak: İngiliz Konsolos Raporları (1900, 1901, 1902 ve 1914 Yılları)				

Tablodaki veriler, ithal edilen kumaş miktarının, en azından 1898-1902 arasındaki dönemde, belirli bir seviyede seyrettiğini göstermektedir. Örneğin, 1898 yılında, toplam 91.140 pound ödenerek gerçekleştirilen, 1.500 parça ham kumaş, 3.000 parça siyah ve beyaz, pamuklu kalın kumaş ve 4.000 parça ağartılmış kaba Amerikan bezi tamamen İngiliz mamülüydü[160].

[160] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports No. 2462. Turkey: Report for the Years 1897-99 Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna**, s. 156.

Midilli pazarını uzun süre domine eden İngiltere mamülü kumaşlar, XX. yüzyılın başlarında Amerikan ürünlerinin rekabeti ile karşılaşmıştır. Tabloda gösterilen, 1900 yılında ithal olunmuş 1.350 parça ham kumaşın 750'si Amerikan, 600'ü İngiliz malıydı. 1901 yılında ithal olunan 2000 parça ham kumaşın ise 1.500'ü Amerika'dan gelmişti. Keza 1901 yılında ithal olunan siyah-beyaz pamuklu kalın kumaşın büyük kısmı Amerikan ürünüydü[161]. Buna göre, XX. Yüzyılın başlarında, kumaş piyasasında bir İngiliz-Amerikan rekabeti başladığı şeklinde bir değerlendirmede bulunmak yanlış olmayacaktır[162].

1901 yılında, 40 yard uzunluğundaki bir parça ham kumaş toptan piyasasında 8 shelling'e satılmıştır. Söz konusu fiyat 1902 yılında 7 shelling 6 pence gerilemiştir.

Yukarıda, fabrikalar bahsinde görüldüğü üzere 1903'te Yorgiyadiler'in, bir iplik fabrikası; 1907'de ise Apostol Hristodolo Athanassiadis'nin, büyük bir Amerikan bezi fabrikası kurması, Midilli'de kumaşa olan talebin ve bunun kârlı bir yatırım alanı olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, bu iki fabrikanın açılmasının, kumaş ithalatını ne şekilde etkilediğine dair verilere sahip değiliz.

Midilli Adası, özellikler sabun, palamut ve kuru üzüm gibi ürünlerin paketlenerek, sevkiyatında kullanılan elyaf çuvalları da İngiltere'den ithal etmekteydi. Örneğin, Dundee torbası olarak bilinen bu çuvallardan 1910 yılında 33.000; 1911'de 160.000; 1912'de 22.000, 1913'te 50.000 ve 1914'te 64.000 adet ithal olunmuştur[163]. Ayrıca, her sene değişik miktarlarda dikiş ipliği de ithal edilmekteydi. Örneğin, 1900 yılında 1.000 ile 1.200 gross[*] arasında ve tamamı İngiltere'den olmak üzere, dikiş ipliği ithal edilmiştir[164]. İngiltere'nin, Midilli'ye yapılan dikiş ipliği ithalatını sonraki seneler de adeta tekelinde tuttuğu anlaşılmaktadır.

---

[161] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2722 (Cd 786). Turkey: Report of the Year 1901 on the Trade of the Consular District of Smyrna**, s. 10.

[162] Nitekim 1902 yılında gerçekleştirilen 2000 parça ham kumaşın 1400'ü Amerikan mamülüydü: **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 3131 (Cd 1766). Turkey: Report of the Years 1902-3 on the Trade of the Consular District of Smyrna**, s. 20.

[163] **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 310; **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 5537 (Cd 7620-147), Greece. Report for the Year 1914 on the Trade and Commerce of The Cylclades**, s. 120.

[*] 1 gorss=12 düzine

[164] **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2641 (Cd 429). Turkey: Report of the Year 1900 on the Trade of the Consular District of Smyrna**, s. 14.

Konsolosluk raporlarına da yansıdığı üzere, Midilli sakinlerinin kumaş gibi lükse tüketim mallarına gösterdikleri rağbet, tamamen zeytin ve onun yan ürünleri olan zeytinyağı ve sabundan elde ettikleri gelir oranında olmaktaydı. Örneğin 1897 yılı kışının kötü geçmesinden dolayı, zeytin mahsulü düşük olmuş; bu ise pamuk ipliği ve kumaş ithalatında bir düşüşe yol açmıştır[165]. Buradan da anlaşıldığı üzere İngiliz kapitalizmi ve onun kurduğu pazar düzeni, özellikle XIX. yüzyılın son dönemin itibariyle, Midilli Adası'nda da tam manasıyla etkisini göstermekeydi.

Midilli Adası'nın, ithalat ve ihracat hareketliliğinin ve sahip olduğu ticarî kapasitenin tam manasıyla anlaşılabilmesi için, söz konusu ticaretin gerçekleştirildiği tek vasıta olan deniz taşımacılığına bakmak icap edecektir. Aşağıda 1897-1904 yılları arasında Midilli Adası'na uğrayan topma gemi sayısı, cinsleri ve tonajlarının yer aldığı bir istatistik bulunmaktadır.

Tablo-31
MİDİLLİ LİMANI'NA UĞRAYAN GEMİLER

Yıl	Buharlı Gemiler		Yelkenli Gemiler	
▼	Adet	Ton	Adet	Ton
1897	1.613	760.167	3.306	28.112
1898	1.324	596.106	3.042	38.148
1900	1.182	536.326	3.299	30.345
1901	1.291	601.336	3.156	35.737
1902	1.359	731.968	2.760	29.200
1903	1.522	905.444	2.537	26.670
1904	1.426	718.138	2.756	27.811
1905	1.365	735.547	2.482	26.031
1906	1.489	779.205	2.822	26.781
1907	1.531	738.298	4.384	25.346
1914	1.654	776.973	4.384	25.346

Kaynak: İngiliz Konsolos Raporları (1897, 1899, 1900, 1901, 1902 ve 1914 Yılları)

[165] Netice itibariyle söz konusu yıl boyunca pamuk ipliğinde % 15, kumaş ithalatında ise % 20'lik bir gerileme yaşanmıştır: **Annual Series. Diplomatic and Consular Reports No. 2462. Turkey: Report for the Years 1897-99 Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna**, s. 156.

1902 yılında, Midilli'ye uğrayan ve toplam 700.000 ton tonaja sahip yabancı gemiler arasında Fransız gemilerinin bulunmamasından şikayet eden Paul Fesch, bu trafiğin 20 milyon Frank civarında bir değere sahip olduğundan bahseder[166].

Yukarıdaki tabloda iki husus dikkati çekmektedir: Birincisi, Midilli Limanı'na uğrayan buharlı ve yelkenli gemilerin sayıları ve tonajlarının belli bir oranın üzerinde seyretmeleri. İkincisi, yelkenli gemilerin de bu trafikteki yerlerini korumayı sürdürmüş olmalarıdır. Bu şüphesiz, Midilli Adası'nın özellikle 1880 sonrası yaşadığı ekonomik atılımın bir yansımasıdır. 1896-1897 yılları arasında Midilli Limanı'na uğrayan gemilerin geldiği ülkelere göre dağılımı hakkında, aşağıdaki tablo incelendiğinde anlaşılacağı üzere Midilli Limanı'na gelen yelkenli gemilerin hemen tamamı Osmanlı gemileriydi. Bunun birinci anlamı Midilli ile Batı Anadolu şehirleri, özellikle de İzmir ve Ayvalık arasında düzenli bir ticaretin varolduğudur.

Tablo-32
MİDİLLİ LİMANI'NA UĞRAYAN GEMİLERİN ÜLKELERE GÖRE DAĞILIMI (MART 1896-ŞUBAT 1897)

Ülkeler		Gemi Sayısı			Tonaj		
		Buharlı	Yelkenli	Toplam	Buhralı	Yelkenli	Toplam
İngiltere		175	1	176	22.768	15	22.783
Avusturya-Macaristan		54	-	54	62.144	-	62.144
Fransa		1	-	1	5	-	5
Yunanistan		269	77	346	89.173	4.886	94.059
İtalya		2	1	3	884	244	1.128
Osmanlı	Osmanlı	698	2.554	3.252	191.588	24.136	215.724
	Sisam	-	38	38	-	1.043	1.043
Rus		65	-	65	158.936	-	158.936
Toplam		1.264	2.671	3.935	525.498	30.324	555.822

Kaynak: Cozzonis, **Bilan De L'exercice 1896-1897 et Statistique Generale De La Navgation Dans Les Ports Ottomans Du 1er Mars 1896 au 28 Fevrier 1897**, Constantinople 1897, s. 23.

Midilli'ye, çok sayıda Osmanlı gemisinin gelmekte olması başka bir açıdan da oldukça anlamlıdır. Tabloda gösterildiği üzere, 1896 yılı boyunca Midilli'ye uğrayan buharlı toplam 1.264 gemi arasından, 698 tanesinin Osmanlı bandıralı

[166] Herşeye rağmen, Fransa bu trafikten, Fesch'in kendi ifadesiyle, "mucizevi bir şekilde, 1.500.000 Frank bir pay alıyordu: Paul Fesch, **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, s. 617.

olması ve buharlı, yelkenli toplam tonajda Osmanlı gemilerinin 215.724 ton gibi, tüm gemilerin toplam tonajının yaklaşık yarısını oluşturmaları üzerinde durulması gereken bir husustur. Burada, hemen, 1901 yılında Midilli Limanı'na uğrayan gemilerin sayısı hakkında bilgi veren bir raporda, İngiltere'den gelen tüm malların İstanbul, İzmir ve Suriye üzerinden sevkedildiği, iki ülke arasında doğrudan bir yük taşımasının bulunmadığı ifade edildiğini hatırlatmak gerekmektedir[167]. Esasında Midilli Limanı XIX. yüzyılın büyük bölümünde, fiziki bakımdan büyük tonajlı gemilerin yanaşarak, demirlemesine uygun durumda değildi. Dolayısıyla İzmir Limanı, diğer bir çok şehir ve kentin olduğu gibi Midilli'nin ürünlerinin de dünyaya dağıldığı bir mekandı. Dolayısıyla Midilli Adası'na uğrayan Osmanlı gemilerinin sayılarının çok olmasını bu şekilde anlamak gerekmektedir.

Midilli-İzmir limanı arasındaki ticarî ilişkiyi ortaya koyacak farklı veriler de bulunmaktadır. İzmir Ticaret Odası istatistiklerine göre, İzmir Limanı ile ticari ilişkisi bulunan yüz elli civarındaki Osmanlı limanı arasında, İzmir'den yapılan ihracatta, ticaret hacmi itibariyle Midilli Limanı; Antalya, Çeşme, Foçateyn, İstanbul, Karaburun, Mersin, Mısır, Sakız ve Selanik grubu içinde, yani ilk sıralarda yer almaktaydı. Aynı şekilde, İzmir'in yaptığı ithalatta Midilli; Beyrut, İskenderun, İstanbul, Karaburun, Mersin, Mısır, Sakız, Selanik ve Zonguldak'tan oluşan grubu içinde yer almaktaydı[168].

Tablo-33
MİDİLLİ-İZMİR LİMANI TİCARÎ İLİŞKİLERİ

Yıllar	Midilli'den	İzmir'den
	İhracat/kuruş	İthalat/kuruş
1900	6.131.245	2.237.264
1901	6.941.107	3.026.759
1902	6.538.556	2.417.434
1903	2.916.190	1.842.394
1904	4.229.580	2.225.694
1905	4.226.117	2.140.202
1906	5.018.320	1.969.150
1907	4.156.700	1.822.314

[167] **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 180.
[168] Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti", **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir: İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayını 2000, s. 320-321.

1908	4.230.200	1.917.950
Kaynak: Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti", s. 331, 333.		

Tabloda gösterilen, XX. yüzyılın başına ait verilere göre, Midilli-İzmir arasındaki ticarî ilişkide, Midilli'nin İzmir'den gerçekleştirdiği ithalatın ihracattan her zaman fazla olduğu dikkati çekmektedir. Yunan işgali üzerine Anadolu ile bağları kopan Midilli Adası, I. Dünya Savaşı süresinde uygulanan ambargo ve sonrasında araya giren gümrük duvarları nedeniyle, bu ticaretten mahrum ve ciddi bir sıkıntıya maruz kalacaktır.

Osmanlı pazarlarına sonradan giren Almanya, yürüttüğü ticarî çalışmalar sonucunda, Osmanlı topraklarındaki toplam ticaretini, 1878-1889 yılları arasında % 54 oranında artırmayı başarmış ve İngiltere karşısında zorlu bir rakip olacağını göstermişti[169]. Almanya'nın bölgedeki etkisi bir süre sonra Midilli'de de hissedilmeye başlanmıştı. Alman hükümetinin, 1896 yılında, önemli bir ticarî potansiyele sahip olan Midilli Adası'na meşhur işadamlarından Panos Kurci Efendi'yi, konsolos vekili olarak atamış olması[170] ciddi bir adımdır. Almanya'nın Osmanlı topraklarında yürüttüğü yoğun çalışmalardan, Midilli Adası da payını almaktaydı. Örneğin, 1907 yılında 8 Fransız, 7 İtalyan, 1 İngiliz ticarî temsilcisine karşılık 30 Alman mümessili Midilli'ye uğrayarak, iş yapmaya çalışmıştır[171]. Alman şirketlerinin bu çabaları Midilli' de karşılık bulmuyor değildi. 1905 yılının Ocak ayında bir Alman kumaş fabrikasının temsilcisinin Midilli Adası'nda, en az 50.000 franklık iş yapmıştı. Dahası adanın kuzeyinde, 60 kilometre uzaklıktaki küçük bir kent olan Molova'da bulunan ve mal almadan önce örnekleri görmek isteyen bir müşterisini memnun etmek için; soğuğa ve kara rağmen at sırtında oraya gitmeyi göze alan bu temsilci, emeğinin karşılığını, 5.000 Franklık bir sirapiş olarak, görmüştür[172]. Paul Fesch'in verdiği bu bilgi sadece Almanların Osmanlı

[169] Bu konuda geniş bilgi için bkz: H. Bayram Soy, **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890-1914)**, s. 145-160.
[170] BOA, HR. HMŞ. İŞO 192/19.
[171] **İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864-1914)**, s. 228.
[172] Paul Fesch, **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, s. 618.

pazarlarından daha fazla kâr almak için gösterdikleri gayreti değil, Midilli Adası'nın sahip olduğu ticarî potansiyeli de göstermektedir.

C) DÜYUN-I UMUMİYE BİRİMİ OLARAK MİDİLLİ ADASI

1-Midilli Adası'nda Rüsumat-ı Sitte Uygulaması

25 Ekim 1904'te Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti Valisi Abidin Paşa ile İkinci Katip İzzet Paşa arasındaki olaganüstü telgraf trafiği eyaletin sınırlanmış mali potansiyelini tam manasıyla gözler önüne sermektedir. Telgrafların konusu İstanbul'da duyulan ihtiyaç karşısında, "külliyetli" paranın acilen tedarik ve devlet merkezine ulaştırılmasıydı. Esasen Abidin Paşa bir süre önce merkezden gelen talep üzerine Eylül 1320'de Hazineye sene sonuna kadar 10 bin lira tedarikini taahhüt etmek zorunda kalmışa benziyor[173]. Abidin Paşa, bu sefer taahhüdünü yerine getirmesi yönündeki istekler karşısında öncelikle vilayet merkezi Rodos'un gelirlerinin çok az olması nedeniyle Cezayir-i Bahr-i Sefid vilayetinin idaresinin her ay bağlı bulunan sancaklardan getirtilen paralarla sürdürülebildiğini, bunun kendisinden önceki valilerin de başvurmak zorunda kaldıkları bir uygulama olduğunu beyan etmiştir. Vilayete bağlı sancakların zeytin öşürü ve ağnam resminden elde edilen gelirlerinin tamamen Hazine tarafından alıkonması nedeniyle para bulmanın zorlaştığını belirten Abidin Paşa ardarda gelen telgrafların baskısı karşısında, istenilen paranın tedarikinde yaşanan sıkıntının kendi kusuru olmadığının anlaşılması için hakikati tüm açıklığı ile ifade etmek zorunda kalmıştı. Konu hakkında aynı günde Sakız, Limni ve Midilli sancaklarına on defa telgraf göndermiş olan Abidin Paşa, para bulunduğu anda Hazine'ye ulaştırılacağını bildiriyordu[174]. Bu cevap sonrası İzzet Paşa'dan aynı yönde gelen diğer bir telgraf karşısında Abidin Paşa, valisi olduğu Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin gelirlerinin az, malî sıkıntısı çok olduğunun altını çizerek, istenilen parayı bulmadaki başarının, tamamen Paşanın

[173] Hatta bu çerçevede Limni'den elli üç bin kuruş ve Midilli'den yirmi üç bin kuruş tedarik edilerek Hazine'ye daha önce takdim edilmiştir: BOA, Y.PRK.UM 71-137.
[174] BOA, Y.PRK.UM 71-139.

kendisine göstereceği nezakete bağlı olduğunu söyleyerek, durumu artık edebiyata vurmuştur[175].

Yukarıdaki olay Osmanlı taşrasındaki idarî birimlerin XIX. yüzyılın son çeyreği itibariyle malî potansiyellerinin ve merkezi hazinenin, aynı zamanda bir ekonomik birim olan söz konusu bölgelerden beklentileri ve karşılığında elde ettiği katkıların Midilli özelinde sorgulanması için önemli bir çıkış noktası sunmaktadır. Gerçekten de Abidin Paşa'nın telgrafında belirttiği öşür ve ağnam –ve de gümrük- gelirleri dışında Midilli Adası'nın merkezi hazine ile olan ekonomik ilişkileri büyük oranda Düyûn-ı Umumiye İdaresi aracılığı ile yürütülmekteydi.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı borçlarının düzenlenmesi çalışmaları sırasında kurulan Rüsumat-ı Sitte İdaresi kısa bir süre sonra yerini Düyun-ı Umumiyye İdaresi'ne bırakmıştı.

Dış borç taksit ödemelerini gerçekleştiremeyecek durumda olan, ciddi bir bütçe açığı bulunan ve askerî masraflar için şiddetle paraya ihtiyacı olan Osmanlı Devleti söz konusu malî buhrandan bir çıkış yolu olarak 14 milyon liralık dış borç taksitinin yarısının ödemesini vereceği beş yıl vadeli % 5 faizli tahvillerle sağlayacağını ilan eden 6 Ekim 1875'te bir kararname yayınlamıştır[176]. Avrupalı tahvil sahiplerinin tepkisine rağmen bu karar uygulanmaya başlanmış ancak bir süre sonra Sırbistan ile başlayan savaş, planın uygulanmasını duraksatmıştır. Bunun üzerine Osmanlı maliyesinin uluslararası bir komisyona devredilmesi tartışmaları başlamıştır. Bu sırada gerçekleşen saltanat değişikliği ile tahta çıkan II. Abdülhamid sorunun devletleri ilgilendirmediği, dolayısıyla alacak sahipleriyle yapılacak müzakereler sonunda bir çözüm yolu bulunması gerektiği görüşünü kabul ettirmiştir.

---

[175] " (…) Mamafih mütekaddim telgrafnâmede dahi arz eylediğim vecihle bu vilâyetin vâridâtı cüz'i müzâyakası küllî olduğundan muvaffakiyet-i çakerânem herhalde sezâvâr buyrulacak eltâf-ı celîle-i daverânelerine vâbeste bulunacaktır. Ferman": BOA, Y.PRK.UM 71-141. Taahhüdünü yerine getirmek konusunda elinden geleni yapan Abidin Paşa Midilli ve Sakız'dan yüz bin kuruş toplayabilmiş, taahhüdünün dördüncü taksitinin tamamlanması için geriye kalan yüz elli bin kuruştan, gönderilmek için posta vapurunun beklendiği İmroz'da hazırlanmış kırk bin kuruşun mahsubu neticesinde geri kalan yüz on bin kuruşun da "(…) her ne yapıp Hazîne-i celîleye sür'at-i irsâli zımnında (…)" ilgililere tekrar acil telgraflar göndermekteydi: BOA, Y. PRK. UM 71-143.

[176] İflas etmiş olan Osmanlı Devleti'nin bu sırada bütçe açığı 5 milyon lirayı geçmişti. Bu sırada Rumeli'deki isyanı bastırılmasını finanse etmek için 2 milyon lira gerekmekteydi. Aynı zamanda 14 milyon lira tutarında bir dış dış borç taksitinin ödenmesi gerekmekteydi. 6 Ekim 1875 tarihli düzenleme ile 14 milyonluk taksitin % 50'si peşin ödenerek, kalanına beş yıl vadeli tahviller verilmek sureityle 7 milyon liralık bir meblağın elde kalması sağlanıyordu. Söz konusu 7 milyon liradan 5 milyonun bütçe açığının kapatılması, 2 milyonun ise askerî masraflar için kullanılması planlanmıştı: Cevdet Küçük, Tevfik Ertüzün, "Düyûn-ı Umûmiyye", **DİA**, 10, İstanbul 1994, s. 58-59.

Önce İngiliz ve Fransız alacaklılar arasındaki anlaşmazlık ve 24 Nisan 1877'de başlayan Osmanlı-Rus Savaşı sorunun çözümünün sürümcemede kalmasına sebep olmuştur[177]. Osmanlı maliyesinin kurulacak uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesi yönündeki teklifler öncesinde Babıali tarafından kabul edilmemesine rağmen 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması'nda, Babıali'ye bu yönde bir tavsiyede bulunulması şeklinde bir hükme yer verilmiştir[178]. Böylece tahvil sahiplerinin Berlin Kongresi nezdinde yürüttükleri yoğun faaliyetler bir noktaya ulaşmıştı[179]. Osmanlı maliyesine, uluslararası mali bir komisyon kurularak yapılmak istenen yabancı müdahalesi fikri karşısında bir çıkış yolu arayan Hükümetin attığı adımlar Rüsumat-ı Sitte İdaresi'nin kurulması ile sonuçlanmıştır.

Osmanlı Devleti 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında savaşın finansmanı ve bitiminde cephedeki askerlerin geri getirilmesi kullanılmak üzere Zarifi ve diğer Galata bankerlerinden temin ettiği avanslara rehin olarak kaime vermiş, ayrıca önemli gelirlerini ipotek etmek durumunda kalınmıştı. Borçlanmalara karşı gösterilen teminatların geliri avansların oldukça fazlasıydı. Özellikle Haziran 1879'da başta Zarifi olmak üzere Galata bankerlerinden acilen yapılan borçlanma anlaşmalarıyla para temin edilmiş ve karşılığında birçok sancak ve kazanın gümrük resmi veya aşarı ipotek olarak bırakılmıştı. 1879 snesinin ikinci yarısında ardı ardına yapılan iç borçlanmalar yapılan iç borçlanma Hazine'yi çok büyük bir yükün altına sokuyordu[180]. Bir taraftan dış borçların diğer taraftan Galata bankerlerinden alınan iç borçların ödenmesi baskısı karşısında bir çıkış arıyan Hükümetin imdadına Osmanlı Bankası'nın başını çektiği bir grup Galata bankeri tarafından sunulan bir proje yetişmiştir. Bu sırada Galata bankerlerinin Hazineden alacakları meblag dokuz milyon liraya ulaşmış olup, Osmanlı Bankası bunda ¾'lük bir paya sahipti[181]. Bir borçlanmaya gitme ihtimali oldukça düşük bulunması nedeniyle, ipotek olunmuş birtakım gelirleri serbest bırakmak için borcun taksitlere bağlanarak bir

[177] Cevdet Küçük, Tevfik Ertüzün, "Düyûn-ı Umûmiyye", **DİA**, 10, İstanbul 1994, s. 59.
[178] Donald C. Blaisdell, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Malî Kontrolü**, trc. H. A. Koyucak, İstanbul 1940, s. 85; Emine Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İstanbul 2010[4], s. 32-34.
[179] A. Du Velay, **Türkiye Malî Tarihi**, der. Maliye Tetkik Kurulu, Ankara 1978, s. 242-244.
[180] Murat Hulkiender, **Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884**, İstanbul: Osmanı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi 2003, s. 116-120.
[181] A. Du Velay, **Türkiye Malî Tarihi**, s. 258.

konsodilasyon sağlamak gerekmekteydi. Bu bağlamda imzalanan 22 Kasım 1879 tarihli mukavele böyle bir ortam sağlıyordu. Mukavele uyarınca gümrükler 1 Ocak 1880 itibariyle Hükümete iade ediliyor, buna karşılık vilayetlerin damga pulu ve müskirat resimleri, İstanbul ve civarının balık resmi ile Edirne, Samsun ve Bursa ipek öşürü gelirleri on seneliğine bankerlere bırakılıyordu. Ayrıca tuz ve tütün gelirleri tekel olarak bankerlere devredilmekteydi. Mukavelename, borçların erken öndenmesi veya Avrupalı tahvil sahipleriyle başka bir ödeme planı üzerinde anlaşılması durumunda Hükümete on seneden önce anlaşmayı feshetme hakkı da tanımaktaydı[182]. Bu şekilde kurulan Rüsumat-ı Sitte İdaresi'nin başına Romanyalı Hamilton Lang getirilmişti.

Rüsumat-ı Sitte İdaresi'nin Midilli Adası'ndaki teşkilatına baktığımız zaman Midilli Müdüriyeti altında, on yedi memuriyet bulunmaktaydı. Bunlar Bakla, Sarılıca, Mestagna, Balyos, Yeni Liman, İskamye, Molova, Petra, Herse ve Siğri, Çömlek, Preme, Edib, Kalonya, Fesleke, Ağra, Parakila, Pilmar memuriyetleri idi[183].

Tablo-34
MİDİLLİ ADASI RÜSUMAT-I SİTTE MÜDÜRLÜĞÜ GELİR TAHSİLATI (1879-1880 Mukayesesi)

Aylar	1879	1880
	Kuruş, santim	Kuruş, santim
Ocak	-	23.974,10
Şubat	-	92.068,75
Mart	-	50.658,50
Nisan	-	44.164,45
Mayıs	-	68.838
Haziran	32.157,95	55.441,20
Temmuz	26.744,65	52.957,40
Ağustos	34.670,97.5	107.002,27.5
Eylül	16.761,70	165.979,12.5
Kaynak: TNA, FO 78/3100, no. 658.		

[182] A. Du Velay, **Türkiye Malî Tarihi**, s. 258-259; Rıfat Önsoy, **Mali Tutsaklığa Giden Yol. Osmanlı Borçları (1854-1914)**, Ankara: Turhan Kitabevi 1999, s. 140-143; Murat Hulkiender, **Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884**, s. 121-122.

[183] "Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye'nin Suret-i tesviyesi Hakkında Takarrür Eden Mukavelat Üzerine Tanzim Olunan Nizamname", 7 Z 1296/22 Kasım 1879, **Düstur**, Zeyl, 2, Matbaa-i Amire1308, s. 166.

Yukarıdaki tablodan hareketle Rüsumat-ı Sitte İdaresi'nin kurulmasından önceki Haziran-Eylül 1879 dönemi ile İdare'nin faaliyette bulunduğu 1880 yılının Haziran-Eylül arasındaki dört aylık periyotta Midilli'de gerçekleştirilen tahsilat mukayese edildiğinde 1880 yılındaki söz konusu dört ay lehine 271.044 kuruş 92.5 santimlik (centime) bir artış söz konusudur. Bunda şüphesiz Rüsumat-ı Sitte İdaresi'nin personel istihdamına verdiği önemin ciddi katkısı olmuştu[184].

2- Midilli Düyun-ı Umumiye İdaresi Teşkilat Yapısı ve Uygulamaları

Rüsumat-ı Sitte İdaresi kurulduktan sonra ülke genelinde vergi tahsilatında önemli bir artış meydana gelmişti. Zaten söz konusu performans Avrupalı alacak sahiplerinin Rüsumat-ı Sitte İdaresi'ni devralmak istemelerine sebep olmuştu. Ardından büyük güçlerin bu yönde müdahale ve tehditleri devreye girmişti. Yapılan görüşmeler neticesinde alacaklılarla bir uzlaşmaya varılmıştır. Osmanlı Hükümeti Rüsum-ı sitte ve bazı diğer gelirleri alacaklılara tahsis etmiş, bu gelir kalemlerinin idaresinin alacaklıların tayin edeceği temsilcilerden oluşan bir meclis vasıtasıyla yürütülmesinde uzlaşılmıştır (20 Aralık 1881)[185]. Bunun üzerine Hükümet ile bankerler arasında mevcut Rüsumat-ı Sitte antlaşması 13 Ocak 1882 tarihi itibariyle feshedilmiştir[186]. Nitekim idaresi Rüsumat-ı Sitte İdaresi'ne bırakılan Midilli Adası'ndaki birtakım gelir kalemlerinin yönetimi Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne geçmiş oluyordu.

Tablo-35 MİDİLLİ ADASI DÜYUN-I UMUMİYE İDARESİ TEŞKİLATI (1885)	
Nazır	Agaton Efendi
Müfettiş	Mihran Ferid Efendi
Muhasebe Kalemi	
Başkatip	Besim Efendi
Katip	Kadri Efendi
Katip	Mustafa Zeki Efendi

[184] Murat Hulkiender, **Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884,** s. 122.

[185] Emine Kıray, **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, s. 34; Rıfat Önsoy, **Mali Tutsaklığa Giden Yol. Osmanlı Borçları (1854-1914)**, s. 157-158; Cevdet Küçük, Tevfik Ertüzün, "Düyûn-ı Umûmiyye", **DİA**, 10, İstanbul 1994, s. 59.

[186] Bunun neticesinde yapılan bir anlaşma ile Galata bankerlerinin Hazineden olan alacaklarının Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin çıkarmayı taahhüt ettiği tahvillerle ödenmesi ve kendilerine yıllık 590.000 liralık bir ödeme önceliği tanınması taahhüt edilmiştir: Murat Hulkiender, **Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806-1884,** s. 125-126.

Sandık emini	Vasilaki Efendi
Tahrirat Kalemi	
Başkatip	Mehmed Tevfik Efendi
Katip	Hüseyin Fevzi Efendi
Mübeyyiz	Ömer Lütfü Efendi
Midilli Müdüriyeti Başkatibi	Mustafa Fehmi Efendi
Tezkire katibi	Muhib Bey
Sarılıca memuru	İbrahim Efendi
Yeni liman memuru	Tevfik Efendi
Molova memuru	Abidin Efendi
Çömlek memuru	Hafız Ahmed Efendi
Herse ve Sigri Memuru	Ali Efendi
Edib memuru	Yanako Perimo
Preme memuru	Mehmed Ali Efendi
Pilmar memuru	Vangel Efendi
Kalonya memuru	Sulet Efendi
Fesleke memuru	Ahmed Hamdi Efendi
Memleha memuru	Mehmed Efendi
Yunda memuru	Mustafa Efendi
Kaynak: 1302 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 155-156.	

Ülke genelinde görevli tüm personelin tayin ve azli İstanbul'daki Düyun-ı Umumiye Meclisi'nin görev ve sorumluluğundaydı[187]. İki yıl sonra Midilli Düyun-ı Umumiye Dairesi'nin teşkilatında yapısal bir değişiklik olmayıp, bazı görevliler değiştirilmiştir ki zikre değer olanı müfettiş Mihran Ferid Efendi yerine Arslan Efendinin getirilmesidir[188]. İlerleyen yıllarda idarenin Muhasebe ve Tahrirat kalemlerinde görevli personelin sayısında artış olmuştur. 1892-1893 yılı verilerine göre mevcut personele ek olarak Muhasebe Kalemi'nde bir katip, Tahrirat Kalemi'nde bir mübeyyizin daha görev yapmakta olduğunu görüyoruz. Midilli Müdüriyeti'nde ise bir *varidat-ı cedide* katibi ile bir de mukayyid istihdam olunmuştur[189]. Zaman içinde Midilli Düyun-ı Umumiye Nezareti'nin merkez personelinin sayısında gözle görülür bir artış söz konusudur. 1900 yılı verilerine göre nazır ve müfettişin yanında bir müfettiş muavini, bir müfettiş mülazımı ve bir de avukat görev yapmaktaydı. Tahrirat Kalemi'nde ayrı bir mukayyid, Midilli

[187] Rıfat Önsoy, **Mali Tutsaklığa Giden Yol. Osmanlı Borçları (1854-1914)**, s. 169.
[188] 1304 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 152-153
[189] 1310 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 124-125.

Müdüriyeti'nde ikinci bir katip görevlendirilmiştir[190]. Son durumda görevli sayısı 23'e yükselmiştir. Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin etkili bir şekilde çalışarak, kendisine tahsis olunan gelirleri düzenli bir şekilde tahsil edebilmesini sağlayan en büyük unsur memur ve görevli istihdam politikasıdır. İlk dönemde İdare ülke genelinde 15 Nezaret olarak teşkilatlanmış olup, burada toplam 5704 kişi çalışmaktaydı. Bunların ise sadece 88'i yabancı uyruklu olup diğerleri Osmanlı tebaasıydı[191]. Nitekim bazı yıllar, geçici olarak çalıştırılan işçi ve memurlarla beraber İdarenin istihdam ettiği personel sayısı dokuz bine kadar çıkmıştır. Araştırmacılar bu sayının Osmanlı Maliye Nezareti çalışanlarının oldukça üstünde olduğuna dikkat çekmektedirler. Düyun-ı Umumiye İdaresinin merkez ve taşradaki birimlerinde istihdam edilen personel devlet memuru statüsünde olmasına ve emeklilik hakkına sahip bulunmasına rağmen Hükümetin bu memurlar üzerinde bir tasarruf hakkı bulunmadığı, kontrolün tamamen Düyun-ı Umumiye Meclisi'nde olduğu görülmektedir[192]. 1897 yılına ait istatistiklere göre Midilli Düyun-ı Umumiye İdaresi'nde istihdam olunan toplam personel sayısı 154 olup, hepsi Osmanlı tebaasıydı. Bunlara toplam 63.090 kuruş maaş ödeniyordu[193].

Osmanlı Devleti tarafından daha önce Rüsumat-ı Sitte İdaresi'ne bırakılan tuz gelirleri, ipek öşürü, müskirat (alkollü içkiler), damğa, balık avı (sayd-ı bahri) resmi ve tütün öşürü gelirleri Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin de en önemli gelir kalemlerini teşkil etmiştir. Esasında Muharrem Kararnamesi, Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne başka birtakım *sabit* gelirler de tahsis edilmesini öngörmüştür. Bunlar Kıbrıs ve Bulgaristan vergileri, Doğu Rumeli gelirleri, Bulgaristan, Karadağ, Sırbistan ve Yunanistan'ın ödeyecekleri Osmanlı borçları payı, gümrük gelirlerinin yükseltilmesi durumunda oluşacak fazla ve temettü vergisi gelirleriydi. Bunlar arasından özellikle ilk başta sayılan Kıbrıs, Bulgaristan vergileri ile adı geçen dört Balkan devletinin ödemeyi taahhüt ettikleri paraların tahsili mümkün olmamıştır. Büyük devletler bu taahhüdün

[190] 1318 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 156-157. Bu arada listede bir iskele memurunun varlığı dikkat çekse de sadece bir isim değişikliği olmakla daha önceden mevcut tezkire katibi ile muhtemelen aynı görevi yerine getiriyordu.
[191] Murat Birdal, **The Political Economy of Ottoman Public Debt. Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century**, London-New York: I. B. Tauris 2010, s. 105.
[192] Rıfat Önsoy, **Mali Tutsaklığa Giden Yol. Osmanlı Borçları (1854-1914)**, s. 172.
[193] **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, haz.Tevfik Güran, Tarihi İstatistikler Dizisi, V, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları 1997, s. 240.

yerine getirilmemesi konusunda adı geçen ülkeleri himaye etmişler, bu meselede oldukça tarafgir davranmışlardır[194]. Bu durumun, İdareye tahsis edilen gelir miktarının düşmesine yol açması üzerine Osmanlı Devleti yukarıda sayılan altı gelir kaleminin Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne terkedildiği bölgeleri genişletmek durumunda kalmıştır.

3-Midilli Düyun-ı Umumiye Dairesi'nin Gelirleri

Midilli Adası Düyun-ı Umumiye Nezareti, yukarıda bahsedildiği üzere bir Nazır ve ona bağlı birçok memur tarafından yönetilmekteydi. Dahil bulunduğu Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'nin en zengin sancağı olan Midilli Adası, Düyun-ı Umumiye İdaresi teşkilatı için de önemli bir gelir kaynağı olarak dikkat çekmektedir. 1896 yılında İdare Midilli'den toplam 110,173 lira 4 kuruş gelir elde etmişti. Aynı sene yapılan masraf ise 14,048 lira 28 kuruş olmuştur. Buna göre Midilli Düyun-ı Umumiye Nezareti'nin met geliri 96,125 lira 12 kuruş olarak gerçekleşmiştir[195]. Aşağıdaki tabloda Midilli Düyun-ı Umumiye Nezareti'nin 1905-1918 yılları arasına ait sekiz yıllık gelir hesapları ve bunların kalemlere göre ayrıntılı dağılımı verilmiştir. Buna göre Midilli Adası söz konusu periyotta Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne yıllık ortalama 90,000 lira civarında bir gelir sağlamıştır. Tabloda incelenen sekiz yılın dört yılında gelirlerde bir önceki yıla göre artış kaydedilmiş diğer dört yılda ise azalma olmuştur. Nezaret 119,407 lira 3 kuruş 98 santim ile en yüksek tahsilata 1909-10 malî yılında ulaşmıştır. En düşük tahsilat ise 84,371 lira 47 kuruş 55 santim ile 1907-8 malî yılında gerçekleşmiştir.

[194] Rıfat Önsoy, **Mali Tutsaklığa Giden Yol. Osmanlı Borçları (1854-1914)**, s. 162.
[195] **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, s. 239.

MİDİLLİ ADASI DÜYUN-I UMUMİYE DAİRESİNİN GELİRLERİ (1905-1913)									
Gelir kalemleri ↓		(1905-6) 1320-1321	(1906-7) 1321-1322	(1907-8) 1322-1323	(1908-9) 1323-1324	(1909-1910) 1324-1325	(1910-11) 1325-1326	(1911-12) 1326-1327	(1912-13) 1327-1328
Tuz		77,597.58.04	60,307.76.57	55,838.15.77	74,429.15.21	90,941.38.43	74,692.99.74	89,465.92.26	63,503.59.82
Müskirat	Bey'iye	2,356.63.98	2,263.04.59	2,282.89.86	2,336.36.45	2,330.80.65	2,409.26.05	2,355.48.49	1,944.70.26
	Resm-i Miri	9,409.16.51	10,622.86.29	11,275.62.82	11,029.31.14	10,203.10.90	11,413.95.61	12,680.39.13	11,351.61.64
Damga	Damga	12,062.67.30	8,861.64.33	8,878.20.73	8,907.57.07	9,520.42.96	9,604.35.60	9,071.03.04	6,264.28.83
	Sürşarj	1,653.23.10	1,515.67.86	1,433.74.65	1,366.76.16	1,390.67.02	1,279.04.12	1,288.33.05	933.82.55
Sayd-ı Bahri		1,339.54.56	1,35072.39	1,788.47.98	2,100.33.78	3,026.98.99	1,945.00.44	1,360.74.32	1,017.80.70
İpek		819.15.02	860.11.51	1,751.14.43	1,301.75.71	1,414.43.91	1,324.57.95	1,215.25.44	873.93.82
Müteferrik		27.71.83	109.11.59	56.84.97	126.57.83	58.81.49	110.10.86	88.07.98	95.53.48
Bakiye Tahsilatı		49.51.48	151.18.72	163.74.13	267.62.66	42.98.61	47.23.68	17.27.20	35.79.92
Kambiyo Kârı		274.23.27	691.05.38	600.28.37	659.17.68	294.78.87	214.61.64	-	-
Cezalar		218.25.52	219.82.85	302.33.84	178.37.01	182.62.15	276.38.03	183.21.05	162.47.90
Toplam		105,907.70.61	86,953.02.08	84,371.47.55	102,703.00.70	119,407.03.98	102,777.53.22	117,715.71.96	86,183.58.92
Fark		+ 17,847.50.36 (% 20.27)	- 18,954.68.53 (% 17.90)	- 2,581.54.53 (% 2.96)	+ 18,331.33.15 (% 21.73)	+ 16,704.03.28 (% 16.26)	- 16,629.50.76 (% 13.93)	+ 15,152.79.88 (% 14.77)	- 31,532.13.04 (% 26.79)

Kaynak: Ottoman Public Debt. Special Report on the Ottoman Public Debt Followed by a Translation for the 24th, 25th, 26th, 27th, 28th, 29th, 30th 31st Financial Period)

Tablodan anlaşıldığı üzere, Midilli Adası Düyun-ı Umumiye gelir kalemleri önem bakımından sıralandığında tuz gelirleri birinci sırada yer almaktadır. Bunu müskirat resmi ve damga vergisi takip etmektedir. Son iki sırada sayd-ı bahri ve ipek öşüründen elde edilen gelirler yer almaktadır.

a- Tuz

Zeytinin en önemli tarım ürünü olduğu Midilli Adası'nda tuz müstesna bir yere sahipti. Şöyle ki, zeytin mahsulü Eylül ortalarında olgunlaştığı halde çoğu köyde sonbahar bitimine doğru yeteri kadar su bulunmadığından Kasım'dan önce zeytin öğütecek değirmenler açılmamaktaydı. Herkesin, parça parça toplanılan mahsulünün öğütme işleminin tamamlanması verimli senelerde yedi sekiz aydan fazla sürüyordu. Ürünlerinin çürümesini istemeyen çiftçi ise tuzlayarak koruma yoluna başvurmaktaydı.

Midilli Adası ve incelediğimiz dönemde idarî olarak buraya bağlı olan Yunda tuz üretimi konusunda önemli bir potansiyele sahipti. XIX. yüzyılın ortalarında Midilli Adası'nda Kalonya tuzlası, Yera Körfezi ağzındaki Preme iskelesi

tuzlası ve Fesleke tuzlası olmak üzere üç tuzla bulunmaktaydı[196]. Yunda Adası'nda ise çalışır vaziyette yedi tuzla mevcuttu[197]. Cuinet'in verdiği bilgilere bakılırsa, 1890'lı yıllara gelindiğinde bu tuzlalardan Fesleke ve Kalonya tuzlaları ile Yunda Adası'nda Hacı Apostol tuzlası faaliyetini sürdürmekteydi. Fesleke tuzlası Midilli'nin güneyinde bulunmakla, merkeze 8 saat mesafededir. Tuzla bataklığı 23 havuzdan oluşmaktadır. Toplam yüzeyi 150.000 metre kareye ulaşmaktadır. Havuzlara alınan deniz suyundan buharlaştırma ile tuz elde edilmektedir. Tuzlar Mayıs başından Temmuz ortasına kadar kapalı yerde muhafaza edilmektedir. Midilli'de tüketilen tuzun başlıca müşterisi yağ ve sabun fabrikalarıydı[198]. 1897 senesi istatistiklerine göre Midilli Sancağı'nda 6 tuzla faaliyet göstermekte olup, toplam 26.092.500 kg tuz üretilmiş, bunun 24.448.681 kilosu satılmıştır. Söz konusu satıştan 91,844 lira 89 kuruş gelir elde edilmiştir[199].

Midilli'de zeytinlerin tuzlanması ve bunun maliyeti hakkında Namık Kemal önemli bilgiler vermektedir. Buna göre bir müd zeytinin layıkıyla muhafazası için elli okka tuza ihtiyaç duyulmaktaydı. Bir müdd zeytinden on dokuz desti yağ elde edilmekte olup, nakliye ve tüccarın kârı dahil olduğu halde 37,5 kuruş kadar tuz masrafına mal olmaktadır. Bu durumda üreticiler zeytin yağı için ödenen öşür vergisinin 1/3'ünden fazla tuz vergisi ödemek zorunda kalmaktaydılar. Midillili zeytin üreticileri söz konusu ağır vergi yükü nedeniyle, birkaç defa merkeze müracaat ederek soruna bir çara bulunmasını istemiş fakat bir sonuç alınamamıştır. Netice itibariyle zeytin ziraatçısı kaçak tuz kullanarak masrafları düşürmeyi denemiştir ki, Namık Kemal'in ifadesine göre Midilli'de tuz kaçakçılığı "mahkeme azasına sirayet edecek kadar mübah" kabul edilmekteydi[200].

Namık Kemal'in 1880 yılı sonlarında yaptığı bir hesaba göre Midilli'de, öşrü tamamiyle alındığı taktirde, senelik sekiz yüz bin kantar veya yerel hesap uyarınca beş milyon altı yüz bin desti kadar yağ ve bu hesaba göre yaklaşık olarak üç yüz bin müdd zeytin hasıl olmaktadır. Söz konusu zeytinin tamamının tuzlandığı varsayılırsa, Midilli'de sadece zeytin tuzlamak için yıllık on beş milyon kıyye tuz

[196] BOA, İ. ŞD 772.
[197] BOA, İ.ŞD 874.
[198] Vital Cuinet, **La Turquie D'Asie. Geographie Administrative. Statistique Descriptive et raisonnee De L'Asie-Mineure, I,** s. 364.
[199] **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, s. 229-230.
[200] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları**, **III, Midilli Mektupları-II**, s. 38-39.

gerekecektir. Ancak Rüsumat İdaresi'nin hesaplarıdan anlaşıldığı üzere, tüketim dahi hesaba katılırsa tuz sarfiyatı beş yüz otuz bin kıyyeyi aşmamaktadır. Bu ise tuz kaçakçılığının büyüklüğünün boyutunu göstermektedir. Midillililer tuzlalarda toprak ile karışık olarak ortaya çıkan ve zeytin tuzlamaktan başka işe yaramayan tuzun ucuz fiyattan kendilerine verilmesini istemektedirler. Namık Kemal'e göre bu tuza devletçe mesela beş para fiyat konulsa, Midilli'de tüketime vesair harcamaya giden tuzlar yine adî tuz olacağından Hazinenin o cihetle olan istifadesine zarar vermeyeceğinden, zeytine kullanılacak tuzun ucuz oluşundan kaynaklanan zarar ile adi tuz kullanımının artması yoluyla hasıl olacak fazla ziyadesiyle karşılık gelip, dengeleyecektir. Bunun nedeni, mevcut şartlarda üreticiler ancak zeytinlerinin yarısını, gerekenin yarısı kadar tuz kullanarak tuzlamaktadır. Tuz fiyatı ucuzladığında mahsullerinin muhafazası için ihtiyaç duyulan tuzu mutedil bir fiyatla tedarik edebileceklerini görünce tabii olarak ürünlerini tamamen ve olması gerektiği gibi tuzlamaya kalkışacaklardır ki bu şekilde tuz sarfiyatında birkaç misli bir artış yaşanacaktır[201].

Tablodan anlaşıldığı üzere, Midilli Düyun-ı Umumiye Nezareti gelir kalemleri arasında en yüksek tahsilat tuz gelirlerinde sağlanmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin yayıldığı geniş coğrafyada birçok tuz madeni bulunduğundan oluşturulan tekelin işletilmesinde ciddi problemler yaşanmıştır. En önemli sorun ileri boyutlara ulaşmış tuz kaçakçılığıdır. Özellikle uzun kıyı şeritleri kaçakçılığın önlenmesini zorlaştırmaktaydı. Bazı araştırmacılar Hükümet tarafından satılan tuzun yüzde ellisi kadar da kaçak tuzun ülkeye giriş yaptığını ifade etmektedir[202]. 1882 yılından itibaren Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne geçen tuz gelirlerinin artırılması için ciddi tedbirler alınmıştır. Örneğin ülkeye giren kaçak tuzun büyük bir kısmının geldiği Sisam ve Girit'teki tuzlalar idare tarafından kiralanmıştır. Velay'ın da ifade ettiği üzere tuz sadece evlerde tüketilmemekte, balık konserveciliği ve Midilli'de olduğu üzere, zeytincilikte kullanılan tuzun miktarı her sene ciddi rakamlara ulaşmaktaydı. Hatta zeytin mahsulünün az olduğu senelerde tuz hasılatında derhal bir eksilme yaşanmaktadır[203].

[201] Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları**, **III, Midilli Mektupları-II**, s. 39-40.
[202] Murat Birdal, **The Political Economy of Ottoman Public Debt**, s. 108.
[203] A. Du Velay, **Türkiye Malî Tarihi**, s. 312.

1905-6 malî yılında Midilli Adası'nda tuz geliri 77,597 lira 58 kuruş 4 santim olarak gerçekleşmiştir. Bir sonraki malî yıla ait tuz gelirleri ise 17 bin lira civarında bir düşüşle 60,307 lira 76 kuruş 57 santime gerilemiştir. 1907-8 mali yılı için bu rakam biraz daha gerileyerek 55,838 lira 15 kuruş 77 santim olarak gerçekleşmiştir. Değerlendirdiğimiz periyotta en büyük tuz gelirine 90,941 lira 38 kuruş 43 santim ile 1909-1910 yılında ulaşılmıştır. Netice itibariyle tuz satışından alınan vergiler Midilli Düyun-ı Umumiye Nezareti'nin en büyük gelir kalemi olup, zeytinyağı ve sabun üretimine paralel bir seyir takip ettiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Nezaretin bu geliri etkileyecek her türlü gelişmeyi yakından takip ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

1901 yılında, İstinaf Mahkemesi Müddeiumumi Muavinlerindenismail Hakkı Bey, Midilli'de inşa edeceği bir soda fabrikası için yirmi sene imtiyaz almak için girişimde bulunduğunda konunun Düyun-ı Umumiye İdaresini ilgilendiren bir boyutunun da olduğu ortaya çıkmıştır. Hakkı Bey söz konusu fabrikayı aslında "Midilli netron (güherçile) tüccarından Yorgi Kabzamali ile beraber kurmak istemiş ancak ikili arasındaki ortaklık bir süre sonra Kabzamali Efendinin İskenderiye'ye yerleşmesi üzerine, sürdürülememiştir. İmtiyazı Hakkı Bey tek başına elde etmeyi denemiştir. Bu noktada isteğin görüşüldüğü Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi ihtiyaç duyduğu birtakım ektra bilgiler için Ticaret ve Nafıa Nezareti ve Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti ile irtibata geçmiştir. Buna göre Midilli'de soda fabrikası olmayıp, birtakım terkedilmiş tuzlalar bulunmaktaydı. Tuzun kıyyesi iki paraya satılarak sodanın bundan üretilmesinin Duyun-ı umumiye gelirleri bakımından da yararlı bulunacağı düşünülmüştü. Yapılan yazışma neticesinde Duyun-ı Umumiye İdaresi, soda fabrikası için Midilli tuzlalarından kıyyesi iki paraya tuz verilmesine Düyun-ı Umumiye İdare Meclisi'nin onay verdiği ancak söz konusu tuzlalardan çıkarılacak tuzların kaçakçılık konusu haline gelmemesini garanti edemediğine dikkat çekmiştir[204].

[204] BOA, İ. TNF 10/1319 B-2, Lef 2. Fabrikanın inşasının onaylandığı irade 5 B 1319/18 Ekim 1901 tarihini taşımaktadır: aynı belge, lef 3.

b-Müskirat Vergisi ve Midilli'de Şarap Üretimi

Midilli Adası Düyun-ı Umumiye Nezareti gelirleri içinde alkollü içki satışından elde edilen müskirat vergisi ikinci sırada yer almaktadır. Osmanlı Devleti müskirat resmini ilk defa Tanzimat Fermanı sonrasında uygulanmaya başlamıştır. Oran olarak zamanla birtakım değişikliklere uğramış ve II. Abdülhamid döneminde % 15 olarak kabul edilmiştir. Bunun dışında satıcılar, *beiyye* adıyla yıllık bir işletme bedeli ödemek durumundaydılar. Bu bedel ödenen yıllık kiranın % 25'i olarak tespit edilmişti[205]. 1897 yılında Midilli Sancağı'nda her türlü alkollü içkiden toplam 16,055 lira 67 kuruş vergi hasılatı elde edilmiştir[206].

Midilli'de içki satan esnafın, vergilerin miktarından memnu olmadıkları anlaşılmaktadır. Söz konusu nedenden ötürü Ocak 1894'te Dahiliye Nezareti'ne müracaat eden Midilli ve Pilmar meyhanecileri, kendilerinden Düyun-ı Umumiye tarafından olması gerekenin üç katı vergi alındığından şikayet etmişlerdir. 10 kuruşa satın aldıkları bir kantar üzümden, şarap imalinden sonra 14 kuruş vergi alındığını iddia eden meyhaneciler, vergilerin bölgedenin rayiç fiyatı üzerinden belirlenmesinini istemişlerdir[207]. Müskirat resmi Ağustos 1881'de yürürlüğe giren Nizamname uyarınca belirlenmekteydi. Buna göre bağ bozumunun hemen akabinde kaza merkezlerinde muhtar ve bilir kişi (erbab-ı vukuf) kaza idare meclisinde toplanarak, bölgedeki rayice uygun olarak rakı ve şarabın fiyatını belirleyeceklerdi[208]. Ancak yukarıdaki şikayetten bu şekilde bir uygulamaya gidilmeyerek, Düyun-ı Umumiye'nin vergileri önceki senenin fiyatı üzerinden toplamaya devam ettiği anlaşılıyor. Şikayet kendisine iletildiğinde, Maliye Nezareti yürürlükteki Nizamnamedeki fiyat tespiti hakkındaki maddenin süresinin Şubat 1893'te dolduğunu kabul etmiş ancak 1894 senesinde eski nizamname uyarınca tahsilat yapılmaya devam edileceğini; hem hazine hem ahali menfaatine uygun bir fiyatın sonraki sene tespit edilebileceğini ifade etmiştir[209].

---

[205] Eğer satıcı işyeri kirası ödemiyorsa vergi miktarı işyerinin bulunduğu semtin esnafından seçilecek dört kişilik bir heyet tarafından belirleniyordu: Rıfat Önsoy, **Mali Tutsaklığa Giden Yol. Osmanlı Borçları (1854-1914)**, s. 195.

[206] **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, s. 222.

[207] BOA, DH. MKT 201/56, Lef 1; 10 Kanunısani 1309/22 Ocak 1894.

[208] "Müskirat Resm-i mirisi Hakkında Nizamname", **Düstur**, I/Zeyl 2, İstanbul: 1308, s. 52-53.

[209] Maliye Nezareti'nden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 27 Ş 1311/5 Mart 1894 tarihli cevap: BOA, DH. MKT 201/56, Lef 4.

Cevdet Paşa Midilli Adası'nda büyük miktarda ve lezzetli üzüm üretildiğini, yapılan şarabın eski zamanlardaki şöhretiyle eş değer olmasa da yine de oldukça iyi olduğunu yazmaktadır. Yıllık üzüm rekoltesi dört milyon kg civarındadır[210]. Midilli Adası'nda Kalonya kazası, Pilmar ve Herse nahiyeleri bağcılık için uygun yerlerdir.

Aşağıdaki tabloda 1895-1912 yılları arasında Midilli Adası'ndan ihraç olunan şarabın miktarı gösterilmiştir[211].

Tablo-37
MİDİLLİ ADASI'NIN İHRAÇ ETTİĞİ ŞARAP MİKTARI (1895-1912)

Yıl	Midilli'nin ihracatı/kilo	Ülke geneli toplam ihracat/kilo	Toplam ihracatın dağılımı	
			Şarap	Müskirat
1895-6	509.500	15.003.300	14.824.100	179.200
1896-7	367.500	20.393.300	20.317.000	76.300
1897-8	217.640	12.103.050	11.984.550	118.500
1898-9	570.970	7.549.090	7.397.360	151.730
1899-900	279.690	12.972.917	12.761.130	211.787
1900-1	161.266	17.208.342	17.118.663	89.679
1901-2	306.674	19.235.594	19.167.594	68.000
1902-3	395.899	13.479.173	13.393.636	85.537
1903-4	312.766	22.314.884	22.253.105	61.779
1904-5	651.835	13.280.113	13.169.653	110.460
1905-6	290.511	9.361.213	9.290.035	71.178
1906-7	214.135	8.401.935	8.297.694	104.241
1907-8	284.846	7.054.940	6.931.512	123.428
1908-9	228.725	6.087.567	6.006.140	81.427
1909-10	219.512	7.131.817	7.030.548	101.269
1910-11	96.543	12.915.842	12.780.895	134.947
1911-12	105.854	10.842.512	10.695.132	147.380

Yıllık rakamlara bakıldığında ihraç olunan şarp miktarının dalgalı bir seyir takip ettiği görülmektedir. 1895-6 yılında 509.500 kg ile başlayan ihracata ertesi iki yıl % 50'nin üzerinde gerileme yaşanmıştır. Aynı şekilde 1898-99 yılında yaklaşık 571 bin kg'a ulaşan şarap ihracatı sonraki iki sene içinde 161.266 kg'ya kadar gerilemiştir. Elimizdeki verilere göre en büyük şarap ihracatı yaklaşık 652 bin kg ile 1904-1905 yılında gerçekleştirilmiştir. Takip eden birkaç sene ihracat 200 bin kg

[210] Ahmed Cevdet, **Kamusu'l-âlâm**, VI, İstanbul 1316, s. 4243; Vital Cuinet, **La Turquie D'Asie. Geographie Administrative. Statistique Descriptive et raisonnee De L'Asie-Mineure, I,** s. 451.
[211] Tablodaki veriler, Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin, kaynakçada gösterilen 1-19 numaralı raporları esas alınarak düzenlenmiştir.

civarında seyretmiştir. Trablusgrap ve Balkan savaşları Midilli'nin şarap ihracatını da olumsuz etkilemiş ve miktar 100 bin kg altına düşmüştür.

Düyun-ı Umumiye İdaresi ülke genelinde müskirat tüketiminin düşük olması nedeniyle alternatif birtakım çareler düşünerek, gelirleri artırmak için çalışmıştır. Bunlardan birisi de Türk şarabının kalitesinin yükseltilerek, ihracatın teşvik edilmesidir. Bu çabalar yıllar içinde sonuç vermiş ve Türk şarabı Fransa ve İtalya pazarlarına dahi gerebilmiştir. Hatta bu iki ülke yöneticileri Türk şarabına ektra vergi uygulayarak, kendi marketlerinde yerli şaraplarını korumaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti'nin ihraç ettiği şarap miktarı yine de toplam üretimin % 25'i civarından yukarı çıkamamıştır[212]. Dolayısıyla yukarıda Midilli Adası'ndan yapılan şarap ihracatında bu husus dikkate alınmalıdır.

Kaliteli şarap üretilmesi konusuna Osmanlı makamlarının da duyarlı olduğu görülmektedir. Midilli Flemenk konsolos vekili adına yurt dışından getirtilmek istenen üzüm çekirdeğini çıkartarak, şarap yapmağa mahsus makinenin gümrük vergisinden hariç tutulmak istenmesi küçük bir soruna neden olmuştur. Konsolos vekilin bu muafiyeti kapitülasyonların diplomatik temsilcilere tanıdığı hakka dayandırmak istemesi Osmanlı makamlarının şiddetli muhalefetine yol açmıştır. Konu yurt dışından ziraat için getirtilecek alet ve edevatın gümrük vergisinden muaf tutulması uygulaması kapsamında değerlendirilmek istenmiştir. Ancak bu konuda mevcut yasal düzenlemelerin buharla çalışan yağ makineleri ile son zamanlarda ağaç ve demirden imal edilmiş yayıkları işaret ettiği, söz konusu kalemler için sürenin on sene daha uzatıldığı sırada şarap üreten makinenin ismine yer verilmediği anlaşılmıştır. Görüşü sorulan Orman ve Meadin ve Ziraat Nezareti, şarap üretiminde makine kullanımının kaliteyi artıracağını göz önüne alınarak, bu amaçla yurt dışından getirtilecek makinelerin gümrük resminden muaf tutulabileceği cevabını vermiştir[213].

Midilli Adası Düyun-ı Umumiye Nezareti'nin müskirat resminden sağladığı gelirlerde bir istikrar söz konusudur. Bunlardan bey'iye yani işletme resmi, Balkan

---

[212] Murat Birdal, **The Political Economy of Ottoman Public Debt**, s. 123; Rıfat Önsoy, **Mali Tutsaklığa Giden Yol. Osmanlı Borçları (1854-1914)**, s. 193.

[213] Şura-yı Devlet Maliye Dairesi de bu görüşü tutarlı bulması üzerine, getirilmek istenilen üzüm makinesinin gümrük vergisinden muaf tutulması için 27 Z 1323/22 Şubat 1906'da irade çıkmıştır: BOA, İ RSM 22/1323 Z-14, Lef 2.

Savaşı'na tesadüf eden 1912-13 mali yılı hariç 2300 lira civarında seyretmiştir. En yüksek rakam 1910-11 mali yılında gerçekleşmiş olan 2409 lira 26 kuruş 5 santimdir. Tüketilen ve ihraç olunan şaraptan alınan verginin 1905-1913 arasındaki sekiz yıllık dönemde ortalama miktarı 10 bin lira civarındadır. Buna göre, her ne kadar ihracata farklı bir şekilde yansısa da Midilli Adası'nda üretilen şarap miktarında bir istikrar olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bir bütün olarak müskirat resmi Midilli Düyun-ı Umumiye Nezareti'nin ikinci önemli gelir kalemi olmuştur.

c-Damga Resmi

Damga resmi Midilli Düyun-ı idare Nezareti'nin diğer önemli gelir kalemleri arasında yer almaktaydı. Esasında damga vergisi Tanzimat döneminde uygulanmaya başlanmış ve çok karlı bir vergi kalemiydi. Buna göre her türlü ticarî evrak, şirket hisseleri, şahıslar arasında yapılan ticarî sözleşmeler bu vergiye tabi idi. Ayrıca damgalı kiymetli kağıt satışından elde edilen gelirler de bu kalemin gelirleri arasında bulunuyordu[214]. Önceleri şer'iye mahkemelerinden verilen ticarî ilamlar söz konusu vergiden muaf tutulmmuş ise de Fuad Paşa 1861'de bunlara da damga pulu uygulaması getirmiştir. Damga vergisinin kapsamı zamanla daha da genişletilmiş, örneğin verilen arzuhallerde dahi pul kullanılması zorunlu hale getirilmişti[215]. Damga vergisini devralan Düyun-ı Umumiye idaresi önce vergi oranlarını düşürerek, Osmanlı Devleti'nde ticaret yapan bütün yabancıların da bu vergiyi vermesi için mücadele etmiştir. Uzun uğraşlardan sonra 1905'te buna muvaffak olmuştur. Yapılan çalışmalar neticesinde damga vergisi gelirlerinde üç katlık artış sağlamıştır.

Yukarıda tablo olarak sunulan verilerden anlaşıldığı kadarıyla Midilli Adası'nda yıllık ortalama 10 bin lira civarında bir damga vergisi sağlanmaktaydı. Burada belirtilmesi gereken bir husus da ilgili istatistiklerde sürşarj gelirlerinin ayrı bir başlık altında verilmiş olmasıdır. Posta pulunun, üzerinde gerçekleştirilen ikinci bir baskı işlemi ile değerinin değiştirilmesini ifade eden sürşarj ihtiyaç duyulduğu halde temininde zorluk yaşanan belirli değerdeki bir pulun miktarının çoğaltılması için veya stokta kalmış çok sayıda pulun kullanımını artırmak için yapılmış olabilir. Esas olan üzerinde işlem yapılan pulun fiyatının ikinci işlemde artırılmasıdır. Ancak

[214] Rıfat Önsoy, **Mali Tutsaklığa Giden Yol. Osmanlı Borçları (1854-1914)**, s. 197.
[215] Murat Birdal, **The Political Economy of Ottoman Public Debt**, s. 116-119.

kaplazanlık karşısında bir önlem olmak üzere yüksek fiyattaki pulun fiyatının düşürülmesinde uygulanmaktadır. Tabloya konu olan süre zarfında Midilli Adası'nda, sürşarja uğramış damga pullarından yıllık 1400 kuruş değerinde bir gelir elde edildiği görülmektedir. Damga pulu uygulamasında genel olarak yaşanan zorluk düşünülürse[216] Midilli Adası'nda 1905-1906 yılında bu kalemden sağlanan gelirin 13.500 kuruşa kadar çıkmış olması önemlidir. Ancak sonraki yıllarda daha düşük düzeyde seyreden damga pulu gelirleri özellikle yoğun savaşların yaşandığı 1911-1912 malî yılında oldukça düşerek, 7 bin liranın altında gerçekleşmiştir.

d-Midilli'de Balıkçılık ve Sayd-ı Bahrî Vergisi

Düyun-ı Umumiye İdaresi kurulduğu sırada sadece İstanbul ve çevresinde balıkçılıktan alınan vergilerin kontrolü kendisine bırakılmıştı. Ancak 1888 yılında yapılan yeni bir borçlanma sonrasında kapsam, Hazine-i Hassa'ya ait olanlar hariç, ülke geneline teşmil olunmuştur[217]. İdare ise söz konusu vergilerin toplanması işini iltizama vermiştir. Vergi oranı deniz, nehir ve büyük göl balıkları için % 20, küçük göl ve ırmak balıkları için ise % 10 olarak belirlenmişti.

Midilli Adası'nın oldukça büyük iki körfezi Kalonya ve Yera balık ve istiridye bakımından oldukça zengindiler. Özellikle Kalonya Körfezi çeşitli deniz ürünü yanında bol miktarda ve lezzetli sardalya balığı ile meşhurdu[218]. Cuinet Kalonya Körfezinde her yıl yaklaşık 60.000 kg sardalya üretildiğini kaydetmiştir[219]. Midilli'deki çeşitli akarsularında yaşayan balıkların yumurtlamak için Kalonya Körfezine gelmeleri, burasını balık açısından ayrıca zenginleştirmekteydi. Çalışmamızın birinci bölümünde bahsedildiği gibi balık avlamak üzere, İtalya gibi değişik ülkelerden balıkçılar bu körfezlere geliyorlardı[220]. 1896 yılında Midilli Sancağı'ndan sayd-i bahrî vergisi olarak 611.770 kuruş hasılat elde edilmiştir[221].

---

[216] Nitekim bu nedenden ötürü 1884-1885 yılında bu gelir kaleminin Düyun-ı umumiye İdaresi'ne toplam getirisi sadece 138.397 lira seviyesinde kalmıştır: Rıfat Önsoy, **Mali Tutsaklığa Giden Yol. Osmanlı Borçları (1854-1914)**, s. 198.

[217] Rıfat Önsoy, **Mali Tutsaklığa Giden Yol. Osmanlı Borçları (1854-1914)**, s. 199; Murat Birdal, **The Political Economy of Ottoman Public Debt**, s. 124.

[218] 1303 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 179.

[219] Vital Cuinet, **La Turquie D'Asie. Geographie Administrative. Statistique Descriptive et raisonnee De L'Asie-Mineure, I,** s. 456.

[220] Bak. yuk. s 137-138.

[221] **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, s. 225.

Elimizde bulunan sonraki yıllara ait verilerle karşılaştırıldığında bunun oldukça düşük bir miktar olduğu görülmektedir.

Midilli Adası'nın Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne devredilmiş bazı vergi gelirlerinin 1905-1913 yılları arasındaki hasılatlarının verildiği yukarıdaki tabloda gösterildiği üzere sayd-ı bahrî yani göller, dere vb yerlerde yapılan avlanmadan alınan vergi gelirlerinde bir artış söz konusudur. 1905-1906 yılında 1,339 lira 54 kuruş 56 santim olarak gerçekleşen sayd-ı bahrî vergisi sonraki dört yılda sürekli bir artış göstererek 1909-1910 senesinde 3,026 lira 98 kuruş 99 santime ulaşmıştır. Sayd-ı bahrî vergisi 1910-11'den itibaren sonraki üç malî yılda düşüşe geçerek 1912-13 malî yılında 1,017 lira 80 kuruş 70 santime gerilemiştir.

Midilli Adası'nın, bahsedildiği üzere, bol miktarda ve çeşitliliği açısından zengin körfezleri bir süre sonra ticarî bir ilgi alanı olmuştur. Kalonya ve Yera körfezlerinde dalyanlar kurularak, işletilmesi için Dersaadet İstinaf Mahkemesi Başmuavini İsmail Hakkı Bey 1891 yılında başvuruda bulunmuştur[222]. İsmail Hakkı Bey, 50 yıllığına Yera ve Kalonya körfezi civarındaki bataklıkların kurutularak tarıma kazandırılması ve açılacak hendek ve körfez boğazlarında bir metreye kadar sığ olan mahallerde dalyanlar kurulması imtiyazını istiyordu. Yapılan başvurudan anlaşıldığı üzere ıslahı düşünülen bataklıklar; birisi deniz seviyesinden yüksek, diğeri deniz seviyesinde olmak üzere iki çeşitti. İlk grubun suları hendekler kazılarak denize akıtılacaktı. Deniz seviyede olan bataklıkların suları setler oluşturularak, makine vasıtasıyla denize akıtılacaktı. Bu imtiyaz sonrası kurulacak dalyanlar balık rüsümuna tabi olarak devlete senelik 100 bin kuruş rüsum ve vergi geliri sağlanması ve işin bitiminde 3.500 dönüm arazi tarıma kazandırılması beklenmekteydi. Dimitraki Courtgi Efendi, Nafıa Nezareti'ne bir mektup göndererek, İsmail Hakkı Bey'e kefil olmuştur[223] ancak aşağıda bahsedileceği üzere zaten kendisi bu imtiyazın gerçek sahibiydi.

Gerekli incelemelerden sonra İsmail Hakkı Bey'e Yera ve Kalonya körfezlerindeki iki bataklığın temizlenerek, tarıma kazandırılması ve balık vergisine tabi dalyanlar kurulması için 1892 sonunda, 60 yıllığına imtiyaz verilmiştir[224].

[222] BOA, T (des) 658/13, Lef 1; 31 Ekim 1891.
[223] BOA, T (des) 658/13, Lef 2 ve 3.
[224] 22 Ca 1310/12 Aralık 1892 tarihli irade: BOA, İ. TNF 1/1310 Ca 6.

İmtiyaz hakkında Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin görüşün alınması da istenmiştir[225]. Kurulacak dalyanlar için 600'er metrelik alanlar belirlenerek, bunun dışındaki alanlarda sair ahalinin balık avlamasının engellenmemesine özellikle dikkat edilmiştir[226].

Bataklıkların temizlenmesi ve dalyan imtiyazlarının bir arada verilmesi sayesinde Midilli'de uzun süredir problem olan Ayasu Nahiyesi'nden geçen Larsu çayının taşarak birçok yere zarar vermesinin tamamen önlenmesi ve Yera Ovası'ndaki tarım alanlarının sulanma probleminin de çözülmesi hedeflenmiştir[227]. Nitekim imtiyaz verilmesi konusunun görüşüldüğü sırada Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin sadece bataklık tathir imtiyazı verilmesine onay verirken, dalyan kurulması konusunda, balık avının, vergisini veren ve kanunlarına uyan tüm ahaliye açık olduğu mütalaasıyla, bildirdiği olumsuz görüş, Ticaret Nezareti Nafıa Meclisi'nde destek bulmamıştır. Gerekçe olarak, şimdiye kadar bu bataklıkların mahalli hükümet eliyle veya başka bir yere ihale edilerek kurutulamamış olmasının altında, sağlanacak faydanın yapılacak harcamayı karşılamayacağı gerçeğinin yattığı gösterilmiştir. Dolayısıyla Hakkı Bey'in de dalyan kurulmasına müsaade olunmadıkça bataklıkların kurutulmasını gerçekleştirmeyi kabul etmeyeceği bilinmekteydi.

Gerçekten de Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde imtiyaz mukavelesinin ençok itiraz edilen maddesinin dalyan imtiyazı verilmesi olduğu anlaşılıyor. Üyelerden beşi buna karşı çıkmaktaydılar. İtirazlar sahil, nehir ve göllerde avlanma hakkının –kanunlarla çizilen sınırlar dahilinde ve vergileri verildiği sürece- "ahaliye verilmiş hukuk-ı umumiden" olduğu noktasında toplanmaktaydı. Dalyan imtiyazı olmaksızın bataklık kurutma çalışmalarına sarfedilecek paranın sağlanacak menfaatin üstünde olacağı karşı görüşü oluşturuyordu. Değerlendirme sonucunda, dalyan imtiyazının da mukavelede yer alması maddesi oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

---

[225] BOA, MV 70/46.
[226] BOA, MV 72/23.
[227] Bu iki sorunun çözülmesi için Midilli mutasarrıflığı sırasında Namık Kemal ciddi bir çaba göstermişti. Uzun süren çalışmalar neticesinde Yera ovasına su getirdiği gibi, Larsu Nehrinin mecrasının kontrol altına alınabilmesi için yoğun bir çaba çalışma yürütmüştür (Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Mektupları**, **III, Midilli Mektupları-II**, s. 265; **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, s. 68). Ancak özellikle ikinci mesele henüz tamamlanamadan kendisi Rodos'a becayiş edilmiştir. Muhtemelen Namık Kemal'den sonra bu çalışma tamamlanamamıştır.

İmtiyaz Mukavelesine hakkında Düyun-ı Umumiye Müdüriyeti'nden beş maddelik bir mütalaa geldiğini görüyoruz. Bunların ilk ikisi yapılan mukavelenamede (madde 25, 28 ve 29) zaten mevcuttu[228]. İsmail Hakkı Bey geri kalan üç maddeyi de kabul ettiğini bildirdi. Bu maddelere göre sayd-i bahri hakkında o tarihte mevcut ve ileride getirilecek hukuki düzenlemelere uyulacak, imtiyaz sahibi tarafından kurulacak dalyanlar ve oluşturulacak havuzlarda avlanacak balıklardan alınacak vergiden başka *Saydiye Nizamnamesi*'nin XIX. maddesi uyarınca balık avlama hakkı olmak üzere Hükümet, Düyun-ı Umumiye İdaresi ve imtiyaz sahibi arasında kararlaştırılacak miktarda akçe verilecekti. Bu iki husus zaten mukavelede mevcuttur.

Mevcut olmayıp, İsmail Hakkı Bey'in mukavelenameye eklenmesini kabul ettiği maddeler ise (a) halihazırda Midilli ve havalisinde sayd-ı mahi vergisinin Düyun-ı Umumiye İdaresi'nden iltizam etmiş olan mültezimin zarar ve ziyan ettiği şeklindeki itirazı ve talebi Hazineye değil imtiyaz sahibi tarafından karşılanacağı (b) yapılacak temizlikte çalışmaları sırasında Kalonya Körfezi'nde bulunan memlahalardan duvarlarının takviye edilmesine gerek görünenler olursa bunun için çalıştırılacak memurlara ödenecek maaşın imtiyaz sahibi tarafından karşılanması hususları ve son isteğin ise (c) imtiyaz sahibi deniz ile birleştirmeyi faydalı gördüğü göller ve sair mahallerdeki balıkların yuvalarını ve yumurta bıraktıkları yerleri zarardan korumaya mecbur olup, şayet ameliyat sebebiyle av gelirlerinde azalma olursa tazmin edilmesinden ibaretti. Bu şekilde Yera ve Kalonya körfezlerinde fen usulleri dairesinde birtakım dalyanlar tesis etmek hakkını elde ediyordu.

Kurulacak dalyanlarda her türlü balık, midye, istiredye, tarak ve ıstakoz vs yetiştirmek ve avlamak imtiyazı tanınmış ve buna dayanarak *Midilli Bataklık ve Dalyan Şirket-i Osmaniyesi* kurulmuştur[229]. Düyun-ı Umumiye İdaresi imtiyaz

[228] Nafıa Nazırı Tevfik Paşa ile İsmail Hakkı Bey arasında imzalanan 9 C 1310/29 Aralık 1892 tarihli mukavelename: BOA, A. DVN. MKL 34/16, Lef 2.

[229] İmtiyaz sahibi mukavelenin teati tarihinden on sekiz ay zarfında bölgedeki bataklıklar ile dalyan kurulacak mahallerin tam bir harita ve layihasını hazırlayarak Nafıa Nezareti'ne sunmakla mükellefti. Nezaret haritaları ve layihayı inceleyerek, düzeltme gerekli görürse bundan sonra, görmezse aynen tasdik edecektir. (3. madde). İmtiyaz sahibi haritaların Nezaret tarafından onaylanı tarihi sonrasındaki bir sene içinden faaliyete başlamak ve yine aynı tarihten itibaren altı sene içinde işi bitireceğini taahhüt etmektedir. Hükümet tarafından kabul görülecek "esbab-ı mücbireden" dolayı meydana gelen sebeplerden dolayı çalışmalara ara verilmek zorunda kalınan süre, toplam altı yıllık süreye

konusunda iki nokta üzerinde özellikle durmaktaydı. Birincisi, bahsi geçen iki körfezde sayd-ı mahi vergisinin iltizamını almış olan mültezimlerin bataklıkların temizlenmesi çalışmalarından ötürü herhangi bir sebep ileri sürerek zarar ettikleri ve zararlarının tazminini istemeleri durumunda sorumluluk imtiyaz sahibine ait olacaktı. İkincisi, imtiyaz sahibi avlayacağı veya yetiştireceği balık ve her türlü mahsulat karşılığı yürürlükteki nizamname gereği % 10 balık vergisi vermekle mükellef ve söz konusu verginin miktarında meydana gelen değişmelere tabi olmasıydı.

İsmail Hakkı Bey'e verilen imtiyazın hayata geçirilmesi için çalışmalar derhal başlamıştır. Şirket Kalonya Körfezi'ne akan Vouvaris nehrinde gerçekleştirdiği küçük çaplı çalışmaları gösterir haritayı Nafıa Nezareti'ne takdim etmiştir[230]. Yapılan çalışmaların kabul muamelelerinin Nafıa Nezareti adına gerçekleştirilmesi için mahallinde bir temsilciye ihtiyaç duyulmaktaydı. Şirket Mukavelenamesinin beşinci maddesi Nafıa Nezareti'ne çalışmaların gidişatını denetlemek, tamamlanan kısımların kontrolünü gerçekleştirmek ve genel olarak teftişlerde bulunmak üzere bir veya birkaç komiser tayin etme hakkı tanımaktaydı[231]. Şirketin de bu yöndeki isteği uyarınca Mekteb-i hendese-i mülkiye-i şahane (bugünkü Teknik Üniversite) mezunlarından olup, izinli olarak İstanbul'da bulunan, Trabzon Vilayeti mühendis muavini İbrahim Edib Efendi Midilli Dalyan ve Bataklık Şirketi'ne, aylık on lira maaşla *komiser* tayini Nafıa Nezareti'nce uygun görülmüştür[232]. Bir süre sonra kendisine resmi işlerde kullanılmak üzere Komiserlik mührü gönderilmiştir[233].

İbrahim Edib Efendi Mayıs 1895'de sunduğu raporda çalışmaların yavaşlığından şikayet etmiştir. İfadesine göre bu tarihe kadar yapılanlar *Mesa* nam mevkideki iki çayda teşkil kılınan dalyanlar ve balıkçıların ikametine mahsus iki odadan ibareti. Bataklıkların kurutulması için açılan iki hendek yetersiz kaldığından, yeni hendeklerin açılması gerekiyordu. Bu arada kış şartları çalışmalara devamına müsaade etmediğinden, işi gerçekleştiren müteahhit ve kontratçılar faaliyetlerine ara

---

eklenebilecekti. İmtiyaz sahibi bu tür mücbir sebepleri mahalli hükümet ve Nafıa Nezareti'ne derhal resmen bildirmekle yükümlüdür. (4. madde): BOA, A. DVN. MKL 34/16, Lef 2.

[230] BOA, T (des) 667-110.

[231] BOA, A. DVN. MKL 34/16, Lef 2.

[232] BOA, T (des) 667-55 (9 Teşrinisani 1310/21 Kasım 1894).

[233] BOA, T (des) 667-91 (27 Kanunıevvel 1310/8 Ocak 1895).

vermek zorunda kalmışlardır[234]. İbrahim Edib ayrıca sermaye eksikliğinden bahsederek, bu temin edilmekdikten sonra yapılan taahhütlerin altından kalkmanın zor olacağına dikkat çekiyordu[235]. Birkaç ay sonra İbrahim Edib, maaşının düzenli olarak ödenmediğinden şikayet ederek, görevden ayrılarak, tekrar Turuk ve Meabir İdaresince istihdamını arzu etmiştir[236] ki bu da şirketin maddî durumunun iyi olmadığına dair önemli bir delil sunmaktadır.

İdarî olarak Midilli'ye tâbi olup, batı Anadolu kıyılarında bulunan Yunda Adası birçok boğaza sahip olup, balık trafiği açısından önemli bir mevkide yer almakla dalyan kurulmasına oldukça elverişliydi. Nitekim Yunda Adası'nda bulunan Baramekadya ve İstefano adlı mahallerde dalyan kurmak için İstanbul'da Ali Ağa ile mahallinde Hacı Apostol ve Dimitri Kafadro adlı şahıslar talepte bulunmuştu[237].

Anderya ve Süleyman efendiler Yunda Adası'na bağlı Soğan Adası ve Kulelipere adlı mahallere yirmi sene süre ile dalyan kurup balık avlamak ve süre sonunda tamamen hazineye devretmek üzere uygun bir bedel karşılığında ruhsat verilmesi için müracaat etmişlerdi. Bunun üzerine Cezayir-i Bahr-i Sefid Valiliği ve Düyun-ı Umumiye İdaresi ile irtibata geçilerek, Soğan Adası, Dolap Boğazı'nın çıkışında bulunmakla gerek deniz ulaşımı gerek kıyı ticareti açısından orada dalyan kurulmasının uygun olmayacağı cevabı alınmıştı. Diğer taraftan, herhangi bir sorun teşkil etmeyen Kulelipere adlı mahalde dalyan tesisi halinde yıllık beş-altı bin kuruş civarında vergi geliri sağlanabileceği tahmin olunmuştur. Bu vergi haricinde *icare-i zemin* olarak ilk beş yılın her biri için beş ve ikinci beş yılın her birinde yedi buçuk ve üçüncü senenin her yılında on ve dördüncü beş yılın her yılı için on beş lira ücret alınacaktı. *Zabıta-i saydiye Nizamnamesi*'nin 28. maddesi verilecek bu tür imtiyazların en fazla on sene için olabileceği düzenlemesini getirmişse de imtiyaza

[234] Özellikle şiddetli lodos ve aşırı yağışlar nedeniyle çalışmalara ilk bahara kadar ara verilmek zorunda kalınmış; zorunlu olarak verilen bu ara Nafıa Meclisi'nin de onayı ile şirkete gerekli bataklık ıslahını gerçekleştirmek üzere tanınan süreye eklenerek, telafi edilmeye çalışılmıştır: BOA, T (des) 671/19; T (des) 671/65; T (des) 671/68; T (des) 671/64.
[235] BOA, T (des) 670/89; 25 Nisan 1311/7 Mayıs 1895.
[236] BOA, T (des) 672/45
[237] BOA, İ. ML 5/1310 L-3, Lef 4. Talepleri inceleyen Meclis-i mahsus-ı vükela, bölgede dalyan kurma imtiyazının söz konusu taliplerden hangisi *muteber ve kavi kefil* gösterir ise gerekli muamelenin yapılması hususunun Maliye Nezareti'ne havale edilmesi kararlaştırılmış (aynı belge, Lef 8; 16 L 1310) ve bu yönde irade verilmiştir (aynı belge, Lef 9; 21 L 1310/8 Mayıs 1893).

talip olan Anderya ve Süleyman efendiler çok masraf yapacak olmaları nedeniyle imtiyaz süresinde bir indirime gidilmesine razı olmamışlardır.

Söz konusu dalyan için Yunda ve Ayvalık gibi civar kasabalarda duyuru yapılmış ise de başka bir talibi çıkmamış olmakla Osmanlı tebaasından olan bu ikisine yirmi seneliğine ihale edilmesi uygun görülmüş[238] ancak sadece Kulelipere'de dalyan kurulma imtiyazı için irade çıkmıştır[239].

Birkaç sene sonra, yukarıda bahsi geçen İsmail Hakkı Bey'in sancağa tabi diğer alanlarda da dalyan kurmak için imtiyaz aldığını görüyoruz. İsmail Hakkı Efendi, Yunda Adası ahalisinden Anderya ile birlikte yirmi seneliğine Ayvalık ile Yunda Adası arasında bulunan Dolap Boğazı ile Metrobahçesi arasında *Yunda arası* adı verilen mevkii ile Patriçe Körfezi'nde Zahora Değirmeni sınırında bulunan *Çalıkuyu* mevkiinde dalyan kurarak her türlü balık avlama imtiyazı verilmiştir. Söz konusu mevkiilerden ilki Ayvalık sahil şeridine yakın, ikincisi ise daha dışarıda Dalyan Boğazı'na civar bulunmaktaydı[240]. Ayvalık Liman Şirketi Direktörlüğü bu imtiyaza karşı çıkmışsa da yapılan incelemeler neticesinde Liman Şirketinin itirazlarının yersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu çerçeevde Şirketin iddia ettiği gibi, daha önce bölgede dalyan kurulması için gerçekleştirilen başvurunun reddedilmesinin Şirketin menfaatlerine aykırılık olmadığı, daha çok siyasî birtakım mahzurlara dayandığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla yapılan itirazlar reddedilmiştir. Bölgeye Bahriye Nezareti'nden gönderilen özel memur yaptığı inceleme neticesinde dalyan kurulması durumunda Dalyan veya Dolap boğazları tarafiğinin zarar görmeyeceğini bildirmiştir.

Sayd-ı Bahrî vergisinin toplayıcısı Düyun-ı Umumiye İdaresi kendisinden istenilen mütaalaya verdiği cevapta Ayvalık Liman Şirketi Direktörlüğü'nün protestosunun geçersiz olduğu, kurulacak dalyanların Hazineye menfaat sağlayacağını teyit ederek, izin verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu arada daha önce İsmail Hakkı Bey tarafından Midilli'de tesis edilmiş olan dalyanlarda kullanılmak üzere getirtilmiş, ancak gümrükte el konulmuş olan elektrik feneri gibi aletlerin kullanılmasının balıkların üremesini engelleyeceği (inkıtâ'-ı tenasülünü muceb

[238] Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nin 6 Ra 1312/8 Eylül 1894 tarihli mazbatası: BOA, İ. ML 12/1312 R-31, Lef 1.
[239] BOA, İ. ML 12/1312 R-31, Lef 2.
[240] Dalyanların konumlarını gösterir harita: BOA, İ. ML 45/1319 Ra 42, Lef 1.

olacağı) düşüncesinden hareketle İsmail Hakkı Efendi Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne çağrılmış ve bu tür aletleri kullanmayacağına dair önce sözlü daha sonra ise yazılı taahhütte bulunmuştur. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi başvuruyu değerlendirerek, dalyan kurılması için izin verilmesi yönünde çoğunluk görüşü sağlanmıştır[241]. İmtiyaz 8 temmuz 1901'de yayımlanan irade ile yürürlüğe girmiştir[242].

Görüldüğü üzere Midilli Sancağı ve ona tabi Yunda Adası'nın çeşitli bölgelerinde dalyanlar kurulması için birçok imtiyaz alınmıştır. Bunların içinden en büyük ve ciddi vergi geliri getirebilecek olanı Kalonya ve Yera körfezlerinde kurulması düşünülen dalyanlardı.

Kalonya ve Yera dalyanları 1904 yılında, imtiyazın devredilmek istendiğini haber alan İngilizlerin gündemine gelmişti. İstanbul'daki İngiliz Sefareti, konu hakkında İzmir konsolosluğundan bilgi istemiştir. Bu amaçla yapılan araştırma aynı zamanda yukarıda kurulduğundan bahsettiğimiz Midilli Dalyan ve Bataklık Anonim Şirketi'nin durumunu aydınlatacak bilgiler de sunmaktadır. Buna göre dalyan imtiyazı meşhur gemi sahibi P. M. Courtgi'nin kardeşi olup, aynı zamanda Midilli'deki Rusya konsolos vekilliğinu yürüten Dimitri Courtgi'ye verilmişti. Dimitri Courtgi bir süre sonra Somzé adlı Belçikalı bir girişimciyle anlaşarak kurulan şirket için büyük kısmı Belçika'dan olmak üzere 7.000 pound sermaye toplamıştır. Sonrasında Dimitri Courtgi Somze'nin temsilcisi gibi hareket etmeye başlamış, dalyan çalışmalarının denetlenmesi için birtakım sorumsuz kişileri görevlendirdiğinden dolayı 7.000 poundun ancak 1.000 poundu gerçek amacına uygun olarak kullanılabilmiştir. Çalışmalar ilerleyemeden Somze farklı alanlardaki ticarî yatırımlarındaki problemlerden dolayı Midilli'deki dalyan işini para aktaramamıştır. Bir süre sonra Dimtri Courtgi'nin hayatını kaybetmesi üzerine Şirketin Midilli Bankası'na devredilmesi gündeme gelmiştir[243].

Midilli'deki İngiliz konsolos vekili Hadkinson tarafından yapılan etraflı değerlendirme sonucunda Kalonya ve Yera körfezlerinin dalyan imtiyazını elde

[241] 17 B 1316/1 Aralık 1898 tarihli Şura-yı Devlet mazbatası: BOA, İ. ML 45/1319 Ra 42, Lef 3. İsmail Hakkı Bey ve Anderya'ya verilecek dalyan imtiyazı nizami % 20 vergi, dalyanların kurulacağı mevkiler için Hazineye her sene 3000 kuruş icare-i zemin verilmek, imtiyaz müddeti bittiğinde dalyanlar tüm techizatları ile birlikte Hazine'ye kalmak şartları dairesinde verilmekteydi.
[242] BOA, İ. ML 45/1319 Ra 42, Lef 6.
[243] İzmir İngiliz Genel Konsolosu Cumberbacth'ten İstanbul'da İngiliz Sefiri Nicholas O'Conor'a, 4 Mart 1904: TNA, FO 195/1284, No.7.

etmenin düşünüldüğü kadar kârlı bir yatırım olmayacağı gibi arazide yapılacak çalışmaların birçok zorulukları barındırdığına dikkat çekilmiştir. Herşeye rağmen kurulacak tesisin, özellikle Kalonya ve Yera körfezlerin ikisinde de bol miktarda istiridyeye sahip olması hasebiyle istiridye yetiştiriciliği için çok elverişli olacağı kabul edilmiştir. Ancak, öncelikle bataklıkların kurutulması yolu ile elde edilecek arazinin, yapılacak masrafları karşılayacak değerde olup olmayacağı şüphelidir. Buradan şehrin aydınlatılması ve demir yolu taşımacılığı için elektrik elde edilmesi seçenekleri akla gelmiş ancak şehir ile bölge arasında 7 milli bir mesafe bulunması elektriğin ulaştırılması için 10 ile 20 beygir arasında bir güce ihtiyaç duyulmaktayken, Kalonya Körfezine dökülen ırmaklardan bu gücün elde edilemeyeceği anlaşılmıştır. Arazinin büyük ölçüde dağlık ve engebeli olmasından ötürü taşımacılık konusu da gerçekçi görünmemektedir. Sonuç itibariyle sadece dalyan ve sulama yoluyla elde edilecek kâr, bataklıkların kurutulmasında pahalı bir metot kullanılamak zorunda kalınacağı için, böyle bir imtiyaz için İngilizleri cezbetmemiştir.

Midilli Düyun-ı Umumiye Nezareti 1906 sonbaharında, imtiyaz şartlarına uymayan Dalyan ve Bataklık Şirketi'nin mukavelenamesinin fesholunduğunu ileri sürerek, imtiyazın verildiği bölgelerde balık avlayanlara bundan sonra engel olunmamasını Midilli Mutasarrıflığı'ndan istemiştir[244]. Halbuki Şirketin imtiyazının resmen feshi bundan yaklaşık bir yıl sonra gerçekleşmiştir.

Midilli Bataklık ve Dalyan Şirketi'nin, imtiyaz mukavelesinde kendisine tanınan süre dolduğu halde bataklıkların kurutulması çalışmasını tamamlamadığı için, imtiyazına son verilmiş ve Osmanlı Bankası'ndaki beş yüz kiralık kefalet bedeline el konulmuştur. Esasında imtiyaz sahibi vekili İsmail Hakkı Bey, ameliyat süresinin beş sene daha uzatılarak, imtiyazın Midilli Bankası'na devri için müracaat etmiştir. Talep Ticaret ve Nafıa Meclisi'nde değerlendirmiş, burada hazırlanan müzekkere Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde görüşülmüştür. Tanzimat Dairesi önceklikle İsmail Hakkı Bey'den denetim masraflarının ve komiser maaşının ödenmesi noktasını hatırlatmıştır. İsmail Hakkı Bey bunun için teminat vermiş ancak devir sürecinin uzaması nedeniyle Midilli Bankası'nın devir muamelelerini kabul

[244] BOA, DH. MKT 1024/58.

etmekte tereddüde düştüğünü söylemiştir. Konu hakkındaki müzakerelere zaman zaman bizzat zaman zaman verdiği arzuhaller aracılığı ile müdahil olduğu anlaşılan İsmail Hakkı Bey, şirketin tüm hukukî ve taahhüdî haklarının Banker Pano Kurci Efendi ve kendi adına devr ve ferağ için Genel Kurulun karar aldığını bildirmiştir. Bunun üzerine Tanzimat Dairesi ilgili karar tutanağının kanuna uygunluğunu denetlemek üzere takdimini istemiştir. Yapılan incelemeler sonrası Tanzimat Dairesi ameliyat süresinin, bitim tarihinden itibaren iki sene daha uzatılması kararını almış olmasına rağmen İsmail Hakkı Bey ameliyatın ötelenmesinin zorlayıcı sebeplerden kaynaklandığını ileri sürerek, çalışmaların sürdürülebilmesinin devir işlerinin gerçekleştirilmesi ve ameliyat müddetinin beş sene daha uzatılmasına bağlı olduğunu ifade etmiştir. Hukuk Müşavirliği'nin mütaalanamesinde "şirketin sermayesinin üç rub'u (% 75'i) zayi olduğu halde şirketin feshi için Heyet-i Umumiye'nin karar itasına salahiyeti Dahili Nizamnamesinin 42.; şirketin hukuk ve taahhüdatını diğer bir şirket veya başka bir kişiye dev ve ferağ edebileceği 43.; söz konusu muamele için toplantıya çağıracak hisse sahiplerinin toplam sermayenin en az yarısına eşit hisse senedine sahip olmaları gerektiği 44.; sermayenin 50.000 liradan ibaret bulunduğu 6. maddelerinde" belirtilmiş olduğuna dikkat çekilmiştir. İsmail Hakkı Bey'in son arzuhali ve tutulan zabıtnameye göre Şirket sermayesinin neredeyse tamamının sarf olunduğu ve sermayenin 47.300 lira miktarı senede sahip hissedarın toplantıda hazır bulunduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Genel Kurul karar zutanağının doğruluğu noktasında ayrıca bir delile gerek duyulmamıştır. İmityaz müddetinin uzatılması hakkında Şura-yı Devlet, Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti ve Midilli Mutasarrıflığı arasında yapılan yazışmalar neticesinde ameliyatın tamamlanması için sürenin beş sene daha uzatılması gerektiği ve bu imtiyazın memleketin gelişmesine katkı sağlayamaya yönelik olmasıyla ilgili muamelelerin kolaylaştırılması uygun görülmüştür. Bunun üzerine Şirketin devir işlemlerinin Pano Kurci ve İsmail Hakkı Bey lehine onaylanması ve teftiş masrafları ile komiser maaşından ödenmeyerek birikmiş olan miktarın tamamen ve bir seferde ödenmesi şartıyla çıkacak irade tarihinden itibaren beş sene daha uzatılması yönünde karara varılmıştır. Bu arada çıkacak irade tarihinden başlayarak bir ay içinde söz konusu masraf ve maaşların tamamen ve bir seferde ödenmesi aksi halde Şirket Mukavelenamesi'nin 13. maddesi uyarınca Hükümet'in şirketi ihtar etmesine gerek

olmadan imtiyaz hakkının düşeceği ve bankada bulunan 500 lira teminat bedelinin de Osmanlı Hükümetine kalacağı açıkça ifade edilmiş, İsmail Hakkı Bey tarafından da onaylanmıştır.

Konu hakkında bir mutabakat sağlanmışken İsmail Hakkı Bey, teftiş için ödenecek maaşlara bir noktada itiraz etmiştir. Bu da teftiş memurunun uzun süredir görev yapmadığı halde maaş ödenmesidir. Ancak denetim masrafının senelik 48 liraya düşürülmesi durumunda bu şartın kabul edilebileceğini verdiği arzuhalde beyan etmiştir. İsmail Hakkı Bey'in bu çıkışı üzerine Tanzimat Dairesi, Ticaret ve Nafıa Nezareti'ne şirketin ve ameliyatın serencamı ve geleceği hakkında birçok soru yönelterek, mufassal açıklama istemiştir. Sorulan sorulara bakıldığında aslında Tanzimat Dairesi'nin şirketin bir açığını aramakta olduğu kolayca görülebilmektedir. Mesela Şirket hangi zorlayıcı sebeplere dayanarak inşaatı sürdüremediği; teftiş maaşının şart koşulan sürede ödemesi yapılmışmıdır, ödemelerin hangi tarihte düzenli hangi tarihten itibaren ise kesinti yapıldığı; şirket imtiyazının söz konusu iki kişiye devredilmesi durumunda ameliyatın beş sene içinde bitirilmesinin fennen mümkün olup olamayacağı; bu iki kişinin malî gücünün masrafları karşılamaya yeterli olup olmadığı; ikilinin yeni bir şirket kurarak mı işleri yürüteceği; bu durumda önceki şirketin başarısızlığı düşünüldüğünde yeni bir şirket teşkil etmelerinin mümkün olup olmadığı gibi. Bataklıkların kurutulması için yapılması öngörülen inşaat haritalarının tayin edilen zaman zarfında teslim olunup olunmadığı, olundu ise teslim ve onaylandığı tarihlerin sorulması Tanzimat Dairesi'nin olayı tüm ayrıntılarıyla ve en başından itibaren inceleyerek, bir açık aradığının bir işareti olarak gösterilebilir. Gerek Tanzimat Dairesi gerekse Nafıa Dairesi'nde yapılan uzun değerlendirmelerde, sürenin birkaç defa uzatılmış olmasına rağmen Şirketin taahhüt ettiği çalışmaların çok küçük bir kısmını gerçekleştirdiği ve özellikle malî durumunun bozuk olduğu hususları üzerinde ittifak kılınarak, imtiyaz mukavelesi iptal edilmiştir[245].

Burada dikkat çekilmesi gereken husus Şirketin, imtiyaz mukavelenamesinde yer alan bataklıkların temizlenmesi konusunda başarısız olması ve taahhütlerini yerine getirmemesi nedeniyle feshedilmiş olduğudur. Esas itibariyle

[245] 2 B 1325/11 Ağustos 1907 tarihli irade: BOA, İ. TNF 17/1325 B-6, Lef 4.

Şirketin dalyanları işletmekte olduğu diğer belgelerden anlaşılmaktadır. Dalyan işletmesi sırasında Düyun-ı Umumiye İdaresi'ni rahatsız eden bazı uygulamalarının da bulunduğunu görüyoruz. Şirket tarafından balık avında kullanılmak için elektirikli fener ithal olunması uzun süre merkez teşkilatının çeşitli dairelerini meşgul etmiştir[246]. Düyun-ı Umumiye İdaresi bu fenerin balık avında kullılmasının balık üremesine zarar vereceğine dair kesin tutumu karşısında en sonunda, dalgıçlıkta kullanılmak üzere aletin Tersane-i âmire'ye verilmesinde karar kılınmıştır[247].

Balık avından elde ettiği vergi gelirlerinin istikrarının korunması düşüncesi içinde olan Düyun-ı Umumiye İdaresi Midilli Adası'nda balık nesline zarar verebilecek birçok avlanma yöntemine karşı mücadele vermiştir. Bunlardan birisi balıkçıların zehirli bitkiler kullanarak avlanmalarıdır[248]. Zehirli birtakım bitkilerin parçalar halinde kesilerek, sırıklarıın ucuna takılıp, sırıkların suda sürüklenmeleri sonucu zehir suya karışmakta ve balıkları öldürmekteydi. Bu yöntemin özellikle küçük balık yumurtalarına zarar verdiğine dikkat çeken Nezaret uygulamayı yasaklatmıştır[249]. 1908 senesi sonlarında Maliye Nezareti ile iletişime geçen Düyun-ı Umumiye Nezareti alanen dinamit kullanarak avlanan Midilli ve Ayvalık balıkçılarına karşı gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir[250].

e-Midilli'de İpek Böcekçiliği ve İpek Öşürü

İpek öşürü Midilli Düyun-ı Umumiye Nezareti'nin diğer bir gelir kalemidir. Esasında XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Midilli Adası'nın ihraç ettiği ürünler arasında ipek de yer almaktaydı[251]. Osmanlı ipekçiliğinin başta Bursa olmak birçok önemli merkezinin çeşitli ipek böceği hastalıklarına maruz kalarak, ipek üretiminde

[246] Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nin Düyun-ı umumiye İdaresi'nin Dalyan Şirketi'nin % 10 değil % 20 oranında vergi ödemesi gerektiği ve yurt dışından getirilen fenerin, Zabıta-i saydiye Nizamnamesi uyarınca balık avlanmasında kullanılamayacağı yönündeki uyarı ve itirazlarını uygun bulduğu 28 Ş 1313/13 Şubat 1896 tarihli mazbatası: BOA, BEO 765/57335, Lef 2.
[247] BOA, BEO 1295/97067, Lef 2; 29 Za 1316/10 Nisan 1899.
[248] BOA, DH. MKT 2377/4.
[249] Yasak hakkında bütün vilayetlere gönderilen 26 B 1318/19 Kasım 1900 tarihli mazbata: BOA, DH. MKT 2429/94.
[250] BOA, DH. MKT 2711/9, Lef 1. Midilli Rüsumat Müdüriyeti Kolcuları zaten bu konuda hassas davranarak ele geçirdikleri, balık avında kullanılabilecek dinamit vb birtakım patlayıcı malzemeleri ilgili makama teslim etmekteydiler: BOA, DH. MKT 1261/56.
[251] 1867 ve 1870-72 yılları arasında 60-80.000 kg miktarında ipek kozası ihraç edilmiş olup, bunun ¾'ü Marsilya'ya satılmıştır: Evridiki Sifneu, **Lesvos. Dikonomiki kau Kinoniki İstoria, 1840-1912**, s. 129-130.

XIX. yüzyılın devamında ciddi bir düşüş yaşanmıştır[252]. Midilli'de de aynı sebepten dolayı ipek kozalarının 1870 sonrası kaybolduğu söylenmektedir[253].

Düyun-ı Umumiye İdaresine ilk etapta Bursa, İzmir, Edirne, Selanik, Yozgat ve Samsun bölgesinin ipek öşrü bırakılmışken, 1888 borçlanmasından sonra ülke geneline teşmil edilmiştir[254]. İdare öncelikle Osmanlı ipekçiliğini yeniden canlandırmak için çeşitli tedbirlere başvurmuştur. Bu çalışmalar ipek böcekçiliğinin teşvik edilmesi, hastalıklar karşısında tıbbî usullerin kullanılması, üreticilerin bilinçlendirilebilmesi için ipek böceği yetiştiriciliği üzerine eğitim sunulması şeklinde özetlenebilir[255]. Bedava dut fidanı dağıtılması, üretimi teşvik etmek üzere kullanılan önemli bir yöntem olmuştur. Nitekim 1890-1910 yılları arasında ülke genelinde 60 milyon dut ağacı dikilmiştir. Ayrıca Avrupa'da Osmanlı şaraplarına uygulanan yüksek gümrük tarifeleri yüzünden kâr payları çok azalan üreticiler üzüm bağlarını dut fidanlığına çevirmişlerdir.

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin teşvikleri Midilli Adası'nda da netice vermiş ve ipek böcekçiliği yeniden canlanmıştır. Nitekim Midilli Adası'nda 1888'de 16030 kuruş değerinde ipek kozası üretilmişken bu oran 1895'te 50.850 kuruşa yükselmiştir. Son durumda yıllık koza üretimi 53.796 kilo olarak gerçekleşmişti[256]. İpek kozasından % 10 oranında öşür vergisi alınmakta, Ziraat Bankası ve sair masrafar için ayrıca % 1.5 tahsil edilmekteydi.

Midilli Adası'nda 1905-1913 seneleri arasındaki sekiz yılda tahsil olunan ipek öşrüne bakılırsa ipek böcekçiliğinde önemli bir gelişme kaydedildiği anlaşılacaktır. Buna göre 1905-6 yılında 819 lira 15 kuruş 2 santim olarak gerçekleşen ipek öşürü ertesi sene 860 lirayı geçmiş, 1907-8 malî yılında 1,751 liranın biraz üzerine çıkmıştır. Bundan sonraki seneler ipek öşürü hasılatında bir düşüş yaşanmışsa ve 1908-9 malî yılında 1,301 lira civarında; 1909-10 malî yılında 1,414 lira civarında gerçekleşmiştir. Sekiz yılın ortalaması 1200 lira olarak gerçekleşen ipek öşürü hasılatı 1912-13 malî yılında önemli bir düşüş yaşayarak 873 kuruşa gerilemiştir.

---

[252] Rıfat Önsoy, **Mali Tutsaklığa Giden Yol. Osmanlı Borçları (1854-1914)**, s. 185.
[253] Karl Von Scherzer, **Smyrna**, Vienna 1873, s. 254.
[254] A. Du Velay, **Türkiye Malî Tarihi**, s. 322.
[255] Rıfat Önsoy, **Mali Tutsaklığa Giden Yol. Osmanlı Borçları (1854-1914)**, s. 186-187; Murat Birdal, **The Political Economy of Ottoman Public Debt**, s. 112-115.
[256] **Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897**, s. 235-236.

Yukarıda etraflıca sayılan gelirlerin dışında Midilli Düyun-ı Umumiye Nezareti'nin yıllık toplam hasılatına katkı yapan başka birtakım gelir kalemleri söz konusudur. Müteferrik, bakiye tahsilatı, kambiyo kârı ve cezalar olarak sıralanabilecek bu gelirlerden miktar bakımından dikkar çekici boyutta olan iki tanesi kambiyo kârı ve cezalardır. Bunlardan döviz kuru farklılığından kaynaklanan kambiyo kârı 1905-6 malî yılında 274 lira 23 kuruş 27 santim; sonraki sene 691 lira civarında, 1907-8'de 600 lira, ertesi malî yılda 659 lira olarak gerçekleşmiştir. Bu kalemden 1909-10 malî yılında 294 lira, sonraki yıl 214 lira elde edilmiştir.

Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin en fazla mücadele ettiği konu kaçakçılık ve nizamnamelere aykırı üretim ve avlanma faaliyetleri olmuştur. Özellikle tuz ve tütün kaçakçılığı Düyun-ı Umumiye ve Reji idarelerini en fazla uğrsştıran konular olmuştur[257]. Kolcular istihdam edilerek, bu tür olayların önlenmesine çalışılmıştır. Örneğin 1900 yılında Midilli Reji Dairesi'nin emrinde 12 kolcu görev yapmaktaydı[258]. Ayrıca Babıali bu tür olaylar karşısında Düyun-ı Umumiye İdaresi ile işbirliğinde bulunma sözü vermişti. Nitekim taşrada zaptiye askerleri kaçakçılıkla mücadelede önemli bir güç olarak kullanılmaktaydılar. Ayrıca Midilli gibi etrafı tamamen denizlerle çevrili yerlerde veya sahil bölgelerinde sandallar ve vapurlarla devriye gezdirilmekteydi[259]. İşte yukarıda bahsedilen ceza hasılatı, İdarenin ilgili nizamnamelere aykırı faaliyet gösterenler ile yakalanan kaçakçılara uyguladığı nakdî cezaların tahsilinden ibaret olmalıdır. 1906-7 malî yılında Midilli Düyun-ı Umumiye Nezareti 218 lira 25 kuruş 52 santim ceza tahsil etmiştir. Ertesi malî yıl 219 lira, 1907-8'de 302 lira; 1908-9'da 178 lira civarında bir ceza geliri söz konusudur. 1905-1913 arasındaki sekiz yılın ceza gelirleri ortalamasının 215 lira olduğu anlaşılmaktadır.

Midilli Adası'nda, tahsilatı Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne terkedilmiş olan vergilere ait yukarıda değerlendirilen rakamlar adanın, sabun ve zeytinyağı ticaretî dışında, sahip olduğu ekonomik potansiyelinin anlaşılması bakımından önemli bir

[257] Murat Birdal, **The Political Economy of Ottoman Public Debt**, s. 108-109, 172-174.
[258] 1318 Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnamesi, s. 157.
[259] 1901 yılına gelinmiş olmasına rağmen sandal kullanılmaya devam ettiğini, Ege ve Akdeniz'de çok geniş bir sahile sahip Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu vapurların bölgenin gözetlenebilmesinde tek başına yeterli olmadığını görüyoruz. Midilli'de Tarassut için satın alınacak bir sandal ve iki sandalcı maaşının Zaptiye Nezareti tarafından karşılanması gerektiği hakkında Dahiliye Nezareti'nden Zaptiye Nezaretine gönderilen 18 Kanunısani 1316/31 Ocak 1901 tarihli tezkire: BOA, DH. MKT 2448/24.

göstergedir. Değerlendirilen veriler ekonomik canlılığı açıkça ortaya koymaktadır. Bu paralelde Düyun-ı Umumiye verileri sosyo-ekononomik tarih çalışmaları için önemli bilgiler sunmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve arkasından ülke yönetimi başta olmak üzere eğitim, sağlık, hukuk, ticaret ve başka birçok alanda yapılan reformlarla çökmekte olan bir sistemi kurtarmaya çalışmıştır. Bu yaklaşımın yerel yönetim ya da taşra idaresi alanındaki yansıması bir biri ardına nizamname ve talimatnameler hazırlanması olmuştur. Söz konusu hukukî düzenlemeler sonucu oluşturulan idare meclisleri, nahiye meclisleri, belediye meclisleri gibi kurullarda bölge halkına etnik ve/veya dini durumunda bir ayırıma gidilmeksizin temsil hakkı sağlanmıştır. Özellikle Müslüman ve Gayrimüslim unsurların bir arada yaşadığı taşra idari birimlerinde cemaatlere, temsilciler vasıtasıyla menfaatlerini savunma fırsatı sağlandığı gibi, aynı zamanda birlikte aynı idarî kurulda yer alarak ortam yaşam alanının sağlık, temizlik, ulaşım, iletişim gibi sorunlarına yine ortak menfaatler doğrultusunda çözüm üretme imkanı verilmiştir. Hatta yapı itibariyle Müslüman ve Gayrimüslimlerin birlikte üye oldukları ticaret mahkemeleri, doğrudan kişilerin maddi menfaatlerini ilgilendiren önemli konularda hakkaniyet üzere ve hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde karar alınmasını sağlayacak şekilde düzenlenmişti. Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti'ne bağlı bir sancak olan Midilli Adası incelediğimiz dönemde meydana gelen idarî, hukukî her türlü yasal düzenlemenin kendi statüsü kapsamında uygulandığı bir taşra birimi olmuştur. Çalışmanın birinci bölümünde görüldüğü üzere Midilli'nin çoğunluğunu oluşturan Hristiyan Rumlar yasal düzenlemeler kapsamında sağlanan imkan ve hakları kullanarak idare ve belediye meclisi gibi yerel yönetim ve ticaret mahkemesi gibi yargı kurumlarında yer alarak, katkı sunmuşlardır. Bu noktada özellikle Tanzimattan sonra mesele; yapılan reformlar ve meydana gelen doğal afetler neticesinde sosyal yapıda özellikle Müslümanlar aleyhine, ekonomik yapıda Müslüman-Gayrimüslim fakir halk aleyhine meydana gelen değişiklikler neticesinde Midilli Rum cemaati liderlerinin nüfuzlarını ve idareye etkilerini dengeleyen karşı grubun ortadan kalkmış olmasıdır. Doğru bir şekilde ifade etmek gerekirse bu alanda uzun süre devam eden çatışmanın Kulaksızoğulları aleyhine sonuçlandığını görüyoruz. Hristiyan Rum cemaatinin liderleri bundan sonra kendi toplumlarını tamamen baskı altına alan bir sürecin

içinde olmuşlardır. Yine aynı toplumun zenginleri tefecilik yoluyla aynı zamanda Midilli'nin Müslüman sakinleri üzerinde de baskı kurmayı başarmışlardır. Şimdi kendi önlerinde engel oluşturabilecek yegane unsur, merkezden atanan idareciler yani mutasarrıflar olmuştur. Tanzimattan hemen sonra Rum cemaatinin izlediği siyaset Midilli'de görev yapan kaymakam ve daha sonra mutasarrıfların uzun süre adada kalmasının engellenmesine yoğunlaşmıştır. Bunun sebebi uzun süre görevde kalacak yöneticilerin, dizayn ettikleri ortamı farkederek, menfaatlerine zarar vermesinden korkmalarıdır. Bu nedenle, Rum cemaati liderlerinin Midilli mutasarrıflarını merkeze kurmaca bahanelerle şikayet ettiği değişik örnekler mevcuttur. Bunların bir çoğunda Müslüman toplumundan birçok kişiyi kendi yanlarına çekerek ortak hareket etmişlerdir. Yöneticiler aleyhine düzenlenen bu tür kampanyalar hemen her defasında başarılı olmuştur.

Hristiyan Rum nüfuz sahiplerinin uzun süre görevde kalacak mutasarrıflara karşı hissettikleri korkuda haksız olmadıklarını gelişmeler bize göstermiştir. Namık Kemal Bey ve Fahri Beyefendi gibi Midilli Adası'nda ortalama beş yıl görevde kalan iki mutasarrıf adadaki siyasî dengeleri ve ekonomik düzeni çok iyi analiz etmişlerdir. Bu konuda hazırladıkları geniş raporları üstleriyle de paylaşmışlardır. Raporlardaki tespitler açıkça Rum cemaatinin kendi içinde kocabaşılara karşı bir uyum ve hoşnutluk olmadığına işaret etmekteydi. Ayrıca Midilli'nin zengin Rumlarının selem yoluyla borç para vererek toplum üzerinde üstünlük kurma siyaseti bir yandan her geçen zaman Müslüman, Hristiyan daha çok kişiyi fakirleştirmekte bir yanda da söz konusu grubun nüfuz ve iktidarını sağlamlaştırmaktaydı. Raporlar bu yönde ortaya koydukları sorunlar karşısında birtakım çözüm önerileri de sunmuşlardır. Çoğunluğu, yani Hristiyan Müslüman alt ve orta sınıfı koruyacak birtakım düzenlemeler yapılmalı, bu yönde bir yaklaşım sergilenmeliydi. Burada sorun merkezi yapının ekonomik ve siyasî güçsüzlüğünden kaynaklanmaktadır. Dönemin siyasî ortamı hatırlandığında değişik kıtalarda çeşitli sorunlarla uğraşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin, sancak bazında, devletin gerçek sınırları düşünüldüğünde, oldukça küçük idari ünitelerden gelen spesifik reform önerilerini değerlendirecek durumda olmadığı anlaşılmaktadır. Aksine, Tanzimat Fermanı sonrasında ve II. Abdülhamid dönemi içinde merkezileşme temayülünün giderek artması neticesinde, yapılan yasal düzenlemeler ve sorunlara yaklaşımlarda, klasik dönemin sancak kanunnamelerinden

farklı olarak, standartlaştırma ve genelleştirmeye gidilmiştir. Merkezin bu yaklaşımı kendine özgü bir sosyal ve ekonomik yapısı olan Midilli'de zaman zaman sorun yaratmış ve yöneticilerin eleştirisine maruz kalmıştı. Dolayısıyla bölgelerin ihtiyaç duydukları sorunlarına tek tek eğilemeyen merkezi yönetim, Midilli özelinde net bir şekilde görüldüğü gibi, çareyi idare-i maslahatta bulmuş ve kendisine adeta dayatılan yönetici değişikliği taleplerine haklı haksız boyun eğmiştir.

Tanzimat Fermanı sonrasının popüler söylemi *imar-ı mülk* II. Abdülhamid döneminde isim değiştirerek devam ettirilmiş ve ülkenin kalkınması, ahalinin refahının artırılması amacıyla başta yol olmak üzere liman, okul, hastane yapımı merkezi devletin önem verdiği bayındırlık faaliyetleri olmuştur. Ticarî girişimleri artıracak bazı teşvik ve uygulamalar da bu kapsama dahil edilebilir. Midilli Sancağı'nın incelediğimiz dönemdeki ekonomik kalkınmasına en olumlu katkıyı yapan iki uygulama kara yolu ulaşımının artırılması ve zeytinyağı ve sabun fabrikaları için yurt dışından ithal edilecek makine ve aletlerin gümrük vergisinden muaf tutulması olmuştur. Nitekim Midilli Adası'nın nüfus ve ticaretinde bu dönemde ve sürekli artan bir trend gözlemlenmektedir. Verilerek bir anlamı ile imar-ı mülk söyleminin başarılı olduğunu teyit etmekteyken, diğer taraftan bunun neticesinde bölgede devlete karşı bağlılık ve sadakatin aynı oranda artmadığı yaşanan gelişmeler göstermiştir. Dolayısıyla bölgelerde gerçekleştirilecek ekonomik iyileştirmenin ayrılmacı temayülü tek başına ortadan kaldırmak için yeterli olduğu yönündeki tez Midilli örneğinde başarılı olamamıştır. Buradaki problem şüphesiz ekonomik kalkınmaya öncelik verilmesinde değil, ayrılıkçı iç ve dış etkenlerle mücadelenin sadece ekonomik kalkınma silahının kullanılması olmuştur. Midilli Adası gibi refah seviyesi giderek yükselen bir idarî birimde yaşayan ve çoğunluğa mensup nüfuzlu sermaye sahipleri Osmamanlı yönetiminin kendilerine sağladığı ayrıcalıklardan olabildiğince istifade etme, mümkünse bunları genişletmenin yollarını ararken, aynı din ve ırkı paylaştıkları Yunanistan idaresine girme konusunda uzun süre temkinli davranmışlardır. Bu temkinli davranışın arkasındaki öncelikli sebep olan mevcut imtiyazlarının Yunan hakimiyetinde sürdürülemeyecek olması gerçeğini ikincil olarak dönemin iç de dış siyasî konjonktörünün bu tür bir değişikliğe elverişli olmaması takip etmektedir. Nitekim 1912 yılında Yunanistan Midilli dahil birçok

Ege Adası'nı işgal ettiği zaman burada yaşayan Rumlar Yunan yönetimini memnuniyetle karşılamışlardır.

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

A) BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

A DVN MKL; A MKT MHM; **A MKT MVL** (des); **A MKT UM**; AD; **Cevdet-ADL**; D CRD; **DH MKT**; **DH MUİ**; DH SAİD.d; **DH SN THR**; DH-İD; **Ev.d**; HR HMŞ. İŞO; **HR TO**; HRT; **İ. DH**; İ. DUİT; **İ. Ev**; İ. HB; **İ. HR**; İ. Hus; **İ. MF**; İ. ML; **İ. MMS**; İ. MTZ (01); **İ. MVL**; İ. PT; **İ. RSM**; İ. RSM; **İ. ŞD**; İ. TNF; **MVL**; ML **MSF.d**; MV; **ŞD**; T (Des); **T (TNF. VRK)**; TMIK.S; **Y A Hus**; Y A Res; **Y EE**; Y Mrz.d; **Y Mtv**; Y PRK A; **Y PRK ASK**; Y PRK AZJ; **Y PRK AZN**; Y PRK BŞK; **Y PRK EŞA**; Y PRK MF; **Y PRK ML**; Y PRK SGE; **Y PRK SH**; Y PRK TFŞ; **Y PRK TKM**; Y PRK UM; **Y PRK ZB**; Y PRK A

B) İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ (İSAM) ARŞİVİ

Hüseyin Hilmi Paşa Evrakı

C) İNGİLİZ MİLLİ ARŞİVİ (THE NATIONAL ARCHIVES)

ADM; FO; **WO**

Abstract of Reports of the Trade and C. Of Various Conutries and Places, for the Years 1859, 1860 [3054]: Recived by the Board of Trade (Through the Foreign Office) from Her Majesty's Consuls.

Annaul Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 764 (Cd. 5895), Turkey Report for the Year 1889 on the Trade of Smyrna, London 1890.

Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2641 (CD 429), Turkey: Report of the Year 1900 on the Trade of the Consular District of Smyrna, London 1901.

Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 2722 (CD 786), Turkey: Report of the Year 1901 on the Trade of the Consular District of Smyrna, London 1902.

Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 3131 (CD 1766), Turkey: Report of the Year 1902–3 on the Trade of the Consular District of Smyrna, London 1904.

Annual Series. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance, No. 67 (C4923). Report Fort he Years 1882 to 1885 on Trade of Smyrna, London 1886.

Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 4893 (Cd 6005). Abyssinia. Report for the Year 1911–12 on the Trade of the consular district of Harrar, London 1912.

Annual Series. Diplomatic and Consular Reports, No. 5537 (Cd 7620–147), Greece. Report for the Year 1914 on the Trade and Commerce of The Cylclades, London 1915.

Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Turkey, No. 2462. Report for the Years 1897–99 Trade and Commerce of the Consular District of Smyrna, London 1900.

BLOCK, Adam: **Administration of the Ottoman Public Debt, Report of the Council of Administration Created by Imperial Decree of the 8/20 December 1881. Twenty-first Financial Year**, 1902-3 (1318). [9]

BLOCK, Adam: **Administration of the Ottoman Public Debt, Report of the Council of Administration Created by Imperial Decree of the 8/20 December 1881. Twenty-two Financial Year, 1903-4**, November 1904.[10]

BLOCK, Adam: **Administration of the Ottoman Public Debt, Report of the Council of Administration Created by Imperial Decree of the 8/20 December 1881. Twenty-third Financial Year, 1904-5) With a Preface together with Special Report on the History of the Ottoman Public Debt**, October 1905. [11]

BLOCK, Adam: **Ottoman Public Debt. Special Report on the Ottoman Public Debt. Followed by a Translation of the Annual Report of the Council of Administration for the Twenty-fourth Financial Period**, 1905-6. [8]

BLOCK, Adam: **Ottoman Public Debt. Special Report on the Ottoman Public Debt. Followed by a Translation of the Annual Report of the Council of Administration for the Twenty-fifth Financial Period, 1906-7**, October 1907. [4]

BLOCK, Adam: **Ottoman Public Debt. Special Report on the Ottoman Public Debt. Followed by a Translation of the Annual Report of the Council of Administration for the Twenty-sixth Financial Period, 1907-8**, October 1908. [5]

BLOCK, Adam: **Ottoman Public Debt. Special Report on the Ottoman Public Debt. Followed by a Translation of the Annual Report of the Council of Administration for the Twenty-seventh Financial Period, 1908-9**, October 1909. [3]

BLOCK, Adam: **Ottoman Public Debt. Special Report on the Ottoman Public Debt. Followed by a Translation of the Annual Report of the Council of Administration for the Twenty-eighth Financial Period, 1909-10**, October 1910. [7]

BLOCK, Adam: **Ottoman Public Debt. Special Report on the Ottoman Public Debt. Followed by a Translation of the Annual Report of the Council of Administration for the Twenty-ninth Financial Period, 1910-11**, October 1911. [2]

BLOCK, Adam: **Ottoman Public Debt. Special Report on the Ottoman Public Debt. Followed by a Translation of the Annual Report of the Council of Administration for the Thirteeth Financial Period, 1911-12**, November 1912. [1]

BLOCK, Adam: **Ottoman Public Debt. Special Report on the Ottoman Public Debt. Followed by a Translation of the Annual Report of the Council of Administration for the Thirty-first Financial Period, 1912-13**, January 1914. [6]

CAILLARD, Vincent: **The Ottoman Public Debt, Special Report on the Ottoman Public Debt for the Twelfth Financial Period (13 March 1893 to 12th March 1894)**, September 1894. [18]

CAILLARD, Vincent: **The Ottoman Public Debt, Special Report on the Ottoman Public Debt for the Third Quinquennial Perido (1892-1893 to 1896-1897)**, December 1897.[16]

CAILLARD, Vincent: **The Ottoman Public Debt, Special Report on the Ottoman Public Debt for the Fourteenth Financial Period (13 March 1895 to 12 March 1896)**. [19]

CAILLARD, Vincent: **Translation of the Annaul Report of the Council of the Ottoman Public Debt Proceded by A Report Showing the Results Obtained During the Second Quinquennial Period (1887-1892)**, London 1892. [17]

Islands of the Northern and Eastern Aegean, London 1920.

Parlemantery Papers, **[C. 429], Commercial Reports Received at the Foreign Office from HM's Consuls in 1871**.

Parlemantery Papers, **[C.414]; "Further Reports from HM's Diplomatic and Consular Agents Abroad Respecting the Condition of the Industrial Classes and the Purchase of Money in Foreign Countries**", 1871.

Reports by Her Majesty's Consuls on British Trade Abroad. Part III [C. 824], London 1873.

SMITH, H. Babington: **Administration of the Ottoman Public Debt. Report of the Council of Administration. Sixteenth Financial Year, 1897-8 (1313)**. [15]

SMITH, H. Babington: **Administration of the Ottoman Public Debt. Report of the Council of Administration. Seventeenth Financial Year, 1898-9 (1314)**. [14]

SMITH, H. Babington: **Administration of the Ottoman Public Debt. Report of the Council of Administration. Nineteenth Financial Year, 1900-1 (1316)**. [13]

SMITH, H. Babington: **Administration of the Ottoman Public Debt. Report of the Council of Administration. Twentieth Financial Year, 1901-2 (1317)**. [12]

Turkey. No. 8 (1881) [C. 3008], Reports on the Administration of Justice in the Civil, Criminal, and Commercial Courts in the Various Provinces of the Ottoman Empire, "Report by the Vice-Consul Roboly on the Administration of Justice in the Island of Mitylene" London 1881.

YAZMA VE NADİR ESERLER

Memalik-i Osmaniye'de Tahrir Olan Nüfusun İcmali, İÜK TY 947.

Midilli Sancağı Merkez Mekteb-i İdadî-i Mülkîsi Tevzi-i Mükafat Cedveli, Sene-i tedrisiye 1312–1313, İÜK, İbnülemin 1214/6.

Namık Kemal, **Midilli Risalesi**, Süleymaniye Kütüphanesi, Arslan Kaynardağ Bölümü nr. 231.

SALNAMELER, YILLIKLAR VE GAZETELER

Annuaire Oriental

Sene: 1901, 1909, 1912.

Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Salnameleri

Sene: 1296, 1301, 1303, 1304, 1306, 1308, 1310, 1311, 1312, 1313, 1318, 1319, 1321, 1323.

Vakit Gazetesi

Bahr-i Sefid Gazetesi

NİZAMNAME VE TALİMATNAMELER

"Düyun-ı Umumiye-i Osmaniye'nin Suret-i Tesviyesi Hakkında Takarrür Eden Mukavelat Üzerine Tanzim Olunan Nizamname", 7 Zilhicce 1296/22 Kasım 1879, **Düstur**, Zeyl, 2, Matbaa-i amire 1308, s. 166.

"Ermeni Patrikliği Nizamnamesi", **Düstur**, I/2, Matbaa-i amire 1289, s. 938–962.

"Eyalat ve Elviyede Kurâ ve Mahellâtın Muayyen Olan Vergilerinin Beyne'l-ahali Tevzi'i Hakkında İcrası Lazım Gelen Muamelata Dair Nizamname", **Düstur**, I/2, Matbaa-i amire 1289.

"İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizâmnâmesidir", **Düstur**, I/1, Matbaa-i âmire 1289, s. 649–651.

"Konsoloslar Hakkında Nizamname" **Düstur**, I/1, İstanbul: Matbaa-i amire, 1289, s. 772–775.

"Memalik-i Mahruse-i Şahanede Bulunan Düvel-i Ecnebiye Konsoloslukları Hakkında Tanzim Kılınan Nizamnamenin Tercümesi Suretidir", Düstur, I/1, İstanbul: Matbaa-i âmire 1289.

"Midilli Bankası Nizamname-i Dâhilîsi, 12 B 1308/9 Şubat 1891".

"Midilli Havagazı İmtiyazının Mukavelenamesi Suretidir (18 L 1317/19 Şubat 1900)", **İmtiyazat ve Mukavelat Mecmuası**, VII, Dersaadet: Matbaa-i Osmanî 1315.

"Müskirat Resm-i mirisi Hakkında Nizamname", **Düstur**, I/Zeyl 2, İstanbul 1308.

"Rum Patrikliği Nizamnamesi", **Düstur**, I/2, Matbaa-i amire 1289, s. 928–935. "Şura-yı devlet Nizâmnâmesidir (25 Muharrem 1286)", **Düstur**, I/1, Matbaa-i âmire 1289, s. 708.

"Turuk ve Maabir Hakkında Nizamname", 6 Ca. 1286/14 Ağustos 1869, **Düstur**, I/2, İstanbul 1289, s. 304, madde: 8.

"Turuk-ı muvaredenin Amel-i mükellefe ile İnşası Usulünün Lağvı ile Vilayatta Tarh Edilecek Bedel-i nakdî Hakkında İrade-i seniyye7 Şubat 1305/19 Şubat 1890", **Düstur**, I/6. Ankara: Başvekâlet Devlet Matbaası 1939, s. 520–523;

"Vilayet Nizamnamesi", **Düstur**, I/1, madde 58–63, s. 618–619;

İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizâmnâmesi için bkz. **Düstur**, I/1, Matbaa-i âmire 1289, s. 625–651.

YAYIMLANMIŞ İSTATİSTİK VE BELGELER

BOSTAN, İdris: **Midilli'nin İşgal Günlüğü 1912**, İstanbul: Küre Yayınları 2010.

Cozzonis, **Bilan De L'exercice 1896-1897 et Statistique Generale De La Navgation Dans Les Ports Ottomans Du 1er Mars 1896 au 28 Fevrier 1897**, Constantinople 1897.

CLARK, W. A. Graham: **Cotton Textile Trade in Turkish Empire, Greece, and Italy**, US Department of Commerce and Labor Bureau of Manufactures, 1908.

De Greece, Ministere de L'economie Nationale, Direction De La Statistique, Athenes 1915.

GOOCH, G. P.- Harold Temperley: **British Documents on the Origins of World War 1898–1914**, IX The Balkan Wars. Part I The Prelude; The Tripoli War, London 1933.

İngiliz Konsolosluk Raporlarına Göre İzmir Ticareti (1864–1914), der. Gündüz Ökçün, İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları, t.y.

KARAYIANNIS, Vangelis-Strates Molinos, **Mytilene 1912**.

Osmanlı Devleti'nin İlk İstatistik Yıllığı 1897, haz. Tevfik Güran, Tarihi İstatistikler Dizisi, V, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları 1997.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu, 1500–1927, haz. Cem Behar, Tarihi İstatistik Dizisi, II, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Entitüsü Yayınları 1996.

Ottoman Diplomatic Documents on the Origins of the World War One VI. The Aegean Islands Issue 1912–1914, ed. Sinan Kuneralp, İstanbul: The Isis Press, 2011.

ŞİMŞİR, Bilal **Ege Sorunu, Belgeler Cilt I (1912–1913)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1989[2].

ŞİMŞİR, Bilal: **Ege Sorunu, Belgeler Cilt II (1913–1914)**, Ankara 1989[2.]

ULUBELEN, Erol: **İngiliz Belgelerinde Türkiye**, İstanbul 1967.

HATIRALAR

EKREM, Selma: **Unveiled. Autobiography of A Turkish Girl**, Piscataway 2005.

FESCH, Paul: **Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul**, çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul: Pera Yayınları 1999.

GRENVILLE, Eustace Clare Murray: **Turkey: Being Sketches from Life**, London 1877.

MANATT, J. Irving: **Aegean Days**, Boston 1914.

NEWTON, C. T. **Travels and Discoveriyes in the Levant, London**: Day & Son Limited 1865.

Galip Kemalî Söylemezoğlu Hatıraları, Atina Sefareti (1913–1916), İstanbul: Türkiye Yayınevi 1946.

VON SCHERZER, Karl: **Smyrna**, Vienna 1873. [Eser İzmir 1873 adıyla İlhan Pınar tarafından Türkçe'ye kazandırılmış (İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını 2001 ancak sonunda Midilli Adası hakkında Avusturya-Macaristan Devleti'nin Midilli vekil konsolosu Dr. Bargigli tarafından hazırlanmış 13 sayfalık ek Türkçe çeviriye dâhil edilmemiştir]

Şeyh Mehmed Şemseddin Mısrî, **Niyazî-i Mısrî'nin İzinde Bir Ömür Seyahat. Dildâr-ı Şemsî**, haz. Mustafa Kara, Yusuf Kabakçı, İstanbul: Dergâh Yayınları 2010.

TOZER, Henry Fanshawe: **The Islands of the Aegean**, Oxford 1890.

WALKER, Mary A.: **Old Tracks and New Landmarks**, London 1897.

Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa'nın Günlüğü, İstanbul: Arba Yayınları 1988.

BOLAYIR, Ali Ekrem: **Hâtıralar**, haz: M. Kayahan Özgül, Ankara: Hece Yayınları 2007.

ZARİFİ, Yorgo L.: **Hatıralarım**, çev. Karin Skotiniyadis, İstanbul: Literatür Yayınları 2005.

Mahmud Muhtar: **Maziye Bir Nazar**, yay. haz. Erol Kılınç, İstanbul: Ötüken Yayınları 1999.

KİTAP, MAKALE VE BİLDİRİLER

ABDULLAH TANSEL, Fevziye: **Namık Kemal'in Hususî Mektupları-II, İstanbul ve Midilli Mektupları-I**, Ankara 1969.

ABDULLAH TANSEL, Fevziye: **Namık Kemal'in Mektupları, III, Midilli Mektupları-II**, Ankara 1973.

ABDULLAH TANSEL, Fevziye **Namık Kemal'in Mektupları, IV, Rodos ve Sakız Mektupları-VII-VIII**, Ankara 1986.

AÇIKEL, Ali- Mehmet MERCAN: "Niksar Kazasının İdarî Durumu ve Nüfus Yapısının Dini ve Etnik Açıdan Analizi (1880–1916)", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, XIX/2, Ankara 2002.

ADANIR, Fikret: **Makedonya Sorunu**, çev. İhsan Catay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2001.

ADITATAR, Funda: "İzmir İngiliz Konsolosluğu ve Siyasi Faaliyetleri (1878–1914) İngiliz Konsolosluk Raporlarında", Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2011.

ADIYEKE, Nuri: "Rum Cemaat Örgütlenmesi Olarak "Dimoyerandiya"lar: Girit Örneği", **Fethinden Kaybına Girit**, İstanbul: BKY Yayınları 2006, s. 199–214.

ADIYEKE, A. Nükhet: "Girit'in Mehmet Ali Paşa Yönetimindeki Durumuna Dair Bir Rapor", **Fethinden Kaybına Girit**, İstanbul: BKY Yayınları 2006.

ADIYEKE, A. Nükhet: "XVIII. Yüzyılda İstanbul'un Zeytinyağı ve Sabun İhtiyacının Karşılanmasında Girit'in Rolü", XV. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 11–15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler, IV/3, s. 1743–1753.

ADIYEKE, A. Nükhet: **Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896–1908),** Ankara 2000.

ADIYEKE, A. Nükhet: "Osmanlı Kaynaklarına Göre Türk-Yunan İlişkilerinde Girit Sorunu (1896)", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, 1993, I/3, s. 335-346.

AHMAD, Feroz: "Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the Ottoman Empire, 1908–1914", **Christians and Jews in the Ottoman Empire**, I, editörler: Benjamin Braude and Bernard Lewis, New York-London: Holmes & Meier Publisher 1982, s. 401–434.

AHMAD, Feroz: **İttihat ve Terakki (1908–1914)**, İstanbul: Kaynak Yayınları 2010[8].

AKIN, Rıdvan: "İkinci Meşrutiyette Parlemento ve Hükümet", **100. Yılında II. Meşrutiyet. Gelenek ve Değişim Ekseninde Türk Modernleşmesi Uluslararası**

Sempozyumu, Bildiriler, yayına hazırlayanlar: Zekeriya Kurşun, Cemil Öztürk, Yasemin Tümer Erdem, Arzu M. Nurdopan, İstanbul 2008, s. 27–48.

AKIBA, Jun: "Kadılık Teşkilatında Tanzimatın Uygulanması: 1840 Tarihli Ta'limnâme-i Hükkâm", **Osmanlı Araştırmaları**, XXIX, İstanbul 2007, s. 9–40.

AKTAN, Ali: "Tanzimat'a Kadar Kayseri'deki Zimmilerin Genel Durumu", **CIEPO XIV. Sempozyumu (Çeşme: 18–22 Eylül 2000), Bildiriler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2004, s. 1–25.

AKÜN, Ömer Faruk: "Namık Kemal", **İ.A**, IX, İstanbul 1964, s. 54–72.

AKÜN, Ömer Faruk: "Namık Kemal'in Kitap Halindeki Eserlerinin İlk Neşirleri", **Türkiyat Mecmuası** (İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü), XVIII, İstanbul 1976, s. 1–78.

AKYILDIZ, Ali - Azmi ÖZCAN, **Namık Kemal'den Mektup Var**, İstanbul 2009.

AKYILDIZ, Ali: "Muhtar", **DİA**, 31, İstanbul 2006, s. 51–53.

ALDATAN, Mehmed: "Mutasarrıf Namık Kemal", **XI. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 5–9 Eylül 1990), Kongreye Sunulan Bildiriler**, IV, Ankara 1994, s. 1425-1427.

Ali Cevad,: **Memalik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lügati**, İstanbul 1313.

Ali Ekrem: **Namık Kemal**, İstanbul: Devlet Matbaası, 1930.

AMBROSIO, Thomas: **Irredentism. Ethnic Conflict and International Politics**, Wesport, Connecticut, London: Praegar 2001.

ANAGNOSTOPULU, Athanasia: "Tanzimat ve Rum Milletinin Kurumsal Çerçevesi", **19. Yüzyıl İstanbul'unda Gayrimüslimler**, ed. Pinelopi Stathis, İstanbul 1992, s. 1–35.

ANAGNOSTOU, Stratis I.: **O Ellinotourkikos Polemos tou 1897 kai o Antiktipos tou sti Lesvou**, Atina 2002.

ANAGNOSTOU, Stratis: **Η Οικιστικη Εξελιξη τησ Λεσβου (1462–1912) Η Μεταβαση Απο Την Αγροτικη Συγκροτηση του Χωρου Στην Αστικη Διαρθρωση Του**, Ege Üniversitesi Coğrafya Bölümü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Midilli 2004.

ANASTASSİADOU, Meropi: **Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri Selanik (1830–1912)**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 2010.

ANDREOPOULOS, George: "State and Irredentism: Some Reflexions on the Case of Greece", **The Historical Journal**, XXIV/4 (1981), s. 949–959.

ARIKAN, Zeki: "1909 Ayvalık Hadisesi", **Belleten**, 272, Ankara 2011, s. 159–189.

ARIKAN, Zeki: "İstanbul-Midilli Arasında Zeytinyağı Ticareti", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXV/40, Ankara 2006, s. 19–21.

ARNAKİS, G. Georgiades: "The Greek Church of Constantinople and the Ottoman Empire", **The Journal of Modern History**, XXIV/3, 1952, s. 235–238.

ATALAY, Bülent: **Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri (1908–1923)**, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları 2001.

AUGUSTİNOS, Gerasimos: **Küçük Asya Rumları**, çev. Devrim Evci, Ankara, Ayraç Yayınları 1997.

AUGUSTİNOS, Jerry: "The Dynamics of Modern Greek Nationalism: The "Great Idea" and The Macedonian Problem", **East European Quarterly**, VI/4, 1973, s. 444–453.

AYDIN, Mahir: "Bulgaristan Komiserliği", **Belgeler**, XVII/21'den Ayrıbasım, Ankara 1997, s. 75–125.

AYDIN, Mahir: "Doksanüç Harbi", **DİA**, 9, İstanbul 1994, s. 498–499.

AYDIN, Mahir: "II. Mahmud Dönemi Yapılan Nüfus Tahrirleri", **Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri**, İstanbul 1990, s. 81–106.

AYDIN, Mahir: **Girit. Sarı Kitap**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları 2008.

AYDIN, Mahir: **Şarkî Rumeli Vilayeti**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1992.

AYDIN, Mehmet Akif: "Mecelle'nin Hazırlanışı", **İslâm ve Osmanlı Hukuku Araştırmaları**, İstanbul: İz Yayınları 1996, s. 59–80.

AYDIN, Mithat: "Girit Ayaklanması (1866–1869)'nın Ortaya Çıkışı ve Uluslararası Bir Sorun Haline Gelişinde Yunanistan'ın Rolü", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 11, Sayı: 1, Nisan 2007, s. 113–147.

AYHAN, Halis: "XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Kurulan Cemiyet-i İlmiyelerin Eğitim ve Öğretim Çalışmaları", **Osmanlı**, 5, Ankara 1999, s. 261–267.

AYIŞIĞI, Metin: **Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997.

BAKAR, Bülent: "II. Meşrutiyet Döneminde Ayrılıkçı Bir Rum Cemiyeti: Adelfiya", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, IV/7, Ankara 2008, s. 23–46.

BARDAKÇI, Murat: "The Balkan Wars-Era Special Letters Over the Navy", **International Turkish Sea Power History Symposium** (20–22 October 2008, İstanbul), İstanbul 2008, s.VI–20-VI–22.

BARKAN, Ömer Lütfü: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İktisat Fakültesi Mecmuası**, XIII/1–4, İstanbul 1952, s. 56–78.

BASKICI, Murat: "Osmanlı Tarımında Makineleşme (1876–1914)", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 58/1, 2003, s. 29–53.

BAŞ, Rabia: "Namık Kemal'in Midilli, Rodos ve Sakız Mutasarrıflıkları (1879–1888)**"**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İzmir 2008.

BEEHLER, W. H.: **The History of The Italian-Turkish War**, Annapolis 1913.

BEN-ISRAEL, Hedva: "Irredentism: Nationalism Reexamined", **Irredentism and International Politics**, ed. Naomi Chazan, Boulde, London 1991, s. 23–37.

BEYHAN, Mehmet Ali: "Girit'e Dair Önemli Bir Kaynak: Mahmud Celaleddin Paşa'nın Girit İhtilal Tarihi", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 22, (Korkut Tuna'ya Armağan), İstanbul 2011, s. 133-155.

BEYOĞLU, Süleyman: "Millî Mücadele'nin Az Bilinen Bir Siması: Ahmed Rüstem Bey (Alfred Bilinski 1862–1935)", **Tarih Dergisi**, 46 (2007) Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Hatıra Sayısı-I, İstanbul 2009, s. 319–335.

BİLGEGİL, M. Kaya: "Namık Kemal Aleyhinde Açılan Bir Tahkikatteki İddialar ve Şair'in Cevapları", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi**, 10 (Ahmet Caferoğlu Özel Sayısı), Ankara 1979, s. 101–187.

BİNGÖL, Sedat: **Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Taşra Yargı Reformu (Nizamiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840–1876)**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları 2004.

BİRDAL, Murat: **The Political Economy of Ottoman Public Debt. Insolvency and European Financial Control in the Late Nineteenth Century**, London-New York: I. B. Tauris 2010.

BLAISDELL, Donald C.: **Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Malî Kontrolü**, trc. H. A. Koyucak, İstanbul 1940.

BOSTAN, İdris: "Kılıç Ali Paşa", **DİA**, 25, Ankara 2002, s. 412–413.

BOSWORTH, Richard: "Britain and Italy's Acquisition of the Dodecanese, 1912–1915", **The Historical Journal**, XIII/4, 1970, s. 683–705.

BOULANGER, Patrick: "Les Achats Français d'huiles Egeennes au XVIIIe Siecle", **Vth International History Congress. Mytilene and Ayvalık A Bilateral Historical Relationship in the North-eastern Aegean**, Athina 2007, s. 215-228.

BOYAR, Ebru: **Ottomans, Turks and the Balkans**, London-New York 2007.

BOZKURT, Gülnihal: **Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığı Altında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839–1914)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1996.

BOZKURT, Gülnihal: **Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839–1939)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1996.

BURMAN, John: **Britain's Relations with the Ottoman Empire during the Embassy of Sir Nicholas O'Coner to the Porte, 1898–1908**, İstanbul: The Isis Press 2010.

BÜYÜKTUĞRUL, Afif: "Osmanlı Devleti'nin Yapmayı Planladığı Son Donanma", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, (1. Seri), 11, İstanbul 1968, s. 67–72.

CLARK, Edward C.: "Osmanlı Sanayi Devrimi", **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi. Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler**, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları 1992, s. 37–52.

CRAIG, Gordon A.: **Germany 1866–1945**, Oxford 1978.

CUINET, Vital: **La Turquie D'Asie. Geographie Administrative. Statistique Descriptive et raisonnee De L'Asie-Mineure**, I, Paris 1892.

ÇADIRCI, Musa: "Tanzimat Dönemi Karayolu Yapımı", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 26, Ankara 1963, s. 153–167.

ÇADIRCI, Musa: **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1997.

ÇAKMAK, Biray: "Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında Bir Batı Anadolu Kazasında Sosyo-ekonomik Yapı: Uşak (1876–1908)", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008.

ÇETİN, Nurşen: "1914 Osmanlı-Yunan Nüfus Mübadelesi Girişimi", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2010/24, s. 149–172.

ÇOLAK, Filiz: "İzmir'in İhracatında Palamut'un Yeri ve Önemi", **CIEPO**, **XIV. Sempozyumu (Çeşme: 18–22 Eylül 2000), Bildiriler**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2004, s. 89–95.

DAKIN, Douglas: "The Greek Proposals For an Alliance with France and Great Britain, June-July 1907", **Balkan Studies**, III, Thessaloniki 1962, s. 43–60.

DAKIN, Douglas: **The Unification of Greece 1770–1923**, New York 1972.

DAL, Dilara: "XVIII. Yüzyılda Sakız Adası", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2008.

DARR, Karl Wilhelm Augustus: "The Ottoman Navy 1900–1918. A Study of the Material Personnel and Professional Development of the Ottoman Navy from 1900 through the Italian, Balkan and First World Wars", University of Louisville, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi 1992.

DAVISON, Roderic H.: "Ottoman Diplomacy and the Ending in 1869 of the Crisis with Greece Caused by the Rebellion in Crete of 1866-1869", **X. Türk Tarih Kongresi (Ankara 22-26 Eylül 1986), Kongreye Sunulan Bildiriler**, IV, Ankara 1993, s. 1193-1204.

DE LUSIGNAN, Princess Annie: **Twelve Years' Reign of Abdulhamid II, Sultan of Turkey**, London: Sampson Low & Co 1889.

DEMİR, Fevzi: **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimi 1908–1914**, Ankara: İmge Kitabevi 2007.

DEMİREL, Muammer: "Construction of Churches in Ottoman Provinces", **Frontiers of Ottoman Studies**, II, eds. Colin Imber, Keiko Kiyotaki, Rhoads Murphey, London-New York: I. B. Tauris 2005, s. 211–224.

DOĞAN, Faruk: "Ondokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Taşrasında Bir Kadının Hukuk Mücadelesi: Midilli Nazırı Kulaksızzade Mustafa Ağa'nın Miras Davası", **History Studies**, III/2, 2001, s. 163–190.

DOĞAN, Faruk: "Osmanlı Devleti'nde Zeytinyağı (1800–1925)", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

DONTAS, Domna N.: **Greece and the Great Powers 1863-1875**, Enstitute for Balkan Studies 1966.

EBÜZZİYA, Ziyad: **Şinasi**, yay. haz. Hüseyin Çelik, İstanbul: İletişim Yayınları 2007.

EFİLOĞLU, Ahmet **Osmanlı Rumları. Göç ve Tehcir 1912–1918**, İstanbul, Bayrak Yayımcılık 2011.

Ege'de Temel Sorun. Egemenliği Tartışmalı Adalar, haz. Ali Kurumahmut, Ankara: TTK Yayınları 1998.

EKİNCİ, Ekrem Buğra: **Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri**, İstanbul 2004.

EKİNCİ, Mehmet Uğur: The Origins of the 1897 Ottoman-Greek War: A Diplomatic History, Bilkent University Institute of Economic and Social Sciences, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

EKSERTZOGLOU, Haris: **Osmanlı'de Cemiyetler ve Rum Cemaati. Dersaadet Rum Cemiyet-i Edebiyesi**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları 1999.

EMECEN, Feridun M.: "Limni Adası'nda Türk İskânının Ortaya Çıkışı ve Gelişim Safhaları", **Tarih Dergisi**, 46 (2007), İstanbul 2009, s. 177-203.

EMECEN, Feridun: "Ege Adaları'nın İdarî Yapısı", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, ed. İdris Bostan, Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Milli Komitesi Yayınları 2003, s. 7–31.

EMİROĞLU, Kudret: **Anadolu'da Devrim Günleri: II. Meşrutiyet'in İlanı**, Ankara: İmge Yayınları 1999.

ENGİNÜN, İnci: "Namık Kemal ve Midilli", **Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu (20–22 Aralık 2010-Tekirdağ), Bildiriler**, I, Tekirdağ 2010, s. 1–18.

ERICKSON, Edward J.: **Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912-1913**, London Praeger 2003.

ERYILMAZ, Bilal: **Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme**, İstanbul: İşaret Yayınları 2010.

FARRAR, L. L., Jr.: "Aggression Versus Apathy: The Limits of Nationalism during the Balkan Wars, 1912-1913" **East European Quarterly**, 37/3, 2003, s. 257-280.

FIELD, Henry M.: **The Grek Islands and Turkey After the War**, New York 1885.

FINDLEY, Carter V.: **Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire. The Sublim Porte 1789–1922**, Princton 1980.

FISCHER-GALATI, Stephen: "The Internal Macedonian Revolutionary Organization: Its Significance in "Wars of National Liberation", **East European Quarterly**, VI/4, 1973, s. 454–472.

FORTNA, Benjamin C.: **Mekteb-i Hümayun. Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim**, İstanbul: İletişim Yayınları 2005.

FOTAKIS, Zisis: **Greek Naval Strategy and Policy, 1910–1919**, London: Routledge 2005.

GALLAGHER John- Ronald Robinson: "The Imperialism of Free Trade", **The Economic History Review**, New Series VI/1 (1953), s. 1–15.

GAZEL, Ahmet Ali: **Osmanlı Meclis-i Mebusanında Parlamenter Denetim (1908–1920)**, Konya: Çizgi Kitabevi 2007.

GENCER, Ali İhsan: "Berlin Antlaşması", **DİA**, 5, İstanbul 1992, s. 516–517.

GENÇ, Hamdi: "Ereğli Kömür Madenleri (1840–1920)", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

GOLDSTEINT, Erik: "Great Britain and Greater Greece, 1917–1920", **The Historical Journal**, XXXII/2, 1989, s. 339–356.

GÖK, Nurşen: "Donanma Cemiyeti'nin Anadolu'da Örgütlenmesi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2007.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib: "Nahiye", **İ.A.**, IX, İstanbul 1964, s. 37-39.

GÖNÜLLÜ, Ali Rıza: "Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yol Vergisi (1866–1912)", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 30, Konya 2011, s. 289–329.

GÜLER, Ali: **Rakamlarla Türkiye'de Azınlıklar**, Ankara: Berikan Yayınları 2001.

GÜLSOY, Ufuk: **Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni**, İstanbul 2000.

GÜMÜŞ, Musa: "Namık Kemal'in Fikir Dünyasında Şark Meselesi", **Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu (20–22 Aralık 2010-Tekirdağ), Bildiriler,** I, Ankara 2010, s. 529–542.

GÜNEŞ, Mehmet: "Osmanlı Devletinde Muhtarlık Teşkilatının Kuruluşu ve Gelişimi (1829–1869)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

GÜVENÇ, Serhat: **Osmanlıların Dretnot Düşleri**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları 2011[2].

HALL, Richard C. **The Balkan Wars 1912–1913. Prelude to the First World War**, London, New York: Routledge 2000.

HARLAFTIS, Gelina-Vasillis KARDASİS: "Istanbul as a Maritime Centre, 1870–1910", **The Mediterranean Response to Globalization before 1950**, ed. Şevket Pamuk, Jefffrey G. Williamson, London-New York: Routledge 2000, s. 233–265.

HATİPOĞLU, M. Murat: **Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821–1922)**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları 1988.

HATİPOĞLU, Murat: "Elefterios Venizelos'un 1910 Yılında İktidara Gelmesiyle Megali Idea'nın Kazandığı Yeni Karakter", **III. Askerî Tarih Semineri, Türk-Yunan İlişkileri**, Ankara 1986, s. 456-493.

HAYTA, Necdet: "Rodos ile 12 Ada'nın İtalyanlar Tarafından İşgali ve İşgalden Sonra Adaların Durumu", **OTAM**, 5, Ankara 1994, s. 131–144.

HAYTA, Necdet: **Balkan Savaşları'nın Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912–11 Ağustos 1913)**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları 2008.

HELLER, Joseph: **British Policy Towards the Ottoman Empire 1908–1914**, London 1983.

HOLLAND, Robert- Diana Markides, **The British and the Hellenes. Struggle for Mastery in the Eastern Mediterranean 1850–1960**, Oxford 2008.

HULKİENDER, Murat: **Bir Galata Bankerinin Portresi George Zarifi 1806–1884**, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi 2003.

HUNT, Barry Dennis: "The Eastern Question in British Naval Policy and Strategy, 1789–1913", **Southeast European Maritime Commerce and Naval Policies, from the mid-eighteenth century to 1914** (Proceedings of the XVIIth Conference on War and Society in East Central Europe, Thessaloniki, 6–8 June 1985), editörler: Apostolos E. Vacalopoulos, Constantinos D. Svolopoulos, Bela K. Kiraly, New Jersey, 1988, s. 45–75.

HÜLAGÜ, M. Metin: "1897 Türk-Yunan Harbine Kadar Osmanlı İdaresi'nde Girit", **CIEPO–14. Uluslararası Türk İncelemeleri Kongresi** (İzmir: 18–22 Eylül 2000), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000, s. 321–359.

İHSANOĞLU, Ekmeleddin: "Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri", **1. Millî Türk Bilim Tarihi Sempozyumu** (3–5 Nisan 1987), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi 1987, s. 197–220.

İNALCIK, Halil: "When and How British Cotton Goods Invaded Levant Markets", **The Ottoman Empire and the World Economy**, ed. Huri İslamoğlu-İnan, Cambridge 1987, s. 374-383.

İPEK, Nurdan: **Selanik ve İstanbul'da Yahudi Bankerler**, İstanbul: Yeditepe Yayınları 2011.

İŞBİLİR, Ömer: "Ege Adaları'nda Osmanlı Vakıfları", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, ed. İdris Bostan, Ankara 2003, s. 115–134.

KALDIS, William Peter- Ronald John LAGOE: "Background for conflict: Greece, Turkey and the Aegean Islands, 1912–1914", **The Journal of Modern History**, LI/2, 1979, s. D 1119-D 1146.

KANSU, Aykut: **1908 Devrimi**, İstanbul: İletişim Yayınları 2009[5].

KARACA, Filiz: **Osmanlı Anayasası. Kanun-ı Esasi**, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları 2009.

KARIDIS, D N.- M. KIEL: **Midillinis Astigrafia & Lesvou Xorografia. Me Vasi Adimosievtes Othomanikes & Gallikes Arhiakes Piges**, Athens 2000.

KARPAT, Kemal: **Ottoman Population 1830–1914**, Madison: The University of Wisconsin Press 1982.

KARPUZ, Haşim: "Balkanlardaki Mevlevîhanelerden Günümüze Kalanlar", **Dünyada Mevlâna İzleri Uluslararası Sempozyumu (Konya: 13–15 Aralık 2007), Bildiriler**, Konya 2012, s. 427–445.

KAŞIKÇI, Osman: "Osmanlı Medeni Kanunu Mecelle ve Sultan II. Abdülhamid", **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, 4, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları 2011, s. 307–332.

KAYA KILIÇ, Selda: "Kanun-ı Esasi Komisyonu ve Namık Kemal", **Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu (20–22 Aralık 2010-Tekirdağ), Bildiriler**, II, Tekirdağ 2010, s. 673–691.

KENT, Marian: "Great Britain and the End of the Ottoman Empire", **Great Powers and the End of the Ottoman Empire**, ed. Marian Kent, London 1996[s].

KIEL, Machiel: "Four Provincial Imarets in the Balkans and the Sources About Them", **Feeding People, Feeding Power. Imarets in the Ottoman Empire**, eds. Nina Ergin, Christoph Neumann, Amy Singer, İstanbul: Eren Yayınları 2007, s. 97–120.

KIEL, Michael: "The Island of Lesbos-Midilli Under The Ottomans, 1462–1912", **II. National Aegean Islands Symposium**, eds. İ. Bostan, S. H. Başaran, Çanakkale 2004, s. 53–60.

KIEL, Michael: "Midilli", DİA, 30, s. 11-14.

KINGSLEY, Karen: "Manastır Mîmârisi Üzerine", çev. Salih Çift, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XII/2, 2003, s. 349–360.

KIRAY, Emine: **Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar**, İstanbul: İletişim Yayınları 2010[4].

KIRMIZI, Abdulhamit: "Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilalinin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti", **100. Yılında Jön Türk Devrimi**, eds. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 2010, s. 333–355.

KIRMIZI, Abdülhamid: **Abdülhamid'in Valileri. Osmanlı Vilayet İdaresi**, İstanbul: Klasik Yayınları 2007.

KIZOS, Thanasis-Maria KOULOURI: "Economy, Demographic Changes and Morphological Transformation of the Agri-cultural Landscape of Lesvos, Greece, **Human Ecology Review**, XII/2, 2005, s. 183–192.

"Kocabaşı", **DİA**, 26, Ankara 2002, s. 141–142.

KOFOS, Evangelos: "Dilemmas and Orientations of Greek Policy in Macedonia: 1878–1886", **Balkan Studies**, XXI/1, Thessaloniki 1980, s. 45–55.

KOFOS, Evangelos: “Patriarch Joachim III (1878–1884) and the Irredentist Policy of the Greek State”, **Journal of Modern Greek Studies**, IV/2, 1986, s. 107–119.

KOFOS, Evangelos: **Greece and the Eastern Crisis 1875–1878**, Thessaloniki 1975.

KOLIOPOULOS, John S.- Thanos M. Veremis: **Greece, the Modern Sequel from 1831 to the Present**, London: Hurst and Company 2002.

KONUK, Neval: **Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy’de Osmanlı Mimarisi**, Ankara: Stratejik Araştırmalar Merkezi 2008.

KORNPROBST, Markus: **Irredentism in European Politics. Argumentation, Compromise and Norms**, Cambridge Unversity Press 2008.

KOULORI, Christina: “Voluntary Associations and New Forms of Sociability: Greek Sport Clubs at the Turn of Nineteenth Century”, **Greek Society in the Making, 1863-1913. Relations, Symbols and Vision**, ed. Philip Carabott, Hampshire: Asghate Publishing 1997, s. 145-160.

KÖMÜRCÜOĞLU, Mustafa: “Yunan Milli Kimliği ve Osmanlı Geçmişi”, **İLEM**, Yıllık, 1, İstanbul 2006, s. 63–74.

KÖSE, Osman: “Balkanlarda Rus Konsolosluklarının Kuruluşu ve Faaliyetleri”, **Turkish Studies**, I/2, 2006, s. 141–155.

KUNTAY, Mithat Cemal: **Namık Kemal. Devrin İnsanları ve Olayları Arasında**, II/Kısım 2, İstanbul: Maarif Basımevi 1956.

KURAT, Yuluğ Tekin: **Henry Layard’ın İstanbul Elçiliği 1877–1880**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi 1968.

KURMUŞ, Orhan: **Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi**, Ankara 1982.

KURTCEPHE, İsrafil: “Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı”, **OTAM**, 5, Ankara 1994, s. 235–258.

KUT, Turgut: “Indicateur Otoman: Şark Ticaret Yıllıkları”, **Simurg Kitap Kokusu**, 1, Ekim 1999.

KÜÇÜK, Cevdet, Tevfik ERTÜZÜN: “Düyûn-ı Umûmiyye”, **DİA**, 10, İstanbul 1994, s. 58–62.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.: “Osmanlı Buharlı Gemi İşletmeleri ve İzmir Körfezi Hamidiye Vapur Şirketi”, **Çağını Yakalayan Osmanlı. Osmanlı Devleti’nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri**, İstanbul 1995, s. 165–206.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.: “I. Dünya Savaşı Arefesinde İngiliz Hükümetinin El Koyduğu Gemiler ve Türk Kamuoyu, **Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı**, İstanbul 1995, s. 206-218.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.: “Osmanlı İktisat Tarihi Bakımından Konsolos Raporlarının Ehemmiyet ve Kıymeti”, **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 10–11, İstanbul 1983, s. 151-166.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.: “İzmir Ticaret Odası İstatistiklerine Göre XX. Yüzyıl Başlarında İzmir Ticareti”, **İzmir Tarihinden Kesitler**, İzmir: İzmir Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayını 2000, s. 313–336.

LAIDLAW, Christine: **The British in the Levant. Trade and Perceptions of the Ottoman Empire in the Eighteenth Century**, London: I. B. Tauris, 2010.

LAIOU, Sophia: "Alliances and Disputes in the Ottoman Periphery: The Monastery of Leimon (Mytilene) and Its Social Encironment in the 17th Century", **XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 9–13 Eylül 2002), Kongreye Sunulan Bildiriler**, II/2, Ankara 2005, s. 1389–1401.

LAY, M. G.: **Ways of the Word. A History of the Worlds Road and of the Vehicles that Used Them**, USA 1992.

LEE, Dwight E.: **Great Britain and the Cyprus Convention of 1878**, Harvard University Press 1934.

LEE, Dwight E: "A Memorandum Concerning Cyprus, 1878", **The Journal of Modern History**, III/2, 1931, s. 235–241.

LEON, George B.: "Greece and the Albanian Question at the Outbreak of the First World War", **Balkan Studies**, 11, Thessoloniki 1970, s. 61-80.

LEVANDIS, John A.: **The Greek Foreign Debt and The Great Powers 1821-1898**, New York: Columbia University Press 1944.

LOULES, Dimitris: "The Position of Greece Towards the Ottoman Empire during the Crimean War", **X. Türk Tarih Kongresi** (Ankara 22–26 Eylül 1896), Kongreye Sunulan Bildiriler, IV, Ankara 1993, s. 1217–1226.

LOWE, C. J.- F. MARZARI: **Italian Foreign Policy 1870–1940**, London-Boston: Routledge & Kegan Paul 1975.

Mahmud Cevad: **Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrââtı**, yay. haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, H. Hüseyin Dilaver, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları 2002.

MARKOPOULOS, George J.: "King George I and the Expansion of Greece, 1875-1881, **Balkan Studies**, IX/1, 1968, s. 21-40.

MARTAL, Abdullah: **Değişim Sürecinde İzmir'de Sanayileşme. XIX. Yüzyıl**, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları 1999.

MAY, Arthur J.: "Crete and the United States, 1866-1869", **The Journal of Modern History**, XVI/4, 1944, s. 286-293.

MAZOWER, Mark: "The Messiah and the Bourgeoise: Venizelos and Politics in Greece, 1909–1912", **The Historical Journal**, XXXV/4, 1992, s. 885–904.

MERT, Özcan: "Osmanlı Belgelerine Göre Banco Di Roma'nın Trablusgarp'taki Faaliyetleri", **Belleten**, 200, Ankara 1987, s. 829–847.

MERT, Özcan: "Tanzimat Döneminde Çeşme Kocabaşıları (1839–1876)", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, XXII/35, Ankara 2004, s. 475–490.

MILLER, William: **A History of the Greek People**, London 1922.

MORONI, Ileana: **O Ergatis, 1908–1909. Ottomanism, National Economy and Modernization in the Ottoman Empire Through A Greek-Language Newspaper of İzmir**, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık 2010.

MOUIRAS, Leonidas: "1909 Gudi Darbesinin Türk ve Yunan Kamuoyuna Yansıması", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

MUTAF, Abdülmecid: "Şura-yı Devlet (1868–1922)", **Türkler**, 13, Ankara 2002, s. 1077–1097.

MUTLU, Şamil: **Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları**, İstanbul: Gökkubbe Yayınları 2005.

Namık Kemal, **Osmanlı Modernleşmesinin Bütün Meseleleri**, Bütün Makaleleri 1, haz: Nergis Yılmaz Aydoğdu, İsmail Kara, İstanbul: Dergâh Yayınları 2005.

NİZAMOĞLU, Yüksel: "Vehip Paşa (Kaçı)'nın Hayatı ve Askerî Faaliyetleri", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

ORHONLU, Cengiz: "Yunanistan'ın Osmanlı Devleti'ne Karşı Takip Ettiği Siyaset (1866–1885)", **Türk Dünyası Araştırmaları**, I/6, İstanbul 1980, s. 5–13.

ORTAYLI, İlber: "Osmanlı Şehirlerinde Mahkeme", **Prof. Dr. Bülent Nuri Esen Armağanı'ndan Ayrı Bası**, Ankara 1977, s. 245–264.

ORTAYLI, İlber: "Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları", **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu** (Ankara: 31 Ekim–3 Kasım 1989), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 1994, s. 481–487.

ORTAYLI, İlber: **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahallî İdareleri (1840–1880)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları 2000.

ÖNEN, Nizam, Cenk Reyhan: **Mülkten Ülkeye Türkiye'de Taşra İdaresi'nin Dönüşümü (1839–1929)**, İstanbul: İletişim Yayınları 2011.

ÖNSOY, Rıfat: **Mali Tutsaklığa Giden Yol. Osmanlı Borçları (1854–1914)**, Ankara: Turhan Kitabevi 1999.

ÖNSOY, Rıfat: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları 1988.

ÖRENÇ, Ali Fuat: "Berlin Kongresi Sonrası Osmanlı-Yunan Hudut Müzakerelerinde Ege Adaları'nın Askerî Durumu (1880–1881)", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları** (İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi), 10, İstanbul 2006, s.167–196.

ÖRENÇ, Ali Fuat: "Ege Adaları'nın İdarî Yapısı (1830–1923)", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, ed. İdris Bostan, Ankara 2003, s. 32–56.

ÖRENÇ, Ali Fuat: "Mutasarrıf", **DİA**, 31, İstanbul 2008, s. 377–379.

ÖRENÇ, Ali Fuat: "Navarin Baskını (1827)", **Tarih Dergisi**, 46, İstanbul 2009, s. 37–84.

ÖRENÇ, Ali Fuat: "Sakız", **DİA**, 36, İstanbul 2009, s. 6–10.

ÖRENÇ, Ali Fuat: **Balkanlarda İlk Dram Unuttuğumuz Mora Türkleri ve Eyaletten Bağımsızlığa Yunanistan**, İstanbul 2009.

ÖRENÇ, Ali Fuat: **Yakındönem Tarihimizde Rodos ve Oniki Ada**, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları 2006.

ÖRENÇ, Ali Fuat: "Yakındönem Tarihimizde Sisam Adası (1821–1923)", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

ÖZÇELİK, Selahattin **Donanma-yı Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti**, Ankara: Türk Tarik Kurumu Yayınları 2000.

ÖZDEMİR, Gürbüz: "Siyasi Bir Muhalif Olarak Namık Kemal", **Doğumunun 170. Yılında Uluslararası Namık Kemal Sempozyumu** (20–22 Aralık 2010-Tekirdağ), Bildiriler, II, Ankara 2010, s. 761–788.

ÖZDEMİR GÜMÜŞ, Şenay: "XVIII. Yüzyılda Midilli'de Osmanlı Donanması İçin Gemi İnşası", **Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası**, eds. Haydar Çoruh, M. Yaşar Ertaş, M. Ziya Köse, İstanbul: Yeditepe Yayınları 2011, s. 201–238.

ÖZEL, Sabahattin, Önder KOCATÜRK, "II. Meşrutiyetten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Bahriyesine Dair Notlar", **Tarih Dergisi**, 46, Prof. Dr. Ali İhsan Gencer Hatıra Sayısı I, İstanbul 2009, s. 205–271.

ÖZGÜN, Cihan: "Olive Oil Export From The Port of İzmir", **Tarih Okulu**, Ocak-Nisan 2012, S: XII, s. 75–93.

ÖZTÜRK, Cemil: "İdâdi", **DİA**, 21, İstanbul 2000, s. 464–466.

ÖZTÜRK, Nazif: **Menşe'i ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar**, Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları 1948.

PAPPAS, Nicholas C. J.: "Greece and the Ottoman-Russian War of 1877-1878", **The Ottoman-Russian War of 1877-78**, ed. Ömer Turan, Ankara ty.

PARMAKSIZOĞLU, İsmet: "Rusya'nın Mikenos Adası'nda Konsolosluk Kurma Teşebbüsü ve Bununla İlgili Vesikalar", **Belleten**, 161, Ankara: Türk tarih Kurumu Basımevi, 1977, s. 125–135.

PAYZIN, Levent: "XVIII. Yüzyılda Midilli Adası", Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2008.

PSOMAS, Andreas I.: **The Nation, The State and The International System The Case of Modern Greece**, Athens: The National Center of Social Science Research, 1978.

PSOMIADES, Harry J.: "The Character of the New Greek State", **Hellenism and the First Greek War of Liberation (1821-1830): Continuity and Change**, eds. Nikiforos P. Diamandouros, John P. Anton, John A. Petropulos, Peter Topping, Thessaloniki 1976, s. 148–153.

QUATAERT, Donald: **Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire 1800–1914**, İstanbul-Strasbourg: The Isis Press 1992.

REYHAN, Cenk: "Osmanlı'da Millet Nizamnameleri: Avrupa ile Uyum Sürecinde Rum-Ermeni-Yahudi Cemaat Düzenlemeleri", **Belgeler**, XXVII/31 Ankara 2006, s. 33–90.

RUMF, Christian: "Osmanlı ve Türk Hukukunda Avrupalılaşma Hareketleri", **Osmanlı**, 6, Ankara 1999, s. 481–492.

SALT, Jeremy: "Britain, the Armenian Question and the Cause of Ottoman Reform: 1894–1896", **Middle Eastern Studies**, XXVI/3 (July 1990), London 1990, s. 308–328.

SARAÇOĞLU, Ahmet Celaleddin: **Rauf Orbay ve Hamidiye**, yay. haz. İsmail Dervişoğlu, İstanbul: Yeditepe Yayınları 2006.

SARISIR, Serdar: "Yunanistan'ın Ekonomik ve Siyasî Hayatına Yön Veren Anadolu Kökenli Bazı Sermaye Sahipleri", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 49, Ankara 2011, s. 183-204.

SARIYILDIZ, Gülden: "İstanbul Sabun Tahsisatı ve Bu Tahsisatta Sabuncu Esnafının Yükümlülükleri", **Osmanlı Öncesi ile Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri** (İstanbul: 9–10 Mayıs 2002), Bildiriler, II, İstanbul 2003, s. 363–373.

SARIYILDIZ, Gülden: "The Soap Production of Lesvos", **Vth International History Congress. Mytilene and Ayvalık A Bilateral Historical Relationship in the North-eastern Aegean**, eds. Paschalis M. Kitromilides, Panagiotis D. Michailaris, Athens 2007, s. 237-247.

SEYİTDANLIOĞLU, Mehmet: "Daire-i Belediye Hakkında Meclislerinin Tertibi Hakkında Talimat", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, VII/4, Ekim 1998, s. 133–139.

SHAW, Stanford J.: "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914", **International Journal of Middle East Studies**, 9, 1978, s. 325-338.

SIFNEOS, Evridiki: "P. M. Courtgi and the Birth of A Greek-Ottoman Liner Company, The Aegean Steamship Company" **Following the Nereids. Sea Routes and Maritime Business, 16th-20th Centuries**, eds: Maria Christina Chatziioannou, Gelina Harlaftis, Athens 2006, s. 122–135.

SIFNEOS, Evridiki: "Soap in the Economy of Lesvos", **Soapmaking in Lesvos A Memento**, ed. Evridiki Sifneos, Athens 2002, s. 63–128.

SIFNEOS, Evriki: "The Transferring of Technical Known-how", **Soapmaking in Lesvos. A Memento**, ed. Evridiki Sifneos, Athens 2002, s. 165–181.

SIFNEOS; Evriki: "The Soap Manufacturers", **Soapmaking in Lesvos. A Memento**, ed. Evridiki Sifneos, Athens 2002, s. 133–153.

SIFNEOS, Evriki: "The Soapmaker's Craft", **Soapmaking in Lesvos. A Memento**, ed. Evridiki Sifneos, Athens 2002, 19–54.

SIFNEOS, Evriki: "On Entrepreneurs and Entrepreneurship of the Olive-oil Economy in the Aegean: The Case of Lesvos Island", **The Historical Review**, I, 2004, s. 245–273.

SIFNEU, Evridiki: **Lesvos. Dikonomiki kau Kinoniki İstoria, 1840–1912**, Atina 1995.

SIPHNEOU, Euridice: La Ville de Mytilene et sa region. Economie et societe de 1850 a 1912, Ecole des Hautes en Sciences Sociales, Doktora Tezi, Paris 1994.

SOMEL, Selçuk Akşin: "Bir Malî Sorun Olarak Osmanlı Son Döneminde Eğitim Yatırımları ve Vergilendirme Meselesi", **Doğu-Batı**, İstanbul 2002, s. 67–78.

SOMEL, Selçuk Akşin: **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839–1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin**, İstanbul: İletişim Yayınları 2010.

SONYEL, Salahi R.: **İngiliz Gizli Belgelerinde Türk-Yunan İlişkileri 1821-1923**, İstanbul: Remzi Kitabevi 2011.

SOY, H. Bayram: **Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerinde İngiltere ile Nüfuz Mücadelesi (1890–1914)**, Ankara: Phenix Yayınevi 2004.

SOYSAL, H.-S. SİPAHİOĞLU, D. KOLÇAK, Y. ALTINOK: **Türkiye ve Çevresinin Tarihsel Deprem Kataloğu (M.Ö. 2100-M.S. 1900)**, İstanbul 1981.

SRERYELLIS, Aristeidis: "I Lesvos ton eton 1880-85 stin efimerida Neologos tis Konstantinoupolis. 1. 1880-81", **Lesviaka**, 16, Mytilini 1996.

STRAKHOVSKY, Leonid I.: "Russia's Privateering Projects of 1878: A Page in the History of Russian-American Relations", **The Journal of Modern History**, VII/1, 1935, s. 22-40.

STROHMEIER, Martin: "Mehmed Tevfik Bey, Companion and Collaborator of Namık Kemal During His Years in the Aegean Province", **Archivum Ottomanicum**, 23 (2005/2006), Weisbaden, 2006, s. 269–285.

Süleyman Sudi: **Defter-i Muktesid**, II, Dersaadet: Mahmutbey Matbaası 1307.

SVOLOPOULOS, Constantinos: "The Greeks in Constantinople, 1856–1908", **Comparative Studies on Governments and Non-Dominant Ethnic Groups in Europe, 1850–1940**, Ethnic Identity in Urban Europe, Vol. III, ed. Max Engman, New York University Press'den ayrı basım, s. 331–353.

ŞAFAK, Yakup: "Veled Çelebi'nin Menakıbına Göre 1912'de Faal Olan Mevlevihaneler ve Şeyhleri", **Sanat Tarih Araştırmaları (Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan)**, Konya 2007, s. 341–346.

ŞAHİN, İlhan: "Osmanlı Klasik Döneminde Ege Adaları'nda Nüfus ve Nüfus Hareketleri", **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**, ed. İdris Bostan, Ankara 2003, s. 135–151.

ŞAHİN, İlhan: "Nahiye", **DİA**, 32, İstanbul 2006, s. 306–308.

ŞANAL, Mustafa: "II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim, Ortaöğretim ve Yükseköğretim Uygulamaları", **Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid**, 3, Kayseri 2011, s. 373–404.

ŞAŞMAZ, Musa: "İngiliz Yüzbaşı Stewart'ın Konya Konsolosluğu ve Adli Yönetime Dair Raporu 1879–1882", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 11, Konya 2002, s. 223–238.

Şemseddin Sami, "Midilli", **Kamûsu'l-alâm,** VI, İstanbul 1316, s. 4243.

ŞEN, Murat: "Osmanlı Hukukunun Yapısı", **Osmanlı**, 6, Ankara 1999, s. 327–339.

ŞENIŞIK, Pınar: "The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire, 1895–1898", Boğaziçi Universitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.

ŞİMŞEKLER, Nuri: "The Spread of the Mewlawiyya and the Reason for Its Spread in the Aegean Region in the XVIth Century", **Mevlana Araştırmaları Dergisi**, 1, Konya 2007, s. 143–158.

TANENBAUM, Jan Karl: "Delcasse, Theophile (1852–1923)", **The European Powers in the First World War**, ed. Spencer C. Tucker, New York-London 1996, s. 214.

TANPINAR, Ahmed Hamdi: **XIX. Asır Türk Eebiyatı Tarihi**, İstanbul 1956$^{2.}$

TANRIKORUR, Barihüda: "Mevleviyye", **DİA**, 29, Ankara 2004, s. 468–475.

TEKELİ, İlhan, Selim İLKİN: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ondokuzuncu Yüzyılda Araba Teknolojisinde ve Karayolu Yapımındaki Gelişmeler", **Çağını Yakalayan Osmanlı. Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri**, haz. E. İhsanoğlu, M. Kaçar, İstanbul 1995, s. 395–440.

TERZİ, Esra: "The 19th Century Olive Oil Industry in Ayvalık and Its Impact on the Settlement Pattern", Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yerleşim Arkeolojisi Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

THEODOULOU, Christos Achille: "Greece and the Entente, August 1, 1914-September 25, 1916", Universite de Geneve, Institut Universitaire de Hautes Etudes Internationales, Yayımlanmamış Doktora Tezi, 1971.

TOLMAN, L. M., L. S. MUNSON: **Olive Oil and Its Substitutes**, U.S. Department of Agriculture. Bereau of Chemistry-Bulletin No. 77, Washington 1905.

TOPRAK, Zafer: "Balkan Yenilgisi, Kimlik Sorunu ve Averof Zırhlısı", **Osmanlı Donanmasının Seyir Defteri: Gemiler, Efsaneler, Denizciler**, İstanbul: Pera Müzesi Yayınları 2009, s. 77–87.

TUKİN, Cemal: "Girit", **DİA**, 14, İstanbul 1996, s. 85–93.

TUNCEL, Metin: "Akdeniz (Coğrafya)", **DİA**, 2, İstanbul 1989, s. 225-230.

TUNCEL, Metin-İdris BOSTAN: "Dünden Günümüze Ege Adaları", **Coğrafya Dergisi** (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü), 6, İstanbul 1998, s. 27–58.

TURAL, Erkan: "1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri ve 1876 İdare-i Umumiye-i Vilâyât Talimâtnâmesi", **Çağdaş Yerel Yönetimler**, XIV/1, Ocak 2005, s. 71–91.

TURAL, Erkan: **Son Dönem Osmanlı Bürokrasisi. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bürokratlar, İttihatçılar ve Parlementerler**, Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları 2009.

Türk Hâkimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi, ed. Cevdet Küçük, Ankara 2002.

UÇAROL, Rıfat: "1878 Berlin Antlaşması'na Göre Yunanistan Sınırının Düzenlenmesi Sorunu ve Yunanistan'a Toprak Verilmesi (1878–1881), **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri, Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1878'e Kadar)**, Ankara 1986, s. 210–240.

UÇAROL, Rifat: **1878 Kıbrıs Sorunu ve Osmanlı-İngiliz Anlaşması (Adanın İngiltere'ye Devri)**, İstanbul: Filiz Kitabevi 1998.

UÇAROL, Rifat: **Siyasi Tarih**, İstanbul: Der Yayınları 2010[8].

UYANIK, Ercan: "Tanzimat Döneminde Modern Eğitimin Yaygınlaştırılması Yolunda Pratik Bir Çözüm: Yarı(m) Rüştiyeler" **Tarih Dergisi**, 49 (2009/1), İstanbul 2010, s. 91–111.

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı: "Namık Kemal'in Abdülhamid'e Takdim Ettiği Arîzalarla Ebuzziya Tevfik Bey'e Yolladığı Bazı Mektuplar", ", **Belleten**, 42, Nisan 1947, s. 237–297.

ÜNAL, A. Afşin: "XVI. Yüzyılda Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti Midilli Sancağı", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2001.

ÜNLÜ, Rasim: **Tarihimizde Reşadiye ve Sultan Osman-ı Evvel Dretnotları**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Programı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007.

ÜNVER, Metin: "Tanzimat Taşrasının İstanbul Buluşması: İmar Meclislerinin Kuruluş Süreci", **Eski Çağ'dan Günümüze Yönetim Anlayışı ve Kurumlar**, ed. Feridun M. Emecen, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2009, s. 119–160.

ÜNVER, Metin: "Tanzimatın Midilli Adası'nda Tatbiki", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

ÜNVER, Metin: "Namık Kemal'in Midilli Risalesi", **Edebiyatımızın Zirvesinde 3 İsim Namık Kemal-Ahmet Hamdi Tanpınar-Kemal Tahir**, İstanbul 2012, s. 122-137

VARNAVA, Andrekos: "Punch and the British Occupation of Cyprus in 1878", **Byzantine and Modern Greek Studies**, 29/2, 2005, s. 167–186.

VAROL, Muharrem: "Bektaşiliğin İlgası Sonrası Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826–1866)", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2011.

VELAİLLE, Charles: **Bahr-i sefid Meselesi**, çev. Fuad Münir, İstanbul 1331.

VELAY, A. Du: **Türkiye Malî Tarihi**, der. Maliye Tetkik Kurulu, Ankara 1978.

WATERBURY, Myra A.: "From Irredentism to Diaspora Politics: States and Transborder Ethnic Groups in Eastern Europe", **Global Migration and Transnational Politics, Working Papers**, Working Paper no. 6, s. 1-10.

WILSON, H. W.: **Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri**, çev. Lütfü Çekiç, İstanbul: Kitap Yayınları 2007.

YENEROĞLU KUTBAY, Elif: “Doğu Ege Adaları’nın Osmanlı Hâkimiyetinden Çıkışı ve Bunun Aydın Vilayeti’ne Etkileri”, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2005.

Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi, I, 1839–1865, haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları 1974.

YILDIZ, Gültekin: **Neferin Adı Yok. Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826–1839)**, İstanbul: Kitabevi Yayınları 2009.

YOLALICI, Mehmet Emin: “XIX. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Devleti’nde Eğitim ve Öğretim Kurumları” **Osmanlı**, 5, Ankara 1999, s. 281–296.

YURDAKUL, İlhami: “Osmanlı Ordularının Asker İhtiyacının Karşılanmasında Yeni Bir Yöntem: Kura Sistemi (1839–1914)”, **Eskiçağdan Modern Çağlara Ordular, -Oluşum, Teşkilat ve İşlev-**, ed. Feridun M. Emecen, İstanbul 2008, s. 433–442.

YURDUSEV, Esin: “Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve Hindistan Üçgeninde İngiltere’nin Boğazlar Politikası”, **Belleten**, 237, Ankara 1999, s. 559–595.

YÜKSEL, Ayhan: “Trabzon Valisi Sırrî Paşa’nın Bir Raporu Çerçevesinde Doğu Karadeniz’in Önde Gelen Aileleri (1880)”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 16, İstanbul 2004, s. 179–199.

Ziver: **Dahil-i Vilayette Zeytun Eşcarı Yetiştirmeye Mahsus Layihadır**, Trabzon 1313.

EKLER

EK-1

MİDİLLİ SANCAĞI'NDA SANAYİCİ VE TÜCCARLAR (1909)			
MİDİLLİ MERKEZ		MOLOVA KAZASI VE KÖYLERİ	
1	Ch. E. Athanassiadis	1	K. & I. Casasi
2	Panos Courtgis (Kurci)	2	Zaphirakis & Ignace Kyriakon
3	B. Benlis Biraderler	3	A. Mihailidis
4	A. Bostani Oğulları	4	Emm. Baltas
5	A. Catzacoulis	5	Georges Constantinos
6	Th. Douvaletellis	6	Ap. Diamandopoulos
7	E. Efstratiades	7	P. Elephteriadis
8	Hercule Fortuna	8	Them. Frangatos
9	Stam. J. Georgiades	9	Const. Passadelis
10	B. M. Guotos	10	Ar. Seresli
11	B. Grigoriou Oğulları	11	Basil Stavridis
12	Apostolos Grimanis	12	Pericles Kallipolitis
13	P. Hacisavvas Biraderler	13	Mavrelis Pavlioglu
14	F. Hadkinson	14	M. Petsoulis
15	B. Livadiotis	15	St. Sotiriou
16	Marghonis Biraderler	16	E. Chaviaridis
17	A. B. Mouzalas Biraderler	17	Ig. Papadelis
18	Rousselis & Zervinis Biraderler	18	Philoxenas
19	Ch. Vassiliou	19	Antoine Constantinou
20	P. Vassiliou Oğulları	20	Gregoire Antaine
21	Ap. Grimaris	21	Nicolas Ioannidis
22	D. Grimaris	22	Kalligenis Biraderler
23	Mitreglia Biraderler	23	Georges Michel
24	Hasan Efendi	24	K. S. Tsallis
KALONYA NAHİYESİ		25	Pericles Haci Jean
1	Chr. Angelides	26	Nic. Demetrakos
2	Demetrius Angelides	27	Kyriakopoulos
3	Sakki Biraderler	28	Apostolou
4	Jean Goudis	29	P. Komilis
5	A. Pericles	30	G. Karajeannopoulos
6	Panayi Platon	31	Kostis Biraderler
7	N. Theodossiou	32	P. Grimanis
PİLMAR KAZASI		33	Georges Kontis
1	E. Athanasselis	34	Christos & Eustratios
2	Jean Anthanassiadis	35	A. Gabriel
3	I. D. Boulala	36	Ignace Haci Elie
4	D. Georgantelli Biraderler	37	Dim. Theodossiou
5	Haciyannis Biraderler	38	M. Bassakos (Bassakos

			Biraderler)
6	Mamakellis Biraderler	39	Korotinis Biraderler
7	I. Melandinos	40	Paul Petsonis
8	Papageorgiou Biraderler	41	D. Mallidis
9	Papoutsanis Biraderler	42	J. Michaelelis
10	I. Poulias	43	Socrate Tavernarelis
11	N. Pitsiladis	44	Ant. A. Koukos
12	E. Traghakis	45	Galien Koukos
13	P. Traghakis	46	D. Zannetos
14	G. Xipteras	47	Ahmed Ağa
15	I. P. Xipteras	**YUNDA ADASI**	
16	T. Lagoumidis	1	C. B. H. Andrea
X	X X X X X	2	Anghelara Biraderler
X	X X X X X	3	H. Cortiou
X	X X X X X	4	H. Stavro
X	X X X X X	5	Tsaqiris Biraderler
Kaynak: Annuaire Oriental, 1909, s. 1977-1983.			

EK-2

YORGİYADİ İPLİK FABRİKASI İÇİN İTHAL EDİLEN MAKİNELER (1903)		
Sıra	**Makine/Alet Çeşidi**	**Miktar**
1	kazan; her biri seksen beygir gücünde sırf çelik, hirozontal sistem	2 adet
2	makine; yüz yirm beygir gücünde, çifte silindirli	1 adet
3	ufak makine; pamuk tohumlarının temizlenmesi için	10 adet
4	makine; pamuğu açmak için	1 adet
5	makine; pamuğu dövmeğe ve temizlemeğe mahsus	2 adet
6	makine; pamuk taramak için	15 adet
7	makine; pamuk aktarmak için	4 adet
8	makine; her bir makine elli iğneye sahip olup, pamuğu aktarmak ve eğirmek için	3 adet
9	makine; her biri yüz iğneli, bölüğü ince uzatmak için	3 adet
10	makine; her biri yüz elli iğneye sahip	6 adet
11	makine; her biri üç yüz yetmiş altı iğneye sahip olup, pamuk eğirmek için	7 adet
12	makine; her biri üç yüz kırk sekiz iğneden meydana gelip bölük eğirmek için	4 adet
13	makine; her biri üç yüz iğneden olarak, pamuk ipliklerini katlamak için	2 adet
14	makine; her biri kırk makaralı, üzerlerine eğrilmiş pamuk ipliği sarılmak için	2 adet
15	makine; her makine çift motorlu olarak, çile yapmak için	10 adet
16	Press	2 adet
17	kantar; büyük ve küçük	2 adet
18	Terazi	2 adet
19	yağdanlık; makine aletlerini yağlamak için	24 adet
20	demir fırça	12 adet
21	kıl fırça	12 adet
22	bez; silindiri kapatmak için	40 yarda
23	silindir kayışı	120 adet
24	küçük makine; imal olunacak ipliklerin derece ve numaralarının temini için	3 adet
25	çeşitli aletler; silindir için bıçak vs	30 adet
26	tüm makineler için alet-edevat	1 sandık
27	mahfaza; makine yağı koymak için	2 adet
28	teneke mahfaza; silindir verniği koymak için	1 adet
29	saç teneke	50 adet
30	altı sığır derisinden yapılmış ağaç sepet; makara saklamak için	20 adet
31	yassı başlı çivi	50.000 adet
32	teneke mahfaza; yamuk koymak için	500 adet
33	ağaç makara	20.000

		adet
34	mil, 4 inç-2 inç arası	300 ayak
35	tüm makineler için çark	500 adet
36	couzinette/koznat; üzerine mil koymak için	200 adet
37	çift katlı kayış	2000 ayak
38	atek katlı kayış	1000 ayak
39	İp	2000 ayak
40	kauçuklu lama ile tellenmiş bez	500 yarda
41	lama tellerini bilemek için kayış	500 yarda
42	makine; ağır eşyaları kaldırmak için (vinç)	1 adet
43	makine; odalara nem vermek için	10 adet
44	Zemin üzerine makine parçalarının monte edilebilmesi için yeteri kadar vida	
Kaynak: İ.RSM. 17/1321 Ra-1, Lef 2		

EK-3

MİDİLLİ SANCAĞI'NDA FAALİYET GÖSTEREN SİGORTA ŞİRKETLERİ (1909)			
MİDİLLİ MERKEZ			
YANGIN SİGORTASI			
Sıra	**Şirket**	**Ülke**	**Midilli Temsilcisi**
1	Assicurazioni Cenerali di Trieste	Avusturya	Ch. Vassiliou
2	La Baloise	İsviçre	Hacı Christofa Biraderler
3	Central Ass. Co.	İngiltere	St. J. Georgiades & Co
4	Commercial Union	İngiltere	M. Simonides
5	La Fonciere	Fransa	Const. Gorziottis
6	Liverpool and London and Globe	İngiltere	D. Bouyoukas
7	London and Lancashire	İngiltere	Tzortzides Biraderler
8	Magdeburger	Almanya	D. Bouyoukas
9	Nationale d'Athenes	Yunanistan	Th. Milandinos
10	National British & Irish Millers	İngiltere	Bas. Rallis
11	Northern	İngiltere	Geo. Rallis
12	Phoenix Assurance Co. Ltd.	İngiltere	G. Hüffner
13	Property Insur. Cy.	İngiltere	B. Rallis
14	Rossia	Rusya	Th. Aronis
15	Royal Exchange	İngiltere	P. Vassiliou Oğulları
16	Osmanlı Umum Sigorta Şirketi (Societe Cenerali D'Assur. Ottoman)	Osmanlı	D. Alazzas
17	Sun Fire Office	İngiltere	Geo. Hüffner
18	State	İngiltere	Thr. Melandinos
19	Union of London	İngiltere	M. Binos
20	Union of Paris	Fransa	D. Catzanis Biraderler
21	Western	?	A. Touliatos
22	Yorkshire	İngiltere	A. Mandras
HAYAT			
1	Amivea d'Athenes	Yunanistan	E. P. Eustratiadis
2	Friedrich Wilhelm	Avusturya	E. Efstratiades
3	Gresham	İngiltere	Thr. Melandinos
4	Mutuelle Lyonnaise	Fransa	G. Hüffner
5	Nationale (La)	Romanya	Eug. Papadopoulos
6	Norwich Union	İngiltere	Geo. Hüffner
7	La Victoria de Berlin	Almanya	Geo. Hüffner
DENİZ NAKLİYAT			
1	Assicurazioni Cenerali di	Avusturya	Ch. Vassiliou

	Trieste		
2	Francfortoise	Almanya	N. Ch. Yannely
3	Mannheim	Almanya	Th. Melandinos
4	Providentia	İsviçre	P. Livadiotis
5	Silesienne	?	M. Simonides
MOLOVA KAZASI			
1	Amivea d'Athenes	Yunanistan	D. Savas
KALONYA NAHİYESİ			
1	Amivea d'Athenes	Yunanistan	E. Pappagheorghiou
PİLMAR KAZASI			
1	Amivea d'Athenes	Yunanistan	D. Ververellis
2	Ethniki	Yunanistan	I. Melandino
3	Gresham	İngiltere	A. Samarides
4	Nationale	Romanya	I. P. Xipteras
5	Oreint	Almanya	Ververis Biraderler
6	Providentia	İsviçre	I. Athanassiades
7	Sun	İngiltere	I. Athanassiades
Kaynak, **Annuaire Oriental**, 1909, s. 1974, 1978, 1981-1982.			

EK-4

Georgiades Biraderlerin Midilli merkezi Poyraz Limanı'ndaki Fabrikaları

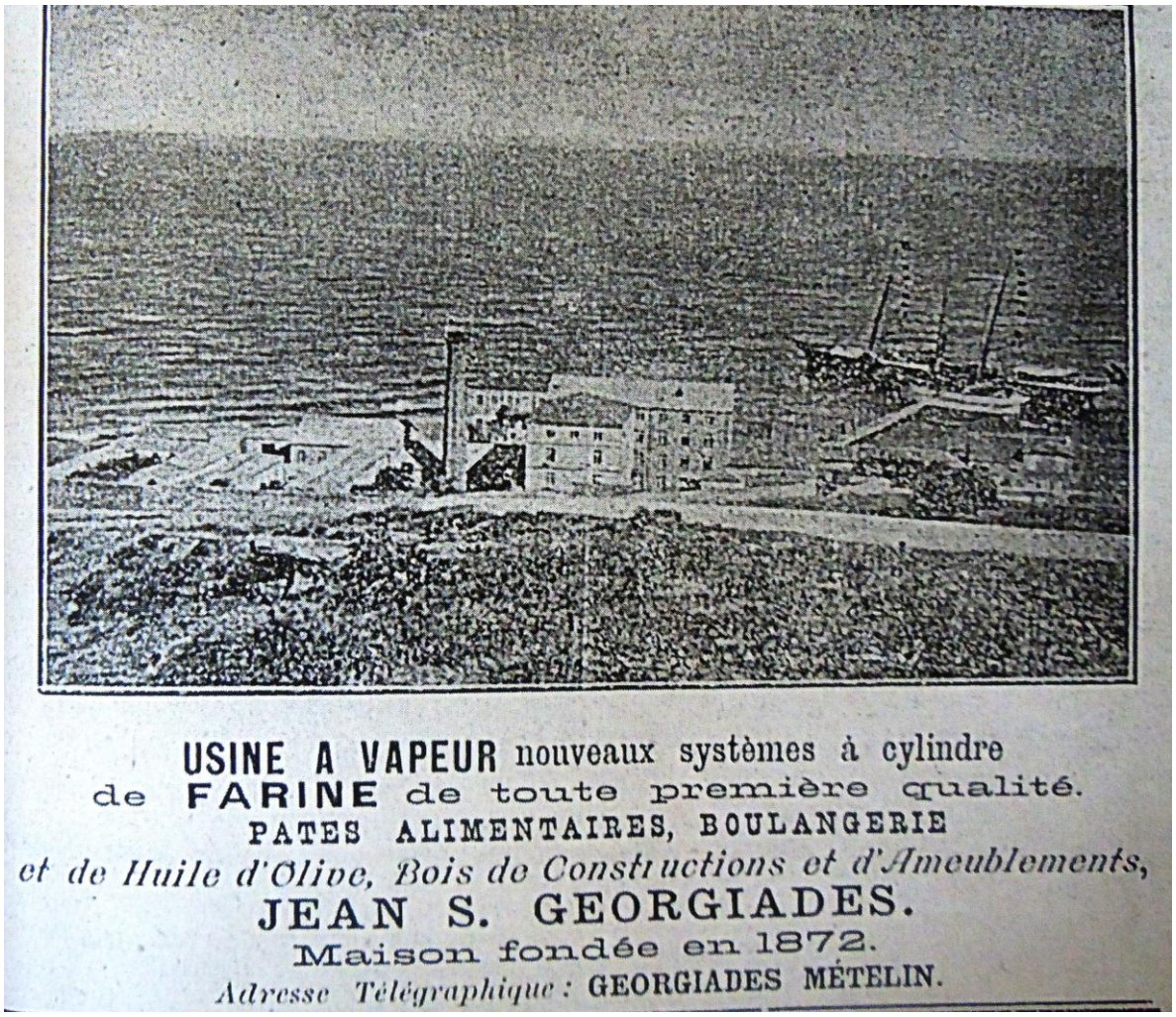

(**Annuaire Oriental**, 1901, s. 1261)

EK-5

Aleksandri Mitrelya (Mitreglia) ve Biraderlerinin Morye Karyesi'ndeki Zeytinyağı Fabrikasının Planı (1894)

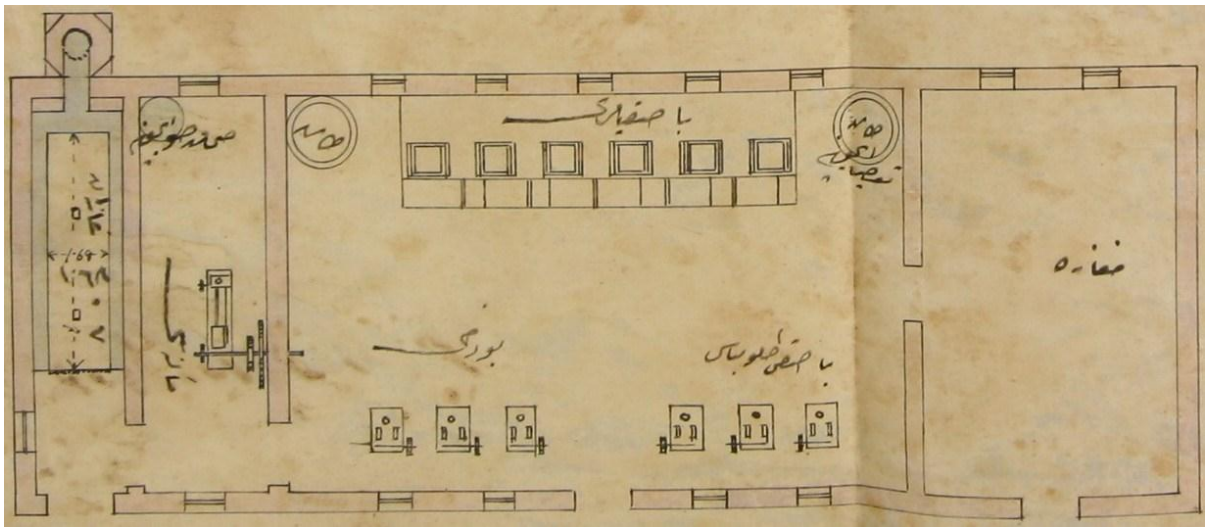

EK-6

İstirati Sourlangas'nın Midilli Adası'nda Yera Nahiyesi Prema İskelesinde Sabun Fabrikasının Dış Cephe Çizimi (1896)

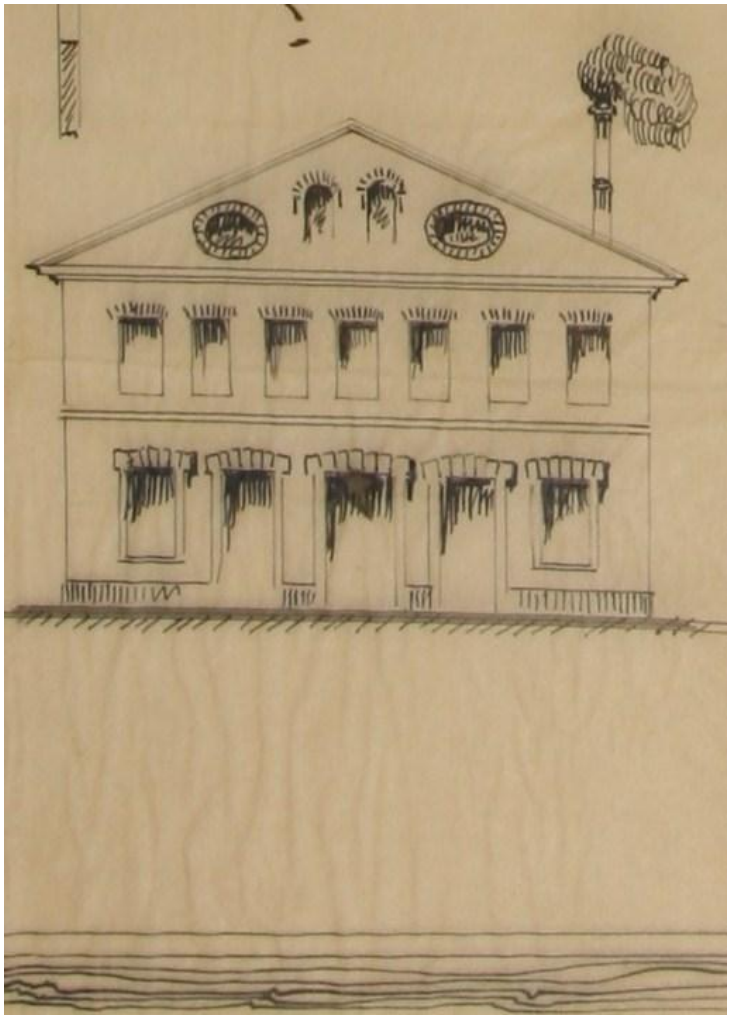

ÖZGEÇMİŞ

METİN ÜNVER

1981 senesinde Kastamonu/Taşköprü'de doğdu. İlk, orta ve lise eğitimini İstanbul'da tamamladıktan sonra, 1998 senesinde girdiği İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümünden 2002 senesinde mezun oldu. Aynı yıl yabancı dilini geliştirmek amacıyla yıllığına İngiltere/Londra'ya gitti. 2003-2004 Eğitim-Öğretim yılında İstanbulÜniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladı. 2005 yılında Tarih Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak atandı. *Tanzimatın Midilli Adasında Tatbiki* isimli yüksek lisans tezini 2006 yılında bitirdi. 2010-2011 yılları arasında on ay süre ile İngiltere'de Exeter Üniversitesi Exeter Turkish Studies adlı merkezde ve Londra'da İngiliz Milli Arşivleri'nde, TÜBİTAK burslusu olarak, araştırmalarda bulundu. Halen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde görev yapmaktadır.